

Scientific Journal

VIRTUS

#5, February, 2016
published in 2014

2016

ISSN 2410-4388

Scientific Journal *Virtus*

Issue # 5, February, 2016

Published since 2014

Recommended for publication by the Academic Council of the
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(the proceedings No. 6 February 26, 2016)

Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk
Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(the proceedings No. 1 February 25, 2016)

Founder: Scientific public organization Sobornist

Publisher: Volodymyr Dahl East-Ukrainian National
University.

Published according to the decision of Academic Council
of the Institute of Chemical Technology Volodymyr Dahl
East-Ukrainian National University (Rubizhne).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National
University (Ukraine);
- + Institute of Chemical Technology Volodymyr Dahl
East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate
Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Donbas State Technical University (Ukraine);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland).

Editor-in-Chief

Zhurba M.A., Ph.D., professor, head of the Department of
education management of the Lugansk Regional Institute of
Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the
Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical
University» (Ukraine).

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department
of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba - February # 5,
2016. - 287p.

*The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy
of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial
staff reserves the right for insignificant editing and reduction and
also literary revision of the articles (with preservation of the main
conclusions and style of the author). The editorial board of the
journal may not share world outlook of the authors.*

Editorial Board:

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian
National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical
Dragomanov University (Ukraine).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of
AIM (Italy);

Huzhva O.P., Ph.D., professor, Ukrainian State Academy of Railway
Transport (Ukraine).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of
Nish (Serbia).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional
Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical
Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University
(Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical
University» (Ukraine).

Korotkova E.A., PhD associated professor of social and humanities
science Department of Donbas State Technical University (Ukraine).

Mais N. Aliyev. Ph.D., professor, Baku State University
(Azerbaijan).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-
Leposavic (Serbia).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State
University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Institute of Chemical Technologies
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Protsenko V.O., Ph.D., associate professor, Scientific public
organization Sobornist (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Sevinj I. Aliyeva. Ph.D., professor, Institute of History National
Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Shpak D.O., Ph.D. associate professor, Mykolajiv branch of Kiev
National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk
(Poland).

Svintsitska O.I., PhD, associate professor, Zhytomyr Ivan Franko
State University (Ukraine).

Tsyurupa M.V. Ph.D., professor, National University of Defense of
Ukraine (Ukraine).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of
Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna
Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-
Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., assistant professor of Department of Social
Disciplines and Humanities Donbas State Technical University (Ukraine).

Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.
Journal Editorial Staff Contact Information.
Post Address: 93000 Ukraine, Rubizhne, 31 Lenina Str.,
Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl
East-Ukrainian National University (Rubizhne),
Journal «Virtus» Editorial Staff, rooms 237, 239, 241
tel.: +38 (050) 227 30 03, +38(06453)-6-40-61
e-mail: ftg-conference@mail.ru
сайт: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

ISSN 2410-4388

© Authors of the Articles, 2016.

© Scientific Journal «Virtus», 2016.

CONTENT

PHILOSOPHY

Vergeles K.M.
ORTHODOX AND WESTERN RELIGIOUS ANTHROPOLOGY:
PHILOSOPHICAL REFLECTION PROBLEM.....10

Vovchenko O.A.
AUTHENTIC ETHNIC ARCHETYPE AS A FACTOR OF
HUMANITARIAN SECURITY STATES.....15

Kostyuk O.P.
THE CULTURAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS OF THE
GENESIS OF THE MASK.....19

Lebediev V.A.
"ZOMBIE APOCALYPSE" OF MODERN MASS CULTURE.....24

Malynka Y.G.
INTERPRETATION OF SOCIO-CULTURAL TOLERANCE
AS A MORAL CONCEPT.....28

Omelchuk I.V.
ACTUALIZATION OF PLURALISTIC VIEWS IN THEORETICAL
KNOWLEDGE.....33

Tsoorupa M.V.
PHILOSOPHY OF LAW FOR SEEKING FUNDAMENTAL MORAL
AND LEGAL FOUNDATIONS REGULATION ARMED
VIOLENCE.....37

PHILOLOGY

Velichko O.B.
THE CONCEPT OF IDENTITY OF NATION «РЯБКА
ПΥСЬКААГО» IN «SERMON ON LAW AND GRACE»
METROPOLITAN HILARION OF KIEV.....41

Hodunok Z.V.
THE PARADIGM OF LIFE AND DEATH IN SERIAL FANTASY
NOVEL ABOUT HARRY POTTER BY J.K. ROWLING.....46

Kyrianchuk B.M.
ARTISTIC AND DIALOGIC SPECIFICITY OF S. YEFREMOV'S
HERMENEUTIC CONCEPTS.....51

Lomteva T.N., Borlakova L.T.
THE FUNCTIONAL AND PRAGMATIC
ASPECT OF ECONOMIC TERMINOLOGY IN GERMAN-
SPEAKING MEDIA56

Naghiyeva Sh.B.
THE ROLE OF CULTURAL FACTOR IN LITERARY
TRANSLATION.....59

PSYCHOLOGY

Brygadyr M.B.
MODIFIED STATES OF CONSCIOUSNESS AND SELF DESIGN
POSSIBILITIES.....63

Didyk N.M.
DIAGNOSIS PROFICIENCY FUTURE PSYCHOLOGISTS.....68

Zavatskaya N.E., Zavatskyi V.Yu.
PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SPIRITUAL AND
PERSONAL DEVELOPMENT OF YOUNG PEOPLE.....74

Zavatskyi Yu.A., Zhigarenko I.E.
INFLUENCE CONFIDENT BEHAVIOR TO ADAPT TO THE
TRAINING OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION.....77

Zavatskaya N.E., Toba M.V.
INFLUENCE OF THE SELF-ADAPTATION TO TRAINING
UNIVERSITY STUDENTS.....80

Ignatenko A.O., Shpak D.O.
FEATURES OF CREATIVE THINKING AND ITS IMPACT ON
DEVELOPMENT OF PERSONALITY.....83

Klymyshyn O.I.
MOTIVATIONAL FACTORS OF RELIGIOUS BELIEF IN THE
CHRISTIAN EDUCATION.....87

Kolodiazhna A.V.
COMBINATION OF THE PERSONALITY'S SELF-ATTITUDE
COMPONENTS ACCORDING TO ITS CREATIVE
EXPRESSIONS.....93

Kugai K.B.
COMMUNICATION AS PSYCHOLOGY PHENOMENON.....97

Litvinova O.V.
THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF A
PERSON OF RETIREMENT AGE TO
NEW SOCIAL STATUS104

Lyabyha A.I.
PLAYING PRODUCTIVE TECHNOLOGY AS A MEANS OF
SOCIAL WORKERS WITH CHILDREN IN DIFFICULT
CIRCUMSTANCES.....109

Mikhaylishin U.B.
SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE TYPOLOGY OF
THE SYSTEM OF VALUES PERSONALITY IN FOREIGN
SCIENTIFIC THOUGHT.....113

Mishevska N.L.
SOLITUDE AS A SOCIAL PSYCHOLOGICAL
PHENOMENON.....116

PEDAGOGY

Volodchenko Z.M., Samarina S.I., Kondratiev I.M.
FEATURES OF THE SOCIAL-PEDAGOGICAL REHABILITATION
OF CHILDREN WITH CANCER IN CENTERS FOR DISABLED
CHILDREN.....121

Gavrilova O.V. THE SOCIAL-CULTURAL PRACTICES OF SCOUTING IN THE PROCESS OF THE FORMATION MULTICULTURAL COMPETENCE OF THE PERSONALITY.....	125
Holovatynska Y.V. THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS WORK OF SOCIAL PEDAGOGUE WITH HIS FAMILY, WHO ARE RAISING DISABLED CHILDREN.....	130
Zharuk N.Y. MODERN APPROACHES ARE TO PROBLEM OF GIFT.....	134
Zhurba M.A., Kuzmichenko I.O. PROFESSIONAL MOTIVATION AS MEANS OF INCREASING OF EFFICIENCY OF STUDENTS' EDUCATIONAL ACTIVITY.....	139
Zelisko L.I. A PROBLEM OF FORMING OF CULTURAL COMPETENCE OF PERSONALITY OF LAWYER IS FOR TRANSLATION.....	142
Kochkurova O.V. SPIRITUAL DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHER'S PERSONALITY: THEORETICAL ASPECT.....	148
Melnyk I.Y., Zaderey N.M., Nefodova G.D. NEW APPROACHES TO STEM-LEARNING IN UNIVERSITY EDUCATION.....	152
Popkova E.I. INNOVATIVE APPROACHES TO CAREER-ORIENTED WORK: ANDRAGOGIC ASPECT.....	156
Pryma V.P. PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF LECTURER IN THE CONTEXT OF STUDY ACHIEVEMENTS OF THE STUDENTS.....	160
Stezhko Yu.G. THE INNOVATIVE CREATION OF THE MODERN PERSONALITY: ITS THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECT.....	163
Turyanytsya Z.V. TECHNOLOGY OF READINESS FOR PROFESSIONAL SELF IMPROVEMENT OF FUTURE MASTERS OF PROFESSIONAL TRAINING.....	168
Tsurkan T. PEDAGOGICAL EDUCATION OF PARENTS	171
Yakovenko M.L. MODERN EDUCATION IN THE CONTEXT OF CHANGE.....	174

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Gurova V.A., Korepanova A.V. STATE REGULATION OF INNOVATION IN UKRAINE.....	178
Olenychenko J.A., Sobol O.M., Klimchuk Y.V. THE QUESTION OF DEVELOPMENT SYSTEMICALLY IMPORTANT MEASURES TO IMPROVE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE AREA OF SAFETY MANIPULATION WITH SOLID WASTES.....	182
Shvedun V.O. MODEL OF INNOVATIVE ADVERTISING KINDS' STATE REGULATION.....	187

SOCIOLOGY.POLITOLGY

Varha N.I. PROBLEMS OF SELF-EMPLOYMENT OF YOUTH UNDER THE CONDITIONS OF THE GIVEN REGION.....	191
Pironkova O.F. MECHANISMS OF ADAPTATION OF SOCIETY TO THE MENTALLY ILL.....	197

HISTORY

Dmytrenko V.A. METRIC BOOKS LIKE SOURCE RESEARCHED AS DEATH PERCEPTION IN THE CULTURE OF EARLY MODERN SOCIETY GETMANCHYNY.....	201
Dovganyuk S.S. P.P. MEL'NYKOV'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF NATIONAL RAILWAY SYSTEM.....	205
Doyar L.V. SOVIET FOREIGN TOURISM LATE 1950 EYES MINING ENGINEER OF KRIVOY ROG.....	209
Ziborova I.V. THE EXPERIMENTAL FORESTATION OF NOBLEMAN AND AGRARIAN P.A. KOCHUBEY IN THE MANOR OF ZGHURIVKA PRYLUKI COUNTY POLTAVA PROVINCE.....	214
Pavlovskiy E.A. GOLODOMOR 1932-1933 AND UKRAINIAN DIASPOR.....	221
Shpak D.A. NINE YEARS OF THE USELESS LITIGATION: WHO IS RIGHT?.....	224

ECONOMICS

Vivchar O.I. CONCEPTUAL APPROACHES OF SRASE-METHOD AT DIAGNOSTICS AND ESTIMATION OF ECONOMIC SECURITY ENTERPRISES.....	231
--	-----

Grytsenko S.I.

TRANSPORT AND LOGISTICS CLUSTERS ARE A VECTOR OF REGIONAL DEVELOPMENT.....236

Gurova V.A, Sadekova A.I.

MECHANISMS OF PROJECT MANAGEMENT DURING THE CRISIS.....240

Kryvda O.V.

FEASIBILITY OF PERSONAL AND SUPPORT OF RISK MANAGEMENT AT UKRAINIAN ENTERPRISES.....244

Nikolenko L.A., Okhramovych O.R.

INTEGRATION OF FINANCIAL ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT IN ERP SYSTEM248

Srychenko N.S.

REGIONAL INVESTMENT DEVELOPMENT UNDER GLOBAL TRANSFORMATIONS.....253

Skibitska L.I., Sivashenko T.V.

MODEL OF FUNCTIONING OF CRISIS MANAGEMENT AIRCRAFT INDUSTRIAL ENTERPRISE.....259

Sivashenko T.V., Kostyunik E.V.

THE WAYS OF INCREASING OF EFFICIENCY OF FACTORS OF MANAGERIAL INFLUENCE ON THE ENTERPRISE.....267

Stets O.V., Logvinova M.O.

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING OF ENTERPRISE INNOVATION.....276

Tirbah L.V.

TRENDS OF CHANGES IN THE STRUCTURE OF EXPENDITURES OF THE STATE BUDGET.....279

Khokhlova O.A.

THE PROBLEM OF DETERMINING THE CRITERIA OF FORMATION OF ECONOMIC COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF THE CHEMICAL INDUSTRY.....284

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

- Вергелес К.М.**
ПРАВОСЛАВНА Й ЗАХІДНА РЕЛІГІЙНА АНТРОПОЛОГІЯ:
ПРОБЛЕМА ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ10
- Вовченко О.А.**
АВТЕНТИЧНІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ АРХЕТИПИ ЯК ФАКТОР
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ15
- Костюк О.П.**
КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕНЕЗИСУ
ІНІЦІАЦІЙНОЇ МАСКИ19
- Лебедев В.А.**
«ЗОМБИ-АПОКАЛИПСИС» СОВРЕМЕННОЙ МАССОВОЙ
КУЛЬТУРЫ24
- Малинка Ю.Г.**
СОЦІОКУЛЬТУРНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК
МОРАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ28
- Омельчук І.В.**
АКТУАЛІЗАЦІЯ ПЛЮРАЛІСТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У СФЕРІ
ТЕОРЕТИЧНОГО ЗНАННЯ33
- Цюрупа М.В.**
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА У ПОШУКАХ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ
ПІДВАЛИН МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ
ЗБРОЙНОГО НАСИЛЬСТВА.37

ФІЛОЛОГІЯ

- Величко О.Б.**
КОНЦЕПЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ НАРОДУ «ЯЗЫКА РУСКААГО»
В «СЛОВІ ПРО ЗАКОН ТА БЛАГОДАТЬ» МИТРОПОЛИТА
ІЛАРІОНА КІЇВСЬКОГО41
- Годунок З.В.**
ПАРАДИГМА ЖИТТЯ / СМЕРТІ
В СЕРІЙНОМУ ФЕНТЕЗІЙНОМУ РОМАНІ ДЖ. К. РОЛІНГ
ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА46
- Кир'янчук Б.М.**
ХУДОЖНЬО-ДІАЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ГЕРМЕНЕВТИЧНИХ
КОНЦЕПЦІЙ С. ЄФРЕМОВА51
- Ломтева Т.Н., Борлакова Л.Т.**
ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ СМИ56
- Шахла Бадир Нагиева**
РОЛЬ ФАКТОРА КУЛЬТУРЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ
ПЕРЕВОДЕ59

ПСИХОЛОГІЯ

- Бригадир М.Б.**
СТАНИ ЗМІНЕНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ
САМОПРО ЕКТУВАННЯ 63
- Дідик Н.М.**
ДІАГНОСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ 68
- Завацька Н.Є., Завацький В.Ю.**
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-
ОСОБИСТІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДІ 74
- Завацький Ю.А., Жигаренко І.Є.**
ВПЛИВ ВПЕВНЕНОЇ ПОВЕДІНКИ НА АДАПТАЦІЮ
СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ
ЗАКЛАДІ 77
- Завацька Н.Є., Тоба М.В.**
ВПЛИВ САМОСТАВЛЕННЯ НА АДАПТАЦІЮ ДО НАВЧАННЯ
СТУДЕНТІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 80
- Ігнатенко А.О., Шпак Д.О.**
ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ 83
- Климишин О.І.**
МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ У ВИХОВАННІ
ХРИСТІЯНИНА 87
- Колодяжна А.В.**
ПОЄДНАННЯ КОМПОНЕНТІВ САМОСТАВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ ВІДПОВІДНО ДО ЇЇ ТВОРЧИХ ПРОЯВІВ 93
- Кугай К.Б.**
СПІЛКУВАННЯ ЯК ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЇ 97
- Літвінова О.В.**
ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛЮДИНИ
ПЕНСІЙНОГО ВІКУ ДО НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО
СТАТУСУ 104
- Лябига А.І.**
ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОДУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ДІТЬМИ У СКЛАДНИХ
ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ 109
- Михайлишин У.Б.**
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЙ
СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У ЗАРУБІЖНІЙ
НАУКОВІЙ ДУМЦІ 113
- Мишевська Н.Л.**
САМОТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ
ФЕНОМЕН 116

ПЕДАГОГІКА

- Володченко Ж.М., Самаріна С.І., Кондратьєв І.М.**
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ОНКОХВОРИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЦЕНТРУ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ 121
- Гаврилова О.В.**
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПРАКТИКА СКАУТСЬКОГО РУХУ В
ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ 125
- Головатинська Ю.В.**
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО
ПЕДАГОГА З СІМ'ЯМИ, ЯКІ
ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ 130
- Жарук Н.Ю.**
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНOSTІ ... 134
- Журба М.А., Кузьміченко І.О.**
ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СТУДЕНТІВ 139
- Зеліско Л.І.**
ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮРИСТА 142
- Кочкурова О.В.**
ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО
ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 148
- Мельник І.Ю., Задерей Н.М., Нефьодова Г.Д.**
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО STEM-НАВЧАННЯ
В УНІВЕРСИТЕТСЬКІЙ ОСВІТІ 152
- Попкова Е.І.**
НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ
РОБОТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: АНДРАГОГІЧНИЙ
АСПЕКТ 156
- Прима В.П.**
ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ВИКЛАДАЧА В КОНТЕКСТІ
РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ 160
- Стежко Ю.Г.**
ІННОВАЦІЙНЕ ПРОЕКТУВАННЯ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 163
- Туряниця З.В.**
ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО
ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ
МАЙСТРІВ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ 168
- Цуркан Т.**
ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА БАТЬКІВ 171

- Яковенко М.Л.**
СУЧАСНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ЗМІН 174

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

- Гурова В.О., Корепанова А.В.**
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 178
- Олениченко Ю.А., Соболь О.М., Клімчук Ю.В.**
ДО ПИТАННЯ РОЗРОБКИ СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИХ
ЗАХОДІВ З УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ПОВОДЖЕННЯ З
ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ 182
- Шведун В.О.**
МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ІННОВАЦІЙНИХ ВИДІВ РЕКЛАМИ 187

СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ

- Варга Н.І.**
ПРОБЛЕМА САМОЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ
РЕГІОНУ 191
- Піронкова О.Ф.**
МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
ДО ПСИХІЧНО ХВОРИХ 197

ІСТОРІЯ

- Дмитренко В.А.**
МЕТРИЧНІ КНИГИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СМЕРТІ
ТА СМЕРТНОСТІ У КУЛЬТУРІ РАНЬНОМОДЕРНОГО
СОЦІУМУ ГЕТЬМАНЩИНИ 201
- Довганюк С.С.**
ВНЕСОК П.П. МЕЛЬНИКОВА В РОЗВИТОК МЕРЕЖІ
ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАЛІЗНИЦЬ 205
- Дояр Л.В.**
РАДЯНСЬКИЙ ЗАКОРДОННИЙ ТУРИЗМ КІНЦЯ 1950-Х РР.
ОЧИМА КРИВОРІЗЬКОГО ГІРНИЧОГО ІНЖЕНЕРА 209
- Зіборова І.В.**
ДОСЛІДНЕ ЛІСОРОЗВЕДЕННЯ ДВОРЯНИНА-АГРАРІЯ
П.А.КОЧУБЕЯ В САДИБІ СЕЛА ЗГУРІВКИ ПРИЛУЦЬКОГО
ПОВІТУ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 214
- Павловський Є.А.**
УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ТА ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ 1923-
1933 РР. 221
- Шпак Д.О.**
ДЕВ'ЯТЬ МАРНИХ РОКІВ СУДОВОЇ ТЯГАННИ:
НА ЧИЄМУ БОЦІ ПРАВДА? 224

ЕКОНОМІКА

Вівчар О.І. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ SPACE-МЕТОДИКИ ПРИ ДІАГНОСТИЦІ ТА ОЦІНЦІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ.....	231
Гриценко С.І. ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНІ КЛАСТЕРИ – ВЕКТОР РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	236
Гурова В.А., Садекова А.И. СТРАТЕГІИ УПРАВЛЕННЯ ПРОЕКТАМИ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА	240
Кривда О.В. ДОЦІЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ ТА ПІДТРИМКИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	244
Ніколенко Л.А., Охрамович О.Р. ІНТЕГРУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В ERP-СИСТЕМУ	248
Сириченко Н.С. РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	253
Скібіцька Л.І., Сівашенко Т.В. МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ АВІАПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	259
Сівашенко Т.В., Костюнік О.В. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ДІЄВОСТІ ЧИННИКІВ УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	267
Стець О.В., Логвінова М.О. ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	276
Тірбах Л.В. ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН У СТРУКТУРІ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ	279
Хохлова О.А. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ	284

Preface

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of colloboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 291.1:281.96:282:572

Вергелес К.М.,

*к.філос.н., доцент, Вінницький національний медичний університет
ім. М.І. Пирогова, kvergeles@gmail.com*

Україна, м. Вінниця

**ПРАВОСЛАВНА Й ЗАХІДНА РЕЛІГІЙНА АНТРОПОЛОГІЯ:
ПРОБЛЕМА ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ**

У статті проведено компаративний аналіз православної й західної антропології. Проаналізовано головні характеристики православного вчення про людину, її спрямованість до Бога, можливість співпраці з Божественним, творення власної духовної сутності, її проєкція на іншу людину. В західноєвропейській релігійній антропології переважає проблема «розірваності» буття людини, неможливість подолати її, а творення духовної сутності розглядається як творення «персони».

Ключові слова: релігійна антропологія, людина, особистість, персону, віра, молитва, суб'єктивність, релігійна свідомість, дух, душа, тіло, плоть, буття.

Актуальність теми. Сучасні економічні, політичні, релігійні та культурні процеси в Україні свідчать про необхідність звертання до проблеми людини, до пошуку шляхів виховання духовності, особливо це стосується молоді генерации.

Розмисли про людину, про її духовність, її місце в житті, перетворювальну силу, про те, як цю силу використати, - живий нерв всієї сучасної філософії, сучасного релігієзнавства, сучасної психології та ін.

Увага до цієї проблеми виявляється на багатьох рівнях філософсько-релігієзнавчих досліджень, у спробах розкрити трансформації християнської релігії на сучасному етапі, зокрема православ'я. Для православної релігії людина залишається єдиною надією на звільнення від суто матеріального і переходу до свободи. Не випадковим є те, що православ'я й дотепер схиляється до поетичних образів як персоніфікації ідей та сил буття. Сьогодення України знову і знову демонструє пошуки втраченої самобутності культури, релігії, життя. І тут доречніше говорити не про відновлення втраченої самобутності, а про творення нової, на ґрунті збереження чи відшукування колись утрачених "складових". Таку самобутність варто шукати й у "славетному минулому", в історичних і геополітичних координатах, й в актуальній свідомості українського народу, в якій православна віра посідає не останнє місце.

Ступінь розробленості проблеми. Процеси, що відбуваються в сучасному світі, викликають особливий інтерес до проблем релігії, релігійної діяльності, в цілому - до проблеми людини в релігійному вимірі. Це пов'язано з тим, що сучасність демонструє нам швидкі темпи в життєдіяльності людей - прискореність у економіці, політиці, науці, культурі. Людина опинилася у світі великих швидкостей, вона хоче зупинитися і звернутися до самої себе, до власної душі. Тому не випадковими постають звернення людей саме до релігії як до такого джерела, яке задовольняє істинно людську потребу в духовності.

Проблеми релігійної антропології, релігійної свідомості й духовності аналізувалися в працях таких відомих дослідників минулого і сучасності як С. Аверінцев, М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Бубер, С. Булгаков, В. Горський, Л. Конотоп, С. Кримський, М. Попович, С. Харьковщенко, М. Шелер та ін.

Метою статті є аналіз головних положень православної й західноєвропейської релігійної антропології, їх компаративний аналіз.

Еволюція матеріального світу має ідеальну основу і спрямовується цією основою. Метою еволюції, на думку представників богослов'я, є об'єднання всього тварного світу в Богові. Така ідеальна основа, на відміну від "духу" західноєвропейської філософської антропології, має етичне забарвлення-наприклад, темний і світлий лік Софії у творчості Вол. Соловйова [10;11;12]. У межах такого антропологічного підходу не існує протиставлення життя і духу. Людина постає ланкою, яка "утримує" Всеєдність та здійснює її. Російська релігійна філософія є більш наближеною до православної антропології, ніж до західноєвропейської, у використанні концепту "дух", у тлумаченні співвідношення духовного і тілесного в людині. Що стосується глибини переживання протиріч у бутті людини, подвійності її природи, то в цьому питанні західноєвропейська і православна антропології "сходяться", тому що розірваність життя людини, її страждання, незадоволеність, дисгармонія та ін. представники обох напрямів відчували особисто. Але, якщо західноєвропейські мислителі сприймали розірваність буття людини в світі як даність, що існувала від початку самого буття, то православні богослови таку розірваність інтерпретували як наслідки гріхопадіння. Драматизм переживань православних мислителів щодо недосконалості внутрішнього світу людини, у багатьох випадках, супроводжується оптимізмом з приводу потенцій людини в аспекті набуття гармонії, узгодженості з самою собою, іншими людьми, зі світом у цілому.

Уявити та спробувати розкрити суб'єктивність людини можливо тільки в тому плані, коли людину помістити до перспективи вічності. Ця думка існує й у межах західноєвропейської антропології, але не мала свого розвитку. Як такий, виникає зв'язок між "тут-і-тепер" (як тимчасове існування) і "ніде-ніколи" (вічність). "Тут-і-тепер" людини будується на орієнтацію на "ніде-ніколи" й водночас ситуація людини в "ніде-ніколи" визначається результатом конкретних "тут-і-тепер". В такий спосіб, проблема смерті виступає як найскладніша проблема антропології. Так, більшість західних дослідників аналізує проблему смерті як кінець життя конкретної людини. У підході до кінечності буття людини російська релігійна філософія зміщує акценти з індивідуального буття на "все-буття", тобто на буття все-людства. Що стосується православної релігії, то смерть не є приналежною людині, тому що вона розриває її подвійну природу. Водночас - смерть виступає як завершення індивідуального життя, в силу своєї унікальності. Подвійна природа людини - це родова характеристика людини, така подвійність є в кожній людині й об'єднує всіх людей. До всезагальних характеристик людини відноситься й її особистісність. Всіляка людина є особистістю, це відрізняє її від тварини, визначає її своєрідність та неповторність. Відомий німецький дослідник, представник релігійної антропології Г.Е. Генгстенберг зазначає, що особистість - це така інстанція, яка розпоряджається природою, особистість "духом, сферою вітального і особистісним початком" [17,с.171]. Іншими словами, людина здійснює в процесі життя свою особистість. Особистість - це початок унікальності, самобутності, неповторності, але особистість народжується тільки в одкровенні "іншого", тільки в таємниці зустрічі (М. Бахтін [1;2]). "Я" з'являється тільки в момент зустрічі з "ти".

Для таких відомих дослідників, як М. Шелер [13;14;15;16] і Плеснер [8], особистість-це діяльнісний центр духу. Духовний характер особистості складається у формі "ми" власного "я". У деяких випадках в зв'язку з поняттям "особистість" використовується поняття "душа", яке не є тотожним таким поняттям, як "дух" або "особистість". Душа є внутрішнім існуванням особистості, як "опосередкування", завдяки якому можливим стає не тільки переживання, але переживання переживання; не тільки вибір, але й вибір вибору й т.п. Цей підхід до розуміння душі існує не тільки в філософії модерну і постмодерну, але й в православної антропології. Невипадково людина має назву "сосуду" ("вмістилища") в православ'ї. Характерною для православної антропології є й співвіднесеність такого категоріального ряду, як дух, душа, особистість, людина, самосвідомість. При цьому дух є вищою здатністю душі, через яку людина вступає у спілкування з Богом. У процесі людського життя душа і дух є пов'язаними в єдину сутність-це духовний початок у людині. Сама по собі, душа без духу-це психіка (Святитель Лука [3]). Слід зазначити, що самосвідомість є функцією духу, дух є більш широким ніж свідомість, не все духовне може усвідомлюватися, але дух знає людину в цілому. У православної антропології особистість - це, перш за все,

Бог, а вже потім - людина. Особистість й містить у собі таємницю Богоподібності. Так, три іпостасі Бога - це одвічні "я", "ти", "ми", що відбиваються в людині. Але, окрім цієї спільності, яка зосереджена в персоні й на якій наполягає, у більшій мірі, західноєвропейська антропологія, православна антропологія розглядає як дійсність Боголюдства і саме тому людина налаштована на Богоспілкування, молитву, церкву, віру. Слід також зазначити, що взаємовідносини людини і роду набувають у російській релігійній філософії, на відміну від західноєвропейської філософської традиції, колективного характеру. Так, наприклад, ідея особистого порятунку в західноєвропейській філософії замінюється ідеєю спасіння завдяки участі у "становленні Бога" (в творчості відомого німецького філософа М. Шелера [13]), тобто через здійснення ідеального людства. Російська традиція філософування приділяє особливу увагу усвідомленню сутності "я", намаганням розкрити генезу "я" (М. Бердяєв, С. Булгаков, С. Франк). Буття "я" в цій традиції виявляється як вкорінене в буття "ми", в "ти" - "я" набуває онтологічну точку опертя для себе.

Але становлення та розгортання "я" неможливо описати тільки через систему відносин "я" - "ти", тому що не менш значущими є взаємовідносини "я" - "я". Тобто, йдеться про проблему людської істинності. Західна антропологія раціоналізує цю проблему, наприклад, О.Дересі. Аргентинський релігійний філософ О.Дересі в праці «Людська справжність» зазначає: «Людська справжність – це не тільки щось природне або надане від народження, це, скоріше за все, той кордон, який важко досягається й в прагненні до вершини духовної досконалості, досягається за допомогою осягнення розумом тієї істини, під керівництвом якої воля прагне до блага та підкоряє йому всю поведінку особистості. Людська справжність – це повне духовне збагачення людини, яка ставить перед собою мету – постати справжньою людиною, людиною, яка вдосконалюється або знаходиться на шляху до досягнення поза смертю, у вічному новому житті людської цілісності, що набувається у досконалості осягненні безмежності Істини, Добра і Божественної Краси» [5,с.159].

У православної антропології ця проблематика набуває характеру сповіді й цей характер зберігається впродовж існування православної релігії в різних країнах. Отже, можна говорити, про екзистенціальний характер взаємовідносин "я" - "я", тобто такий тип взаємовідносин, що не залежать від культурно-історичних або соціальних умов буття людини. Людина не просто живе, її життя є процесом, вона відшукує смисл у собі, в інших людях, в житті, у смерті, в оточуючому середовищі. Людина переживає своє переживання, переживає саму себе, свій вибір, відчує потребу в смислі та потребу в самотності одночасно. Самостність - це як погляд у себе саму, пошук істинних смислів.

У православному богослов'ї важливим для розуміння природи людини є догмат про дві природи Ісуса Христа -Божественну й людську. Поєднання цих двох природ приводить до зміни стану "єства" людини - Божественне залишається Божественним, а людське - людським, але

при цьому, людське набуває дійсну можливість "обожнення" («деїфікації»), можливість онтологічного поновлення всіх складових людини. Визнання Боговтілення надає можливість усвідомити, що людина вирвалася із замкненого кола "народження - смерті", звільнилася від тиску цивілізації, тому що Бог постав людиною.

Людині надається можливість постати приналежною надбуттю, Христос дійсно поновлює у самому собі втрачену єдність людини і Бога. Подвійність "єства" Боголюдини - це висвітлення подвійної - матеріальної й духовної природи людини. Така паралель відкриває для кожної людини можливість Богопізнання, інструментом такого пізнання є внутрішній світ людини, її серце. Необхідно наголосити, що розуміння Ісуса Христа як Боголюдини надає православній антропології перспективного характеру. Людина, яка може змінити власну духовну сутність, але, тим не менше, вона залишається людиною, не розчиняється у космічних енергіях, не еволюціонує в інший вид. Уведення формули "два єства, одна іпостась" дозволяє православній антропології стверджувати, що при Боговтіленні не відбуваються які-небудь зміни в Божестві, а "єства" комунікують поміж собою через цю складну іпостась.

Для правильного тлумачення співвідношення першого і другого "єства" у Халкідонському оросі використовується наступне формулювання: "...у двох єствах незлитно, незмінно, неподільно, нерозлучно того, що пізнається" [18, с.170-171]. По суті справи, всі чотири визначення - "незлитно", "незмінно", "неподільно", "нерозлучно" апофатично окреслюють таємницю Боговтілення та забороняють уявляти себе "як" цієї таємниці. З одного боку, "незлитно", "незмінно" - ці формулювання вказують на те, що два "єства" змішуються в одне, на незмінність Божества в плоті. З іншого боку, "неподільно", "нерозлучно" - такі характеристики заперечують роздільність єства у Христі, а також й тимчасовість такого єднання.

Важливим є те, що для антропології термін "незлитність" - це гарантія збереження особистості при єднанні з Божеством. "Незмінно" означає, що людське залишилося суто людським, не зникло, не змінилося, як і Божественне залишилося як таким. "Нерозлучність" - це вічне єднання Божественного єства і людського єства в Ісусі Христі.

Наступним аспектом православного вчення про Ісуса Христа є догмат щодо Його без гріховності, тому що гріх не є приналежним до природи людини як такої, гріх є лише викривленням цієї природи. Людина є вільною від всілякого потягу до гріховності, від внутрішньої спокуси, чуттєвої залежності. В якості обґрунтування такого положення вказується на автономне існування єства людини. В зв'язку з цим характерним є іменування Христа Новим Адамом, тому що Він виконує те, що не виконав старозавітній Адам. Христос приймає людську природу в її повноті, неподільно та природно, приймає стать-чоловічу, в її досконалості. Православні мислителі наполягають на дійсному сприйнятті Сином Божим єства людини, наділяють Христа людською волею.

Проблема волі у Христа була обґрунтована Григорієм Богословом [4] у межах трієчних суперечок,

але остаточне формулювання православного ставлення до цієї проблеми висвітлив Максим Сповідник [6;7]. Так, Максим Сповідник стверджує, що "ді" й "воля" співвідносяться з двома природами Христа, але не тільки з однією іпостасю. Наявність двох різних волей не означає, безперечно, їх різну спрямованість. У цьому єднанні людської волі з Божественною волею відбулося об'єднання в Богові всього тварного буття. У Христі людина переповнює світ матеріальний і світ ідеальний, трансцендує власну сутність, виходить поза кордони буття до вічності. В такий спосіб, людина поєднує свою волю з Божественною волею й постає приналежною до Божественної повсюдності, людина набуває вічності. Максим Сповідник розділяє "природну волю" і "гномічну волю". На його думку, "природна воля" є невіддільною від людської природи, вона є її сутнісним висвітленням. "Гномічна воля" співвідноситься зі способом життя людини, її сфера - наше повсякденне життя, з його чеснотами або пороками. Окрім того, у поняття "гномічна воля" Максим Сповідник вкладає сенс не суто акту волі, але наявність волі у індивідуальності як такої. У Христа немає "гномічної волі", Він сприйняв "волю природну", яка є органічною для природи людини.

У цьому аспекті ми маємо можливість відслідити зв'язок христології й антропології. Одним із фундаментальних положень православного віровчення є необхідність відречення людини від власної волі для наслідування Христу. В плані вчення Максима Сповідника про "гномічну волю" постає очевидним, що відречтись необхідно не від "природної волі", але від її викривленого сприйняття. Таким чином, христологія є метою, до якої прагне православна антропологія, її остаточним смислом. Антропологія людини, яка перетворюється, виступає засобом у ставленні до христології. Оскільки мета визначає засоби, остільки й христологія визначає антропологію - вона формує образ досконалої людини завдяки наступним характеристикам: всеохоплююча любов, постійне спілкування з Богом, Богоподібність, прояснення образу Божого, носіння хреста. У досягненні людиною досконалості можна виділити три великих етапи. Етап перший: прояснення образу Божого, носіння хреста. Ці процеси, на нашу думку, можуть бути адекватно виражені через таку філософську категорію як "набуття особистістю істинності". На другому етапі відбувається становлення християнської любові, постійне спілкування з Богом як внутрішня потреба особистості. Через відсутність філософської категорії, яка більше або менше розкриває ці процеси, ми використовуємо богословський термін "святість". І, нарешті, третій етап - це набуття Богоподібності, тобто звільнення від гріховних помислів та бажань, що власне, й вважається досконалістю. Важливо наголосити, що при переході на новий етап, ті процеси, що мали центральну позицію на попередньому етапі, набувають нової якості, нового розвитку.

В цілому для православної релігії характерним є серйозне та вдумливе ставлення до людини, її буття в світі, до її відносин із Богом, світом, іншими людьми, самою собою та ін. Православ'я чітко усвідомлює складність та утаємниченість людської природи. При цьому, природа людини визнається нездатною

трансформуватися як до нижчого (матеріального), так і до вищого (духовного). Така неспроможність до трансформації не знищує здатності людини змінюватися і поставати Богом за Благодаттю або твариною, в зв'язку з втратою Благодаті. Людина - це безодня, яка характеризується порожнечою. відчуття порожнечі не дає спокою людині й вимагає заповнення. Така Безодня не може бути наповнена кінчними речами і явищами, вона прагне нескінченності - безодні Божественної любові. Ця невичерпність людської душі кінчними речами робить складним її осягнення, але воно є можливим. Так, відомий російський мислитель Ніл Сорський [9] бачив душу людини завдяки духовному прозрінню. Людина, яка вміє споглядати іншу душу, переживає прозріння не як вихід до іншої (трансцендентної) реальності, але як набуття здатності бачити оточуючий її світ у всій його повноті та цілісності. Не зважаючи на те, що світ духовний є трансцендентним світові матеріальному, саме людина перебуває на кордоні цих двох світів, тобто вона має доступ й до матеріального світу, й до світу духовного. Людині іманентні обидва світи, то бачення світу духовного є для неї більш органічним, ніж не бачення духовного світу.

Висновки. Сама природа людини є подвійною, людина створена за образом та подобою Божою. Образ Божий в розумі-це саме сутність душі людини. Подібність-це те, що отримано від Святого Духу, це - якість душі. Людина створена вільною, розум і свобода є взаємопов'язаними, тому що без свободи розум втрачає власні смисли, як і свобода втрачає їх без розуму. Свобода розглядається в православній релігії в двох аспектах: як здатність вчиняти згідно зі своєю природою й як здатність вибору для здійснення чиеїсь волі. Таким чином, коли людина реалізує зло, вона втрачає свободу, потрапляє до рабства через зло. У світлі православного розуміння свободи, свавілля найбільш адекватно можна позначити як "маніпулювання свідомістю". Завдяки вдалому маніпулюванню свідомістю первісної людини (гріхопадіння), людина втрачає Богоподібність (святість), а образ Божий викривляється в ній (порушується внутрішня ієрархія). Зло, яке є антагоністом для людської природи, зміщується з добром, яке є органічним для людини. З природного стану людина переходить до стану, який є нижче природного. Втрата раю супроводжується й змінами людського тіла - воно постає грубою плоттю. У православній традиції існує традиція розривання тіла і плоті людини. Тіло людини - матеріальна оболонка, "храм душі", воно наслідує вічність і є співробітником духу. Але не тіло містить у собі душу, але душа утримує тіло, яке не є "Я", але "моє" й цим - "моїм" слід вміти розпоряджатися. В такий спосіб, тіло не є джерелом гріховності, саме гріх й виникає через неправильне ставлення до тіла. Відбувається зміна характеру праці - вона постає тяжкою, виникає відчуженість. Втрата безпосереднього Богоспількування та оточення злом завершує тяжку картину самотності людини. На нашу думку, православне вчення про гріховність тлумачить її як хворобу, як недостатність добра, любові, істини й краси.

Література

1. Бахтин, М.М. Слово в романе / М.М.Бахтин // Вопросы литературы и эстетики / М.М.Бахтин. - М.: Наука, 1975. - С.72-233.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. - М.: Искусство. - 1986. - 444 с.
3. Войно-Ясенецкий, В. Ф. (Архиепископ Лука). Дух, душа и тело/ В.Ф. Войно-Ясенецкий. - Брюссель: изд-во «Жизнь с Богом», 1978. - 138 с.
4. Григорий Богослов. Творения иже во святых отца нашего Григория Богослова, архиеп. Константинопольского: В 2 т.-Сергиев Посад: Изд-во Серг.-Посад. монастыря, 1994. - III.1 - 200 с.; III.2. - 248 с.
5. Дереси О.Н. Человеческая подлинность/ О.Н. Дереси // Это человек. Антология.- М.: Высшая школа, 1995. - 320 с.
6. Максим Исповедник. Вопросы и недоумения /Максим Исповедник. - М.: Нижея, 2010. - 234с. - (Серия: Smaragdus Philocalias).
7. Максим Исповедник. Письма. / Максим Исповедник.- СПб.: Изд. Санкт-Петербургского университета; РХГА, 2007.- 240 с.- (Серия: Византийская Философия \Smaragdus Philocalias)
8. Плеснер, Х. Ступени органического и человек; Введение в философскую антропологию /Х.Плеснер.-Пер. с нем. - М.: Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004.-368 с. (Серия «Книга света»).
9. Преподобные Иосиф Волоцкий и Нил Сорский / Сост. иеромонах Герман (Чекунов). - М.: Русский издательский центр; Иосифо-Волоцкий ставропигиальный мужской монастырь, 2011. - 320с.
10. Соловьев, В.С. При разговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории. / В.С. Соловьев. - Соч. в 2-х т. - (под ред. А.Ф. Лосева и А.В. Гулыги). - III.2. - М.: Мысль, 1988. - С.635-763.
11. Соловьев В.С. Духовные основы жизни. /В.С. Соловьев. - Брюссель, 1982. - 145 с.
12. Соловьев В.С. София. Начала вселенского учения. / В.С. Соловьев. // Логос. 1997. - №3, с.171-199; №4. - С. 275-296; №5. - С. 145-168.
13. Шелер М. Положение человека в Космосе (пер. А.Ф. Филиппова) / М. Шелер // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П.С. Туревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. - М.: Прогресс, 1988. - С. 31-95.
14. Шелер, М. О феномене трагического/М.Шелер. // Пробл. емы онтологии в современной буржуазной философии. / Отв. ред. П. А. Кузьмина. - Рига: «Зинатне», 1988. - С. 298-317.
15. Шелер М. Человек и история / М. Шелер // ТНЭСIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. - 1993. - III. 1, № 3. - С. 132-154.
16. Шелер М. Ordo amoris /М.Шелер // Практикаты о любви / РАН Ин-т философии, Центр этич. исслед.; Сост. О. П. Зубец.-М.: Институт философии РАН, 1994. - С. 77-100.
17. Hengstenberg, H.-E. Evolution und Schoepfung/ H.-E. Hengstenberg. - Munchen: WSPC, 1969. - P.171-244.
18. Index Canonum: The Greek text, an English translation, and a complete digest of the intire Code of Canon Law of the undivided primitive Church; (by John Fulton); New York, 1992. - P. 170-171.

Reference

1. Baxtin M.M. Slovo v romane / M.M. Baxtin // Voprosy` literatury` i e`stetiki` / M.M. Baxtin. - M.: Nauka, 1975. - S.72-233.
2. Baxtin M.M. E`stetika slovesnogo tvorchestva. / M.M. Baxtin. - M.: Iskustvo. - 1986. - 444s.

3. Vojno-Yaseneczkiy, V. F. (Archiepiskop Luka). *Dux dusha i telo / V.F. Vojno-Yaseneczkiy.*-Bryussel: izd-vo «Zhizn' s Bogom», 1978. – 138s.
4. Grigorij Bogoslov. *Tvoreniya izhe vo svyaty'x otca nashogo Grigoriya Bogoslova, archiep. Konstantinopol'skogo: V 2 t. – Sergiev Posad: Izd-vo Serg.-Posad. monasty'rya, 1994. – T.1 – 200 s.; T.2. – 248s.*
5. Deresi, O.N. *Chelovecheskaya podlinnost' / O.N. Deresi. – /E'to chelovek, Antologiya. – M.: Vy'sshaya shkola, 1995. – 320 s.*
6. Maksim Ispovednik. *Voprosy' i nedoumeniya. / Maksim Ispovednik. – M.: Nikeya, 2010. – 234s. – (Seriya: Smaragdós Philocalias)*
7. Maksim Ispovednik. *Pisma. / Maksim Ispovednik. – SPb.: Izd. Sankt-Peterburgskogo universiteta; RXGA, 2007. – 240 s. – (Seriya: Vizantijskaya Filosofiya \ Smaragdós Philocalias)*
8. Plesner, X. *Stupeni organicheskogo i chelovek: Vvedenie v filosofskuyu antropologiyu / X. Plesner. – Per. s nem. – M.: «Rossijskaya politicheskaya e'nciklopediya» (ROSSPE'N), 2004. – 368s. (Seriya «Kniga sveta»). 9. Prepodobny'e Iosif Voloczkiy i Nil Sorskij / Sost. ieromonax German (Chekunov)-M.: Russkij izdatel'skij centr; Iosifo-Voloczkiy stavropigial'nyj muzhskoj monasty'r', 2011. – 320s.*
10. Solov'ev, V.S. *Tri razgovora o vojne, progresse i konce vsemirnoj istorii. / V.S. Solov'ev. – Soch. v 2-x t. – (pod red. A.F. Loseva i A.V. Guly'gi). – T.2. – M.: My'sl, 1988. – S. 635-763.*
11. Solov'ev V.S. *Duxovny'e osnovy' zhizni. / V.S. Solov'ev. – Bryussel, 1982. – 145s.*
12. Solov'ev V.S. *Sofiya. Nachala vselenskogo ucheniya. / V.S. Solov'ev // Logos. 1997. – №3, S. 171-199; №4. – S. 275-296; №5. – S. 145-168.*
13. Sheler M. *Polozhenie cheloveka v Kosmose (per. A.F. Filippova) / M. Sheler. // Problema cheloveka v zapadnoj filosofii: Perevody' / Sost. i poslesl. P. S. Gurevichia; Obshh. red. Yu.N. Popova. – M.: Progress, 1988. – S.31-95.*
14. Sheler M. *O fenomene tragicheskogo / M. Sheler. // Problemy' ontologii v sovremennoj burzhuaznoj filosofii. / Otv. red. T.A. Kuz'mina. – Riga: «Zinatne», 1988. – S. 298-317.*
15. Sheler M. *Chelovek i istoriya / M. Sheler. // THESIS: Teoriya i istoriya e'konomicheskix i social'ny'x institutov i sistem. – 1993. – T. 1, № 3. – S. 132-154.*
16. Sheler M. *Ordo amoris / M. Sheler. // Traktaty' o lyubvi / RAN, In-t filosofii, Centr e'tich. issled.; Sost. O.P. Zubecz. – M.: Institut filosofii RAN, 1994. – S. 77-100.*
17. Hengstenberg H.-E. *Evolution und Schoepfung / H.-E. Hengstenberg. – Munchen: WSPC, 1969. – S.171-244.*
18. *Index Canonum: The Greek text, an English translation, and a complete digest of the intire Code of Canon Law of the undivided primitive Church; (by John Fulton); New York, 1992. – S.170 – 171.*

Vergeles K.,

PhD, Associate Professor, Department of Philosophy and Social Sciences Vinnitsa
National Medical University Pirogov.

Ukraine, Vynnytsa

ORTHODOX AND WESTERN RELIGIOUS ANTHROPOLOGY: PHILOSOPHICAL REFLECTION PROBLEM

In the article the comparative analysis of the Orthodox and Western anthropology. Analyzed the main characteristics of the orthodox doctrine of man, his striving for God, working with a Divine creation of their own spiritual essence, its projection to another person. In Western European religious anthropology dominated by the problem of "dissociation" of human existence, the inability to overcome it, and creating spiritual essence of creation is considered as "persons."

Key words: religious anthropology, man, person, faith, prayer, subjectivity, religious consciousness, spirit, soul, body, flesh, being.

УДК 14:327753-063(2-17:2)

Вовченко О.А.,

аспірант Національного інституту стратегічних досліджень, o_proki@mail.ru

Україна, м. Київ

АВТЕНТИЧНІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ АРХЕТИПИ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено вирішенню дослідженню питання впливу автентичних етнічних архетипів на формування національної самоідентифікації нації в контексті забезпечення безпеки держави. Автором визначено стан розробленості проблеми та основні концептуальні підходи до її дослідження. Виявлено та описано особливості, специфіку впливу архетипів на самоідентифікацію етносу та безпеку нації. Охарактеризовано стан національної безпеки в контексті дослідження архетиповості українського суспільства та його суперечливої взаємодії з модернізаційними процесами в умовах глобалізації.

Ключові слова: етнічний архетип, етнічна самоідентичність, самоідентифікація нації, архетиповість та автентичність суспільства, національна безпека держави.

Постановка проблеми. Державна стратегія гуманітарного розвитку України ґрунтується на гуманістичних ідеалах, світоглядних орієнтирах і культурних традиціях українського народу, загальнолюдських цінностях та універсальних стандартах прав людини. Метою стратегії гуманітарного розвитку України є: формування вільної, забезпеченої всіма можливостями для самовиявлення, фізично й духовно розвиненої особистості, яка живе в гармонії із собою, іншими людьми, природним середовищем і навколишнім світом; удосконалення суспільного середовища на засадах безпеки й стабільності, національної та громадянської єдності; створення умов для функціонування національної культури, конкурентоспроможної і рівноправної серед культур інших народів світу. Основними завданнями гуманітарного розвитку є: забезпечення реалізації проголошених Україною прав людини; оптимізація соціальних відносин та досягнення громадянської злагоди в суспільстві; відтворення і розвиток інтелектуального і духовного потенціалу нації; консолідація суспільства на засадах українського загальнонаціонального патріотизму; інтеграція національної культури у європейський культурний простір та міжнародне співробітництво у гуманітарній сфері; збереження історико-культурної спадщини, високих здобутків у сфері мистецтва та забезпечення його подальшого розвитку; досягнення толерантності і створення умов для культурної та політичної консолідації суспільства; формування системи національних цінностей на основі загальнолюдського досвіду.

Гуманітарна політика України має орієнтуватись на загальнонаціональний проект спільного майбутнього, що є однаково прийнятним для жителів усіх регіонів України, та сприяти міжкультурному та міжконфесійному діалогу в Україні, гармонійному поєднанню загальнонаціональних та регіональних інтересів у культурній сфері, забезпеченню громадянських прав і свобод, міжетнічній єдності на певному підґрунті. У глобалізованому світі третього тисячоліття розвиток держави стає можливим лише завдяки ефективній реалізації її людського потенціалу. Як європейська за своєю цивілізаційною належністю

держава Україна має спиратися у своєму розвитку на людиноцентричну систему цінностей, основу якого складає усвідомлення та слідування автентичним архетипам нації. Саме в архетиповому образі українця містяться такі основоположні характеристики як свобода, справедливість, солідарність, рівність, відповідальність та багато ін.

Український етнічний архетип – це не тільки прийняття певних групових уявлень, готовність сприймання подібного напрямку думок та співпереживання етнічних почуттів. Це також побудова системи ставлень і дій у різних етноконтактних ситуаціях. У такий спосіб особистість визначає своє місце в суспільстві і засвоює способи поведінки всередині і поза своєю групою, що притаманні етнічним зразкам поведінки власне свого автентичного етносу. Чим більше членів етнічної спільноти розділятимуть та усвідомлюватимуть етнічні архетипи українства, тим більша ймовірність спільних дій, узгоджених процесів управління, створення єдиної системи безпеки та ін. Стийкість архетипічних позицій та їх позитивність – центральні показники відчуття групою психологічної безпеки і стабільності. Як наслідок, особистість прагне підвищувати свою позитивну ідентичність і захищати її. Етнічна самовизначення на ґрунті етнічних архетипів виступає психологічною основою етнополітичної мобілізації – готовності людей, об'єднаних за етнічною ознакою, до групових дій, що стосуються національних інтересів.

Метою статті є дослідженню феномену архетипу, як одного з визначальних чинників забезпечення гуманітарної безпеки. Це досить новий та дискусійний науковий аспект, зокрема питання щодо самобутності етносів та їх мирне співіснування у глобалізованому світовому товаристві та аспект дослідження впливу архетипів на безпековий вимір країни.

Виклад основного матеріалу. Переважно, наукова категорія архетип вважається психологічною категорією і є добре дослідженою як усталений образ бачення світу. Вона розглядається з різних методологічних позицій у працях психологів О. Артем'євої, Ф. Василюка, О. Верніка, В. Зінченка, Дж. Келлі, Д. Леонтьєва, У. Найссера, Ж. Піаже, В. Петренка, С. Симоненко,

С. Смірнова, Т. Титаренко та ін. Вивченням архетипів як колективного несвідомого певної групи осіб займалися такі вчені як М. Бодкін, Ж. Дюран, М. Еліаде, Е. Мелетинський, Е. Нойман, К.-Л. Стросс, Н. Фрай та ін. У своїх роботах роль та вплив архетипів на соціальну дійсність досліджували Г. Бедненко, Н. Гаєвська, О. Донченко, Є. Мелетинський, О. Потебня, О. Романенко, К. Юнг.

Однак багато питань, пов'язаних з проблемою визначення змісту та структури етнонаціонального архетипу, його впливу на самоідентифікацію нації, гуманітарну сферу, де продукуються смисли життєдіяльності суспільства, роль у виникненні та розв'язанні етнічних та міжрегіональних конфліктів залишаються поки що актуальними, оскільки увага дослідників, переважно, акцентується на стереотипах поведінки певного етносу, звичаях, культурному розвитку, традиціях та ін.

Теоретико-методологічною основою вирішення означених проблем можуть слугувати роботи українських науковців – Е. Афоніна, О. Валецького, О. Власюка, С. Герасимчук, М. Головатого, В. Горбуліна, В. Грубова, О. Дзьобаня, О. Донченко, С. Здіюка, В. Кременя, Н. Крохмаль, Ю. Левенця, О. Литвиненка, В. Лозового, Г. Нестеренко, М. Розумного, С. Сьоміна, М. Михальченка, І. Надольного, В. Огнев'юка, В. Отрешка, Д. Пагани, В. Пазенка, Н. Рижко, М. Степика, В. Токмана, О. Таранченко, Л. Шкляра, А. Храбана, Г. Яворської та інших в яких проаналізовані безпекові виміри суспільного буття, зміст та чинники державних гуманітарних та культурних політик, їх впливу на людину та соціум, проблеми національної ідентичності, умови, чинники та виклики її формування.

У сучасній соціологічній та політичній науці існує два основних методологічних підходи щодо розуміння феномену формування автентичних етнічних архетипів та способів їх збереження, відтворення з подальшою імплементацією у соціальний кругообіг:

1. «ситуативний» або «конструктивістський»;
2. «природно-історичний» [4], [7], [10].

Конструктивістський («ситуативний») підхід ґрунтується на запереченні або мінімізації ролі етнічного чинника в процесах національної самобутності та самовизначення, стверджуючи штучність ідентифікації за спільними образами колективного несвідомого, і їх появу внаслідок конструювання елітами, що переслідують свої інтереси, певних історико-культурних міфів про спільну історичну долю, культурну спорідненість етносів, що творять націю тощо. Серед головних теоретичних положень цього підходу варто відмітити такі аспекти та наукові доробки:

– етнокультурна ідентичність та етнічний архетип є винайденим, уявним, вигаданим феноменом, оскільки «члени етнічної спільноти не можуть бути знайомі особисто чи навіть чути один про одного» [5, с.67];

– етнокультурна ідентичність та етнічний архетип мають мінливий характер, оскільки можуть і посилюватися, і послаблюватися, і завмирати, і відроджуватися [3, с.91];

– етнічний архетип характеризується набутиим і ситуаційним характером, оскільки особистість залежно

від ситуації може приховувати чи демонструвати свою етнокультурну ідентичність та засвоєний етнічний архетип, а за потреби й змінювати його [10, с.20];

– етнокультурна ідентичність є чимось похідним від соціального, породженням процесу модернізації, реакцією на процеси глобалізації, універсалізації та стандартизації [3, с.95];

– етнічна ідентичність є лише однією з багатьох ідентичностей, притаманних людині [8, с.112–113].

Природно-історичний підхід підкреслює роль історичної сталості етнічної ідентичності та автентичний етнічних архетипів, які мають глибинні історичні, культурні та символічні корені належності індивідів до спільного роду. Представники означеного підходу доводять та наукового обґрунтовують такі аспекти:

– початковими, вихідними «клітинками», «цеглинами» існуючих етнокультурних ідентичностей є прадавні споріднені спільноти, а сучасні архетипи – це прадавні форми реагування на світ [4, с.87];

– етнокультурна ідентичність характеризується вродженим характером і передається із покоління в покоління [1], [6];

– етнічний зв'язок є найважливішим за будь-який інший зв'язок, а етнокультурна ідентичність є головною серед усіх інших ідентичностей [9, с.18];

– етнічний архетип є успадкованим і задовольняє «глибинні природні людські потреби» [5, с.47–49];

– етнічний архетип – це споконвічний, природний, реальний, стабільний і загалом позитивний феномен, в основу якого покладено спільне походження [6].

У сучасній Україні природно-історичний підхід та його концептуальні засади залишаються несуттєвим чинником суспільного життя, але за результатами соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України близько 40 % опитаних вважають себе, у першу чергу, представниками свого етносу чи жителями села, району, міста чи області, де вони народилися і зараз проживають [8, с.87–88], що є суттєвим показником значимості питання етнічності та етнічної самоналежності. Існує також і велика кількість критики щодо цього підходу, але слід зауважити, що представники означеного підходу висувують цілу низку аргументів, з якими можна не погодитися. Так, Г. Касьянов зауважує, що в будь-якому суспільстві (модерному чи архаїчному) особистість з дитинства відчуває духовний зв'язок з членами своєї етнічної, культурної чи мовної спільноти, зв'язок, що має для неї велике емотивне значення, залишається з нею протягом усього життя, незалежно від того, усвідомлений він чи ні [2, с.10–11]. Крім того, цей зв'язок, що ми визначаємо та описуємо через етнічні автентичні архетипи, певною мірою може служити основою для створення суспільних чи політичних традицій. Навіть у тих випадках, коли такі зв'язки не мають великого значення у повсякденному житті особистості, їх вплив на підсвідомому рівні може бути досить великим.

Погоджуючись із багатьма тезами представників обох шкіл, вважаємо, однак, що жодна не дає цілісного і всебічного уявлення про сутність і характер етнокультурної архетипу та його вплив на безпековий вимір та стан міжетнічних стосунків в середині держави. Оскільки архетип, водночас, є і одвічною, природною,

стабільною і модерною, мінливою феноменальною категорією. Крім того, наукові дослідження обох підходів досить щільно поєднані та переплетені між собою, останнім часом вони більше доповнюють, ніж протистоять один одному. Етнічний архетип як певний інтегральний феномен є важливою ланкою поміж його особистісними та соціальними складовими характеристиками, що впливають на визначення етнічної самоідентифікації. Він є своєрідним підґрунтям для продукування певних характеристик спільнот і соціальних груп та фундаментом для розвитку особистості та її участі в певних ідентифікаційних практиках.

Крім того, кожна нація-держава на основі архетиповості суспільства реалізує домінуючу ідентичність, яка уособлює і презентує її історичну та соціокультурну індивідуальність та самобутність як в очах своїх громадян, так і на міжнародній арені. Слабкість автентичної національної ідентичності, як зазначає Д. Пагава призводить до зростання привабливості для представників етнічних груп, що компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікувати себе з народами сусідніх держав [6]. Відсутність в певних регіонах України або домінування не українських архетипів має своїм наслідком збереження цілих регіональних ареалів (Донбас і Крим) з усіма його складниками: російською мовою та культурою, символікою, героями та антигероями, ціннісними орієнтаціями, звичаями, традиціями, міфами тощо, що є суттєвою загрозою гуманітарній безпеці держави.

Відтворення, перш за все відродження українських символів, традицій звичаїв та ін., призведе етнічну спільноту до повернення у власне українське колективне безсвідоме, тобто автентичний архетип, що вплине на упорядкування життєдіяльності суспільства та повернення до саморозуміння та самоприйняття своїх соціокультурних засад на мікро- та макрорівнях, виступаючи чинником безпечної взаємодії з іншими суспільствами та етносами без втрати унікальності, єдності та автентичності, формуватиме сприятливе безпекове поле держави [9, с.19-20].

Варто також відмітити, що усвідомлення існуючих архетипів в українському суспільстві сприяє формуванню відчуття взаємної тотожності, історичної, соціальної та культурної спільності у представників однієї етнічної групи. Архетипи, які впливають на формування української самоідентичності формують цілісну холистичну систему, як зазначає у своїх дослідженнях політолог О. Таранченко. На думку дослідника, це об'єднання елементів, що володіють здатністю і можливістю вступати у стійкі взаємодії один з одним, утворюючи нові структури, що характеризуються прагненням до самозбереження за змістом, до самоповторення за формою. Система архетипів українського суспільства характеризується низкою ознак: стійкістю розвитку, здатністю до самовідтворення – повторенню себе [10, с.23].

Архетипи, за результатами нашого наукового пошуку, містять у собі більшість психічного, соціологічного і політичного з того, що оточує людину: колективні уявлення, масова свідомість, соціальні установки, стереотипи – все, що становить більшість наповнення соціальної та

індивідуальної психіки. Все це обумовлює можливість взаєморозуміння представників різних етносів. Сенс активізації архетипів: можливість творення порядку з хаосу, нового усвідомлення для людини, наближення до автентичності новими (універсального в індивідуальному) способами. Старий спосіб втілює в собі розвінчання, забуття, звикання, знецінювання більшості богів, богинь, героїв, злочинців, символів, значень, зведення їх до шаблонів і автоматизмів. Зазвичай, всі ознаки архетипів сприймалися як зовнішні регулятори життя у вигляді сильніших за людину сил, що відображалися в міфах, легендах, казках, символах тощо. Сьогоднішнє ж завдання науковців і практиків – надати архетипам «нового життя», повернути практичну значущість, відродити колективне несвідоме українського етносу. Зауважимо, що у закодованому вигляді колективне несвідоме представлене в структурі архетипів, що матеріалізуються та відображаються в міфологічних, релігійних, філософських, мистецьких системах, моральних кодексах, державницьких канонічних приписах, наскальних розписах, археологічних знахідках, віруваннях, обрядах, ритуалах, табу, народних казках, сказаннях, художній літературі, мистецтві, живописі, архітектурі, символах, знаках, продуктах людської творчості тощо. Живими ж носіями є індивід, натовп, спільнота, група, народ в цілому. Вчені, соціологи, політики, журналісти намагаються пояснювати соціальні факти соціальними причинами. Втім, в основі суспільних структур, інститутів, продуктів творчості знаходиться глибинна структура психічного несвідомого – а саме, це структура архетипів, що транслює первинні образи, вірування, надії, мрії, бажання, пристрасті, відношення тощо. Це – частина колективного несвідомого, яка впливає на всі сфери суспільного та індивідуального життя. Від так, підсвідомо людина знає та зберігає про себе більше інформації, ніж вона свідомо визнає перед собою та іншими.

Основними сутнісними передумовами виникнення архетипу певного етносу є: володіння рідною мовою; наявність певної спрямованості світогляду, соціальних якостей, освоєння духовної культури етносу (наукових знань, вірувань, норм моральності, художніх та естетичних досягнень та ін); включеність у господарську діяльність народу; подібність психічного складу; слідування національним традиціям, звичкам, обрядам, святкам; усвідомлення свого зв'язку з культурою народу, готовність діяти в її інтересах. Обсяг і ступінь їх засвоєння встановлюються головним чином за допомогою системи цінностей, які транслюються, прищеплюються членам етносу за допомогою соціальних інститутів (сім'я, церква, школа, армія тощо).

Висновки. Під час кардинальних змін та соціальних зрушень, трансформаційних процесів, політичної нестабільності втрачаються важливі орієнтири, значущі морально-етичні норми, як наслідок втрачається етнічна самоідентифікація народу. Однією із форм етнічного самозбереження є пізнання національних архетипів, їх актуалізація та повернення до праобразів, що сформували українську національну самоідентифікацію. Оскільки повернення до проукраїнських архетипів (архетипів виховання і архетипів соціально-політичних дій) допоможе вийти із стану невизначеності, позбутися стереотипу «краще європеєць, ніж «неукраїнець» чи «радянець». Слідування архетипам – це вплив, по-

перше, на такі стратегічно важливі сфери для держави як управління, політична безпека, по-друге, розвиток особливостей світосприйняття і самоорганізації етносу, формування природних моральних цінностей, принципів виховання, взаємини між людьми, організації побуту. Загалом повернення до колективного безсвідомого, тобто архетипу, веде до упорядкування етносу та повернення до саморозуміння та самосприйняття на мікро- та макрорівнях, виступаючи чинником безпечної взаємодії з іншими етносами без втрати унікальності, єдиності та автентичності.

Література

1. Жорнова О. Ідентифікатори повсякденної активності особистості як прояви архетипової етнічної поведінки / О. Жорнова. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/20078/gornova.htm.
2. Матета О. Особливості етнокультурної маргінальності в Україні: теоретичний аспект / О. Матета // Людина і політика, 2004. – №3. – С. 9-13.
3. Мейс Д. Геополітичні імплікації етнополітики / Д. Мейс // Політична думка. – 1995. – №1. – С. 87-96.
4. Налчаджян А. Етнопсихологія / А. Налчаджян. – СПб. : Пітер, 2004. – 381 с.
5. Одайнік В. Психологія політики. Политические и социальные идеи К. Юнга / В. Одайнік. – СПб.: Ювента, 1996. – 412 с.
6. Пагава Д. Українці в очах світової спільноти: стереотипи та архетипи / Д. Пагава. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://newismit/pagawa/il.if.ua/kte23.htm>
7. Парахонський Б. Вплив архетипів на побутове та світське життя етнічного українця / Б. Парахонський // [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http:// parah.satp.-34rtu.rtuud12.ua.htm](http://parah.satp.-34rtu.rtuud12.ua.htm)
8. Степко М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Степко – К. : НІСД, 2011. – 336 с.

9. Софійчук С. Архетип як чинник національної єдності народу / С. Софійчук // Політичний вісник. – 2012. – № 4. – С. 16-23

10. Таранченко О. Ретроспективний аналіз архетипічної дійсності українців / О. Таранченко // Генеза. – 2009. – № 11. – С. 19-24.

References

1. Zhornova O. Identifikatory povsiakdennoi aktyvnosti osobystosti yak proiavy arkhetyповoi etnichnoi povedinky / O. Zhornova. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/20078/gornova.htm.
2. Mateta O. Osoblyvosti etnokulturnoi marhinalnosti v Ukraїni: teoretychnyi aspekt / O. Mateta // Liudyna i polityka, 2004. – №3. – S. 9-13.
3. Meis D. Heopolitychni implikatsii etnopolityky /D. Meis // Politychna dumka. – 1995. – №1. – S. 87-96.
4. Nalchadzhan A. Etnopsykholohiya / A. Nalchadzhan. – SPb. : Piter, 2004. – 381 s.
5. Odainik V. Psykholohiya polityky. Politycheskie i sotsialnye idei K. Yunha. / V. Odainik. – SPb.: Yuventa, 1996. – 412 s.
6. Pahava D. Ukraїntsi v ochakh svitovoi spilnoty: stereotypy ta arkhetypty [Elektronnyi resurs] / D. Pahava // Rezhym dostupu : <http://newismit/pagawa/il.if.ua/kte23.htm>
7. Parakhionskyi B. Vplyv arkhetyptiv na pobutove ta svitske zhyttia etnichnoho Ukraїntsia [Elektronnyi resurs] / B. Parakhionskyi // Rezhym dostupu : [http:// parah.satp.-34rtu.rtuud12.ua.htm](http://parah.satp.-34rtu.rtuud12.ua.htm)
8. Stepyko M. Ukraїnska identychnist: fenomen i zasady formuvannia: monohrafiia / M. Stepyko. – K. : NISD, 2011. – 336 s.
9. Sofichuk S. Arkhetypt yak chynnyk natsionalnoi yednosti narodu / S. Sofichuk // Politychnyi visnyk. – 2012. – № 4. – S. 16-23.
10. Taranchenko O. Retrospektyvnyi analiz arkhetyptichnoi diisnosti Ukraїntsi / O. Taranchenko // Henezha. – 2009. – № 11. – S. 19-24.

Vovchenko O.A.,

PhD student of National Institute for Strategic Studies

Ukraine, Kiev

AUTHENTIC ETHNIC ARCHETYPE AS A FACTOR OF HUMANITARIAN SECURITY STATES

The article is devoted to research of the impact of authentic ethnic archetypes of the formation of national identity in the context of national security. The author defines the status of a problem and the main conceptual approaches to its study. Discovered and described features, specific archetypes influence on ethnic identity and security of the nation. We characterize the state of national security in the context of research archetypes of Ukrainian society and its interaction with the controversial modernization process in the context of globalization.

Key words: ethnic archetype, ethnic self-identity, archetypes of identity nation and authenticity of society, national security state.

УДК 392.17:316.324

Костюк О.П.,

*аспірантка кафедри культурології та кіно-, телемистецтва Інституту культури і мистецтв Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, olgakostuck@gmail.com**Україна, м. Старобільськ*

КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕНЕЗИСУ ІНІЦІАЦІЙНОЇ МАСКИ

В статті розкриваються культурно-антропологічні аспекти генезису маски. Розглянутий такий процес в системі ритуалів і обрядів ініціації.

Ключові слова: маска, ініціація, герой, образ «досконалої людини».

Постановка проблеми. Сучасна цивілізація для співіснування висуває вимоги людині, яка потрібна бути на тільки індивідом, але й членом спільноти знаходячи цілісність через надособові авторитети, усвідомлений і несвідомий контакт з культурним цивілізованим співтовариством. У цьому процесі особистість використовує зручні для себе види маски, як засіб існування у соціальному і культурному просторі суспільного життя. У вивченні цієї проблеми існують різні напрями. Так, К. Юнг, демонструючи ідею «колективного підсвідомого», пояснював глибинні зв'язки, що існують між індивідом і суспільством. Він розрізняв дві душевні інстанції: Persona – денна маска, що є «беззмстовним осередком тільки соціального» і Anima – «образ душі», «центр цілісності». Точка зору Е. Фромма ґрунтується на тій посилці, що існують незмінні закони людської природи і людської поведінки, які діють в будь-якій культурі, тим самим захищаючи тезу про «початкову біологічну слабкість людини». Вивчаючи співвідношення біологічного (природного) і соціального у людській поведінці, Клод Леві-Строс дійшов висновку, що первинним і основним у ній є наявність формальних структур взаємин між людьми. Прояв цього процесу і його значення для сучасної культури можливо продемонструвати на дослідженнях маски в ритуалах і обрядах ініціації.

Мета статті – дослідити культурно-антропологічні аспекти генезису маски в системі ритуалів і обрядів ініціації.

Виклад основного матеріалу. У вивченні проблеми особистості швейцарський психоаналітик Карл Густав Юнг, розрізняв дві душевні інстанції. Перша – «persona, денна маска (відповідає фрейдівському Сверх-Я), яку людина надягає» і є «беззмстовним осередком тільки соціального, тобто є те, що людина по суті справи не є, але, за що вона сама та інші люди приймають її» [1, с.261]. У такому сенсі persona виступає як зручний вид маски, що встановлює відносини між індивідуальною свідомістю і соціальністю, щоб, з одного боку, сприяти на інших певне враження, а з іншого – приховувати справжню природу індивідуума. Іншими словами, це компроміс між вимогами середовища і внутрішньою структурною потребою індивіда. «По суті, persona не є чимось «дійсним». Вона – компроміс між індивідуумом і соціальністю з приводу того, «ким хтось є». Цей хтось приймає ім'я, отримує титул, представляє посаду і є тим або цим. Звичайно, в

певному сенсі це так і є, але у відношенні індивідуальності того про кого йде мова, persona виступає в якості вторинної дійсності, чисто компромісного походження, в якому інші іноді приймають набагато більшу участь, ніж він сам. Persona є видимість, двовимірна дійсність, як її можна було б назвати жартома» [2, с.220]. Інша душевна інстанція – це Anima (в пер. – тінь: у нашому розумінні – це відбиток потаємного, невідомого, що не можна подивитися) – частина душі, яка об'єднує свідоме і несвідоме і має більш глибоке розташування. Цей «образ душі» сполучається з «Самістю», яка за К. Юнгом розуміється як «цілісний спектр психічних явищ» і є метою розвитку кожної людської особистості. Самість співвідноситься з процесом самореалізації, індивідуації, що закладено у кожній людині, і має сутність в досягненні особистісного злиття колективного і універсального з одного боку і, з іншого, унікального і індивідуального. Anima знаходиться в прямому зв'язку з маскою (Persona). «Якщо маска інтелектуальна, «образ душі» майже напевно буде сентиментальним» [3]: адже persona відповідає звичайній зовнішній установці людини, тоді як anima відображає її звичайну внутрішню установку. З таких позицій маска позначається як посередник між Я і зовнішнім світом, а «образ душі» – як посередник між Я і світом внутрішнім. При цьому К. Юнг відзначає одночасно необхідність і умовність такого процесу. З одного боку, persona, окреслюючи рамки Я у суспільстві, приховує справжню індивідуальність, оберігаючи Я від надмірного вторгнення у внутрішній світ, з іншого, вона ж розглядається психоаналітиком як приклад зміни внутрішньої структури особистості, як «одержимість», спокуса якою є бажанням бути прийнятим і схваленим у суспільстві. Але такий процес таїть у собі небезпеку «зростися» зі своєю persona-маскою і втратити справжню anima, що не дає можливості досягнення власної Самості. К. Юнг не випадково відзначає, що процес індивідуації в житті людини відбувається вже після закінчення процесу соціалізації та адаптації до зовнішнього світу. Саме тому, процес індивідуації, за К. Юнгом, представляючи собою внутрішнє духовне самоздійснення, передбачає динамічну взаємозалежність Persona – Anima, що дозволяє на шляху особистісного розвитку формувати відносини з суспільством, і при цьому людина включається в суспільство не як представник «безмовної більшості», а як Особистість, яка краще розуміє себе і оточуючих.

До проблеми маски, як механізму адаптації людської особистості у суспільстві і культурі близька теорія соціального характеру, що розвивається американським філософом та психологом Е. Фроммом. За Е. Фроммом особистість, яка «перебуває в стані постійної і неминучої неврівноваженості», є продуктом динамічної взаємодії між вродженими потребами, що існують одночасно і є причиною внутрішніх протиріч і конфліктів та тиском соціальних норм і правил. Через два типи самоорієнтації людини «мати» або «бути», філософ розкриває діалектику особистості, розвиток якої визначають протилежні прагнення – потреба в прискоренні, що змушує людину прагнути до суспільства, співвідносити себе з іншими його членами, прагнути до загальних орієнтирів і потреба в індивідуалізації, що виражається в прагненні до ізоляції від інших, свободі від тиску і вимог суспільства. «Володіння і буття є двома основними способами існування людини, переважання одного з яких визначає відмінності в індивідуальних характерах людей і типах соціального характеру» [4,с.21]. За Е. Фроммом перший тип людей, для яких характерно демонстративність, спрямованість на думку інших, живуть за принципом «мати», орієнтований на зовнішню сторону, на речі, вкоріненість у суспільстві. Орієнтир людини на принцип «бути», що оцінюється не за зовнішніми проявами або оточуючим його речам, дозволяє розвивати внутрішню свободу, виникає потреба у творчості, транцендентальності, самоцінності і в прагненні бути самою собою, тобто унікальною особистістю. Аналізуючи вищенаведені категорії «володіння» і «буття», що в різних пропорціях переважають в особистості і демонструють певним чином взаємопов'язаність і взаємозалежність, Е. Фромм стосується феномена маски, під чим розуміє зовнішній прояв особистості. «Володіння відноситься до речей, а речі стабільні і піддаються опису. Буття ж відноситься до досвіду, а людський досвід в принципі не можливо описати. Повністю піддається опису лише наша persona - маска, яку носить кожен з нас, «я», яке ми представляємо, – бо ця persona є річ. Навпаки, жива людська істота – не просто якийсь мертвий, застиглий образ і, тому не може бути описано як річ. Фактично живу людську істоту взагалі не можливо описати. Справді, можна багато що сказати про мене, мій характер, мою загальну життєву орієнтацію. Подібне проникливе знання може досягти більшої глибини в розумінні і описі моєї психічної структури. Але весь я, вся моя індивідуальність, моя своєрідність, яка настільки ж унікальна, як і відбитки моїх пальців, ніколи не можуть бути повністю збагнені навіть за допомогою емпатії, бо двох ідентичних людей не існує» [4,с.92].

Таким чином, Persona і Anima, як діалектика зовнішнього і внутрішнього, соціального і індивідуального, являють собою прояви ініціації людської особистості у суспільстві і культурі, вони взаємопов'язані і взаємозалежні, повністю відповідають юнгіанським уявленням про архетипічний образ міфологічної мандрівки Героя, що є шляхом формування ідеалу «досконалої людини» [5].

З таких позицій ми фактично звертаємося в постмодерній культурі до архаїчних форм

американських індіанців, які досліджував французький антрополог Клод Леві-Строс. У книзі «Путь масок» він розглядає обряди ініціації у структурі міфу, як історичну аналогію процесу юнгіанської індивідуації. У цих ритуалах, де герой перемагає монстрів, маска уособлює кордон між природним і надприродним, сакральним і профаним, вказує на зв'язок з потойбічним світом і виступає у вигляді записів соціального коду на тілі ініційованого. У книзі К. Леві-Строс описує два типи маски: жіночу (dzonokwa) та чоловічу (swaihwé), розглядає їх властивості. Тип маски swaihwé – назва ідентичне слову, яке позначає потлач – рід церемоній, по ходу яких господар розподіляє багатства серед запрошених ним гостей, щоб узаконити їх присутність своє прилучення до нового титулу або свій перехід у новий статус. За своїми аксесурами і супроводжувачому костюму маска висловлює спорідненість з блим кольором, має пір'єве оздоблення, виступаючі очі, великий відкритий рот, звисаючу нижню щелепу, яка виставляє на показ величезний язик. Інший тип маски контрастний, так звана dzonokwa, позначає клас надприродних істот, найчастіше жіночих, які живуть в самій гушавині лісу, це люті велетні, а також людоджерки, що викрадають у індіанців дітей, щоб з'їсти їх. Разом з тим вони підтримують з людьми двоїсті відносини – то ворожі, то наділені певною співпрацею. Відомі численні маски, з цими характерними рисами, що дозволяють легко їх ідентифікувати: ці маски чорні або в їх декорі превалює чорний колір. Найчастіше у них обробка тваринного походження з чорної шерсті, яка зображує волосся, бороду, вуса, очі занурені в глибині орбіти, порожні або напівприкриті, щоки також запалі, рот не широко розкритий, а навпаки наморщений від наддування губ, яке робить чудовисько у момент випускання ним свого характерного крику «у! у!».

Прототипи масок swaihwé походять з неба або з товщі води (зверху або знизу), dzonokwa – з гір або з лісу. «З позиції функціональної маски swaihwé представляють предків, засновників найбільш високих ліній: вони втілюють соціальний порядок, в опозиції к dzonokwa, які суть асоціальні духи, не предки – адже, за визначенням, це творці наступних за ними поколінь, – але викрадачі або викрадачки дітей, які перешкоджають цьому слідству» [6,с.50].

В дослідженнях К. Леві-Строса маскам характерні пластичні аспекти, носії одного і того ж повідомлення або міфу інвертуються подібним же чином при переході до сусідньої популяції. При цьому звичай однієї маски втрачається і виникає нова маска, схожа і при цьому відрізняється від першої. К. Леві-Строс сформулював це так: «Коли при переході від однієї групи до іншої пластична форма зберігається, то семантична функція інвертується. Навпаки, коли семантична функція зберігається, то інвертується пластична» [6,с.64]. Отже, ми бачимо, що два типи маски протиставлені одна іншій: з позиції пластики маска swaihwé виступаюча, dzonokwa – увігнута; міфи масок розподілені по протилежно орієнтованих осях: міфологія swaihwé розгортається по осі північ-південь, dzonokwa – по осі схід-захід. Але, не зважаючи на такі протиставні характеристики: зовнішнє світло (swaihwé), і внутрішня темрява (dzonokwa), К. Леві-Строс, показує їх

взаємозалежність і взаємопов'язаність, а людину в масці - в образі героя-змієборця, що проходить шлях духовного розвитку у протистоянні Світла і тіні.

З цього дослідження бачиться, що тотемна маска у первісному суспільстві існувала не тільки для позначення тотемного предка в ритуально-обрядовій діяльності і була символічною формою осмислення відносин людини та його соціальної ролі, а насамперед вона давала змогу наблизитися до ідеалу «досконалої людини».

Для розуміння цієї проблеми, звернемося до культурно-антропологічних аспектів генезису маски і розглянемо такий процес в системі ритуалів і обрядів ініціації. Відомо, що сучасна філософська антропологія, звертаючись до наукових досягнень таких дисциплін як: природничонаукова антропологія, етологія, зоопсихологія та ін., які дозволяють простежити еволюцію становлення і розвитку людини як біологічного виду в його органічному зв'язку зі світом природи, актуалізує питання загальних об'єднуючих початків людини і тварини. Саме з таких позицій, для виявлення генетичних витоків феномена маски в демонстраційно-комунікативному та захисно-адаптивному плані, можна звернутися до поведінки тварини, як до такої, що порівняно-етологічне аналізується з поведінкою людини. Засновник етології К. Лонерц особливу увагу приділяв питанню наявності філогенетичних підстав в культурних традиціях. У такому контексті К. Лоренц підкреслював принципову схожість між культурними традиціями і «ритуалами» тварин: вони мають комунікативний характер; каналізують поведінку; сприяють включенню нових мотивацій в систему відносин між особинами; перешкоджають змішуванню близькородних видів в живій природі і «квазі-видів» (культур) в соціумі. Принципова ж відмінність між ритуалами тварин і культурними традиціями К. Лоренц вбачав саме в тому, що останні виконують ще й функцію створення і трансляції символів: «Якщо у випадку філогенетичної ритуалізації «розуміння» рухів побратима по виду ґрунтується на успадкованих функціях приймача сигналу..., – то у випадку культурної ритуалізації відправлення та прийом сигналів розвивається на основі навчання та культурного успадкування набутих ознак» [7,с.431]. Сучасна дослідниця О. Гребеннікова, вивчаючи біологічні корені маски, доводить, що прообразом маски виступають особливі морфологічні ознаки тварин, які несуть сигнальну функцію, а також поведінкові механізми, характерні для демонстративної поведінки. Дослідниця звертається до світу тварин, де розглядає їх поведінку в конфліктних ситуаціях: у ритуалах загрози і ритуалах умиротворення тварини використовують механізми регуляції агресії, до яких відносяться: страхітливий зовнішній вигляд, наявність рогів, кліків, копит та ін., або навпаки – «демонстративне підставляння агресору найбільш вразливої частини тіла, і сигналізує, що тварина здається на милість найсильнішому» [8,с.23].

Можливо, саме з таких позицій, в ритуальних тотемічних уявленнях людської свідомості бралася до уваги образ досконалої тварини, уподібнювання до якої давало можливість людині удосконалення своєї сутності

перш за все духом, що психологічно пов'язано з розглянутим процесом маскування.

Одним з найбільш значущих аспектів таких тотемічних уявлень для індоєвропейців було зіставлення зі звірами-хижаками, зокрема вовками, які уособлювали воїнів. Досліджуючи археологічні, історичні та фольклорні джерела можна навести факти про поширення образу воїна-вовка в міфології багатьох індоєвропейських народів. Так, за давньогерманським епосом, Один – бог воїнів-вовків, якому поклонялися вікінги у Європі тисячу років тому, бенкетує у потойбічному світі з воїнами-героями, що загинули у бою, пригощає вовкоподібних воїнів вином і годує двох священних вовків [9]. Уособлювала образ вовка також і небесна собака бога Індри Самара, що фігурує у священній книзі стародавніх арійів Рігведи. У нартському епосі осетинів герой Сослан загартований у молоці вовчиці, а зганяла і доїла цих вовчиць праматір усіх собак Салам, яку співставляють з цією ж небесною собакою Рігведи Самарою. Український історик з культури індоєвропейців Л. Залізняк, досліджуючи трансформацію такого верхнього військового божества індоєвропейських народів, наголошує «Як, правило, це бог-громовержець та драконоборець, що часто фігурує в подобі вовка. Його прототип – бог Індра Рігведи, якого супроводжує небесна собака Самара. Двійник Індри у осетинів – військовий бог Уастирджи, часто теж в образі вовка. Бога стародавніх германських воїнів Одина супроводжують два священні вовки, тай сам він нерідко постає у подобі вовка» [10]. У наслідок християнізації Один, Уастирджи та інші божества війни були замінені Св. Юрієм – покровителем середньовічного лицарства Європи, який успадковує вовчі атрибути попередників, він господар, годівник вовків, іноді й сам має вовчий образ. У слов'янській традиції господарем всіх вовків вважається як Св. Юрій (Наддніпрянина), так і Св. Миколай (західні регіони України) – спадкоємці Перуна і Велеса.

Отже, розглянемо образ Героя-Змієборця у подобі вовка, як такий що тлумачить ініціацію як кемпбелловську міфологічну мандрівку. Згідно теорії Дж. Кемпбелла мандрівник проходить декілька етапів випробувань, а саме: слідування на заклик до мандрівки, битва із охоронцем (Змієм або Драконом), мандрівка потойбічним світом зі стражданням, маніпулювання добрими чи злими силами, пошук і знаходження скарбу та повернення з потойбічного світу до звичайного життя [5]. Як вдалося встановити відомому українському досліднику з питань етнічної історії В. Балушоку, давньослов'янські ініціації проводили у віддаленому, відокремленому від общини місці – священному лісі. Це місце прирівнювалося до потойбічного світу, де ініційовані переживали тимчасову ритуальну смерть [11,с.126]. Ритуально вмираючи в людській подобі і зазнаючи при цьому важких фізичних і моральних випробувань, юнаки в давніх слов'ян «перероджувалися» на воїнів «вовків». За В. Балушоком ініційовані члени таємного союзу, які ритуально перероджувалися на вовків, що пов'язано з міфом про вовкулаків, повторювали міфологічну мандрівку свого покровителя як типовий образ Змієборця. Основним епізодом названої мандрівки була

битва Перуна з його змісподібним супротивником Велесом, в процесі чого ініційований «проковтувався» чудовиськом Змієм-Велесом, а потім, одержуючи при цьому магичні знання світу, «випльовувався» [11,с.188]. В. Пропп дає цьому таке пояснення: «Щоб долучитися до тотемної тварини, стати нею і тим самим вступити з нею в тотемний ряд, потрібно бути з'їденою цією твариною» [12,с.206]. В. Балушок, розглядаючи ритуал перетворення ініційованого на вовкулаку наводить, що здійснювалось це шляхом одягання звіриної шкури, а це по суті процес маскуванню, що у сакральному аспекті означає прагнення героя-мандрівника в ідентифікації з іншими. Очевидно, має рацію припущення американського дослідника Річарда А. Радлі, який на підставі широкого лінгвістичного аналізу твердить, що слов'янський корінь слова «вовкулака» походить від давнього болгарського Vokodlak – «вкритий вовчою шкірою» [13,с.322].

Відомий сербський дослідник з індоєвропейської релігії та міфології О. Лома, описуючи стародавніх воїнів, також вказує на їх ритуальне маскуванню: «Одягнені у вовчі шкури або ведмедя, носили на голові роги, ікла або шлейфи, татування тощо. Ці атрибути тварин мали в два рази більш психологічний ефект, залякування опонентів і надавали їх власникам насолоджуватися додатковою мужністю на основі самоідентифікації з дикими звірами» [14].

За словами історика з середньовічної культури Ф. Кардіні, одягнена в особливій обстановці звірина шкура, «прикріплювала» людину до звіриного стану і зумовлювала відповідну поведінку воїнів-ініціантів. У бій вони йшли оголеними і прикритими лише вовчими шкурами. «Цей воїн, подібно звіру, сприяє на людину чаклунську дію, вселяючи в неї страх. Воїни-звіри тероризували противника» [15,с.322].

Продовжуючи описувати ритуальне переродження, В. Балушок переходить до завершальної стадії ініціації, яка передбачала реінкорпорацію: «При перетворенні вовкулаків на людей з них скидають вовчі шкури... а потім одягають їх у новий людський одяг» [11,с.184]. Такий процес осмислював нове народження, не тільки фізичне, а насамперед духовне воскресіння: «повернення в свою общину й посвячення в повноправні члени співтовариства чоловіків-воїнів, закритого для непосвячених, з своїми міфами, ритуалами і особливим комплексом ізоісторичних знань» [11,с.183].

Висновки. Таким чином, наведені приклади В. Балушоком кембелловської міфологічної мандрівки Героя, що імітують ініційовані члени таємного союзу, показують ініціацію як духовне народження з характерними ознаками досконалості людської особистості від тілесного (тваринного) до культурного цивілізованого співтовариства. У такому процесі звертає на себе увагу проблема взаємозв'язку Героя зі становленням цивілізації, ознаками якої є лад, що протиставляється природному хаосу. У цьому сенсі концепція А. Тойнбі наводить вимоги, завдяки яким цивілізація має право на існування – це Виклик кинутий природі або соціальним умовам з відповідною адекватною Відповіддю. Цивілізаційний рух, по А.Тойнбі, це такий собі процес аристотельської «золотої середини» – з одного боку приборкання природних

умов, з іншого прийняття їх для мирного співіснування. На нашу думку, саме ініціація як шлях духовного народження Героя від занурення у природний стан до переродження людини у нову якість означає єднання особистості з сучасною цивілізацією.

Перспективи подальшого дослідження. Для вирішення проблеми сьогоденної маски, як іміджу сучасної людини, що маскує внутрішній світ, необхідне осмислення досконалого образу на умовах пошуків цілісності особистості в процесі духовного ініціального очищення, що є найважливішим етапом занурення людини у власну Самість.

Література

1. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.Г. Юнг. – Киев: Гос.библиотека України для юношества, 1996. – 384 с.
2. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К.Г. Юнг. – М.: Канон, 1994. – 320 с.
3. Якоби Иоланда. Психологическое учение Карла Густава Юнга // Теория и практика аналитической психологии [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://psiland.narod.ru/psiche/Jacoby/3-30-32.htm>.
4. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм. – 2-е изд., доп. – М.: Прогресс, 1990. – 238 с.
5. Кэмпбелл Дж. Герой с тысячами лицами / Джозеф Кэмпбелл; [пер. с англ. А. П. Холмик]. – К.: София, 1997. – 336 с.
6. Леви-Строс К. Путь масок / Клод Леви-Строс; [пер. с фр., сост., вступ. ст. и примеч. А. Б. Островского]. – М.: Республика, 2000. – 399 с. : ил.
7. Лоренц К. Обратная сторона зеркала / К. Лоренц. – М.: Республика, 1998. – 493 с.
8. Гребенникова О.М. Маска в социокультурном пространстве: генезис, функции, сущность : дис. канд. филол. наук. : 09.00.13 / Гребенникова Ольга Михайловна. – Омск, 2006. – 148 с.
9. Арешян Г. Индоевропейский сюжет в мифологии междуречья Курры и Аракса II тыс. до н. э. / Г. Арешян // Вестник древней истории. – 1988. – № 4. – С. 84-102.
10. Залізняк А. Образ воїна-звіра в українській міфології/Леонід Залізняк//Пам'ятки України. – 1991. – № 5. – С. 40-43.
11. Балушок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян / Василь Балушок. – Львів – Нью-Йорк : М. П. Коць, 1998. – 216с.:ил.
12. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 364 с.
13. Richard A Ridley. Wolf and Werewolf in Baltic and Slavic Tradition / Richard A Ridley // The journal of Indo-European Studies. – 1976. – Vol. 4, № 4.
14. Лома А. Свети Сава и облакогонци / Александр Лома // Сборник трудов Византологического института Л. – 2013. – С. 1041-1079.
15. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства / Франко Кардини ; [пер. с ит., вступ. ст. и примеч. А.Б. Островского]. – М.: Прогресс, 1987 – 384 с. : ил.

References

1. Jung K. G. Dusha i mif: shest' arkhjetipov / K.G. Jung. – Kiev: Gos.biblioteka Ukrainy dlya yunoshetva, 1996. – 384 s.
2. Jung K.G. Psikhologiya bessoznatel'nogo / K.G. Jung. – M.: Kanon, 1994. – 320 s.
3. Yakobi Iolanda. Psikhologicheskoe uchenie Karla Gustava Yunga [Elektronnyy resurs] // Teoriya i praktika analiticheskoy psikhologii – Rezhim dostupa: <http://psiland.narod.ru/psiche/Jacoby/3-30-32.htm>.

4. Fromm E. *Imet' ili byt'?* / E. Fromm. – 2-e izd., dop. – M.: Progress, 1990. – 238 s.
5. Kempbell Dzh. *Geroy s tysyach'yu litsami* / Dzhozef Kempbell; [per. s angl. A. P. Kfiomik]. – K.: Sofiya, 1997. – 336 s.
6. Levi-Stros K. *Put' masok* / Kfod Levi-Stros; [per. s fr., sost., vstup. st. i primech. A. B. Ostrovskogo]. – M.: Respublika, 2000. – 399 s.: il.
7. Lorents K. *Oborotnaya storona zerkala* / K. Lorents. – M.: Respublika, 1998. – 493 s.
8. Grebennikova O. M. *Maska v sotsiokulturnom prostranstve: genesis, funktsii, sushchnost'*: dis. kand. filol. nauk.: 09.00.13 / Grebennikova Olga Mikhaaylovna. – Omsk, 2006. – 148 s.
9. Areshyan G. *Indoevropskiy syuzhet v mifologii mezhdurech'ya Kury i Araksa II tys. do n. e.* / G. Areshyan // *Vestnik drevney istorii*. – 1988. – № 4. – S. 84-102.
10. Zaliznyak L. *Obraz voina-zvira v ukrainskoy mifologii* / Leonid Zaliznyak // *Pam'yatki Ukraini*. – 1991. – № 5. – S. 40-43.
11. Balushok V. *Obryadi initsiatsiy ukrainsiv ta davniki slov'yan* / Vasil' Balushok. – L'viv – Nyu-York.: M. P. Kots', 1998. – 216 s.: il.
12. Propp V. Ya. *Istoricheskie korni volshebnoy skazki* / V. Ya. Propp – D.: LGU, 1986. – 365 s.
13. Richard A Ridley. *Wolf and Werewolf in Baltic and Slavic Tradition* / Richard A Ridley // *The journal of Indo-European Studies*. – 1976. – Vol. 4, № 4.
14. Loma A. *Sveti Sava i oblakogontsi* / Aleksandr Loma // *Zbornik radova Vizantoloskog instituta L.* – 2013. – S. 1041-1079.
15. Kardini F. *Istoki srednekovogogo rytsarstva* / Franko Kardini; [per. s it., vstup. st. i primech. A. B. Ostrovskogo]. – M.: Progress, 1987 – 384 s.: il.

Kostyuk O.P.,

PhD student, Department of Cultural studies and Motion picture-, Telearts of the Tarasa Shevchenko Luhansk National University, olgakostuck@gmail.com

Ukraine, Starobilsk

THE CULTURAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS OF THE GENESIS OF THE MASK

The article describes the cultural and anthropological aspects of the genesis of the mask. This process is seen in the rituals and rites of initiation.

Key words: mask, initiation, the hero, the image of the «perfect man».

УДК 130.2

Лебедев В.А.,

*к.филос.н., доцент кафедры философии и социологии Украинского государственного университета железнодорожного транспорта, wz551a@gmail.com**Украина, г. Харьков***«ЗОМБИ-АПОКАЛИПСИС» СОВРЕМЕННОЙ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ**

Цель данной статьи состояла в том, чтобы проанализировать с философской и культурологической точек зрения такую популярную тему в произведениях современной массовой культуры, как «зомби-апокалипсис», показать те основополагающие концепции, которые содержатся в произведениях данного жанра. можно утверждать, что образ зомби в произведениях современной массовой культуры прошел эволюцию от сакрально-мистического до профанно-социального. В нем сосуществуют как присущие западной культуре карнавално-гротескные черты, так и страх перед окончательной массификацией общества, превращения его из совокупности разумных самостоятельных граждан в агрессивную деградировавшую толпу, управляемую первичными примитивными инстинктами.

Ключевые слова: *масскульт, массовое общество, Гаити, человек толпы, профанное, сакральное.*

Постановка проблемы. Одним из «белых пятен» современных гуманитарных исследований является массовая культура. То, что принято называть «высокой культурой», по-прежнему престижно, но предназначено только для людей солидного возраста и более не находится в эпицентре культурной жизни общества. Ее место заняла поп-музыка, кинофильмы, телевидение, а также видео- и компьютерные игры. Парадоксальность ситуации состоит в том, что, несмотря на накопленный массив литературы, посвященный ей, механизм функционирования и формирования ценностного ее фонда описан прискорбно мало. Исследованиями масскульты занимались Х. Ортега-и-Гассет, Т. Парсонс, Д. Белл, М. Мак-Люэн, Ф.Р. Левис, Р. Хогарт, Р. Барт и др. Писали на эту тему и авторы Советского союза и сопредельных стран (З.И. Гершкович, П.А. Ландесман, Ю.В. Согомонов, Е.П. Смольская, А. Кукаркин, Б. Райнов). Массовую культуру традиционно представляют как средоточие зла и порока, прибежище низменных страстей, которое исключительно отрицательно влияет на ее потребителей.

Цель данной статьи – проанализировать с философской и культурологической точек зрения такую популярную тему в произведениях современной массовой культуры, как «зомби-апокалипсис», показать те основополагающие концепции, которые содержатся в произведениях данного жанра

Изложение основного материала. Представления об оживших мертвецах встречались во всех культурах народов Земли. Появлялись они и в классической литературе ужасов, в качестве примера можно указать рассказ «Герберт Уэст – воскреситель мертвых» Говарда Ф. Лавкрафта, впоследствии экранизированный. Весьма популярным образом, длительное время эксплуатировавшемся западной массовой культурой, была египетская мумия, точнее, мумия ожившая (одноименная серия кинобоевиков, рассказ А. Конан Дойла «Лот № 249» [1,с.782]). Франкенштейн Мэри Шелли, чей образ стал знаковым для популярной культуры, также был создан из частей мертвых тел.

В настоящее время всеупотребительным термином для обозначения оживленных мертвецов является

«зомби». Данное слово было заимствовано из традиционной культуры Гаити. Почему так произошло, тема для отдельного обсуждения, сейчас же сосредоточимся на основных моментах. На Гаити зомби называют существо, умершее и похороненное, но возвращенное в полусознательное состояние для того, чтобы служить рабом на плантации. Он работает в качестве «слуги с двумя руками» у хунгана (жреца культа вуду, занимающегося магией и колдовством). Хунган точно знает дозу яда, необходимую для того, чтобы человек казался мертвым и его можно было поднять из могилы в необходимый момент (так дословно у Л. Юрбона; здесь следует внести ясность. Изучая различные источники, можно прийти к выводу что существует как магически-окультурная версия происхождения зомби, связанная с воскрешением из мертвых или манипуляциях с душой, так и «фармакологическая», согласно которой колдун дает жертве яд, вызывающий состояние близкое к летаргической смерти, затем выводит человека из него и убеждает в том, что тот является воскрешенным мертвецом и должен на него работать – Л.В.А.). По общему представлению гаитян, зомбирование является поимкой души. В таком состоянии зомби осознает все происходящее, но не может реагировать на него по своей воле. Колдун, наславший на него порчу, якобы управляет им на расстоянии. У живых мертвецов потерянный взгляд, скованная походка, гнусавый голос. Гаитянские зомби, оставаясь в сознании, могут возвращаться в могилу [2,с.61-62].

У истоков нынешних представлений о зомби в современной масскульте лежит известная на Западе книга Уильяма Сибрука «Волшебный остров». Она давала весьма расплывчатую и условную картину жизни на Гаити, содержала большое количество историй о некромантии и жертвоприношениях людей. Также на формирование стереотипного представления о Гаити как острова, где процветают дикарские суеверия, каннибализм и черная магия, повлияли такие книги, как «Белый король Гоинава» Форстена Уиркуса, «Кузины каннибалов» и т.д.

В 1932 году вышел первый американский фильм ужасов на эту тему «Белая зомби», в основу сценария которого легла упомянутая выше книга «Волшебный остров». В фильме рассказывалась история девушки Мадлен, превращенной местным колдуном в зомби. Эти существа показывались как обреченные на бесконечную работу.

В 1941 году на экраны вышла картина Жака Турнера «Я гуляла с зомби». В ней речь шла о множестве зомби, которых сторожит жрец вуду. Один из них убегает в деревню, воспользовавшись благоприятным моментом, и прячется в зарослях сахарного тростника. Образ человека, находящегося на границе между жизнью и смертью, вызывал у зрителей ужас [2, с.57,59,158].

В дальнейшем тему оживших мертвецов в кинематографе продолжили такие фильмы, как «Ночь живых мертвецов», «28 дней спустя», «Рассвет мертвецов», «Живая мертвечина», «Обитель зла» (экранизация серии видеоигр «Resident Evil»), «Мертвый снег», «Зомбилэнд». Из популярных видеоигр, посвященных данной тематике, кроме упомянутой выше серии «Resident Evil» («Biohazard»), можно упомянуть «Left 4 Dead», «Dead rising», «House of the Dead» и др. Также тема оживших мертвецов эксплуатируется создателями настольных игр («Zombicide»), производителями военно-исторической миниатюры, рок-музыкантами. В США популярны зомби-вечеринки, участники которых наряжаются и гримируются под оживающие трупы. Даже в произведениях жанра фэнтези, в которых классические зомби не встречались (использование их образов – прерогатива мистической и литературы ужасов), они стали встречаться в последнее время («Игра престолов» Дж. Мартина). Наконец, можно отметить, что штампы произведений про зомби стали пародироваться («Рождество с трупками»), соответствующие эпизоды есть в культовых мультсериалах «Симпсоны» и «Южный парк», и в популярном сериале «Финес и Ферб» («Ночь живых аптекарей»). В последнем случае можно отметить то, что Т. Гундорова называет «ненайденным китчем», т.е. пародийным, симулируемым и управляемым феноменом [3, с.7], в котором гиперболизируются основные черты исходного явления.

Соответственно можно говорить и о сложившемся каноническом облике зомби в современном масскульте, который является синтетическим, вобравшем в себя традиционные страхи перед возвращением покойников, собственно гаитянские представления, страхи перед новыми достижениями науки и техники (секретные разработки). Если в первоначальных фильмах/книгах/комиксах на эту тему причиной оживления мертвецов были колдовские заклятия или магические ритуалы, то теперь более популярной является версия научно-фантастическая. Причиной появления зомби чаще всего оказывается новый, неизвестный доселе вирус, химическое оружие, военные эксперименты. Выглядят они как трупы с характерными признаками, на разных стадиях разложения, крайне агрессивны, нападают на людей, держатся большими стаями. Движимы первичными биологическими инстинктами, основным из которых является голод, сопряженный с каннибализмом. На этой черте стоит

остановится подробнее. В исконных гаитянских верованиях она не упоминается. Согласно Ирине Новиковой, дискурс каннибализма в европейской культуре был тесно связан с дискурсом дегенерации. В эпоху Просвещения считалось, что человечество изначально было белым, но затем, по мере его деградации появились и другие расы. Каннибализм был одним из основных признаков человека, принадлежавшего к деградировавшей, выродившейся расе [4, с.290-291]. Таким образом, влечение зомби к человеческому мясу лишней раз подчеркивает степень их деградации, точнее, то, как низко может пасть человек.

Жертва укуса зомби или тот, кто контактировал с ними, также превращаются в них, в исконных гаитянских верованиях эта деталь отсутствует и является, вероятно, перенесением на зомби особенностей таких традиционных европейских мифологических персонажей, как вампиры. В американских фильмах 50-х годов особое пристрастие питали к человеческим мозгам и постоянно повторяли фразу «Brains, brains!». Трудноуязвимы, для гарантированного уничтожения их приходится буквально разносить в клочья. Но основная опасность зомби масскульту кроется в том, что их всегда много, и нападают они толпами. Цель их жизни, как выразился герой одного из фантастических боевиков, посвященных данной теме, – «есть, убивать и заражать».

Весьма популярной в современной западной массовой культуре является тема так называемого «зомби-апокалипсиса». Под таковым понимается крушение общества и цивилизации вследствие нашествия оживших мертвецов. Основной акцент в посвященных этой теме произведениях делается на демонстрации попыток группы выживших уцелеть в изменившемся мире, восстановить цивилизацию и разобраться в причинах происшедшего катаклизма (иногда – еще и наказать виновных). Основными врагами выживших являются собственно зомби, мутанты, и другие уцелевшие, среди которых встречаются разного рода отщепенцы, бандиты и маргиналы.

Наконец, в массовом сознании термин «зомби» стал достаточно популярным в связи с распространением слухов о психотронном оружии, якобы способном превратить любого человека в безвольную, управляемую марионетку [5, с.179]. В этой связи можно указать в качестве параллели манкуртов Чингиза Айтматова [6].

Переходя к анализу популярности данного феномена в современной массовой культуре, можно выделить в ней две тенденции. Первая восходит к исследованной М. Бахтиным карнавальная культура и гротескному реализму. В представлениях средневековой мистериальной сцены часто фигурировали дьявольские, демонические образы, тела которые подвергаются разятию на части, поджариванию, и т.д. [7, с.384]. В западном мире сегодня эти традиции продолжает празднование Хэллоуина - Дня всех святых, сопровождающееся массовыми шествиями в костюмах всевозможной нечисти, костюмированными вечеринками и т.д. Представления о зомби, заимствованные из

гаитянской культуры, весьма удачно вписались в эту традицию.

Вторая связана с концепцией «человека толпы»/«массового человека», которая разрабатывалась, в частности, Х. Ортегой-и-Гассетом и Г. Лебоном. «Масса сметает со своего пути все, что не похоже на нее, она вытаптывает всякую индивидуальность, убивает все благородное, избранное и выдающееся. Тому, кто не такой как все, тому, кто думает не так, как все, грозит опасность быть уничтоженным». Среднего человека Ортега-и-Гассет описывал следующим образом: у него появились мысли, но его организм не приспособлен к функции мышления [8, с.47, 100]. Согласно Г. Лебону, толпа почти полностью управляется бессознательным. Ее действия более подчиняются влиянию спинного, чем головного мозга, в этом отношении толпа близка первобытным народам [9, с.165-167] (как они понимались в то время – Л.В.А; корректнее будет сказать, что толпа Лебона соответствует стереотипу кровожадного дикаря). Толпа подчиняется всем внешним воздействиям, легко подчиняется импульсам, которые получает.

Нетрудно заметить, что зомби масскульты полностью соответствуют тому, как Г. Лебон и Х. Ортегой-и-Гассет описывали человека толпы. Если самые первые произведения, в которых поднималась данная тема, основное усилие уделяли ужасу главных героев, столкнувшихся с воскресшими мертвецами, проистекающем из того, что они стали свидетелями сверхъестественного, опасного, необъяснимого феномена, то самые новые больше демонстрируют разрушение цивилизации в результате действий многочисленного, трудноуязвимого врага, численность коего постоянно возрастает. В конце концов он захватывает мир, и воцаряется хаос, крушение цивилизации и всего человеческого. «То, что составляло прежде народ, известную единицу, общую массу, превращается в простую агломерацию индивидов, без всякой связности, лишь временно и искусственно удерживаемых вместе традициями и учреждениями». Согласно Г. Лебону, с окончательной потерей идеала раса теряет свою душу, она превращается в толпу, которая не имеет ни стойкости, ни будущего. Цивилизация теряет свою прочность и оказывается во власти всех случайностей. «Властвует чернь, и выступают варвары» [9, с.316].

Важным для произведений, связанных с зомби, является и экзистенциальное одиночество главных героев. Оно вырастает из ситуации абсурда, когда привычный, устоявшийся мир рушится под воздействием запредельных, страшных сил. «Стоит спуститься на одну ступень ниже – и мы попадаем в чуждый нам мир... Сквозь тысячелетия восходит к нам первобытная враждебность мира» [10, с.230]. Особенно наглядно это продемонстрировано в одном из фильмов серии «Обитель зла», в начале которого главная героиня ведет жизнь обычной американской домохозяйки, готовящей завтрак и собирающей мужа на работу, обывательский мирок которой вскоре рушится под воздействием оживших трупов.

Выводы. Исходя из сказанного выше, можно утверждать, что образ зомби в произведениях

современной массовой культуры прошел эволюцию от сакрально-мистического до профанно-социального. В нем сосуществуют как присущие западной культуре карнавально-гротескные черты, так и страх перед окончательной массивификацией общества, превращения его из совокупности разумных самостоятельных граждан в агрессивную деградировавшую толпу, управляемую первичными примитивными инстинктами.

Литература

1. Лавкрафт Г. Ф. Сверхъестественный ужас в литературе / Г. Ф. Лавкрафт // Сциталей тьмы. – СПб.: Азбука-Классика. – 2004. – С. 725-804.
2. Юрбон Л. Тайны вуду / Л. Юрбон / – М.: Астрель, АСТ, 2003. – 176 с.
3. Гундорова Т. Китч и литература. Правести / Т. Гундорова // К.: Факт, 2008. – 284 с.
4. Новикова И. Знак Каннибала (из «поваренной книги» колониального воображения) / И. Новикова // Гендерные исследования. – 2002. – № 7-8. – С. 283-300.
5. Королев К. Зомби / К. Королев // Энциклопедия сверхъестественных существ. – М.: Локид, Миф. – С. 179.
6. Манкурт. Википедия-свободная энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%82>.
7. Бахтин М. М. Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. / М. М. Бахтин – М.: Художественная литература, 1990. – 543 с.
8. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Деизманизация искусства и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. Сборник. М.: Радуга, 1991. – С. 40-229.
9. Лебон Г. Психология масс. / Г. Лебон // Минск: «Харвест», М.: АСТ, 2000. – 320 с.
10. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 222-318.

References

1. Lavkraft G. F. Sverkhъestestvennyy uzhas v literature / G. F. Lavkraft // Skitalets tmy. – SPb.: Azbuka-Klassika. – 2004. – S. 725-804.
2. Yurbon L. Tayny vudu / L. Yurbon / – M.: Astrel. AST. 2003. – 176 s.
3. Gundorova T. Kitch i literatura. Travestii / T. Gundorova // K.: Fakt. 2008. – 284 s.
4. Novikova I. Znak Kannibala (iz «povarennoy knigi» kolonialnogo voobrazheniya) / I. Novikova // Gendernyye issledovaniya. – 2002. – № 7-8. – S. 283-300.
5. Korolev K. Zombi / K. Korolev // Entsiklopediya sverkhъestestvennykh sushchestv. – M.: Lokid. Mif. – 592 s. – S. 179.
6. Mankurt. Vikipediya svobodnaya entsiklopediya [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%82>
7. Bakhtin M.M. Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovia i Renessansa. / M.M. Bakhtin // – M.: Khudozhestvennaya literatura. 1990. – 543 s.
8. Ortega-i-Gasset Kh. Vosstaniye mass / Kh. Ortega-i-Gasset // Degumanizatsiya iskusstva i drugiye raboty. Esse o literature i iskusstve. Sbornik. – M.: Raduga. 1991. – S. 40-229.
9. Lebon G. Psikhologiya mass. / G. Lebon // Minsk: «Kharvest». M.: AST. 2000. – 320 s.
10. Kamyu A. Mif o Sizife. Esse ob absurde / A. Kamyu // Sumerki bogov. – M.: Politizdat. 1989. – S. 222-318.

Lebediev V.A.,

*Candidate of Philosophical Sciences, associate Professor at the Department of philosophy and sociology
Ukrainian state University railway transport, wz551a@gmail.com*

Ukraine, Kharkov

"ZOMBIE APOCALYPSE" OF MODERN MASS CULTURE

The purpose of this article was to analyze philosophical and cultural points of view such a popular theme in modern works of mass culture as a "zombie apocalypse", show the fundamental concepts contained in works of this genre. It can be argued that the image of the zombie in modern works of mass culture was the evolution of sacred and mystical to profane-social. In it coexist as inherent in Western culture carnivalesque-grotesque features, and the fear of final massification of society, transforming it from a set of reasonable independent citizens in an aggressive crowd of degraded, primitive-driven primary instincts.

Key words: *mass culture, mass society, Haiti, the man of the crowd, profane, sacred.*

УДК 172.13

Малинка Ю.Г.,

к.філос.н., викладачка кафедри філософії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Y_Malynka@ukr.net

Україна, м. Переяслав-Хмельницький

СОЦІОКУЛЬТУРНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК МОРАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ

У статті розкрито розуміння феномена толерантності як багатовимірного, багатоаспектного явища, що отримало статус глобальної соціокультурної проблеми, яка проявляється в усіх сферах суспільства, соціуму в цілому, а також як дотримання правових норм поведінки в поліетнічному та поліконфесійному середовищі, визнаних у даному суспільстві.

Ключові слова: толерантність, мораль, соціум, соціокультурна проблема, поліетнічне та поліконфесійне середовище, толерантна особистість, глобалізація, громадянське суспільство, нетерпимість, ксенофобія.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, маючи у своїй основі значний творчий позитивний ресурс, породжують гострі проблеми, нові виклики, сприяють продукуванню суттєвих протиріч, колізій, джерел нетерпимості, зокрема в духовно-культурній сфері, на всіх рівнях суспільного життя та практично в усіх регіонах планети. Тому означені проблеми надзвичайно актуалізують проблему толерантності як морального поняття. Вивченням цього морального поняття займалися А. Асмолов, М. Бабій, В. Бех, С. Бондирева, Р. Валітова, В. Васильєв, Н. Вороніна, В. Гараджа, К. Грабчак, П. Гречко, О. Грива, Л. Губерський, О. Довгополова, Л. Дробижєва, І. Жданова, О. Зарівна, Д. Зинов'єв, В. Золотухін, Ю. Іщенко, О. Кисельов, М. Киященко, А. Колодний, В. Крисаченко, І. Курас, І. Кушніренко, В. Лекторський, В. Липський, В. Логвинчук, Т. Любімова, М. Медведєв, Ю. Мельник, М. Мчедлов, О. Назарова, В. Піскун, О. Садохін, В. Самохвалова, П. Саух, Л. Скворцов, О. Федоренко, О. Хижняк, М. Хомяков та ін.

Мета статті – уточнити сутність толерантності як морального поняття в соціокультурній сфері суспільства.

Виклад основного матеріалу. Толерантність розглядається у науковій літературі як визнання і повага рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірної і різноманітної людської культури, норм, вірувань і відмова від зведення різноманіття до одноманітності або до переважання якоїсь одної точки зору й позиції.

Толерантність розуміється як моральна якість, що характеризує прийняття одним індивідом або суспільством інтересів, вірувань, звичок інших людей або співтовариств у розвиненій суспільній свідомості. Толерантність виражається в людському прагненні досягти взаємного розуміння й узгодження різних мотивів, установок, не вдаючись до насильства, зневаження людської гідності, а використовуючи діалог, роз'яснення, співпрацю.

В. Малахов вважає, що «бути толерантним насамперед означає терпіти, витримувати Іншого – такого, яким він є, визнавати за ним право жити, мислити й чинити по-своєму [1, с.329-330]».

Н. Медведєв пише, що «толерантність може виступати основою соціальної безпеки, – оскільки безпека як гарантія від різного роду загроз не може зреалізуватися без визначеної готовності до згоди від суб'єктів громадянських відносин [2, с.62-63]». Отже, толерантність є не лише показником моральності, але й може бути нормою керівництва, вимогою до діяльності суб'єктів соціальних, етнічних, конфесійних відносин для підтримання соціальної безпеки.

М. Бабій вважає, що проблеми толерантності виникають у сфері людських стосунків, взаємин між суспільними групами, які мають різні способи життя, в основі діяльності й буття яких лежать неоднакові світоглядні орієнтири, цінності. Як суспільна необхідність, вона виявляє себе передусім там, де соціальні, політичні, релігійні спільності усвідомлюють, що в них немає іншої розумної альтернативи, ніж жити разом, у злагоді, інакше – конфлікт. Історичний досвід, реалії сьогодення підтверджують висновок, що толерантність породжується нагальною потребою в ній. Ця потреба, як не парадоксально, постає із ситуації, коли досягти толерантності дуже важко. Остання виявляє себе як реакція на соціальні, політичні, релігійні вимоги в періоди значних суспільно-політичних, світоглядних трансформацій, переоцінки смисложиттєвих цінностей. У цьому контексті толерантність виражає себе і як умова комунікації соціальних агентів, «неагресивної зацікавленості» їх у діалозі, спілкуванні, і як спосіб подолання ситуації взаємного несприйняття і як засіб мінімізації непорозумінь, конфліктів, зняття гостроти суперечностей [3, с.17].

Отже, толерантність може бути охарактеризована як морально-практичний орієнтир поведінки соціальних агентів (партій, церков, етнічних груп, окремих індивідів) у процесі їхніх взаємин, який передбачає взаємоповагу, свідому відмову від насилля, приниження гідності один одного. У такому прочитанні толерантність може розглядатися як важлива умова соціальної регуляції міжлюдських відносин, як один із найважливіших виявів морально-гуманістичної суті суб'єктів взаємин, як такий інгредієнт, без якого нормальне буття людини, як і соціуму, неможливі [4].

Таким чином, «толерантність», що характеризує терпиме відношення до інших людей, незалежно від

їхньої етнічної, національної або культурної належності, терпиме відношення до поглядів іншого чину, засад і звичаїв можна розглядати як моральну якість особи. Толерантність є ознакою впевненості в собі й усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознак відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції. Толерантність виражається в прагненні досягти розуміння й узгодження різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, методами роз'яснення й переконання.

В поліетнічному, багатоконфесійному, мультикультурному середовищі толерантність служить сигналом про готовність враховувати інтереси опонента і прагнення на засадах взаємовигідної співучасті формувати та репрезентувати соціальний порядок – як наявний, так і належний. Виходячи з наведених міркувань, культуру толерантності можна визначити як якісний показник способу взаємодії індивіда з Інакшістю (світоглядною, ментальною, етнічною, культурною і т.п.) та діяльності його в мультикультурному середовищі на принципах поваги до чужої і власної ідентичності, активності і відкритості до діалогу, обміну думками, взаємних поступків в ім'я вищих суспільних цілей, протидії неприйнятному з огляду на відомі всім загальнолюдські моральні вимоги та норми, сповідуваним даним соціумом [5, с.153-154].

Феномен толерантності посідає особливе місце в суспільному житті, у системі людських відносин. Він постає не просто як «абстрактний ідеал», а як універсальна загальнолюдська цінність, від реалізації якої значною мірою залежить подальший поступ людства, «практична умова його виживання». Не випадково один із відомих дослідників проблем толерантності американський учений М. Уолцер стверджує, що толерантність є «основою самого буття людей, суспільства, у якому ми живемо, підґрунтям, умовою розбудови людських взаємин різного рівня й форм... Толерантність стосовно інших і толерантність щодо себе – усе це трішки схоже на те, як у Арістотеля співвідносяться керуючий і керований: це дія всіх демократичних громадян. Не думаю, що це легка або незначна дія. Толерантність сама собою часто недооцінюється, оскільки вона – найменше з того, що ми можемо зробити для наших співбратів, їхнє наймінімальніше право на існування. Фактично толерантність (як позиція, ставлення) часто набуває досить різних форм, як і, у свою чергу, толерантність (як практична дія), що може бути також організована по-різному. Навіть найбільш примітивні й хиткі форми організації толерантності – це вже добре, оскільки вони маловживані в історії людства, а тому потребують не лише практичної, а й теоретичної оцінки. Толерантність – мирне співіснування різних груп людей із різними історіями, культурами й індивідуальностями, тобто саме те, що толерантність робить можливим. Я розпочинаю з передумови, що мирне співіснування (мирне до певної міри: я не збираюся писати тут про співіснування рабів та їхніх гнобителів) – це завжди добре. Не тому, що люди взагалі завжди оцінюють мирне співіснування, вочевидь, що це часто не так. Головний показник – люди завжди схильні зізнаватися, що вони його цінують: не

можуть виправдати себе перед собою чи іншими без того, щоб не підкреслювати всієї цінності мирного співіснування, а також життя й свободи, яким вони слугують. Особливо це помітно щодо моралі, принаймні, у вузькому розумінні, коли тиск аргументів падає на тих, хто в принципі мав би відверто спростовувати подібні цінності. Йдеться про людей, котрі практикують переслідування з релігійних мотивів, насильницьку асиміляцію, заклик до хрестових походів чи «етнічних чисток» і виправдовують себе здебільшого не методом захисту, а запереченням того, що вони роблять [6, с.9,14]».

Отже, М. Уолцер зі своєї точки зору закликає не просто цінувати мирне співіснування, а й намагатися проявляти толерантність до кожного, хто нас оточує, для того щоб підтримувати мир між різними групами та спільнотами.

А ось, наприклад, П. Гречко вважає, що «толерантність дійсно потрібна тільки в умовах волі. Там, де її немає, люди й суспільство обходяться сурогатами толерантності – загальною історичною долею, етнічною спорідненістю, «багатонаціональним народом», «сучасною ідеологією» і т.д. Толерантність – це культура позитивного, навіть захожувального відношення до відмінностей, це більш конкретна комунікативна відкритість Іншому. Іншому, що охоплює собою увесь спектр значень у проміжку між повним неприйняттям і повним прийняттям (його – цього іншого, «Іншого») [7, с.304-305]».

З цією думкою погоджується і А. Садохін, який розглядає толерантність як почуття терпимості й шанобливого ставлення до думок інших людей, що не співпадають із власними; толерантність допускає право кожного на вільне вираження своїх поглядів і реальне рівноправ'я людей у практичному житті, яке проявляється в тому, що людина, не відмовляючись від своїх переконань, одночасно ставиться доброзичливо до думок інших людей [8, с. 48].

Низка дослідників визначення сутності толерантності пов'язують із питанням сутнісного розмежування толерантності, байдужості та конформізму. Терпимість і байдужість – це взаємовиключні поняття, оскільки терпимість означає активне визнання іншої позиції, іншої точки зору як опонуючої. При цьому індивід не згоден з іншою думкою, але визнає її право на існування. Толерантність не можна ототожнювати з індиферентністю, зводити до необхідності подолання почуття неприйняття іншого, оскільки ці обставини нівелюють важливі компоненти спілкування – чуйність і увагу до партнера, прояв емпатії, доброзичливість щодо оточення. Толерантність припускає зацікавлене відношення до «Іншого». Толерантність не означає відмову від власних поглядів і переконань. Толерантність свідчить про відкритість учасників діалогу.

В. Лекторський виділяє чотири можливі способи розуміння толерантності: 1) як байдужість; 2) як неможливість взаєморозуміння; 3) як поблажливості до слабкостей інших, що поєднується з певним зневажливим ставленням до них; 4) як критичний діалог. Він вважає четвертий спосіб розуміння єдиною прийнятним у сучасних умовах. Це розуміння

толерантності демонструє, що існує не лише змагання різних культур і ціннісних систем, філософських поглядів, у якому кожен соціум намагається показати свої переваги, а якщо не можуть цього зробити, сходять зі «сцени». Насправді, кожна культура або ціннісна пізнавальна система не лише вступає в боротьбу з іншою системою, а й намагається враховувати досвід іншої системи, розширюючи тим самим свій власний [9,с.50-54].

Таким чином, толерантність, за В.Лекторським, розуміється по-різному: від байдужості до існування різних поглядів, поблажливості в ставленні до об'єкта і до змагання різних філософських поглядів, під час якого кожен намагається доказати свою правоту або ж з повагою поставитися до чужої позиції, прийнявши її такою, якою вона є [9].

Інший підхід до людських відносин пропонує П.Кінг, який розглядає шість можливих варіантів ставлення одного суб'єкта до іншого, його поведінки, переконань:

- 1) несхвалення в поєднанні з прийняттям (толерантність);
- 2) несхвалення в поєднанні з неприйняттям (інтолерантність);
- 3) індиферентність у поєднанні з прийняттям (позитивна доцільність);
- 4) індиферентність у поєднанні з неприйняттям (негативна доцільність);
- 5) схвалення в поєднанні з прийняттям (фаворитизм);
- 6) схвалення в поєднанні з неприйняттям (жертва) [10,с.186].

Як бачимо, на відміну від В. Лекторського, П. Кінг не вважає байдужість різновидом толерантності. Таким чином, на думку П. Кінга, бути толерантним означає «терпіти, зносити, миритися з людиною, діяльністю, ідеєю, організацією, яку насправді не схвалюєш» [10].

За К. Ясперсом, толерантність також не є виявом байдужості. Як зауважує мислитель, вона «виникає скоріше за все через зарозумілість, упевненість у володінні істиною і постає як перша стадія нетерпимості у вигляді прихованого презирства [11,с.233]». К. Ясперс також наголошував, що «світовий порядок може бути здійснений лише за наявності терпимості. Нетерпимість означає насильство, витіснення, агресію. Терпимість, навпаки, відкрита, терпима людина усвідомлює свою обмеженість, хоче об'єднатися з іншими людьми при всій відмінності їхніх думок, не прагнучи привести всі підстави й ідеї віри до спільного знаменника. Межою терпимості є лише повна нетерпимість. Проте кожна людина, якою б нетерпимою не була її поведінка, має бути здатною до терпимості, тому що вона людина [11,с.233]».

Аксіологічно орієнтованим розумінням толерантності є визначення П. Ніколсона, який розглядає толерантність як здатність до стримування від використання сили для впливу на думку чи дію Іншого, навіть якщо вони й відхиляються в чомусь важливому від думки чи дії суб'єкта толерантності і якщо останній не схвалює їхніх. На думку дослідника, для розуміння толерантності важливо усвідомити такі моменти, що зв'язують суб'єкта толерантності із предметом толерантності [12]:

1. До предмета відносяться толерантно, терпимо ставлячись до того, про що суб'єкт толерантності думає як про належне, або до того, що він робить як належне.

2. Предмет терпимого ставлення не тривіальний.

3. Толерантний суб'єкт морально не погоджується із відхиленням.

4. Суб'єкт толерантності має силу, необхідну для спроби придушити чи, принаймні, стати супроти або перешкодити суб'єктові інтолерантності.

5. Толерантний суб'єкт не вживає своєї сили, дозволяючи тим самим існувати «Іншому».

6. Толерантність є правильною, а толерантний суб'єкт постає як благо [12,с.73].

Р.Валітова пропонує таке визначення толерантності: «...є абсолютно особливий вид відношення, розумний компроміс, що дозволяє поєднувати особисте, близьке, придбане або вироблене самостійно з новим, стороннім. Це результат діяльності, вільної від догматизму розуму, свідчення розкріпачення й незакомплесованості духу. Тут немає місця індиферентизму, сліпому виправданню моральної «всеїдності», але є інтерес до «Іншого» саме тому, що він—Інший. Тут — інтенсивна робота думки, аналіз, міркування, зіставлення на фоні загальної доброзичливості—таке відношення до «Іншого» ми називаємо толерантністю»; «...толерантність припускає зацікавлене відношення до «Іншого», бажання відчувати його світовідчуття, яке спонукає до роботи розуму вже тому, що воно інше, чимось не схоже на власне сприйняття дійсності». Толерантність виражається в прагненні людини досягти порозуміння з «Іншим», погоджувати часом протилежні різні установки, мотиви, орієнтації, не застосовуючи насилля й пригноблення людської гідності. Взаєморозуміння повинне реалізуватися через співпрацю, роз'яснення прикладів, у яких межі толерантності непомітні: експерименти з людськими ембріонами, дітонародження як бізнес матерів-донорів, досліди над тваринами [13,с.33-35]».

Схоже визначення дає М. Мчедлов, який говорить, що «толерантність — це якість культури (моральної, правової, політичної) кожного суспільства, будь-якого соціального прошарку, кожного громадянина, незважаючи на стать, вік, етнічну, конфесійну чи расову приналежність. Толерантність має різні форми: особиста, громадська (відображена в моралі, устоях, громадській психології, свідомості), державна (відбита в законодавстві, політичній практиці). Проблема толерантності може бути розглянута з різних позицій і як етико-філософська норма, і як принцип взаємовідношень між послідовниками різних ідеологічних концепцій, переконань і вірувань, як метод соціально-політичних рішень і дій, як важлива риса виховання підростаючого покоління, як обов'язкова вимога будь-якого соціального, світського чи конфесійного служіння, і под. [14,с.9,19]». М. Мчедлов у своєму дослідженні характеризує три види толерантності: етнічна, політична та релігійна толерантність [14].

«Толерантність» як можливість вирішення міжкультурних і міжнаціональних проблем розглядають окремі дослідники, наприклад, на думку О. Хеффе, толерантність припускає взаємну повагу різних культур і традицій, визнання цінності інших культур [15,с.18].

В словнику з етики під редакцією А. Гусейнова і І. Кона визначення терпимості нам видається найповнішим: «терпимість – моральна якість, що характеризує відношення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей. Виражається в прагненні досягти взаємного порозуміння й узгодження різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання... [16, с. 447]». На відміну від попереднього, це визначення не обмежує застосування толерантності тільки до представників інших націй, народностей і релігій, а підкреслює моральну основу цієї якості особи.

Л. Сковорцов аналізує залежність між домінуючою в державі в певний історичний момент суспільною свідомістю, з одного боку, та існуючим типом толерантності з іншого, уводить поняття «соціокультурна толерантність». Він відмічає, що «соціокультурна толерантність» стає реальністю в результаті визнання як моральних істинних універсальних принципів. Сутнісними характеристиками «соціокультурної толерантності» на думку автора, є: повага до Іншого; прийняття етнічних і національних особливостей цього суспільства; розуміння відмінностей у соціальних переконаннях, особливостей умов життя, професійної діяльності, культурних традицій [17, с. 141]».

Отже, толерантність є морально і психологічно пов'язаною із вищою метою – створювати сприятливу атмосферу для підтримання суспільної солідарності та розгортання діалогу між суб'єктами соціальної дії в ім'я миру, справедливого розв'язання конфліктів і утвердженню людського гідності.

Висновки. Виходячи із мети статті виявлено, що толерантність означає активну позицію людини, а не пасивно-терпиме ставлення до навколишніх подій, тобто толерантна людина не повинна бути терпима до всього, наприклад до порушення прав людини чи маніпуляцій та спекуляцій. Те, що порушує загальнолюдську мораль, не повинно сприйматись толерантно. Толерантність не передбачає терпимого ставлення до дій (діяльності), що наносять шкоду правам і свободам людей, моральному клімату суспільства.

Толерантність є необхідною умовою суспільного єднання людей різних вірувань, культурних традицій, політичних переконань. Толерантність є ключовим моральним принципом громадянського суспільства, становлення якого в сучасному світі є головною політичною перспективою розвитку сучасного людства.

Література

1. Малахов В.А. Етика : Курс лекцій : Навч. посібник / В.А. Малахов. – 5-те вид. – К. : Либідь, 2004. – 384 с.
2. Медведев Н.П. Толерантность как основа социальной безопасности : монография / Н.П. Медведев. – М. : Илекса; Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2002. – 348 с.
3. Бабій М.Ю. Толерантність : теоретичні та практичні засади / М.Ю. Бабій // Українське релігієзнавство. – 1996. – №4. – С. 12-23.
4. Толерантність : теорія і практика. Роздуми філософів і релігієзнавців. Міжнародні правові документи (витяги) / [упоряд., автор передмови Бабій М.Ю.] – К. : Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г.С. Сковороди, 2004. – 125 с.

5. Ханстантинов В.О. Філософія і культура толерантності / В.О. Ханстантинов // Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті : збірник матеріалів науково-практичної конференції, 29-30 квітня 2009 р. / за ред. О.А. Гриви. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 168 с.

6. Уолцер Майкл. Про толерантність / Майкл Уолцер; [пер. з англ. М.Лушійко]. – Х. : Видавнича група «РЯ-Каравела», 2003. – 148 с.

7. Гречко П.К. Различие : от терпимости к культуре толерантности : учебн. пособие / П.К. Гречко. – М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2006. – 415 с.

8. Садохин А.П. Толерантное сознание : сущность и особенности / А.П. Садохин // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : [сб. науч.-метод. ст.]. – М. : Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та; Воронеж : Изд-во ИТМО «МОДЭК», 2003. – 368 с.

9. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – №11. – 1997. – С. 46-54.

10. King P. The problem of tolerance: Government and opposition: The London school of economics and political science / P. King. – L. : Univ. of London, 1971. – P. 172-207.

11. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; [пер. с нем. М.И. Левиной; 2-е изд.] / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

12. Nicholson P. Toleration as a moral ideal / P. Nicholson // Aspects of toleration / [ed. by J. Horton & S. Mendus]. – London : Methuen, 1985. – P. 62-87.

13. Валитова Ф.Ф. Толерантность : пороки или добродетель? / Ф.Ф. Валитова // Вестник Московского университета. – Серия 7 : Философия. – 1996. – №1. – С. 33-37.

14. Толерантность / [общ. ред. М.П. Мчедлова]. – М. : Республика, 2004. – 416 с.

15. Хейфе О. Плюрализм и толерантность : к легитимации в современном мире / О. Хейфе // Философские науки. – № 12. – 1991. – С. 16-28.

16. Словарь по этике / [под ред. А.А. Гусейнова и И.С. Кона]. – 6-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 498 с.

17. Сковорцов А.В. Толерантность : иллюзия или средство спасения? / А.В. Сковорцов // Октябрь. – №3. – 1997. – С. 138-155.

References

1. Malaxov V.A. Etyka : Kurs lekciy : Navch. posibnyk / V.A. Malaxov. – 5-te vyd. – K. : Lybid', 2004. – 384 s.
2. Medvedev N.P. Tolernantnost' kak osnova socialnoj bezopasnosti : monografiya / N.P. Medvedev. – M. : Ilekxa; Stavropol' : Stavropolservysshkola, 2002. – 348 s.
3. Babij M.Yu. Tolernantnist' : teoretychni ta praktychni zasady / M.Yu. Babij // Ukrayins'ke religiyeznavstvo. – 1996. – № 4. – S. 12-23.
4. Tolernantnist: teoriya i praktyka. Rozdumy filosofiv i religiyeznavciv. Mizhnarodni pravovi dokumenty (vytyagy) / [uporyad., avtor peredmovy Babij M.Yu.]. – K. : Viddilennya religiyeznavstva In-tu filosoftiyi im. G.S. Skovorody, 2004. – 125 s.
5. Xanstantynov V.O. Filosoftya i kul'tura tolerantnosti / V.O. Xanstantynov // Mizhkul'turni komunikaciyi ta tolerantnist' v osviti : zbirnyk materialiv naukovno-praktychnoyi konferenciyi, 29-30 kvitnya 2009 r. / za red. O.A. Gryvu. – K. : Vyd-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 2009. – 168 s.
6. Volcer Majkl. Pro tolerantnist' / Majkl Volcer; [per. z angl. M. Lupishko]. – X. : Vydavnycha grupa «RA-Karavela», 2003. – 148 s.
7. Grechko P.K. Razlychye : ot terpyimosti k kul'ture tolerantnosti : uchebn. posobyie / P.K. Grechko. – M. : Yzd-vo Ros. un-ta druzhby narodov, 2006. – 415 s.

8. Sadoxyn A.P. *Tolerantnoe soznanye : sushihnost' y osobennosti / A.P. Sadoxyn // Tolerantnoe soznanye y formirovaniye tolerantnykh otnosheniy (teoriya y praktika) : [sb. nauch.-metod. st.]. – M. : Yzd-vo Mosk, psixologo-socz. yn-ta; Voronezh : Yzd-vo NPO «MODJK», 2003. – 368 s.*
9. Lektorskiy V.A. *O tolerantnosti, plyuralizme y krytytzyzme / V.A. Lektorskiy // Voprosy fylosofyy. – № 11. – 1997. – S. 46-54.*
10. King P. *The problem of tolerance: Government and opposition: The London school of economics and political science / P. King. – L. : Univ. of London, 1971. – P. 172-207.*
11. Yaspers K. *Smysl y naznachenye ystoriyy / K. Yaspers; [per. s nem. M. Y. Levynoy; 2-e yzd.] / K. Yaspers. – M. : Respublyka, 1994. – 527 s.*
12. Nicholson P. *Toleration as a moral ideal / P. Nicholson // Aspects of toleration / [ed. by J. Horton & S. Mendus]. – London : Metuen, 1985. – P. 62-87.*
13. Valytova R.R. *Tolerantnost: porok yly dobrodetel'?* / R.R. Valytova // *Vestnyk Moskovskogo unyversyteta. – Seriya 7 : Fylosofyya. – 1996. – № 1. – S. 33-37.*
14. *Tolerantnost / [obshh. red. M.P. Mchedlova] – M.: Respublyka, 2004. – 416 s.*
15. Xeffe O. *Plyuralizm y tolerantnost: k legytymacyy v sovremennom myre / O. Xeffe // Fylosofskiye nauky. – № 12. – 1991. – S. 16-28.*
16. *Slovar' po etyke / [pod. red. A.A. Guseynova y Y.S. Kona]. – 6-e yzd. – M. : Polytyzdat, 1989. – 498 s.*
17. Skvorczov L.V. *Tolerantnost: ylyuzyya yly sredstvo spaseniya?* / L.V. Skvorczov // *Oktjabr'. – № 3. – 1997. – S. 138-155.*

Malyuka Y.G.,

candidate of philosophical sciences, lecturer of philosophy department of state higher educational institution «Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University», Y_Malyuka@ukr.net

Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

INTERPRETATION OF SOCIO-CULTURAL TOLERANCE AS A MORAL CONCEPT

The article deals with an understanding of the phenomenon of tolerance as a multidimensional, multifaceted phenomenon that has received the status of global socio-cultural problem that manifests itself in all spheres of society, society as a whole, as well as legal compliance behavior in multi-ethnic and multi-religious environment recognized in this society.

Key words: *tolerance, morality, society, socio-cultural problem, multi-ethnic and multi-confessional environment, tolerant identity, globalization, civil society, intolerance, xenophobia.*

УДК 167/168:141.113

Омельчук І.В.,

*аспірант кафедри філософії Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича, i.otelchuk@i.ua**Україна, м. Чернівці*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПЛЮРАЛІСТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У СФЕРІ ТЕОРЕТИЧНОГО ЗНАННЯ

У статті досліджується своєрідність відтворення плюралістичних уявлень в системі наукового знання. Здійснюються спроба обґрунтування наукового статусу плюралізму, розкривається зміст поняття епістемний плюралізм. Відображено труднощі та неоднозначність процесу акліматизації плюралізму в науці. Показано, що плюралізм пройшов шлях від його заперечення та різкої критики до терпимого ставлення та поступової актуалізації в науковому знанні. На підставі аналізу передумов становлення, окреслюються особливості функціонування, методологічний потенціал і межі застосування плюралізму в науці.

Ключові слова: *плюралізм, епістемний плюралізм, наука, методологія.*

Постановка проблеми. Характеризуючи наукову та культурну ситуацію на зламі століть, І. Пригожин та І. Стенгерс пишуть: «Наше бачення природи зазнає радикальних змін у бік множинності, темпоральності та складності. Тривалий час в західній науці домінувала механістична картина світобудови. Сьогодні ж ми усвідомлюємо, що живемо в плюралістичному світі» [1,с.34]. У такий спосіб автори окреслюють сучасну наукову картину світу, заразом визначаючи вузлові аспекти формування нового стилю мислення.

Подібно до цілей І. Пригожина та І. Стенгерс, оцінити становище сучасної філософської та наукової думки намагається В. Біблер, він виокремлює три аспекти, котрі визначають найбільш характерні риси сучасної філософії [2]. Наразі інтерес викликає другий аспект підкреслений В. Біблером, зміст його полягає в тому, що «сучасній культурі властиво апелювати до іншого розуму як чіткої позиції, яка сприяє осмисленню розуму наукового, тобто розумного схоплювання його кінцевої, історично обмеженої природи. Водночас, не просто виявляється (наприклад, як прикра обставина), а стверджується, як фундаментальне припущення нередукована множинність розумів, типів розуміння» [2,с.21]. Резюмуючи цю думку, П. Тищенко відзначив, що «...визнання об'єктивної цінності плюралізму стає однією з найбільш характерних рис етосу сучасної культури та науки загалом» [3,с.340].

Таким чином, формування сучасної наукової картини світу відбувається поряд із актуалізацією плюралістичної інтерпретації наукового знання. Для пояснення такого явища, сучасна наукова думка вживає поняття епістемний плюралізм. У нашому дослідженні під епістемним плюралізмом, ми розумітимемо філософський підхід, згідно з яким є декілька різних, рівноправних, незалежних і таких, що не зводяться одна до одної методологічних стратегій. Інакше кажучи, епістемний плюралізм «припускає існування конкуруючих теорій, «картин світу», дослідницьких програм і парадигм, суперництво між якими сприяє досягненню істини і прогресу науки» [4,с.381].

Щонайперше, варто звернути увагу на те, що фундаментальних робіт, присвячених проблемі епістемного плюралізму та експлікації його методологічного потенціалу небагато. Серед найбільш ґрунтовних досліджень зазначеної проблеми потрібно виокремити насамперед роботу радянського філософа, фахівця з теорії пізнання і методології науки А.В. Кезіна «Науковість: еталони, ідеали, критерії» (1985 р.) [5], працю російського філософа І.Т. Касавіна «Теорія пізнання в полоні анархії» (1987 р.) [6], багатотомне дослідження теорії пізнання В.А. Лекторського та Т.І. Ойзермана, зокрема том присвячений пізнанню соціальної реальності [7], монографію російської дослідниці О.А. Мамчур «Об'єктивність науки і релятивізм» (2004 р.), присвячену дискусіям в сучасній епістемології з приводу об'єктивності наукового знання [8], монографію Л.Н. Столовича «Плюралізм в філософії та філософія плюралізму» (2005 р.), у якій поряд із оригінальною концепцією автора розкривається потенціал плюралістичної методології [9], а також сучасні колективні дослідження проблеми епістемного плюралізму під керівництвом В.А. Лекторського, а саме «Релятивізм, плюралізм, критицизм: епістемологічний аналіз» (2012 р.) [10] та «Релятивізм як хвороба сучасної філософії» (2015 р.) [11].

У вітчизняному філософському дискурсі явно проглядається тенденція майже повної відсутності спеціальних та системних досліджень з приводу осмислення потенціалу плюралізму в філософсько-методологічному та науковому пізнанні. Окрім монографії харківського науковця В.В. Шкоди «Виправдання різноманіття: принцип поліморфізму в методології науки» (1990 р.) [12] розгорнутих досліджень проблеми епістемного плюралізму та його методологічного потенціалу не має.

Мета роботи. Актуалізація плюралістичних уявлень у сфері теоретико-методологічного знання, як і те, що плюралізм впродовж тривалого часу розвивався немов би на периферії загальнонаукового поступу, стимулювала постановку проблеми про способи обґрунтування його науковості. Відтак, у нашому

дослідженні йтиметься про роль і значення плюралістичних уявлень в системі наукового знання. Основним завданням даної статті є виявлення методологічного потенціалу та можливих шляхів реалізації плюралізму в дослідженні наукового пізнання.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка дискусія про плюралізм передбачає, що від початку у нас існує чітке розуміння цього явища, а також чітке уявлення про те, яким чином можливий плюралізм в тому чи іншому аспекті обговорення, в даному випадку – в науковому знанні. Аналіз останніх досліджень та публікацій виявив своєрідну тенденцію, відповідно до якої поняттям «плюралізм» оперують досить вільно, вважаючи його зміст чимось самоочевидним. Як зазначає російська дослідниця Ю. Чуркіна: «в найпершому наближенні, плюралізм є просто припущення існування безлічі засад і причин у світі» [13,с.42]. Це, так би мовити, об'єктивне розуміння плюралізму, перше та найбільш узагальнене його означення.

Однак, з іншого боку, більш поглиблене дослідження проблеми плюралізму виявляє труднощі у визначенні самого змісту поняття. Поряд із актуалізацією терміну «плюралізм» у повсякденній мові, в якості філософського поняття він, можливо, ще недостатньо визначений. «Водночас, не можна не відзначити, – пише С. Федорін, – що широке практичне впровадження в життя плюралістичного підходу випереджає його теоретичне осмислення» [14,с.3]. Серед причин такого відверто спізненого інтересу до природи плюралізму одна принаймні не викликає жодних сумнівів. «У даному випадку ми можемо говорити про той самий феномен, – пише М. Марчук, – який на десятиліття загальмував становлення генетики, кібернетики і багатьох інших наукових галузей, у незалежному розвої котрих комуністична ідеологія (небезпідставно, до речі) вбачала загрозу для своєї панівної ролі в суспільстві» [15,с.7]. Щоправда, вказане міркування, М. Марчук, використовує для того, аби з'ясувати причини запізненого розвитку аксіології, як загальнотеоретичної дисципліни, у вітчизняній культурі, у порівнянні з європейською філософською традицією. Однак, нам здається, що наведений аргумент цілком релевантний і щодо проблеми інституалізації епістемного плюралізму та повною мірою відображає те становище, у якому опиналась і філософія, і наука в радянський період.

Аналізуючи досвід історичних трансформацій радянського етосу науки, С.Федорін закономірно відзначає динаміку змін, яка репрезентує особливості впровадження плюралізму в практику наукових досліджень: «Чимала кількість літератури, присвячена проблематиці плюралізму, видана до перебудови, фактично втратила своє значення або потребує переосмислення» [14,с.3]. Насамперед, необхідність в переосмисленні зумовлена тим, що в радянському варіанті марксистської філософії плюралізм розглядався як явище суто негативне.

Безумовно, сказане зовсім не означає, що зусилля радянської філософії були безпідставні і абсолютно безплідні, втім, варто наголосити, що свідомо обмежуючи себе ідеологічними зобов'язаннями, марксистсько-методологічна догматика була приречена

на стагнацію. Проголошення «марксистсько-ленінізму» «вершиною» філософської думки, «єдино правильною» філософською концепцією, ставило під сумнів евристичний потенціал філософського знання загалом. Якщо й існував творчий діалог різних точок зору, то він неминуче набував відтінку ідеологічного протистояння. В такому ключі будь-яке інакомислення проголошувалося ворожим інтересам держави та народу. «Урівняти, знівелювати, стерти всі межі і подолати всі розбіжності, знеособити, уніфікувати, – пише В. Шкода, – ось імперативи тієї системи влади, яка отримала назву командно-адміністративної» [12,с.3]. І далі, автор цих слів запитує: чи можливо, аби «практика, яка десятки років опиралася на ці імперативи, могла породити в головах людей щось інше, аніж ідеал одноманітності?» [Там само].

Зрозуміло, що у пострадянській ментальності плюралізм став актуальним у зв'язку з демократизацією і суспільства, і методологічної свідомості науки. На думку В. Шкоди, з яким важко не погодитись, після десятиліть панування концепції одноманітності наполегливо потрібно повернути вектор наукових пошуків у інший бік. Для того аби досягти належного взаємозв'язку категорій єдності та різноманіття, «потрібно відновити в правах і навіть звеличити різноманіття» [12,с.3]. В результаті різкої зміни вектору, існує певна загроза, що розюча критика та цілковите неприйняття плюралізму підмінитиметься легковажною абсолютизацією. З цього приводу С. Федорін зазначає: «...значна кількість публікацій про плюралізм, що з'явилося протягом останніх років, перебуває в залежності від потреб поточних суспільних змін. У цих публікаціях виявилася тенденція, зворотна до однобічного відкидання плюралізму – плюралізм розглядається тепер свідомо позитивним явищем, а здатність критичного ставлення до нього втрачається» [14,с.3].

Відтак, можемо припустити, що становлення плюралізму, як методологічного орієнтиру наукового пізнання відбувається на стику двох протилежних підходів: принципово заперечного та відверто апологетичного. Хоч, наразі говорити про формування плюралістичної парадигми зарано, втім, процес концептуалізації плюралістичних уявлень в теоретико-методологічному дискурсі опосередкований певними її ознаками. Адже формування парадигми, як наголошує Л. Киященко, здійснюється в наступному процесі: «відбір критеріїв раціональності робить можливою критику, а ефективність критики, як всередині наукового співтовариства, так і ззовні, веде до уточнення даних критеріїв» [16,с.34]. Оскільки радянські філософи і науковці приділяли увагу проблематиці плюралізму здебільшого критикуючи її, остільки завдана критика дозволила актуалізувати саму проблему множинності та різноманіття, виявити її самотність поряд із моністичним підходом. А з іншого боку, відверто апологетична тенденція дослідження проблеми плюралізму сприяє уточненню, з'ясуванню її засад, визначенню цінностей та цілей розвитку цієї концепції.

Цілком імовірно, що розглянуті саме в такому контексті, плюралістичні уявлення акліматизовуються у науковому знанні. Найперше, що спадає на думку – це

тенденція «ускладнення процесу наукового пізнання, диференціація знання і викликана цим відносна ізоляція окремих наукових дисциплін. Звідси поява різних підходів, точок зору, мов, локальних і тимчасових моделей тощо при вивченні одних і тих же самих явищ» [12, с.17]. Функціонування різних принципів, підходів, методів, критеріїв тощо у структурі пізнавальної діяльності переконливо засвідчують факт існування епістемного плюралізму в системі наукового знання.

Про те ж саме, як нам здається, говорив В. Франкл, у доповіді присвяченій 600-літтю Віденського університету [17, с.45-53]. «Мабуть, як ні в кого, турбота про збереження людського перед обличчям редукціоністських устремлінь плюралістичної науки проявилася у Миколи Гартмана в його онтології й у Макса Шелера в його антропології. Вони виокремили різні рівні або пласти: тілесне, душевне і духовне. З кожним з них співвідноситься певна наука: з тілесним – біологія, з душевним – психологія тощо, і саме з розрізнення цих рівнів або пластів бере початок "плюралізм наук"» [17, с.48].

Більш сучасним прикладом проблеми витоків епістемного плюралізму, слугуватиме міркування О. Погорелова. Так, автор зазначає, що ми маємо всі «підстави характеризувати як плюралістичні такі наукові дисципліни, як психологія, лінгвістика, антропологія, біологія, соціологія» [18, с.11]. І далі, О. Погорелов пише: «не існує єдиної психології; в лінгвістиці відсутня, наприклад, єдина теорія значення слова (тут сформувався асоціативний, параметричний, ознаковий, прототипний, ситуаційний та інші підходи до проблеми значення); не існує загальновизнаної теорії антропогенезу, як і загальновизнаної космогенезу; немає єдиної теорії виникнення життя; у біології дарвінівській теорії еволюції протистоїть теорія номогенезу, до того ж існують істотно відмінні одна від одної інтерпретації самої дарвінівської теорії; не існує загальноприйнятої теорії в соціології» [18, с.11-12].

З іншого боку, епістемний плюралізм постає в науці неодмінним продуктом її динамічного поступу. Підтвердженням цього є спроби тлумачення еволюції науки як історично змінних стандартів. Ця думка притаманна зокрема для дослідницьких програм В. Кохановського, В. Стьопіна, В. Ільїна, В. Швирьова. Названих авторів об'єднує переконання в історично мінливому характері наукових парадигм. Зміна парадигм зумовлює також уточнення ролі науки на кожному новому етапі власного поступу. Наприклад, відбувається перехід від ідеалу «знання-відображення» до концепту «знання-інструмент» (В. Ільїн); від пізнання буття до перспективи творення буття; від субстанціалізму до креаціонізму (від онтології до телеології); від моделювання реальності «якою вона є», до соціально-гуманітарної проектно-конструктивної раціональності (В. Швирьов). Такі тенденції можливі насамперед в контексті актуалізації епістемного плюралізму, а саме, як заперечення, доповнення або ж співіснування усталених гносеологічних норм, ідеалів чи цінностей більш новими.

Подібна плюралістична модель розвитку науки описується Л. Марковою, зокрема, щодо прагнень редукувати різноманіття, множинність в інтерпретаціях науки до одноманіття, до єдино можливого її розуміння. Це виявляється, наприклад, коли прибічники класичної науки роблять поступки своїм опонентам, допускаючи наявність суб'єктивних характеристик в тому чи іншому їх вигляді в науковому знанні, при збереженні основних параметрів класики, або ж, з іншого боку, прихильники некласичної науки намагаються позбавити класичну науку її базових ознак і прагнуть «підлаштувати» її під особливості нової науки. Осмислюючи таку ситуацію Л. Маркова зазначає, що крім крайнощів запропонованих підходів існує альтернативний підхід, за якого класична і некласична наука можуть співіснувати, «не заперечуючи і не поглинаючи одна одну, кожна формуючись на своїх власних засадах. Можна провести тут паралель з фундаментальними науковими теоріями-парадигмами, які теж зберігають свою значимість в історії, продовжуючи співіснувати в якомусь єдиному просторі. У цьому полягає плюралізм сучасного філософського розуміння науки...» [19, с.52].

Висновки. І все ж таки сказане, не дає підстав засвідчити евристичний потенціал принципової поліфонії наукового знання. Якщо для філософії плюралізм це цілком прийнятна річ, понад те, необхідна, адже втілює специфікуючу та системотворчу функцію філософського знання, то щодо науки потенціал плюралізму залишається нерозкритим. Ми розуміємо, що наведенні вище міркування є вельми абстрактними та потребують детального і глибокого дослідження.

З іншого боку, аби епістемний плюралізм став можливим, треба передусім усунути деякі стійкі стереотипи, які заважають осмислювати його проблематику в контексті нового образу науки та сучасної культури загалом. Від так, постає справедливе питання, чи все ж таки плюралізм придатний до систематичної філософської інтерпретації науки? Чи можемо ми засвідчити плюралізм принципом пізнавальної діяльності? Якщо так, то яка специфіка та методологічний потенціал плюралізму в науковому пізнанні? Перспектива розв'язання зазначених питань слугуватиме метою подальших досліджень.

Література

1. Пригожин И., Стенгерс И. *Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой* / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
2. Библер В.С. *Быть философом...* / В.С. Библер // *Арх: Ежегодник культурно-логического семинара*. – 1996. – Вып.2. – С. 11-24.
3. Тищенко П. *Заключение. Этнос науки: парадоксы осмысления* / П. Тищенко // *Философия науки. Вып.11: Этнос науки на рубеже веков* / Отв. ред. А.П. Киященко. – М.: ИФ РАН, 2005. – С. 340-341.
4. Починок Б.В., Починок И.Б. *Вступ до філософії гуманітарних наук: підручник* / Б. Починок, І. Починок. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 384 с.
5. Кезин А.В. *Научность: эталоны, идеалы, критерии* / А.В. Кезин. – М.: МГУ, 1985. – 128 с.
6. Касавин И.П. *Теория познания в плену анархии: Критич. анализ новейшей тенденций в буржуаз. философии науки* / И.П. Касавин. – М.: Политиздат, 1987. – 191 с.

7. Теория познания: В 4 т. III. 4. Познание социальной реальности / Российская Академия наук, Ин-т философии; Под ред. В.А. Лекторского, III.М. Ойзермана. – М.: Мысль, 1995. – 431 с.
8. Мамчур Е.А. Объективность науки и релятивизм: (К дискуссиям в современной эпистемологии). / Е.А. Мамчур. – М., 2004. – 242 с.
9. Столович Л. Плюрализм в философии и философия плюрализма / Л. Столович. – Tallinn: Ingrid, 2005. – 336 с.
10. Релятивизм, плюрализм, критицизм: эпистемологический анализ [Текст] / Рос. акад. наук, Ин-т философии; Отв. ред. В.А. Лекторский. – М.: ИФ РАН, 2012. – 181 с.
11. Релятивизм как болезнь современной философии / Ответ, ред. В.А. Лекторский – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2015. – 392 с.
12. Шкודה В.В. Оправдание многообразия: принцип полиморфизма в методологии науки / В.В. Шкודה. – Х.: Изд-во "Основа" при ХГУ, 1990. – 175 с.
13. Чуркина Ю.А. Историко-философский взгляд на проблему плюрализма в философии: опыт неоплатонической традиции / Ю.А. Чуркина // Эпистемы. – Екатеринбург: Изд. Урал. ун-та, 2005. – Вып. 4: Философский плюрализм: материалы межвузовского семинара: альманах. – С. 42-48.
14. Федорин С.Э. Философский анализ понятия "плюрализм": автореф. дис. ... канд. филос. наук; 09.00.11 / Федорин С.Э.; ФГТУ им. А.И. Герцена. – Санкт-Петербург, 1993. – 17 с.
15. Марчук М. Ціннісні потенції знання. / М. Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
16. Киященко Л. Этнос постнеклассической науки (к постановке проблемы) / Л. Киященко // Философия науки. Вып. 11: Этнос науки на рубеже веков / Отв. ред. Л.П. Киященко. – М.: ИФ РАН, 2005. – С. 29-53.
17. Франк В. Человек в поисках смысла: Сборник; Пер. с англ. и нем. / В. Франк. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
18. Погорелов О. Природа философского плюрализма / О. Погорелов. // Философская думка. – К.: Институт философии НАНУ, 2001. – №5 – С. 5-18.
19. Маркова Л.А. Перспектива науки: смысл как альтернатива истине / Л.А. Маркова. // Эпистемология & философия науки. – М.: «Канон+», 2009. – III. XXII, № 4 – С. 48-55.

References

1. Prigozhin I., Stengers I. Porjadok iz haosa. Novyj dialog cheloveka s prirodoy / I. Prigozhin, I. Stengers. – М.: Progress, 1986. – 432 s.
2. Bibler V.S. Byt' filosofom... / V.S. Bibler // Arhiv: Ezhegodnik kul'turo-logicheskogo seminaru. – 1996. – Вып. 2. – С. 11-24.
3. Tishhenko P. Zakljuchenie. Jetos nauki: paradoksy osmysleniya / P. Tishhenko // Filosofija nauki. Вып. 11: Jetos nauki na rubezhe vekov / Отв. ред. Л.П. Киященко. – М.: ИФ РАН, 2005. – С. 29-53.

Omelchuk I.V.,

postgraduate student of the chair of philosophy of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, i.omelchuk@i.ua

Ukraine, Chernivtsi

ACTUALIZATION OF PLURALISTIC VIEWS IN THEORETICAL KNOWLEDGE

In the article it is examined the peculiarities of pluralist ideas reconstitution in the system of scientific knowledge. Attempts are made to prove the scientific status of pluralism; it is revealed the content of the notion «epistemic pluralism». Much attention is given to the representation of difficulties and ambiguity of pluralism acclimatization in science. It is shown that pluralism worked its way from its denial and harsh critique to the tolerant attitude and gradual actualization in the scientific knowledge. Based on analysis of the prerequisites of formation it is described the peculiarities of functioning, methodological potential, and the limits of pluralism use in science.

Key words: pluralism, epistemic pluralism, science, methodology

УДК 1:34

Цюрупа М.В.,
д.філос.н., професор, завідувач кафедри
Національного університету оборони України, mvz2007@mail.ru

Україна, м. Київ

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА У ПОШУКАХ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПІДВАЛИН МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЬСТВА.

Стаття присвячена аналізу віковичних пошуків людства фундаментальних засад для гамування стихії збройного насильства, яким послідовно виступали мабуть що вроджене почуття справедливості, благородства, людяності, втілені у подальшому у загальнолюдські моральні настанови та норми права. Правові приписи, які перевели вимоги людяності у площину письмових угод і конвенцій, закріпили та санкціонували вимоги гуманізму, однак страждали на залежність від волі протиборних сторін та лакуни у змісті будь-якого юридичного офіційного тексту. На межі минулих століть Федір Мартенс запропонував універсальний принцип захисту людяності - вимоги суспільної совісті та моралі, які в наш час заперечення так званих «міжнародних гарантій» можуть бути загально прийнятою основою гуманізму.

Ключові слова: філософія права, міжнародне гуманітарне право, моральні принципи регулювання збройного насильства, застереження Ф. Мартенса.

Якщо спробувати провести аналогію між замахами визначити людину і людство, то можна помітити, що перше визначалось усталеними позитивними конотаціями: людина «розумна» (sapience), «граюча» (ludens), «діяльна» (faber), «воююча» (militant) і т.д., а тоді людство можна було б позначити «спільністю у вічному пошуку» – істини, добра, справедливості, добробуту, свободи, безпеки, прогресу, гуманізму тощо.

Постановка проблеми. Наш цивілізаційний етап перманентно конфліктного стану відносин між спільнотами (країнами, альянсами, націями) відзначений пошуками основ, фундаментальних засад врегулювання збройного насильства, яке прийняло не бачені раніше масштаби кровопролитних воєн та страждань сотень мільйонів. На міжнародних форумах останніх літ з тривогою відмічається порушення архітектури міжнародної світової безпеки, зростання кількості війн та збройних конфліктів, жертв та руйнувань на основі зневажання принципами та нормами міжнародного права, вираженими у Статуті ООН. Сподівання на гуманітарний прогрес, вказував колишній Генсек ООН бут рос бут рос Галі безжалісно розтоптані поширенням війн та збройних конфліктів, у яких вже не беруться до уваги традиції людяності та лицарської честі.

Мета роботи. Наукова думка, філософсько-правові розвідки нині спрямовується на пошук таких фундаментальних основ мирного життя, розквіту гуманістичних цінностей, які б заступили місце кризи у моралі, неспроможності міжнародно-правової системи та інститутів миро творчості добиватись виконання узятих угод і домовленостей на основі загально прийнятних принципів та настанов. Історично-науковий екскурс у поставлену проблему свідчить про зміну гуманітарних важелів регуляції від первинного синкретичного права війни і миру до кодексів шляхетного вояка типу «кодексу вояка-бусі», далі до мирних угод та домовленостей, які страждають на вади виконання, бо цілком залежать від волі та стихії

ненависті. Очевидно, слід звернути до мета наукових та над ідеологічних наративів, якими можуть бути совість та гуманістична мораль людства.

Виклад основного матеріалу. Історія таких пошуків заглиблена у минуле, у той період, коли вкорінені в життєдіяльність людства збройні змагання зазнали перших спроб регуляції на прийнятних для всіх засадах людяності та милосердя. Правник-міжнародник Ж. Дрейпер цілком слушно зауважує, що витоки гуманітарних важелів слід шукати в певному смислі впродовж всієї історії еволюції війни, як однієї з найдавніших форм колективної діяльності людей [1,с.101]. Але до того часу, коли людяність та милосердя стали могутньою рушійною силою, що заступала місце доблесті переможця, матеріальним стимулам, слухняності дисциплінованого вояка, пройшло багато тисяч років.

Ми маємо підстави вважати, що до проблеми гуманітарної регуляції збройних конфліктів та війн слід підходити з самих широких філософсько-світоглядних позицій. У 1882 році правник Ф.Ф. Мартенс писав: "У основу наукової системи сучасного міжнародного права має бути покладена ідея міжнародного спілкування...", латинською: *Ubi societas ibi jus est* (де спілкування, там і право) [2,с.78]. Проте дійсно вільне, справедливе спілкування можливе на тих, начебто очевидних, і можливо заяжених словах рівності та справедливості, благородний смисл яких все одно залишається на всі часи.

На думку Й.Гейзінги, "про війну як функцію культури ми можемо говорити лише тоді, коли вона проводиться в межах певного кола, члени якого визнають один одного рівними чи бодай рівноправними." [3,с.106]. Рівноправність виступає основою будь яких соціальних справ, які претендують на людяність і справедливість.

Жан Пікте вказував на археологічні дослідження, які доводять практику надання найпростішої медичної

допомоги пораненим в епоху неоліту (обробка ран, вправлення суглобів і навіть трепанація черепа) [4,с.4]. Це був етап примітивного права, який відповідав міжплемінним відносинам родового суспільства з слабкою центральною владою та визнанням первинної рівності членів племені. Правові, моральні, релігійні і мілітарні відносини були вплетені одна в одну [5,с.205]. Універсальним принципом ставало милосердя, з самих найдревніших часів спостерігались його прояви до поранених, до противника, який просив пощади.

Наступний етап пошуків фундаменту милосердя та гуманізму у збройній боротьбі пов'язаний з сподіванням на дію релігійних чинників - Біблійні оповідання містять важливі для нас відомості щодо проявів гуманності до воюючих та поранених, надання можливості мирним жителям переховуватись за стінами храмів, охорони будівель і садів. У Старому Заповіті розказується про звичай не брати до лав вояків молодих людей, які не мали сім'ї, не побудували будинку, не встигли зібрати врожай [6]. Неабиякий інтерес викликають біблійні поради врахування начальниками непридатності до бойових дій боязких воїнів (Второзак.,XX, 8), ведення записів перебігу подій на війні (1 Пар., XIII, 1), пробудження моральних чеснот музикою (Числа, X, 9, 10), а в необхідних випадках і заспокоєння агресивної поведінки. [7,с.363].

У свою чергу і давньоіндійський епос «Махатарабха» забороняв воякам вбивати поранених і тих, хто здався в полон. Після одужання їх вимагалось відправити їх на батьківщину, заборонялись отруйна зброя, стріли із зарубами, напади на ченців та черниць. Існували навіть правила реквізиції, а війна не могла бути розпочата без оголошення про майбутнє помилування. [8]. Дослідники відзначали появу правил медичної етики ще у князівстві Ману на основі милосердя: лікування всіх поранених було обов'язковим, у медичних трактатах, зведених у збірники «Аюрведа», не ділили поранених на своїх і чужих, як цього вимагає сучасне міжнародне гуманітарне право [9,с.4].

Як це сумно звучить на тлі повідомлень із районів збройного конфлікту на Донбасі (зона АТО), проаналізованих у матеріалі розлогої статті «Gardian» 14 лютого 2016 р. про знущання та розстріли промосковськими бойовиками українських полонених тільки за те, що хтось впав у істеріку, попросив послати повідомлення матері, повільно роздягався і т.п. Знущання над полоненими у підземних застінках, використання у якості рабів на підземних копальнях в «ДНР» та «ЛНР» є свідченням про скочування у епоху варварства, які і попереджав іспанський гуманіст Ортега-і-Гасет.

Давньокитайські імперії також мали глибоку гуманістичну спадщину для стимулювання прояву милосердя у перебігу жорстоких битв. Так у контексті нашої статті плідною є думка Вчителя Кун-Фу-Цзи (Конфуція) про зв'язок милосердя та хоробрості. Він писав: «Хто полний милосердя, той безпреміно хоробрий, Хто хоробрий, не обов'язково полний милосердя.» [10,с.291].

У «змагання» за становлення гуманістичних засад ведення війн з думкою Стародавнього Сходу вступила

римська – елліністична філософія, особливо доктрина стоїків. Її прибічники стверджували, що війна не обов'язково тягне за собою скасування всіх законів , вони виступили за заміну гасла “людина людині вовк” (“Homo homini lupus est”) на принципово нові лозунги “життя людини священне” (“Homo homini res sacra”), “страждаючий ворог – не ворог” (“Hostes dum vulnerati fratres”).

Марк Аврелій писав розвінчуючи мілітарні доблесті: «Паук горд, завлекши муху, другою гордиться подстрелив зайчонка.., а хто – сарматов. Разве все они не разбойники, если разобьются в их побуждениях?»¹ [11,с.92].

Цей перший етап врегулювання стихії збройного насильства принципами честі, благородства, гуманізму, добра, які можна вважати дещо розпливчастими, абстрактними, змінюється переходом до правових регуляторів, які, так досі й вважаються, є чіткими, не двохсмысленими, підкріпленими примусом держави до виконання.

Спочатку складались неписані домовленості – перехідна фаза від моральних правил до правових норм. У 1027 році церква Христа запропонувала встановити “Боже перемир'я”, яке б забороняло вести бойові дії в неділю і в подальшому воно більш-менш виконувалось. За два роки до виходу в світ знаменитої роботи Гуго Гроція «Про право війни й миру» (1625), у якій стверджувалось щодо універсальності гуманітарно-правових засад життя у всіх без виключення станах, у тому числі на війні «як загальному стані безправ'я та насильства», Емерік Крюсе запропонував на широких філософсько-правових засадах правителям Європи покласти кінець вічній ворожнечі.

Крюсе вважав, що справедливість, під гаслом якої часто велись війни, має цінність лише в зв'язку з розумом і добротою. Він рішуче виступив проти правомірності війн та їх виправдання. На думку Е.Крюсе, користь від зовнішніх війн сумнівна, бо прості солдати отримують лише поранення і хвороби, а володарі виснажують фінанси держави. Їх честь і слава також піддаються ризику. Погоджуючись з правомірністю обмеженого кола війн (війни заради відновлення порушеного права чи відшкодування збитків, нанесених ворогом) Крюсе пропонував створити міжнародний орган, головним завданням якого було б мирне розв'язання проблем [2,с.70].

Слід зауважити, що ідея міжнародного трибуналу, яку висунув Е.Крюсе, на зламі нових тисячоліть живе і отримала новий імпульс внаслідок активного її обговорення. Запропоновано утворення універсального міжнародного суду в Лондоні, додатково до існуючого в Гаазі постійно діючого трибуналу з проблем військових злочинів у Руанді, колишній Югославії, а відтепер позовів Грузії проти Росії та нами пропонованого трибуналу «По Україні». Цікаво, що Крюсе пропонував обрати місцем розташування трибуналу Венецію,

Можлива криза у побудові системи замирення збройних конфліктів на основі принципів міжнародного права впливала із самої природи останнього – його приписи діють при покладанні «на добру волю»

¹ Цит. з перекладу рос. мовою.

учасників міжнародного життя, а те, що договори можуть не виконуватись стало не тільки академічним, але й анекдотичним висловлюванням: «Договори з Росією не варті й того паперу, на якому вони надруковані» тощо.

Сумний приклад з «гарантією безпеки» Україні державами з ядерною зброєю викликав не тільки шквал критики самого поняття «гарантії» державі, але й пошуки надійних основ захисту гуманізму, права, достоїнства людини під час збройних конфліктів. Стає зрозумілим, що договірною природою зобов'язань у сфері міждержавних відносин з приводу збройних змагань нагадує павутиння, у якому заплутується дрібнота, а сильні її проривають. Ми пропонуємо відшукувати основу гуманізації збройних мілітарних форм змагань на самих широких світоглядно-гуманістичних позиціях.

Не меншого значення ніж заснування гуманітарного права Френсісом Лібером, а, можливо, більш глибокого з огляду на концептуальну морально-правову значущість, має доробок видатного вченого-гуманіста XIX століття, правника Федора Федоровича Мартенса.

Спочатку відзначимо ідейний вплив на Ф. Мартенса таких знаменитих європейських вчених – професора Віденського університету Л.фон Штейна, професора Гейдельберзького університету І.Блончлі, професора Петербурзького університету А.Градовського.

Достатньо знаменним є той факт, що і на українського мислителя – гуманіста П.Морозова та інших вітчизняних вчених – вказані правники Європи справили сильне теоретичне враження і це спонукало їх до наукової сміливості, широти, самостійності мислення. Український вчений – гуманіст у роботі «Діти та війна» показав згубність практики втягування у війну, примусову мобілізацію дітей.

У своїх лекціях Мартенс виступив з критикою сучасного йому стану науки міжнародного права через неспроможність визначення нею закономірностей у міжнародних відносинах. Він також критикував концепції, в яких право базувалось на силі. Це важливо з огляду на те, що гуманітарне право створювались як договірне і виконувалось переважно тому, що відповідало погодженим інтересам малих і великих країн – сторін збройних конфліктів.

Розглядаючи історію становлення суспільних регуляторів збройного насильства, Мартенс констатував невинне зростання сили права по відношенню до права сили. Як реаліст він розумів, що це лише “ідеальна сила”, яка підштовхне народи до встановлення справедливого світового устрою з гуманістичною мораллю.

Вчений гуманіст у центр міжнародного життя замість абстрактного суб'єкта поміщав реальний – людську особистість, обсяг правосуб'єктності якої дозволяв стати справжнім міжнародним суб'єктом. Він логічно доводив, що якщо в державі особистість – це джерело прав, то в міжнародних відносинах – вищій ступені розвитку права – охорона прав особистості повинна бути на підмарній висоті. Зрештою Мартенс дійсну силу держави вбачав не в розвитку воєнної сфери, а в стані культури, розуму, моралі, хоча вважав абсолютно утопічною ідею ліквідації інституту війни в найближчому майбутньому [12,с.852-853].

Глибина застереження (поправки) Мартенса полягає в тому, що вона допускає можливість і вузького, і найширшого її тлумачення [13,с.34], морального і правового. Ми вбачаємо сенс застереження Мартенса в тому, що, оскільки право збройних конфліктів принципі не може бути вичерпним, то дії сторін конфлікту мають бути оцінені не тільки з точки зору існуючих договорів, але і з точки зору принципів міжнародного права, норм гуманності, стану суспільної свідомості, «совісті людства».

Висновки. Численні сучасні конвенції, які не завжди виконуються, та невирішені проблеми гуманітарного права забезпечили застереженню Мартенса довге життя. Встановлюючи, що і надалі не всі проблеми врегулювання збройних конфліктів підлягатимуть негайному вирішенню і водночас не лишаючи їх на довільне трактування військовиків, застереження Мартенса давало людям шанс завжди перебувати “під захистом і дією начал міжнародного гуманітарного права”.

Високий правовий й моральний зміст застереження Федора Мартенса, актуальність і перспективність його було у розуміння закономірності переходу від суто моральних, далі юридичних важелів регулювання міжнародних збройних конфліктів до синтезу правових, моральних норм і правил міжнародної поведінки, зумовлених як наявним станом правової свідомості, так і дотриманням загальнолюдських цінностей.

У свій час війна у В'єтнамі з її кричущими випадками антигуманності та зв'язаною жорстокістю не знайшла усталеної конституційної (згідно із законами США) оцінки. За твердженням Девіда П. Каррі, [14,с.51] усі спроби домогтись від Верховного суду постанови щодо законності цієї війни лишилися безплідними з огляду на неможливість юридичного розв'язання справи вибухової політично й морально. Громадянський збройний конфлікт у колишній Югославії 90-х років минулого століття ще раз підтвердив суперечливість норм гуманітарного права у гамуванні насильства при зіткненні інтересів та ідеологій «країн-родичів», а застереження Мартенса дає нам надію на взаємне визнання конфліктуєчими гуманної моралі та загальнолюдської совісті та відкритість цього застереження водночас для вирішення ще “закритих” конфліктогенних ситуацій, у тому числі на Донбасі.

Література

1. Дрейпер Ж. Развитие международного гуманитарного права / Ж. Дрейпер. – М., 1994.
2. Цюрупа М.В. Міжнародне гуманітарне право. / М.В. Цюрупа – К.: Кондор, 2008.
3. Гейзінга Н. Ното Луденс. Пер. з англ.–К.: Основи, – 1994.
4. Жан Пикте. Развитие и принципы международного гуманитарного права. Пер. с франц. – М.: МККК, 1993.
5. Фаунд Р. The Spirit of the Common Law. – Boston, 1921.
6. Біблія. Книги Старого і Нового Завіту.
7. Монтень М. Опытты/ М. Монтень – М., 1991.
8. Viswanatha S.V. International Law in Ancient India. – 1925.
9. Радіш Я.Ф. Медична етика на війні/Я.Ф. Радіш –К.: Національна медична академія, 1994.
10. Афоризмы Конфуция / Семеновко И.И. – М:МГУ, 1986.
11. Аврелий Марк. Наедине с собой/ Марк Аврелий. – Киев-Черкассы, 1993.

12. Вестник Европы. – 1884. – №10.
 13. Шайхерст Руперт. Оговорка Мартенса и право вооруженных конфликтов // Журнал Международного Комитета Красного Креста/ Руперт Шайхерст–1997. – № 15.
 14. Девид П. Карри. Конституция Сполучених Штатів Америки. Посібник для всіх. Пер. з англ./ П. Девид – К., 1993.

Reference

1. Drejper Zh. Razvitie mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava / Zh Drejper – M., 1994.
 2. Sjurupa M.V. Mizhnarodne gumanitarne pravo. /M.V. Sjurupa– K.: Kondor, 2008.
 3. Gejzinga J. Homo Ludens. Per. z angl / Gejzinga J. –K.: Osnovi, –1994.
 4. Zhan Pikte. Razvitie i principy mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava. Per. s franc. –M.: МККК, 1993.
 5. Paund R. The Spirit of the Common Law. / Paund R. – Boston, 1921.

6. Biblija. Knigi Starogo i Novogo Zavitu.
 7. Monten' M. Opyty/ M. Monten' – M., 1991.
 8. Viswanatha S.V. International Law in Ancient India. – 1925.
 9. Radish Ja.F. Medichna etika na vijni/Ja.F. Radish –K. : Nacional'na medichna akademija, 1994.
 10. Aforizmy Konfucija // Cemenenko I.I. Aforizmy Konfucija. – M:MGU, 1986.
 11. Avrel'ij Mark, Naedine s soboj/ Mark, Avrel'ij – Kiev-Cherkassy.1993.
 12. Vestnik Evropy.–1884.–№10.
 13. Tajsherst Ruper. Ogovorka Martensa i pravo vooruzhenykh konfliktov // Zhurnal Mezhdunarodnogo Komiteta Krasnogo Kresta/ Ruper Tajsherst – 1997. – № 15.
 14. Devid P. Karri. Konstitucija Spolucheni Shtativ Ameriki. Posibnik dlja vsih. Per. z angl./ P. Devid – K., 1993.

Tsoorupa M.V.,

Doctor of Philosophy, Professor, Head of Department National Defence University of Ukraine

Ukraine, Kyiv

**PHILOSOPHY OF LAW FOR SEEKING FUNDAMENTAL MORAL AND LEGAL FOUNDATIONS
 REGULATION ARMED VIOLENCE**

This article analyzes the eternal human quest for fundamental principles appeasement of armed violence, which has consistently advocated that seems innate sense of fairness, generosity, humanity, embodied in the future of human morals and the law. Legal regulations, which translated into the plane of humanity demands written agreements and conventions secured and sanctioned claims of humanism, but suffered from dependence on the will of the parties and hostile and create gaps in the content of any official legal text. At the turn of centuries past Fyodor Martens suggested the universal principle of protecting humanity - the requirements of public conscience and morality, which in our time is the denial of so-called "international guarantees" can be universally accepted foundation of humanism.

Key words: *philosophy of law, international humanitarian law, moral principles governing armed violence, F. Martens clause.*

УДК 130.2

Величко О.Б.,

*к.філос.н., доцент кафедри україністики Національного медичного університету
ім. О.О. Богомольця, velichko.olena@ukr.net*

Україна, м. Київ

КОНЦЕПЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ НАРОДУ «ЯЗЫКА РУСКААГО» В «СЛОВІ ПРО ЗАКОН ТА БЛАГОДАТЬ» МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА КИЇВСЬКОГО

У статті аналізується концепція ідентичності та ідея рівноправності народу Київської Русі з іншими християнськими народами (включно з Візантією) в роботі "Слово про Закон і Благодать" митрополита Іларіона Київського.

Ключові слова: митрополит Іларіон, ідентичність, Закон та Благодать.

Відштовхуючись від вже усталеного визначення першого етапу в історії української філософії, якому відповідав тип мислення «...не схильний до абстрактного, відірваного від життя філософського теоретизування» [2, с.21], маємо зазначити, що аналіз твору, позначений В.С. Горським як «найдавніша оригінальна пам'ятка писемності Київської Русі» [2, с.40], дає підстави засумніватися у відсутності виключень із вище задекларованого як правила. Мова йде про «Слово про Закон та Благодать», авторство якого приписують першому слов'янському митрополиту Русі, поставленого за часи князя Ярослава Мудрого, Іларіону Київському²

Постановка проблеми. Вагомість і значимість цього твору упродовж останніх двох століть аж ніяк не була обділена увагою як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, що, у свою чергу, спонукало до появи чимало версій у відповідях на питання як з обставин часу написання, так і його змісту. Ті за п'ятдесят з відомих списків «Слова», що дійшли до наших днів, не одне десятиліття поспіль дають поживу для аналізу не лише філологам компаративістам, але й історикам вітчизняної філософії та богослов'я. Однак по нашу днину з-поміж науковців не вщухає полеміка на предмет його структури, жанру та цілі написання, яку ставив перед собою автор.

Як відомо, за структурою твір складається із трьох частин: богословсько-філософської «Слова» тобто омілії, що і закріпилось назвою за цією частиною, так званої «Похвали» князю Володимирі та «Молитви». Останню (третю) його частину переважна більшість

дослідників виділяють як самостійну, що під назвою «Молитва ко Господу нашому Иисусу Христу за царя и за вся христианы» довгий час активно переписувалась в Требники та Служебники, а з часом, за розвідками протоієрея Олександра Горського [1, с.29], дещо відредагованою була включена і в службу православного Новоліття³. До цього ж варто зауважити, що питання самодостатності «Молитви» для переважної більшості дослідників уже винесене за рамці дискусії⁴. Прихильники такого підходу традиційно звертають увагу і на жанрову специфіку твору, оскільки він, ще за результатами дослідження А.М. Молдаван [5, с.155], не відповідає усталеній системі як для візантійської так і ранньослов'янської літератури. Для прихильників підходу первинної самостійності написання не лише третьої частини у відношенні до перших двох, але й усіх трьох, ця обставина вважається вагомим аргументом. Так, якщо перша частина (Слово) тяжіє до проповіді, а

³ Молитву преп. Іларіона Київського добре пам'ятали на Русі до XVI століття. Відомий факт, який мав місце на північних теренах Руської землі, коли Іван Грозний надіслав до попередні захопленої ним Казані архієпископа Гурія з наказом у столиці та інших містах творити молитву, відому як: «Творение митрополита Иллариона Русского за царя и за все православие» [4, с.342]

⁴ Найбільшою прихильності з-поміж дослідників отримали дві версії її написання. Перша концепція походження Молитви була запропонована ще митрополитом Філаретом Чернігівським, який вбачав ціль її написання як своєрідний доказ-виправдання Іларіоном своєї православності, що став актуальним на часі після його зміщення з митрополичого престолу і прибуття до Києва в 1053 році грека Єфрема [див.: Обзор русской духовной литературы. Т.1 Чернигов. 1869, -с.9]. Інша версія, яку поділяв акад. Д.С. Лихачев, ґрунтується на ідеї необхідності засвідчення для новообраного без згоди Константинополя першого слов'янського митрополита своєї вірності православній вірі текстом, який в соборі святої Софії 1051 року його і зачитав. Цією обставиною пояснюється і ще одна назва цієї молитви, якою вона була відома: «Сповідання віри» [див.: Лихачев Д.С. Великое наследие. Классические произведения Древней Руси. М. 1975].

² Згідно припущень М.Д. Приселкова через два роки після обрання в митрополити преп. Іларіона (1053 р.) головою Руської церкви було поставлено грека Єфрема і Іларіон повертається до Києво-Печерського монастиря, приймає велику схиму під ім'ям Никона і продовжує своє служіння Богу та Русі на ниві літературній. Авторство Никона Великого щодо «Повісті минулих літ» періоду 1055-1073 рр. вже є доконаний факт. Див.: М.Д. Приселков. История русского летописания XI - XV вв. СПб., 1996

друга (Похвала) більше відповідає життєвому жанру, то третя - сприймається як текст суто богослужбовий.

Іншим, не менш важливим аргументом на користь початкової самостійності кожної із частин твору преп. Іларіона Київського, визначають стилістичні та тематичні відмінності кожної із них [3]⁵. У кінцевому рахунку увесь цей комплекс заперечень дав підґрунтя одному із сучасних дослідників вважати: «Якщо ідея слова все ще широко не зрозуміла, то лишень тому, що її затьмарює Похвала, у поєднанні з якою Слово побутувало довгий час. Переважно його розцінюють лишень як передмову до Похвали, хоча насправді воно різко не підходить на цю роль» [6].

Гідний дослідницької уваги текстуальний аналіз твору⁶ цього автора, здається, лише додає аргументів на користь вище викладеної концепції, однак аж ніяк не відповідає на питання доцільності об'єднання цих текстів в один (нехай і у більш пізній час) нащадками Іларіона. Не менш значимим постає і інше питання: а які цілі ставив перед собою сам Іларіон, коли працював над цими текстами і у якій мірі його нащадки не спаплюжили ті смисли і думки, що були викладені у творі самим автором? Отож бо, мова має йти не лише про відповідність структури тексту до його змісту, але й змісту тексту (як усіх трьох його частин) до поставлених автором цілей, які (як мотиваційна складова) співвідносились із запитом історичного моменту. Ось чому важко не погодитись з думкою про те, що: «У Слові як цілому є смисл, коли припустити що реальна проблема, яку опосередковано зачіпає Іларіон, пов'язана з відносинами Візантії та Русі» [6]. Натомість викликають подив висновки цього ж автора на рахунок заперечень про первісну цілісність тексту Слова та Похвали, заснованих на «нових доказах» джерелознавчої критики та структурно-текстологічного аналізу, згідно якого: «Варто одного разу визнати, наскільки воно (Слово–В.О.) не задовольняє цієї ролі (як передмові до Похвали–В.О.), як стане важко вважати Слово та Похвалу (не кажучи вже про них обох та Молитву) пов'язаних єдиним текстом» [6].

Мета статті. Звідси, вочевидь, існує потреба в осмисленні тексту Слова з урахуванням використаного

⁵ Аргументи на користь цієї концепції Тома Дикстра такі: «Свідомість несумісності Слова та Похвали йдуть значно далі від того факту, що їх тематика аж ніяк не пов'язана одна з одною. Два твори говорять різними мовами. У Слові «Благодать» у кінцевому рахунку означає християнство, і хоч ця тема представлена у Похвалі, вона описана в іншій термінології та наділена іншими характеристиками» [6].

⁶ Так, Том Дикстра свої аргументи на цей рахунок додає такі: «Терминологические различия такого рода часто связаны с существенными тематическими отличиями. Примером этого является идея «милосердия», выраженная упомянутым выше термином «Всемиловый». Тема «милосердия» часто встречается в Похвале, слово милость и различные производные от него (в большинстве случаев милостыни — ред.) употреблены 10 раз в рассказе о том, каким образом Владимир дал свидетельство своей святости; это единственное важнейшее черта христианина по сравнению с нехристианином. Однако Слово совершенно не подводит к этому; оно ни разу даже не использует данное слово; для него «милосердие» как аспект христианства не представляет никакого интереса» [6].

митрополитом Іларіоном прийому синтаксичного паралелізму та історичних запитів тогочасної спільноти Русі, названої Іларіоном Київським народом «языка рускааго» [3-4, с.321], що і стане предметом аналізу цього короткого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, прийом синтаксичного паралелізму у святоотцівській літературі набув актуальності в IV-VII ст. Застосовувався він передовсім для викладу євангельських подій і став відомим завдяки зусиллям свв. Кирила Іерусалимського, Йвана Златоуста та Єфрема Сирина, з працями яких Іларіон Київський був, вочевидь, знайомий⁷, що лише зайвий раз нагадує про рівень осмислення запропонованої автором «Слова» теми як філософсько-богословської. Ця обставина стала ще одним аргументом для Тома Дикстра щоб відділити Слово від Похвали на підставі використаної митрополитом Іларіоном сюжетики та прийому, що відповідає, як вважає дослідник, лише першій частині твору. Однак саме у цьому пункті і ховається помилкове судження. Спробуємо розібратись.

Дійсно, в Слові, що розпочинається словами з цитуванням Євангелія від Луки: «Благословенъ господь богъ Израилевъ», богъ христiанескъ, «яко посѣти и сътвори избавленіе людемъ своимъ», яко не презрѣ до конца твари своа идольскимъ мракомъ одержимѣ быти и бѣсовскимъ служеваніемъ гыбнути. Нь оправдѣ прежде племя Авраамле скрижалми и закономъ, послѣжде же сыномъ своимъ вся языки спасе евангеліемъ и крещеніемъ, въводя а въ обновленіе пакубытіа, въ жизнь вѣчную» [3-4, с.316], преп. Іларіон Київський пропонує філософсько-богословське тлумачення Старого та Нового Заповітів. Вдаючись до синтаксичного паралелізму, як одного із поширених у християнському світі методу викладу матеріалу, преп. Іларіон порівнює Старий Заповіт, що заснований на Законі Богом Мойсею даному для Ізраїлю як народу обраного, із Новим – Благодаттю, що через Ісуса Христа як Сина Божого усім народам відкрилась «же и истина всю землю исполни, и вѣра въ вся языки простресея и до нашего языка рускааго» [3-4, с.316] дійшла. Цікавою ж у цьому посиланні видається і та обставина, що розлогий порівняльний аналіз Старого та Нового Заповітів, здійснений преп. Іларіоном з ціллю пошуку доказів переваг другого над першим, вибудовується двома шляхами: не лише через протиставлення старозавітних і новозавітних подій, персоналій, образів та символів, але й через їх уподібнення.

Спершу зупинимось на переліку пар протиставлень та запропонованої митрополитом Іларіоном аргументації значимості таких контроверсій. Цей список пар протиставлень доказів переваг Благодаті – віри християнської, як Нової віхи в історії всіх народів світу, до Закону, як символу старого і віджитого свій час, що

⁷ Так Л. Мюллер наполягав на ймовірному запозиченні митрополитом Іларіоном методу синтаксичного паралелізму у Кирила Іерусалимського, преп. Іоанна Златоуста та Михайла Синкелла («Сповідання віри»), що зайвий раз нагадує про високий рівень освіченості Київського митрополита.

розглядаються преп. Іларіоном в першій частині Слова, у змістовій послідовності має такий порядок:

1. Закон–Благодать: «Прѣжде законъ, ти по томъ благодѣть» [3-4, с.316], «Изнесе же и Моусѣи от Синаискыя горы законъ, а не благодать, стѣнь, а не истину» [3- 4, с.317].

2. Тінь–істина: «прѣжде стѣнь, ти по томъ истина» [3- 4, с.316].

3. Агарь–Сара: «Образъ же закону и благодѣти Агарь и Сарьра, работнаа Агарь и свободнаа Сарьра» [3-4, с.316].

4. Вода–молоко: «да яко съсудъ сквернень человѣчество, помовень водою, закономъ и обрѣзаніемъ прииметь млѣко благодѣть и крещенія» [3-4, с.316].

5. Раб–вільний: «работнаа прѣжде, ти по томъ свободна» [3- 4, с.316 -317].

6. Обрѣзаний–необрѣзаний: «...иудеомъ же и христіаномъ, и крещеніе благодатное обидимо бяше от обрѣзанія законнааго, и не приимааше въ Іеросалимѣ христіанскаяа церкви епискупа необрѣзана, понеже, старѣше творяшеса сущеи отъ обрѣзанія насиловааху на христіаня, рабичишти на сыны свободныа, и бывааху между ими многы распрѣ и которы» [3-4, с.316].

7. Ізмаїл–Ісаак: «Роди же Агарь раба от Авраама, раба робичиштъ, и нарече Аврамъ имя ему Ізмаилъ», «Тогда убо отключи богъ ложесна Сарьрина, и, заченьши роди Ісаака, свободнаа свободнааго» [3-4, с.317].

8. Місяць–сонце: «Отиде бо свѣтъ луны, солнцю всѣавъшу, тако и законъ, благодѣти явльшися, и студенство ношное погыбе, солнечьнѣи теплотѣ землю съгрѣвши». [3-4, с.318].

9. Юдей–христіанин: «Тако іудѣство, аще прѣжде бѣ, нѣ благодѣтию христіаніи больше быша» [3-4, с.318].

10. Старший – молодший, більший–менший: «Законъ бо прѣжде бѣ и възнесеса въ малѣ, и отиде. Вѣра же христіанская, послѣжде явльшися, больши первыа бысть и расп[л]одися на множество языкъ» [3-4, с.318]; «По всеи земли уже славится святаа троїца и поклоняніе приемлетъ от всеа твари, малїи, велициї славятъ бога, по пророчеству: «И научитъ каждо искренняго своего и человѣкъ брата своего, глаголя «познаи господа», яко увѣдятъ мя от малых до великааго» [3-4, с.319].

11. Виправданія – спасіння: «Яко іудеїство стѣнемъ и закономъ оправдаашеса, а не спасаашеса, хрѣстіаніи же истиною и благодатію не оправдаються, нѣ спасаються. Въ іудѣихъ бо оправданіе, въ христіаніихъ же спасенне». [3-4, с.318]

Важливим є і інше питання: чи використаний метод для першої частини Слова не є актуальним для другої–Похвали? Ні, бо ж першою частиною твору перелік протиставлень «старий–новий» прп. Іларіон не обмежується. Для другої його частини («Похвала князю Володиміру») тема протиставлення старого (Закону)–нового (Благодаті) знаходить своє продовження і доповнюється наступними парами порівнянь–уподібнень:

1. Старий–новий: «Законъ бо прѣжде бѣ и възнесеса въ малѣ, и отиде. Вѣра же христіанская, послѣжде явльшися, больши первыа бысть и расп[л]одися на множество языкъ» [3- 4, с.320].

2. Язичник–юдей: юдеї, що розп’яли Христа як Сина Божого уподібнюються язичникам, що не прийняли Христа як Спасителя: «Приде бо спасъ и не прїать бысть от Ізраїля, и, по евангельскому слову, «въ своа прїиде и свои его не прїаша». От языкъ же прїать бысть. Яко же рече Іаковъ: «И тѣ чаяніе языкомъ» [3-4, с.320]; «Се бо уже и мы съ всѣми христіаніи славимъ святую троїцу, а Іудеа молчить. Христос славимъ бываеъ, а іудеи кленоми» [3-4, с.321].

3. Язичництво–христіанство: «И законное езеро прѣсьше, евангельскїи же источникъ наводнївся и всю землю покрывъ, и до насъ разліася» [3-4, с.321]; «И уже не идолослужителе зовемся, нѣ христіаніи, не еше безнадежници, нѣ уповающе въ жизнь вѣчную. И уже не капище сътонино съграждаемъ, нѣ Христовы церкви зиждемъ» [3-4, с.321].

4. Земля юдейська – земля Руська христіанська: «И не іудеїскы хулимъ, нѣ христіанскы благословимъ; не свѣта творим, яко распяти, нѣ яко распятому поклонитися; не распинаемъ спаса, нѣ руки к нему въздѣваемъ» [3- 4, с.322].

5. Людина ветха (син закону) – людина нова (син нетління): «Свѣлѣче же ся убо каганъ нашъ и съ ризами ветъхааго человѣка, съложи тлѣннаа, отрясе прахъ невѣрія и вѣлѣзе въ святую купѣль. И породися от духа и воды, въ Христа крестився, въ Христа облѣчеся, и изиде от купѣли бѣлообразуяся, сынъ бывъ нетлѣнїа, сынъ въскрѣшенїа» [3-4, с.323].

6. Юдейські вчителі закон знали, проте Спасителя розп’яли–Володимир Святитель (Василь) закону не знав, проте Розп’ятому уклонився: «Не видиль еси Христа, не ходиль еси по немъ, како ученикъ его обрѣтеса? Ини, видѣвше его, не вѣроваша; ты же, не видѣвъ, вѣрова. По истинѣ бысть на тебѣ блаженство Господа Ісуса, реченое къ Фомѣ: «Блажени не видѣвше и вѣровавше» [3-4, с.324]; «Вѣдущеи бо законъ и пророкы распяша и; ты же, ни закона, ни пророкъ почитавъ, распятому поклонися» [3-4, с.324].

Актуально, що на відміну від першої частини (Слова) у другій (Похвалі) автор вдається до не менш відомого прийому уподібнення (асиміляції). Так, до вище зазначеного списку додається ланцюг порівнянь, заснований на уподібненні–порівнянні образів до прообразів добре відомих персоналій та подій спочатку старо–новозавітної історії, а надалі з історії ромеїв та самих русичів. Порядок викладу такого паралелізму виглядає таким:

1. Агарь як образ закону і Сара як образ Благодаті: "Образъ же закону и благодѣти Агарь и Сарьра, работнаа Агарь и свободнаа Сарьра, работнаа прѣжде, ти по томъ свободнаа, да разумѣеть, иже чтеть! Яко Авраамъ убо от уности своєї Сарьру имѣ жену си, свободную, а не рабу» [3- 4, с.317].

2. Сара як прообраз Діви Марії: «Вѣку же сему къ коньцу приближающуя посѣтитъ господь человѣчьскааго рода и съниде съ небесе, въ утробу Дѣвици възходя. Прїать же и Дѣвица съ поклоняніемъ въ кушу плътяную, не болѣвши, глаголющу ти къ ангелу: «Се раба господня, буди мнѣ по глаголу твоему». Тогда убо отключи богъ ложесна Сарьрина, и, заченьши роди Ісаака, свободнаа свободнааго» [3- 4, с.317].

3. Ісаак як прообраз Христа: «І ако отдоися отчочя Ісаакъ и укрѣпѣ, сътвори Авраамъ гоститву велику, егда отдоися Ісаакъ сынъ его. Егда бѣ Христосъ на земли, и еще не у с[я] благодать укрѣпила бяше, нъ дояшеся, и еще за ѿ (30) лѣтъ [28], въ ня же Христосъ таяшеся» [3-4, с.317].

4. Апостол Павло як прообраз святителя Володимира. Кожна країна і кожен народ має і хвалить свого вчителя: у Римі – Петра та Павла, у Індії–Фому, в Єгипті–Марка, а в землі Руській–Володимира (Василя): «Хвалить же похвалными гласы. Римська страна Петра и Паула, имаже вѣроваша въ Ісуса Христа, сына божіа, Асія і Ефесъ, и Паѡмъ Іоаньна Богословьца, Індия Фому, Египеть Марка. Вся страны и гради, и людіе чтуть и славятъ коегождо ихъ учителя, иже научиша я православнѣи вѣрѣ. Похвалимъ же и мы, по силѣ нашеи, малыми похвалами великаа и дивнаа сътворьшааго нашего учителя и наставника, великааго кагана нашеа земли Володимера» [3-4, с.322].

5. Костянтин Великий згадується у якості прообразу князя Володимира: «Подобниче великааго Коньстантина, равноумне, равнохристолобче, равночестителю служителемъ его!Онъ въ елинѣхъ и римлянѣхъ царство богу покори, ты же-въ Руси: уже бо и въ онѣхъ и въ насъ Христосъ царемъ зовется» [3-4, с.325].

6. Рівноапостольна Елена–мати рівноапостольного Костянтина Великого, згадується у статусі прообразу рівноапостольної княгині Ольги – бабці святителя Русі князя Володимира (Василя), що сама хрестилась і увійшла до історії русичів як поборниця нової віри християнської: «Онъ съ материю своею Еленою крестъ от Іерусалима принесъша, по всему миру своему раславьша, раславьша, вѣру утвердиста, ты же съ бабою твоею Ольгою принесъша крестъ от новааго Іерусалима, Константина града, [ис сего] по всеи земли своеи поставивъша утвердиста вѣру. Его же убо подобникъ сый, съ тѣмъ же единою славы и чести обещника сътворилъ ты господь на небесѣхъ благовѣрія твоего ради, еже имѣ въ животѣ своімъ» [3-4, с.325].

7. Вселенський Собор, що зібрався на вимогу Костянтина Великого і встановив закон християнський (першу частину Символу Віри) стає прообразом собору єпископів руських, яких збирає Володимир Великий щоб визначитися із прийняттям нової віри християнської: «Нъ (Костянтин Великий – В.О.) съ святыми отци Никеискааго Събора законъ челоуѣкомъ полагааше, ты же съ новыми нашими отци епископы сънимаяся чясто, съ многымъ сѣмѣреніемъ съвѣщаваашеся, како въ челоуѣцѣхъ сихъ новопознавшихъ господа законъ уставити» [3-4, с.325].

8. Нарешті, Володимир Великий – хреститель Русі, розглядається у статусі батька і прообразу Георгія, відомого нам під ім'ям Ярослава Мудрого – патрона самого митрополита Іларіона: «Добръ же зѣло и вѣренъ послухъ сынъ твои Георгіи, его же сътвори Господь намѣстника по тебѣ твоему владычеству, не рушаща твоихъ уставъ, нъ утвержающа, ни умаляюща твоему благовѣрію положенія, но паче прилагающа, не сказаша, нъ учиняюща» [3-4, с.326].

Посилання на цей пункт є особливо важливим, якщо прийняти до уваги ту обставину, що саме за підтримки

(а можливо й ініціативи) князя Ярослава Мудрого на тлі конфлікту із Візантією (1043-1046 років) Іларіона було висвячено на митрополита Київського без на те згоди Візантійського патріарха. Щоправда ненадовго.

Отже, якщо сприймати першу частину тексту (Слово) митрополита Іларіона як самодостатню і не пов'язану з другою (Похвалою), то стає не зрозумілим необхідність автора у зверненні до вище згаданих порівнянь з подіями власної історії, осмислення значимості яких, так би мовити, надбудовується над суто богословською частиною, тобто першою. Більше того, думка про те, що перша частина твору (Слово) в осмисленні його автором сприймалась як суто богословський текст не корелюється із твердженням самого автора «Слова». У ньому митрополит Іларіон переконує читача, що звертатися до богословських істин йому не годиться, бо ж: «Еже поминати въ писаніи семь и пророчьскаа проповѣданія о Христѣ и апостольскаа ученія о будущимъ вѣцѣхъ, то излиха есть и на тѣщеславіе съкланяеся. Еже бо въ инѣхъ книгахъ писано и вами вѣдомо ти седе положити, то дрѣзости образъ есть и славохотію». Звідси виникає питання: то ж яка у тому богословському екскурсі автора була потреба? Якщо ж припуститися цієї версії, що у богословській частині тексту митрополит Іларіон мав потребу для пояснення-виправдання рівноправності і самодостатності Русі в уже сформованій на той час християнській ойкумені, то маємо визнати, що перша і друга частини нерозривно пов'язані між собою. Більше того, за таких припущень перша частина твору стає лише філософсько-богословським обґрунтуванням для другої як основної і лишень за такого тлумачення стають зрозумілими ці загадкові його слова: «Образъ же закону и благодѣти Агаръ и Саръра, работнаа Агаръ и свободнаа Саръра, работнаа прѣжде, ты по томъ свободнаа, да разумѣеть, иже чтеть! Яко Авраамъ убо от уности своеи Саръру имѣ жену си, свободную, а не рабу» [3- 4, с.316].

Так формується концепція Русі як спадкоємиці і рівноправної у християнському світі, яка мужнім вчинком князя Володимира, що старого зрікся і Розп'ятому уклонився («Не видиль еси Христа, не ходиль еси по немъ, како ученикъ его обрѣтесе? Ини, видѣвше его, не вѣроваша; ты же, не видѣвъ, вирова» [3-4, с.324]) стала гідною пошани і обраною самим Господом як краєм «народу Твого» по вірі його: «Не видѣ бѣсъ изъгонимъ именемъ Ісус Христовомъ, болашихъ съдравѣють, нѣмьихъ глаголють, огня на хладъ прилагаема, мертвыхъ встають. Сихъ всѣхъ не видѣвъ, како убо вѣрова? Дивно чудо!» [3-4, с.324].

Висновок. Вище згаданий ланцюг роздумів на предмет богословського осмислення митрополитом Іларіоном Старого та Нового Заповітів уміло накладається на історичну канву пам'ятних подій в історії русичів, віртуозно вмонтовуючи пошук відповіді на питання місця народу «язька рускааго» в християнській ойкумені, як народу Богом обраного, у не меншій мірі як і ромеїв-християн.

Література

1. прот. Александр Горский *Прибавление к творениям святых отцов в русском переводе. Ч.2. – М., 1844.*
2. Горський В.С. *Історія української філософії. Курс лекцій / В.С. Горський – К.: Наукова думка, 1996.*

3. Іларіон Київський Слово про Закон та Благодать // Ізборник, 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr01.htm>

4. Іларіон, Митрополит Київський Слово о Законе и Благодати Іларіона Київського // Богословские труды. Сборник двадцать восьмой. М.: Издание Московской патриархии, 1987. – С. 316-343.

5. Молдаван А.М. К вопросу о связи «Молитвы» Іларіона со «Словом о законе и благодати» // История русского языка и лингвистическое источниковедение/А.М. Молдаван М., 1987.

6. Том Дикстра Слово о законе и благодати митрополита Іларіона как три изначально самостоятельных произведения // Изборника «ROSSICA ANTIQUA: Исследования и материалы», СПб., 2006. [Електронний ресурс]–Режим доступа: <http://secrethistory.su/1340-slovo-o-zakone-i-blagodati-mitropolita-ilariona-kak-tri-iznachalno-samostoyatelnyh-proizvedeniya.html>

References

1. prot. Aleksandr Gorskiy Pribavleniye k tvoreniam svyatykh otsov v russkom perevode. Ch.2. – М. 1844.

2. Gorskiy V.S. Istoriya ukrainskoi filosofii. Kurs lektsiy / V.S. Gorskiy – K.: Naukova dumka. 1996.

3. Іларіон Київський Слово про Закон та Благодать // Ізборник, 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr01.htm>

4. Іларіон. Митрополит Київський Слово о Законе и Благодати Іларіона Київського // Богословские труды. Сборник двадцать восьмой. М.: Издание Московской патриархии. 1987. – С. 316-343.

5. Moldavan A.M. K voprosu o svyazi «Molitvy» Іларіона со «Slovom o zakone i blagodati» // Istoriya russkogo yazyka i lingvisticheskoye istochnikovedeniye. /A.M. Moldavan – М., 1987.

6. Tom Dijkstra Slovo o zakone i blagodati mitropolita Іларіона как три изначально самостоятельных произведения // Изборника «ROSSICA ANTIQUA: Issledovaniya i materialy». – СПб., 2006. [Електронний ресурс] Режим доступа: <http://secrethistory.su/1340-slovo-o-zakone-i-blagodati-mitropolita-ilariona-kak-tri-iznachalno-samostoyatelnyh-proizvedeniya.html>

Velichko O.B.,

PhD in Philosophy; docent at the Department of Ukrainistics, Bogomolets National Medical University,
velichko.olen@ukr.net,

Ukraine, Kyiv

THE CONCEPT OF IDENTITY OF NATION «ЯЗЫКА РУСКААГО» IN «SERMON ON LAW AND GRACE» METROPOLITAN HILARION OF KIEV

The article analyzes the conception of identity and the idea of equality of the people of Kievan Rus with other Christian nations (including Byzantium) in the "Sermon on Law and Grace" Metropolitan Hilarion of Kiev.

Key words: Metropolitan Hilarion, identity, Law and Grace.

УДК 821.111. – 31.09

Годунок З.В.,

к.філол.н., старший викладач кафедри журналістики

Національного університету «Острозька академія», zrya89@gmail.com

Україна, м. Острог

ПАРАДИГМА ЖИТТЯ / СМЕРТІ В СЕРІЙНОМУ ФЕНТЕЗІЙНОМУ РОМАНІ ДЖ. К. РОЛІНГ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА

У статті здійснено герменевтичний аналіз парадигм життя / смерті, реалізованих персонажами фентезійного серійного роману Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера. Акцентовано увагу на імперативі життя головного персонажа, що здійснюється у діалогічній площині. Повнота екзистенції його реалізована в акті самопожертви заради інших; життя як укорінення здійснюється завдяки його принциповій позиції відкриття, прийняття – смерті як дару, який дає життя і знання, що воно в любові. Інша позиція, репрезентована смертельним ворогом Гаррі Поттера Волдеморт, полягає в осмисленні смерті як цілком фізичного явища (прихильники Волдеморта є смертежерами – тими, хто з'їдає смерть), якого можна уникнути, і виявляється нежиттєздатною.

Ключові слова: герменевтика індивіда, серійний фентезійний роман, поттеріана, парадигма життя / смерті, імператив життя.

Постановка проблеми. Герменевтика індивіда як методологія дослідження текстів художньої літератури і водночас як певна проблематика, яка охоплює найперше проблеми екзистенції індивіда у його взаємозв'язку з Іншим, отже, проблеми життя / смерті, любові, дружби тощо, за свідченнями провідних українських герменевтів (Б. Кир'янчук, П. Іванишин) та класиків світової герменевтичної думки (напр., Г. Г. Гадамер) реалізується найперше щодо текстів, які визначають як класичні, високого мистецтва. Однак у такому разі тексти масової літератури чи тексти літератури кітчу виявляються поза зоною дії герменевтики, що є не зовсім умотивовано. Разом із тим, в українському літературознавчому дискурсі подекуди спостерігаємо незаслужено упереджене ставлення до серійного роману «Гаррі Поттер»: так, ідеться про «чаклунську епопею про Гаррі Поттера» як про твір, що «популярнується як мистецький», однак насправді цілком можна поставити питання про його художність [1, с.53]. Подібне неоднозначне ставлення до поттеріани спостерігається й у зарубіжному науковому дискурсі [4].

В українському літературознавстві праці про поттеріану здебільшого є прерогативою студентських наукових розвідок, що зумовлено, очевидно, специфікою аудиторії, на яку розраховане видання. Знаходимо праці, які стосуються проблем перекладу, структурно-семантичних характеристик тексту, символіки, в т.ч. тлумачення міфологічної, фольклорної образності тощо. Однак спорадично з'являються праці науковців, які тлумачать феномен поттеріани, напр., у ключі розвитку та функціонування дитячої літератури (О. Солодова, В. Винник). Зарубіжний, головним чином британський та американський, літературознавчий дискурс скерований на осмислення аксіологічних констант роману (С. Кляйн [6], Дж. Кіллінджер [5]), інтертекстуальних мотивів (напр., біблійних (Дж. Кіллінджер [5])), психолого-педагогічних програм, реалізованих текстом серійного роману (К. Розенгрін, Е. С. Розенгрін) тощо.

Варто зазначити, що чимала кількість публікацій, присвячених поттеріані, мають виразний публіцистичний чи й питома журналістський характер (це численні есеї, рецензії на книги та фільми, зняті за романами Дж. К. Ролінг, інтерв'ю з авторкою тощо [4]).

Водночас не знаходимо праць, які б акцентували виразно герменевтичний досвід, реалізований текстом поттеріани. Деякі наукові публікації виявляють ознаки герменевтичного осмислення тексту [5], однак вони не є науково обґрунтованими власне як герменевтичні студії. Натомість проблематика, реалізована в серійному романі про Гаррі Поттера, цілком адекватна герменевтиці і, зокрібно, її динамічній підсистемі герменевтики індивіда. Власне герменевтична методологія може розкрити ті значення і смисли, які на сьогодні лишаються поза увагою наукового товариства, однак необхідні для усвідомлення глибини авторської концепції, сили і можливостей впливу на аудиторію тощо, що спричиняються до такого небувалого успіху поттеріани. Так, на липень 2013 книги аналізованого серійного роману були продані загальним світовим накладом у більш як 450 млн. копій, що зробило серію найбільш продаваною в історії книжкової індустрії, фінальна ж книга за перші 24 години після свого виходу у світ була продана у більш як 11 млн. екземплярів у США [4].

На сьогодні дослідження поттеріани здійснюються у ключі аналізу ціннісних парадигм серійного роману, психологічних аспектів функціонування його персонажів, структурно-семіотичних його характеристик.

Метою нашого дослідження є герменевтичне прочитання парадигми життя / смерті у серійному фентезійному романі Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сюжету й цілість серії із 7 книг зумовлена розгортанням єдиного конфлікту двох персонажів – Гаррі Поттера та його ворога Волдеморта. Однак, як видається, цей конфлікт реалізується не лише як міжособистісний, але як екзистенційний: ідеться про співіснування і боротьбу двох парадигм життя / смерті, про імператив життя і

його репрезентацію двома персонажами, що реалізуються параболічним структуруванням тексту.

Імператив життя Гаррі Поттера постає у серії романів як складне системне утворення. Найперше – воно співвідносне зі смертю: фізичною та духовною. Так, ідеться про осмислення персонажем фізичної смерті через її фізіологічне і психологічне неприйняття. Сумніви, хитання й небажання помирати [3] потрактовуються в тексті як цілком нормальне явище, і в цьому плані зрозуміння небажання помирати Волдеморта теж мало би сприйматися як адекватне. Однак Гаррі Поттер не бажає помирати від руки ворога тут і зараз, оскільки є інші, які живуть, які йому близькі, для нього тут-і-зараз-буття постає як співбуття. Прикметно, що він навіть «прихистив» – сам того не бажаючи, однак і не відмовляючись від того – частину душі Лорда Волдеморта – став його горокраксом.

Том Редл не бажає помирати загалом – його не тримають зв'язки дружби й любові; він не прив'язаний до роду – минулого – щоб іти в майбутнє; його буття, на його думку, повинно здійснюватися як певна неперервна екзистенція на піку могутності. Так, не йдеться в цьому випадку про розвиток персонажа, а про певну ідеологічну й концептуальну його застиглість, і така застиглість реалізується для нього найперше у смерті як вищому прояві життя: він убиває, перетворюючись на смерть, уособлюючи смерть; він сам себе убивав, убиваючи інших: так, у смерті Волдеморту убачає життя; саме акт убивства постає як найвищий прояв могутності життя, яке «пожирає» смерть – інших.

Відмова прийняти свою смертність [6] провокує Волдеморта до страшних учинків, але ж «без можливості смерті немає значення, що ти робиш» [6]. Волдеморту «розбив» свою душу на певні частини, щоб не померти – щоб уникнути смерті, заховатися від неї. «Трагічний парадокс Волдеморта в тому, що він поклав своє життя безсмертю» [6] (переклад і виділення наші – З. Г.). Він убиває свою душу, щоб бути безсмертним; насмішка смерті ж над ним жорстока: Волдеморту бажав фізичного безсмертя і сам себе убив фізично.

Такі дії, зрозуміло, мали б бути спричинені любов'ю Волдеморта принаймні до себе самого. Важливим, на нашу думку, є застосування саме такого словосполучення в цьому контексті: любові ДО КОГОСЬ, навіть самого себе – у такому випадку ми вказуємо на принципову відкритість любові до Іншого, її зв'язуючу силу, власне, те, що вона зв'язками, які створює, закорінює індивіда в буття. Оскільки Волдеморту не мав кого любити, то природним би було любити принаймні самого себе, звідси – прагнення до безсмертя у такій егоїстичній любові. Однак «він боїться смерті, він не любить» [7] (переклад наш – З. Г.). Так, його любов виявляється не любов'ю себе як себе (тому й відбувається зміна імені Тома Редла – Волдеморту не приймає себе як Тома), а любов'ю себе у безсмертності як іманенті; його ідентифікація як Лорда Волдеморта пов'язується саме із безсмертям [6].

Справжнє безсмертя у парадигмі Гаррі Поттера виявляється у зв'язку з Іншим, напр., у тяглоті покоління. Його безперестанний пошук батьків чи їх пам'яті, прагнення зберегти життя кожного із близьких людей (перша частина: дзеркало Ягрес, у якому Гаррі

Поттер бачить відображення мрії-бажання бути з родиною; друга частина: Гаррі Поттер рятує Джіні – дитину сім'ї, яку сприймає своєю, – щоб вона могла жити; частина третя: Гаррі Поттер рятує свого хрещеного БАТЬКА і – рятуючи його – бачить себе як батька тощо).

Навіть його небажання убивати спершу в 3 частині Червохвоста, потім у 5 частині Белатрисы Лестранж, засвідчує його принципову позицію відкриття до життя. Здійснення пророцтва («The one with the power to vanquish the Dark Lord approaches... Born to those who have thrice defied him [...] and the Dark Lord will mark him as his equal, but he will have power the Dark Lord knows not... And either must die at the hand of the other for neither can live while the other survives...» [9]) реалізується не так, як думав Гаррі Поттер (власне, його знання здобуваються не шляхом раціонального осмислення ситуації, як він спробував то зробити [9], почувши пророцтво, а шляхом пережиття і приймання її (ситуації) через настанову на відкритість до життя); принципово, що Волдеморту *сам себе* вбиває: «And Harry, with the unerring skill of a Seeker, caught the wand in his free hand as Voldemort fell backward, arms splayed, the slit pupils of the scarlet eyes rolling upward. Tom Riddle hit the floor with a mundane finality, his body feeble and shrunken, the white hands empty, the snakelike face vacant and unknowing. Voldemort was dead, killed by his own rebounding curse, and Harry stood with two wands in his hands, staring down at his enemy's shell» [7] (виділення наше – З. Г.).

Зв'язок Волдеморта із родичами і з боку батька, і з боку матері просто колосальний, але й парадоксальний. Він знаходить своїх рідних, та не для того, щоб встановити / відновити зв'язки, щоб таким чином закріпитися в бутті, а для того, щоб ці зв'язки повністю розірвати. Так, його дід по матері є власником воскресального каменю (належав одному з братів Певерелів, предку Гаррі Поттера); Волдеморту найбільше в житті хоче не померти – щоб НЕ використати цей камінь, власне, він навіть не знає про силу цієї смертельної реліквії: «... as for the stone, whom would he [Voldemort – З. Г.] want to bring back from the dead? He fears the dead. He does not love» [7]. Так, він заперечує зв'язок із чистокровним чарівником одного з найдревніших чарівницьких родів, загалом він заперечує, таким чином, життя як певну тяглість покоління. Причому акт убивства свого кровного родича і неприйняття реліквії роду – персня із воскресальним каменем – це відмова, заперечення зв'язків і фізичних чи фізіологічних, і водночас символічних.

Воскрешати означає робити живим, однак камінь насправді живим не робить, очевидно, якщо його використовувати із настановою до фізичного осягнення життя / смерті, що репрезентує Волдеморту і водночас середульший брат із Казки про трьох братів. Камінь повертає людину звідти, звідки повертатися не можна, не варто. Ось як тлумачиться сила каменю у «Казці про трьох братів»: «...the second brother [...] took out the stone that had the power to recall the dead, and he turned it thrice in his hand. To his amazement and his delight, the figure of the girl he had once hoped to marry, before her untimely death, appeared at once before him. / 'Yet she was sad and cold,

separated from him as by a veil. Though she had returned to the mortal world, she did not truly belong there and suffered. Finally the second brother, driven mad with hopeless longing, killed himself so as truly to join her» [7] (виділення наше – З. Г.). Ця казка, очевидно, має виразний дидактичний характер і вказує на слабкість і загалом нежиттєздатність такої життєвої парадигми. Та Волдеморт не знає цієї казки.

Волдеморт не потребує смертельної реліквії – воскресального каменю; він так само, як і середульший брат, не усвідомлює суті поняття життя / смерті / воскресіння. Таке повернення, якого зазнала дівчина із казки, Волдемотру й не потрібне, тому що він НЕ йшов туди, звідки повертатися не варто, він не помер – фізично. Таким чином, реліквія як засвідчення зв'язку роду / поколінь виявляється непотрібною. Натомість у справжнього власника смертельних реліквії – Гаррі Поттера – камінь «воскрешає» тих, хто померли: батька, матір, хрещеного батька, Люпина та інших важливих людей («They were neither ghost nor truly flesh, he could see that [...] they moved toward him, and on each face, there was the same loving smile. / [...] He knew that they would not tell him to go, that it would have to be his decision. / “You’ll stay with me?” / “Until the very end,” said James [...] / “We are part of you...”») [7] (виділення наше – З. Г.), тоді, коли Гаррі Поттер сам знаходиться на межі між життям та смертю, маючи намір ПОЖЕРТВУВАТИ собою ЗАРАДИ ІНШИХ – заради МАЙБУТНЬОГО – ЖИТТЯ).

Претензія Волдеморта бути володарем смерті не може бути реалізована, бо володар «володіє», але не уникає, не боїться смерті, не перетворюється врешті на смерть із єдиною ж метою – не стати її жертвою. «... The high-pitched laughter was growing louder and louder, and a voice spoke inside his head — “Bow to death, Harry. . . . It might even be painless. . . . I would not know. . . . I have never died. . . .” / He was never going to see Ron and Hermione again — / And their faces burst clearly into his mind as he fought for breath — / “*EXPECTO PATRONUM!*”») [9]. Звернімо увагу, що Волдемортові слова, які репрезентують його життєвий імператив, є виразною вказівкою на те, що смерть – цілком фізично осягнена сутність, власне, уособленням смерті у цій конкретній ситуації й, очевидно, завжди для Волдеморта є він сам. Натомість Гаррі Поттер, усвідомлюючи можливість померти, акцентує увагу на зв'язках, які тримають його в житті, – на дружбі: «... цілком зрозуміло, що від самого початку темою для Дж. К. Ролінг є любов, дружба, самопожертва і загалом життя [...] життя в самопожертві, життя, що перемагає смерть, життя як тривання дружби» [5]. Його вкорінення в буття надто глибоке і здійснене способом, єдиним можливим, щоб БУТИ; цієї глибини не бачить Волдеморт, він і не здатен її осягнути. І в такому ключі переможні слова Гаррі Поттера: «**I know** lots of important things that you don't» [] (виділення наше – З. Г.), – це вказівка на таке вкорінення. Воно відбувається як відкриття до Іншого, як прийняття своєї смерті заради іншого, як самопожертва, як розуміння і знання, не співвідносні із конкретним життєвим досвідом, але такі, що дають усвідомлення і прийняття себе у співбутті, яке означає бути разом зі смертю в житті.

Саме Гаррі Поттер стає володарем смерті – володарем усіх її реліквії: «You are the true master of death, because the true master does not seek to run away from Death. He accepts that he must die, and understands that there are far, far worse things in the living world than dying» [7]. Гаррі Поттер приніс себе в жертву, поборов Волдеморта одним із елементарних, але НЕ смертельних заклять: «Експеліармус» – виразна вказівка на парадигму життя / смерті Гаррі Поттера; справжнє життя – це життя у взаємозв'язку – дружбі, любові – з Іншим; справжня – духовна – смерть настає тільки тоді, коли тебе ніхто не згадає, натомість він може згадувати: тому воскресальний камінь діє; натомість його згадують і потребують, тому його смерть можлива лише у фізичній площині, яка для нього, однак, не є визначальною.

Саме фізичне безсмертя є для Волдеморта важливим; група прихильників Волдеморта названа смертежерами чи пожирачами смерті (death eaters), таким чином, вони позиціонують себе як таких, хто перемагає смерть, однак сприйняття смерті в такому випадку реалізується у фізичній площині – смерть є тим, що можна вбити (з'їсти). Тоді дії Волдеморта – знайти філософський камінь, пити кров єдинорога, створити горокракси – матеріалізувати духовне – відкривають усвідомлення Волдемортом смерті як ворога з цілком конкретними фізичними даними, ворога, якого можна здолати, щоб жити самому. Цим ворогом – смертю для Волдеморта є Гаррі Поттер [3], попри те, що Волдеморт сам постає смертю («... поклонися смерті...») [9] (переклад наш – З. Г.).

Волдеморт не усвідомлює цієї парадигми життя / смерті, яка репрезентована Гаррі Поттером («You think you know more magic than I do?» he said. “Than I, than Lord Voldemort, who has performed magic that Dumbledore himself never dreamed of?» [7]), отже, він априорі позбавлений цієї сили, яка надана Гаррі Поттеру, і так збувається пророцтво: «... he will have power the Dark Lord knows not...») [9]. Таким чином, Гаррі отримує можливість жити і фізично, і духовно; Волдеморт, заперечуючи духовне життя, не отримує шансу жити: фізичне животіння виявляється не життям, яке йому уявляється від самого початку його підняття до могутності у фізичній площині.

Знання як дар («“But you already know,” said Dumbledore...») [7] (виділення наше – З. Г.), який отримує Гаррі Поттер, приносячи себе в жертву заради життя, насправді не є винагородою у традиційному розумінні; він ішов на смерть не для того, щоб отримати таке знання; він бажав, щоб жили його друзі. Однак саме знання стає його силою. Волдеморт же такого знання не має: «That which Voldemort does not value, he takes no trouble to comprehend. Of house-elves and children’s tales, of love, loyalty, and innocence, **Voldemort knows and understands nothing. Nothing.** That they all have a power beyond his own, a power beyond the reach of any magic, is a truth he has never grasped» [7] (виділення наше – З. Г.).

Важливо, що тоді, коли Волдеморт помер, він уже не є Волдемортом, він ідентифікується як Том Редл, іменем батьковим, маглівським, тим, яке було йому осоружне, тим, яке він не визнавав як своє, оскільки в такому випадку він мав померти фізичною смертю, оскільки батько помер, і помер від руки сина – уже Волдеморта.

Так, Волдеморт сам себе убиває, причому це вбивство відбувається кількаразово: коли він відмовляється від імені батька заради імені Лорда Волдеморта, коли він убиває батька, коли убиває сам себе, намагаючись убити Гаррі Поттера, і ще безліч разів перед тим – убиваючи кожну людину, яка стала йому на шляху, бо ж «якою б скрайньою у своїй ненависті не була позиція однієї людини, вона не може знищити іншої без шкоди для себе самої» [2]. Принципово, що саме Гаррі називає його іменем Том Редд – тоді, коли вони сходяться в дуелі.

Називати по імені, очевидно, означає ЗНАТИ, таке знання дане Гаррі Поттеру саме смертю: здатність пожертвувати собою заради іншого, принципове відкриття як життєствердження, перебування на межі між тим, що є життя, і тим, що традиційно усвідомлюється як смерть, дають Гаррі Поттеру розуміння того, що смерть не є кінцем; смерть є продовженням життя – в людях, які тебе люблять. Разом із тим, називати по імені означає усвідомлювати свою рівність (за пророцтвом Темний Лорд визнає Гаррі Поттера як рівного собі), і вищість над ворогом (Гаррі Поттер володіє силою, яку не знає Лорд Волдеморт, – він є володарем смерті, бо усвідомив, що вона є продовженням життя; знання і любов, що стає запорукою цього знання вивисують його над ворогом, дають йому право звертатися до нього як до вже-переможеного: знання його відкрили долю ворога; пророцтво в такому випадку постає передзнанням – щоб надати Гаррі Поттеру можливість здійснити вибір: життя чи смерть).

Ім'я можна осмислювати як оприсутнення того, що приховував Волдеморт від інших. Тоді саме ті, хто здатен вимовити ім'я Волдеморт, що оприсутнює жах і смерть, – Дамблдор і Гаррі Поттер – можуть називати його Томом Реддом. Ім'я стає спільним знаменником, знаком, який позначає не тільки людину як певну фізичну сутність, але, істотно, індивіда як певну систему домагань, прагнень, настанов, імперативів, страхів, дій тощо. Бути Томом Реалом означає боятися себе у своїй смертності і все одно бути смертним.

Ім'я стає одним із елементів знання Гаррі Поттера. Ось так, на ім'я Том Редд Гаррі Поттер може звертатися до Волдеморта тільки тоді, коли повною мірою зрозумів, хто є Волдеморт і Том Редд – той, хто розрубав усі зв'язки з Іншим, однак живе завдяки крові Гаррі і кістці батька; той, хто хотів убити Гаррі – убити смерть, – та помре сам.

Гаррі Поттер, очевидно, не лише один-єдиний із цілої системи персонажів, хто вижив після смертельного заклання, він єдиний, хто побував за межею, яку уособлює смерть, і повернувся назад – не так, як дівчина із Казки про трьох братів, але цілісним: «У прийнятті власної смерті Гаррі отримав не лише силу над Волдемортом, але, що важливіше, – власну цілісну індивідуальність. Його душа цілковито його; він є окремих індивідуальним буттям» [6] (переклад наш – З.Г.). Межовий стан свідомості, в якому здійснюється минуле – Дамблдор як той, хто ТЛУМАЧИТЬ ЗНАННЯ, які отримав Гаррі Поттер, – теперішнє – Гаррі Поттер у своїй екзистенції, яка збулася повною мірою (коли він пішов на смерть заради інших, всі інші жили / живуть у ньому), – майбутнє як життя тих, заради кого Гаррі

Поттер здійснив самопожертву, – минуле – майбутнє як знання про те, що буде, як здійснення пророцтва про Гаррі Поттера та Волдеморта. Таким чином, вокзал Кінгс-Кросс стає часопростором чистої повноти екзистенції, яка акцентує «вкорінення» Гаррі в буття зв'язками з Іншим: не випадково тут присутній Дамблдор і Волдеморт: друг і ворог – той, хто пішов, і той, хто мусить піти. Вокзал – це часопростір МІЖ і часопростір пізнання, що здійснюється як тлумачення і розуміння – знання.

Волдеморт не визнає свого зв'язку із батьком-маглом, його заперечення цього родинного зв'язку досягає кульмінації в момент убивства батька; однак, щоб відродитися у повні своїх сил, Волдеморт потребує жертви свого батька – кістки: той, хто одного разу дав йому життя, відродить його знову: «Bone of the father, unknowingly given, you will renew your son!» [8]. Проте ця жертва для «життя» здійснена поза волею, мертва, отже, життя не дає. Натомість жертва Гаррі Поттера здійснена із власної волі, жива, отже, дає життя: «You [Voldemort – З.Г.] won't be killing anyone else tonight,” said Harry [...] You won't be able to kill any of them ever again. Don't you get it? **I was ready to die** to stop you from hurting these people [...] I meant to, and that's what it did. I've done what my mother did. **They're protected** from you. Haven't you noticed how none of the spells you put on them are binding? You can't torture them. **You can't touch them**» [7] (виділення наше – З.Г.).

Гаррі Поттер функціонує в діалогічній площині: допомога, взаємозв'язок – те, в чому він сильний, тому наука блокологія (закрити свідомість щодо іншого – напр., Волдеморта) йому не дається, вона суперечить природі Гаррі Поттера. Натомість Волдеморт у площині відношення-стосунку здійснюється через речі – горокракси, в які він «упечатає» фрагменти своєї душі. Гаррі Поттер – єдина людина, яка – випадково – стала горокраксом. Тому не лише важливою сюжетотворчою формантою, але й концептуальним стрижнем поттеріани є те, Гаррі Поттер, щоб знищити Волдеморта, спочатку знищує речі – те, на чому трималась віра Волдеморта у своє безсмертя. Смерть Гаррі Поттера тоді – це крах ілюзій Волдеморта щодо безсмертя, оскільки єдиний зв'язок, який тримав його в житті уже знищений. Перемога Гаррі Поттера очікувана, отже, не лише у зв'язку з традицією хепі-енду, але й у зв'язку зі здійсненням пророцтва, у зв'язку з тим, що Волдеморт як духовна сутність УЖЕ був мертвий, натомість життя здійснюється тільки у співдії фізичного й духовного, причому, за Дж.К. Ролінг, духовне має набагато більше значення.

Висновки. Таким чином, у серійному фентезійному романі Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера репрезентовано дві парадигми життя / смерті: парадигми Гаррі Поттера та Волдеморта. Попри виразну подібність названих персонажів, вони виявляються інтерпретовані параболічно. Парадигма життя / смерті Гаррі Поттера, за якою смерть фізична не є визначальною, вона, натомість, здатна дарувати знання й основним знанням є те, що життя здійснюється в любові, виявляється життєспроможною і навіть переможною: Гаррі Поттер перемагає смертельного ворога, не вбиваючи його, попри те, що він справжній володар смерті: який

усвідомлює своє безсмертя в людях, які його люблять; причому він є запорукою життя тих, хто вже помер, – вони стали його частиною. Любов – це те, що дає життя; фізична смерть не є фіналом того життя. Помилка й найбільша поразка Волдеморта саме в тому, що він не розуміє цієї істини.

Перспективи досліджень вбачаємо в герменевтичному потрактуванні дружби і любові в поттеріані, в осмисленні розвитку персонажів тексту через його жанрову природу, головним чином через феномен серійності роману тощо.

Література

1. Іванишин П. Критика і метакультура як осмислення літературності : монографія / П. Іванишин. – К. : ВІ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Монограф»).
2. Кир'янчук Б. Герменевтична поетика Михайла Коцюбинського (етюд «Невідомий») / Б. Кир'янчук // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : [збірник наукових праць]. – Випуск 16. – Рівне : ФДУ, 2007. – С. 97–109.
3. Сергійчук З. Досвід смерті як іманента герменевтики індивіда фентезійного серійного роману про Гаррі Поттера / З. Сергійчук // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : [збірник наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету]. – Рівне, 2015. – Вип. XXI. – С. 55–60.
4. Harry Potter [Electronic resource]. – Access mode : en.wikipedia.org. – Access data : 31.01.2015.
5. Killinger J. Love, Death, and Friendship in the Harry Potter Novels [Electronic resource] / J. Killinger. – Access mode : www.baylor.edu. – Access data : 31.01.2015.
6. Klein S. E. Harry Potter and Humanity : Choices, Love, and Death [Electronic resource] / S. E. Klein. – Access mode : www.reasonpapers.com. – Access data : 31.01.2015.
7. Rowling J. K. Harry Potter and the Deathly Hallows [Electronic resource] / J. K. Rowling. – Access mode : royallib.com. – Access data : 29.01.2015.

8. Rowling J. K. Harry Potter and the Goblet of fire [Electronic resource] / J. K. Rowling. – Access mode : dz.d.yun.hjfile.cn. – Access data : 29.01.2015.

9. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix [Electronic resource] / J. K. Rowling. – Access mode : english4success.ru. – Access data : 29.01.2015.

References

1. Ivanyshyn P. Krytyka i metakrytyka jak osmyslenn'a literaturnosti : monografija / P. Ivanyshyn. – K. : VC «Akademia», 2012. – 288 s. – (Serija «Monograf»).
2. Kyryanchuk B. Germenevtychni pidhody do vyvchenn'a novelistyky Myhayla Kots'ubyns'kogo / B. Kyryanchuk // Aktual'ni problemy suchasnoji filologii. Literaturoznavstvo : [zbirnyk naukovuh prac' Rivnens'kogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu] – Rivne, 2007. – Vyp. XVI. – S. 97–109.
3. Serhiychuk Z. Dosvid smerti jak imanenta germenevtyky individa fenteziijnogo serijnogo romanu pro Harry Pottera / Z. Serhiychuk // Aktual'ni problemy suchasnoji filologii. Literaturoznavstvo : [zbirnyk naukovuh prac' Rivnens'kogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu] – Rivne, 2015. – Vyp. XXI. – S. 55–60.
4. Harry Potter [Electronic resource]. – Access mode : en.wikipedia.org. – Access data : 31.01.2015.
5. Killinger J. Love, Death, and Friendship in the Harry Potter Novels [Electronic resource] / J. Killinger. – Access mode : www.baylor.edu. – Access data : 31.01.2015.
6. Klein S. E. Harry Potter and Humanity : Choices, Love, and Death [Electronic resource] / S. E. Klein. – Access mode : www.reasonpapers.com. – Access data : 31.01.2015.
7. Rowling J. K. Harry Potter and the Deathly Hallows [Electronic resource] / J. K. Rowling. – Access mode : royallib.com. – Access data : 29.01.2015.
8. Rowling J. K. Harry Potter and the Goblet of fire [Electronic resource] / J. K. Rowling. – Access mode : dz.d.yun.hjfile.cn. – Access data : 29.01.2015.
9. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix [Electronic resource] / J. K. Rowling. – Access mode : english4success.ru. – Access data : 29.01.2015.

Hodunok Z.V.,

candidate of filological sciences,
of the National University of Ostroh Academy, zrya89@gmail.com

Ukraine, Ostroh

THE PARADIGM OF LIFE AND DEATH IN SERIAL FANTASY NOVEL ABOUT HARRY POTTER BY J. K. ROWLING

The article focuses upon the analysis of the paradigms of life and death those are rendered by the characters of serial fantasy novels about Harry Potter by J. K. Rowling. It is accented on the imperative of life of the main character that is realized in dialogic plane. His completeness realizes in his existence in the act of self-sacrifice for others; in life as rooting that is carried out by his fundamental position of acceptance of death; in death as a gift giving life and the knowledge that one's existence is in love. The other paradigm is represented by Voldemort and consists in the understanding of death as a completely physical phenomenon, which can be avoided, and it turns unviable.

Key words: Hermeneutics of Individual, a serial fantasy novel, the paradigm of life and death, the imperative of life.

УДК 821.161.2.09:801.73

Кир'янчук Б.М.,

к.філол.н., професор, завідувач кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету, bogkyr@ukr.net

Україна, м. Рівне

ХУДОЖНЬО-ДІАЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ГЕРМЕНЕВТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ С. ЄФРЕМОВА

У статті доводиться існування герменевтичних концепцій у літературно-критичних поглядах С. Єфремова. Герменевтичне мислення критика має виразну системну специфіку і складається з таких найголовніших аспектів, як герменевтика індивіда, антидогматизм, внутрішній діалогізм, власне тлумачне начало тощо, між якими в процесі структурування відбувається постійна діалогічна співдія. Найголовніше полягає в тому, що свої спостереження учений виправдано формулює на основі художньої практики М. Коцюбинського, якій притаманне поглиблене внутрішньо-герменевтичне закорінення.

Ключові слова: герменевтика, індивід, антидогматизм, діалогізм, тлумачення

Постановка проблеми. На необхідності герменевтичного розгляду літературно-мистецьких явищ справедливо наголошують такі сучасні вчені, як Н. Астрахан [1], Л. Врубель [4], Ю. Борєв [3], Ю. Ковалів [7], З. Лановик [8], М. Лановик [9], З. Мігосек [10], Р. Мних [11], Д. Наливайко [12], В. Халізєв [15] та ін. Специфіці літературно-критичного та історико-літературного мислення С.Єфремова присвячені праці Ю. Бойка [2], М. Гнатюка [5], Е. Соловей [13; 14].

Мета роботи полягає у встановленні специфіки герменевтичного мислення С. Єфремова, особливостей його системного характеру, що виявляється в діалогічній співдії таких найголовніших компонентів, як герменевтика індивіда, антидогматизм, власне тлумачне начало, діалогізм, та первісно базується на скрупульозному збагненні художньої прози М. Коцюбинському, котра є знаковою в плані поглибленого внутрішньо-герменевтичного закорінення.

Виклад основного матеріалу. У С. Єфремова масмо твердження про «людяний» талант М. Коцюбинського [6,с.282-295], яке засвідчує, що критик правильно відгадав герменевтичну природу образності письменника. Інша річ, як він її висловив, відповідно до власного бачення та тодішнього термінологічного апарату. Суттєвим, безсумнівно, є також і те, що проблемно-поетичний аспект «людяності» М. Коцюбинського С. Єфремов проектує в гуманістичну площину, котра була йому концептуально близькою. Учений справедливо зазначає: «Думаю, що нема кращого й для нашого Коцюбинського означення, як те, що він посідав на височезну міру отой людяний, «человеческий», талант. Усе інше було тільки додатком до того таланту, тим, що давало йому силу «людській душі пробивать», зачаровувати їх і міцно в зачаруванні держати, але в інтересах того, про віщо говорив йому неустанно й не замовкаючи, що владно диктував йому його людяний талант» [6,с.284]. Аспект герменевтики індивіда переконливо увиразнюється акцентуванням на моменті самоти, який постає із заперечним знаком у загальній площині відношення-стосунку: «Його позиція самотности тут анітрохи не заважала, бо вона тільки в

першому тягу його творчого процесу робила своє діло, об'єктивуючи вражіння. Далі вже вступав у свої права той людяний талант, що надав вражінням огню, наливав їх повно вщерть людськими інтересами і примат життя людини поставив так твердо, що його схитнути ніяка не могла вже сила» [6,с.284].

С. Єфремов, формулюючи твердження про герменевтичну основу, закорінену на рівні власне художнього світу М. Коцюбинського, аргументує свої міркування, залучаючи, по суті, весь масив творчості митця: «І коли ми перебіжимо твори Коцюбинського, пригадаємо їх зміст і деталі, то цей особливий талант на повен зріст стане перед нами, а естетизм його одійде на своє справжнє місце, зайнявши почесний, але все ж відповідний до ваги своєї куточок у загальній творчості письменника, в його світогляді, що водив рукою нашого незрівнянного майстра слова. Широка людяність – це основа його творчості, і примат людяности знайдемо в його творах» [6,с.284]. Принагідно зауважимо, що «естетизм» автора мав би бути введеним до загальної сфери герменевтичного універсалізму. Адже герменевтика індивіда засвідчує ефект естетизації, який, відтак, поширюється на кожен окрему художню систему та визначає її місце в загальному жанровому контексті. Думається, що від цього міркування критика лише виграли б, а герменевтична системність у його трактуванні здобула б належну стрункість та продуктивну наукову завершеність.

Прикметно, що С. Єфремов вдається до цитування саме тих уступів із художніх систем М. Коцюбинського, які уміщують глибинне внутрішньо-герменевтичне закорінення. Критик помічає вказані моменти як своєрідну смислово доміную навіть у тих текстах, які, на перший погляд, не є переконливо знаковими в герменевтичному ключі: «Чому те серце не хоче вдовольнитись своїм близьким щастям, – такі думки клопочуть голову «ціпов'язові» Коцюбинського, – чого воно скоріше б'ється від одної мрії про щастя других людей, щастя, що може й не доведеться... побачити його?.. А хіба він знає, чого це так?!» [6,с.284]. Такий характер цитат переконливо вказує на герменевтичний підхід реципієнта у збагненні літературно-мистецьких

явищ, котрий первісно базується на герменевтичному наповненні самого твору. Аспект герменевтики індивіда постає всеобіймаючою філософсько-поетичною константою, що поширюється як на суто художнє творення, так і на міжособистісні взаємини автора та його читачів, що опосередковано оприсутнюються через текст: «Не знав цього, може, й сам автор, та й знати, власне, не треба тому, хто йде слідом за потужним велінням людського свого таланту» [6,с.284].

Слід зазначити, що С. Єфремов під естетичним аспектом розуміє, по суті, ефект сухого догматизування, котрий протистоїть герменевтичному діалогізуванню. Звідси – твердження про відсутність естетизму як такого в М. Коцюбинського. Насправді ж констатація критика про глибинне внутрішньо-герменевтичне закорінення окремих художніх систем є вказівкою на вагомість герменевтичної організації для належної естетизації. Він зазначає, проникливо аналізуючи новелу «Сміх»: «Таке побачити і так взагалі дивитись – «великими очима, наляканими, гострими і надзвичайно видючими» – ніколи не здолає байдужий, до всього, окрім краси, холодний естет, а лиш людський талант, що саме життя може любити й людським горем боліти» [6,с.291]. Думається, що досить промовистим у зазначеному сенсі може бути таке висловлювання з приводу новели «В дорозі»: «Скрізь людський талант зумів відшукати якраз людські риси й показати їх нам з драматизмом, якому важко підшукати паралелі. А де ж тут естет?» [6,с.292]. «Естет», безперечно, якраз і виявляється в зображенні іншої людини, в її відповідному ціннісному позиціонуванні, а через це – естетизації. Питання не у відкиданні естетичного, а в тому – що критик вкладав у його розуміння.

Аспект герменевтики індивіда виправдано є центральним у процесі інтерпретації новели «Intermezzo». Критик зазначає: «...людський талант досягає тут грандіозної сили розмаху, напруження і – мистецьких наслідків. Художнє виконання твору дорівнює глибині замірів авторових» [6,с.292]. Акцентується на глибині проникнення в сутність буття, представлену сферою відношення: «І тим більше тут перемога людського таланту, що поставлено його в обставини бунту проти людськості, в умови цілком мізантропічні, які, розхитуючи одну по одній усі підстави людського життя, могли до людозненависних висновків довести людину. Коцюбинський зазирнув тут, можна сказати, в саму безодню розпачу та мізантропії, на тяжку спробу виставив був свій людський талант – і вийшов з неї переможцем» [6, 292]. Цитація у цьому зв'язку є філігранно герменевтичними, що обумовлено, найперше, внутрішньо-герменевтичним наповненням самого твору: «Я утопився, – сповідається особа, од якої провадиться оповідання. – Бо життя безупинно і невблаганно йде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а й чуже. А врешті хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? Я чую, як чуже існування входить в моє, мов повітря крізь вікна і двері, як води протоків у річку. Я не можу розминутись з людиною. Я не можу бути самотнім. Признаюсь – заздрю планетам: вони мають свої орбіти і ніщо не стає їм на їхній дорозі. Тоді як на своїй я скрізь і завжди стріваю людину» [6,с.292]. Принагідно зауважимо, що

наведення зразків цитування М. Коцюбинського С. Єфремовим переконливо доводить наявність в останнього власне герменевтичних підходів до збагнення літературних явищ, що спричиняє належну рецепцію їхнього естетичного світу. При цьому момент естетизації співіснує з герменевтизацією, обумовлюється її універсалізмом.

Прецікавим з герменевтичного погляду постає наступний коментар критика до цитування новели: «І далі йде чудова в своїй силі дія триба на людину, гідна стати в низці найкращих утворів людського генія, що кидає вогневіми стрілами образи гніву та обурення» [6,с.292].

Слід зауважити, що С. Єфремов абсолютно правомірно вдається до масштабного цитування текстів М. Коцюбинського. Це вмотивовано необхідністю максимально переконливої аргументації. У критика вона розгортається, фактично, в силовому полі герменевтики індивіда.

Глибокий фаховий коментар базується на текстових реаліях і з цієї причини є переконливим. Автор констатує наявність саме герменевтичних моментів як визначальних. При цьому йдеться про аспект герменевтики індивіда: «Це формальний бунт, повстання проти людини, що титанічної досягають сили й валять усе зв'язане з людським життям. Бунтівник од залізної руки міста тікає на лоно природи, між зелені ниви, на повну самотину. Але й там, серед тиші й безлюддя, не може попервах знайти бажаних чистоти і супкоюю, й там тяжкою марою женеться за ним життєве страхіття» [6,с.293]. І далі – аналогічно: «Так говорити, так почувати міг тільки чоловік з надзвичайно людською душею, з великим людським талантом, що озивався щиро на всякий прояв чужого горя, аж поки вичерпався до краю й сам у якогось живого мертвяка обернувся, аж поки море того горя людського не захлеснуло його до останку, не втомило до втрати всякої спроможності на чуже і на своє горе реагувати, співзвучними рухами озиватись. Криком скричав він у безмірі тієї ваги, що насунулась на його й придушила до повної безвладності, до рефлексивного, чисто фізіологічного відруху, яким відкидає людина всякі вражіння болю й який вибухнув нарешті отим бунтом проти людини» [6, с. 293].

Констатація критиком найголовніших текстових реалій довершено узгоджується зі специфікою герменевтичного наповнення новели. Акцентується знову ж таки на аспекті герменевтики індивіда, на його ціннісно-сміслових орієнтирах: «І от бунтівник сам, сам-один серед нив у червні, сам-один, коли не лічити трьох білих вівчарок, зозул та жайворонків» [6,с.293]. Характерне й цитування в цьому плані, що аргументує наявність герменевтичної систематики та забезпечує спроможність промовляння самого тексту: «На небі сонце – серед нив я. Більше нікого» [6,с.293]. Критик вдало спостерігає окремі моменти психологічного нюансування, фіксуючи органічний взаємозв'язок імпресіонізму та сфери герменевтики індивіда: «І в міру того, як одмолоджується душа – вертається до неї й той нерозлучний з людським талантом жаль за людиною, спрага до життя. Воно ж усюди» [6,с.293-294].

Сфера відношення виправдано тлумачиться як всезагальна у своїй сутності, що призводить до появи олюднення, втягування у власне смислове поле вагомих просторових реалій: «Великий людяний талант, навіть без міри втомившись людськими муками, навіть зчинивши формальний бунт проти людини – не може без своєї провідної зорі жити. Він ловить себе, що до сонця звертається, як до живої істоти, – «невже це значить, що мені бракує товариства людей?» – дивується він, хоч і знає, що це дійсно так» [6,с.294]. І далі – про зустріч із людською істотою, яка кульмінаційно інтенсифікує площину відношення: «Бо коли реальна людина, «звичайний мужик», таки перестріла його серед порожніх нив, він не тікав. Навпаки. Мужик той був для його «наче паличка дирижера, що викликає раптом з мертвої тиші цілу хуртовину звуків». І перше, що почувив у собі людяний талант недавнього бунтівника проти людини – це той самий жаль пекучий до людського горя» [6,с.294].

Напрочуд промовистими в герменевтичному ключі постають висновкові міркування критика щодо аналізованого твору: «Переміг людяний талант і лишивсь таки вірним собі навіть серед страшної спроби на людське звірство та хижацтво. Та й інакше і бути не могло, бо це органічна його риса, якої йому не позбутися. І «Intermezzo» Коцюбинського дає таке свідцтво людяного таланту, вже цілком дозрілого й витонченого, з широко розгорнутими крилами, що так промовисто написане ледве чи й знайдемо в світовому письменстві» [6,с.295].

Критик висловлює своє захоплення твором М. Коцюбинського «Intermezzo», що цілковито узгоджується та органічно впливає саме зі специфіки герменевтики індивіда: «Ось «Intermezzo», яке я вважаю за найкращий з художнього боку і найглибший з філософського твір Коцюбинського, синтез усієї його творчості» [6,с.270].

С. Єфремов виправдано віднаходить у міркуваннях М. Коцюбинського якраз ті моменти, які стосуються найголовніших принципів герменевтичної систематики. Навіть тоді, якщо вони мають стосунок до інтертекстуальних зіставлень: «Вже сама ідея цієї перлини Коцюбинського нагадує знамениті «Lettres de mon moulin» А. Доде». При цьому автор вказує на поглиблення взаємодії: «Але знайдуться і тісніші зв'язки, аж до схожості в виразах та ситуаціях». Цитування відбувається з урахуванням знаковості в герменевтичному ключі: «Город знову простяг...» [6,с.270]. Після цього – в А. Доде: «І Доде так само в своїй самотині почув тугу за містом, як його барабанщик за своєю казармою» [6,с.270].

У трактуванні новели «Сон» автор вказує на герменевтичну специфіку, пов'язану з антидогматизмом. Він зазначає: «У «Сні» - так само одному з шедеврів Коцюбинського – піднесено бунт проти цвілих закутків міщанського щастя, проти ситого спокою болота, сонного «царства дитячих ліжок» [6,с.270]. Інтертекстуальне зіставлення з Г. Ібсенем відбувається в площині герменевтичної системності, зокрема – в таких її аспектах, як герменевтика індивіда та антидогматизм: «Цей мотив був, як знаємо, одним з головних у творчості великого Ібсена, і не раз він до його обертався

в своїх творах. Так, у драмі «Дика качка» він роздмухує вогонь бунту проти устояного ладу, здіймає бурю на гладенькій поверхні болота – щоб викликати людину, збудити в її вільне людське «я», що ламає кайдани спокою та звичок» [6,с.270].

С. Єфремов цитує цікаве спостереження М. Горького, який говорить про М. Коцюбинського у зв'язку із «людяністю»: «Не дурно Коцюбинський, як переказує М. Горький, мріяв про спеціальне видання, людині присвячене» [6, с. 296]. Слід зауважити, що український критик виправдано наводить саме той момент, який первісно базується на аспекті герменевтики індивіда, конкретизованому до рівня відношення-стосунку: «Треба б... проводити рік у рік «Літопис прояву людяности» – щороку видавати книгу – огляд усього, що створила за рік людина в сфері заходів для щастя всіх людей. Був би це чудовий засіб людям, щоб самих себе спізнати й одне одного. Адже ж нас більше знайомлено з лихим, аніж із добрим. А для демократії такі книжки особливо б велике мали значення» [6,с.296]. І далі – коментар самого критика у зв'язку із наведеним висловлюванням: «В цьому проєкті на повен зріст стає людяний талант Коцюбинського, той самий, що яскраво пробивається повсюди в його творах, виблискує сяйвом високого гуманізму і нас, читачів, веде за собою в ту сферу, якої він сам шукав ціле життя своє» [6,с.296]. Йдеться, безперечно, про феномен трансформування аспекту герменевтики індивіда на різних рівнях, навіть на власне ідеологічному, але для нас найбільш вагомим є власне питомо герменевтичне закорінення, котре сягає особи письменника та сутності художньо-естетичного наповнення його творчості.

С. Єфремов виходить із герменевтичних позицій, осмислюючи специфіку творчої індивідуальності автора «На острові». Базовим моментом у цьому зв'язку є герменевтика індивіда. Він зазначає: «І це, безперечно, над який хочете естетизм краще, глибше й зворушливіше, бо показує нам у письменникові глибоку, вдумливу, з справжнім людяним талантом людину, що приймає, кажучи модним тепер словом, життя у всій його барвистій різноманітності, необмеженому багатстві його витворів, мінливості його настроїв» [6, с.296]. Ефект продумування іншої людини як тексту обумовлюється промінюванням цієї особистості на предмет власної творчості: «Правда, приймаючи, вирізняв він те, що йому більш було до любові, але торкаючись навіть нелюбих з'явищ, усе м'ягчив, поясняв і пробачав, своїм людяним талантом осяваючи темні закутки, силкуючись звести в гармонію те, що єсть, з тим, що повинно б бути» [6,с.296].

С. Єфремов цілком виправдано в узагальненому плані стверджує на вагомості аспекту герменевтики індивіда для концептуального розуміння творчості М. Коцюбинського: «Людяний талант тяг його до світла, до людей, до кипучого життя, до гармонії, «у грішній світ» – і тікав від темряви, безлюддя, тихих та чорних ям і дисгармонії, нехай би в яких формах вона виявлялась. Він скидався на того свого «невідомого», що, сидячи в одній із темних ям, вигаданих на людей од людей же, слухає «наче музику, гомін життя» і мріє, уявляючи собі вогняні кола сліпучого сонця» [6,с.299]. Критик правомірно вказує на взаємозв'язок герменевтичної

системності із процесуальністю мистецького творення, базуючи власні спостереження на згаданому творі прозаїка: «І Коцюбинський дійсно робив це, про віщо тільки мріяв його невідомий герой з мистецькими поривами в душі, але на вузько практично справу одданими. Блакиттю неба, кров'ю серця писав він свої новели, і тому так багато в них сонця та тепла і повно щерть любови до землі та ще високої людяности» [6, с.299].

Висновки. Таким чином, літературно-критичні та історико-літературні погляди С. Єфремова засвідчують унікальну герменевтичну специфіку, яка первісно базується на розумінні окремих художніх систем найперше М. Коцюбинського, якому просто-таки феноменально було притаманним глибинне внутрішньо-герменевтичне закорінення, яке аргументувало онтологічну могутність самої літератури, її сутнісну екзистенцію. Текстові реалії інтерпретованих критиком та ученим творів доводять існування герменевтичної системності, представлені діалогічною взаємодією герменевтики індивіда, антидогматизму, внутрішнього діалогізму, власне глумачного первня тощо. У цьому зв'язку є всі підстави твердити про можливість проєкції вказаної особливості на весь історико-літературний процес кінця ХІХ – перших десятиріч ХХ століття, що визначає перспективи наступних метадосліджень.

Література

1. Астрахан Н. Буття літературно го твору: Аналітичне та інтерпретаційне моделювання: монографія / Н. Астрахан. – К.: Академвидав, 2014. – 432 с. – (Серія «Монограф»).
2. Бойко Ю. Літературознавча та літературно-критична методологія Сергія Єфремова / Ю. Бойко // Вибрані праці – К.: Медокол, 1992. – С. 182-203.
3. Борев Ю. Герменевтика. Герменевтическая интерпретация. Герменевтический круг / Ю. Борев // Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. – М.: Астрель – АСП, 2003. – С. 94-95.
4. Врубель Л. Герменевтика / Л. Врубель // Література. Теорія. Методологія / упор. і наук. ред. Д. Уліцької. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 56 – 113.
5. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ –початку ХХ сторіч/М. Гнатюк. – Л.: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. –208 с.
6. Єфремов С. Михайло Коцюбинський / С. Єфремов // Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії / Упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 214-310.
7. Ковалів Ю. Герменевтика. Герменевтичне коло / Ю. Ковалів // Літературознавча енциклопедія. У 2 т.– К.: ВД «Академія», 2007. – III. 1. – С. 220-221.
8. Лановик З. Hermeneutica Sacra : монографія / З. Лановик. – III. : Ред.-вид. від. ТНПУ, 2006. – 587 с.
9. Лановик М. Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії : автореф. дис. ... д-ра філолог. наук / М. Лановик. – К.: Ін-т літ. ім. П. Г. Шевченка НАН України, 2006. – 39 с.
10. Мітосек З. Література як діалог / З. Мітосек // Мітосек З. Теорії літературних досліджень. – Сімферополь : Таврія, 2005. – С. 279-306.
11. Мних Ф. Герменевтика, герменевтика, герменевтика... / Ф. Мних // Слово і час. – 2005. – № 4. – С. 50-58.
12. Наливайко Д. Вступне слово упорядника / Д. Наливайко // Гадамер Г.- Г. Герменевтика і поетика. – К.: Юніверс, 2001. – С. 5-6.
13. Соловей Е. На шляху до синтезу / Е. Соловей // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – (Українська літературна думка). – С. 5-13.
14. Соловей Е. С. Єфремов: доля і спадщина / Е. Соловей // Єфремов С. Вибране. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 5 – 16.
15. Халізев В. Теорія літератури / В. Халізев. – М.: Высшая школа, 2000. – 398 с.

References

1. Astrahan N. Buttya literaturnogo tvor: Analitichne ta Interpretatsiynne modelyuvannya: monografiya / N. Astrahan. – K.: Akademvidav, 2014. – 432 s. – (Seriya «Monograf»).
2. Boyko Yu. Literaturoznavcha ta literaturno-krytychna metodologiya Sergiya Efremova / Yu. Boyko // Vybriani pratsi – K.: Medokol, 1992. – S. 182 – 203.
3. Borev Yu. Germenevтика. Germenevтиcheskaya interpretatsiya. Germenevтиcheskiy krug / Yu. Borev // Estetika. Teoriya literatury: Entsiklopedicheskiy slovar terminov – M.: Astrel-AST, 2003. – S.94-95.
4. Vruble L. Germenevтика / L. Vruble // Literatura. Teoriya. Metodologiya / upor. I nauk. red. D. Ulitskoyi. – K.: Vid. dim «KiEvo-Mogilyanska akademiya», 2006. – S. 56-113.
5. Gnatyuk M. Literaturoznavchi kontseptsii v Ukrayini drugoyi polovini XIX – pochatku XX storich / M. Gnatyuk. – L.: Lvivskiy natsionalniy universitet im. Ivana Franka, 2002. – 208 s.
6. Efremov S. Mihaylo Kotsyubinskiy / S. Efremov // Vybriane. ta prim. E. Solovey. – K.: Naukova dumka, 2002. – S. 214 – 310.
7. Kovaliv Yu. Germenevтика. Germenevтичне коло / Yu. Kovaliv // Literaturoznavcha entsiklopediya. U 2 t. – K.: VDs «Akademiy», 2007. – T. 1. – S. 220-221.
8. Lanovik Z. Hermeneutica Sacra : monografiya / Z. Lanovik. – T.: Red.-vid. vid. TNPU, 2006. – 587 s.
9. Lanovik M. Problemi hudozhnogo perekladu yak predmet literaturoznavchoyi refleksiyi : avto ref. dis. ... d-ra filolog. nauk / M. Lanovik. – K.: In-t lit. im. P. G. Shevchenka NAN Ukrayini, 2006. – 39 s.
10. Mitosek Z. Literatura yak dialog / Z. Mitosek // Mitosek Z. Teoriyi literaturnih doslidzhen. – Simferopol : Tavriya, 2005. – S. 279 – 306.
11. Mnih R. Germenevтика, germenevтика, germenevтика... / R. Mnih // Slovo I chas. – 2005. – # 4. – S. 50 – 58.
12. Nalivayko D. Vstupne slovo uporyadnika / D. Nalivayko // Gadamer G.- G. Germenevтика I poetika. – K.: Yunivers, 2001. – S. 5 – 6.
13. Solovey E. Na shlyahu do sintezu / E. Solovey // Efremov S. Literaturno-krytychni statii. – K.: Dnipro, 1993. – (Ukrayinska literaturna dumka). – S. 5 – 13.
14. Solovey E. S. Efremov: dohya I spadshina / E. Solovey // Efremov S. Vybriane. – K.: Naukova dumka, 2002. – S. 5-16.
15. Halizev V. Teoriya literatury / V. Halizev. – M.: Vysshaya shkola, 2000. – 398 s.

Kyrianchuk B.M.,

*PhD in Philology, Professor, the Head of Ukrainian Literature Department at Rivne State University
for the Humanities. bogkyr@ukr.net*

Ukraine, Rivne

ARTISTIC AND DIALOGIC SPECIFICITY OF S. YEFREMOV'S HERMENEUTIC CONCEPTS

The article proves the existence of hermeneutic concepts in S. Yefremov's literary and critical views. The critic's hermeneutic thinking possesses some expressive system-defined specificity and is composed of such major aspects as individual hermeneutics, anti-dogmatism, inner dialogism, own interpretative beginning, etc which dialogically and constantly interact in the process of structuring. And what is most important – the scholar justly formulates his views on the basis of M. Kotsiubynsky's artistic practical experience which is inherent to a profound inner and hermeneutic rooting.

Key words: *hermeneutics, individual, anti-dogmatism, dialogism, interpretation.*

УДК 81

Ломтева Т.Н.,

заведующий кафедрой романо-германского языкознания и межкультурной коммуникации Северо-Кавказского федерального университета, доктор педагогических наук, профессор

Борлакова Л.Т.,

*студентка 2-го курса магистратуры по направлению «Лингвистика» Северо-Кавказского федерального университета, lejla.borlakova.93@mail.ru**Россия, г. Ставрополь*

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ СМИ

Данная статья посвящена исследованию функционально-прагматического аспекта экономической терминологии в немецкоязычных СМИ. В статье рассматривается многоаспектный характер экономической терминологии, который проявляется в специфике экономической терминологии отражать не только названия понятий тех или иных областей науки, но и включать экспрессивно-эмоциональную нагрузку, как коннотативный фон.

Ключевые слова: *экономический дискурс, экономическая терминология, функционально-прагматическая специфика экономической терминологии, коннотация, метафоризация, эвфемизм.*

Постановка проблемы. Экономика охватывает все стороны жизни современного человека. Она играет определяющую роль в структуре современного общества и проникает во все виды жизнедеятельности [1, с.10].

Экономическая сфера на современном этапе является ведущей во всех мировых процессах. Кроме того, в экономике особенно четко проявляются базовые интересы того или иного государства.

Развитие экономического научного знания делает возможным выделение экономического дискурса. Изучению особенностей данного вида дискурса посвящены работы таких известных лингвистов как А.А. Ворожбитовой, У.Ж. Алиева, М.Л. Макарова, Т.А. ван Дейка.

У.Ж. Алиев понимает под экономическим дискурсом «интерактивное взаимодействие участников общения в сфере финансово-кредитных, налоговых, коммерческих, предпринимательских отношений» [1, с.14].

Экономический дискурс характеризуется прежде всего открытостью, которая выражается в неизбежности пересечения экономического дискурса с дискурсами многих других областей жизни и деятельности современного человека. Другой характерной особенностью экономического дискурса является терминологическая насыщенность.

Целью данной работы является исследование функционально-прагматического аспекта экономической терминологии в немецкоязычных СМИ.

Терминология последнее время представляет особый интерес для специалистов различных отраслей научного знания. В том числе и языковеды стремятся к упорядочению и совершенствованию терминологических систем того или иного языка. Активные процессы, имеющие место в современной экономической науке, обуславливают осторожный подход лингвистов к проблеме терминологии [4, с.309].

Экономическая терминология – это лексика, которая интенсивно развивается и активно взаимодействует как

с гуманитарными, так и точными науками и подчиняется основным законам и процессам развития и функционирования общенационального языка [1, с.16].

Экономическая терминология характеризует деятельность людей, учреждений и организаций в различных экономических сферах, а именно: учет и аудит, банковская деятельность, бухгалтерский учет, менеджмент внешнеэкономической деятельности, прикладная статистика, финансы, экономическая кибернетика тесно связаны с указанными отраслями. В свою очередь эти отрасли науки включают ряд экономических понятий и процессов: *Audit; Geld, Finanzen und Finanzwirtschaft; Kredit und Geldschöpfung; Begriff des Gelds; Geldtheorie; Finanzen und Finanzwirtschaft; Finanzierung; Begriff der Statistik; Deskriptive Statistik als Zweig der Statistik; Induktive Statistik als Teilgebiet der Statistik; Explorative Statistik; Begriff der Wahrscheinlichkeitstheorie; Informatik und Wirtschaftsinformatik; Begriff der Wirtschaftsinformatik; Arbeitsgebiete der Wirtschaftsinformatik; Betriebliches Informationssystem; Anwendung des Informationssystems in der Wirtschaftsinformatik; Kommunikationssystem u m.d.* [13, с. 43].

В настоящее время средства массовой информации являются основным «инструментом» популяризации экономической лексики. В печатных средствах массовой информации экономическая терминология присутствует не только на страницах специальных изданий, но и в большинстве газет. Это стало причиной повышенного внимания к экономической терминологии также среди лингвистов.

Экономическая терминология широко представлена в СМИ в информационном и аналитическом жанрах в виде обзоров, аналитических статей, а также в специализированных изданиях (например, годовых финансовых отчетах, экономических программах отдельных учреждений, фондов, компаний) [6, с.192].

Экономические термины в семантическом плане соотносятся с такими группами: 1) Участники

экономических отношений (физические и юридические): Auftraggeber (заказчик, поручитель), Auftragnehmer (подрядчик, поставщик), Abonnent (абонент), Agent (агент), Geldgeber (инвестор) 2) Названия типов экономических субъектов (государственные и коммерческие структуры: Borse (биржа), Jahrmakler (ярмарка), Bundesbank (Бундесбанк), Raiffeisen-Bank (Райффайзен-банк) 3) Названия лиц по социальному статусу, профессии: Buchhalter (бухгалтер), Bankier (банкир), Geschäftsführer (руководитель, директор), Makler (маклер), Prokurist (доверенное лицо) 4) Названия денег, валюты, ценных бумаг: Akkreditiv (аккредитив), Dollar (доллар), Euro (Евро), Wahrung (валюта), Wechsel (вексель) 5) Название меры веса, единицы массы, количестве Karat (карат), Pfund (фунт), Prozent (процент), Zentner (центнер) 6) Название помещений, документов: Formular (формуляр), Kontor (контора), Preiskurant (прейскурант), Stempel (штампель), Zeche (цех), Zirkular (циркуляр) 7) Название видов коммерческой деятельности, процесса, операции: Auktion (аукцион), Devaluation (девальвация), Krach (крах), Rabatt (скидка), Strafe (штраф), Diskont (скидка).

Таким образом, функционально-прагматическая специфика экономической терминологии определяется, прежде всего, той основной смысловой нагрузкой, которую несут термины, являясь названиями определенных понятий в той или иной сфере научного знания.

Однако в информационных и аналитических жанрах СМИ все большую актуальность приобретают экономические термины с эмоционально-экспрессивной коннотацией. Так, становится возможным употребление экономических терминов в метафоричном значении, например, *Kredithunger* (кредитный голод), *Investitionsanziehungskraft* (инвестиционная привлекательность), *Kapitalabwanderung* (бегство капитала) и др. В немецкой литературе экономический дискурс представлен как один из наиболее метафоризированных видов дискурса. Метафоры экономического дискурса отражают осмысление в общественном сознании тех или иных экономических процессов, категорий и отношений [7, с.421].

В СМИ метафоризированный экономический термин выполняет в основном воздействующую функцию. Это обусловлено основной характеристикой прессы – нести оценку и влиять на общественное мнение, т. е. сознательно, намеренно воздействовать на читателя с целью добиться нужного манипулятору результата [5, с. 203].

Метафора произвольна и естественна. Это подтверждается примерами из интервью. Собеседники оперируют метафорами, относящимися к различным понятийным сферам. Очень показателен в этом смысле отрывок из интервью журнала «SPIEGEL ONLINE» с Дирком Шумахером, главным специалистом в области экономики Германии и Европы инвестиционного банка Goldman Sachs во Франкфурте. SPIEGEL ONLINE: *Welche Rolle wird die deutsche Ökonomie 2007 in der Euro-Zone spielen? Können wir uns unabhängiger von der Weltökonomie machen? Schumacher: Unser Aufschwung gewinnt an Stabilität. Wir erleben, dass wir unabhängiger werden. Zumal die Weltkonjunktur solide wächst. Insgesamt*

wächst Asien sehr stark, Europa auch, nur die USA sind schwächer. In Europa haben wir Deutschland plötzlich als Wachstumsmotor - jahrelang hatten wir nur gebremst, dieses Jahr werden wir der größte Wachstumstreiber auf dem Kontinent.

В передовых статьях также становится возможным создание различных эвфемизмов при помощи экономических терминов. Журналисты прибегают к эвфемизации наиболее острых экономических моментов для того, чтобы не усугублять социальную напряженность.

Рассмотрим примеры: 1) *Auch bei der Entwicklung des Strompreises ist für Verbraucher und Industrie keine Entwarnung in Sicht*; 2) *Auch künftig werden die 40 Prozent Karriere machen*; 3) *In der vergangenen Woche durchbrachen die Preise für Superbenzin und Diesel die Schallmauer von 1,50 Euro. Und ein Ende der Entwicklung ist nicht in Sicht*. В данных высказываниях рост цен обозначается как *Entwicklung* («развитие» – первый и третий примеры), при изолированном рассмотрении эта лексема не имеет отрицательного значения, т.к. развитие, движение вперед всегда рассматривается как прогресс. Однако дистрибутивные составляющие предложения вносят негативные семы в значение в данном контексте функционирования единицы. В качестве эвфемистических выражений мы рассматриваем *keine Entwarnung in Sicht* (первый пример) и *ein Ende der Entwicklung ist nicht in Sicht* (третий пример), описывающие продолжающийся рост цен.

Выводы. Анализ экономической терминологии позволяет говорить о ее многоаспектном характере, который наиболее ярко проявляется в СМИ. Средства массовой информации быстро и точно отражают языковые изменения, демонстрируя «живость» языка и тенденцию к языковой экономии. Специфика экономической терминологии проявляется не только в возможности отражать названия понятий тех или иных областей науки, но и включать экспрессивно-эмоциональную нагрузку, как коннотативный фон.

Литература

1. Алиев У.Ж. *Что такое и почему именно теоретическая экономика?* / У. Ж. Алиев // *Теоретическая экономика*. – М.: Наука, 2011. – 10-16 с.
2. Ворожбитова А.А. *Теория текста*. / А.А. Ворожбитова. – М.: Наука, 2005. – 67 с.
3. Горбачевич К.С. *Вариантность слова и языковая норма (на материале современного русского языка)* / К.С. Горбачевич. – М.: Наука, 1978. – 238 с.
4. Гринев С.В. *Введение в терминоведение*. / С.В. Гринев – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.
5. Жавкина Е.Б. *Вариативность термина и его субстанция в научном русскоязычном и немецкоязычном тексте* / Е.Б. Жавкина – Екатеринбург, 2004. – 203 с.
6. Иванов А.О. *Безэквивалентная лексика* / А.О. Иванов. – М.: Наука, 2006. – 192 с.
7. Кравченко А.В. *Когнитивный горизонт языкознания* / А.В. Кравченко – М.: Гнозис, 2007. – 421 с.
8. Лейчик В.М. *Терминоведение: предмет, методы, структура* / В.М. Лейчик. – М.: Наука, 2006. – 256 с.
9. Марчук Ю.Н. *Основы терминографии*. / Марчук Ю.Н. – М.: Наука, 1992. – 24 с.

10. Мельников Г.П. Основы терминоведения / Г.П. Мельников. – М.: Наука, 2009. – 116 с.

11. Солнцев В.М. Вариативность как общее свойство языковой системы // Вопросы языкознания. / В.М. Солнцев – М.: Наука, 1984. – 72 с.

12. Шатаинов В.А. Методология научного перевода / В.А. Шатаинов – М., 2007. – с.50-69.

13. Fleischmann E., Schmitt P.A. Fachsprachliches Übersetzen – Anstoß zu einem Paradigmawechsel // Paradigmawechsel in der Translation. – Tübingen, 2000 – 43 с.

14. Neuer Wortschatz: Neologismen der 90-er Jahren im Deutschen / hrsg. von Ludwig M. Eichinger, Peter Wiesinger. Berlin – New York, 2004. – 392 с.

Reference

1. Aliev U.Zh. Chto takoe i pochemu imenno teoreticheskaya ekonomika? / U. Zh. Aliev // Teoreticheskaya ekonomika. – М.: Nauka, 2011. – 10-16 с.

2. Vorozhitova A.A. Teoriya teksta./A.A. Voroyubitova– М.: Nauka, 2005. – 67 с.

3. Gorbachevich K.S. Variantnost slova i yazykovaya norma (na materiale sovremennogo russkogo yazyka)/K.S. Gorbachovich– М.: Nauka, 1978. – 238 с.

4. Grinev S.V. Vvedenie v terminovedenie./S.V. Grinev– М.: Moskovskiy litsey, 1993. – 309 с.

5. Zhavkina E.B. Variativnost termina i ego substantsiya v nauchnom russkojazyichnom i nemetskojazyichnom tekste / E.B. Zhavkina – Ekaterinburg, 2004. – 203 с.

6. Ivanov A.O. Bezekvivalentnaya leksika / A.O. Ivanov. – М.: Nauka, 2006. – 192 с.

7. Kravchenko A.V. Kognitivnyy gorizont yazykoznanija/A.V. Kravchenko – М.: Gnozis, 2007. – 421 с.

8. Leychik V.M. Terminovedenie: predmet, metody, struktura / V.M. Leychik, – М.: Nauka, 2006. – 256 с.

9. Marchuk Yu.N. Osnovyi terminografii. – М.: Nauka, 1992. – 24 с.

10. Melnikov G. P. Osnovyi terminovedeniya / G.P. Melnikov. – М.: Nauka, 2009. – 116 с.

11. Solntsev V.M. Variativnost kak obshee svoystvo yazykovoy sistemy // Voprosy yazykoznanija./V.M. Solntsev– М.: Nauka, 1984. – 72 с.

12. Tatarinov V.A. Metodologiya nauchnogo perevoda/V.A. Tatarinov – М., 2007. – 50-69 с.

13. Fleischmann E., Schmitt P.A. Fachsprachliches Übersetzen – Anstoß zu einem Paradigmawechsel // Paradigmawechsel in der Translation. – Tübingen, 2000 – 43 с.

14. Neuer Wortschatz: Neologismen der 90-er Jahren im Deutschen / hrsg. von Ludwig M. Eichinger, Peter Wiesinger. Berlin – New York, 2004. – 392 с.

Lomteva T.N.,

Head of the Department of Romano-Germanic linguistics and intercultural communication of the North-Caucasus Federal University, doctor of pedagogical sciences, professor

Borlakova L.T.,

2 year student master degree in "Linguistics" North-Caucasus Federal University, lejla.borlakova.93@mail.ru
Russia, Stavropol

THE FUNCTIONAL AND PRAGMATIC ASPECT OF ECONOMIC TERMINOLOGY IN GERMAN-SPEAKING MEDIA

This article is devoted to the study of functional pragmatic aspects of economic terminology in the German media. The article deals with the multidimensional nature of economic terminology, which allows not only reflecting the names of terms of different areas of science, but also includes expressive and emotional burden as their connotative background.

Keywords: economic discourse, economic terminology, functional and pragmatic specificity of economic terminology, connotation, metaphorization, euphemism.

УДК 80

Naghiyeva Sh.B.,

*PhD, Azerbaijan University of Languages Department of Literature
of the Foreign Countries, shnagiyeva@adu.edu.az, nshahla1@mail.ru**Baku, Azerbaijan*

THE ROLE OF CULTURAL FACTOR IN LITERARY TRANSLATION

A translator of literary patterns (especially poems) has great responsibilities in terms of finding the crossroads of dissimilarities existing between the cultures on one hand, considering the weight of loss in meaning and form on the other to avoid creating unbridgeable gaps between cultures. They should not approach translation as a linguistic act, but a cultural one, an act of communication across cultures, since language and culture are inseparable. To be aware of cultural differences existing between the source language and target language, not to hurt the feelings of a nation literature of whom they are translating, perform their task successfully as an intercultural mediator translators need to work in cooperation with the native speaking writer-translator and take all details belonging to their culture while translating.

Key Words: *cultural difference, source language, target language, linguistic act, intercultural mediator, literary pattern*

Introduction: Translation, Culture, Interrelation

Throughout the history translation has been regarded as a bridge among the different nations bringing them together by enabling them to know one another's art, culture, literature, history, geography and understand their manner of thinking, lifestyle which is a key factor in establishing peace, fraternity and friendship in the globalizing world. "Translations are not made in a vacuum. Translators function in a given culture at a given time. The way they understand themselves and their culture is one of the factors that may influence the way in which they translate" [18, p.14]

The statement of the material. Translation is also considered to be one of the leading factors in intercultural relations. To acquire intercultural competences means to pay special attention to certain words, phrases and to find the meaning they convey. A sender then defines specific concepts in a foreign language in order to solve differences in communicative style. But it isn't enough merely to know the meaning of words, their typical collocations, or even the contexts in which they are most frequently used. The primary use of language is for communication, and so a speaker must also know what people do with words, what they use them for. Why they are using the language is at least as important as their actual words. It also shows us how to see what words and combination of words are used to express such common functions as suggesting, ordering, apologizing, criticizing, encouraging and complimenting. It also shows how to use the language for discourse purposes such as emphasizing, focusing, downplaying, etc. So by looking at a different socio-culture domains and comparing them with his/her own culture a speaker gets closer to the culture of a foreign language [11].

Peter Newmark (12, 79) emphasizes the role of culture in translation: "any old fool can learn a language [...] but it takes an intelligent person to become a translator". Supporting this view Palusziewicz-Misiaczek (2005) writes Bell (1991) about that: apart from an excellent knowledge of both the source and the target language, which comprises

vocabulary and word formation, grammar, spelling and pronunciation, the translator also has to possess so-called socio-linguistic competence, which helps him to understand the text within its context, to determine its functions and predict who is going to receive it [15, p.243-244]. Halliday's view is that there was the theory of context before the theory of text. In other words, context precedes text. (Context here means context of situation and culture). This context is necessary for adequate understanding of the text, which becomes the first requirement for translating. Thus, translating without understanding text is nonsense, and understanding text without understanding its culture is impossible [8, p.7].

Hereby one can argue that in translation of literature it is the context that mainly determines the meaning of the words in accordance with the culture of the target language. For instance, the word "heart" literally expresses "a hollow muscular organ that pumps the blood through the circulatory system by rhythmic contraction and dilation" in a scholarly context, whereas it gives the meanings of "love", "soul" etc. if it is used in a literary context.

There are still occasional dissenting voices who argue that translation, surely, is primarily about language, not culture, and that the proper business of translation studies is to focus on the linguistic aspects of the translation process. In response to such voices, Susan Bassnett's answer is that "translation scholars must focus on language, for translation is, after all, about transferring a text from one language to another. But separating language from culture is like the old debate about which came first – the chicken or the egg. Language is embedded in culture, linguistic acts take place in a context and texts are created in a continuum not in a vacuum. A writer is a product of a particular time and a particular context, just as a translator is a product of another time and another context. Translation is about language, but translation is also about culture, for the two are inseparable" [17, p.23]

Languages benefit greatly if skillful translators dare to give some foreign figure of speech or style to their nation, as

long as it does not deviate too much from that nation's customs and general way of life. They can also imitate the language of the original, using it as a kind of matrix, and invent or construct new well-formed words to enrich the language they translate into [17, p.51]

Emphasizing the importance of literary translation French novelist, social and cultural critic, and writer of travelogues Anne Louise Germaine de Staël states: "The most eminent service one can render to literature is to transport the masterpieces of the human spirit from one language into another" [6, p.17].

Nergaard gave preference for the translators to focus on the cultures in the process of translation rather than languages: "...translation is always a shift, not between two languages, but between two cultures – or two encyclopedias" [13].

Practice in Translating Poetry of Different Cultures

Views are contradictory about literary translation. As it is a means of establishing intercultural bridges among the different nations for the majority of the scholars engaged in the field of translation, whereas it means nothing for a German writer, philosopher, and translator Johann Gottfried Herder (1744-1803): "The book is made: for the translator it is his bread and butter; for the publisher an article to sell in the market place; for the buyer a book in his library. And for literature? Nothing! Or even a negative contribution. Zero or less than zero" [6, p. 74].

Throughout centuries translation of poetry has much more been debated over rather than translation of literature in general, since translating prose is not so challenging as poetry is. Catford [2, p.375-379] distinguishes two types of translatability: linguistic and cultural. Linguistic untranslatability refers to translation problems which arise when there is no lexical or syntactical substitute in the TL for an SL item, whereas cultural untranslatability occurs when an item SL culture does not exist in the TL culture. The linguistic and cultural untranslatability exist in any language, by and large, yet in poetry both types of untranslatability become more intense when poets deviate from the conventional linguistic and cultural norms. Considering these challenges Jackson Mathews (1959:67) states: "One thing seems clear: to translate a poem whole is to compose another poem. A whole translation will be faithful to the matter, and it will 'approximate the form' of the original; and it will have a life of its own, which is the voice of the translator." [9, p.305]

"Azerbaijan International" magazine published since 1994 in the USA has had great contribution on presenting Azerbaijani literature and culture to the world. From the very first day of its publication the project team has been publishing the selected contemporary and classical Azerbaijani literary samples translated into English. Works in prose and poetry are regularly published in this magazine. Not depending on whether the poems they are translating in original are in syllabic, or aruz verse form these poetical samples are preferred to be translated into English in free verse form by strictly adhering the meaning of the original. In this circumstance sometimes it is inevitable to sacrifice form to meaning and even in some other cases meaning is not given accurately as it is in the original. Anyway, today American reader has had the chance of getting acquainted

with Azerbaijani poetry in English that is new to her/him with the help of translators.

For E. Etkind "accurate translation" is rarely possible. As a rule poetry translation is impossible without giving sacrifice and making changes. What is most important for a translator is to know what he/she sacrifices in certain circumstances [6, p.68].

Translation of a poem entitled "Wish for a Young Wife" by the American poet Theodore Roethke (1908-1963) is a good example to demonstrate the possible ways of solution in translating the poems belonging to different cultures and may seem to be untranslatable:

Original:

My lizard, my lively writher,
May your limbs never wither
May the eyes in your face
Survive the green ice
Of envy's green gaze;

The word "lizard" in the original means "kərtənkələ" in Azerbaijani language. If it is translated literally, the poet insults his lover by addressing her like "kərtənkələ" rather than fondling her due to Azerbaijani culture. What is the way of solution here? To find the appropriate equivalent of "lizard" in Azerbaijani language so, that it doesn't sound insulting to the ears of the target language audience on one hand, the meaning of the original word is not distorted on the other. The word "quzum" (lamb) is widely used by the male lovers to express their deep love to their beloved and is warmly accepted by their partners. So, this form of addressing has been used in the following translation of the poem:

Mənim körpə quzum, sən həyat səsim –
İncə ayaqların heç büdrəməsin.
Qoy parlaq gözlərin gülər çöhrənə
Nur saçıb qəlbini oxşasın yenə.
Boğsun xəbəsləyi dərinliyində [15, p.78]

Azerbaijani audience accept this form of translation of the poem normally since it does not affect the content of the poem.

A sample from Azerbaijani ashuq⁸ poetry by Ashug Alasgar entitled "Mushgunaz" and its translation into English is a good example to define the challenges the translators face while translating:

Original:

Sübhün çağı məh camalın görəndə
Xəstə könüm gəldi saza Müşgünaz.
Sona tək silkinib gərdən çəkəndə
Bənzəyirsən quya, qaza Müşgünaz.

English translation:

Early in the morning, when I see the moon's beauty
My sick heart comes to the saz Mushgunaz!
When you quiver just so and crane your neck
You resemble a swan, a goose, Mushgunaz!(3,38).

This poem has been translated into English from Russian, not directly from original, but from Russian- via intermediary language. So, meaning distortion, violence in the rhythm of the original is vividly seen here.

⁸ Bard, an Azerbaijani folk song singer singing to the music played by themselves with saz-a musical instrument with strings like a guitar.

The word “saz” in the phrase “saza gəlmək” in the original means “a national musical instrument” and this meaning has nothing to do here in this phrase, since this meaning has melted in the phrase to acquire a new meaning “shiver with joy”. Not knowing Azerbaijani language the translator could not catch the meaning of the phrase in the context and preferred to keep literal meaning of the word combination. Consequently, rather than presenting Azerbaijani poetical sample with rhyme, rhythm and very musical to the English-speaking audience, the translator has changed it into a tile of words.

Undoubtedly, Azerbaijani poetry, particularly ashuq poetry is very rich with national colour and it is not always possible to maintain meaning and form in translation into English, a language belonging to different language families with differing grammatical structures.

When the cultures are related, but the languages are quite different, the translator is called upon to make a good many formal shifts in the translation. However, the cultural similarities in such instances usually provide a series of parallelisms of content that make the translation proportionately much less difficult than when both languages and cultures are disparate. In fact, differences between cultures cause many more severe complications for the translator than do differences in language structure [13, p.131].

In collaboration with the American poet-translator, native speaker Alison Mandaville Azerbaijani translator has translated this poem taking the above-mentioned factors into account which is thought to be relevant to the target-language-readers' taste:

Seeing your moonlike face in the morning
A flow of joy filled my empty soul, Mushgunaz
You quiver before me like an angel
As if swans are in the lake, Mushgunaz [15, p.57].

Translation of another poem entitled “Qızım” by a well-known Azerbaijani poet Bakhtiyar Vahabzadeh into English confirms the fact that contractions and expansions are inevitable in literary translation. In fact, the title of the poem literally translated into English like “To my Daughter”. The poet's daughter is married and he watches the changes in his daughter's behaviour in her father's house after marriage; she has become a bit shy and quiet which is specific to Azerbaijani culture. In this situation there is necessity of adding the word “married” to the title of the poem to put light on the obscure context and let the target language audience be aware that these changes have happened after the poet's daughter's marriage and the poet was deeply impressed by these changes:

Original:

Gəlirsən, gedirsən...
Gözüm üzündə,
Bilmirsən nə sorur, nə deyir atan.
Üzündən, gözümdən,
Hər bir sözündən
Qəlbinə oxumaq istəyir atan.
English translation:
I watch you
As you come and go,
Wondering if you can you guess
That your father tries to read
your looks and silent speech,
tries to unlock the coffers of your heart [19, p.60].

Thus, in accordance with national psychology of Azerbaijani people the married daughters behave like a guest in her father's house and it is normally accepted by local population. Moreover, the English-speaking reader gets acquainted with one of our decent behaviours: playfulness, caprice of a young Azerbaijani girl is replaced by ethicality, shyness, dependability after her marriage. This interesting fact will draw the target language-reader's attention and he/she will remember Azerbaijani nation with this characteristic feature. As a speaker of a small language, which had been historically dependent on translation, and a successful translator himself, it is perhaps not surprising that Toury's interest was focused on the target culture. For him 'translations are facts of target cultures' [20, p.29]. The target culture is therefore where researchers must begin their observations – but this is not necessarily where such observations will end [20, p.36].

Furthermore, translation literature serve to enrich the national literature of the target language being a part of cultural heritage of the nation in condition that adequacy is merely followed in the process. There are translations that splendidly enrich the target language and that, in cases that many consider to be felicitous, manage to say more (in other words, are richer in suggestion) than the originals. But, in fact, these translations are usually valuable in themselves as original works of art, and not as versions of a source text. A translation that manages to 'say more' might be an excellent piece of work in itself, but it is not a good translation [2, p.45].

Conclusion. Without going into much detail here, suffice it to say that the literary translator has much responsibilities as an intercultural mediator in terms of finding the crossroads of dissimilarities existing between the cultures on one hand, considering the weight of loss in meaning and form on the other to avoid making unbridgeable gaps between cultures. Translation is not only a linguistic act, it is also a cultural one, an act of communication across cultures. Translation always involves both language and culture simply because the two cannot really be separated.

To be aware of cultural differences existing between the SL and TL, not to hurt the feelings of a nation literature of whom they are translating, perform their task successfully translators need to work in cooperation with the native speaking writer-translator and take all details belonging to their culture while translating as an intercultural mediator .

References

1. Armstrong, N. *Translation, linguistics, culture: A French-English handbook*, Clevedon: *Multilingual Matters*. 2005, doi:10.1017/S0959269507002852
2. B. Samuel & D. Samuel, – 2007, 375-379
3. Eco Umberto, *Experiences in Translation*, University of Toronto press, 2001, p.45,135 p. DOI: 10.1080/07374836.2001.10523803
4. *Edebiyat, A Journal of Middle Eastern Literature, Pennsylvania, USA. vol. 1, number 2, 1976, p.38*
5. *Extract from Mélanges (Writings), 1820. Williams, Jenny, Theories of Translation, Dublin City University, Ireland, First published 2013 by PALGRAVE MACMILLAN*
6. *Extracts from the Fragments (“Fragments”), Williams, Jenny, Theories of Translation, Dublin City University, Ireland.*
7. Эткунд Е. Поэзия и перевод. – Москва – Ленинград, 1963.

8. Halliday and Hasan *The Implication of Culture on Translation Theory and Practice* – 1985.
9. Katan, D. (2009). *Translation as intercultural communication*. In J. Munday (Ed.), *The Routledge companion to translation studies* (pp. 74-92). Abingdon: Routledge – p. 82.
10. Lawrence Venuti and Mona Baker (eds), *The Translation Studies Reader*, London: Routledge, 000. Chapter 9, 1995 – p.305.
11. Mammadov A. *Text, translation and cross-cultural differences*. www.translit.az
12. Newmark, P. *Paragraphs on translation*. Clevedon/Philadelphia/Adelaide: Multilingual Matters Ltd. 1995.
13. Nergaard, Siri. 'Introduzione.' In *Teorie contemporanee della traduzione*. Ed. S. Nergaard. – Milan: Bompiani, 1995.
14. Nida Eugene *PRINCIPLES OF CORRESPONDENCE*, Lawrence Venuti and Mona Baker (eds), *The Translation Studies Reader*. – London: Routledge, 2000, Chapter 9.
15. Paluszkiwicz-Misiaczek, M. *Strategies and methods in dealing with culture specific expressions on the basis of Polish-English translations of certain administrative and institutional terms*. *Theory and Practice in English Studies* 3, 2005, p. 243-244)
16. Shahla Naghiyeva, "Some Problems of Poetry Translation". – 2011, *Azerneshr* – 207p.
17. Susan Bassnett, *Culture and Translation. The Companion to Translation Studies* / Edited by Piotr Kuhiwczak and Karin Littau. *TOPICS IN TRANSLATION*, 2007, – 181 p.
18. *Translation, History Culture, A Sourcebook*, Edited by Translation Studies, General editors: Susan Bassnett and André Lefevere, Introduction, 1992.
19. *The Translation Studies Reader*, Edited by Lawrence Venuti, 2012, Routledge, USA, Canada, DOI 2011047893, 293 p.
20. *Tar River Poetry*, East Carolina University, NC, USA – March, 2004, 60 p.
21. Toury, G. (1995) *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamin.
22. Williams, Jenny, *Theories of Translation*, Dublin City University, Ireland, First published in 2013 by Palgrave Macmillan DOI: /10.1057/978113731938

Шахла Бадир Нагиева,

доктор наук, Азербайджанский Университет языков, кафедра
зарубежной литературы, shnagiyeva@adu.edu.az, nshahla1@mail.ru

Азербайджан, г. Баку

РОЛЬ ФАКТОРА КУЛЬТУРЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

Переводчик литературных текстов (особенно стихов) имеет большую ответственность в плане поиска перекрестных различий, существующие между культурами, с одной стороны, с учетом потерь смысла и формы, с другой стороны, чтобы избежать создания непреодолимого разрыва между культурами. Они не должны относиться к переводу как к лингвистическому акту, но как к культурному акту, акту коммуникации в разных культурах, поскольку язык и культура неразделимы.

Чтобы быть в курсе культурных различий, существующих между языком оригинала и целевым языком, чтобы не задеть самолюбие нации литературу, которого они переводят, они выполняют свою задачу успешно как межкультурные переводчики и должны работать в сотрудничестве с носителем языка писателя-переводчика и взять все детали принадлежащие ких культуре при переводе.

Ключевые слова: культурные различия, исходный язык, язык перевода, лингвистический акт, межкультурный посредник, литературный текст.

Psychology

УДК 159.92

Бригадир М.Б.,

*к.психол.н., доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, shulgay@rambler.ru**Україна, м. Тернопіль***СТАНИ ЗМІНЕНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ
САМОПРОЕКТУВАННЯ**

У статті з позиції системного підходу здійснено теоретичний аналіз наукових досліджень проблематики самопроектування, описано особливості перебування людини у станах зміненої свідомості та можливості їх використання при здійсненні самотворення, визначено етапи та умови здійснення самопроектування.

Ключові слова: самотворення, самопроектування, змінені стани свідомості.

Постановка проблеми. Проектування – є особливим типом організації мислительної роботи, якому уже понад 5 тис. років. Щоразу появу проектувальної діяльності пов'язують із потребою виходу за стандартні умови, ситуацію, коли не вистачає традиційної організації наявного знання. В сьогоденні актуальності набуло питання можливості самопроектування. Сучасність потребує активної, свідомої духовної особистості, яка може розв'язати проблеми соціуму і при цьому не втратити власного психічного здоров'я. Проте невизначені та недосліджені практичні механізми створення та реалізації психологічних проєктів розвитку особистості.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень з проблематики самопроектування, визначити механізми реалізації процесів самотворення та самопроектування.

Виклад основного матеріалу. Психологія переходячи у стан посткласичної науки набуває іншого, відмінного від традиційного змістового наповнення. В основу дослідження та наукового пошуку лягають проблеми пов'язані саме з особистістю та можливістю її розвитку та самореалізації. При цьому все частіше людину розглядають в контексті її активності як суб'єкта, який свідомо діє та відповідально контактує із довкіллям. Останні кілька десятиліть активно обговорюється проблема можливості самотворення та самопроектування.

Ідея самопроектування має давнє походження, ще філософи епохи Відродження надавали людині спроможностей власного творення. Реанімувавши ідеологічні переконання Античної доби, вони пропитували людину як надцінність, яка спроможна творити себе. При цьому особистість змушена оволодіти характеристиками суб'єкта та власноруч свідомо творити себе та свою реальність.

Термін «самопроектування» має декілька змістових значень. У психології він розуміється як форма психотехнічної практики, зміст якої полягає у зміні психічних станів та властивостей індивіда (В. І. Клейман) [1]. Часто термін «самопроектування» використовується у менеджменті та пов'язується із

процесом формування нових навичок та вмінь взаємодії в економічному та соціальному просторі (Л.Д.Гітельман) [2]. Натомість В.С.Безрукова під самопроектуванням розуміє створення образу, до якого прагне людина, при цьому створюючи план його досягнення у формі мрії, самозоб'язань, програми особистісного розвитку [3].

Більш ширше тлумачення поняття «самопроектування» отримало в працях А. А. Попова, він його пояснює з позицій діяльнісного освоєння і творення схем та норм власної організації [4]. Також дослідник зазначає, що самоконструювання особистості відбувається в межах певного культурного простору і здійснюється завдяки процесам інтеріоризації (привласненні соціального досвіду та трансформація його у особистісні конструкти). Від індивіда вимагається включення суб'єктності, яка проявляється у самовизначенні.

Ю.С.Тюніков пов'язує самопроектування із соціалізацією та особистісною значимістю, що можна відстежити через вивчення ціннісних орієнтацій індивіда, його прагнень, устремлень та переконань [5]. На його думку самоконструювання особистості можливе через створення технологій, основу яких має формувати самоідентифікація.

Н.В.Чепелева, досліджує питання самопроектування в межах постнекласичного, герменевтичного підходу, де людина осмисливши соціокультурний та особистий досвід, стає відповідальним автором і самотворцем. Основою створення особистісних проєктів є наративи, міфи, легенди про себе, особистісні концепції [6,с.8].

М.Боришевський у власному науковому пошуку, процес самоконструювання особистості позначає терміном «самотворення». Його основу складає духовність, яку науковець пов'язує із сходженням особистості до найвищих ціннісних інстанцій [7,с.40]. Завдання самотворення – видобути особистістю своєї самості у згоді із собою. В такому контексті процес самоконструювання можна вважати вищим рівнем прояву самопроектування, який ґрунтується на духовних вищих потребах та задією креативний потенціал індивіда. Основою самотворення становить особистісна ідентифікація, яка вимагає від людини бути реальним

суб'єктом. Саме через суб'єктність особистість взмозі задіяти процеси творення самого себе.

На думку М.О. Бердяєва в процесах творчості завжди має бути задіяна інтуїція, яка черпає енергію із підсвідомого і через усвідомлення творчого задуму творить задуманий образ [8,с.62]. У його працях творчість – це здійснення людиною свідомого вибору між добром і злом [8,с.79]. Тому процес самотворення, самопроекування здійснюється при постійному залученні ціннісно-моральних переконань. Із зміною аксіологічного поля суб'єкта, змінюється процес його самопроекування.

Слід зазначити, що процеси самоконструювання людини відбуваються безперервно, так як це необхідна умова особистісної характеристики, оскільки це процеси розгортання власної суб'єктності. Традиційно особистість трактується як динамічна складна структура, яка діє відповідно до власної мотивації, ціннісних орієнтацій, волі та спрямованості. Якщо відбувається проєкування особистості всупереч її внутрішньої сутності та її спроможностям у результаті з'являються «каліцтва» [7,с.41].

А. Менегетті, з позицій філософії, визначає самотворення особистості процесом видобування себе відповідно до проєкту власної душі [9]. Тут слід акцентувати увагу на принципі природовідповідності та згоди індивіда із соціальним оточенням. Самопроекування має відбуватись у гармонії із довкіллям та природними індивідуальними властивостями особистості. Водночас такий процес в собі поєднує внутрішнє індивідуальне, психічне та соціальне. Перше виступає як первоначало, стрижень, який щоразу ініціює розвиток людини та її самовдосконалення. Друге – обумовлює життєву доцільність прогнозованих змін.

Довший час в психології панувала органіциська точка зору на перебіг психічних процесів, відповідно до якої, все психічне є продуктом матеріальних процесів, які відбуваються в головному мозку. Так корегування їх функціонування засобами нейропсихології, біохімії, генетики, молекулярної біології, мають забезпечувати внесення запрограмованих відповідних коректив. Це безумовно можна зробити і як свідчить практики дуже успішне у випадках цілеспрямованого порушення нормального функціонування свідомості. Усі спроби застосувати вказані методи у лікувальному аспекті є або загалом неіснуючими, або їх ефективність є короткотривалою. В свій час на цьому акцентував увагу З. Фройд, запровадивши нетрадиційні, на той час, методи терапії. Він розширив розуміння структури психіки, ввівши додатковий сегмент індивідуального несвідомого. Його ідеї підхопили і розширили К. Юнг, О. Ранк, В. Райх, А. Адлер та ін. [10]. В результаті цього впродовж 20 ст. створилась велика кількість шкіл глибинної психології, які ширше трактували психіку людини та акцентували увагу на різноманітних душевних травмах, які людина пережила у різні періоди свого народження та життя. Хоч вчення психоаналізу та еґо-психології ґрунтуються на визнанні органічних травм, вони їх проєкують на сферу свідомості, досліджують та вивчають їх вплив в реальній поведінці та діях людини. Саме у цих наукових напрямках

відстежуються перші спроби позбавлення психології біологізму та органіцизму в аспекті пояснення виникнення та функціонування психічного так як аналізу піддаються несвідомі прояви психіки, які мають не лише індивідуальне, але і колективне походження. Щодо особистості то тут на перший план виступає індивідуальний досвід пережитого, який міститься у пластах свідомого та несвідомого.

Події, які відбуваються останнім часом у світі, примушують людей все частіше звертатись до духовності, а вона ґрунтується на глибокому особистісному переживанні, не приймає присутності матеріальної вигоди та примушує індивіда бути суб'єктом, нести відповідальність за свої дії і вчинки. Духовне вихолощення на індивідуальному рівні супроводжується відчуттям втрати сенсу життя, відчуженням, а як наслідок зростає кількість емоційних та соматичних розладів. Втрата духовності на рівні соціуму призводить до хибних цілеустремлень, основне спрямування яких знищення всього живого і самих себе.

Ефективним каталізатором духовного загострення особистості є використання різноманітних технік медитацій та духовних практик, які здатні ввести людину у стан зміненої свідомості. Станіслав Гроф вивчаючи стани зміненої свідомості, констатував їх високу ефективність у випадках позитивного перетворення особистісних структур [11].

Головний мозок функціонує у різних станах, традиційно їх поділяють на свідомі та несвідомі. Останнім часом дослідники активно вивчають змінені стани свідомості. На рівні фізіологічних досліджень, вони фіксуються як альфа-хвилі роботи головного мозку. Тоді спостерігається стан (від 7 до 12 циклів в секунду), який є найбільш оптимальним, природнім і продуктивним для роботи головного мозку. При виникненні альфа-хвиль у мозку починають з'являтися зв'язки між зовнішнім оточенням, свідомим, несвідомим (інтуїтивним). Ззовні у людини спостерігається стан, який науковці називають гіпноітичним трансом.

Дослідники виявили позитивний вплив альфа-хвиль головного мозку: 1) на фізіологічному рівні відбувається покращення кровопостачання головного мозку, у 8-10 разів пришвидшуються відновлюючі процеси в організмі, відбувається енергетичний перерозподіл в і знімаються м'язові блокади; 2) активізуються всі психологічні процеси, в цей час мозок отримує доступ до великого об'єму інформації, так як відбувається співпадання ритму кори головного мозку із частотою хвиль Шумана (природнім ритмом пульсації атмосфери Землі), в людини активізується інтуїція, натхнення, креативність; 3) в людини відкривається здатність до самопроекування, вона взмозі налаштувати свою психіку в потрібному руслі (долати проблеми пов'язані із здоров'ям, психічними проблемами, реалізувати власні мрії в реальність) [12].

Змінені стани свідомості з'являються у певних умовах, мають ознаки зовнішнього прояву та є корисними, або шкідливими для людини. Вони можуть бути спровоковані фізіологічними, психічними, фармакологічними впливами на людину, ззовні проявляються як відхилення від загального нормального стану. Залежно від активності людини, вони є

довільними та мимовільними. Перші можливі тоді, коли людина проявляє себе суб'єктом і цілеспрямовано входить у стан зміненої свідомості з певною метою, другі – є наслідком впливу на людину оточення.

Причини появи змінених станів свідомості можуть бути такими: послаблення чутливості органів відчуттів, або дефіцит рухової активності (монотонна стимуляція, заточення); підвищена чутливість органів відчуття, надмірна рухова активність, висока емоційність (психоемоційне виснаження, розумова напруга, травматичні неврози, паніка, реакції гніву); психічне захоплення (довге спостереження за показниками приладів, щира молитва, надмірне захоплення проблемною задачею і т. ін.); послаблення критичності – пасивний стан розуму (нірвана, мрійливість, сонливість, релакс); вплив психосоматичних чинників (дисфункція щитовидної залози, наднирників, дефіцит сну, епілептичні приступи, вживання наркотичних речовин, барбітуратів, надмірної кількості алкоголю) [13].

Змінені стани свідомості мають ряд характерних ознак: порушення в процесі мислення, зникає зв'язок між причиною і наслідком; втрачається відчуття часу; послаблюється воля, зникає самоконтроль; виникають крайні емоційні прояви; може з'явитись відчуття відокремлення тіла і душі, змінюється відчуття тіла; спотворюється сприймання; змінюються смисли та значення; можуть з'являтися унікальні та неповторні суб'єктивні переживання; відчуття відродження; гіперсугестивність.

С. Кардаш спробував прокласифікувати змінені стани свідомості і розділив їх на дві групи: звужені стани свідомості, розширені стани свідомості [14]. До першої відносяться транскові стани, які можна досягти завдяки аутотренуванню, через різноманітні ритуали, сеанси самонавіювання, гіпнозу, медитацію. При цьому відбувається фіксація на певному образі, відчутті, обмежується коло сприймання.

В медитативних техніках встановлюється зв'язок між свідомим та несвідомим, через нього відбувається передача символічної інформації, яка із несвідомого потрапляє у свідоме та потребує трактування. В багатьох східних цивілізаціях розроблені медитативні техніки, які успішно вводять людину у стан трансу (йога, дзен). Гіпнотичний вплив викликається дією сторонньої людини (лікаря) і характеризується підвищеною навіюваністю та керованістю, при цьому стан трансу досягається через загальмування кори півкуль головного мозку.

Розширені стани свідомості – це особливі психологічні та психофізіологічні стани, які досягаються через особливе дихання, завжди є усвідомленими, контрольованими, керованими, в них присутні вольові зусилля, наміри. Одна із технік досягнення такого стану – метод холотропного дихання.

С. Гроф експериментально підтвердив доцільність використання вказаного методу. Буквальне значення слово «холотропний» означає «звернений до цілісності», або «рух до цілісності» [11]. В холотропному стані якісно змінюється свідомість, але при цьому не втрачається орієнтація в просторі, часі та повсякденній дійсності. Слід зауважити, що західна психологія та психіатрія традиційно трактують холотропні стани як

патологічні (окрім сновидінь) і не вбачають в них терапевтичного ефекту. Протилежну точку зору відстоює С. Гроф, він зауважує, такі змінені стани свідомості відкривають нові знання, які розкривають секрети функціонування свідомості та людської душі.

Особливість холотропного стану характеризується тим, що в ньому враховуються та розв'язують наслідки родової травми та надособисті (трансперсональні) складові психіки (всі види спадковості, расова, колективна, психогенетична пам'ять, кармічні переживання, архетипи).

В холотропних станах з'являється можливість залучення глибинних внутрішніх розумових здібностей пацієнтів, які забезпечать процес зцілення та перетворення. Головна роль при цьому належить духовності людини.

У С. Грофа до структури психіки окрім свідомого та несвідомого, входить ще і трансперсональне, надособистісне (воно дещо інше у змістовому контекстному наповненні як надсвідоме у З. Фрейда). Науковець акцентує увагу на психіці як душевному та духовному станах. Він вважає, що одна із самих важливих досягнень холотропних досліджень є усвідомлення того, що духовно-душевні кризи (які традиційно лікуються медикаментозно) є періодами перешкод на шляху докорінної зміни особистості і її духовного відкриття. При наданні правильної допомоги, відбувається емоційне та психосоматичне зцілення, психологічні зміни та розвиток свідомості [11]. Саме в такі моменти відбувається само проектування та самотворення.

Дослідник водночас застерігає, що слід розмежовувати важкі психічні захворювання та духовно-душевні кризи, інколи вони мають спільні зовнішні прояви, але їх походження і наслідки є відмінними. Холотропні стани зцілюють «духовні загострення», після яких настає полегшення, така обставина дає змогу особистості проявити духовні якості та вийти на більш вищий рівень духовного життя та духовного знання. Холотропні стани водночас супроводжуються зміною свідомості та проявом особистості себе як суб'єкта.

Підсумовуючи вище викладене слід зазначити, що необхідною умовою самопроектування є наявність у особистості ознак суб'єкта. Вони нами трактується у широкому контексті, коли людина сама стає творцем свого власного життя. Як зазначає А. В. Брушлінський людина як суб'єкт є цілісністю психічних станів, процесів та властивостей на свідомому рівні та сукупністю несвідомого [15,с.10]. Така характеристика проявляється у людини через суб'єктність, здатність творити власне життя, самого себе. Особистість виражає власні суб'єктні здібності через прояви душевності: бажання, почуття та розум [16,с.253]. Дії суб'єкта є самостійними, а отже відповідальними та рефлексивними.

Другою важливою умовою самопроектування є наявність духовності та моральності в суб'єкта. Вони водночас є основою, мотиваційною спонкою та змістом конструктивної діяльності особистості. Будучи інтегральною характеристикою духовність вдало поєднує емоційне та раціональне і проявляється у

системі ціннісних орієнтацій людини. Описана характеристика здійснює зв'язок індивіда з оточенням так, як духовне завжди містить загальнолюдське, соціокультурне, національне і є позитивним.

Ми спробували визначити етапи психологічного самопроекування: 1) самопізнання (пізнання людиною самої себе, своїх властивостей, особливостей, здібностей і задатків; самопізнання відбувається у сукупності механізмів самоспостереження, рефлексії, самоаналізу, самооцінки); 2) самоідентифікація (один із генералізуючих елементів особистості, стратегічний напрямок руху суб'єктності, постає як модель бажаного образу Я, який діє у певному соціокультурному просторі); 3) самоконтроль (проявляється у свідомій регуляції людиною власною поведінкою та активністю, є невід'ємним компонентом самосвідомості, вказує про наявність у особистості відповідальності); 4) самотворення (найвищий рівень особистісного, є поєднанням віри, цінностей, очікувань та самосприймання).

Висновки. Самопроекування є формою психотехнічної практики, завдання якої, зміна психічних станів та властивостей особистості, відповідно до культурного простору в якому вона перебуває та потреб і напрямків її самовизначення. Процес самотворення ґрунтується на духовних потребах та цінностях суб'єкта, завжди має відбуватись у згоді із соціальним оточенням та індивідуально-психологічними особливостями людини.

Численні наукові дослідження довели високу ефективність станів зміненої свідомості при позитивному перетворенні особистісних структур. Перебуваючи у них, головний мозок починає продукувати альфа-хвилі, які співпадають із хвилями Шумана, саме в цей період відбувається активізація несвідомого та інтуїтивного, які стимулює енергію суб'єкта до самопроекування.

Література

1. Казаков И. С. «Самопроектирование» – анализ понятия // Вестник СГУТиКД / И.С. Казаков – 2011. – № 2 (16). – С. 130-133.
2. Гительман А.Д. Преобразующий менеджмент. Лидерам реорганизации и консультантам по управлению: Уч. пособие / А.Д. Гительман – М.: Дело, 1999. – 496 с.
3. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика / В.С. Безрукова – Екатеринбург: Деловая книга, 1996. – 344 с.
4. Попов А.А. Педагогика и тьюторство в пространстве трансцендентальной реальности (обоснование места возникновения открытого образования) // Педагогика самоопределения и проблемный поиск свободы / А.А. Попов – Барнаул, 1997. – С. 42-67.
5. Тюнников Ю.С. Социокультурное и педагогическое проектирование: проблемы взаимодействия // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки / Ю.С. Тюнников – 2000. – № 1. – С. 100.
6. Чепелева Н. В. Дискурсивні засоби самопроекування особистості // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка» / Н.В. Чепелева – 2013. – Вип. 24. – С. 7-11.
7. Боршевський М. Концептуальні засади самотворення особистості. // Психологія особистості / М. Боршевський – 2013. – № 1(4). – С. 39-47.

8. Бердяев Н. А. О назначении человека / Н.А. Бердяев. – М.: Изд-во "Республика", 1993. – 383 с.

9. Менегети А. Введение в онтопсихологию / А. Менегети – М.: Б. Ф. "Онтопсихология", 2008. – 138 с.

10. Хелл А., Зиглер Д. Теории личности. / А. Хелл, Д. Зиглер – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.

11. Гроф С. Психология будущего – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.koob.ru/grof_stanislav/psihologia_budushogo

12. Стимуляция альфа-волн: преимущества и недостатки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mindmachine.ru/articles/alfa.htm>

13. Тарт Ч. Измененные состояния сознания / Пер. с англ. Е. Филиной, Г. Закарян. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 288 с.

14. Кардаш С. Измененные состояния сознания / С. Кардаш – Донецк: ИКФ "Сталкер", 1998. – 416 с.

15. Брушлинский А. В. Проблема субъекта в психологической науке // Психол. журн./А.В. Брушлинский – 1991. – III. 12. – № 6. – С. 3-10.

16. Слободяков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. / В.И. Слободяков, Е.И. Исав – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

References

1. Kazakov I. S. «Samoproektirovanie» – analiz ponyatiya // Vestnik SGTiKD / I.S. Kazakov – 2011. – № 2 (16). – С. 130-133.
2. Gitel'man A.D. Preobrazuyushchij menedzhment. Lideram reorganizacii i konsultantam po upravleniyu: Уч. posobie / A.D. Gitel'man – М.: Дело, 1999. – 496 с.
3. Bezrukova V.S. Pedagogika. Proektivnaya pedagogika / V.S. Bezrukova – Ekaterinburg: Delovaya kniga, 1996. – 344.
4. Popov A.A. Pedagogika i tyutorstvo v prostranstve transcendentnoj realnosti (obosnovanie mesta vozniknoveniya otkrytogo obrazovaniya) // Pedagogika samoopredeleniya i problemnyj poisk svobody / A.A. Popov. – Barnaul, 1997. – С. 42-67.
5. Tyunnikov Yu.S. Sociokulturnoe i pedagogicheskoe proektirovanie: problemy vzaimodejstviya // Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenij. Severo-Kavkazskij region. Obschestvennyye nauki / Yu.S. Tyunnikov – 2000. – № 1. – С. 100.
6. Chepeleva N.V. Diskursivni zasobi samoproektivnannya osobistosti // Naukovi zapiski. Seriya «Psihologiya i pedagogika» / N.V. Chepeleva – 2013. – Vip. 24. – С. 7-11.
7. Borishevskij M. Konceptual'ni zasadi samotvorenniya osobistosti. // Psihologiya osobistosti / M. Borishevskij – 2013. – № 1(4). – С. 39-47.
8. Berdyayev N.A. O naznachenii cheloveka / N.A. Berdyayev. – М.: Izd-vo "Respublika", 1993. – 383 с.
9. Menegetti A. Vvedenie v ontopsihologiyu / A. Menegetti – М.: Б.Ф. "Ontopsihologiya", 2008. – 138 с.
10. Hell L., Zigler D. Teorii lichnosti. / L. Hell, D. Zigler – SPb.: Piter, 2003. – 608 с.
11. Grof S. Psihologiya budushchogo – [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: http://www.koob.ru/grof_stanislav/psihologia_budushogo
12. Stimulyaciya alfa-voln: preimushchestva i nedostatki [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <http://www.mindmachine.ru/articles/alfa.htm>
13. Tart C.H. Izmenennyye sostoyaniya soznaniya / Per. s angl. E. Filinoy, G. Zakaryan. – М.: Izd-vo EHKsmo, 2003. – 288 с.
14. Kardash S. Izmenennyye sostoyaniya soznaniya / S. Kardash – Donetsk: IKF "Stalker", 1998. – 416 с.

15. Brushlinskij A.V. Problema sub'ekta v psihologicheskoy nauke // *Psihol. zhurn/ A.V. Brushlinskij* – 1991. – T. 12. – №6. – S. Z-10.

16. Slobodchekov V.I. Osnovy psihologicheskoy antropologii. *Psihologiya cheloveka: Vvedenie v psihologiyu sub'ektivnosti./ V.I. Slobodchekov, E.I. Isaev* – M.: SFGola-Press, 1995. – 384 s.

Brygadyr M.B.,

candidate of psychological sciences, associate professor of the department Psychology and Social work Ternopil National Economic University, shulgay@rambler.ru

Ukraine, Ternopil

MODIFIED STATES OF CONSCIOUSNESS AND SELF DESIGN POSSIBILITIES

The article with the system approach the theoretical analysis of research issues self-design, the features of human presence in the states of altered consciousness and their possible use in the implementation of self-creation, the stages and conditions of the self-design.

Key words: *self-creation, self-design, altered states of consciousness.*

УДК 159.98.378

Дідик Н.М.,

к.псих.н., старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, aspirantka000@gmail.com

Україна, м. Кам'янець - Подільський

ДІАГНОСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті представлено розуміння професійної придатності як важливої складової успішного професійного становлення майбутнього фахівця. Метою дослідження було проаналізувати результати діагностики професійної придатності майбутніх психологів. У ході дослідження використано 16-ти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, методу “Мотиви вибору професії”, анкетування. Зроблено висновки, що серед майбутніх психологів переважає середній рівень професійної придатності. У перспективі подальших вивчень є апробація програми розвитку професійної придатності студентів з допомогою відповідних психолого-педагогічних методів.

Ключові слова: професійна придатність, майбутній психолог, діагностика, професійно важливі якості, професійна успішність, опитувальник, анкетування.

Постановка проблеми. Професійна придатність особистості виявляється і формується під час навчання у ВНЗ та у подальшій трудовій діяльності. Цей процес базується на тому особистісному потенціалі, з яким абітурієнт приходить до ВНЗ. Враховуючи, що спектр особистісних рис абітурієнтів надзвичайно широкий, постає проблема визначення тих якостей особистості, які визначають подальшу успішну професійну підготовку їх до майбутньої діяльності.

Соціально-економічні трансформації, що відбуваються останніми роками в українському суспільстві, призводять до виникнення широкого кола особистісних і міжособистісних проблем, розв'язання яких потребує кваліфікованої психологічної допомоги. У зв'язку з цим підвищується попит на психологічні послуги в різних сферах суспільної діяльності, зростають вимоги до якості підготовки психологічних кадрів у вищих навчальних закладах. Таке підвищення вимог поширюється і на професійно важливі якості особистості фахівця-психолога. Особистість психолога – важливий інструмент психологічної допомоги. Тому виникає потреба у вивченні особливостей особистості цього фахівця.

Проблема вивчення особистісного аспекту професійної придатності майбутнього практичного психолога розглядається як складова частина професійного відбору на психолого-педагогічні спеціальності (О.Ф. Бондаренко, О.О. Бодальов, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, Л.М. Собчик, Н.В. Чепелева та ін.). Різні аспекти проблеми відповідності особистісних якостей вимогам професії відображені у працях Б.Г. Ананьєва, О.Ф. Бондаренка, Б.Ф. Ломова, с.Д. Максименка, А.К. Маркової, Л.М. Мітіної, В.Г. Панка, Н.А. Побірченко, М.С. Пряжнікова, В.В. Рибалки, О.Л. Туриніної, О.Р. Фонарьова, Н.В. Чепелевої, В.Д. Шадрікова та інших вчених. Сучасний науковий підхід до аналізу особистості практичного психолога (Г.С. Абрамова, О.Ф. Бондаренко, Ж.П. Вірна, Р.В. Овчарова, Н.І. Пов'якель, Н. В. Чепелева та ін.) виявляє коло професійно важливих якостей (ПВЯ), які сприяють професійній успішності психолога.

В.В. Синявський зауважує, що при проведенні професійного відбору визначаються не всі індивідуальні якості і властивості особистості, а тільки ті, які входять до групи професійно важливих [2,с.15]. Професійно важливі якості – це динамічні індивідуальні особливості особистості, які впливають на успішність освоєння професії і на ефективність професійної діяльності. Професійно важливі якості є важливим фактором професійної придатності людини, бо основною метою профвідбору і є визначення придатності до професії. В.В. Синявський описує професійну придатність особистості як динамічне поєднання її індивідуально-психологічних особливостей, які формуються в процесі навчання та діяльності, забезпечують успішне освоєння професії до рівня майстерності і високопродуктивної професійної діяльності. Провідними факторами формування профпридатності є нахили і здібності, професійно важливі якості, які розвиваються й удосконалюються в процесі навчання і діяльності на основі мотивації [2,с.45].

Сутність професійної придатності людини полягає в тому, що вона відображає: а) вибір типу професійної діяльності, що найбільш повно відповідає індивідуальним особливостям конкретної людини; б) задоволеність інтересу до вибраної професії і процесом та результатами конкретної діяльності; в) міру оцінки здатності і готовності людини до праці, ефективності, надійності, безпеки виконання трудових функцій, міру результативності праці; г) один з проявів професійного самовизначення особистості, її самоствердження, самореалізації, самовдосконалення у праці; д) розвитку “Я-концепції”, зародження і становлення “Я-професіонал” і прагнення суб'єкта діяльності до еталонної моделі професіонала [2,с.31-32].

Мета роботи – проаналізувати результати діагностики професійної придатності майбутніх психологів.

Н.А. Сургунд відмічає, що на сучасному етапі “методики професійного відбору на спеціальність “практикуючий психолог” тільки-но створюються” і не існує чітко означених критеріїв визначення професійної придатності та виокремлення осіб з ознаками

професійної непридатності [4]. Зокрема, зазначається, що для професії психолога не визначений з достатньою повнотою сам перелік професійно значущих особливостей, їх стабільність, можливості розвитку або компенсації під час процесу навчання і професійної діяльності, діапазон їх індивідуальних відмінностей [4]. Необхідність діагностики рівня особистісної придатності майбутніх практичних психологів зумовлюється нерівномірністю розвитку індивідуально-психологічних якостей особистості абітурієнтів, що визначає різний рівень розвитку професійно важливих та наявність професійно несприятливих якостей на момент професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу. Діагностика професійної придатності майбутніх психологів проводилася з допомогою таких методик: 16-ти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, методика “Мотиви вибору професій” [1, с.139-140], анкетування. Результати дослідження особистісних характеристик майбутніх психологів за багатофакторним особистісним опитувальником Кеттелла подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати дослідження особистісних характеристик майбутніх психологів за багатофакторним особистісним опитувальником Кеттелла

Фактори	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
A	6	88	6
B	31	63	6
C	31	50	19
E	25	75	-
F	13	56	31
G	25	69	6
H	6	88	6
I	19	56	25
L	25	56	19
M	-	94	6
N	6	69	25
O	6	63	31
Q1	-	81	19
Q2	50	37	13
Q3	25	69	6
Q4	13	37	50

Отже, аналіз даних таблиці 1 свідчить, що найбільш високі показники за високим рівнем вираженості мають такі фактори: F і O (по 31%), I і N (по 25%), що свідчить про життєрадісність, м'якосердність, практичність

досліджуваних. Одночасно у респондентів присутні схильність до почуття провини. Максимальне значення за високим рівнем вираженості має фактор Q4 (50%), що відображає фрустрованість і напруженість майбутніх психологів. За високим рівнем вираженості відсутні показники за фактором E, що свідчить про відсутність у респондентів високого рівня домінантності, наполегливості, незалежності. Мінімальні значення високих показників (по 6%) присутні за факторами: A (відкритість), B (високий інтелект), G (сила Над-Я), H (сміливість), M (мрійливість), Q3 (контроль бажань).

Найбільш високі показники за середнім рівнем вираженості належать таким факторам: M (94%), A і H (по 88%), Q1 (81%), що характеризують середній рівень мрійливості, відкритості, комунікабельності, гнучкості більшості опитаних. Найменший середній показник (37%) властивий факторам Q2 і Q4. Інші показники на середньому рівні мають відсоткові значення 50–94%.

Найбільш високий показник за низьким рівнем вираженості отримано за фактором Q2 (50%), що свідчить про соціабельність, залежність від групи половини досліджуваних. Третина досліджуваних (31%) характеризується низьким рівнем вираженості за факторами B і C, що відображають низький інтелект і слабкість Я.

Четверта частина майбутніх психологів (25%) мають низькі показники за факторами E, G, L, Q3, що означає наявність конформності, слабкості Над-Я, довірливості та імпульсивності у респондентів. Низькі показники відсутні за факторами M (звичайність) і Q1 (ригідність).

Проаналізувавши загальні відсоткові результати по рівнях, варто зазначити, що показники майже за усіма факторами знаходяться переважно на середньому рівні вираженості (крім факторів Q2 і Q4). Це свідчить про середній рівень вираженості досліджуваних особистісних характеристик майбутніх психологів. Ці характеристики знаходяться посередині шкали особистісних характеристик: афектотимія – шизотимія, високий інтелект – низький інтелект, сила Я – слабкість Я, домінантність – конформність, безтурботність – занепокоєність, сила Над-Я – слабкість Над-Я, сміливість – сором'язливість, м'якосердність – жорстокість, підозрливість – довірливість, мрійливість – практичність, проникливість – безпосередність, схильність до почуття провини – впевнена адекватність, гнучкість – ригідність, контроль бажань – імпульсивність. Половині досліджуваних властиві соціабельність, залежність від групи та фрустрованість, напруженість.

Нами визначено середнє значення за кожним з факторів особистісного опитувальника Кеттелла. Результати описано на рисунку 1.

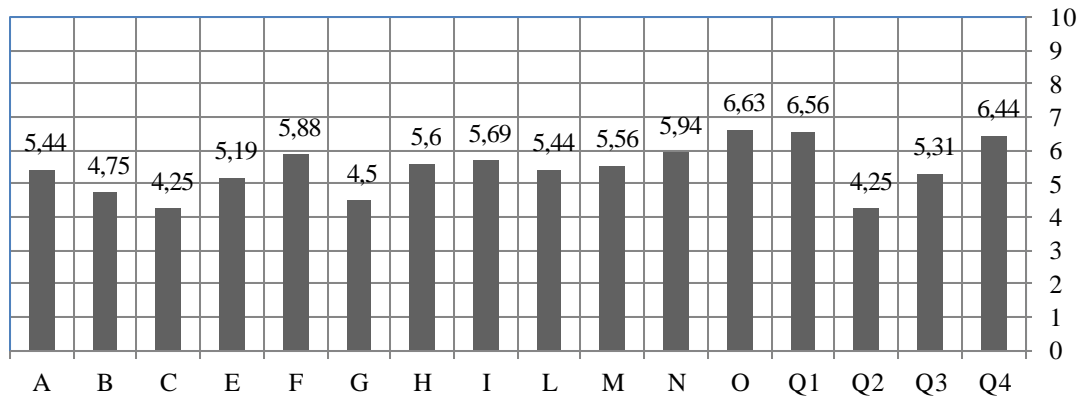

Рис. 1. Середнє значення особистісних рис майбутніх психологів за опитувальником Кеттелла

За даними рисунку 1 найвищі середні значення присутні за факторами O (6,63), Q1 (6,56), Q4 (6,44), що свідчить про схильність до почуття провини, гнучкість, фрустрованість респондентів. Найнижчі середні показники притаманні факторам: C і Q2 (по 4,25), G (4,5), B (4,75), що характеризують слабкість Я,

соціабельність, слабкість Над-Я, низький інтелект. Середні числові значення властиві для факторів E (5,19), Q3 (5,31), A і L (по 5,44), M (5,56), H (5,6), I (5,69), F (5,88) і N (5,94). За середніми числовими показниками побудовано профіль особистісних характеристик майбутніх психологів. Результати подано на рисунку 2.

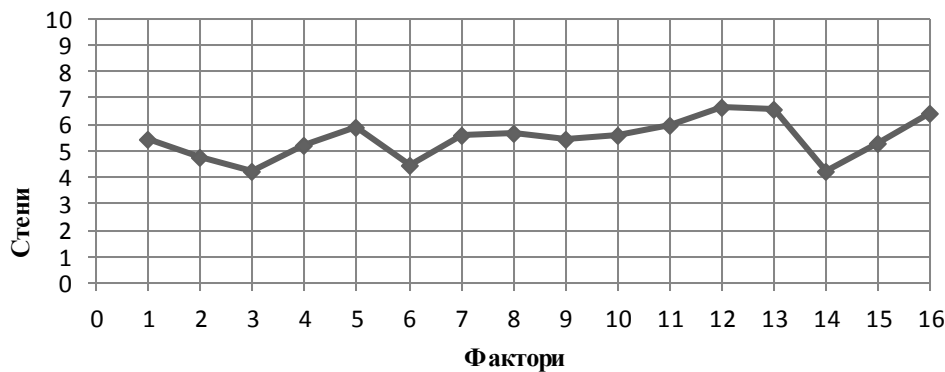

Рис. 2. – Графічне зображення профілю особистісних характеристик майбутніх психологів за опитувальником Кеттелла

Фактори:

1 – A	5 – F	9 – L	13 – Q1
2 – B	6 – G	10 – M	14 – Q2
3 – C	7 – H	1 – N	15 – Q3
4 – E	8 – I	2 – O	16 – Q4

Отже, за результатами дослідження за 16-ти факторним особистісним опитувальником Р. Кеттелла, виділено особливості особистісних характеристик майбутніх психологів: відкритість, життєрадісність, комунікабельність, м'якосердість, мрійливість, проникливість, гнучкість. Ці риси є бажаними для моделі особистості майбутнього психолога. Тому можна припустити, що досліджувані, які володіють цими характеристиками, будуть здійснювати професійну діяльність психолога більш успішно. У деяких досліджуваних присутні фрустрованість, схильність до почуття провини, емоційна нестійкість, недобросовісність, підозріливість, низький розвиток логічного мислення, несамостійність, які не повинні бути присутні в особистості ефективного психолога. Тому досліджувані, в моделі особистості яких переважають ці характеристики, не зможуть успішно

здійснювати професійну діяльність. Їм заважатимуть власні невирішені внутрішньоособистісні конфлікти, які вони за принципом контртрансферу будуть переносити на проблему клієнта. Це ускладнить виконання професійної діяльності на якісно високому рівні.

Р. Кеттел стверджує, що психотерапевт має володіти такими рисами як: легкість у спілкуванні, уміння слухати і підтримувати розмову [3]. Р. Кеттел у спеціальній моделі визначив особистісні риси ефективного практичного психолога з допомогою "рівняння ефективності" психодіагноста і психотерапевта на основі 16-факторного опитувальника [3]. "Психотерапевт" = 0,72A + 0,29B + 0,29H + 0,29N, "Психодіагност" = 0,31A + 0,78B + 0,47N, де A, B, H, N – фактори опитувальника (відкритість, логічне мислення, сміливість, проникливість відповідно), що впливають на ефективність роботи психолога. Тому при прогнозуванні успішності професійної діяльності майбутнього психолога, на нашу думку, найбільше потрібно звертати увагу на вказані фактори: A, B, H, N. Таким чином, досліджувані, які мають високий рівень вираженості за

цими факторами, будуть більш професійно придатними до виконання професійної діяльності психолога.

За загальними результатами високий рівень вираженості за факторами А, В і Н мають 6% респондентів, за фактором N – 25% опитаних. Середнє значення за цими факторами складає 5,44; 4,75; 5,6 і 5,94 відповідно. Це свідчить про недостатньо високий рівень розвитку у досліджуваних майбутніх психологів таких характеристик: відкритість, логічне мислення, сміливість, проникливість. В більшості респондентів ці характеристики знаходяться на середньому або низькому рівні вираженості, що негативно впливає на їх професійну придатність.

Для визначення професійної придатності значну роль відіграє не лише особистісний компонент готовності до

професійної діяльності, але і мотиваційна складова. Для вивчення мотиваційного компоненту використано методу “Мотиви вибору професії”, яка складається з 20 тверджень, кожне з яких досліджуваному потрібно оцінити за п’ятибальною шкалою залежно від того, якою мірою кожне з тверджень вплинуло на його вибір професії. Вся сукупність відповідей обробляється за такими блоками: внутрішні індивідуально значущі мотиви, внутрішні соціально значущі мотиви, зовнішні позитивні мотиви, зовнішні негативні мотиви. Сума балів вказує на переважаючу мотивацію. Результати дослідження подано на рисунку 3.

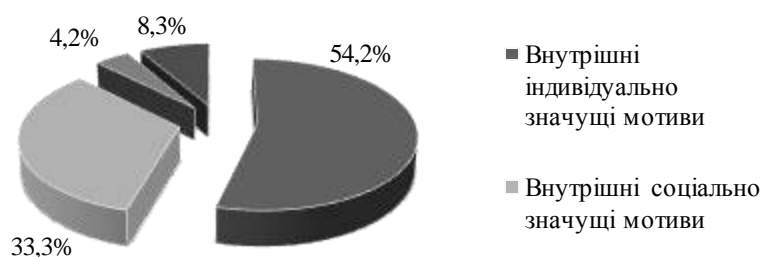

Рис. 3. – Результати дослідження за методикою “Мотиви вибору професії”

За даними рисунку 3 серед майбутніх психологів переважають внутрішні індивідуально значущі мотиви: 54,2% опитаних надали їм перевагу. До внутрішніх індивідуально значущих мотивів належать: професія вимагає спілкування з людьми, відповідає здібностям респондента, сприяє розумовому і фізичному розвитку, є привабливою, дає більше можливостей проявити творчість. В цих мотивах враховуються індивідуальні характеристики досліджуваних, їх здібності, творчість. Врахування особистісних характеристик є важливим для прогнозування професійної придатності майбутніх психологів, оскільки ці спеціалісти працюють в системі професійних відносин “людина-людина”, де особистісний компонент готовності відіграє визначальну роль. Тому можна спрогнозувати, що досліджувані, в яких переважають внутрішні індивідуально значущі мотиви вибору професії, є професійно придатними.

Трохи менше (33,3%) досліджуваних надали перевагу внутрішнім соціально значущим мотивам: професія вимагає високого почуття відповідальності, дає можливість приносити користь людям, дає можливість для зростання професійної майстерності, дозволяє реалізувати здібності до керівної роботи, дозволяє відразу одержати добрий результат праці для інших. Тобто в цих мотивах переважає соціальна складова, взаємодія з оточуючими, альтруїстичні тенденції, що є важливим для професії психолога. Переважання у респондентів внутрішніх соціально значущих мотивів вибору професії психолога може визначати їх професійну придатність.

Найменшій кількості досліджуваних (4,2%) характерне переважання зовнішніх позитивних мотивів. До них належать: професія вимагає переїзду на нове місце проживання, є високооплачуваною, дозволяє працювати близько від дому, близька до улюбленого шкільного предмету, дозволяє використовувати професійні уміння поза роботою. Ці мотиви характеризуються зовнішніми причинами вибору професії (оплата, місце проживання, шкільний предмет і т. ін.). Тому вони не є бажаними при виборі професії, не є внутрішньо індивідуально чи соціально значущими. Професійний вибір з цими мотивами буде раціонально не обґрунтований і тому в більшості випадків призведе до професійної непридатності спеціаліста.

Найбільш професійно непридатними, на нашу думку, будуть майбутні психологи, в яких переважають зовнішні негативні мотиви. У 8,3% опитаних ця група мотивів має найбільшу кількість балів. До зовнішніх негативних мотивів належать: професія подобається батькам, дозволяє обмежитися наявною освітою, є престижною, єдино можлива в обстановці, що склалася, вибрана моїми друзями. Виникнення цих мотивів пов’язано з зовнішніми чинниками та оточенням респондента (батьки, друзі, обставини, престижність), з відсутністю власної самостійної професійної позиції досліджуваних, з необдуманістю їх вибору. Тому зовнішні негативні мотиви негативно впливають на професійну придатність майбутнього спеціаліста.

Отже, можна спрогнозувати, що найвища професійна придатність у досліджуваних, в яких переважають внутрішні індивідуально значущі і внутрішні соціально

значущі мотиви. Найменша професійна придатність характерна для опитаних з перевагою зовнішніх позитивних і зовнішніх негативних мотивів. Таким чином, проаналізовано середнє числове значення

чотирьох груп мотивів і побудовано профіль мотивів вибору професії майбутніх психологів. Результати подано на рисунку 4.

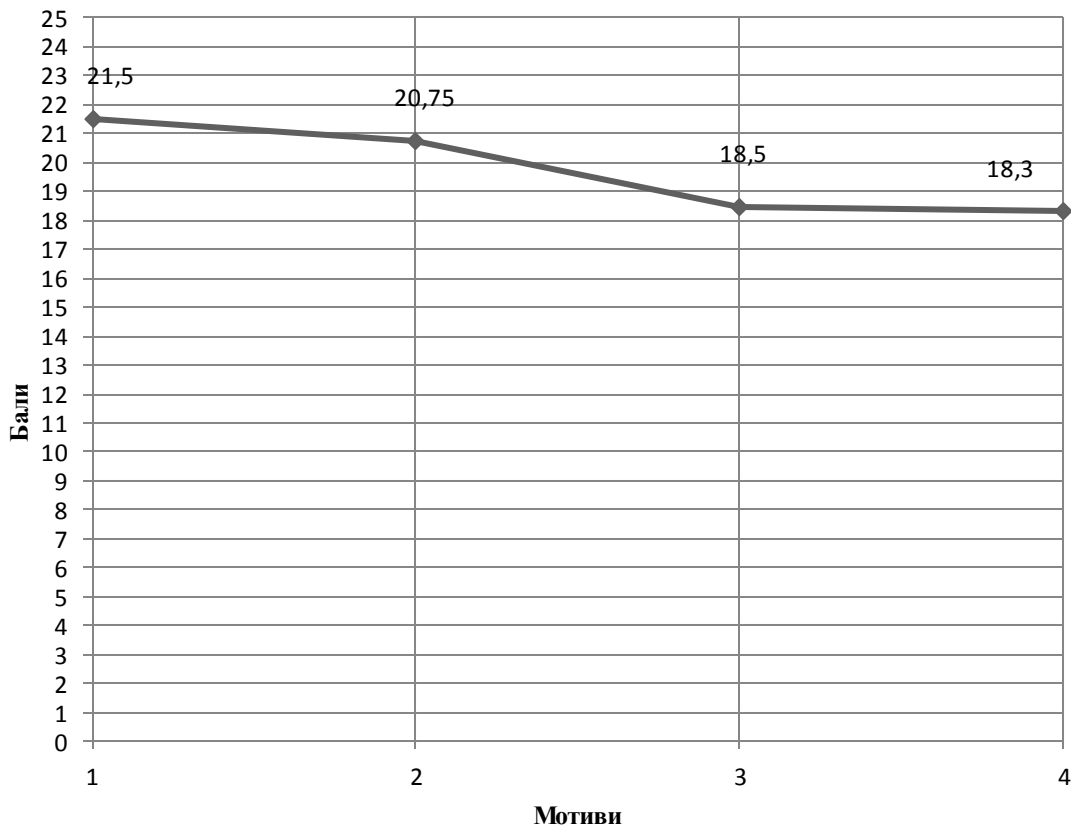

Рис. 4. – Графічне зображення профілю мотивів вибору професії майбутніх психологів за методикою “Мотиви вибору професії”

Мотиви:

- 1– Внутрішні індивідуально значущі мотиви.
- 2– Внутрішні соціально значущі мотиви.
- 3 – Зовнішні позитивні мотиви.
- 4 – Зовнішні негативні мотиви.

Отже, з рисунку 4 можна зробити висновок, що найвище середнє значення притаманне внутрішнім індивідуально значущим мотивам (21,5), а найнижче – зовнішнім негативним мотивам вибору професії (18,3). Тоді як внутрішнім соціально значущим мотивам

притаманне середнє значення 20,75, а зовнішнім позитивним мотивам – 18,5. Такий загальний розподіл мотивів вибору професії є оптимальним, оскільки він відображає високий рівень професійної придатності більшості майбутніх психологів, в яких переважають внутрішні індивідуально і соціально значущі мотиви вибору професії.

Також для вивчення мотивів вибору професії нами складено анкету. Результати подано у таблиці 2.

Таблиця 2 – Вивчення мотивів вибору професії

№з/п	Запитання анкети	Відповідь “так” (%)	Відповідь “ні” (%)
1	1. Чи вважаєте Ви свій вибір професії власним вибором?	71	29
2	2. Чи впливали на Ваш вибір професії батьки (друзі)?	33	67
3	3. Чи є, на вашу думку, обрана Вами професія престижною?	67	33
4	4. Чи задоволені Ви на даний момент своїм професійним вибором?	62,5	37,5

Отже, з таблиці 2 можна зробити висновок, що більшість майбутніх психологів (71%) вважають свій вибір професії власним вибором. 67% досліджуваних говорять, що обрана ними професія є престижною, на їх вибір не впливали батьки (друзі). Задоволені своїм професійним вибором 62,5% опитаних. Можна спрогнозувати, що ці категорії студентів є більш професійно придатними, ніж інша група опитаних, яка на ці питання дала заперечну відповідь, а саме: для 29% респондентів вибір професії не був їх власним вибором. 33% досліджуваних стверджують, що на їх вибір професії вплинули батьки, друзі. Також 33% майбутніх психологів не вважають свою професію престижною. Не задоволені своїм професійним вибором 37,5% опитаних. Отже, ці результати можуть свідчити про низьку професійну придатність цієї групи респондентів.

Висновки. Отже, більшість майбутніх психологів вважають свій вибір професії власним вибором, обрану ними професію називають престижною, на їх вибір не впливали батьки чи друзі, вони задоволені своїм професійним вибором. Серед майбутніх психологів переважають внутрішні індивідуально значущі і внутрішні соціально значущі мотиви, що свідчить про їх високу професійну придатність. Для більшості респондентів властиві: відкритість, життєрадісність, комунікабельність, м'якосердність, мрійливість, проникливість, гнучкість. Ці риси є бажаними для моделі особистості майбутнього психолога. Тому досліджувані, які володіють цими характеристиками є професійно придатними. Перспективами подальших досліджень цієї проблеми є складання і апробація програми розвитку професійної придатності майбутніх психологів з допомогою психолого-педагогічних методів: тренінги, групові диспути, рольові, ділові,

рефлексивні ігри, моделювання професійної ситуації, творчі завдання, самостійна робота з особистісного і професійного самовдосконалення. Важливе місце займає суб'єктна позиція студента, його позитивна мотивація до змін.

Література

1. Максимчук Н.П. Психологічна діагностика професійної придатності: Навчальний посібник / Н. П. Максимчук, – Кам'янець-Подільський : Буїницький О. А., 2008. – 264 с.
2. Синявський В.В. Методи психодіагностики в системі професійного відбору. Методичний посібник / В. В. Синявський, В. С. Скульська, М.А. Міропольська, Н.В. Ортікова. – Київ : ДІЗ, 2006. – 241 с.
3. Бодалев А.А. Общая психодиагностика / А.А. Бодалев, В.В. Столин. – СПб.: Речь, 2000. – 440 с.
4. Сургуно Н.А. Психодиагностика професійної придатності майбутнього практичного психолога : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук; спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Н.А. Сургуно. – К., 2004. – 22 с.

References

1. Maksimchuk N.P. Psihologichna diagnostika profesijnoi pridanosti: Navchal'nij posibnik / N.P. Maksimchuk, – Kam'yanec'-Podil'skij: Bujnickij O.A., 2008. – 264 s.
2. Sinyavskij V.V. Metodi psihodiagnostiki v sistemі profesijnogo vidboru. Metodichnij posibnik / V.V. Sinyavskij, V.S. Skul's'ka, M.A. Miropol's'ka, N.V. Ortikova. – Kijiv : DCZ, 2006. – 241 s.
3. Bodalev A.A. Obshchaya psihodiagnostika / A. A. Bodalev, V.V. Stolin. – SPb.: Rech', 2000. – 440 s.
4. Surgund N.A. Psihodiagnostika profesijnoi pridanosti majbutn'ogo praktichnogo psihologa : avtoref. dis. na zdobuttya nauk, stupenya kand. psihol. nauk; spec. 19.00.07 „Pedagogichna ta vikova psihologiya” / N. A. Surgund. – K., 2004. – 22 s.

Didyk N.M.,

candidate of psychological science, senior lecturer of the department of social pedagogics and social work, Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, aspirantka000@gmail.com

Ukraine, Kamianets-Podilskiy

DIAGNOSIS PROFICIENCY FUTURE PSYCHOLOGISTS

This article presents an understanding of professional life as an important part of becoming a successful professional future specialist. The aim of the study was to analyze the results of diagnostic proficiency future psychologists. The study uses a 16-factor personality questionnaire R. Kettle, methodology "Motives of occupational choice" survey. The conclusions that prevails among future psychologists average level of proficiency. In the future, further studies are testing programs of professional competence of students through appropriate psychological and pedagogical methods.

Key words: *professional competence, future psychologist, diagnosis, professionally important qualities, professional success, questionnaire survey.*

UDC 159.9

Zavatskaya N.E.,*doctor of psychology, professor, head of the department of applied psychology and social work, of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University***Zavatskyi V.Yu.,***graduate student of the department of psychology, of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University**Ukraine, Severodonetsk*

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SPIRITUAL AND PERSONAL DEVELOPMENT OF YOUNG PEOPLE

The article considers the modern approaches to the spiritual and personal development of young people. There was presented the idea of an integrated approach to nature, mechanisms of spiritual and personal development of young people.

Keywords: *students, spiritual and personal development, self-actualization, self-realization.*

Formulation of the problem. Problem of spiritual and personal development of the individual is topical both in science and in the social practice. In the transitional stages of the historical development of the nation the importance of spirituality is getting a particular importance. The situation in Ukraine today is a complex and contradictory. Scientists note an insufficient level of spiritual values among Ukrainian youth, dominance of its purely pragmatic interests. The relevance of this problem is due to the reasons of several types: firstly, the modern youth tends to be the most fully identify and implement of their capacity as trying to «respond » the modern world as an «equal partner»; secondly, problem of implementation of all of its capabilities, for a modern man, is connected with a rather influential social tendency of modernity, caused by «the needs of self-actualization», which received the status of socio-value needs in contemporary society. Today the situation in the society dictates new tasks of the spiritual development of students. The formation of personality spirituality implies a cultural process of influence of society on the young man's [14,p.3].

There are no indicators and criteria for the spiritual development of personality in the scientific literature, as well as effective models and productive programs of spiritual formation of students ' youth. The development of the mentioned provisions is essential not only as a theoretical contribution to the pedagogical and age psychology, but also as a practical assistance to the teachers of higher educational institutions [13,p.13-19].

The profound social changes in Ukraine predetermine the need for a substantial improvement of the system of vocational training. Today our country needs not just experts of a high class, but individuals with the rich spiritual world, capable of awareness of oneself as a part of society, who are ready to act for the benefit of and be accountable for their actions. In conditions of growth of spirituality in all spheres of public life such professionals are able to overcome a lot of difficulties, crises, conflicts, and promote the reorientation of social development of the necessary today anthropocentric principles [16,p.116-118]. This predetermines the relevance of the education task for the spiritual development of students – the future subjects of the work activity.

There are a lot of researches devoted to justification of the importance of spirituality, and their terms are extended.

After all, among the many problems of our society, which are seeing today, priority a question of spiritual development of a personality requires studying and, first of all, young man.

Spirituality is a complex psychic phenomenon; the manifestation of the inner world of a person; information-energetic structure of the personality, rich symbols which it owns. Such an approach requires a consideration of the spiritual sphere as a component of a culture phenomenon. The spiritual world of every human is individual. Spirituality is a property, which makes the person creative, interesting for others. It is not only about knowledge, experience, communication skills and generosity. Spirituality is a personal feature of the identity of two fundamental requirements: the ideal needs of cognition and social needs to live and to act for the other [12,p.39-53].

The purpose of the article - to consider the theoretical and methodological basis of researching the characteristics of spiritual and personal development. To justify theoretically and experimentally to investigate the social and psychological aspects of spiritual and personal development of students.

Recitation of the main material and research results. The spiritual development of the individual is the subject of research in pedagogy and psychology (I. Beh, Zh. Macenko, M. Pishhulin, E. Pomytkin, Zh. Juzvak). Nowadays the scientists have focused on different aspects of spirituality phenomenon and the possibilities of its formation. For example, in the writings of I.Zjazjun and S. Goncharenko were analyzed moral and ethical sides of spirituality. Sukhomlinska substantiated thesis on the role of spiritual values as sense formation core spirituality. M. Savchin dedicated his works to the problem of the spiritual potential development of the individual, and G. Ball - The spiritual and personal fulfillment. Recently, scientific research towards the development of theoretical and methodological principles of forming spiritual identity from the standpoint of Christian philosophical noolohiyi was activated (G. Vasjanovich, V. Onishchenko, M. Savchin), education the youth on the principles of Christian morality (V. Zhukovskij, L. Kryzhanska, S. Novoseletska, I. Petrov) [11,p.139-150].

Despite on increasing scientific interest to the abovementioned problem is insufficiently developed is spiritual issues and personal development of students.

Within this work seems appropriate to review the views on the phenomenon of spiritual personality, to determine the optimal pedagogical approaches to solving the issue of spiritual and personal development of future professional in the course of the educational process in higher education.

Made generalizations allow scientists to understand the spirituality of the individual depending on the availability of appropriate ideals mentioned certain qualities (intellectual, moral, sensory-emotional, motivational), namely:

– focus on the search for truth, the experience of beauty and good adherence (Encyclopedic Dictionary of Philosophy) [10,p.311];

– Self-expression "in the system of motives of the individual of two fundamental needs: the ideal learning needs and social needs to live, act "for others" (Psychological Dictionary) [6,p.282];

– Focus of interests and aptitudes of a person to knowledge, learning and creating spiritual values (J. Matsenko) [5,p.11];

– Creative ability of the individual to self-realization and self-realization by "such features of cognitive-intellectual, sensory-emotional and volitional spheres for successful formation and implementation needs in targeted knowledge and assertions in his life truths, universal ethical and aesthetic values, awareness Unity itself and the Universe "(Zh. Juzvak) [11];

– A shrewd mind, harmonious feelings and strong will (V. Andrushchenko) [9,p.96];

– Centered on a person who has a high humanistic potential, moral stability, constant desire to implement such higher ideals of humanity, as faith, hope, love, conscience (O. Valujskij) [1,p.23];

– Presence of moral systems, citizenship, competence (professional), faith in the light ideals and sense of responsibility for everything that happens around a man (M. Pischulin) [2; 3].

Summarizing these theses, we concluded that the phenomenon of spiritual personality is worthwhile to consider in the proposed by G.P. Vasjanovich parameters of spiritual and intelligent, moral and spiritual, spiritual and aesthetic life [4]. These parameters relate to personal achievements in the areas of:

Since according to the researchers there were separated above markers that can track the spiritual and personal development of young people in our study used the following methods: test survey of empathy trends (A. Mehrabian and N. Epstein) technique of search intelligence Amthauer, method "Determination overall emotional orientation of the individual "(method of B.I. Dodonov) Method of " type thinking ", method of identifying the type of thinking and modification H.V.Rezapkina).

The development of spirituality in our understanding – is a process of positive quantitative and qualitative changes: 1) in the field of intellectual rights (child) – from learning of objects and phenomena at the sensory level – to the realization their nature and relationships; 2) in the sensual-emotional sphere- from simple emotions – to the ability to empathize and experience spiritual states and feelings; 3) in the moral sphere – from self-centeredness to humanism, altruism; 4) in an action-volitional – from involuntary actions – to purposeful self-regulation, spiritual actions, 5) in aesthetic worldview – from the contemplation of aesthetic

objects – the aesthetic needs and aesthetic activity [7,p.24-49].

Based on the main tenets of humanistic psychology, where the person is examined as a unique integrated system that is distinctively human capability for self-actualization, we consider spiritual development as a dynamic hierarchy of metamotives and needs, from the position of a person evaluates himself, others, the environment and acts. Most essential for spiritual development, we believe the formation and implementation of higher human needs: in the knowledge of the world, oneself, the meaning of life, in recognition and respect of self from others, in the perception and creation of beauty (i.e. aesthetic) in well doing and in affirming fairness (i.e. humanistic) in mental and personal improvement [8].

Thus, the psychological concept of "spiritual development" we define as the process of cognitive-intellectual, sensual, emotional, volitional, creative potential of the subject, the implementation of advanced qualitative and quantitative changes in the value orientations and actions, resulting in the achievement of mental integrity and harmony. This process can be interpreted as a form of art because it is a unique way of man's knowledge of its nature, opening his own capabilities and their implementation.

There are many definitions of "spirituality," but we settled on this: "Spirituality – is an individual expression in a system of two fundamental motives of individual needs: perfect needs of knowledge and social needs to live, to work for others."

Criteria for spiritual formation are: moral ethical culture (moral standards, moral ideal, love and respect for one's neighbor), social criteria (attitudes towards public activities, assignments. Love to motherland, a sense of a true citizen of the state), cognitive criterion (creative direction, search interest, thirst for knowledge), understanding the meaning of life (life position, students understanding of their purpose in life).

Conclusions. Thus, the psychological concept of "spiritual and personal formation" –is a process of cognitive-intellectual, sensual, emotional, volitional, creative potential of the subject, the implementation of advanced qualitative and quantitative changes in the value orientations and actions, the result of which is to achieve mental integrity and harmony. This process can be interpreted as a form of art because it is a unique way of man's knowledge of its nature, opening their own capabilities and their implementation.

According to the results of the study can develop a program that will help students and young people in determining their inner world, namely the spiritual personality of students enrolled in higher education.

Література

1. Лехман III. Гуманістичне виховання молоді / Освіта України. – Київ, 2004. – 26 жовт. – С. 3.

2. Кліш Я. П. Соціальне виховання підлітків у мікросоціумі : дис. Канд. педагогічних наук: 13.00.01 / Український центр світоглядної освіти молоді / Я. П. Кліш. – Луцьк: 1993. – 141 с.

3. Сущенко Я. В. Гуманізація педагогічної діяльності як фактор розвитку творчої особистості / Я. В. Сущенко // Гуманістична педагогіка XXI століття: матеріали перших Всеукр. пед. читань, 20 лют. 2004 р. / Нац. гірн. ун-т. – Д.: 2004. – С. 116-118.

4. Кон И. С. Психология ранней юности : книга для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 225 с.

5. Юзвак Ж. Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку / Ж. Юзвак // Філософська думка. – 1999. – № 5. – С. 139–150.

6. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Т. М. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

7. Психология. Словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Т. Ярошевского. – [2-е издание исправленное и дополненное]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

8. Маценко Ж. М. Духовність : феномен психології та об'єкт виховання / Ж. М. Маценко. – К. : Освіта України, 2010. – 100 с.

9. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / В. С. Мерлин. – М. : МПСИ, 2009. – 544 с.

10. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин — М. : МГУ, 1983. – 284 с.

11. Глуценко Н. С. Индивидуальность как выражение природно-социального в человеке / Н. С. Глуценко // Автореферат. – Барнаул : БГП, 2006. – 74 с.

12. Духовність і моральні цінності сучасної української молоді. – К. : Аналіт. Дон. Поточ. Арх. Укр. ін.-ту соц. досліджен, 1998. – 360 с.

13. Зеньковский В. В. Собрание сочинений. III. 2: О православии и религиозной культуре: статьи и очерки (1916–1957) / В. В. Зеньковский // Сост., подгот. текста, вступ. ст., и примеч. О. П. Ермишина. 2008. – 528 с.

14. Колесникова И. А. «Воспитание к духовности и нравственности в эпоху глобальных перемен» / И. А. Колесникова. – М. : Педагогика, 2008. – № 9. – С. 25

15. Сагатовский В. Шлях, що це таке духовність? / В. Сагатовський // Школа духовності, – 1998. – № 2. – С. 24 – 40.

16. Сапогова Е. Е. Психология развития человека : учебное пособие / Е. Е. Сапогова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 460 с.

References

1. Lehman III. Humanistic Education of Youth / Education of Ukraine. – Kyiv, 2004. – 26 Oct. – P. 3.

2. Clích A. P. Social education of adolescent in microsocium : dis. candidate of pedagogical sciences: 13.00.01 / Ukrainian Center for ideological education of youth / A. P. Clích. – Luck.: 1993. – 141 p.

3. Sushhenko A. V. Humane educational activities as a factor in the development of creative personality / A. V. Sushhenko // Humanistic pedagogy of XXI century: the first All-Ukrainian materials. ped. readings, Feb. 20. 2004 / Nat. Geophysics. University t - d: 2004. – P. 116-118.

4. Con I. S. Psychology of early adolescence: a book for teachers / I. S. Con. – М. : Education, 1989. – 225 p.

5. Juzvaĭ J. Spirituality as a psychological phenomenon: the structure and factors of development / J. Yuzvaĭ // Philosophical Thought. – 1999. – № 5. – P. 139-150.

6. Fetiskin N. P. Social and psychological development of the individual and the diagnosis of small groups / N. P. Fetiskin, V. V. Kozlov, G. M. Manuilov. – М. : publ. Institute for Psychotherapy, 2002. – 490 p.

7. Psychology. Dictionary / edited A. V. Petrovskij, M. G. Yaroshevskij. – [2nd edition corrected and supplemented]. – М. : Politizdat, 1990. – 494 p.

8. Matsenko J. M. Spirituality: the phenomenon of psychology and education facility / J. M. Matsenko. – К. : Education of Ukraine, 2010. – 100 p.

9. Merlín V. S. Psychology of individuality / V. S. Merlyn. – М. : МПСИ, 2009. – 544 p.

10. Stolin V. V. Consciousness of the individual / V. V. Stolin. – М. : МГУ, 1983. – 284 p.

11. Glushchenko N. S. Individuality as an expression of natural-social in a person / N. S. Glushchenko // Abstract. – Barnaul: ВНП, 2006. – 74 p.

12. Spiritual and moral values of modern Ukrainian youth. – К. Аналіт. Дон. Msg. Arch. Ukr. John th soc. Research, 1998. – 360 p.

13. Zenkovskij V. V. Collected Works. V. 2. About Orthodoxy and Religious Culture: Articles and Essays (1916-1957) / V. V. Zenkovskij // Comp., Prepared. text introd. Art., and comment. O. T. Ermishina. – 2008. – 528 p.

14. Kolesnikova I. A. "Education for spirituality and morality in an era of global change" / I. A. Kolesnykova. – М. : Pedagog, 2008. – № 9. – P. 25.

15. Sagatovskij V. So what is spirituality? / V. Sagatovskij // School of spirituality – 1998. – № 2. – P. 24 - 40.

16. Sapogova E. E. Psychology of human development: training manual / E. E. Sapogova. – М. : Aspect Press, 2001. – 460 p.

Завацька Н.Є.,

д.псих.н., професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Завацький В.Ю.,

аспірант кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Україна, м. Северодонецьк

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДІ

У статті розглянуто сучасні підходи до духовно-особистісного становлення молоді. Представлено комплексний підхід до умов, механізмів, чинників духовно-особистісного становлення молоді.

Ключові слова: молодь, духовно-особистісне становлення, самоактуалізація, самореалізація.

UDC 159.9

Zavatskyi Yu.A.,*candidate of psychology sciences, associate professor of the department of psychology,
of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University***Zhigarenko I.E.,***candidate of psychology sciences, associate professor of the department of applied psychology and social work,
of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University**Ukraine, Severodonetsk*

INFLUENCE CONFIDENT BEHAVIOR TO ADAPT TO THE TRAINING OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

The results of studies of the effect of confident behavior in the adaptation of students to study at a higher education institution; practical recommendations for the development of self-confidence.

Keywords: *adaptation, confident behavior, students, higher education institution.*

Statement of the problem. The problem of confidence has long occupied a prominent place in the scientific psychological literature. This is quite natural, because society can not exist without confident individuals. Confidence is one of the most important basic features of the personality. It's begin to form in the early childhood, at a senior same school age confidence is of great importance for the disclosure of a person's abilities and further definition of its place in life.

Now many aspects of human life lost its usual unambiguity and more demanding activity, courage, personal initiative and self-confidence. Today the most successful and perspective in life there are those people who are not afraid of situations race, able to act independently, active, energetic, purposeful, while other people experience a feeling of uncertainty in communication, the establishment of interpersonal contacts, they are passive in the activities of the overly concerned with the assessment of other people, are more dependent on the other, sensitive, prone to suggestions, are subjected to pressure from the environment.

The correlations of confidence of the subject with its activities become a great scientific and practical significance. Mechanisms of confidence included in decision-making processes, the study of which occupies the leading place in the foreign and domestic science. (D. Kahneman, A. Karpov, A. Tversky, A. Slovik and many others).

The background to the development of measurement procedures for estimating confidence constitute a theory A. Salter, which explained the confidence dominance of arousal over the processes of braking, J. Volpe, which explained the uncertainty of the influence of social fear, and A. Lazarus, who saw the cause of it in the «deficit of conduct», not enshrined in the necessary skills of the confident behavior.

Summing up the data of different authors, we can say that self-confidence is the property of the individual, the core of which is the positive assessment of the individual's own skills and abilities, sufficient to achieve meaningful goals for him and meet his needs. Confidence is the property of the individual, which reflects a reasonable self-esteem, sense of purpose, that is in self-control and a clear expression of their feelings, needs and attitudes, based on objective knowledge and experience.

In every society is a certain culture of relations and interaction between the children and the younger generation, there are social stereotypes, it is therefore necessary to implement a more comprehensive approach to the study of age-related characteristics of confidence and the various options influence on the development of confidence of senior schoolchildren and students. Especially important studies of this phenomenon in the youth age, because this age is the bridge with adult life [2; 3; 5].

The aim of the article: to reveal the peculiarity of the impact of the level of confidence on the socio-psychological adaptation of students.

Presentation of the main material and research results. Methodological and theoretical basis of the research are: the basic principles of systemic and holistic approach to the study of personality and individuality (K.A. Abulhanova-Slavs'ka, V.G. Asjejev, T.F. Bazylevich, V.A. Barabanshhykiv, E.A. Golubjeva, V.D. Nebylicyn, N.I. Rejnal'd); the concept of multivariate – functional organization of features of the personality and individuality (A.I. Krupnov), which was implemented in a number of studies (O.B. Barabash, M.I. Vovk, T.V. Voroncova, G.N. Kamenjeva, N.V. Kartyna, S.I. Kudinov, I.A. Ponomar'ova, O.Ju. Pol'ska); work in the field of psychology of confidence, in which the phenomenon of confidence is studied comprehensively and as personal characteristics (A. Bandura, A. Sal'ter, Dzh. Vol'pe, V.G. Romek.), and as a significant determinant of the decision (P. Dzhuslin, V. Ferrel, I.V. Vajner, I.G. Skotnykova) [3; 4].

As is known, a person in its development passes through several age periods, each of which corresponds to the flowering of certain mental functions and features of the personality. The main feature of youth age is the awareness of their own individuality, identity and otherness of the other.

A student as a person of a certain age and as a person can be characterized by the three sides: from a psychological, which represents the unity of psychological processes, States and personality traits; and social, in which are embodied public relations, quality, stemming from the membership of the student of a particular social group, nationality and so forth, from the biological, which includes the type of higher nervous activity, structure analyzers, unconditional reflexes, instincts, physical strength, body type, facial features, skin

color, eyes, height and so on. The party mainly due to heredity and the equipment born, but to a certain extent changed under the influence of the conditions of life [1].

Confident student behavior - this expression without harming others. The main characteristics of assertive behavior are: optimism and self-efficacy, openness, spontaneity, emotional language that meets the open, spontaneous and genuine expression in the language of his expressed feelings, expressiveness and congruence of behavior and language, direct and honest expression of opinion, without regard on others, the ability to improvise that is until the spontaneous expression of feelings and needs.

Based on these and many other studies, we can assume that confidence is a property of the individual, the core of which is the positive assessment of the individual's own skills and abilities that will be sufficient to achieve significant goals for him and meet his needs. For the formation of self-confidence is an important positive subjective evaluation of the results of their own actions and estimates of significant people. Positive assessment of availability, "quality" and the effectiveness of their own skills and abilities define social courage in setting new goals and defining objectives and initiatives with which the student is taken for their implementation [5].

To study the impact of a level of confidence on the socio-psychological adaptation of students used the following method: the test V.G. Romeka «Self-confidence», test of Rajdas «Self-confidence», the method of diagnostics of social-psychological adaptation K. Rodzhersa and R. Dajmonda. The survey was conducted among the students of the psychology Department of the East-Ukraine national University named after Volodymyr Dahl.

The questionnaire V.G. Romeka «Self-confidence» – gives an idea of self-confidence as a socio-psychological characteristic of human. Evaluation is presented in the form of three scales: the scale of total self-confidence, the scale of social courage and scale of the initiative. For the formation of self-confidence is important not so much the objective success, status, money, etc., how many subjective positive assessment of the results of their own actions and evaluation, which follow from the important people. The positive assessment of the availability, quality and effectiveness of their own skills and abilities will determine the social courage in the formulation of new objectives and identifying the challenges, as well as the initiative from which the person is taken for their implementation. However, the positive assessments of their own behavioral repertoire presuppose the presence of some behavioral «foundation» of these assessments.

Methods "Self-confidence" of Raydas designed to assess the degree of confidence. Self-confidence is the property of the individual, the core of which is the positive assessment of the individual's own skills and abilities that will be sufficient to achieve significant goals for him and meet his needs. Formed under the influence of upbringing, education and social experience gained in the process of socialization and professional development.

Can be used with individual counseling, to evaluate the effectiveness of social and psychological training, the selection of personnel for communication profession.

Self-confident man, as a rule, to a greater extent than the uncertain people who possess such qualities, which are manifested in the activities of, the manner of behavior and speech:

- purposefulness, perseverance, willingness to take risks;
- awareness of himself master of his own destiny, the responsibility for everything that happens to him, independence in making decisions;
- active and impartial perception of reality, a good orientation in it;
- acceptance of oneself and of others as they are;
- openness and friendly attitude in terms of their thoughts and feelings;
- emotional well-balanced, tactful in dealing with people in combination with firmness in the case;
- flexibility of conduct taking into account the changed circumstances, an individual approach to people;
- an operational and effective organization of collective discussions of problems;
- stimulation of other persons by means of the encouragement, support, sincere admiration of their achievements (not insults, not demean other people);
- promotion and maintenance of a favorable psychological climate in the collective.

Is held in the form of an oral test. The Respondent is invited 30 of the allegations, describing the various types of behavior. The task of the Respondent assessed these statements on a 5-point scale, depending on how the described behavior is characteristic of him: «it is Very typical for me» to «not at all typical for me».

The method of diagnostics of social-psychological adaptation K. Rodzhers and R. Dajmond is the analysis of how well a student is experiencing and is aware of the critical moments of their personality and of their states, because of the accuracy of such display in many respects depends on the success of its mastering with the new requirements, adaptation to it (under the adaptation understand the process of transformation of the objective social forms and conditions of life of individuals in productive individual qualitatively unique methods of its organization).

In the questionnaire contained statements about the man, his way of life: experiences, thoughts, habits and styles of behavior. They can always be identified with our own way of life.

All statements have been grouped to 6 factors, which meet the criteria suitability and disadapted: 1) acceptance – rejection of themselves; 2) the adoption of other – the conflict with others; 3) emotional comfort – emotional discomfort; 4) expectations of internal control – the expectations of external control; 5) domination – statement; 6) escapism («backtrack» from the problems).

On the basis of the results of the research have been developed practical recommendations on the identification in the course of investigations of the influence of the level of confidence on the socio-psychological adaptation of students.

Conclusions. As a result of establishing research has shown that one of the components of the success of socio-psychological adaptation of students to teaching in a higher education institution is the high level of their self-confidence. For its increase in the student group, you need to

create a favorable atmosphere of solidarity and trust, to reveal the creative potential of students, to form a tolerant attitude to all members of the group. Set benchmarks, assuage the hunger for information and remove affordable voltage. To awaken in the students of the group of curiosity. When the group created a comfortable microclimate, her students become confident, eager to learn and create. The creation of self-confidence on the socio-psychological adaptation in the group will contribute to the game forms of training and socio-psychological training. Game forms of training can significantly strengthen the motivation of the students, they contribute to the understanding of the complex linkages that help socialization and personal development of students and provide an opportunity to verify in practice, develop and integrate different beliefs, skills, and abilities. Joint group activities, with the participation of all the students, improve interpersonal relations, which significantly affects the increase of the level of confidence in himself. As numerous researches show, the effective regulation of social-psychological adaptation of students is a group training. Already after the first session of the social-psychological training in group behavior changes: decrease categorical assessments, increasing friendliness, born mutual responsibility, expanding mutual assistance, goodwill.

Література

1. Дьяченко М. И. Психология высшей школы: особенности деятельности студентов и преподавателей / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск: Хэлтон, 2008. – 399 с.
2. Лабунская В. А. Психология личности. учебное пособие / П. Н. Ермакова, В. А. Лабунской. – М.: Эксмо, 2007 – 653 с.
3. Хохлова Е. В. Уверенность в себе – базовое качество инновационной личности [Текст] / Е.В. Хохлова // Молодой ученый. – 2011. – №6. Т.2. – С. 108 – 110.
4. Майерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс / Д. Майерс. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. – 512 с.
5. Александрова Ю. В. Возрастная психология / Ю.В. Александрова. – М.: СГУ, 1999. – 63 с.

References

1. D'yachenko M. I. Psihologiya vysshej shkoly: osobennosti deyatel'nosti studentov i prepodavatelej / M. I. D'yachenko, L.A. Kandobovich. – Minsk: Helton, 2008. – 399 s.
2. Labunskaya V. A. Psihologiya lichnosti. uchebnoe posobie / P. N. Ermakova, V. A. Labunskoj. – M.: Eksmo, 2007 – 653 s.
3. Hohlova E. V. Uverenost' v sebe – bazovoe kachestvo innovacionnoj lichnosti [Tekst] / E. V. Hohlova // Molodoy uchenyj. – 2011. – №6. T.2. – S. 108 – 110.
4. Majers D. Social'naya psihologiya. Intensivnyj kurs / D. Majers. – SPb.: Prajm-Evroznak, 2007. – 512 s.
5. Aleksandrova YU. V. Vozrastnaya psihologiya / YU.V. Aleksandrova. – M.: SGU, 1999. – 63 s.

Завацький Ю.А.,

к.псих. н., доцент кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Жигаренко І.Є.,

к.псих. н., доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Україна, м.Севєродонецьк

ВПЛИВ ВПЕВНЕНОЇ ПОВЕДІНКИ НА АДАПТАЦІЮ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті наведено результати дослідження особливостей впливу впевненої поведінки на адаптацію студентів до навчання у вищому навчальному закладі; надано практичні рекомендації щодо розвитку впевненості в собі.

Ключові слова: адаптація, впевнена поведінка, студентська молодь, вищий навчальний заклад.

UDC 159.9

Zavatskaya N.E.,*doctor of psychology, professor, head of the department of applied psychology and social work, of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University***Toba M.V.,***doctor of psychology, professor, professor of the department of applied psychology and social work, of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University**Ukraine, Severodonetsk*

INFLUENCE OF THE SELF-ADAPTATION TO TRAINING UNIVERSITY STUDENTS

In the article the theoretical and methodological analysis of the problem of the self of university students on the effectiveness of their adaptation to teaching. Practical recommendations on the formation of an adequate self-esteem in students and increase the efficiency of the process of acquiring knowledge during training in high school.

Key words: *students, personality, self-attitude, adaptation, self-awareness, educational activities.*

Statement of the problem. The period of study in higher education and how the student copes with the problems that arise in this process, it is very important for the course of his life. Maslow considers learning as a process that continues throughout life and is not limited by the walls of the classroom.

Properties of self-awareness, self-adequacy, structure, level of educational achievement has not only theoretical but also practical interest in connection with the formation of individual life position. Self-awareness is closely linked to the level of human aspirations. The level of claims is the degree of difficulty of goals and objectives that people set itself. The level of achievement of learning activities can be considered as human self-realization, and thus the problem is to be considered relevant.

The purpose of the article – the study of the relationship of self-esteem and academic performance of students in higher education.

The main material and research results. Self appears as a relatively stable structural formation, component I - concept, self-knowledge and self-evaluation as a process. The basis of self-assessment is a system of personal meanings of the individual, entered his system of values. Considered as the central personality of Education and central component I - concept.

Self-interpreted as a personal entity that directly involved in the regulation of human behavior and as an autonomous personality characteristics, its central component, which is formed with the active participation of the personality and reflects the uniqueness of his inner world.

T. Shibutani talks about self-esteem: "If a person - an organization values, the core is a functional unity of self" [3].

The leading role is given to self-esteem problems in the study of consciousness: it is characterized as the core of this process, the rate of the individual level of development, its personal aspect, organically incorporated into the process of self-discovery. Associated with self-esteem self evaluation function, absorb emotional value attitude to her personality, her understanding of the specificity of itself [2].

One of the most pressing problems of pedagogy of higher education is an educational success, due to the increased requirements to specialists, and due to the high rate of technology, huge information flow, and hence the need to

take measures to improve the quality of high school preparation, and thus increase academic student achievement. This problem has been studied in teaching school, but is still the subject of heated debate and confrontation area completely opposite points of view on the aspect of determining the leading factors of academic success and prevent failure. Pedagogy High School is currently undergoing urgent need to study this problem.

V. Yakunin believes that academic performance, academic performance and educational activities are among the criteria for generalized learning efficiency. In terms of managing academic success can be defined as the degree of coincidence of real learning outcomes of students with planned and successful learning – the effectiveness of management training and cognitive activity of students, providing high psychological results at minimal costs (material, financial, physical, psychological, etc.) [3].

The criteria for academic success is academic (educational) achievement that reflects the assessment score (mark) the level of educational achievement, and interest, motivation, quality and methods of mental work (activity, intensity, tempo, duration, systematic, rational and irrational methods of etc.). Because of individual psychological differences in the structure of teaching and learning activities among students quickly and easily achieve good results in their studies, while others – relatively slowly, and some can not get close to them. In this case we speak of the properties of the mental development of man as his education, by which mean acquired under the influence of education, training and educating internal readiness to different psychological adjustment and change in accordance with new programs to further training and education. Education is important factor and condition for further development of man and his formation as an individual entity and activity [4].

The success of any activity, including training, provided by the individual's activity and its optimal mental state. Training activities – is motivated by the activity of the student to achieve the learning objectives. The originality of the study lies in the fact that in the course of work man not only learn the knowledge, but also formed as a person. Training activities of university students professional orientation is different, due to the growing role of professional self-education and self-motivation. In terms of

N.M. Peysahova, educational activities are considered as a complex dynamical system, defined levels of relationships, behavior, cognitive activity, mental states and physiological support (functional classes). All these levels are interrelated and interdependent. Therefore, violation, failure in one link learning activities leads to disruption and reduce the efficiency of the whole system[1].

Within the educational level of the allocated between student and teacher, between student and his classmates. With unity of purpose in the teacher-student communication between them will be the creative community. If an active person (teacher) in communication with the student puts target to transfer knowledge, and passive personality (student) consider communication as a means of assessment, classification, the relationships between them will be at management level. If the interaction of the active person (student or teacher) deal with a passive communication as a means of getting something passive and thus puts the goal, the communication between them will be at service (passive personality maintains active). The level of relations between teachers and students affect the behavior of the latter, in his cognitive activity, the mental state, and through him and his functional status.

Relations arising in the learning process when communicating between teacher and student, student groups will certainly have a great impact on all levels of training activities on formation and development of personality, individual student. However, only when all of those who communicate understands another and takes it as it is, relationships will contribute to the development of creative abilities of the student, the formation of his personality [5].

Successful learning involves the successful completion of the steps and levels of education, mastery of knowledge, abilities, skills, development of personal potential, the formation of social competence, adaptation to society, participation in professional activities.

Period of student learning at the university and how he learns to cope with the problems that arise in this process, it is very important for the course of his life. Maslow considers learning as a process that continues throughout life and is not limited by the walls of the classrooms [6].

At the heart failure studies may lie several interrelated reasons. The main reasons for failure of psychologists (N.O. Menchinska, S.S. Stepanov) consider, firstly, various shortcomings of cognitive activity, and secondly, the shortcomings in the development of students motivational sphere.

Self-assessment, assessment of personality itself, its features, quality and location among others, as a regulator of human behavior affects the efficiency of its operations.

Students with adequate or high self-esteem are more optimistic than those with lowered self-esteem, they successfully solve their tasks as experiencing self-confidence. Such people are less prone to stress and anxiety, sympathetic perceive the world and ourselves.

Self-esteem provides students with moral satisfaction and maintains his dignity [4].

Based on the results of studies designed to identify practical recommendations in the study of the influence of self-esteem on academic performance of students.

Conclusions. In order to form an adequate level of self-esteem in students, we must create a positive emotional

atmosphere in the student group so that each student, feeling her part, could unleash all your creativity, not afraid to show their opinion, could rely on a classmate and felt support for the group. Should be of interest to students, encouraging them to learn, opening to them new dimensions of science and helping to overcome difficulties. Creating a favorable atmosphere in the student group is not possible without the intervention of the teacher. Based on consideration of individual knowledge and personal characteristics of students the teacher selects and performs the necessary psychological and pedagogical influences in each case: interviews, aimed at lifting students in some states of uncertainty, increased anxiety, encouragement, reassurance in situations exams students with high self-doubt, removal of fear before the exam, which reduces their opportunities binds memory, thinking, before exams such students should encourage, inspire self-confidence, talks to overcome excessive confidence (lower self), work with passive student to address their own behavior. These students (not necessarily with low skills, often just started learning diffident) are hesitant to seek help from teachers or fellow group and therefore accumulate weird stuff. Identify the activity they show their fear prevent slowness, feeling uncomfortable. As most students do not get rid of the habit of passive behavior, to help prove their strengths (you can, including giving specific instructions under which would have been relevant abilities of students, and on this basis would change attitudes within the group increased their status among classmates) input low-student team group, establishing contact with fellow students, the implementation of organizing functions for collective cohesion curator student groups studying the structure of interpersonal relationships and psychological climate in the student group. If a group is created a positive emotional atmosphere, the students will feel more confident in themselves, and thus their normal self.

The development of an adequate level of self-esteem will also play learning and social-psychological training.

Thus, all training and educational measures should be aimed at creating an adequate level of self-esteem as an important indicator of success educational activity students. But to secure an adequate level of self-esteem, need to work on yourself.

Литература

1. Зимбардо Ф. *Формирование самооценки. Самосознание и защитные механизмы личности* / Ф. Зимбардо. – Самара : «Бахрах», 2003. – 203 с.
2. Асмолов А.Г. *Личность как предмет психологического исследования* / А.Г. Асмолов. – М. : МГУ, 1984. – 104 с.
3. Лабунская В. А. *Психология личности. учебное пособие* / Л. Н. Ермакова, В. А. Лабунская. – М. : Эксмо, 2007 – 653 с.
4. Александрова Ю. В. *Возрастная психология* / Ю.В. Александрова. – М. : СГУ, 1999. – 63 с.
5. Спиркин А. Г. *Сознание и самосознание* / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972 – 303 с.
6. Чеснокова И.И. *Проблема самосознания в психологии* / И.И. Чеснокова. – М. : Наука, 1977 – 144 с.

References

1. Zimbardo F. *Formirovanie samoocenki. Samosoznanie i zashchitnye mekhanizmy lichnosti* / F. Zimbardo. – Samara: «Bahrah», 2003. – 203 s.
2. Asmolov A.G. *Lichnost' kak predmet psihologicheskogo*

issledovaniya / A.G. Asmolov. – M. : MGU, 1984. – 104 s.

3. Labunskaya V. A. Psihologiya lichnosti. uchebnoe posobie / P.N. ErmaKOva, V. A. Labunskaya. – M. : EHKsMO, 2007 – 653 s.

4. Aleksandrova YU. V. Vozrastnaya psikhologiya / YU.V. Aleksandrova. – M. : SGU, 1999. – 63 s.

5. Spirkin A. G. Soznanie i samosoznanie / A. G. Spirkin. – M. : Politizdat, 1972 – 303 s.

6. Chesnokova I. I. Problema samosoznaniya v psikhologii / I.I. Chesnokova. – M. : Nauka, 1977 – 144 s.

Завацька Н.Є.,

д. псих.н., професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Тоба М.В.,

д.псих. н., професор, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Україна, м.Севєродонецьк

ВПЛИВ САМОСТАВЛЕННЯ НА АДАПТАЦІЮ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті проведено теоретико-методологічний аналіз проблеми впливу самоставлення студентів вищих навчальних закладів на ефективність їх адаптації до навчання. Наведено практичні рекомендації щодо формування адекватної самооцінки студентської молоді та підвищення ефективності процесу оволодіння знаннями під час навчання у виші.

Ключові слова: студенти, особистість, самоставлення, адаптація, самосвідомість, успішність навчальної діяльності.

УДК 159.955+159.954

Ігнатенко А.О.,

*студентка факультету менеджменту і бізнесу**Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв*

Шпак Д.О.,

*к.і.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Миколаївської філії Київського національного**університету культури і мистецтв, postsciresearch@gmail.com**Україна, м. Миколаїв*

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Дана стаття розкриває суть поняття «творче мислення», виявляє відмінні риси творчої особистості, а також розкриває взаємовплив інтелектуального розвитку особистості й здатності творчо мислити.

Ключові слова: *творче мислення, креативність, свідоме і несвідоме мислення, мозковий штурм.*

Постановка проблеми. Дослідження творчого мислення – досить складна проблема, що передбачає вирішення найважливіших питань природи творчості, джерел розвитку творчого мислення, співвідношення в цьому процесі біологічного і соціального, об'єктивного і суб'єктивного, індивідуального і суспільного тощо. Складність проблеми полягає у тому, що внутрішня сутність явища недоступна безпосередньому дослідженню. Тому, навіть незважаючи на багатовікову історію вивчення, тема творчого мислення, все ж таки, залишається недостатньо розкритою. Як відомо, важливим продуктом творчості є мистецтво. Мистецтво, в свою чергу, є показником рівня культури. Через пізнання творчого мислення в психології можна зрозуміти, як слід розвивати творчі навички, підвищити рівень особистої культури, вибрати індивідуальний шлях духовного розвитку.

Проблема творчого мислення потрапляє у фокус уваги науковців у другій половині XIX ст., коли відбулося відділення психологічної науки від філософії й об'єктом вивчення психологів став творчий інтелект. На початку 1930-х рр. минулого сторіччя вчені все більше звертаються до проблеми творчого інтелекту. Одним з перших дослідників цього типу мислення можна вважати М.Вертгеймера. А вже починаючи з кінця 1950-х рр. творчі процеси стають об'єктом експериментального вивчення багатьох психологів, серед яких можна назвати: Дж. Гілфорд, Є.П. Торранс, Д.Б. Богоявленська, Я.А. Пономарьов, Р. Стернберг та багато інших [2].

Мета статті – розкрити суть поняття «творче мислення», виявити відмінні риси творчої особистості й розкрити взаємовплив інтелектуального розвитку людини й здатність творчо мислити. Для досягнення мети роботи необхідно вирішити наступні завдання:

1. дати загальну характеристику поняття творчого мислення;
2. з'ясувати, що є відмінними рисами творчої особистості;
3. подати загальну характеристику критеріїв та методів вивчення творчого мислення;
4. визначити вплив інтелектуального розвитку на здатність індивіда творчо мислити.

Виклад основного матеріалу. Творче мислення – один з важливих, цікавих феноменів, який виділяє

людини зі світу тварин. На початку життя людина вже відчуває потребу до самовираження через творчість, людина вчиться творчо мислити, хоча здатність до такого мислення, для виживання, не є необхідною. Так званий «творчий погляд» це один із способів пізнання світу, і саме він дає можливість прогресу, як окремої особистості, так і людства в цілому. Історія розвитку людства і навіть наш повсякденний досвід демонструє безліч прикладів того, що кожна людина мислить по-своєму, як проявляє свої розумові звички, розумові ходи і рішення. Це стосується не тільки окремих людей, а й цілих народів, держав і епох.

Творче мислення – це такий тип мислення, результатом якого є відкриття принципово нового або вдосконаленого вирішення тієї чи іншої задачі. Творче мислення завжди направлено на створення нових ідей [5]. Психологами було витрачено багато зусиль і часу на з'ясування того, як людина вирішує нові, незвичайні, творчі завдання. Однак до сих пір єдиної, чіткої відповіді на питання про психологічну природу творчості немає. Сучасні уявлення про творче мислення існують у формі комплексу концепцій і теорій, у вигляді теоретичних і експериментальних робіт по окремим аспектам.

Загальнопсихологічні характеристики творчого мислення самі по собі є серйозною проблемою в силу наступних причин. По-перше, творче мислення включено в цілісне поняття творчості, і часто навіть в серйозних, професійних дослідженнях автори схильні або прирівнювати творчість і творче мислення, або зовсім по-різному співвідносити їх. По-друге, безліч напрацювань з даної проблеми не має єдиної системи, але якщо поняття творчого мислення та його критерії визначені, то сама структурованість знання про творче мислення відсутня. Таким чином, відсутність точної, єдиної концепції знання про творче мислення і неясність в термінах створюють істотні труднощі при використанні цього поняття.

Спробуємо розібратися, що є відмінні риси творчої особистості. Одним з перших спробував сформулювати відповідь на дане питання американський психолог Дж. Гілфорд [7]. Він вважав, що «творче мислення» пов'язане з домінуванням в ньому 4-х особливостей:

- Оригінальність – яскраво виражене прагнення до інтелектуальної новизни, незвичайність

висловлюваних ідей. Творча людина майже завжди і скрізь прагне знайти своє індивідуальне, відмінне від інших рішення.

- Семантична гнучкість – це здатність побачити об'єкт під іншим кутом зору, виявити його нове використання, розширювати функціональне застосування на практиці.

- Образна адаптивна гнучкість – здатність змінити сприйняття того чи іншого об'єкта таким чином, щоб розгледіти його нові, приховані від спостереження сторони.

- Семантична спонтанна гнучкість – здатність генерувати різноманітні ідеї у невизначеній ситуації, а саме в такий, що не містить орієнтирів для цих ідей.

Не одноразово робилися спроби дати визначення творчого мислення, але вони внесли мало нового в те розуміння, яке було запропоновано Дж. Гилфорду. Можна сказати, що творче мислення – один з видів мислення, що характеризується створенням суб'єктивно нового продукту і новоутвореннями в самій пізнавальній діяльності під час його створення [6]. Творче мислення – це тип мислення, результатом якого є відкриття принципово нового або вдосконаленого вирішення тієї чи іншої задачі (Г. Ліндсей, К. Халл, Р.Ф. Томпсон).

Пуанкаре Жюль Анрі – видатний французький математик, у своїй доповіді «Математична творчість», писав: «Творити – це означає не створювати непотрібних комбінацій, а створювати корисні, яких незначна меншість. Творити – це вміти розпізнати, і вибрати такі факти, які відкривають нам зв'язок між законами, відомими вже давно, але помилково вважалися не пов'язаними один з одним» [9]. Прикладом творчого мислення може служити шахова гра. І. В. Гете говорив: «Шахова гра – це випробування розуму». Роберт Фішер – видатний американський гросмейстер, 11-й чемпіон світу, згадує: «Є багато шахістів, які грають тільки для того, щоб досягти нічиєї. Але шахова гра повинна бути наступальною, потрібно шукати шляхи до виграшу, а якщо не прагнути до цього, то який сенс сідати за дошку? Я не розумію цього. Я ніколи не намагаюся піти від боротьби, а навпаки – думаю і думаю, як перемогти» [9].

Здатністю до творчого мислення в тій чи іншій мірі володіє фактично кожен. У дитинстві переважає образне мислення, що часто проявляється в малюнках, ліплення, побудовах з підручних матеріалів, в підлітковому віці багато пишуть вірші, а в зрілому вона, як правило, допомагає вирішувати прикладні завдання різного рівня (від повсякденних до науково-технічних і т. д.). Грахам Уоллес використовуючи дані самоспостереження Г. Гельмгольца і А. Пуанкаре, виділив 4 стадії творчого мислення:

- ідготовка,
- дозрівання,
- натхнення
- перевірка істинності.

Він вважав, що в повсякденному потоці мислення ці 4 стадії постійно перекривають один одного. Навіть в дослідженні, здавалося б, однією і тією ж проблеми мозок може тримати на підсвідомості будь-якої один її аспект, в той час, будучи свідомо поглинутим підготовкою або перевіркою іншого аспекту цієї

проблеми. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей, а критичне – виявляє їх недоліки та дефекти. Для ефективного вирішення завдання необхідні обидва види мислення, хоча використовуються вони окремо: творче мислення є перешкодою для критичного і навпаки. Важливим фактором, що сприяє розвитку творчого мислення, є творче мислення в групі [4]. Яке в свою чергу базується на наступних психічних принципах:

- Групова ситуація стимулює процеси вироблення нових ідей. Було виявлено, що людина середніх здібностей може придумати майже вдвічі більше рішень, коли він працює в групі, ніж коли він працює один. У групі він знаходиться під впливом багатьох рішень, думка одного індивіда може стимулювати іншого і т.д. У свою чергу результати експериментів показують, що найкращі показники дає чергування періодів індивідуального і групового мислення.

- Групова ситуація викликає змагання і конкуренцію між членами групи. До тих пір, поки це змагання не тягне за собою критичні і ворожі ситуації, воно сприяє інтенсифікації творчого процесу, тому що кожен учасник намагається перевершити іншого в генеруванні нових пропозицій.

- У міру збільшення кількості ідей підвищується їх якість. Останні 50 ідей є, як правило, більш корисними, ніж перші 50. Очевидно, це пов'язано з тим, що завдання все більше захоплює учасників групи.

- Мозковий штурм є ефективним методом. Він буде більш успішний, якщо учасники групи протягом декількох днів будуть залишатися разом. Якість ідей, запропонованих ними на наступних зборах, буде вище, ніж на першому. Очевидно, для «народження» деяких ідей потрібен певний період їх «дозрівання».

- Психологічно правильно, що оцінка запропонованих ідей виконується іншими людьми, тому що зазвичай недоліки власної творчості помічаються з великими труднощами. Важливим моментом є відсутність критики під час генерування ідей. Проектування в «чорний ящик» (ящик, який не має меж) – значно розширює можливості людини для створення творчих думок і ідей.

Найчастіше, творчою називають людину, яка вчинила наукове відкриття, геніальний винахід або створив твір мистецтва, тобто вчинила творчу дію, яка в подальшому була високо оцінено громадськістю, а також людину неординарну в своєму сприйнятті дійсності і реакції на неї. Останнє визначення досить неоднозначне, так як під це визначення потрапляють люди з психічними відхиленнями. Втім, наявність душевної хвороби не виключає можливості прояву високих творчих здібностей, що підтверджується прикладами Наполеона, Гоголя та інших. Слід зазначити, що свого часу існувала гіпотеза про наявність прямої залежності геніальності і божевілья (Ч. Ломброзо), проте пізніші дослідження, наприклад, Т. Саймонтона, її не підтвердили [3].

Протягом довгого часу здатність до інтелектуальної творчості досліджувалася так, як підказувало логічне мислення: чим вище рівень розумових здібностей, тим більше творча віддача людини.

Стосовно методів дослідження проблеми: Ф. Гальтон спільно з Ч. Пірсоном є основоположниками в дослідженні індивідуальних якостей творчої особистості, які заклали основи психометрії та психодіагностики. А вперше застосували психометричний метод для дослідження креативності Дж. Гілфорд і Е.П. Торренс. Вони провели ряд досліджень взаємозв'язку інтелекту і креативності з застосуванням тестів, де під «креативністю» перш за все мали на увазі здатність до дивергентного мислення (це метод творчого мислення, застосовуваний зазвичай для вирішення проблем і завдань, який полягає в пошуку безлічі рішень однієї і тієї ж проблеми). В результаті досліджень Дж. Гілфорд і Е. Торренс зробили висновок про наявність позитивного співвідношення між рівнями IQ і креативності. При цьому вони стверджували, що більш високий рівень інтелекту, передбачає більшу ймовірність того, що у випробуваного будуть високі показники по тестах креативності, хоча у тих, хто продемонстрували високорозвинений інтелект, можуть зустрічатися низькі показники креативності. У той же час їх дослідження показали, що при низькому IQ висока дивергентна продуктивність ніколи не виявлялася. Е. Торренс навіть запропонував теорію інтелектуального порогу, яка полягає в тому, що при IQ нижче 115–120 балів інтелект і креативність невиразні і утворюють єдиний фактор, а при IQ вище 120 – творчі здібності та інтелект стають незалежними факторами [1].

М. Воллах і Н. Коган в своїх пізніших дослідженнях, також, застосовували тестовий метод, але під редагувати його відповідно до особистих розуміннями сприятливих умов. Для прояву креативності вони зняли ліміти часу, звели до мінімуму конкуренцію учасників в ході виконання тестів і зняли обмеження єдиної «правильної відповіді». В результаті вони прийшли до висновку, що в ході дослідження при дотриманні умов, найбільш наближених до звичайних життєвих ситуацій, співвідношення креативності та тестового інтелекту буде близька до нуля. Дійсно, людина може бути інтелектуалом і не бути креативною, і навпаки. Так, наприклад, Левінсон-Лессінг поділяв творчо мало продуктивних вчених-ерудитів, яких називав «ходячими бібліотеками», і творчо продуктивних вчених, не обтяжених надлишком знань, що володіють добре розвинутою фантазією і блискуче реагують на будь-якого роду натяки [7]. Таким чином можна припустити, що для особистостей з високим творчим потенціалом спочатку, або в результаті індивідуального розвитку, характерно ослаблення механізмів психологічного захисту. Творчій особистості потрібна певна сміливість сприймати і приймати подібну інформацію власної підсвідомості, невідповідну «правильним», «моральним» мотивам, які визнаються допустимими в даній культурі і які вона приймає і включає в свою систему цінностей. Про це говорив Мак-Кіннон: «Найбільш видатна ознака творчої особистості, головна риса його внутрішньої сутності – це певна сміливість. Сміливість особистості, сміливість розуму і духу, психологічна і духовна сміливість, яка є внутрішнім стрижнем креативної особистості, сміливість брати під сумнів загальноприйнятну ідею, сміливість думати так, як не думав ніхто; сміливість бути відкритим сприйняттям

зсередини і ззовні; сміливість слідувати інтуїції, а не за логікою; сміливість уявити неможливе і спробувати його реалізувати; сміливість стояти осторонь від колективності і, якщо це необхідно, конфліктувати з нею; сміливість ставати і бути самим собою» [5].

Протягом часу безліч досліджень провідні ролі відводили таким особливостям творчої особистості, як терпіння і працездатність. Наприклад, А. Пуанкаре писав, що несвідома робота «можлива або, принаймні, плідна лише в тому випадку, якщо їй передувє і за нею йде свідомою робота» [8, с.270]. Велике значення надається і естетичному почуттю, яке безпосередньо служить свого роду фільтром при відборі несвідомих ідей. Однак, найбільш точно, коротке формулювання найістотнішою, з нашої точки зору, особливості творчої особистості наведена В. Н. Дружиніною: «У творчих людей нерідко дивним чином поєднуються зрілість мислення, глибокі знання, різноманітні здібності, вміння та навички і своєрідні дитячі риси в поглядах на навколишню дійсність, в поведінці і вчинках» [2].

Висновки. Велика кількість мислителів, психологів, філософів билися над вирішенням загадок пов'язаних з психологією творчого мислення, і це питання є актуальним донині. Творче мислення розглядається в широкому сенсі цього поняття і вивчається не тільки психологією, але і в нейрофізіології, теорії пізнання, логіки і т.д. В рамках даної роботи неможливо охопити всі підходи до дослідження цього поняття, але на підставі розглянутих матеріалів можна зробити висновки. Наприклад, більшість досліджень будуються з використанням творчих завдань, але в той же час до цих пір не існує єдиної думки про те, які саме завдання слід вважати творчими. З питань психології творчості всі фахівці дотримуються своїх індивідуальних міркувань. Але є і питання, в яких багато хто з них притримуються спільних думок. Більшість дослідників згодні, що для вирішення тих чи інших творчих завдань, в людській психіці задіюються як свідоме, так і несвідоме. Однак провідна роль відводиться несвідомому. Тож не дивно, що вчені досі не прийшли до єдиної думки, які ж індивідуальні особистісні особливості вважати основними для творчої особистості. Підводячи підсумок, можна відзначити, що є ще багато маловивчених особливостей і явищ в процесах творчого мислення людини, які не будуть залишені без уваги. В даний час йде активний процес дослідження цих областей людської психіки.

Література

1. Боговяленская Д. Б. *Интеллектуальная активность как психологический аспект изучения творчества // Исследование проблем психологии творчества / Под ред. Я.А. Пономарева. – М.: Наука, 1983. – С. 182–195.*
2. Дружинин В. *Диагностика общих познавательных способностей / В. Дружинин // Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы. – М.: Институт психологии РАН, 2012. – С. 42–54.*
3. Дружинин В. *Психология общих способностей [Монография] / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер Ком, 2009. – 368 с.*
4. Маслоу А. Т. *Мотивация и личность / Пер. с англ. А.М. Шатлыбаева. – СПб.: Евразия, 2003. – 478 с.*

5. П'якч О.В. Психологія: навчальний посібник у 2-х частинах / О. В. П'якч. – Нікополь: НІПНМетАУ, 2010. – Ч.І. – 102 с.

6. Власова О. Педагогічна психологія: навчальний посібник / О. І. Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.

7. Пономарев Я. Психологія творчості [Монографія] / Я.А. Пономарев. – М.: Наука, 1988. – 437 с.

8. Костюк Г. Проблеми психології мислення / Г.С. Костюк // Загальна психологія: хрестоматія / Під Заг. ред. О.В. Скрипченка. – К.: Вікар, 2002. – С. 311–335.

9. Гиппенрейтер Ю. Хрестоматія по общей психологии: психология мышления / Ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В.В. Петухов. – Москва: Издательство Московского университета, 1981. – 400 с.

References

1. Bogojavlenskaja D.B. *Intellektual'naja aktivnost' kak psichologicheskij aspekt vzuchenyja tvorčestva* // *Issledovanie problem psichologii tvorčestva / pod red. Ja. A. Ponomareva.* – М.: Наука, 1983. – С. 182–195.

2. Družhynyn V. *Dyagnostyka obshhyh poznavatel'nyh sposobnostej / V. Družhynyn // Kognityvnoe obuchenye:*

sovremennoe sostojanye u perspektivy. – М.: *Instytut psichologii RAN*, 2012. – С. 42–54.

3. Družhynyn V. *Psichologija obshhyh sposobnostej [Monografija] / V. N. Družhynyn.* – SPb.: *Piter Kom*, 2009. – 368 s.

4. Maslou A. G. *Motyvacija y lichnost' / Per. s angl. A.M. Tatlybaeva.* – SPb.: *Evrasyja*, 2003. – 478 s.

5. Tkach O.V. *Psichologija: navchal'nyj posibnyk u 2-hi chastynah / O.V. Tkach.* – Нікополь: *NT NMetAU*, 2010. – Ч.І. – 102 с.

6. Vlasova O. *Pedagogichna psichologija: navchal'nyj posibnyk / O. I. Vlasova.* – К.: *Lybid'*, 2005. – 400 s.

7. Ponomarev Ja. *Psichologija tvorčestva [Monografija] / Ja.А. Ponomarev.* – М.: *Наука*, 1988. – 437 s.

8. Kostjuk G. *Problemy psichologii' myslennja / G.S. Kostjuk // Zagal'na psichologija: hrestomatija / Pid Zag. red. O.V. Skrypchenko.* – К.: *Vikar*, 2002. – С. 311–335.

9. Gyppenrejter Ju. *Hrestomatija po obshhej psichologii: psichologija myshlennja / Red. Ju. B. Gyppenrejter, V. V. Petuhov.* – Moskva: *Yzdatel'stvo Moskovskogo unyversyteta*, 1981. – 400 s.

Ignatenko A.O.,

student of the Faculty of Management and Business
Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts

Shpak D.O.,

Ph.D. in History, Associate Professor of department of Social and Humanitarian disciplines
Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts, postsciresearch@gmail.com

Ukraine, Mykolajiv

FEATURES OF CREATIVE THINKING AND ITS IMPACT ON DEVELOPMENT OF PERSONALITY

This article reveals the essence of the concept of «creative thinking», reveals the features of the creative personality and the influence on the intellectual development of her ability to think creatively.

Key words: creative thinking, creativity, conscious and unconscious thinking and brainstorming

УДК 159.923.000.28

Климишин О.І.,

д.психол.н., проф. кафедри педагогічної та вікової психології

Прикарпатського національного університету

ім.Василя Стефаника, klymyshyn@meta.ua

Україна, м. Івано-Франківськ

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ У ВИХОВАННІ ХРИСТІЯНИНА

В статті представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження мотиваційного змісту релігійної віри християн. Означено та обґрунтовано суть чотирьох основних детермінантних чинників релігійної віри особистості – апріорна здатність сутнісної природи людини до дієвого життєздійснення, відповідь на почуття страху, задоволення потреби в ідентичності, усвідомлення складності, гармонійності та доцільності організації Всесвіту.

Ключові слова: особистість, віра, релігійна віра, релігійність, духовність, мотиваційні чинники релігійної віри особистості.

Постановка проблеми. Дослідження психологією феноменів духовного життя особистості, зокрема – релігійної віри, є на сьогодні актуальним та вельми проблематичним. Останнє обумовлене відсутністю такої методологічної основи вивчення релігійної віри, яка б забезпечила цілісний, інтегрований філософсько-теологічно-психологічний підхід до розуміння духовної природи людини, «місця віри в структурі психіки» (Р.М. Грановська). Тієї методології, яка, за твердженням Б.С. Братуся, виходила б із уявлень про межові, кінцеві смисли буття людини, її ролі і призначення в цьому світі і розглядала б психічне життя не як багатоваріантний пасьянс можливих наслідків міфотворення, а як реальний процес боговоплочення, повернення, наслідування Христа. Реальний – значить драматичний, часто трагічний, з усіма його відступами і падіннями, однак орієнтований животворним світлом і змістом християнської культури і культу.

В сучасній психології, як вітчизняній, так і зарубіжній, все ще немає чіткого розуміння змісту чинників, які детермінують виникнення віри та, зокрема, релігійної віри. Цей аспект феномена віри вочевидь вимагає проведення серйозних експериментальних досліджень. Зокрема, упродовж кількох наступних років Центром досліджень антропології й свідомості Оксфордського університету передбачається реалізація проекту (профінансованого завдяки гранту, наданому Фондом Темплтона) широкомасштабних міждисциплінарних досліджень мотиваційних засад віри в Бога. Сподіваємось, що їх результати наблизять психологію до глибшого розуміння феномена релігійної віри і, можливо, навіть підтвердять презентоване тут розуміння релігійної віри як необхідного, природовідповідного (адекватного духовному началу людини) механізму функціонування духа людини, який робить її спроможною реалізувати власну особистісність.

Мета статті – представити авторські результати теоретико-експериментального вивчення екзистенційно-мотиваційного контексту релігійної віри як телеологічного ядра духовного розвитку особистості християнина, розкрити суть основних мотиваційних чинників релігійної віри у вихованні християнина.

Вклад основного матеріалу. Досвід віри конкретної особистості є завжди індивідуальним, як і сама особистість, а тому говорити про абсолютну ідентичність мотивів розвитку релігійності людей в цілому неможливо. Водночас результати проведеного нами дослідження дають підстави для означення чотирьох основних детермінантних чинників релігійної віри особистості християн.

Зміст першого чинника полягає у розумінні релігійної віри людини як апріорної здатності її сутнісної природи. Суть цього чинника визначили відповіді респондентів такого змісту: «Усі люди віруючі за своєю природою», «Кожна людина є створена за образом і подобою Бога, а тому є віруючою від початку», «Віра притаманна усім людям», «Я вірю, бо віра тотожна суті моєї природи», «Віра – це ознака моєї людськості», «Віра – це невід’ємний атрибут моєї особи» та ін.

10,1% респондентів переконані в тому, що схильність до релігійності притаманна їхній внутрішній природі, а зовнішні умови (сімейне виховання, знайомство та спілкування з авторитетними особами, релігійна література, життєві негаразди та ін.) є тільки обставинами ініціювання свідомого прагнення до набуття фундаментальних релігійних переконань, встановлення особистого зв’язку з Творцем.

З позиції християнсько-орієнтованого підходу, оскільки людина є носієм іпостасі духа, а релігійна віра постає як природний механізм його функціонування, то, відповідно, можна вважати здатність людини до віри властивою кожній без винятку людині. Ця здатність людини визначає зміст її екзистенційних устремлень, спроможність розпізнавати і відрізняти духовне, а також схильність «приймати дух і включати його в своє життя» (І.О. Ільїн). Онтологічна природа людської релігійності виступає запорукою її людськості, її інтенційної готовності слідувати сокровенним глибинним порухам власного ества, стверджувати у вчинковий спосіб свою духовну природу. Релігійна віра як апріорна здатність сутнісної природи виступає рушійною силою на шляху духовного розвитку християнина. Це, за їх свідченнями «початок і кінець духовного зросту», «джерело прагнень статися кращими, більшими, аніж є», «перспектива

повернення до духовних Витоків».

Позицію вродженої природи релігійності та її зв'язку з несвідомим як «місцем знаходження потенційної релігійності» відстоював у психології К. Юнг. Місцем знаходження релігійності людини він називає колективне несвідоме, як один із рівнів психіки. Віра конкретної людини, її змістова та функціональна сутність, на думку К.Г. Юнга, визначається індивідуальною (властивою конкретній спільноті, до якої належить людина) природою організації духовної історії, духовних надбань попередніх поколінь, що становить зміст так званих архетипів. Ядро архетипів утворюють загальнолюдські духовні цінності, які є універсальними для усіх людей, незалежно від їх расової чи національної належності. Світ архетипів виражається, зокрема, в релігійних формах і символах. Психологічним носієм образу Бога в людині є самість. Самість, на думку К.Г. Юнга, функціонує як координувальний принцип особистості, в якому відображено потенційну цілісність людини та втілено її смисл. У такому розумінні людина як носій архетипів є від народження релігійною, а її колективне несвідоме як вмістилище релігійних догм (які відображають первинний досвід божества) детермінує виникнення релігійної віри і формування релігійного досвіду.

В. Франкл вважає релігійність людини прерогативою функціонування її надсвідомості, позаяк релігійність передбачає особистісний вибір екзистенційного змісту. На відміну від К.Г. Юнга, він залишає за людиною право на вибір та прийняття своєї релігійності у свідомий спосіб. В. Франкл зауважує, що «релігійність або екзистенційна, або ж її немає як такої» [9, с.64-65]. Така позиція є близькою до нашого розуміння релігійної віри як свідомої відповіді людини на онтологічний заклик, що знаходить підтвердження в щоденному устремлінні утверджувати в дієвий спосіб цінності добра, краси, істини, блага.

Формою існування апріорної здатності сутнісної природи людини, що передусім формуванню релігійного ставлення до світу, на думку багатьох вчених (А. Кураєв, Ю. Макселон, Й. Пастушко, В.Д. Шадриков та ін.), є інстинкт. Релігійний інстинкт не можна зруйнувати. Він, як і будь-які інші інстинкти, є «незмінним антропологічним фактором» (о. А. Кураєв), необхідною умовою життєздійснення людини – її самовизначення, саморозвитку та самовдосконалення як розумної істоти» (о.Й. Пастушко), «в ньому витоки людськості» (В.Д. Шадриков).

Історія розвитку людської цивілізації засвідчує динаміку предмета та форми вираження цього інстинкту. Зокрема, тотемізм, фетишизм, анімізм, магія, язичництво та ін. стали (а в окремих народів так і залишились визначальними) формами існування релігійного інстинкту, з власним предметом. Свідчення того, що ці форми вираження релігійного інстинкту мають еволюційний характер та безпосередньо пов'язані з розвитком свідомості людини, можуть бути наявні і в сучасних зрілих релігійних системах, як-от індуїзм, буддизм, іудаїзм, християнство, а їх окремі елементи, а також зміст релігійних уявлень людини, простежуються у кожному з вікових періодів (зокрема, в дошкільному та молодшому шкільному віці) [7].

На сьогодні психологія як наука не може ні спростувати, ані підтвердити факт існування релігійного інстинкту як форми презентації духовної природи людини. Однак можливість його існування не повинна б вступати в суперечність з прагненням об'єктивного пізнання інтенційних чинників духовного розвитку особистості. Вочевидь, здатність людини до самопізнання, самоосмислення крізь призму добра і зла, «прагнення до досконалого життя та відчуття залежності від Абсолюту» (о. Й. Пастушко) є інтенційною даністю її духовної природи. С.Л. Франк та о. О. Мень наголошували на тому, що кожна без винятку людина – навіть якщо вона не знає Бога або заперечує Його – в глибині душі тягнеться до чогось прекрасного, досконалого, що здатне надати її життю сенсу, перед чим вона відчуває благоговіння. Як властиво людям дихати, мислити, почувати, так властиво їм вірити... Впевненість у тому, що існує щось Вище, дає людині сили для її життєздійснення.

Другим з означених чинників релігійної віри є **страх**. На визначальну роль цього чинника вказало 14,4% респондентів. Щоправда, слід зауважити суттєву відмінність якісного змісту останнього – страху як емоції і страху як почуття, які виникають у респондентів. Так, зокрема, 4,3% практикуючих християн вказують на драматичні ситуації власного життя, загрозу їх життю (як от автомобільна аварія, хвороба), які ініціювали страх смерті та спонукали до віри, 10,1% практикуючих християн звернулись до віри, переживши страх внаслідок певних «моральних падінь», «екзистенційних розважань».

У сучасній психологічній науці доволі поширеною є думка про те, що саме страх людей перед невідомістю є основним фактором виникнення релігії та дорелігійних форм ставлення людини до світу – анімізму та магії. З особливою критичністю цю думку обґрунтував у психології З. Фройд. Відомим є факт: усе, що людині невідоме, зазвичай ставить її в умови порушення внутрішньої рівноваги, виникнення напруги, породжуючи, передусім, очікування негативного ефекту. Однак, чи аналогічними за якістю є ці «переживання», стани стосовно Бога – Абсолюту, Надприродного, Вищого Інтелекту?

Спробуємо передусім проаналізувати саму природу феномена страху, щоб розкрити його змістово-функціональну дієвість щодо релігійної віри людини. Сьогодні у психології немає однозначності в трактуванні природи страху як психічного феномена. Зокрема, чітко прослідковуються дві змістово відмінні точки зору. Перша – трактування страху як базальної емоції, що є фізіологічно зумовленим феноменом життя людини і носить безумовно-рефлекторний характер, друга – розуміння страху як почуття, що формується в умовах життєдіяльності людини і носить умовно-рефлекторний характер. Зокрема, В. Макдугалл, У. Джеймс розглядали емоцію страху як інстинкт, а К.К. Платонов пов'язував емоцію страху з відчуттям болю, точніше кажучи – з потребою уберегти себе від болю, та визначав страх як «біологічно-зумовлену емоцію». На фізіологічному рівні біль поєднується з емоцією страху як первинний сигнал про можливу небезпеку для живого організму. Відповідно, страх як емоція вважається властивим як

людині, так і іншим живим організмам, яким притаманний чуттєвий рівень відображення навколишньої дійсності. Однак, очевидно, що кожна із зазначених позицій не тільки має право на існування, але й віддзеркалює реально існуючий взаємозв'язок умов породження страху, так що обидві пояснювальні позиції не виключають одна одну, а радше доповнюють. Інакше кажучи, ми можемо говорити про різні форми (рівні, ступені) страху, але однаковий біопсихічний механізм його функціонування (хіміко-фізіологічні зміни в лімбічній системі (дослідження нейрофізіологів та психофізіологів Н.А. Рожанського, П.К. Анохіна, П.В. Сімонова, Ф.П. Ведяєва, Т.М. Воробйової та ін.).

Очевидно, за умов існування загрози для функціонування людського організму страх виникає як емоційна реакція, механізм включення інстинкту самозбереження, і тут можна говорити про страх як базальну емоцію. Однак, якщо страх виникає за умов загрози людському «Я» як системи уявлень людини про себе, критики її «Я-концепції», то страх проявляється не просто як базальна емоція, а як соціально зумовлене моральне почуття. В соціокультурній генезі людства ці дві форми страху перебувають у постійному взаємозв'язку і взаємовпливі та обумовлені суб'єктивно-об'єктивним світовідчуттям людини стосовно світу та себе в ньому. «Ця нескінченна дихотомія базується на прихованому та первинному світовідчутті нерозчиненого відчуття «Я», в якому феномен страху виступає метафізичною категорією, що поєднує в собі свою протилежність – любов, надію та віру. Метафізична форма розкривається перед свідомістю людини раптово під час інтуїтивного інсайту, релігійно-містичної зустрічі з «божественним» або архетипними образами колективного позасвідомого, творчо-напхненої одержимості (у платонівському розумінні)» [8].

Відповідно до змісту суджень респондентів та послуговуючись теоретичними доробками Ю. Макселона [5], доцільно класифікувати різновиди страху з притаманним їм детермінувальним «внеском» у мотивацію релігійності практикуючих християн: зокрема, організмичний страх, моральний неспокій, екзистенційний страх.

Сутність *організмичного страху* полягає у виникненні цієї емоції за умов фрустрації потреби в безпеці. Звернення людини до релігії, за таких умов, є радше психологічною втечею від реальності, яка потенційно становить небезпеку для людини. Очевидною є й пряма залежність міри вираженості такої релігійності від життєвих обставин: чим сприятливішими будуть останні, тим менш вираженими будуть релігійні прагнення людини. *Моральний неспокій* породжується почуттям провини, що виникає в ситуаціях вибору між добром і злом, причому вибору на користь останнього і відповідної деформації позитивного уявлення людини про себе. За таких умов релігія стає шляхом звільнення від неприємних переживань та можливістю нової позитивної реконструкції як власного образу, так і соціальних взаємин в цілому. Що стосується християнської релігії, то вона, як ніяка інша, нівелює почуття провини, адже пропагує ідею цілковитого прощення людини за умов її каяття, відкуплення людини

ціною смерті Ісуса Христа. *Екзистенційний страх* виникає в ситуаціях постановки питань екзистенційного змісту. Суб'єктивний зміст останніх, як вказують практикуючі християни, носить наступний характер: «Для чого я живу?», «Який смисл людських страждань?», «Чому існує зло у світі?», «В чому моє покликання як людини?» та ін. Відповідно, релігійність проявляється як прагнення в релігійних догматичних положеннях знайти відповіді на поставлені запитання. «Релігійна пропозиція з'являється тут як продовження питання про сенс життя людини на землі й водночас дає вичерпну відповідь» [5, с.252]. У такому розумінні екзистенційний неспокій як різновид страху ініціює в людини прагнення наблизитись до істинних вартостей життя, досягнути зміст сакраментального начала власної особистості.

У духовному розвитку християнина «включеність та дієвість» кожного з означених різновидів страху як мотиваційного чинника релігійної віри має, як засвідчують рефлексії практикуючих християн, індивідуальний характер та обумовлюється уже наявним досвідом віри. Респонденти зауважують, що зі збільшенням досвіду віри, організмичний страх втрачає своє пріоритетне «звучання-значення», а етично-культуральний неспокій набуває іншої функціональної тональності – оптимізує. Пошук та знаходження відповідей на екзистенційні запити в догматичних положеннях християнської віри нівелюють негативний образ Бога як караючого Судді, який є пріоритетним у сприйманні віруючих на початкових етапах формування їх релігійної свідомості. У своїй суті християнство не допускає домінування страху людини у її духовній сфері (о.Т.Дайчер). Адаже за таких умов християнське вчення втрачає свою первинну орієнтацію, в якій пропагується думка про те, що Христос прийшов світ спасти, а не засудити, прийшов передусім заради «заблуканих овець», людей, які є грішниками. Водночас страх, викликаний глибоким розумінням своєї гріховності і неможливості бути прощеним, практично «паралізує» волю людини до вдосконалення, блокує її бажання «внутрішнього преображення» і робить її пасивною щодо себе самої.

Очевидно, страх як метафізичний феномен має позитивний вплив на віру практикуючих християн лише у тому випадку, коли спонукає до переосмислення можливостей розуму та усвідомлення необхідності прямувати до Творця з метою пізнання істини життя. В такому разі він є не тим, що «паралізує волю», а таким, що актуалізує її здатність до екзистенційних пошуків, даючи певність у можливості досягнення межового сенсу життя. І тут християнин теж стоїть перед вибором – як сприйняти свій стан страху, що відчуті і побачити в ньому – спонуку до самопізнання та саморозвитку чи тільки необхідність задовольнити потребу в безпеці, зосередившись на нижчих потребах. С.К'еркегор зауважив: «Коли з самого початку свого виховання людина неправильно зрозуміла страх, так що той не став вести її до віри, але, навпаки, геть від неї, тоді вона загинула. І, навпаки, той, кого виховує можливість, залишається зі страхом, він не дозволяє собі обманутися нескінченними підробками під неї, в його пам'яті справді перебуває минуле; і тоді напад страху, яким би

він не був жахливим, все ж не змушує бігти. Страх стає для нього духом, що прислужує, який навіть проти особистої волі змушений вести його туди, куди він, охоплений страхом, хоче йти» [2,с.245].

Третім чинником релігійної віри є «потреба у збереженні й розвиткові особистого відчуття неперервності, постійності існування» (Т.М. Титаренко), констатована у 41,2 % респондентів. Цей чинник виявився відсотково найвище вираженим порівняно з іншими у практикуючих християн. Респонденти аргументують звернення до віри «бажанням подолати відчуття смертності», «успадкувати вічне життя у Бозі», «небажанням просто жити заради життя тут на землі», «прагненням знати про можливість продовження життя», «можливість вийти за межі самих себе», «розуміння цінностей терпіння на землі» і т.п.

Як влучно зауважує Т.М. Титаренко, «людина завжди знає про свою смертність і водночас відмовляється діяти відповідно до цього знання, розвиваючи особисте відчуття неперервності й сталості, створюючи індивідуальну концепцію символічного безсмертя... Теологічна модель стверджує можливість іншого існування після смерті, наголошуючи на безсмерті душі... Віра в те, що індивідуальність кожного з нас сягає далеко за межі одиничного «Я», що можливе досягнення нехай символічного, але безсмертя, є найважливішою особистісною потребою, й перешкоди на шляху її задоволення переживаються наприкінці життя особливо гостро. Страх смерті негативно корелює з цією фундаментальною потребою у збереженні й розвиткові особистого відчуття неперервності, постійності існування. Тому пошук власних моделей символічного безсмертя – це й імунізація проти руйнівного страху небуття, і звернення до нових життєвих смислів» [3,с.330-331].

Страх перед смертю як відповідь на потребу у самозбереженні очевидно властивий кожній без винятку людині і як психофізіологічна реакція організму носить несвідомий характер. Що ж стосується відповіді практикуючих християн на питання власної кінечності, то вона носить однозначно усвідомлений характер. Респонденти вказують на те, що усвідомлення власної смертності є складовою їх світоглядної позиції, яка, опираючись на християнське віровчення, надає останній беззаперечного граничного сенсу.

За наявності релігійних переконань про безсмертність людської душі зміст життя (як і саме життя) людини набуває нового якісного та функціонального значення. Релігійна віра забезпечує людині духовні основи її життя, вона стає суттю самого життя. В акті віри, що стверджує вільний вибір людиною життєвих пріоритетів, відбувається зустріч людини зі своїм істинним «Я», яке «є кінечним і нескінченним буттям водночас». Зустріч, яка знаменується утвердженням почуття власної гідності як духовної істоти. Як відзначають респонденти, через духовні середники – молитву, Святі Тайни у символічний спосіб вони входять в реальність вищого, глибинного світу вже «тут і тепер». Переорієнтовуючи цінність подій земного життя (життя по горизонталі) у вертикальну площину, релігійна віра спрямовує їх на шляху духовного сходження до Творця та єдності з Ним,

не даючи можливості обмежитися лише земним, відносним існуванням.

Цікавими міркуваннями щодо цього поділився німецько-французький філософ, лауреат Нобелівської премії А. Швейцер в епілозі своєї праці «З мого життя і думок»: «Два переживання затьмарюють моє життя. Перше полягає в розумінні того, що світ постає неясно таямничим і повним страждання; друге – в тому, що я народився в період духовного занепаду людства. З обома допомогла мені справитися думка, яка привела мене за допомогою етичного світо- і життєствердження до благоговіння перед життям. У ньому знайшло моє життя точку опори і напрям.

Єдина можливість надати своєму буттю якийсь смисл полягає в тому, щоб підняти своє природне ставлення до світу до рівня духовного... Варто людині задуматися над загадковістю свого життя і над тими відносинами, які існують між нею та іншими... життями, і вона відчуває благоговіння перед своїм власним життям і перед будь-яким іншим життям, з яким вона стикається. І це благоговіння перед життям вона втілює в етичному світо- і життєствердженні... Етика благоговіння перед життям – це універсальна етика любові. Це усвідомлена у всій своїй логічній необхідності етика Ісуса... Благоговіння перед природним життям неминує веде також до благоговіння перед життям духовним... У світі безконечна воля до життя відкривається нам як воля Творця, яка повна для нас темних і болісних загадок, а в нас – як воля до любові... Отже, світогляд благоговіння перед життям має релігійний характер...» [1,с.117-118].

Християнство як релігія Любові в особливий спосіб реалізує потребу у збереженні й розвиткові особистого відчуття неперервності, постійності існування, адже від початку акцент життя людини зміщується в площину існування Творця та Іншого (ближнього), а визначальним принципом реалізації відносин у цих площинах виступає любов. Любов стає способом трансформації одиничного «Я» в множинність інших «Я», причому ця трансформація не нівелює індивідуальної цінності одиничного «Я», а звершує та відстоє цю індивідуальність у цілісній світобудові, що з точки зору християнства, утворює єдине містичне Тіло Христове. Любяча людина завдяки почуттю любові відкриває опосередковано через Іншого безліч різноманітних можливостей для себе самої. Очевидно, що якісний зміст ставлення людини до власної кінечності визначають її ставлення до себе, до ближніх, до світу в цілому. Відтак, наскільки у цьому ставленні буде виражено любові, жертвності, настільки нехтуватиметься страх перед минулістю життя, перед смертю як фізичним явищем та формуватиметься почуття певності в одиничній доцільності власного існування й інтегрованості у Вічне Буття. Як зауважив Ф. Шлейєрмахер: «... вся сутність релігії й полягає в тому, щоб відчувати все: визначальне наше почуття, в його вищій єдності як щось єдине і тотожне, і все одиничне й особливе – як зумовлене ним, тобто, щоб відчувати наше буття і життя як буття і життя в Богові і через Бога» [4,с.260].

Як засвідчують рефлексії практикуючих християн, усвідомлення власної кінченності актуалізує потребу

знаходження стрижневої перспективи життя, яка б надавала сенсу щоденним життєвим випробуванням та готовності проходити їх з гідністю, необхідності протистояти злу і творити добро, підпорядковувати свої нижчі потреби вищим і навіть, коли питання смерті набуватиме виразного, реального «фізіологічного змісту», бути вільним від страху перед ним. Життя на землі стає своєрідним екзаменом, під час якого відбувається примноження добра і боротьба зі злом.

Четвертим фактором релігійної віри виступає усвідомлення складності, гармонійності та доцільності (допасованості) організації Всесвіту. На визначальну роль когнітивного фактору у зміцненні релігійної віри вказують 34,3 % респондентів. Його зміст утворили такі судження респондентів: «споглядання складності цього світу приводить до віри в Бога», «Краса живих створінь мене привела до віри в існування їх Творця», «думаю, цей розумно створений світ не міг виникнути сам, а тому я вірую в Бога», «я не вірю, що пішов від мавпи, – усе занадто складно, думаю, це справа рук Творця», «коли бачу красу неба, сонця, то розумію, що за цим усім стоїть Бог, а тому – вірую», «Надінтелект створив увесь світ у гармонії і складності, зокрема – і мене, і я не можу не увірувати» і т.п.

В останні роки широко обговорюють антропний принцип. Його суть полягає в усвідомленні людиною того, що увесь навколишній світ напрочуд тонко і делікатно влаштований наче спеціально для того, щоб на Землі могло існувати життя в усіх його розмаїтих формах. Інакше кажучи, скрізь у природі людина може спостерігати доцільність, без якої життя людини на Землі було б неможливим.

Споглядаючи приголомшливу складність і гармонійність Всесвіту, людина, природно, поставить перед собою питання, хто стоїть за цим. Адже очевидно, що як у годинника є майстер-творець, так і в кожній складній системі (чи то людський організм, чи Галактика в цілому) є Творець. Так, роздумуючи про світ живих форм, І. Ньютон сформулював знаменитий телеологічний аргумент: «Чи ж було побудоване око без розуміння оптики, а вухо – без знання акустики... Будова таких надзвичайно майстерних частин тварин, як очі, вуха, мозок, м'язи, серце та інші, а також інстинкт звірів і комах, – все це не може бути витвором чогонебудь іншого, крім мудрості й мистецтва могутнього, вічно живого Діяча». Відповідь на це питання людина знаходить саме в релігії, адже тільки вона володіє прерогативою пояснення першопричини буття.

Таким чином, на розвиток релігійної віри впливає когнітивне відображення навколишньої дійсності, яке детермінує усвідомлення віри в Творця. «Віра в безпочатковість Всесвіту має не більше експериментальних доказів, ніж віра в Творця. Для атеїста закони природи є аргументами проти буття Бога, а для релігійної людини саме ці закони і свідчать про існування вселенського Законодавця. Цю віру не може похитнути розвиток наукових знань. Скоріше навпаки. Чим складнішою виявляється для людини природа, тим досконалішою повинна бути її першопричина» [6, с.16]. На підтвердження останнього маємо свідчення багатьох видатних учених (А. Айнштайн, М. Ломоносов, К. Лінней, А. Сендідж, Ф. Тіплер, Ю. Алтухов та ін.),

релігійна віра яких зростала з кожним наступним кроком їх наукового пізнання, бо, як свого часу зауважив Френсіс Бекон: «Мале знання відводить від Бога, велике приводить до Нього».

Серед незліченної кількості питань, відповіді на які визначають суть когнітивного фактору розвитку релігійності, можна виділити декілька ключових. Перше – сама поява живого на Землі. Друге – зростання складності, тобто те, що назване еволюцією життя. Третє – проблема формогенезу, тобто архітектурного плану, за яким «само будується» конкретний організм. Нарешті, четверте, – «людина серед інших істот на планеті», тобто «що в них спільне, але й що – типове саме для неї», чим вона відрізняється «від усіх інших» (а ці відмінності дивовижні!).

Очевидно, не кожна людина, для якої релігійність – неодмінний атрибут її світопочування, звертається до поданого вище обґрунтування існування Абсолюту, Координувального Центру, Творця. Дехто обмежується простим спогляданням тієї доцільності, допасованості та особливої складності.

Висновок. Узагальнюючи реалізований в ході нашого дослідження аналіз детермінантних чинників релігійної віри людини – як сутнісної властивості людини, як «відповіді» на почуття страху, як задоволення потреби у збереженні й розвитку особистого відчуття неперервності та постійності існування, як результату усвідомлення складності, гармонійності та доцільності організації Всесвіту – зауважимо, що жоден з означених факторів, як засвідчують результати емпіричного дослідження, не є взаємозамінним, а в умовах релігійного досвіду віруючої людини набуває індивідуальної смислової конфігурації. Проведене дослідження не вичерпує всієї проблематики дослідження мотиваційних чинників релігійної віри особистості, однак відкриває нові перспективи для її переосмислення під різними ціннісно ангажованими й нетрадиційними кутами зору та розробки відповідних психотехнологій оптимізації продуктивного і гармонійного життєздійснення людини.

Література

1. Қлимишин О.І. *Збагнути світ і себе в ньому* / І.А. Қлимишин, О.І. Қлимишин. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – 204 с.
2. Кьеркегор С. *Страх и трепет* / С. Кьеркегор. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
3. *Основи психології: Підручник/за загал. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця.* – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
4. Предко О.І. *Психологія релігії: Підручник* / О.І. Предко. – К.: Академвидав, 2008. – 344 с.
5. *Психологія. 3 викладом основ психології релігії* / під ред. о. Юзефа Мақселона; [пер.зпол. ПП. Чорновіл]– Львів: «Свічадо», 1998. – 320 с.
6. Рацингер Й. *Введение в христианство. Лекции об апостольском символе веры* / Й. Рацингер. – Брюссель, 1988 – 318 с.
7. Сафронов А.Т. *Психология религии: Монография* / А.Т. Сафронов. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 224 с.
8. Шуренко О.С. *Страх: класифікація та корінна природа феномена. [Електронний ресурс]* / О.С. Шуренко. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat39.html

9. Frankl Viktor E. *The unconscious God. Psychotherapy and Theology.* – New York, – Simons and Schuster. – 1975. – 162 p.

References

1. Klymyshyn O.I. *Zbagnuty svit I sebe v nomu / I.A. Klymyshyn, O.I. Klymyshyn.* – Ivano-Frankivsk; Hostynets, 2006. – 204 s.

2. Kerkegor S. *Strakfi i trepet / S. Kerkegor.* – M.: Respublika, 1993. – 383 s.

3. *Osnovy psykhologii: pidruchnyk / za zahal. red. O.V. Krychiuka, V.A. Romentsia.* – K.: Lybid, 1995. – 632 s.

4. Predko O.I. *Psykhologia religii: pidruchnyk / O.I. Predko.* – K.: Akademydav, 2008. – 344 s.

5. *Psykhologia. Z vykladom osnov psykhologii religii / pid. red. o. Yuzefa Makselona; [per. z pol.nep. T.Chornovil].* – Lviv: «Svichado», 1998. – 320 s.

6. Ratsinger Y. *Vvedenie v khristianstvo. Lektsii ob apostolskom sirvole very / Y. Ratsinger.* – Briussel, 1988 – 318 s.

7. Safronov A.H. *Psykhologia religii: Monografiia / A.H. Safronov.* – K.: Nika-Tsentr, 2002. – 224 s.

8. Turenko O.S. *Strakfi: klasifikatsiia ta korinna pryroda fenomena. [Elektronnyi resurs] / O.S. Turenko.* – URL: [http://iai.do.netsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles//stat39.html\(14 liutoho 2009\)](http://iai.do.netsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles//stat39.html(14 liutoho 2009)).

9. Frankl Viktor E. *The unconscious God. Psychotherapy and Theology.* – New York, – Simons and Schuster. – 1975. – 162 p.

Klymyshyn O.I.,

*d.psychology.s., prof. department of educational and developmental psychology Precarpathian National University
named afte Vasyl Stefanyk, klymyshyn@meta.ua*

Ukraine, Ivano-Frankivsk

MOTIVATIONAL FACTORS OF RELIGIOUS BELIEF IN THE CHRISTIAN EDUCATION

The article presents the results of theoretical and empirical research of motivational content of religious faith of Christians. The author gives the definition and the reasonable essence of four key determinant factors of personality's religious faith - the priori ability of essential nature of man to active life, effective answer to fear, meeting of the needs of identity, understanding of difficulty, harmony and expediency of organization of the universe.

Key words: *identity, faith, religious faith, religion, spirituality, motivational factors of religious belief of personality.*

УДК 159.923

Колодяжна А.В.,

к.псих.н., доцент кафедри педагогіки та методики професійного навчання Київського національного університету технологій та дизайну, kol-alla@ukr.net

Україна, м. Київ

ПОЄДНАННЯ КОМПОНЕНТІВ САМОСТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ВІДПОВІДНО ДО ЇЇ ТВОРЧИХ ПРОЯВІВ

В статті зроблено аналіз існування взаємозв'язку творчих проявів особистості з підсистемами самоствавлення. Розглядається багатоаспектність поняття творчості, її сутнісний зміст.

Ключові слова: творчість, творча діяльність, творча особистість, творчі прояви, самоствавлення.

Постановка проблеми. Творчість повинна стати нормою професійної діяльності та нормою підготовки до неї, тобто кожен фахівець має бути творчим фахівцем. Звичайно, рівні творчої діяльності завжди будуть різними, оскільки в кожному конкретному випадкові творчі можливості кожного конкретного працівника детерміновані його задатками, здібностями, обдарованістю чи навіть талантом. Аналіз та систематизація тематичних проблем творчої реалізації особистості надає можливість не лише глибше зрозуміти теоретичні проблеми творчості, але й дозволить регулювати та корегувати процес розвитку творчої особистості, її життєтворчості.

Домінуюча потреба людини – потреба в реалізації самої себе, свого творчого потенціалу. Проблему розуміння творчості, творчої діяльності розробляли такі відомі фахівці з психології творчості, як А. Брушлінський, В. Клименко, О. Лук, В. Моляко, Я. Пономарьов, не кажучи вже про класичні праці Л. Виготського, О. Леонтьєва, Б. Ананьєва, Г. Костюка, С. Рубінштейна, Б. Теплова та інших авторів. Ідея творчості, яка визначається як досягнення людиною чогось значимого та нового, такого, що змінює світ, також є провідною в концепціях закордонних психологів Ф. Баррона, Х. Грубера, С. Дзвіса, Р. Стернберга, Т. Гардифа, Дж. Гилфорда, П. Торранса, К. Тейлора, Д. Фелдмана, Б. Хеннеси, котрі визнають єдність креативного процесу, продукту, особистості та середовища.

Творчість як складне, багатоаспектне утворення, іманентно притаманне кожній особистості, засноване на взаємодії внутрішньо-особистісних та зовнішньо-соціальних детермінант розвитку, є тією характеристикою людини, яка активізує її внутрішній потенціал, розширює сфери самореалізації та формує дослідницьку позицію у відношенні до світу та себе.

Самоствавлення активно вивчається представниками різних психологічних напрямків, але відсутній єдиний підхід до визначення феномену ставлення людини до себе, механізмів формування його та організованості структурних компонентів. Принципово важливим для розуміння механізмів становлення особистості, яка зростає, є підхід до розуміння емоційно-оцінного ставлення суб'єкта до себе і як до процесу, і як до результату.

Мета роботи – дослідження ролі творчості у підсистемах самоствавлення особистості.

Виклад основного матеріалу. Саме завдяки переосмисленню людина стає зрілою особистістю, адже особистість завжди переживає себе як проєкт, усвідомлює свою перспективність. Здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проєкту базується на глибокому знанні, розвиненій самосвідомості й володінні системою засобів, методів, технологій програмування та конструювання. Цей процес не є пристосуванням до життя. Його сутність полягає у самовдосконаленні особистості, піднесенні її життєвих спрямувань.

На основі аналізу особистістю обставин свого життя, власних можливостей, співвіднесення між собою різних варіантів розгортання подій та свого впливу на них із наступним вибором одного з варіантів поведінки відбувається виділення життєвих задач та пошук їх розв'язання. Особистісний вибір є сутністю самовизначення особистості і водночас атрибутом людського буття та слугує відправним моментом для логіки розгортання подальших подій життя людини.

Основною рушійною силою розвитку особистості, за Ш.Бюлер, є вроджене прагнення людини до самоздійснення, яке водночас є й процесом, і результатом життєвого шляху, усвідомленого, пережитого, структурованого часу життя, що постійно переосмислюється [1].

Життя активної, вільної особистості «...розкривається як система творчості, постійної напруги та подолання, постійного комбінування і створення нових форм поведінки», а саме в «...уявленнях людини про себе «дрімають» поняття здатності до творчості» [2]. У творчому проєктуванні життя важливу роль відіграють самопізнання, самоствавлення та самооцінка. Таким чином життєвий і творчий шляхи синтезуються, поєднуються в цьому творенні, побудові людиною самої себе.

«Самодіяльність, самозміна, саморозвиток» людини вітчизняні психологи (А.В. Брушлінський, В.О. Моляко, А.Б. Коваленко, Я.О. Пономарьов, В.А. Роменець, Т.М. Титаренко та інші) схильні розглядати як творчу діяльність [1]. Зважаючи на їх погляди можна зазначити, що з поняттям самоствавлення тісно поєднана проблема творчості.

Творчість постає як специфічна форма діяння людини, а багатоманітність творчих проявів особистості класифікується за різними підставами. Зокрема, О.М. Моляко [3] виокремлює види творчості, що відповідають видам практичної та духовної діяльності, в яких індивід досягає не тільки навколишній світ, вчиться його організувати, розуміти і певним чином взаємодіяти з ним, а й власну здатність до подібних взаємодій, межі та міру своєї самостійної та індивідуальної сили.

«Елементи творчості притаманні усім видам діяльності людини» [4], а тому творчість доцільно розглядати не як самостійний вид діяльності, а як її специфічну якісну характеристику. При цьому «рівень творчості виражається через характер діяльності...» [4]. «Тобто доцільніше буде говорити про «творчі дії», «творчі досягнення», «творчі прояви» у певному виді діяльності, як міру активності суб'єктивного фактора..., окремі види і форми якої можуть характеризуватися більш чи менш високим рівнем творчості» [5].

Я.О. Пономарьов, незважаючи на різноманітність уявлень про творчість (А.В. Батюшков, В.М. Бехтерев, П.К. Енгельмейер, О. Матейко, В.В. Савич та ін.) встановив зв'язки творчості з психічними властивостями особистості, проаналізував структуру психологічного механізму творчості та визначив цей феномен як «механізм розвитку». Дослідник зазначив, що в процесі творчості реалізуються можливості особистості, здійснюється їх розвиток. Процес творчості переживається суб'єктивно «...з психологічної точки зору важливим є саме створення будь-чого нового для даного суб'єкта, тобто мова йде про суб'єктивну новизну... Творчість – це діяльність, яка сприяє створенню, відкриттю будь-чого невідомого для даного суб'єкта». Творчі можливості особистості реалізуються в процесі самовираження й саморозвитку людини. Під творчим самовираженням розуміється здатність людини будувати свій внутрішній світ, своє світовідчуття, саму себе в цьому світі [5].

Інтенсивний внутрішній діалог як процес ставлення індивіда до себе як до іншого може виступати у формі творчих проявів. Так, самокритика творчої особистості спонукає її до діяльності (навчання, праці або самовиховання). Творчі прояви – це творчість особистості, яка виявляється у діяльності, оскільки ще Л.С. Виготський писав про те, що творчість виявляється там, де людина уявляє, змінює, відходить від стереотипів, створює хоч крихітку нового для інших або для себе [6].

Як творчий процес, як духовно-практичну діяльність особистості, спрямовану на творче проектування життя та його здійснення, життя людини розглядають українські вчені (Л.Ф. Бурлачук, Ф.Ю. Василюк, П.П. Горностай, Л.В. Сохань, Л.Г. Терлецька, В.О. Тихонович та інші). Цей процес є одночасно й процесом самовдосконалення. Творчість розуміється як засіб самотворення та самореалізації людини, які пов'язані з певними особистісними станами, переживаннями, властивостями. Творчість людини – це не лише створення творчого результату, але й побудова суб'єктивного творчого світу з власним простором та часом в єдності свідомих та несвідомих, індивідуальних

та колективних начал. А тому індивідуальна творчість життя є процесом створення та відтворення нових уявлень і поведінкових моделей власного життя в реальному життєвому процесі [7].

Найголовнішою проблемою при вивченні творчості є проблема носія творчого начала, особистості, яка творить. Серед західних психологів вагомий внесок у розуміння природи творчої особистості зробили Дж. Гілфорд, Д. Дьюї, А. Маслоу, Т. Рібо, Р. Стернберг, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг та ін. Визначенню поняття творчої особистості у вітчизняній науковій літературі присвячено роботи Б.Г. Ананьєва [8], Л.С. Виготського [6], В.В. Клименко [1], В.О. Моляко [3], Я.О. Пономарьова [5], В.А. Роменця [4], Т.М. Титаренко [7] та інші.

Представники зарубіжної психології, зокрема гуманістичної, вбачаючи в творчості вищу людську потребу, прояв особистісної інтеграції, розглядають творчу особистість як особистість, що самоактуалізується (А. Маслоу), продуктивну особистість (Е. Фромм), людину, що функціонує «повноцінно» (К. Роджерс). В роботах вітчизняних дослідників творча особистість розглядається в аспекті інтелектуальної ініціативності (Д.Б. Богоявленська) та активності (Н.В. Кичук, Я.О. Пономарьов), через зв'язок творчої особистості із самовдосконаленням в професійній діяльності (Н.В. Кузьміна), через її творчий потенціал (П.Ф. Кравчук, Н.В. Кичук) тощо [1].

Творча особистість, на думку В.І. Андреева, – це такий тип особистості, для якої характерна стійка, високого рівня спрямованість на творчість, мотиваційно-творча активність, які виявляються в органічній єдності з високим рівнем творчих здібностей в одній або кількох видах діяльності. Можна стверджувати, що людина, здатна проникати в сутність ідей і втілювати їх всупереч усім перешкодам аж до отримання практичного результату, є особистістю з високим рівнем творчих проявів [1].

Особистість, яка розкривається у творчій діяльності, вважає О.І. Кульчицька [1], має спрямований інтерес до певної галузі знань ще з дитячих років; зосереджується на творчій роботі, спрямовує себе на обраний напрям діяльності; має високу працездатність; підпорядковує творчість духовній мотивації, стійка, непоступлива у творчості, навіть уперта; захоплена роботою. О.І. Кульчицька відмічає, що творчі люди мають високу мотивацію до успіху, поспішають жити, причому, головним мотивом є прагнення реалізувати ідею – цьому підкорюються сила волі, мислення та діяльність.

В.О. Моляко [3] зазначає, що однією з найважливіших якостей особистості з високим рівнем творчих проявів є прагнення до оригінальності, до нового, заперечення звичного, уміння аналізувати явища, порівнювати їх, швидко й легко засвоєння теоретичних знань і способів діяльності, систематичність і самостійність у роботі, стійка зацікавленість нею.

Т.Амабайл та М. Коллінз [1] включають до складу особистості з високим рівнем творчих проявів самодисципліну, здатність відкласти задоволення, персеверативність (багаторазове повторення) в ситуаціях фрустрації, незалежність суджень, терпимість до невизначеності, високий ступінь автономності,

відсутність гендерних стереотипів, інтернальний локус контролю, схильність до ризику, високий рівень самоініціації та прагнення виконувати завдання найкращим чином.

К. Мартіндейл [1] вважає, що особистості з високим рівнем творчих проявів характеризуються широким колом власних інтересів, вони відкриті новому досвіду та надають перевагу новизні.

О.М. Лук [1] виділяє у особистості з високим рівнем творчих проявів властивостей такі характерні якості: готовність до ризику, імпульсивність, незалежність суджень, нерівномірність успіхів при вивченні різних навчальних предметів, почуття гумору, самобутність, пізнавальну скрупульозність, неприймання на віру, сміливість уявлення та мислення.

Проблеми творчості розроблялись у працях Д.Б. Богоявленської, М.М. Гнатка, В.М. Дружиніна, В.В. Клименко, О.І. Кульчицької, О.М. Матюшкіна, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьова, В.В. Рибалко та інших [1].

Сам акт творчості можна розглядати як суб'єктивний вияв індивіда. Творчість – це «вихід, шлях, напрямок руху особистості в розвитку від залежності до незалежності, самостійності й активності. Це шлях розкриття власного потенціалу й самореалізації» [5]. Тому важливою є проблема зв'язку цього феномена з іншими психічними явищами. Пізнання таких зв'язків, що дозволяє виявити багатоаспектність творчості, проникнути в її сутнісний зміст, лежить в основі стимулювання творчих проявів особистості.

Це вказує на можливість існування взаємозв'язку творчих проявів особистості з підсистемами самоствавлення, оскільки саме в ньому відображається особистість як суб'єкт діяльності.

Самоствавлення розуміється автором роботи як утворення, складність будови якого обумовлена багатоплановістю і глибиною життєвих відносин особистості. Змістовний аналіз структурних компонентів самоствавлення дозволяє виділити дві різні за семантичним змістом спільно функціонуючі підсистеми: «оцінну» та «емоційно-ціннісну» (концепція С.Р.Пантілеєва), які складають єдину систему та впливають одна на одну.

Емоційно-ціннісна підсистема самоствавлення реалізується через категорії самоцінності, самоприйняття, самоприхильності, які за своєю суттю є емоційними проявами особистості (К.О. Альбуханова-Славська, В.М. М'ясищев, С.Л. Рубінштейн та інші) [9]. Тому можна припустити, що вона тісно пов'язана з емоційними властивостями особистості та її творчими проявами.

Оцінна підсистема самоствавлення реалізує себе через категорії відкритості, самовпевненості, самокерівництва та відображеного самоствавлення, які можна вважати детермінантами самоцінності та саморозвитку (В.О. Моляко [3], Я.О. Пономарьов [5], В.А. Роменець [4], Т.М. Титаренко [7] та інші). Тому припускається, що ці категорії самоствавлення найповніше будуть розкриватися в творчих проявах особистості та взаємопов'язані з її емоційними властивостями.

Підструктури ставлення до себе надають особистості не лише можливість сприймати себе як даність,

отримувати знання про себе, але й, в першу чергу, оцінювати свої властивості за певними критеріями з метою самозміни. Емоції як відображення мотивів та результатів діяльності існують або у вигляді усвідомлених та неусвідомлених переживань, або в чітко усвідомлених емоційних станах та реакціях. Усвідомлення власних емоцій виконує не тільки функцію регуляції діяльності та поведінки в цілому, але й функцію саморегуляції, яка спрямована на корекцію власних особистісних властивостей.

Висновки. Творча діяльність є важливою умовою розвитку самоствавлення, оскільки має дві взаємопов'язані сторони – зовнішньо-результативну (результати навчальної успішності студента) та суб'єктивну. Саме суб'єктивна сторона творчої діяльності прямо пов'язана з компонентами самоствавлення особистості студента.

Самоствавлення розуміється автором роботи як утворення, складність будови якого обумовлена багатоплановістю і глибиною життєвих відносин особистості. Змістовний аналіз структурних компонентів самоствавлення дозволяє виділити дві різні за семантичним змістом спільно функціонуючі підсистеми: «оцінну» та «емоційно-ціннісну» (концепція С.Р.Пантілеєва), які складають єдину систему та впливають одна на одну. Нагадаємо, що оцінна підсистема самоствавлення містить в собі відкритість, самовпевненість, самокерівництво та відображене самоствавлення особистості. Емоційно-ціннісна підсистема складається із самоцінності, самоприйняття та самоприхильності.

Суб'єктивна сторона творчої діяльності складається з особливостей сприймання певної ситуації, її відображенні у свідомості. Впродовж онтогенезу, завдяки розвитку свідомості, передусім усвідомлення власних особистісних властивостей та можливостей, зростає рівень суб'єктності людини (за Л.С. Виготським). Складна взаємодія зовнішніх (ситуація творчої діяльності, певна її спрямованість) та внутрішніх чинників (ступінь сформованості компонентів самоствавлення, осмислення творчого процесу, рівень креативності) призводить до формування суб'єктних утворень, які знаходять своє вираження, передусім в емоційній сфері особистості.

Творча діяльність виступає, як правило, основним джерелом позитивних емоцій. Емоційно забарвлені смисли, які виникають у творчості, усвідомлюються і взаємодіють з компонентами самоствавлення.

Література

1. Колодяжна А.В. Актуальні проблеми творчої особистості в сучасній психології. / Колодяжна А.В. // *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень*. – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – Тематичний випуск, №1. / Відп. ред. : І.П. Маноха – К. : Гнозис, 2009. – С. 34-37.

2. Абульханова-Славская, К.А. Развитие проблем психологии личности в 80-90 годы / К.А. Абульханова-Славская // *Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории*. Под ред. А.В. Брушлинского. – М. : Издательство «Институт психологии РАН», 1997. – С. 331 – 367.

3. Моляко В. А. Психологические проблемы творческой одаренности / В. А. Моляко ; Украинский Дом экономических и научно-технических знаний общества «Знание» Украины. – К. : [б. в.], 1995. – 52 с. – (Библиотечка специалиста).

4. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посібник / В. А. Роменець ; 3-тє вид. – К. : Либідь, 2004. – 288 с.

5. Пономарев, Я. А. Психология творчества: избранные психол. труды / Я. А. Пономарев; Академия педагогических и социальных наук, Московский психолого-социальный ин-т. – М.: [б. и.]; Воронеж: Модэк, 1999. – 480 с. – (Психологи Отечества: избранные психологические труды: В 70 т.).

6. Выготский, Л. С. Педагогическая психология: научное издание / Л. С. Выготский; Под ред. В. В. Давыдова. – М. : АСП: Астрель : Люкс, 2005. – 671 с. – Библиогр.: с. 660 – 663

7. Питаренко, П. М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності / П. М. Питаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

8. Ананьев, Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека / Б. Г. Ананьев // Психология личности : в 2 т. Т. 2. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2004. – 544 с. – С. 7 – 94.

9. Колодяжна, А. В. Теоретичні проблеми вивчення природи самоставлення. / А. В. Колодяжна // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України «Проблеми загальної та педагогічної психології» / За ред. С. Д. Максименка. Том 12, част. 6. – К., 2010. – С. 130-138.

References

1. Kolodyazhna A. V. Aktualni problemy tvorchoyi osobystosti v suchasniy psykholohiyi / Kolodyazhna A. V. // Problemy osobystosti v suchasniy nautsi: rezultaty ta perspektivy doslidzhen'. – Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – Seriya «Sotsiologiya. Psyskholohiya. Pedagogika». – Tematychnyy vyprusk №1. / Vidp. red. : I. P. Manokha – K. : Hnozys, 2009. – 412 s. – S. 34-37.

2. Abul'khanova-Slavskaya K. A. Razvitye problem psykholohyy lichnosti v 80-90 hody [Tekst] / K. A. Abul'khanova-Slavskaya // Psyskholohicheskaya nauka v Rossyy XX stoletyya: problemy teoryy y ystoriyy. Pod red. A. V. Brushlynskiho. – M. : Yzdatel'stvo «Ynstytut psykholohyy RAN», 1997. – S. 331-367.

3. Моляко В. А. Психологические проблемы творческой одаренности / В. А. Моляко ; Украинский Дом экономический и научно-технический знаний общества «Знание» Украины. – К. : [б. в.], 1995. – 52 с. – (Библиотечка специалиста).

4. Rozenets', V. A. Psyskholohiya tvorchosti: navch. posibnyk / V. A. Rozenets' ; 3-tye vyd. – K. : Lybid', 2004. – 288 s.

5. Ponomarev, Ya. A. Psyskholohyya tvorenyya: yzbrannyye psykhol. trudy / Ya. A. Ponomarev ; Akademya pedagogicheskyykh y sotsyal'nykh nauk, Moskovskyy psykholohio-sotsyal'nyy un-t. – M. : [b. y.]; Voronezh : Modak, 1999. – 480 s. – (Psyskholohy Otechestva : yzbrannyye psykholohicheskyye trudy: V 70 t.).

6. Vyhotskiy, L. S. Pedagogicheskaya psykholohyya: nauchnoe yzdanye / L. S. Vyhotskiy; Pod red. V. V. Davydova. – M. : AST : Astrel' : Lyuks, 2005. – 671 s. – Vybyohr.: s. 660 – 663

7. Tytarenko, T. M. Zhyttyevyy svit osobystosti : u mezhakh i za mezhamy budennosti [Tekst] / T. M. Tytarenko. – K. : Lybid', 2003. – 376 s.

8. Anan'ev B. G. Psyskholohicheskaya struktura lichnosti y ee stanovlenye v protsesse yndyvudual'noho razvutyta cheloveka / B. G. Anan'ev // Psyskholohyya lichnosti: v 2 t. T. 2. Khrystomatyya. – Samara : Yzdatel'skiy Dom «BAKHRAKH-M», 2004. – 544 s. – S. 7 – 94.

9. Kolodyazhna A. V. Teoretichni problemy vyvchennya pryrody samostavleniya / A. V. Kolodyazhna // Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy «Problemy zahal'noyi ta pedagogichnoyi psykholohiyi» / Za red. S. D. Maksymenka. Tom 12, chast. 6. – K., 2010. – 508 s. – S. 130-138.

Kolodiazhna A. V.,

candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor of Department of Pedagogy and Methodology of Vocation Education of Kyiv National University of Technology and Design, kol-alla@ukr.net

Ukraine, Kyiv

COMBINATION OF THE PERSONALITY'S SELF-ATTITUDE COMPONENTS ACCORDING TO ITS CREATIVE EXPRESSIONS

The article provides the analysis of the existence of the relationship between the personality's creative expressions and the self-attitude subsystems. Creativity is seen as a multidimensional formation based on interaction of interpersonal and social determinants of development, which activates its internal capacity, expands the scope of self-fulfillment and forms the research position in relation to the world and itself. The approach to understanding the attitude of the subject to itself both as to the process and as to the result is fundamentally important for understanding the mechanisms of personality becoming. The objective is to study the role of creativity in the personality becoming subsystems.

Key words: creativity, creative activity, creative personality, creative expression, self-attitude.

УДК 159.9-37.015.3:005.32

Кугай К.Б.,

доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету
технологій та дизайну, sketch_k2008@ukr.net

Україна, м. Київ

СПІЛКУВАННЯ ЯК ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЇ

Стаття є аналізом процесу спілкування, що є не просто обміном інформацією, а взаємною активністю партнерів. Будь-яка взаємодія неможлива без розуміння один одного.

Особливий вид взаємин між людьми – це навчальне спілкування, у якому реалізуються здатності викладача і студента до взаємин. Викладання іноземної мови – це не тільки лінгвістичні знання, але й формування умінь і навичок практичного користування мовою. Уміння використовувати іноземну мову в повсякденному житті припускає спілкування іноземною мовою. Іншомовне навчання неможливе без встановлення між комунікантами певних взаємин, що складаються в соціумі. Отже, у іншомовному навчанні цей принцип має особливе значення, що зумовлено специфікою предмета.

Ключові слова: психологія спілкування, комунікативні бар'єри, іншомовне спілкування, мотивація, навчання іноземної мови, комунікативний підхід.

Постановка проблеми. Процес комунікації або спілкування завжди був важливим питанням взаємовідносин між людьми. І сучасний період в історії не є виключенням, а можливо, й навпаки, проблема спілкування (саме «живого») як ніколи стає актуальною. Останнім часом люди все частіше надають перевагу мережевому спілкуванню (computer-mediated communication), яке не залежить від просторової близькості і може забезпечуватися засобами дистанційної комунікації. Спілкування в мережевих спільнотах виконує низку функцій: пізнавальну, розвиваючу, спонукальну, згуртовуючу. Особливості спілкування в віртуальному просторі пов'язані з обмеженою здатністю використовувати невербальні засоби комунікації, які призводять до труднощів емоційного сприйняття і отримання повної інформації.

Згідно з результатами дослідження трендів комунікації, проведеного в Україні компанією GfK (українська дослідницька компанія, що входить до мережі GfK Group, найбільшого інституту з ринкових досліджень в Німеччині), кожен третій українець спілкується з друзями через соціальні мережі частіше, ніж наживо. А 18% спілкуються щодня онлайн з людьми, котрих вони навіть не знають особисто. Майже стільки ж (17%) опитаних щодня спілкуються з родичами, що живуть окремо (крім батьків та дітей).

Фахівці кажуть, що електронна пошта і текстові повідомлення викликали, так звану, епідемію сором'язливості. Заочно набагато простіше створити і підтримувати певний образ, промовчати про негативні риси і зробити акцент на позитивних.

На підтвердження цього, 61% українців зізнаються, що як мінімум один раз говорили неправду, спілкуючись через Інтернет. А 55% опитаних вважають, що при спілкуванні через Інтернет легко казати неправду і перебільшувати.

У більшості випадків українці наживо спілкуються в колі родини, з тими, з ким живуть разом, або з колегами по роботі.

А от з друзями при особистій зустрічі спілкуються зараз в середньому на 1 годину на день менше, ніж ще 5 років тому. І тільки 36% українців спілкуються наживо

більше, ніж телефоном або онлайн. Але при цьому більше половини опитаних (61%) негативно ставляться до скорочення часу, проведеного особисто з друзями і близькими.

Ще більша кількість українців (91%) вважає спілкування без допомоги сучасних засобів комунікації більш щирим і наповненим. Адже при спілкуванні онлайн здається, що людина постійно контактує з людьми, хоча насправді вона все більше приховує свої справжні емоції за низкою «смайликів». Проте, проблема стосується не тільки українців.

Звичайно, кожен для себе обирає форми і засоби спілкування, але, на мій погляд, «живе» спілкування має більше переваг, ніж недоліків. Комунікація – це багатоскладовий процес, який включає не тільки вербальні засоби, але й невербальні. Паралельно з мовою як засобом спілкування широко використовуються немовні засоби – жести, міміка, інтонація, паузи, манери, зовнішність. Спілкування як жива безпосередня комунікація суб'єктів закономірно виявляє емоції тих, хто спілкується, утворюючи невербальний аспект обміну інформацією. Дуже часто саме цей аспект стає вирішальним у взаємовідносинах людей. А під час мережевого спілкування він майже повністю виключається.

Метою дослідження є аналіз загальних понять психології спілкування, виявлення особливостей виникнення комунікативних бар'єрів при вивченні іноземної мови студентами немовних вузів.

Відповідно до мети дослідження були сформульовані такі завдання:

- провести теоретичний аналіз змісту, мети, засобів, функцій та завдань спілкування; форм та видів спілкування;
- виявити фактори виникнення, особливості прояву і типи комунікативних бар'єрів;
- дослідити шляхи подолання комунікативних бар'єрів;
- проаналізувати проблеми, що виникають при викладанні іноземної мови студентам немовних вузів та роль мотивації.

Виклад основного матеріалу. Психологія спілкування – це розділ загальної психології, предметом якого є психологічна специфіка спілкування, які розглядаються під кутом зору взаємовідносин особистості та суспільства. Говорячи про психологічну специфіку, варто мати на увазі, що процеси спілкування можуть бути розглянуті не тільки під психологічним, а й під іншим кутом зору – соціологічним, лінгвістичним тощо.

В англійській психологічній літературі поширене поняття «комунікація». Семантично «спілкування» і «комунікація» майже збігаються, бо означають «спільність», «з'єднання», «повідомлення» [9, с.9].

Згідно з Лінгвістичним енциклопедичним словником, комунікація (лат. communicatio, від communico – роблю спільним, зв'язую, спілкуюсь) – це специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності [6].

Можна сказати, що спілкування є невід'ємним фактором будь-якої діяльності людини, маючи при цьому суспільну природу. А говорити про діяльність можливо лише тоді, коли вона соціальна за своєю суттю. Тому можна стверджувати, що будь-яка людська діяльність неможлива поза спілкуванням. Отже, комунікація є важливим елементом діяльності людини [9, с.9].

Спілкування – складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також у сприйнятті і розумінні партнерами один одного. У спілкуванні виділяють зміст, мету та засоби.

Зміст – це інформація, що у міжіндивідуальних контактах передається від однієї живої істоти до іншої. Через спілкування можуть передаватися дані про емоційні стани, орієнтовані на те, щоб певним чином скерувати іншу живу істоту на контакти. У людини зміст спілкування значно ширший, ніж у тварин. Люди обмінюються один з одним інформацією, що містить у собі знання про світ, багатий життєвий досвід, здібності, уміння і навички.

Мета спілкування – це те, заради чого в людини виникає потреба у спілкуванні: мета передачі й одержання об'єктивних знань про світ, навчання і виховання, узгодження дій у спільній діяльності, встановлення і прояснення особистих і ділових взаємин, багато іншого.

Засоби спілкування – це своєрідні способи кодування, передачі, переробки і розшифровки інформації, яка була набута в процесі спілкування. Кодування інформації – це спосіб передачі її від однієї живої істоти до іншої. Це – мова й інші знакові системи, писемність у її різноманітних видах і формах (тексти, схеми, малюнки, креслення), технічні засоби запису, передачі і збереження інформації.

Процес спілкування виконує певні функції або завдання. Існує декілька класифікацій. Більшість з них пов'язана з обміном інформацією, взаємодією та сприйняттям людьми одне одного. В.А. Семиченко характеризує спілкування як головну умову виживання, навчання, виховання та розвитку особистості [3, с.9].

Найбільш очевидною постає інформаційна функція – обмін певними повідомленнями, необхідність в яких наповнює людське життя, тобто намірами,

міркуваннями, оцінками, мріями, зауваженнями, роздумами тощо. Інформація є одним з найцінніших людських ресурсів, не менш важливим, ніж матеріальні блага.

Коли метою спілкування є спроба зрозуміти внутрішній світ партнера, його уявлення, переконання, почуття та наміри, здійснюється функція розуміння. Практично вона присутня у спілкуванні майже завжди.

Спонукальна функція постає у тому, що один з учасників спілкування намагається викликати у іншого певну активність, наштовхнути його на певну дію.

Близькою до неї є координаційна функція, яка полягає у координації, тобто узгодженні планів, намірів, способів дій з іншими людьми, організації їх спільної діяльності, підтримці порядку та нормальних стосунків.

Важливе значення має контактна функція, тобто спілкування з метою встановлення або підтримання контактів різноманітного характеру і з різними цілями.

Амотивна функція спілкування – це вираз учасниками спілкування своїх емоцій та отримання співчуття з боку партнерів. Людина відчуває потребу в цьому не менш, ніж в отриманні інформації.

Функція самоствердження – встановлення і фіксація свого місця в системі ролевих, статусних, ділових зв'язків соціуму, в якому необхідно діяти індивіду.

Функція здійснення впливу полягає у певному вольовому впливі на партнера, відчутті влади над ним. Вона є близькою до спонукальної функції, але має ширший спектр дії та іншу мотивацію [8].

Отже, головною метою комунікації – обмін інформацією різного роду. Спілкування та обмін інформацією між людьми здійснюється не тільки за допомогою мови. З давніх часів у людському суспільстві використовувалися додаткові засоби спілкування і передачі інформації, багато з яких існує і дотепер.

Більшість дослідників розмежовують поняття «спілкування» і «комунікація», підкреслюючи, що, на відміну від комунікації, у спілкуванні відображена вся складність реального світу людських відносин з його цінностями і суб'єктивними смислами. Крім того, якщо в понятті «спілкування» наголос робиться на взаємному обміні інформацією (діалогічність, взаєморозуміння), то в понятті «комунікація» наголошується на передачі інформації [9, с.11].

Форми спілкування класифікуються за різними ознаками. Розглянемо класифікацію, в основу якої покладений організаційний аспект взаємодії. Згідно з нею до форм спілкування належать індивідуальні і групові бесіди, розмови телефоном, наради, переговори, конференції, збори, мітинги, дискусії, полеміка тощо.

Бесіда є найпоширенішою формою спілкування. Вона здійснюється з метою передавання інформації, обміну думками, почуттями.

Психологічного контакту людини з іншою людиною як спільності психічного стану важливо досягти вже на першому етапі бесіди, бо інакше використання будь-яких ефективних прийомів впливу під час самої бесіди поза контактом не буде результативним. Прокладання каналів зв'язку між співрозмовниками, коли ніщо не заважає сприйняттю інформації, і є встановленням контакту. Початковий етап бесіди часто називають етапом контакту, однак про контакт не слід забувати й

на всіх інших етапах, а втративши спільність, повертатися до поновлення психологічної єдності.

Потрібно враховувати ознаки невербальної поведінки співрозмовника для ситуативного діагностування стану, в якому він перебуває, щоб визначити його готовність до взаємодії [2,с.150].

Найважливішими видами спілкування у людей є вербальне та невербальне.

Невербальне спілкування-це спілкування за допомогою міміки, жестів, пантоміміки, через прямі сенсорні чи тілесні контакти. Це тактильні, слухові, нюхові та інші відчуття й образи, які ми одержуємо від іншої людини. Крім того, завдяки невербальному спілкуванню людина одержує можливість психологічно розвиватися ще до того, як вона засвоїла та навчилася користуватися мовою.

Вербальне спілкування притаманне тільки людині. Обов'язковою умовою вербального спілкування є володіння мовою. Провідна роль належить усному мовленню, за допомогою якого відбувається передавання інформації іншим людям. Правильність мови свідчить про рівень культури та освіти особистості, зміст- про розум та моральні якості, а характер інтонацій говорить нам про емоційність та настрій людини [3,с.6]. За своїми комунікативними можливостями вербальне спілкування багатіше від усіх видів і форм невербального спілкування, хоча в житті вони, все ж таки, не можуть існувати одне без одного. Ці види спілкування тісно взаємопов'язані.

Мова як найважливіший засіб спілкування виступає також засобом пізнання, мислення. Завдяки цьому комунікація між людьми є основним механізмом становлення людини як істоти соціальної, засобом впливу суспільства на особистість [9,с.12].

Мовленням називається один з видів комунікативної діяльності людини: використання мови для спілкування з іншими людьми. У цьому сенсі, мовлення – це конкретна діяльність, що виражається або у звуковій формі, або у письмовій.

У слова «мова» переважаючим значенням є «система, структура», а в слові «мовлення» – «діяльність». Тому, визначаючи слово «комунікація», доречним є застосування терміну «мовленнєва» [9,с.14].

Таким чином, знання і розуміння людиною самої себе, особливостей спілкування, які зумовлюють специфіку поведінки особистості, її діяльності допомагають глибше розуміти мотиви вчинків людей, регулювати взаємовідносини з ними, володіти прийомами самоуправління і саморегуляції, що дозволяє максимально реалізувати свій особистісний потенціал, правильно орієнтуватися у поведінці людей, володіти способами психологічного впливу, вибудовувати стосунки з оточенням.

Бар'єри спілкування. Потреба людини у спілкуванні є природною. Це те, без чого ми не можемо жити. Щодня ми маємо обмінюватись інформацією з іншими людьми, знаходити спільну мову з колегами по роботі, в сім'ї тощо.

Спілкування – це процес взаємодії принаймні двох осіб, спрямований на взаємне пізнання, встановлення і розвиток стосунків, взаємовплив на стани, погляди і поведінку, а також на регуляцію їхньої спільної

діяльності. Питання про ефективність людського спілкування універсальне.

Під час спілкування багато людей відчувають певні труднощі (бар'єри спілкування), які впливають на ефективність обміну інформацією, взаємодію, сприймання людьми одне одного. Вони мають соціальний або психологічний характер. Бар'єри спілкування можуть бути пов'язані з характеристиками людей, їх прагненнями, поглядами, мовними особливостями, манерами спілкування, релігійними поглядами тощо. Однак процес комунікації може здійснюватися і при цих труднощах [3,с.55].

Отже, комунікативні бар'єри можуть бути викликані різними причинами. Тому можливо виділити такі їхні типи: бар'єри розуміння, бар'єри соціально-культурного розходження і бар'єри відносин.

1. Бар'єр взаєморозуміння. Його виникнення може бути викликано різними причинами як психологічного, так і іншого характеру. Він може виникати через огріхи в процесі передачі інформації. Це фонетичне нерозуміння. Феномен фонетичного нерозуміння швидкої мови, розмови-скоромовки або мови з великою кількістю звуків-паразитів.

2. Семантичний бар'єр розуміння. Він пов'язаний з тим, що учасники спілкування використовують різні значення слів [8,с.57].

3. Стилiстичний бар'єр розуміння. Він звичайно виникає при невідповідності стилю мови того, хто говорить, і ситуації спілкування або стилю мови і стану того, хто в даний момент слухає.

4. Логічний бар'єр розуміння. Він виникає в тих випадках, коли логіка міркування того, хто говорить, або занадто складна для розуміння слухаючого, або здається йому неправильною чи суперечить властивій йому манері доказів.

5. Соціально-культурний бар'єр розуміння. Інколи причиною бар'єра розуміння можуть бути соціально-культурні відмінності між партнерами спілкування. Це можуть бути соціальні, політичні, релігійні і професійні відмінності, що приводять до різного пояснення тих або інших понять.

6. Бар'єр авторитету. Іноді перешкодою може бути саме сприйняття партнера спілкування як особи певної професії, національності, статі і віку. Психологи довели, що бар'єр спілкування тим менший, чим вищий авторитет того, хто говорить, по відношенню до тих, хто слухає. В деяких випадках говорять про бар'єри відносин. Йдеться про виникнення почуття ворожості, недовіри до того, хто говорить, а потім – і до інформації, яку він передає.

Якщо виходити з того, що будь-яка інформація, що надходить до людини, несе в собі елементи впливу на її поведінку, думки і бажання з метою їхньої зміни, то в цьому змісті комунікативні бар'єри – це форма психологічного захисту. Тобто комунікативні бар'єри ніби захищають нас від стороннього психічного впливу, що виникає в процесі обміну інформацією між учасниками спілкування [8, с.58-59].

Установлення комунікативного контакту – це передусім уникнення всього того, що може його порушити.

До труднощів, які мають соціально-психологічне походження, належать бар'єри, які виникають між партнерами. Вони пов'язані з різною соціальною та етнічною належністю [3, с.57].

Психологічний бар'єр формується на підставі попереднього досвіду як негативна установка, розбіжність інтересів партнерів по спілкуванню тощо. Найтиповішими психологічними бар'єрами є поганий контакт та негативна установка на співрозмовника.

Інтелектуальні бар'єри виникають унаслідок різного інтелектуального рівня партнерів. Різні інтереси співрозмовників, культура мови, поверховість міркувань викликає незадоволення та небажання спілкуватись [3, с.57].

Бар'єри культурних упереджень породжені поглядами, звичками і традиціями різних народів. Негативні расові та національні установки є підґрунтям расизму і націоналізму.

Естетичні бар'єри взаєморозуміння виникають унаслідок низької привабливості партнера у його зовнішньому вигляді, мові та манерах поведінки. Усувають такий бар'єр шляхом самоконтролю поведінки.

Мотиваційний бар'єри роблять спілкування партнерів нецікавим або непотрібним. Це може бути спричинено або неактуальною, далекою від інтересів, неприємною темою, або тим, що у цей момент у людини є більш необхідна справа, ніж ця розмова.

Емоційні бар'єри взаєморозуміння – це небажання спілкуватися, заглиблюватись у проблеми співрозмовника і співчувати йому внаслідок антипатії до нього. Вони містять дуже багато різноманітних ситуацій і найбільш характерні для зіпсованих стосунків, а також стосунки опонентів у різних конфліктах. Долають їх за допомогою усмішки, чуйного ставлення до співрозмовника [3, с.58].

Таким чином, перцептивна сторона спілкування є важливим компонентом взаємодії між людьми. Люди, які сприймають один одного, вже вступають в процес спілкування, навіть якщо вони ще не встигли обмінятися певною інформацією.

Розуміти механізми та ефекти сприймання, знати бар'єри, що заважають комунікації – необхідна умова формування знаючого професіоналу.

Отже, для кожної людини важливо вміти спілкуватися таким чином, щоб її правильно розуміли, щоб її слухали і чули. Тому важливо знати способи подолання бар'єрів.

У спілкуванні завжди беруть участь, принаймні, двоє. Кожен одночасно і впливає і піддається впливу. Умовно ці функції можна розділити і сказати, що кожний у спілкуванні одночасно є і слухаючим, і тим, хто говорить.

Керувати ефективністю спілкування можуть обидва партнери, що говорить і слухає, і кожний з них може зіграти свою роль як у підвищенні, так і в зниженні ефективності спілкування.

Яким же чином можливо подолати або попередити комунікативні бар'єри?

Необхідно постійно вдосконалювати знання рідної мови, свою мовну культуру, гуманізувати своє мовлення. Для цього необхідно створення установок на

оволодіння правильним літературним мовленням у всіх ситуаціях спілкування; самоконтроль і розвиток умінь виразного мовлення; розвиток загальних психологічних особливостей особистості, що створюють передумови для успішного оволодіння мовленнєвими навичками та вміннями, розвиток таких комунікативних якостей як правильність (відповідність акцентологічним, орфоепічним, граматичним, пунктуаційним та іншим нормам сучасної літературної мови), зрозумілість, точність висловлювання, доречність (логічність, переконливість, спонукальність), багатство (різноманітність мовленнєвих засобів), виразність (образність, емоційність, яскравість), чистота (недопустимість жаргонізмів, вульгаризмів і просторічних слів), лаконічність; володіння невербальними засобами спілкування (мімікою, жестами, правилами членування мовного потоку, темпом мовлення, тембром голосу) [4].

Труднощі іноземного спілкування. Добре відомо, що вивчення іноземних мов сприяє взаєморозумінню, відчуттю приналежності до міжнародної спільноти та особистому розвитку людини.

Студенти вчаться розуміти культуру, традиції, звичаї різних країн. Порівнюючи, вони більше дізнаються про свою власну культуру та історію. Уміння спілкуватися і розуміти іншу мову безперечно сприяє самоосвіті, працевлаштуванню не тільки в своїй країні, але й по всьому світу.

Вивчення мови включає такі навички як слухання, говоріння, читання та письмо. Певний рівень володіння цими навичками дає впевненість в своїх знаннях, самостійність та поштовх до творчості. Студенти аналізують схожості та розбіжності між рідною мовою та іноземною мовою, яку вивчають.

Розвиток комунікативних навичок разом з розумінням структури мови може бути основою для вивчення різних мов у майбутньому, а також сприяти покращенню рівня письменності рідної мови [5, с.53].

Зараз володіння іноземними мовами, особливо англійською мовою (як мовою професійного спілкування), а також навичками міжкультурної комунікації стає однією з головних вимог сучасного фахівця в будь-якій сфері. І тут варто згадати про мотиваційний компонент вивчення іноземної мови.

Згідно з визначенням С.У. Гончаренка, мотивація – це «система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки». На його думку, «як мотиви можуть виступати: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватись з різних мотивів» [1, с.217].

У педагогіці мотивація вважається найбільш безперечним і вивченим чинником успішності навчання в цілому і вивчення іноземної мови зокрема. Вона є пусковим механізмом будь-якої діяльності: чи то праця, чи спілкування, чи пізнання.

Оволодіння іноземною мовою має на меті не тільки отримання лінгвістичних знань, але й формування умінь і навичок практичного користування мовою. Уміння використовувати іноземну мову в повсякденному житті припускає спілкування іноземною мовою, її залучення в усну чи писемну комунікацію. Спілкування як

соціально-психологічний процес неможливе без установлення між комунікантами певних взаємин, що складаються в соціумі. У іншомовному навчанні цей принцип має особливе значення, що зумовлено специфікою предмета.

Серед мотивів, що спонукають сучасного студента вивчати іноземну мову, можна назвати наступні:

- здійснення поставленої цілі;
- бажання отримати навички в іншій сфері діяльності;
- подолання труднощів, виявлення старанності;
- бажання і можливість подорожувати;
- продовження навчання у вищих навчальних закладах Європи;
- працевлаштування та отримання гідної заробітної плати;
- нарешті, просто отримання «заліку» (так звана «негативна» мотивація).

Складніша ситуація з мотивацією у студентів немовних вузів. Мета викладача полягає не тільки і не стільки в тому, щоб ознайомити студентів з предметом на першому занятті, скільки зацікавити їх, створити умови для активізації пізнавальної діяльності, розбудити бажання до неї. Розглянемо цю проблему на прикладі Київського національного університету технологій та дизайну. Університет має шість факультетів, на яких здійснюється підготовка фахівців різних галузей знань: інженерна механіка, електричні прилади та системи, інформаційні технології проектування, технологія та дизайн текстильних матеріалів, технологія виробів легкої промисловості, менеджмент, економіка підприємств, хімічні технології, різні напрями дизайну тощо.

Звичайно зрозуміло, що студенти, обираючи наш університет, не орієнтувалися на іноземну мову. Їх головна мета – це оволодіння тією спеціальністю, яка їм цікава, яка в майбутньому стане для них професією.

Що ж робити викладачу іноземної мови? Які можуть бути мотиви вивчення мови для студентів?

Треба сказати відверто, що основним мотивом для студентів нашого вузу є отримання «заліку» або задовільної оцінки на іспиті. Безперечно є певний відсоток студентів, для яких це не є головним мотивом.

Важливу, а іноді і вирішальну, роль тут відіграє викладач. Основними критеріями формування мотивації вважається наявність пізнавальних мотивів і цілей, наявність позитивних емоцій, які викликає процес навчання, уміння і бажання вчитися, вміння і можливості застосовувати здобуті знання на практиці.

Важливо організувати емоційно-позитивне ставлення студентів до самого процесу навчання. А це багато в чому залежить від індивідуально-особистісних уявлень студентів, від педагогічної майстерності та поведінки викладача на заняттях, від способів і технологій навчання, які він використовує (колективні форми роботи, рольові ігри, перегляд відеофільмів). Істотну роль відіграє внутрішня мотивація, коли діяльність студентів спрямована на вивчення змісту навчального предмета і оволодіння цим змістом (пізнавальна мотивація), на використання мови у професійних цілях (предметно-функціональна мотивація), на перегляд фільмів, знайомство з визначними пам'ятками культури

(розважальна мотивація), на використання мови з метою підвищення загального рівня освіченості (навчальна мотивація) тощо.

Але для організації навчання іноземної мови з урахуванням всіх вищезазначених факторів потрібно багато часу, різноманітні технічні засоби навчання (напр. лінгафонні кабінети, відеокласи) тощо. А в умовах сучасних реалій, коли, по-перше, є певні вимоги навчальної робочої програми, по-друге, кількість студентів в групах від 15 до 30 (що неприпустимо для ефективної практики мови), по-третє, відсутність необхідних технічних засобів навчання і останнє, треба враховувати специфіку викладання дисципліни «Іноземна мова» в немовному вузі. Кожен викладач має навантаження 900 годин, але у викладачів іноземної мови всі ці години – практичні заняття («горлові години»). І, навіть, при великому бажанні викладач просто фізично не має змоги провести всі заняття на однаковому позитивно-емоційному рівні і поділитися тими знаннями, які він має. А про індивідуальний підхід до студента можна вже й не говорити.

Ще одна проблема, яка потребує обговорення – це підходи до навчання іноземної мови.

Як було зазначено вище, у зв'язку з сучасною ситуацією в країні, попит на висококваліфікованих спеціалістів в сфері легкої промисловості, економіки, дизайну, які володіють іноземними мовами, різко зріс. Як зазначено в робочій програмі з дисципліни «Іноземна мова фахового спрямування», метою курсу є забезпечення активного володіння випускниками іноземною мовою як засобом формування думок в сфері повсякденного спілкування та в професійній сфері відповідно до спеціальності; формування у них переорієнтації щодо ролі іноземної мови як зовнішнього джерела інформації та іншомовного засобу комунікації для засвоєння та використання її в особистих цілях для висловлення власних думок розуміння співрозмовників; розвиток у студентів можливості та бажання використання іноземної мови для альтернативно-професійного застосування в сфері майбутньої професійної діяльності; оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела [7, с.4].

Завданням програми є навчити студентів бачити в іноземній мові засіб отримання, розширення та поглиблення системних знань за спеціальністю, тобто засіб самостійного підвищення своєї кваліфікації, довести до студентів цінність іноземної мови для становлення людини як особистості та як фахівця.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати: лексичний мінімум, властивості слова і словотвір, граматику іноземної мови в обсягах, передбачених програмою, правила міжособистісної та міжкультурної професійної комунікації; вміти: усно спілкуватися іноземною мовою в межах лексичного мінімуму та тематики, передбачених робочою навчальною програмою, писати іноземною мовою, а саме – перекази, реферати на професійну тематику, анотації до тексту за фахом, працювати з різними типами словників, складати тексти презентацій, читати, розуміти та перекладати автентичну фахову літературу [7, с.4].

Безумовно, всі ці навички є важливими та необхідними для кожного студента. Але, на мій погляд, враховуючи всі недоліки організації процесу навчання іноземної мови студентів неможливо вивчити, основний акцент треба робити на формуванні навичок розуміння та перекладу автентичних текстів фахового спрямування і, звичайно, навичок спілкування в сфері професійної діяльності.

За останні роки все більшої популярності набуває комунікативний підхід у навчанні іноземних мов. Головним його напрямом є вивчення мови в умовах спілкування. І тут треба зосередитись на формуванні комунікативної професійної компетенції як специфічної мовної поведінки. Сутність комунікативного підходу полягає в тому, що навчання іноземної мови має бути максимально наближеним до реального іншомовного спілкування, що досягається шляхом організації початкового процесу як моделі спілкування.

Таким чином, постає наступна проблема. Студенти, що вступають до університету, мають різний рівень володіння іноземною мовою. На перших заняттях викладачі кафедри проводять тест на визначення рівня знань. Але можливості розділити студентів на групи за рівнем володіння мовою майже немає.

Тому складається наступна ситуація – в одній групі є декілька студентів (2-3) з гарним рівнем володіння іноземною мовою (intermediate, upper-intermediate), а інші (15) мають елементарний (elementary) рівень знань. І як викладачу діяти в таких умовах? Сильні студенти жваво реагують на запропоновані завдання, беруть участь у дискусіях на різні теми, а слабкі студенти взагалі не розуміють, що викладач від них вимагає. Тому доводиться працювати з елементарним лексичним матеріалом, пояснювати граматичні конструкції тощо (нерідко бувають ситуації, коли студенти не знають елементарної граматики української мови!). Звичайно, в такому випадку на опрацювання певної теми витрачається набагато більше часу, ніж заплановано.

А в той час сильні студенти втрачають зацікавленість до таких занять, і їх можна зрозуміти. І якщо ми хочемо принаймні зберегти той рівень знань, що ці студенти мають, треба створювати для них належні умови. Адже формування внутрішньої мотивації можливо лише за умов, коли студенти отримують задоволення від того, чим вони займаються. Для цього заняття з іноземної мови треба організувати таким чином, щоб кожен студент був залучений до цікавої діяльності, яка, крім того, має бути професійно орієнтованою.

Крім цього, викладач має націлити студентів на ефективну системну самостійну роботу у сфері іншомовної підготовки. При цьому цікавим мотиваційним механізмом виявляється робота з іноземними текстами зі спеціальності в науково-технічних журналах і монографіях, яка необхідна для виконання тих чи інших завдань, виступу на практичних заняттях, підготовки наукової статті чи доповіді на науковій конференції. Поняття самостійної роботи студентів можна розглядати як специфічний вид навчальної пізнавальної діяльності. Студент самостійно, під дією власних мотивів, оцінює предмет діяльності, визначає загальну мету і конкретні завдання, вибирає найбільш придатні засоби їх вирішення для досягнення

бажаного результату, здійснює необхідний самоконтроль.

Висновки. В даній роботі були розглянуті загальні поняття психології спілкування, такі як зміст, мета, засоби, функції та завдання спілкування.

Отже, спілкування – це складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також у сприйнятті і розумінні партнерами один одного.

Дуже важливим у спілкуванні є перше враження. Звичайно, перше враження це не завжди остаточний і правильний висновок про співрозмовника, але важливо, що з самого початку на його основі будується спілкування.

Найважливішими видами спілкування у людей є вербальне та невербальне.

Мова як найважливіший засіб спілкування виступає також засобом пізнання, мислення.

Крім цього, висвітлювалось питання бар'єрів спілкування, які впливають на ефективність обміну інформацією, їх причини та типи. Комунікативні бар'єри у спілкуванні різноманітні, зумовлені неоднаковими чинниками. Тому важливо розуміти їх природу, причини і шляхи розв'язання.

Основний акцент в даній роботі зроблено на іншомовне спілкування, саме труднощі іншомовного спілкування та особливості викладання іноземної мови у неможливому вузі.

Література

1. Гончаренко С.У. *Український педагогічний словник*/С.У. Гончаренко – К.: Либідь, 1997. – 376с.
2. Зазюн І.А., Крамущенко Л.В. *Педагогічна майстерність. Підручник*/ І.А. Зазюн – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
3. Кайдалова Л.Т., Пляка Л.В. *Психологія спілкування: навчальний посібник*/ Л.Т. Кайдалова – Х.: НФаУ, 2011. – 132с.
4. Козирев М.П. *Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання* / М.П. Козирев // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. – 2014. – Вип. 1. – С. 201-2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvldi_2014_1_24.pdf
5. Куцай К.Б. "The importance of English in the modern world". *Збірник наукових публікацій: «Формування науково-освітньої політики»: збірник статей (рівень стандарту, академічний рівень)*. – К.: Центр наукових публікацій, 2015. – 102с. – стор. 53-54.
6. *Лінгвістичний енциклопедичний словник*, [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tapemark.narod.ru/les/233a.html>
7. *Робоча програма з іноземної мови фахового спрямування для студентів II-IV курсів за напрямом підготовки 6.010104 Професійна освіта (Технологія виробів легкої промисловості) / розробник Куцай К.Б.* – К.: КНУЗПД, 2014. – 13с.
8. Прухін І.О. *Соціальна психологія спілкування: навчальний посібник*. – К.: НТУ ім. Драгоманова, 2003. – 244с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nri.edu.ua/e-book/book/html/D/isry_kgppu_Soc_psih_splkuvannya/
9. Філоненко М.М. *Психологія спілкування. Підручник*. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224с.

References

1. Goncharenko S.U. *Ukrainian pedagogical dictionary* / S.U. Goncharenko – K.: Libid', 1997. – 376s.
2. Zazyun I.A., Kramuschenko L.V. *Pedagogical masterclass. Textbook*/ I.A. Zazyun – K.: Vishcha shkola, 2004. – 422s.

3. Kajdalova L.G., Plyaka L.V. Psihologiya spil'kuvannya: navchal'nyj posibnik/L.G. Kajdalova –H.: NFAU, 2011. – 132s.

4. Kozirev M.P. Komunikativni bar'eri spil'kuvannya ta shlyahi ih podolannya / M.P. Kozirev // Naukovij visnik L'viv's'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav. Seriya psihologichna. – 2014. – Vip. 1. – S. 201-211.[Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvldu_2014_1_24.pdf

5. Kugaj K.B. "The importance of English in the modern world". Zbirnik centru naukovih publikacij: «Formuvannya naukovovo-osvitnoï politiiki»: zbirnik statej (riven' standartu, akademichnij riven'). – K. : Centr naukovih publikacij, 2015. – 102s. – stor. 53-54.

6. Lingvistichnij enciklopedichnij slovník. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <http://tapemark.narod.ru/les/233a.html>

7. Robocha programa z inozemnoï movi fahovogo spryamuvannya dlya studentiv II-IV kursiv za napryamom pidgotovki 6.010104 Profesijna osvita (Tekhnologiya virobiv legkoï promislivosti) / rozrobnik Kugaj K.B. – K.: KNUiD, 2014. – 13s.

8. Truhin I.O. Social'na psihologiya spil'kuvannya: navchal'nyj posibnik, – K.: NPU im. Dragomanova, 2003. – 244 s. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: http://mpu.edu.ua/e-book/book/html/D/isry_kgppy_Soc_psuh_spilkyvannya/

9. Filonenko M.M. Psihologiya spil'kuvannya. Pidruchnik, – K.: Centr uchbovoï literaturi, 2008. – 224s.

Kugai K.B.,

assistant professor of the department of foreign languages at Kyiv national university of technologies and design, sketch_k2008@ukr.net

Ukraine, Kyiv

COMMUNICATION AS PSYCHOLOGY PHENOMENON

The article is an analysis of a communication process, which is not just information exchange, but a mutual activity of partners. Any interaction is impossible without understanding.

Particular kind of relationship between people is educational communication, where a teacher and a student can realise their communicative skills. Foreign language teaching is not only linguistic knowledge, but shaping of language practical usage. The ability to use a foreign language in everyday life supposes one can speak foreign language. Foreign language teaching can't exist without certain social relationship between communicants. So, this approach is of particular importance in foreign language teaching, due to the subject specifics.

Key words: psychology of communication, communicative barrier, foreign communication, motivation, foreign language teaching, communicative approach.

УДК: 316.6-057.75

Літвінова О.В.,

к.псих.н., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету
ім. М. Остроградського, litvinova1992@gmail.com

Україна, м. Кременчук

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛЮДИНИ ПЕНСІЙНОГО ВІКУ ДО НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ

У статті представлено розгляд проблеми психологічної адаптації людей пенсійного віку до нового соціального статусу. В якості методів дослідження використано теоретичний аналіз літератури, її систематизація та узагальнення, що дозволило виокремити певну строкатість підходів до визначення пенсійного віку з боку вітчизняних та зарубіжних науковців. Розкрито поняття «психологічна адаптація» та основні її критерії відносно до нового статусу «пенсіонера». Визначено типологію пристосування людини пенсійного віку до нових реалій життя. Зазначено, що процес адаптації залежить від багатьох соціальних та психологічних факторів: якості попереднього життя, родинних зв'язків, фінансового стану, професійного статусу, стану здоров'я та ін. Наголошено на ролі впровадження інноваційного проекту «Університету третього віку» в якості фактору успішної адаптації людини пенсійного віку до нового соціального статусу.

Ключові слова: адаптація, психологічна адаптація, пенсійний вік, періодизація вікового розвитку, мудрість, старіння, соціальний статус.

Постановка проблеми. На теперішній час проблема психологічної адаптації людей, які знаходяться у предпенсійному та пенсійному віці стає дуже актуальною. Традиційно соціологами і психологами вивчається молодь, її проблеми в адаптації до сучасних соціально-економічних, політичних та культурних реалій. Соціально-психологічний аналіз процесів, що відбуваються в свідомості представників старшого покоління, які знаходяться в ситуації різновекторного впливу психофізичних та соціокультурних факторів на їхнє повсякденне життя, ті процеси, що викликані закінченням трудової діяльності, послабленням сімейних зв'язків, обмеженістю активності в сфері дозвілля, дружніх контактів не знайшли належного відображення у наукових пошуках.

І в селах і в містах України відбувається процес «старіння нації», тобто у віковій структурі населення збільшується доля людей пенсійного віку. За даними всеукраїнської переписі населення 2001 року (пізніше вона ще не проводилась), доля осіб молодше працездатного віку склала 18,1%, працездатного – 58,0%, старше працездатного – 23,9% [1]. В період до 2016 року прогнозувалось стійке збільшення чисельності людей похилого віку (межею переходу в групу людей похилого віку, згідно рішення комітету експертів ВОЗ, є вік 60 років) у віковій структурі населення країни. Старіння населення характерно не тільки для України, але й для майже усіх європейських країн. Велика кількість людей предпенсійного та пенсійного віку, їхні ціннісні орієнтири, смисли життя не можуть не впливати на загальну політику держави, на молоде покоління. Реальність сучасного життя, що насичене конфліктно-кризисними умовами й екстремальними ситуаціями, поставила питання про вивчення форм соціальної взаємодії між людьми похилого віку та суспільством.

В зарубіжній науці вивченням проблем пенсійного періоду життя людини та пристосуванням до виходу на пенсію займалися такі вчені, як: Р. Ешлі, Р. Макілвін і Р. Гросс, Д. Дж. Левінсон, Е. Хетерінгтон, Р. Болтс. У

вітчизняній науці значну увагу до вирішення даної проблеми приділяють В. Альперович, Л. Анциферова, М. Єрмолаєва, О. Краснова, Н. Паніна, В. Шапіро та інші.

Мета роботи – проаналізувати, систематизувати та узагальнити теоретичні підходи до проблеми психологічної адаптації людини пенсійного віку до нового соціального статусу.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній час в більшості країн світу пенсійний вік складає 65 років. В Європі та США у віддаленій перспективі вік виходу на пенсію збираються підвищити до 70 років як для чоловіків, так і для жінок. В Україні встановлений єдиний для чоловіків і жінок вік виходу на пенсію – це досягнення ними 60 років.

Що стосується визначення у вікових періодизаціях пенсійного віку (починаючи з 60-ти років), як певного етапу онтогенезу, то цей факт має певні труднощі. Такі автори, як П. П. Блонський, Л. С. Виготський, В. Штерн, З. Фрейд, пропонуючи періодизації вікового розвитку обмежуються юнацьким віком. Першу спробу визначити більш широкий віковий спектр зробив ще Піфагор, називаючи віковий період 60-80 років метафорично «зимою» – це старість та згасання, це час спаду працездатності. За основу виокремлення певних періодів вікового розвитку Піфагор поклав соціальний критерій, тобто здатність приносити користь суспільству [2, с.137].

Е. Еріксон називає період закінчення основної роботи періодом «цілісності та безнадії», коли для людини настає час для роздумів та забав з онуками, якщо вони є. Відчуття цілісності, осмислення життя виникає у того, хто озираючись на прожите, відчуває задоволення. Той же, для кого прожите життя представляється ланцюгом втрачених можливостей та промахів, усвідомлює, що починати все спочатку вже запізно і втраченого не повернути. Таку людину охоплює відчай при думці про те, як могло б скластися, але не склалось його життя.

Сприятливе вирішення цього конфлікту – це набуття мудрості [3].

Мудрість – це експертна система знань людини, орієнтована на практичну сторону життя, яка дозволяє виносити зважене судження і давати корисні поради по життєво важливим питанням. Більшість дослідників вважає, що мудрість – це когнітивна якість людини, в основі якої лежить кристалізований, культурно-обумовлений інтелект, і що мудрість пов'язана з досвідом та особистістю людини [4].

А. Реан, аналізуючи віковий період 60 років, називає його пізньою дорослістю, головною особливістю якого є процес старіння, який представляє собою генетично запрограмований процес, що супроводжується певними віковими змінами в організмі [5]. А. Дістервег називає цей період пануванням розуму.

Ірен Бернсайд [6] називає людей, які виходять на пенсію «молоді літні люди» – це вік від 60 до 69 років. В цей період відбувається процес адаптації людини до нового розподілу соціальних ролей, що супроводжується зменшенням доходів, уповільненням ритму життя; але велика кількість людей цього віку повні сил, енергії і продовжують вести активне соціальне та особисте життя.

Згідно концепції Ш. Бюлер, людина проходить п'ять фаз свого розвитку і остання фаза життя (65-70 років) характеризується тим, що люди перестають переслідувати цілі, які вони ставили в юності. Вони витрачають сили на різні форми дозвілля, якісно проводячи вільний час. Це період, коли людина прагне усвідомити сенс свого існування, сприймаючи життя як ціле. Одні з них, проаналізувавши своє життя, отримують задоволення, інші – розчарування, оскільки цілі досягнуті не були.

Н.С. Пряхніков і О.В. Хухлаєва розробили періодизацію, яка базується на соціально-психологічній специфіці кожного з виділених періодів: 1) похилий, предпенсійний вік (приблизно з 55 років до виходу на пенсію; очікування і підготовка до пенсійного етапу); 2) період після виходу на пенсію (перші декілька років на пенсії, освоєння нового соціального статусу); 3) період власне старості, період стабільної старості (через декілька років після виходу на пенсію і до моменту серйозного погіршення здоров'я); 4) старість та довгожителство в умовах значного погіршення стану здоров'я; 5) довгожителство за відносно хорошого стану здоров'я стабільне довгожителство [7].

Тобто, можна констатувати, що період досягнення людиною пенсійного віку, тобто 60-ті роки має різну назву в залежності від уподобань автора, але вікові особливості і завдання цього періоду визначено практично однаково. Ряд російських науковців, таких як І.Г. Беленька, М.В. Вдовіна, Р.С. Яцемирська та інші сходяться в думці про те, що після досягнення віку виходу на пенсію статус людей похилого віку поступово, але неухильно знижується [8].

Пенсійний період життя часто розглядається як кризовий період у житті людини. Те, що відбувається значна зміна життєвої ситуації пов'язано як із зовнішніми чинниками (поява вільного часу, зміна соціального статусу), так і з внутрішніми (усвідомлення вікового зниження фізичної та психічної сили, залежне

становище від суспільства та сім'ї). Ці зміни вимагають від людини переосмислення цінностей, ставлення до себе і до навколишнього, пошуку нових шляхів реалізації активності. В одних цей процес відбувається довго, болісно, супроводжується переживаннями, пасивністю, не вмінням знайти нові заняття, не бажання знаходити нові контакти, по-новому поглянути на себе і навколишній світ. Інша категорія пенсіонерів, навпаки, адаптується швидко, не схильна драматизувати перехід до пенсійного способу життя. Вони повністю використовують вільний час, знаходять нове соціальне середовище.

Пристосування до процесу старіння супроводжується психологічною потребою згадувати минуле, аналізувати події свого минулого. Літні люди часто проводять час, перебираючи події та образи, які надавали їхньому життю сенс і логічність. Іноді вони мають потребу виокремити, підкреслити особливу значущість окремих епізодів та ситуацій минулого. Деякі бажать залишити про себе пам'ять завдяки створених ними творів мистецтва, досягненням в труді, народжених і вихованих ними дітей чи завдяки матеріальним цінностям, які вони можуть передати своїм нащадкам чи суспільству. Велика кількість людей цього віку розглядають своїх дітей та онуків як своїх послідовників, в яких продовжується їх особистість і життєві цінності.

Вітчизняні психологи розглядають соціально-психологічну адаптацію як взаємодію особистості і соціального середовища, що призводить до правильних співвідношень цілей і цінностей особистості і групи. Коли соціальне середовище сприяє реалізації потреб і прагнень особистості, служить розкриттю її індивідуальності, тоді й відбувається успішна адаптація особистості. Більшість вітчизняних психологів виділяють два рівні адаптованості особистості – повна адаптованість і дезадаптація. З критеріїв адаптованості виокремлюють: 1) ступінь інтеграції особистості з макро- і мікросередовищем, 2) ступінь реалізації внутрішньо-особистісного потенціалу, 3) емоційне самовідчуття.

Інтерес представляють також дослідження системної соціальної адаптації, пов'язаної з критеріями внутрішнього і зовнішнього плану. Так, до внутрішніх критеріїв відносяться: психоемоційна стабільність, особистісна конформність, стан задоволеності, відсутність дистресу, відчуття погрози і стану емоційно-психологічно напруженості. До зовнішніх критеріїв зараховують відповідність реальної поведінки особистості настановам суспільства, вимогам середовища, правилам, прийнятим в соціумі, і критеріям нормативної поведінки [9].

У вузькому змісті адаптація може розглядатися як зміна особистісних характеристик у процесі пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища, а в широкому змісті – як перетворення структури особистості під впливом цих умов.

Аналіз вітчизняних і закордонних лонгітюдних досліджень надав можливість дійти до висновку про значимість адаптації протягом усього життя людини, що робить шлях по стадіях соціалізації, яким супроводжується зміна ведучого типу діяльності, залучення в нові соціальні спільноти і т.д. Найбільш

продуктивним у вивченні формування адаптивних характеристик представляється підхід, при якому особистість розглядається як цілісна система, що самоорганізується, у взаємозв'язку з конкретними (стабільними чи стресовими) умовами життєдіяльності [10].

Старше покоління є тою спільнотою, яка характеризується соціокультурною діяльністю, що визначається поступовим ослабленням життєвих сил організму і тим самим спонукаючи людей пенсійного віку проявляти різну ступінь активності в процесі збереження минулих можливостей самореалізації і самоствердження в усіх сферах життєдіяльності. Частина індивідів, вступаючи в групу людей пенсійного віку, упокорюється з необхідністю обмеження, а потім і закінчення трудової діяльності, звуженням сфери сімейних стосунків, переключаючись на передачу свого життєвого досвіду представникам молодого покоління. Інша частина прагне максимально продовжити професійну самореалізацію, активну сімейно-побутову діяльність, підтримуючи всіма можливими засобами психічні та фізичні можливості організму. Покоління тих, кому від 60 до 70 років, відрізняється, в першу чергу, тим, що воно поєднало в своєму житті дві епохи, принципово відмінні соціально-економічні системи, якісно відмінні ідеології, що має рішучий вплив на відтворення та зміну змісту й спрямованості їх ціннісних орієнтацій та конструктивний процес їх психологічної адаптації [11].

Психологічна адаптація людей пенсійного віку до нових життєвих реалій, пов'язаних з появою нової соціальної ролі «пенсіонера», з розумінням того, що твій професійний шлях закінчено відбувається у кожної людини по-різному. На цей процес мають безпосередній вплив стать, сімейний стан, професійний статус, наявність дітей, онуків, активна життєва позиція протягом всього життя, індивідуальні психологічні риси і якості характеру.

З виходом на пенсію положення і роль людей змінюється, вони отримують новий соціальний статус. Тепер з групи, яку умовно називають поколінням керівників, вони переходять в так звану групу людей «на заслуженому відпочинку», що передбачає зниження соціальної активності. Для багатьох подібна зміна соціальної ролі стає однією із значущих подій, яка відбувається в цей віковий період. Деякі люди сприймають свій вихід на пенсію як сигнал кінця своєї корисності, втрату головного сенсоутворюючого мотиву всього життя. Тому вони всіма зусиллями прагнуть залишитися на роботі. Для іншої категорії людей, які сприймали роботу як обов'язок чи вимушену необхідність, вихід на пенсію означає звільнення від нудної, рутинної праці, необхідності підкорятися начальству. Тепер вони мають вільний час, який можуть присвятити своїм захопленням, або турботі про близьких, допомозі дітям, онукам.

І. С. Кон виокремлює наступні соціально-психологічні типи старості. Перший тип – активна творча старість, коли виходячи на пенсію людина продовжує приймати участь в суспільному житті, вихованні молоді, живе активно, не відчуває ущербності. Другий тип характеризується тим, що пенсіонери

займаються справами, на які раніше у них не було просто часу: самоосвітою, відпочинком, подорожами. Тобто для цього типу старіння також характерна соціально-психологічне задоволення, гнучкість, адаптація, але енергія спрямована головним чином на себе. Третій тип (це в основному жінки) знаходять задоволення в сімейних справах, однак задоволеність життям у цієї групи нижче, ніж у перших двох. Четвертий тип – це люди, смислом життя яких стає турбота про свій стан здоров'я і з цим пов'язані різноманітні форми активності. Разом з тим в цій групі помітно перебільшення своїх дійсних та уявних хвороб, підвищена тривожність.

Поряд з виділеними благополучними типами старості І. С. Кон описує й деструктивні типи розвитку: 1) агресивні старі буркотуни – невдоволені станом навколишнього світу, постійно всіх критикують, повчають і тероризують постійними претензіями; 2) розчаровані в собі та житті – одинокі й сумні невдахи, постійно звинувачують себе за дійсні та уявні упущені можливості, роблячи себе тим самим глибоко нещасними [12].

Д. Бромлей виокремив п'ять типів пристосування до старості [5, с.590]:

1. Конструктивна установка – людина внутрішньо врівноважена, спокійна, задоволена емоційними контактами з оточуючими, критична по відношенню до себе, має почуття гумору, толерантна до інших; приймає старість як факт, що завершує її професійну кар'єру, з оптимізмом дивиться у майбутнє, з довірою розраховує на допомогу.

2. Установка залежності – притаманна індивідам, які проявляють пасивність і схильні до залежності від інших; не мають високих життєвих прагнень, легко залишають професійні заняття; сімейне середовище забезпечує їм почуття безпеки, дає відчуття внутрішньої гармонії, тому вони не страждають від емоційної неврівноваженості та різноманітних стресів.

3. Захисна установка-характеризує людей самодостатніх, що поглинені професійною діяльністю; вони поділяють загальноприйняті погляди та установки, не висловлюють особисту думку, не бажають говорити про свої проблеми; зовнішня сторона життя значить для них більше, ніж внутрішні переживання; мають страх смерті і маскують свою безпорадність перед цим фактом посиленою зовнішньою діяльністю.

4. Установка ворожості до світу – характерна агресивність, недовірливість, такі люди мають велику кількість претензій до свого оточення – до близьких, друзів, соціальних інститутів, суспільству в цілому; вони не реалістичні у сприйнятті старості, не можуть змиритися з неминучими віковими особливостями; заздрають молодим, мають страх смерті.

5. Установка ворожечі до самого себе – характерна для осіб з негативним життєвим балансом, які уникають спогадів про минулі невдачі й труднощі; вони пасивно сприймають удари долі; незадоволена потреба в любові та співчутті є причиною депресій, жалості до себе; смерть розглядають як звільнення від страждань.

Сприяття процесу кращої психологічної адаптації людини пенсійного віку до нового соціального статусу може стати проект «Університету третього віку», який

запроваджено майже в усіх областях України. Даний проект має на меті впровадження та практичну реалізацію принципу навчання впродовж всього життя, що допомагає пережити людям, які вийшли на пенсію, особистісну драму переходу від одного способу життя до іншого. Особи похилого віку отримують необхідні для повноцінного існування в сучасному світі знання, відчують себе потрібними суспільству, усвідомлюють, що життя продовжується і межі пізнання не існує. А ще «Університет третього віку» дозволяє пенсіонерам розкрити у собі таланти, які були притиснуті роботою, клопотами і родинними проблемами, дає можливість познайомитися з новими людьми.

Висновки. Вихід на пенсію – це важлива подія не тільки для самої людини, але й для оточуючих її осіб, саме цьому процес адаптації до нового статусного положення протікає дwoяко: з одного боку, людина пристосовується до свого соціального оточення, з іншого – оточення також пристосовується до нової соціальної ролі близької людини. Якість психологічної адаптації залежить від багатьох факторів: від якості прожитого життя, від наявності родинних зв'язків, від попередньої професійної діяльності, рівню фінансового забезпечення, фізичного здоров'я і багатьох інших. Головним може стати процес усвідомлення людиною того, що життя з виходом на пенсію не закінчується, залишається ще великий відрізок часу, якість прожиття якого залежить від самої людини. Впровадження інноваційних проектів для людей пенсійного віку на державному рівні дає можливість зрозуміти це, повірити в себе, знайти нові задоволення, розширити коло своїх знайомств, знайти нові психологічні засоби підтримки.

Література

1. Всеукраїнская перепись населения 2001 год; [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/284635>.
2. Введение в детскую психологию: Курс лекций. Учеб. пособие / Сост. Э. А. Баранова. – СПб.: Речь, 2007. – С.136-149.
3. Эрикссон Э. Детство и общество; зд. 2-е, перероб. и доп./Э. Эрикссон [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.libok.net/writer/4006/kniga/11575/eriksson_erik_g/detstvo_i_obschestvo/read/6.
4. Крайг Г. Психология развития; 9-е изд./Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб.: Питер, 2005. – С.727-779.
5. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти / А. А. Реан. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – С.569-606.
6. Burnside, I. M., Ebersole, P., & Monea, H. E. (Eds.) (1979). *Psychosocial caring throughout the life span*. New York: McGraw-Hill/
7. Хухлаева О. В. Психология развития: молодость, зрелость, старость: учебное пособие / О. В. Хухлаева. – М.: Академия, 2005. – 208 с.
8. Вдовина М. В. Специфика межпоколенных конфликтов в семье / М. В. Вдовина // Демографические исследования. – 2010. – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demographia.ru/articles_n/index.html?idR=20&idArt=440.
9. Завацька Н. Є. Аналіз підходів до проблеми соціально-психологічної дезадаптації особистості / Н. Є. Завацька // Теоретичні і прикладні проблеми психології, 2004. – №1 (6). – С. 84-88.
10. Андреева Д. А. Проблемы адаптации студентов / Д. А. Андреева // Молодежь и образование. – М.: Высш. Школа, 1972. – С.194-203.
11. Комлева Е. Р. Динамика ценностных ориентаций старшего поколения россиян в трансформирующемся обществе / Е. Р. Комлева // Автореф.к.социол.н. по спец. 22.00.04. – Екатеринбург, 2013. – 18 с.
12. Краснова О. В. Социальная психология старости: учеб. пособие для студ. Высш. Учеб. заведений / О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 288 с.

References

1. Vseukrainskaya perepis naseleniya 2001 god; [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/284635>.
2. Vvedenie v detskuyu psixologiyu : kurs lekciy. ucheb. posobie / sost. E. A. Baranova. – spb. : rech, 2007. – s.136-149.
3. Eriksson E. detstvo i obshestvo; zd. 2-e, pererob. i dop. / E. Eriksson; [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa :http://www.libok.net/writer/4006/kniga/11575/eriksson_erik_g/detstvo_i_obschestvo/read/6.
4. Kraijg G. psixologiya razvitiya; 9-e izd. / G. Kraijg, D. Bokum. – spb. : piter, 2005. – s.727-779.
5. Rean A. A. psixologiya cheloveka ot rozhdeniya do smerti / A.A. Rean. – spb. : prajm-evroznaк, 2002. – s.569-606.
6. Burnside, I. mM, Ebersole, P., & Monea, H. E. (eds.) (1979). *psychosocial caring throughout the life span*. new york; mcgraw-hill/
7. Хухлаева О.В. психология развития: молодость, зрелост, старост: uchebnoe posobie / О. В. Хухлаева. – m.:akademiya, 2005.– 208 s.
8. Vdovina M. V. specifiкa mezhpokolennyx konfliktov v seme / M. V. vdovina // demograficheskie issledovaniya. – 2010. – № 4; [elektronnyj resurs]–Rezhim dostupa :http://demographia.ru/articles_n/index.html?idr=20&idart=440.
9. Zavacka N. E. analiz pidhodu do problemi socialno-psixologichnoi дезадаптації особистості / N. E. Zavacka // teoretichni i prikladni problemi psixologii, 2004. – №1 (6). – s. 84-88.
10. Andreeva D. A. Problemy adaptacii studentov/D. A. Andreeva//molodezh i obrazovanie.–m.: vyssh. shkola, 1972.–s.194-203.
11. Komleva E. R. dinamika cennostnyx orientacij starshego pokoleniya rossiyan v transformiruyushhemsya obshestve / E. R. Komleva//Avtoref k.sociol.n. po spec. 22.00.04. – ekaterinburg, 2013. – 18 s.
12. Krasnova O. V. socialnaya psixologiya starosti : ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenij / O. V. Krasnova, A. G. Liders. – m. : izdatelskij centr «akademiya», 2002. – 288 s.

Litvinova O.V.,

Ph.D., associate professor of psychology, pedagogics and philosophy of Kremenchug National University. named after M. Ostrogradski, litvinova1992@gmail.com

Ukraine, Kremenchug

THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF A PERSON OF RETIREMENT AGE TO NEW SOCIAL STATUS

In the article the problem of psychological adaptation of people of retirement age to the new social status is presented. As the research methods is used theoretical analysis of literature, its systematization and generalization, which allowed to isolate a diversity of approaches to determining the retirement age from domestic and foreign scientists. The concept of "psychological adaptation" and its basic criteria regarding the new status of "pensioner" is revealed. Typology of human adaptation to the new retirement realities of life is defined. Indicated that adaptation process depends on many social and psychological factors: quality of previous lives, family relationships, financial situation, professional status, health and others. Emphasized the role of implementing the innovation project "University of the Third Age" as a factor of successful adaptation to the new retirement age of social status.

Key words: *adaptation, psychological adaptation, retirement age, the age of periodization, wisdom, aging, social roles.*

УДК 364.62:316.663.5

Лябига А.І.,

студентка IV курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, lyabiga1994@mail.ru

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, ст. викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Раєвська Я.М.

Україна, м. Кам'янець-Подільський

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОДУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ДІТЬМИ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

У статті розглянуто та проаналізовано соціально-педагогічні та психологічні аспекти ігрової діяльності в професійній діяльності соціального працівника, представлено класифікацію ігор та характеристику основних сучасних ігрових технологій. А також описано технології застосування профілактичних настільних ігор в роботі з різними цільовими групами з метою протидії негативним соціальним явищам в освітньому середовищі та в соціумі.

Ключові слова: гра, ігрова діяльність, ігрові технології, ділова гра, творча гра на пізнання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі функціонування суспільства та системи освіти гра, як один з найдавніших педагогічних засобів навчання і виховання, переживає своєрідний період розвитку, що обумовлено, з однієї сторони розвитком педагогічної теорії та практики, розповсюдженням проблемного навчання, а з іншої – соціальними й економічними потребами формування різнобічно активної особистості. В сучасній психолого-педагогічній науці і практиці гра сприймається вже не як забава, а як інструмент професійної діяльності.

Питанням дослідження та розробки теорії гри, а також специфіці педагогічного керівництва іграми дітей присвячені науково-практичні пошуки видатних педагогів, психологів та науковців різних століть, зокрема Л. Виготського, К. Гросса, Р. Дреджера, Д. Ельконіна, І. Іванова, Я. Коменського, Я. Корчака, А. Макаренка, М. Мід та Дж. Мід, М. Монтесорі, В. Сухомлинського, А. Усової, К. Ушинського, Ф. Фребеля, З. Фрейда, та інших.

Особливо актуальним сьогодні є питання використання розвивальних та просвітницько-профілактичних ігор в соціально-педагогічній та психологічній професійній діяльності як інструменту попередження та профілактики негативних явищ в освітньому середовищі, інформування про наслідки небезпечної та ризикованої поведінки, а також формування моделей здорового способу життя і безпечної поведінки в ситуаціях ризику, підвищення рівня правової обізнаності і культури та відповідального ставлення як до власного життя і здоров'я, так і оточуючих.

Мета статті – дати загальну характеристику та класифікацію ігор; визначити основні характеристики сучасних ігрових технологій; окреслити застосування технологій настільних просвітницько-профілактичних ігор у професійній діяльності соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. У теоретичних роботах вітчизняних і зарубіжних психологів і педагогів, присвячених питанням походження й психології гри, ігрова діяльність розглядається як необхідний етап у

розвитку кожного індивіда на всіх етапах становлення його як особистості.

Якщо говорити про класифікацію ігор, то слід зазначити, що тут спостерігаються деякі труднощі, адже на сьогодні у науковій літературі немає єдиної класифікаційної сітки. Зокрема, складність класифікації ігор полягає у тому, що вони відрізняються одна від одної не тільки формальною моделлю, набором правил, кількісних показників, але, перш за все, цілями. Ігри з однаковими правилами, інформаційною базою можуть бути вельми різними, оскільки використовуються з різною метою.

На думку відомого теоретика і практика С.А. Шмакова, найкраща класифікація ігор, заснована на системному підході, була зроблена

Е.І. Добринською та Е.В. Соколовим [3]:

- «за змістовною ознакою» (військові, спортивні, художні, економічні, політичні);
- «за складом і кількістю учасників» (дитячі, дорослі, одиночні, парні, групові);
- «за тим, які здібності вони знаходять і тренують» (фізичні, інтелектуальні, змагальні, творчі тощо).

Серед різноманіття ігор, які використовуються в роботі з дітьми, деякі науковці розрізняють такі їх види:

1. Творчі: сюжетно-рольові, ігри-драматизації, гра-праця, ігри-імпровізації, ігри-марення, ділові ігри.
2. Ігри з правилами: жваві, спортивні, ігри на місцевості, настільні; інтелектуальні (дидактичні, пізнавальні, електронні).
3. Розважальні: ігри-жарти, ігри-спілкування, танцювальні ігри.
4. Комп'ютерні ігри.
5. Народні ігри.
6. Азартні ігри.

Кожний вид гри в свою чергу розрізняють за принциповими зовнішніми (зміст, форма та місце проведення гри, склад і кількість учасників, ступінь регулювання й управління, наявність аксесуарів) й внутрішніми ознаками (показниками, прикметами, знаками, визнанням).

Найбільш часто вживаною є класифікація ігор, розроблена з урахуванням особливостей психолого-педагогічної, в т.ч. корекційно-розвивальної роботи з дітьми та впливу гри на розвиток особистості.

1. За провідною метою: пізнавальні; розважальні; активізуючі; комунікативні; фізично розвиваючі; ділові; ігри-жарти; тощо.

2. За фізичним навантаженням: рухливі; нерухливі.

3. За ступенем фізичного контакту: безконтактні; легкий фізичний контакт; тісний фізичний контакт в індивідуальній зоні учасників.

4. За ступенем емоційності: без емоційної напруги; з легкою емоційною напругою; емоційно напружені; дуже емоційні.

5. За кількістю гравців: колективні; командні; одиночні.

6. За часовими параметрами: ігри-хвилинки; ігри на декілька годин; ігри на цілий день; безкінечні ігри (в які можна грати доки не набридне).

7. За технічними засобами: настільні; карткові; телевізійні; комп'ютерні; ігри, що не вимагають технічних засобів.

Однією з особливостей застосування ігор в соціальній роботі є активне залучення учасників не лише до процесу програвання, але й до самого створення гри. Вітчизняний науковець у сфері соціальної педагогіки

Р.Х. Вайнола запропонувала, у зв'язку з цим, класифікацію ігор:

- ігри, в яких відчувається нестача інформації;
- ігри, умови яких потребують доповнення;
- ігри, де визначено лише сюжет;
- ігри із суперечностями у змісті;
- ігри із запланованими помилками у змісті (з метою виправлення помилок учасниками);
- ігри із запланованим сюжетом і умовами, де оцінки, результати визначають учасники [1].

Зрозуміло, що цей перелік можна поповнювати. Адже різноманіття видів, типів, форм ігор зумовлене різноманіттям життя, яке вони відображають, не дивлячись на зовнішню схожість ігор одного типу, моделі.

Визначаючи основні характеристики сучасних ігрових технологій слід насамперед зазначити, що слово «технологія» походить від грецьких слів: «techné» – мистецтво, майстерність, вміння та «logos» – наука, закон. Дослівно «технологія» – це наука про майстерність [1]. Ігрові технології є складовою частиною педагогічних технологій та пов'язані з ігровою формою взаємодії педагога й учнів через реалізацію певного сюжету (ігри, казки, спектаклі, ділове спілкування). При цьому освітні задачі включаються у зміст гри.

Ігрове навчання відрізняється від інших педагогічних технологій тим, що гра добре відома, звична та улюблена форма діяльності людини будь-якого віку. Також вона є одним з найбільш ефективних засобів активізації, що залучає учасників до ігрової діяльності за рахунок змістовної суті самої ігрової ситуації і здатний викликати в учасників високу емоційну та фізичну напругу. У грі значно простіше долати труднощі, перепони, психологічні бар'єри; вона мотиваційна за своєю суттю. По відношенню до пізнавальної діяльності,

гра потребує і викликає в учасників ініціативу, наполегливість, творчий підхід, уяву, цілеспрямованість, дозволяє вирішувати питання передачі знань, умінь та навичок, досягати глибини особистісного усвідомлення учасниками законів природи, суспільства, безпечної поведінки, відповідальності. Гра дозволяє здійснювати на них виховний вплив, захоплювати їх увагу, переконувати, здійснювати терапевтичний вплив. Вона є багатофункціональною, адже її вплив на людину неможливо обмежити якимось одним аспектом, але всі її можливі впливи актуалізуються одночасно [2].

Таким чином, поняття «ігрова технологія» можна визначити як сукупність способів, дій, форм та методів ігрової діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на встановлення, збереження чи поліпшення соціального функціонування об'єкта, сприяння саморозвитку особистості, реалізації її творчого потенціалу, здібностей, задатків, а також на відтворення та засвоєння громадського досвіду, у якому складається та вдосконалюється самоврядування поведінкою.

Ігрова технологія (за Г. К. Селевко) містить спектр цільових орієнтацій:

- дидактичні: розширення кругозору, пізнавальна діяльність; застосування знань, умінь, навичок у практичній діяльності; формування умінь і навичок, необхідних у практичній діяльності; розвиток трудових навичок;

- виховні: виховання самостійності, воля; формування певних підходів, позицій, етичних, естетичних і світоглядних установок; виховання співпраці, колективізму, товарищескості, комунікативності;

- розвивальні: розвиток уваги, пам'яті, мови, мислення, умінь порівнювати, зіставляти, уяви, фантазії, творчих здібностей, емпатії, рефлексії, вміння знаходити оптимальні рішення;

- соціалізуючі: залучення до норм і цінностей суспільства; пристосування до умов середовища; стресовий контроль, саморегуляція.

Психологічні механізми ігрової діяльності спираються на фундаментальні потреби особистості у самовираженні, самоствердженні, самовизначенні, саморегуляції, самореалізації.

Розглянемо особливості сучасних ігрових технологій, які застосовуються спеціалістами психологічної служби у роботі з різними цільовими та віковими групами.

Технологія ділової гри [2].

1. Етап підготовки до проведення гри. Підготовка ділової гри починається з розробки сценарію – умовного відображення ситуації й об'єкта. У зміст сценарію входять: мета, опис проблеми, обґрунтування поставлених завдань, план, загальний опис процедури гри, зміст ситуацій і характеристик дійових осіб.

Далі йде введення в гру, орієнтація учасників і експертів. Визначається режим роботи, видаються пакети матеріалів, інструкцій, правил, установок. Збирається додаткова інформація. При необхідності учасники гри звертаються до ведучого й експертів за консультацією. Негласні правила забороняють відмовлятися від отриманої по жеребу ролі, виходити з гри, пасивно ставитися до гри, пригнічувати активність, порушувати регламент та етику поведінки.

2. Етап проведення або процес гри. З початком гри ніхто не має права втручатися й змінювати її хід. Тільки ведучий може коректувати дії учасників, якщо вони відходять від головної мети гри. Залежно від модифікації ділової гри можуть бути введені різні типи рольових позицій учасників (організатор, координатор, контролер, тренер, маніпулятор тощо).

3. Етап підведення підсумків. На цьому етапі здійснюється аналіз, обговорення й оцінка результатів гри; виступи експертів, обмін думками, захист учасниками гри своїх рішень та висновків. На закінчення ведучий (ігротехнік) робить загальний висновок за наслідками гри.

Технологія творчої гри на самопізнання (за Т.В. Березовською)

Поетапне моделювання та конструювання творчої гри на самопізнання має позитивну дію на учасників гри, створює їм умови для мобілізації сил, волі, формування пізнавальних здібностей і особистісних якостей та передбачає дотримання таких основних етапів:

1. Педагогічне обґрунтування.
2. Колективне планування гри (активна взаємодія).
3. Колективна підготовка ігрової діяльності (оволодіння учасниками гри нормами поведінки, етикету).
4. Проведення гри (самоорганізація гравців).
5. Колективне обговорення ігор на самопізнання (аналіз підсумків ігрової взаємодії з метою самооцінки й визначення значущості одержаної інформації для самокорекції й самоствердження).
6. Післядія (моделювання нових ігор з опорою на попередній ігровий досвід, визначення шляхів удосконалення або корекції особистісно-значущих якостей).

Як бачимо, технологія творчої гри на самопізнання передбачає взаємодію одного індивіда з іншими. Пояснюється це тим, що здібність людини до безконфліктної й гармонійної взаємодії з іншими людьми виявляється, перш за все, через її особистість, її інтегровані якості, які якнайповніше відображаються лише через включеність індивіда у відносини з навколишнім середовищем.

Соціальні працівники використовують широкий арсенал форм і методів просвітницько-профілактичної роботи. Останнім часом спостерігається тенденція у зміні стилю роботи цих фахівців щодо розуміння низької ефективності пасивних методів навчання, зокрема у процесі формування життєвих навичок і навичок здорового способу життя та переході до активних. Нині все частіше використовуються інтерактивні методи просвітницько-профілактичної роботи, спрямовані як на протидію негативним соціальним явищам, так і на покращання якості життя певної особи.

Зокрема, до інтерактивних методів просвітницько-профілактичної роботи належать настільні ігри, які останнім часом набули широкої популярності серед соціальних працівників та педагогів. Проте, така популярність у різноманітних фахівців, інтерактивних методів (а саме – ігор) має і зворотній бік. Інколи спеціалісти не сприймають цей метод як достатньо серйозний, що вимагає кропіткої підготовки. Можливо,

це відбувається тому, що у назві методу одним із слів є саме «гра», а вона найчастіше сприймається більшістю як «забавка». Тому, нажаль, інтерактивну гру найчастіше використовують як спосіб зняття напруги, з метою розважитися, познайомитися, і рідше для вирішення завдання, спрямованого на особистісний розвиток, опрацювання певної теми, розвиток життєвих навичок.

Розглянемо більш детально особливості застосування технології настільних просвітницько-профілактичних ігор у професійній діяльності соціальних працівників.

Метою таких ігор може бути як безпосередній розвиток якостей особистості, так і демонстрація творчості учасників, їх позицій і можливих перспектив розвитку. Програвання певних ситуацій, залучення учасників гри до ситуації вибору є реальним шляхом розвитку творчої особистості, а саме таких її якостей, як: творчий інтерес, допитливість, бажання пізнати себе, впевненість у власних силах, творчий оптимізм тощо. Наявність цих показників є характерною ознакою творчої ігрової діяльності.

У грі діти, як і дорослі, діють так, як би вони діяли в самих екстремальних ситуаціях, на межі сил подолання труднощів. Причому такий високий рівень активності досягається ними майже завжди добровільно, без примусу. Тому, висока активність, емоційна забарвленість гри породжує і високий ступінь відкритості учасників, що є дуже важливим для спеціаліста, який займається просвітницько-профілактичною роботою. Людина у грі відкривається, втрачає насторогу, недовіру. Це пояснюється тим, що учасник гри, вирішуючи завдання, надзвичайно захоплюється і тому не готовий до протидії з іншого боку. Отже, гра сприяє духовній і фізичній розкутості, зняттю напруги, посиленню відчуття радості від подолання певних труднощів, перешкод [2].

Спеціалісти Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», які першими в Україні за підтримки Дитячого фонду ООН – ЮНІСЕФ розробили настільні просвітницько-профілактичні ігри, виокремлюють ряд їх особливостей, які варто враховувати в процесі підготовки до проведення заходу з використанням тематичних настільних ігор [1]. Найчастіше настільна гра призначена для невеликої за кількістю осіб групи (до 5-8 осіб), хоча за умови індивідуального підходу у просвітницько-профілактичній роботі може грати і одна особа (ігри на основі пасьянсу тощо). Гра проводиться зазвичай у спокійній атмосфері за зручним столом. Часто у настільних іграх з ігровим полем використовується дайси (гральні кості), виконані у вигляді шестигранного кубика з нанесеними на його сторонами числами від 1 до 6.

Переваги застосування настільних просвітницько-профілактичних ігор в професійній діяльності соціальних працівників полягають в тому, що:

- у грі людина відкривається, втрачає настороженість, недовіру. У грі іноді легше переконати дитину прийняти нову для неї точку зору;
- настільні інтерактивні ігри мають високу інформаційну продуктивність;

- ігри розраховані на різний вік дітей і дорослих та мають широкий спектр завдань, що дозволяє застосовувати їх у просвітницько-профілактичних програмах з різними віковими групами та категоріями учасників (при модифікації правил й умов гри);
- є можливість застосування інтерактивних настільних ігор не тільки для профілактики негативних явищ в освітньому середовищі, а також і для діагностики та корекції особливостей психосоціального та поведінкового розвитку особистості;
- на основі запропонованих ігрових методик можна створювати інші (авторські) на будь-які теми, актуальні для розгляду з дітьми чи дорослими;
- глибокий рівень засвоєння інформації досягається завдяки емоційним переживанням, взаємодії, активізації мислення; можливості аналізу своїх дій, відчуття набуття досвіду; можливість обміну досвідом та думками;
- формується вміння слухати та чути інших, співпрацювати, адже навчання відбувається як через активний обмін досвідом, так я у процесі пасивного спостереження;
- відпрацьовуються вміння здорової конкуренції у процесі здобуття нової інформації та закріплення отриманої.

Висновки. Наявний в Україні досвід розробки та провадження настільних інтерактивних ігор свідчить, що цей процес має як свої переваги, так і загрози, а тому вимагає від спеціаліста, який застосовуватиме ці ігри у своїй роботі, не лише оволодіння самою методикою їх проведення, але й наявності високого рівня знань з питань, на вирішення яких спрямовані запропоновані настільні ігри (зокрема щодо здорового способу життя, ризикованої поведінки, захисту прав дитини, протидії торгівлі людьми тощо).

Отже, важливо пам'ятати, що уміле педагогічне керівництво іграми забезпечує їх максимальний ефект, сприяє виконанню одного з основних завдань інтерактивної гри – створенню умов для знаходження її учасниками нового значущого досвіду соціальної поведінки, що допоможе їм розібратися в різних

життєвих ситуаціях, з розумінням та аналізом яких до цього були певні труднощі.

Література

1. Вайнола Р.Х. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : [посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній] / за заг. ред.: Ф. Х. Вайноли, П.А. Лях Авт.-упор.: Безпалько О. В., Зимівець Н.В., Захарченко І. В., Журавель П. В., Лютий В. П., Лях П.А., Петрович В. С., Закусало О. Ю., Цюман П. П. – К. : ППОВ „ДКБ „РОПТЕКС”, 2007. – 190 с.
2. Журавель П. В. Настільні ігри у програмах формування здорового способу життя серед вихованців спеціальних закладів для дітей України [Електронний ресурс] / П. В. Журавель. – Режим доступу : http://www.volunteer.kiev.ua/pages/146-nastln_gri_u_programah_fzszh
3. Харченко С.Я, Белецька І.В., Таміна П.С. Організація вільного часу школярів : [навчальний посібник] / С.Я. Харченко, І.В. Белецька, П.С. Таміна – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 230 с.

References

1. Vainola R.Kh. Aktivni metody prosvitnytskoi diialnosti u profilaktytsi VIL/SNIDu ta ryzykovanoi povedinky : [posib. dlia spets. pryimallykiv-rozpodilnykiv, prytulkiv dlia nepovnolitnikh ta vykhovnykh kolonii] / za zah. red.: R. Kh. Vainoly, T. L. Liakh; Avt.-upor.: Bezpal'ko O. V., Zymivets N. V., Zakharchenko I. V., Zhuravel T. V., Liutyi V. P., Liakh T. L., Petrovych V. S., Zakusylo O. Yu., Tsiuman T. P. – K. : TOV „DKB „ROTEKS”, 2007. – 190 c.
2. Zhuravel T. V. Nastilni igry u prohramakh formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia sered vykhovantsiv spetsialnykh zakladiv dlia ditei Ukrainy [Elektronnyi resurs] / T. V. Zhuravel. – Rezhym dostupu : http://www.volunteer.kiev.ua/pages/146-nastln_gri_u_programah_fzszh
3. Kharchenko S.Ia, Bieletska I.V., Hamina T.S. Orhanizatsiia vilnoho chasu shkoliariv : [navchalnyi posibnyk] / S.Ia. Kharchenko, I.V. Bieletska, T.S. Hamina – Luhansk : Alma-mater, 2006. – 230 s.

Lyabyha A.I.,

IV year student of the Faculty of remedial and social pedagogy and psychology of Kamenets-Podolsk National University named after Ivan Ohienko, lyabiga1994@mail.ru

Supervisor: *Ph.D. in Psychology, Senior Lecturer Department of Social Pedagogy and social work KPNU Ivan Ohienko Raevskaya Y.N.*

Ukraine, Kamenets-Podolsk

PLAYING PRODUCTIVE TECHNOLOGY AS A MEANS OF SOCIAL WORKERS WITH CHILDREN IN DIFFICULT CIRCUMSTANCES

The article discusses and analyzes the social, pedagogical and psychological aspects of the game in the profession of social worker presents the classification of games and characterization of the main modern gaming technology. As well as the technology of prophylactic use of board games to work with different target groups in order to counter negative social phenomena in the educational environment and society.

Key words: *game, playing activity, game technology, game business, creative game knowledge*

УДК 159.923.2

Михайлишин У.Б.,

к. психол. н., доцент, завідувач кафедри психології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Україна, м. Ужгород

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЙ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У ЗАРУБІЖНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

У статті наведено соціально-психологічний аналіз типології системи цінностей особистості у зарубіжній науковій думці, зокрема представлено розуміння К. Грейвзом типології системи цінностей, у якій виокремлено сім рівнів (кластерів) цінностей, розташованих у порядку виникнення основних проблем, що постають перед особистістю у процесі її розвитку.

Ключові слова: особистість, цінності, система цінностей, типологія

Постановка проблеми. Особистісні цінності найчастіше розглядаються як смислові утворення, що мають свою специфіку та етапи становлення, в ході чого набувають стійкості та відносної автономності щодо початкових умов їх формування, стають здатними впливати на життєву практику людини. Цінності у вузькому сенсі є орієнтирами людини в напрямку унікально-індивідуальної реалізації її глибинної універсальної сутності (О.В. Завгородня, Л.О. Курганська). Цінності в широкому розумінні – це ціннісні або ціннісноподібні феномени (ідеологічні преференції, ембріональні або деградовані цінності тощо), поза якими неможливе людське існування; такі феномени можуть орієнтувати людину як в конструктивному еволюційному, так і в регресивному та збоченому напрямках.

Одним із аспектів проблеми цінностей є питання про їх типологію. В аксіології існують поняття абсолютних та відносних цінностей, позитивних та негативних, часткових та універсальних, цінності-мети та цінностей-засобів та ін. З психологічної точки зору важливим є питання про ступінь розвитку цінності (цінність як лише «знаний» мотив, цінність як реально діючий мотив), ступінь її усвідомленості, спрямованість цінності, її обмеженість, частковість або універсальність, екзистенційне значення для конкретної людини.

Мета роботи – провести соціально-психологічний аналіз типології системи цінностей особистості у зарубіжній науковій думці.

Виклад основного матеріалу. З погляду соціокультурного змісту цінностей найбільш фундаментальною основою для їх типології є розрізнення термінальних й інструментальних цінностей. Термінальні, або цільові, узагальнено виражають найважливіші цілі особистості, ідеали, вони відображають тривалу життєву перспективу, тобто те, до чого вона прагне тепер і прагнучиме в майбутньому. Вони зумовлюють зміст життя людини, вказують, що для неї особливо цінне, важливе, значуще. Як відомо, вміння визначати свої цінності, тобто знайти самого себе і своє місце в житті, – важливий показник особистісної зрілості (цінність людського життя, сім'я, міжособистісних стосунків, волі, праці тощо). Їх у свою чергу поділяють на особисті й соціальні. В інструментальних цінностях зберігаються ті засоби досягнення цілей, які схвалює дане суспільство чи інша

спільність. З одного боку це моральні норми поведінки, а з іншого – якості, здібності людей (незалежність, ініціативність, авторитет тощо) [5].

Засновник теорії спіральної динаміки розвитку особистості К. Грейвз розробив власну типологію системи цінностей, у якій виокремив сім рівнів (кластерів) цінностей, які розташовуються у порядку виникнення основних проблем, що постають перед людьми у процесі їхнього розвитку [2; 3]. Головним у підході К. Грейвза є те, що так звані ціннісні мери вищого рівня («цМемі») включають в себе систему цінностей, яка викликає певні вірування, соціальні групування, патерни мотивації, цілі тощо певного соціального утворення. При цьому, якщо в неприродній спосіб відбувається привнесення у соціальну спільноту цМемі іншого формату, то такі цінності будуть відторгнені. Тобто, у запропонованій моделі наявна певна ієрархічність, а кожна наступна стадія розвитку розглядається як черговий рівень холархії, що включає в себе краще з попереднього. Отже, вищі рівні розвитку системи цінностей певних спільнот включають у собі попередні ціннісні утворення, що набули якісної сталості.

К. Грейвз виокремив «бежевий» рівень (перший рівень існування), на якому домінують інстинкти виживання, а людина поводить себе як тварина, хоча й як розумна. На цьому рівні перебувають: діти, дуже старі люди, індивіди з різними соціально-психологічними патологіями (вуличні бродяги, жебраки).

Другий рівень – «фіолетовий». На цьому рівні дуже сильна залежність індивіда від групи (племени), а його орієнтирами виступають тотеми та табу. Приклад – племена стародавніх людей або деяких африканських племен. Третій рівень – «червоний». Прояви грубого індивідуалізму, жага володіння та господарювання, домінування «макієвілізму» (сильний завжди правий). Приклад – величні банди, тоталітарні спільноти. Четвертий рівень – «синій». Сила дії патріотичного виховання, жорстке наслідування нормам, нівелювання індивідуалізму. Активний захист «своїх» від зазіхань «чужих». Приклади – ісламські держави, конфуціанська сім'я, родини мормонів тощо. П'ятий рівень – «помаранчевий». Матеріалістичне мислення, орієнтація на досягнення. Оволодіння світом через його пізнання, а не за рахунок використання грубої сили. Прагматизм,

раціоналізм, самореалізація. Домінування світських законів. Приклад – розвинені держави Європи та Америки. Шостий рівень – «зелений». Спільне зростання, соціоцентризм, гуманізм, толерантність, відкритість та довіра. Демократія та соціальна гармонія. Приклади – Швеція, Норвегія, Greenpeace. Сьомий рівень – «жовтий». Системний, інтруючий розвиток. Людина є суспільним індивідумом, який існує з іншими на підставі етики, як договору. Визнається цінність хаосу та самоорганізації. Приклад – компанії високотехнологічного сектору економіки.

На сьогодні послідовники К. Грейвза Д. Бек і К. Кован [1;6] відокремили восьмий рівень – «бірюзовий», на якому в XXI ст. люди стали вирішувати проблеми виживання людства, визнаючи релевантність цінностей всіх і всього в їхній різноманітності. Таким людям властиве глобалістичне, модерністське, синергетичне мислення. Відбувається інтеграція всього доброго, що було на попередніх рівнях в одне ціле – інтегроване. Приклади – ідея плюралістичної гармонії Ганді, теорія Гайі.

Слід звернути увагу на те, що у моделі К. Грейвза кожен непарний рівень є орієнтованим на індивідуалістичні цінності, а парний – на колективістські, за виключенням восьмого рівня, що поєднує й перші, й другі цінності. Тобто індивідуалістська культура отримує розвиток на «червоному» рівні (груба сила), «помаранчевому» (впливовість грошей та індивідуальних свобод), «жовтому» (прагнення до самоорганізації, розв'язання конфліктів на підставі діалогу). Колективістська культура проявляється на «фіолетовому» (сила кровних зв'язків, влада шаманів), «синьому» (підкорення владі, абсолютний конформізм) та «зеленому» (рівність усіх перед законами) рівнях.

Разом із цим, на думку Д. Бека та К. Кована на теперішній час тільки 10% населення планети Земля знаходиться на «фіолетовому» рівні, 20% на «червоному» та 40% – на «синьому». Решта – 30% населення розміщуються на «помаранчевому», «зеленому», «жовтому» рівнях й майже не існують ті, хто зміг піднятися ще вище [1; 6]. У концепції смисложиттєвих орієнтацій В. Франкла значення сенсу життя для людини полягає в наявності власного покликання, індивідуального завдання, яке необхідно вирішити. У кожній людини є своє «унікальне завдання» та «специфічні можливості» для його виконання. Власно сенс життя, за В. Франклом, є цінності, якими керується людина. Можливості досягнення сенсу життя – це реалізація її цінностей. «Саме те, що людина робить, є і реалізацією цінностей, а разом із цим здійсненням сенсу» [7, с. 298].

В. Франкл зазначав, що досягнення сенсу життя відбувається за трьома напрямками. Людина може наповнити власне життя смислом, реалізуючи цінності творчості (творення), основною формою здійснення яких є праця. Людина може надати смисл власному життю за допомогою реалізації цінностей переживання, що зближують її з поняттями «Добра, Істини та Краси». А, якщо ні цінності творчості, ні переживання не можуть надати життю певного сенсу, то тоді людина має можливість реалізації цінностей за допомогою самої

установки, з якою вона зустрічає своє невідворотне страждання. Такі цінності В. Франкл називає «цінностями установки або відношення» [7, с.17]. При цьому цінностям відношення вчений відводить особливе місце, оскільки вважає їх найвищими цінностями. На його думку, людина за допомогою відношення, яке вона обирає, здатна знайти та здійснити смисл навіть у безнадійній ситуації. При цьому, якщо «... людину розглядати як жертву обставин та їхнього впливу, то вона не тільки перестав бути людиною, але й позбавляється можливості (волі) щодо свого змінення» [7, с. 302].

Сучасний американський філософ Н. Решер виділяє три класи цінностей, виділяючи в кожному декілька різновидів; 1) цінності предметів, середовища, індивідуальні, групові, соціетальні (економічні і правові); 2) матеріальні або фізичні, економічні, моральні, соціальні, політичні, естетичні, релігійні (духовні), інтелектуальні, професійні, чуттєві; 3) егоцентричні та альтруїстичні. За Г. Рикертом існує шість класів цінностей: логічні, що втілюються в науці; естетичні, що втілюються в мистецтві; містичні, що втілюються в язичництві; моральні, особистісні; релігійні [4].

Висновки. Таким чином, у зарубіжній науковій думці існує значний спектр плюралістичних думок стосовно проблеми цінностей, ціннісних орієнтацій особистості та їх типології. При цьому, у певному сенсі вони є як кардинально протилежні (психоаналіз – гуманістична парадигма), так подекуди й повторюють одна іншу (необіхевіоризм – соціально-психологічний підхід). Проте більшість зарубіжних дослідників вважають, що цінності утворюють систему, яка має власну структуру та якісні характеристики.

Література

1. Rokeych M. *Beliefs, Attitudes and values* / M. Rokeych. – San Francisco, 1969. – 317 p.
2. Graves C. W. *An Emergent Theory of Ethical Behavior Based Upon* / C. W. Graves // *An Epigenetic Model, Schenectady, New York, 1959.* – 252 p.
3. Graves C. W. *Levels of Existence: An Open System Theory of Values* / C. W. Graves // *The Journal of Humanistic Psychology, Fall 1970, Vol. 10. No. 2, P. 131–154.*
4. Cowan C. C. *The Never Ending Quest: Dr. Clare W. Graves Explores Human Nature* / C. C. Cowan, N. Todorovic (eds.) // Santa Barbara, CA: ECLLET Publishing, 2005.
5. *Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership and Change*, Don Beck, and Christopher Cowan, 1996.
6. Франкл В. *Человек в поисках смысла: Сборник* / Пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Пануша, Е. В. Эйдмана. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
7. Риккерт Г. *О системе ценностей* / Г. Риккерт. – М., 1914. – III.1. – Вып.1.

References

1. Rokeych M. *Beliefs, Attitudes and values* / M. Rokeych. – San Francisco, 1969. – 317 p.
2. Graves C. W. *An Emergent Theory of Ethical Behavior Based Upon* / C. W. Graves // *An Epigenetic Model, Schenectady, New York, 1959.* – 252 r.
3. Graves C. W. *Levels of Existence: An Open System Theory of Values* / C. W. Graves // *The Journal of Humanistic Psychology, Fall 1970, Vol. 10. No. 2, P. 131–154.*

4. Cowan S. C. *The Never Ending Quest: Dr. Clare W. Graves Explores Human Nature* / S. C. Cowan, N. Todorovic (eds.) // Santa Barbara, CA: ECLET Publishing, 2005.

5. *Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership and Change*, Don Beck and Christopher Cowan, 1996.

6. Франк В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Ефимана. – М.: Progress, 1990. – 368 с.

7. Риккерт Г. О системе ценностей / Г. Риккерт. – М., 1914. – Т.1. – Вып.1.

Mikhaylishin U.B.,

*candidate of psychology sciences, associate professor, head of the department of psychology,
of the Uzhhorod National University.*

Ukraine, Uzhgorod

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE TYPOLOGY OF THE SYSTEM OF VALUES PERSONALITY IN FOREIGN SCIENTIFIC THOUGHT

The article properties of the socio-psychological analysis of personality typology of values in foreign scientific thought, in particular represented by K. Graves understanding the typology of values, which highlighted seven levels (clusters) values, arranged in order of occurrence of the main problems faced by the individual in the process of development.

Key words: *personality, values, values, typology*

УДК 316.6

Мишевська Н.Л.,

студентка IV курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, natasha1994ait@gmail.com

Науковий керівник: к. псих. н., ст. викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Раєвська Я.М.

Україна, м. Кам'янець-Подільський

САМОТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

В статті проаналізовано процес старіння в контексті дослідження зарубіжної і вітчизняної літератури; розкрито сутність, види самотності та причини її виникнення; розглянуто вплив спонукальної, емоційної та інтелектуальної сфер життя на соціально-психологічний стан людей похилого віку; встановлено, що самотність залежить від того, як людина відноситься до себе, тобто від її самооцінки; окреслено завдання соціально-психологічної допомоги людям похилого віку.

Ключові слова: люди похилого віку, процес старіння, соціальна геронтологія, самотність, ізоляція, відчуженість, добровільне фізичне усамітнення.

Постановка проблеми. Період соціально-економічних змін в суспільстві супроводжується процесами взаємного відчуження і сприяє збільшенню кількості самотніх людей. Переживання самотності є невід'ємною складовою життя кожної людини, але в останній час, внаслідок дії цілої низки негативних соціальних чинників, проблема самотності стала дуже поширеною та болючою для нашого суспільства.

Самотність одна з найбільш серйозних соціальних проблем сучасності. Воно належить до числа тих понять, "життєвий сенс яких, здавалося б, чітко представляється навіть повсякденної свідомості, проте подібна якість оманлива, бо приховує складне, суперечливе зміст" [2, с.12].

Сьогодні проблема самотності актуальна для фахівців різних наукових напрямів: філософів, соціологів, психологів, медиків, психіатрів та інших. Як психічний стан, що має негативне забарвлення, самотність відома ще з античних часів. На думку І.М. Слободчикова [7, с.27-34], період активного інтересу психологів до феномена самотності припадає на кінець 30-х – середину 80-х років ХХ століття, коли були закладені концептуальні основи феноменологічного дослідження самотності.

Зокрема, самотність розглядалася в роботах таких авторів: філософів – Й.В. Гете, Н.Н. Трубнікова, Н.С. Покровського, А.І. Титаренко, Н.В. Хамітова та інших; зарубіжних учених – Е. Фромма, Дж. Зілберга, Г. Саллівана,

В. Франкла, З. Фрейда, К. Хорні, К. Мустакас та інших, а також вітчизняних – Ю.М. Швалба, О.В. Данчевої, О.С. Алейникової, В.І. Сіляєвої, І.С. Кона, Н.С. Харламенкової, І.В. Бабанової, та багатьох інших. У нашій країні займалися вивченням самотності як соціально-психологічного феномена – К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Старовойтова, Г.М. Тихонов, С.Г. Трубікова, Ж.В. Пузанова.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу самотності як соціально-психологічного феномену

Виклад основного матеріалу. В історії філософсько-психологічної думки самотність трактується неоднозначно. Узагальнивши, можна виокремити два напрямки. З одного боку, самотність

розуміється як руйнівна для особистості, з іншого – як необхідна умова, етап розвитку, самопізнання та самовизначення. Ця розбіжність свідчить про недостатню вивченість феномена самотності.

Н.В. Хамітов самотність ділить на внутрішню та зовнішню. Внутрішня самотність спостерігається у людей, які вважають себе глибоко самотніми. Такі люди зовні не ізолювані від інших людей, але відчувають себе самотніми, суб'єктивно переживають ізоляцію від людей на тлі об'єктивної включеності особистості в міжособистісні стосунки. Зовнішньою є самотність як реальна відсутність конкретної близької людини поруч, об'єктивна ізоляція від соціальної взаємодії з іншими людьми [9, с.60].

Таким чином, ми бачимо, що можна бути самотнім, перебуваючи серед людей, тобто самотність пов'язана не тільки з проблемою спілкування та міжособистісних взаємин, але й із властивостями особистості. Звідси випливає, що необхідно розрізнити поняття бути самотнім і перебувати наодинці з самим собою. Людина – соціальна істота, але іноді їй потрібно залишатися наодинці з собою для розвитку свого «Я», для особистісного зростання.

Вивченням культурно – історичних форм самотності займався і Н.С. Покровський, який відзначає неоднозначність поняття самотність. Він пов'язує самотність з поняттям аномія. Самотність не зникає з життя сучасної людини, а набуває все більш широкий суспільний резонанс, соціальний контекст, в якому воно стало сприйматися як прогресуюча аномія. [5, с.21]

Самотність як психологічний феномен розглядали також зарубіжні вчені – Ф. Фромм-Рейхман, Дж. Зілберг, Г. Салліван, В. Франкл, З. Фрейд, К.Хорні, К.Мустакас.

Ф. Фромм-Рейхман визначає самотність як «надзвичайно неприємне та гнітюче почуття». Грунтуючись на результатах своєї роботи з шизофреніками, автор вважає самотність екстремальним станом: «Тип самотності, який я маю на увазі, – руйнівний... і він у кінцевому підсумку призводить до розвитку психотичних станів. Самотність перетворює людей... в емоційно паралізованих і безпомічних» [2, с.154].

Перший психологічний аналіз самотності опублікував Зілбург (1938 р.). Він розглядав феномени самотності та усамітнення. Усамітнення - це стан, що виникає в результаті відсутності конкретного "когось". Самотність – це нездоланне постійне відчуття самотності. Неважливо, чим людина зайнята, але самотність, як "черв'як", роз'їдає її серце. Згідно теорії Зілбурга, самотність є відображенням характерних рис особистості: нарцисизму, манії величності, ворожості. Зілбург простежив походження самотності, починаючи з дитячої віку. Дитина пізнає радість бути любимим і викликати захоплення разом з потрясінням, породженим тим, що вона – маленька слабка істота, змушена чекати задоволення своїх потреб від інших. Це і є, за Зілбургом, зародження відчуженості, ворожості та агресивності самотнього «Самотній індивід, як правило, проявляє хворобливу скритність або відкрити ворожість» [4,с.153-154].

Отже, можна зауважити, що у своєму аналізі самотності представники психодинамічної теорії виходять з їх клінічної практики, саме тому вони розглядають самотність як патологію. Як для Дж. Зілбурга так і для Ф. Фромм-Рейхман досліджуемий стан є хворобливим та руйнівним. Зауважимо, що їх погляди сходяться.

Самотність, на думку Салівана, являє собою деструктивну форму самосприйняття. Самотня людина відчуває себе покинутою, забутою і непотрібною.

Зазначимо, що Г. Салліван виділяє такі джерела самотності:

- Неврологічний імператив — передбачає оптимальний діапазон стимуляції у фізичній, культурній та міжособистісній сфері.
- Психологічний імператив застерігає від відмов або виключення з відносин, які ведуть до переживань, що тебе не люблять і відкидають.
- Соціальний імператив диктує, що при виключенні з групи, ми не отримаємо того, чого ми потребуємо і чого хочемо від життя.
- Когнітивний імператив говорить, що ми здатні посилати і приймати повідомлення з тим, щоб вижити в суспільстві [11,с.270].

Зважаючи на те, що основним завданням ранньої дорослості є пошук партнера та створення власної сім'ї. Також зазначимо, що жінки завжди важче переживають почуття самотності, ніж чоловіки. Тема самотності для жінки щось більш очевидне.

Отже, самотність наштовхує людину на хибні відносини і цим спонукає приймати помилкові рішення. В решті особистість нещасна, невпевнена та фрустрована.

Е. Еріксон розглядає стан самотності як тимчасове відчуття власної автономності, і тому його не варто розцінювати як феномен, що має універсальний статус. Це стан, який переживається лише в певні періоди життєвого циклу, наприклад, у віці після 25 років, коли людина вирішує основну задачу певного етапу життя на користь орієнтації на «близькість або ізоляцію».

Отже, самотність, за Е. Еріксоном, це стан людини, коли їй немає з ким розділити своє життя і нема про кого піклуватися.

На думку І. С. Кона в першу чергу Самотність-це не тільки фізичне ставлення людини з іншими людьми, але і його психологічний стан. Самотність не може бути прирівняне до фізичного стану ізолюваності людини. Як стан фізичної ізолюваності, відірваності самотність відомо з найдавніших часів і навіть нерідко свідомо використовувалося людьми. Але при цьому протягом століть змінювалися його суб'єктивна оцінка і ставлення людей до факту усамітнення. Виділяють три історичні форми самотності:

- Ізоляція;
- Відчуження;
- Добровільне фізичне усамітнення (відлюдництво) [10,с.241].

Відчуження ж розглядається як насильницька ізоляція або вигнання індивіда з товариства. Психологічна тяжкість відчуження полягає в тому, що з боку соціальної групи піддається осуду не просто той чи інший вчинок індивіда, а він сам як такий, його особу. Прямо протилежної за своїм психологічним значенням є третя історична форма самотності. Це добровільне, фізичне усамітнення людини, її відхід від життя в суспільстві (відлюдництво) стан, коли самотність стає, насамперед, особистісним [10,с.243].

Ізоляція може сприяти самотності, але просте зведення другого до першого ігнорує специфічні якості і складність самотності. Все ж при всій унікальності переживання самотності є певні елементи, загальні для всіх його проявів. Одна з найяскравіших рис самотності – це специфічне почуття повної заглибленості в самого себе. «Самотність є знак моєї самотності», воно повідомляє мені, хто я такий" [2,с.25]. Самотність – особлива форма самосвідомості, самосприйняття. Ми переживаємо свій стан в складній мережі взаємозв'язків. Самотність передбачає розрив зв'язків або повна їх відсутність. З вищесказаного можна дати наступне визначення самотності. «Самотність – це переживання, що викликає комплексне і гостре відчуття, яке виражає певну форму самосвідомості, і що показує розкол основний реальної

3. Фрейд писав, що самотність – це невротичний стан. Невроз замінює монастир, в який віддалилися розчаровані в житті люди, або ті які почувалися занадто слабкими для життя. При неможливості відречення від світу та догляду в монастир, людина йде в невроз.

К. Хорні учениця і послідовник Фрейда вважала, що самотність – є наслідок негативного прояву ідеології ринкових відносин, конкуренції людини з людиною. Вона охарактеризувала типи невротичних особистостей (поступливий, відсторонений, агресивний) і описала прояву кожного з таких типів.

Карл Роджерс (1961р.), є найбільш відомим прихильником феноменологічного напрямку. Його аналіз заснований на "Я-теорії" особистості. Роджерс вважав, що суспільство змушує індивіда діяти відповідно до соціально визначених стандартів, обмежуючи волю її дій певними зразками. Це веде до протиріччя між внутрішнім (істинним) «Я» індивіда і проявами «Я» у відносинах з іншими людьми. Згідно теорії Роджерса, впевненість у тому, що істинне «Я» індивіда відкинуто іншими, «тримає людей замкнутими у своїй самотності». Аналіз самотності, представлений Роджерсом, впливає з його клінічної практики, тобто

роботи з пацієнтами. Роджерс розглядає самотність як прояв слабкої пристосованості особистості, причина якого знаходиться всередині індивіда, у феноменологічних невідповідностях уявлень індивіда про власне «Я». На відміну від прихильників психодинамічних теорій Роджерс не дуже довіряє раннім дитячим впливам на формування особистості. Відповідно до його концепції, зміст досвіду самотності особистість набуває під впливом різних життєвих чинників [3, с.245].

Для глибшого аналізу феномена самотності слід розглянути процес розвитку суспільства, в якому чітко виділяються передумови виникнення проблеми самотності. Так, Ю.М. Швалб і О.В. Данчева розглядають різні історичні епохи. У минулому столітті тріумфували ідеї рівності людей, поширювалася ілюзія можливості загального братерства. Свідомість окремої людини була колективною й цілком визначалася належністю до соціальної групи: роду, племені, громади тощо, тобто проявлялася у формі «Ми-свідомість». У її рамках конкретна людина є тільки носієм і представником колективних родоплемінних уявлень, норм і цінностей. Тому один індивід ніколи не протистояв іншому індивіду як особистість. Протистояти могло тільки наше «Ми» – чужому «Вони». Природно, що в цій ситуації не відбувалося відчуження індивіда від своєї соціальної спільноти, так що самотність не існувала ні як соціальне, ні як психологічне явище. Тільки в античні часи починається поступова зміна в структурі свідомості та виникає її особлива форма – «Я-свідомість», яка все ще не є самосвідомістю особистості. Людина уявляє себе не чимось особливим і унікальним, а одним із багатьох типових осіб монолітного суспільства [6, с.168-170].

Ю.М. Швалб і О.В. Данчева виокремлюють три основні форми самотності:

1. Обряди, ритуали, випробування, виховання самотністю, які мали місце практично у всіх племен і народів. Майже в будь-якій традиційній культурі ми знаходимо ритуали «введення в самотність». Архаїчні, примітивні суспільства, де все життя людини протікає на очах одноплемінників, передбачають ряд ситуацій, коли людина має право залишатися самою, а також теми, про які не прийнято говорити і тим більше розпитувати [1, с.162-170]. Такі обряди мали величезне психологічне значення. Вони були тим засобом, який дозволяв людині, хай навіть у найбільш примітивній формі, осмислити й усвідомити себе. В той же час індивід відокремлюється не як самоцінна індивідуальність або особистість, а як представник роду.

2. Покарання самотністю, що виражалось у вигнанні з роду і прирікає покараного майже на вірну смерть. Порушення життєво важливих для племені правил, табу (заборон) у більшості первісних народів каралося або смертю, або вигнанням, причому друге покарання вважалося більш важким. Наприклад, релігія при порушенні основних догматів у всі часи використовувала інструмент відлучення від церкви і перекази анафемі. Аналогічно діє й будь-яка держава, вводячи за порушення законів покарання позбавленням волі. У соціальних групах типовими прикладами є широко вживані бойкоти, групові обструкції аж до

суспільного остракізму. Всі методи спрямовані на те, щоб поставити індивіда в ситуацію фізичної та, головне, психологічної ізоляції. Тяжкість групового відчуження полягає в тому, що піддається осуду не просто той чи інший вчинок індивіда, а він сам як такий, його особистість, його власні моральні та культурні підстави вчинку. Це і є ситуація повної особистісної самотності.

3. Добровільне усамітнення окремих індивідів, відлюдництво. Відхід від мирських справ, самотність, що припускає внутрішню зосередженість і подолання в собі нижчих поривів, – невід'ємні характеристики відлюдництва. Закріплення такої форми в культурі призвело до того, що самотність стали реальною умовою повноцінного відокремлення, розвитку особистості, становлення індивідуальної рефлексивності та споглядальності, духовного збагачення та здатності до творчості. Самотність потенційно несе в собі можливість реалізації всього кращого, що приховано в людині. Але ця потенція стає дійсністю лише через одухотворення вищим сенсом. Відомі випадки, коли самотність призводила не до піднесення особистості, а навпаки – до її розпаду аж до клінічних проявів. Прикладом добровільного усамітнення є й сьогодні – це творчість письменника, художника, вченого. Ця самотність балансує між бажанням створити щось корисне для суспільства та самотністю як необхідною умовою творчості.

З описаних форм самотності можна зробити висновок, що вона може бути бажаною або вимушеною, супроводжуватися хворобливими переживаннями чи приносити задоволення. Таким чином, проблема самотності є однією з найбільш парадоксальних серед інших суспільних, тому що практично неможливо провести грань між самотністю та спілкуванням, неможливо пережити самоту іншої людини, тому що у кожного самотність наповнена індивідуальним змістом.

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок: самотність пов'язано з тим, що індивід не може знайти необхідний йому емоційний відгук у процесі спілкування і, як наслідок, відчуває самотність. Таким чином, на сьогоднішній день немає єдиної думки, що таке феномен самотності. Сутність розуміння самотності може бути зведена до наступного: людина не може знайти необхідний йому емоційний відгук у процесі спілкування і, як наслідок, відчуває самотність. Найбільш гостро особистість відчуває самотність у ситуаціях вимушеного спілкування. Велика кількість поверхневих зв'язків не є показником автентичності спілкування, з'єднання з іншими людьми.

Ми згодні з думкою Заворотного Є.М., що терміном для визначення самотності є переживання як психічне явище, оскільки воно в більшій мірі враховує всю специфіку переживання самотності.

В Україні близько 11 млн. громадян похилого віку (пенсіонерів, ветеранів війни та праці, інвалідів). Більшість із них, за даними численних соціологічних досліджень, незадоволені рівнем свого життя (матеріальним становищем, житловими умовами, відсутністю можливостей для спілкування, повноцінного відпочинку, станом здоров'я тощо), та у перспективі вбачають лише старість, самотність, втрату близьких, родичів, друзів, повну ізоляцію від навколишнього світу.

Тому, розглядаючи і вивчаючи самотність, я вирішила провести емпіричне дослідження, метою якого стало вивчення особливостей стану самотності для осіб похилого віку. Вибірка досліджуваних складалася із 60 людей похилого віку. Адже життєві реалії українського сьогодення посилюють гостроту проблем становища людини похилого віку і є для держави першорядними.

Результати емпіричного дослідження в Кам'янець-Подільському Центрі медико-соціальної реабілітації інвалідів, ветеранів війни та пенсіонерів «ДОВГОЛІГТЯ» показали, що лише 5% людей похилого віку ніколи не відчували себе самотніми. Інші 80% дуже часто, а то й постійно відчують себе самотніми. Лише 15% – інколи відчують самотність. Кожен з цих людей відчуває себе самотнім з різних причини. Згідно проведеного мною дослідження, 45% опитаних не вистачає коханої людини, 30% – справжньої дружби, 20% – бракує уваги і турботи рідних людей (дітей, внуків), 5% – доброзичливого і співчутливого ставлення з боку оточуючих.

Для покращення переживання самотності людьми похилого віку потрібно працювати не тільки із самою літньою людиною, але і з його найближчим оточенням – чоловіком, дітьми, родичами і людьми, що живуть поруч. Необхідно проводити роз'яснювальну роботу з населенням усіма доступними засобами (телебачення, радіо, друковані видання, поширювані безкоштовно), щоб люди заздалегідь були готові до можливості виникнення важкої життєвої ситуації і знали шляхи виходу з неї. Останнім часом набули широкого поширення такі спеціальні технології, як трудотерапія, гартотерапія, арт-терапія тощо, спрямовані на подолання самотності, підвищення самооцінки людини похилого віку, створення умов для актуалізації її життєвого досвіду, визнання його цінностей, для реалізації ним свого творчого потенціалу.

Також не менш важливу роль у подоланні самотності в наш час відіграють групи взаємодопомоги. Групи взаємодопомоги – це невеликі, прив'язані до певного місця групи, члени яких, маючи загальні проблеми, допомагають один одному. Такі групи, як свідчить практика, складаються з 5-7 чоловік, які живуть поблизу і мають періодичні контакти. Ці групи іноді виникають спонтанно, але найчастіше їх організовує один із найбільш активних майбутніх її членів. Групи самодопомоги потребують спеціальної підтримки соціальних працівників. Мета роботи в групі – пом'якшення впливу негативних явищ, а не повне їх переборення (що є неможливим), підтримка людини, а не формування нового стилю життя, поступове навчання позитивним життєвими навичкам, а не повне відкидання минулих форм життєдіяльності. Разом з тим групи самодопомоги не є панацеєю від усіх бід, і багато з проблем не можуть бути вирішені з їх допомогою. Досить частою для старих людей є ситуація «важкої втрати» (смерть близької людини). У цьому випадкові допомогою для людини є групи «важкої втрати». Така група є тим «безпечним сховищем», де можна бути самим собою серед людей, які тебе розуміють і співчують тобі. Якщо людина знаходить місце, де вона може виразити своє горе і печаль без осудження зі

сторони інших, це може звільнити її від важких переживань і мати важливий терапевтичний результат.

Висновки. Отже, провівши теоретичний аналіз наявних уявлень про сутність феномену самотності та провівши емпіричне дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Проблема самотності є актуальною, має глобальні масштаби. Суспільство йде шляхом індивідуалізації, розвитку «Я-свідомості», тому відчуття самотності загострюється.

2. Зараз розширюється та поглиблюється вивчення самотності у вітчизняній психології, однак розвиток психології самотності як галузі наукового дослідження тільки починається.

3. Наукове визначення феномену самотності відрізняється складністю та неоднозначністю. Незважаючи на поширеність наукових розробок із проблеми самотності вчені досі не виробили єдиних поглядів на її сутність.

4. Останнім часом більшу роль грають не соціальні, а індивідуально-особистісні передумови самотності, що становить загрозу психічного здоров'я особистості та суспільства в цілому.

5. Дослідження самотності визначають, що самотність – не фактор, що викликає певний стан, а сам стан психічного переживання.

6. Самотність обумовлюється зовнішніми та внутрішніми чинниками.

7. Згідно емпіричного дослідження самотніх людей похилого віку становить 80%, а це високий рівень самотності.

Література

1. Кон И. Многоликое одиночество. / И. Кон // Популярная психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов пединститутов / Сост. В.В. Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. – 170 с.
2. Покровський Н.Є. Лабіринти самотності. Пров. з англ. / Н.Є. Покровський. – М.: Прогрес, 1989. – 624 с.
3. Новіцька А.Ф. Культура і можливість подолання самотності сучасної людини / А.Ф. Новіцька // Периферійність в культурі ХХ століття: Матеріали Всеросійської науково – практичної конференції. Пермь, 2001. – 32-43 с.
4. Перлман Д. Теоретические подходы к одиночеству / Д. Перлман, А. Э. Тепло // Лабиринты одиночества (сост., общ. ред. и предисл. Покровский Н. Е.) – М.: Прогресс, 1989. – 152-168 с.
5. Рижакова Е. В. Феномен самотності досвід культурологічного аналізу автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук; 24.00.01 / Е.В. Рижакова. – Шуя, 2012. – 21 с.
6. Салливан Т. С. Интерперсональная теория в психиатрии / Т. С. Салливан. – СПб.: Ювента, 1999. – 347 с.
7. Слободіков І.М. Сучасні дослідження переживання самотності / І.М. Слободіков // Психологічна наука й освіта. 2007. № 3. – С. 27 – 35.
8. Шитаренко А.И. Анти идеи: Опыт социально-этического анализа. / А.И. Шитаренко. – М., 1984. – с.21.
9. Хамитов Н. В. Философия одиночества / Н. В. Хамитов. – К.: Научная мысль, 1995. – 60 с.
10. Шаповаленко І.В. Вікова психологія. (Психологія розвитку та вікова психологія) / І.В. Шаповаленко – М.: Гардарики, 2004. – 349 с.

11. Швалб Ю.М., Данчева О.В. Одиночество: Социально-психологические проблемы / Ю.М. Швалб, О.В. Данчева. – К.: Украина, 1991. – 270 с.

References

1. Кон У. Многообразие одиночества. / У. Кон // *Populiarniaia psykholohiia: Kfrestomatyia: Ucheb. posobyie dlia studentov pedynstytutov / Sost. V.V. Myronenko. – M.: Prosveshchenye, 1990. – 170 s.*

2. Pokrovskiy N.Ie. *Labirynty samotnosti. Prov. z anfi. / N.Ie. Pokrovskiy. – M.: Prohres, 1989. – 624s.*

3. Novitska L.F. *Kultura i mozhyvist podolannia samotnosti suchasnoi liudyny / L.F. Novitska // Peryferynost v kulturi KfKfi stolittia: Materialy Vserosiiskoi naukovy – praktychnoi konferentsii. Perm, 2001. – 32 – 43s*

4. Perlman D. *Teoreticheskye podkhody k odynochestvu / D. Perlman, L. E. Peplo // Labirynty odynochestva (sost., obshch. red. y predysl. Pokrovskiy N. E.) – M.: Prohress, 1989. – 152-168 s.*

5. Ryzhakov Ye.V. *Fenomen samotnosti dosvid kulturolohichnoho analizu avtoreferat dysertatsii na zdobuttia*

naukovoho stupenia kandydата psykholohichnykfi nauk; 24.00.01 / Ye.V. Ryzhakov. – Shuia, 2012. – 21 s.

6. Salyvan H. S. *Ynterpersonalnaia teoriya v psykhiatryi / H.S. Salyvan. – SPb.: Yuventa, 1999. – 347 s.*

7. Slobodchikov I.M. *Suchasni doslidzhennia perezhyvannia samotnosti / I.M. Slobodchikov // Psykholohichna nauka y osvitu. 2007. № 3. – S. 27 – 35.*

8. Titarenko A.I. *Anti ideii: Opyt social'no-jeticheskogo analiza. / A.I. Titarenko. – M., 1984. s.21.*

9. Hamitov N. V. *Filosofija odynochestva / N. V. Hamitov. – K.: Nauchnaja mysl, 1995. – 60 s.*

10. Shapovalenko I.V. *Vikova psykholohiia. (Psykholohiia rozvytku ta vikova psykholohiia) / I.V. Shapovalenko – M.: Hardariky, 2004. – 349s.*

11. Shvalb Ju.M., Dancheva O.V. *Odynochestvo: Social'no-psihiologicheskie problemy / Ju.M. Shvalb, O.V. Dancheva. – K.: Ukraina, 1991. – 270 s.*

Mishevska N.L.,

IV year student of the Faculty of remedial and social pedagogy and psychology of Kamenets-Podolsk National University named after Ivan Ohienko, natasha1994lait@gmail.com

*Supervisor: Ph.D. in Psychology, Senior Lecturer Department of Social Pedagogy and social work
KPNU Ivan Ohienko Raevskaya Y.N.*

Ukraine, Kamenets-Podolsk

SOLITUDE AS A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The article analyzes the process of aging in the context of domestic and foreign research literature; essence, kinds of loneliness and its causes; The influence of motivating, emotional and intellectual spheres of the socio-psychological state of the elderly; found that loneliness depends on how the person relates to himself, that is, from her self-esteem; outlines the objectives of social and psychological assistance to the elderly.

Key words: *elderly, aging, social gerontology, loneliness, isolation, alienation, voluntary physical solitude ..*

Pedagogy

УДК 364.27

Володченко Ж.М.,*к.п.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, zhanna.volodchenko@ukr.net***Самаріна С.І.,***к.п.н., доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, snezhyna@ukr.net**Україна, м. Ніжин***Кондратьєв І.М.,***к.філос.н., професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної Академії Внутрішніх Справ України, Galaktikon@meta.ua**Україна, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОНКОХВОРИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЦЕНТРУ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ

У статті розкрито зміст, етапи і методи соціально-педагогічної реабілітації онкохворих дітей, через розроблену нами і реалізовану в Центрі реабілітації дітей-інвалідів м. Ніжина Програму соціально-педагогічної реабілітації онкохворих дітей «Разом до життя».

Ключові слова: онкологічне захворювання, соціально-педагогічна реабілітація, психологічна реабілітація, арт-терапія.

Постановка проблеми. На сьогодні однією з найнебезпечніших медико-біологічних, соціально-економічних проблем в Україні є проблема онкозахворювань серед дітей. За даними Центру медичної статистики МОЗ в Україні щороку виявляють хворобу на рак у близько тисячі дітей віком до 17 років і лише у 40% таких дітей відсутній рецидив хвороби протягом п'ятирічного періоду з моменту встановлення діагнозу, що вважається повним одужанням. На жаль за статистикою злякисні новоутворення посідають сьоме місце у структурі дитячої інвалідності [1]. Сучасна медицина працює над проблемою знаходження найбільш ефективних шляхів діагностування та лікування онкологічних захворювань і вже має певні досягнення. Результати пошуку шляхів лікування дитячого раку українськими лікарями за останнє десятиліття показали, що, поряд із медичними проблемами, комплексного підходу потребує і вирішення питань, пов'язаних із соціальним захистом, реабілітацією та адаптацією онкохворих дітей. Саме психологічна та моральна підтримка, добре слово, слухна порада, співчуття, співпереживання, включення хворої дитини в активну, творчу, затребувану діяльність стає важливою запорукою її повернення до повноцінного життя.

Мета роботи. Розкрити соціально-педагогічні особливості реабілітації онкохворих дітей, розробити та реалізувати Програму соціально-педагогічної реабілітації онкохворих дітей «Разом до життя», в умовах Центру реабілітації дітей-інвалідів м. Ніжина.

Виклад основного матеріалу. Процес реабілітації онкохворих дітей в Центрі реабілітації дітей-інвалідів має свої особливості і здійснюється через комплексний,

одночасний вплив різних видів соціальної реабілітації, які, в свою чергу, базуються на принципах послідовності, безперервності, доступності, диференційованості.

Як показав аналіз діяльності Ніжинського міського Центру реабілітації дітей-інвалідів реабілітаційні заходи здійснюються в 3-х напрямках: медична, психологічна та соціально-педагогічна реабілітація.

Медична реабілітація включає в себе забезпечення централізованої диспансеризації хворих дітей лікарем-педіатром, реабілітологом та іншими суміжними спеціалістами. Її головними етапами є: диспансеризація хворих дітей в залежності від терміну спостереження; лікування гострої патології у всіх дітей, які перебувають на обліку в Центрі; лікування супроводжувачої патології в даній категорії хворих; проведення щорічних курсів оздоровлення на ліжку денного стаціонару; санаторно-курортне лікування.

Другий напрям реабілітаційної роботи передбачає психологічну допомогу. У міському Центрі реабілітації дітей-інвалідів її надають дітям, які в процесі лікування пройшли хіміотерапію, променевию терапію, прооперовані, мають змінений психологічний клімат в родині. Тяжке, тривале захворювання здійснює сильний вплив на хвору дитину, її особистість, внутрішній світ, відносини з оточуючими, адаптивність в соціумі, якість життя, тому часто у хворої дитини відбуваються порушення вищих психологічних функцій, емоційні розлади та розлади поведінки. Відбувається психологічна криза, яка призводить до втрати суб'єктивного сенсу життя, найважливіших орієнтирів і цінностей, відновлення яких неможливе без докорінної реконструкції особистості [2,с.3]. Хвора людина

відчуває внутрішній глухий кут свого становища, який блокує нормальний перебіг життя. Відбувається тяжке порушення життєдіяльності людини внаслідок гострого розладу її психічного стану; емоційне та рухове виснаження, тимчасова втрата орієнтації в часі, просторі тощо. Цей стан може бути надто тривалим і тим більше небезпечним, адже може призводити до суїциду, якісно погіршувати умови життя.

Тому на даному етапі робота проводиться в тісній співпраці таких спеціалістів як: лікар-реабілітолог, невролог, вихователь, коли психологічна допомога вміло доповнює медикаментозну терапію. На кожну дитину, що вперше приходить до міського Центру реабілітації, заповнюється анкета спостереження, складається індивідуальний план психологічної реабілітації. При цьому враховуються вікові особливості пацієнта, етіологія та характер захворювання, відносини в родині тощо. Мета роботи практичного психолога – звільнення від хвилювань, як на рівні пригнічених почуттів, так і на рівні витіснених потреб у дітей з онкозахворюваннями, корекція відносин між батьками та дитиною.

Третім, важливим напрямом роботи з дітьми в умовах центрів реабілітації інвалідів є соціально-педагогічна реабілітація онкохворих дітей, яка спрямована на: полегшення процесу лікування; пошук соціально-прийнятної виходу негативним почуттям дитини; відпрацювання думок і почуттів, які онкохворі діти звикли подавлювати; розвиток почуття внутрішнього контролю; концентрацію уваги на відчуттях і почуттях; підвищення самооцінки; отримання матеріалу для інтерпретації та діагностичних заключень щодо психічного та емоційного стану дитини.

З метою здійснення соціально-педагогічної реабілітації онкохворих дітей у практику роботи Центру реабілітації дітей-інвалідів м. Ніжина було розроблено і впроваджено Програму «Разом до життя», яка побудована на арт-терапевтичних методиках. Ці методики надають хворій дитині можливість програвати, пережити, усвідомлювати власну проблему найбільш зручним для психіки дитини способом, зануритися у проблему настільки, наскільки дитина готова до її переживання, додати позитивної динаміки в усвідомленні свого «Я-реального», сформулювати відносно адаптаційний стан в оточуючому світі, скоректувати психоемоційний стан.

Зміст Програми «Разом до життя» був побудований на урахуванні особливих потреб онкохворих дітей і базувався на принципах: відповідальності (включає визнання онкохворою дитиною відповідальності за своє життя); актуальності (полягає в актуалізації реабілітації і адаптації онкохворої дитини в оточуючому світі); усвідомленості (виростає із сфери почуттів, усвідомленості свого фізичного тіла, свого життєвого потенціалу, своїх переживань, емоцій); часу (полягає у визнанні кожної онкохворої дитини унікальною особистістю, яка має свої специфічні здібності, потреби, рівень вмотивованості і час для їх реалізації).

Цілі програми спрямовані на:

– створення соціально виправданого виходу негативних почуттів (робота над малюнком, пісочка терапія, створення власних історій);

– полегшення процесу лікування/одужання (неусвідомлені внутрішні конфлікти і переживання легше виражати за допомогою зорових образів, ніж висловити у процесі вербальної корекції);

– налагодження відносин між онкохворою дитиною і медичним персоналом, батьками, онкохворими дітьми, які перебувають поруч і мають вплив один на одного (через спільну участь в творчій діяльності, через відносини емпатії і взаємного прийняття);

– отримання матеріалів (продуктів діяльності дітей) для інтерпретації та діагностичних заключень стосовно протікання хвороби і стану дитини.

Реалізація Програми «Разом до життя» в роботу Центру реабілітації дітей-інвалідів, на наш погляд, в першу чергу, забезпечила ефективне емоційне реагування онкохворих дітей на різні види діяльності і результати; створила поле емоційної комунікації для замкнутих, сором'язливих або слабо зорієнтованих на спілкування дітей; сформувала умови невербального контакту (опосередкованого продуктом арт-терапії), психологічного захисту і подолання комунікативних бар'єрів; створила умови для підвищення особистісної цінності, сприяла формуванню позитивної «Я-концепції», підвищенню впевненості в собі; допомогла дитині взяти відповідальність на себе за своє життя, за свою хворобу і за своє здоров'я; розвинула у дитини сильне бажання жити (навчитися розставляти пріоритети в потребах, визначати мету і сенс життя).

Основними методами арт-терапії, що передбачені Програмою "Разом до життя" стали казкотерапія, лялькотерапія, пісочна терапія, музикотерапія та танцювальна терапія, кінотерапія.

Використання методу казкотерапії дало можливість привернути увагу онкохворої дитини до проблем, які характерні саме для її особистості. У казці дітям пропонувалися різні позитивні моделі вирішення тієї чи іншої проблеми, де добро завжди перемагає зло, а щира людини стає щасливою, отримує все, про що мріяла.

Психотерапевтичні казки «лікують душу» та «підключаються про душу», особливо це потрібно онкохворим дітям, які переживають не тільки фізичний, але й моральний біль. До психотерапевтичних казок належать біблійні історії та казки-притчі, медитативні казки, що сприяють зняттю психоемоційної напруги, забезпечують насичення несвідомого позитивними креативними образами для розкриття особистісного ресурсу онкохворої дитини.

Одним із високоефективних методів соціально-педагогічної реабілітації став метод лялькотерапії, заснований на процесах ідентифікації дитини з улюбленим героєм мультфільму, казки чи улюбленою іграшкою. В якості основного прийому корекційного впливу лялька використовувалася нами як проміжний об'єкт взаємодії дитини та спеціаліста. Дитина, пізнаючи реальний світ, його соціальні зв'язки та відносини, активно проектує власний досвід на специфічну ігрову ситуацію. Гра з лялькою – це той світ реальності, в якому дитина живе постійно. Близький і реальний для неї світ.

Метою лялькотерапії в роботі з онкохворими дітьми було перетворення внутрішньої тривожності в конкретний образ та програвання ситуації для зняття нервово-психічної напруги; покращення соціальної адаптації дитини; вирішення внутрішніх конфліктів. За допомогою ігрової ситуації відбувається пробудження почуттів дитини, вербалізація образів, асоціацій, символів.

Лялькотерапію ми використовували під час постановки спектаклів лялькового театру. Дитина за допомогою улюбленої іграшки «бере участь» у спектаклі, сюжет якого є актуальним для неї і обов'язково передбачає подолання головними героями труднощів та вирішення складних життєвих ситуацій.

Пісочна терапія – одна з незвичних технік аналітичного процесу, під час якого дитина будує свій власний світ в мініатюрі за допомогою піску та невеликих фігурок. Метою використання цієї техніки в роботі з онкохворими дітьми є зняття травмуючих переживань хворої дитини, її спонукання до подолання труднощів у процесі лікування та одужання.

Використання пісочної терапії з онкохворими дітьми починалося з вибору іграшок, які мали стати символами внутрішнього світу, потенціальних можливостей дитини. Основне завдання полягало у створенні найбільш комфортного середовища для перенесення внутрішньої дійсності на піщаний «лист». В реабілітаційній роботі з онкохворими дітьми ми розглядали 3 основні стадії гри з піском: хаос, боротьба і вирішення конфлікту, які відповідають стадіям реагування дитини на хворобу.

На стадії «хаосу» дитина хапала багато фігурок, перемішувала їх з піском. Це свідчило про наявність тривожності, недостатність позитивної внутрішньої динаміки. Стадія «боротьби» відображала внутрішні конфлікти та складність у взаємовідносинах з навколишнім середовищем, де між героями йде боротьба (в цій боротьбі чітко проявляється стан дитини, загострення її проблем), а стадія «вирішення конфлікту» передбачала створення картин миру і спокою. Процес гри з піском звільняв заблоковану енергію і активізував можливості самоцілення, які закладені в людській психіці.

Позитивні результати у роботі з онкохворими дітьми показала методика малювальної терапії, яка спрямована на формування умінь онкохворої дитини бути самою собою, вільно виражати свої думки та почуття, звільнитися від сильних переживань, а також на розвиток емпатії. Управляючи процесом малювання, спрямовуючи тематику малюнка, ми намагалися переключати увагу онкохворої дитини з хвороби на позитивні емоції, концентрувати увагу на досягненні своїх можливостей, на моделювання взаємовідносин і вираження емоцій. Під час реалізації терапевтичного малювання створювалася атмосфера психологічної безпеки, відбувалася емоційна стабілізація хворого, вербалізація почуттів та переживань дітей та підлітків.

Ефективним у роботі з онкохворими дітьми став метод музикотерапії. Численні методики музикотерапії передбачають як цілісне використання музики в якості основного і ведучого фактору впливу, так і доповнення музичним супроводом інших корекційних прийомів.

Музикотерапія активно використовувалася нами для корекції емоційних відхилень онкохворих дітей, рухових та мовленнєвих розладів, психосоматичних захворювань, труднощів у комунікації та ін. Музикотерапія це реальний, допоміжний засіб встановлення контакту між соціальним педагогом та дитиною, який полегшує емоційне реагування в процесі корекційної роботи.

Реалізації цього корекційного методу здійснювалася нами в активній та пасивній формах. Під час реалізації активного варіанта музикотерапії діти грали на нескладних/дитячих музичних інструментах, співали. Пасивна музикотерапія передбачала прослуховування творів інструментальної та вокальної класичної музики. Метою прослуховування стала зміна настрою, відволікання від переживань, зменшення тривоги дитини. Головною умовою музикотерапії онкохворих дітей є мажорність музичних творів, їх оптимістичний, життєрадісний настрій.

Метод танцювальної терапії застосовувався у роботі з онкохворими дітьми, що мали емоційні розлади та виражені труднощі міжособистісної взаємодії. Метою танцювальної терапії є створення позитивного образу тіла, розвиток свободи і виразності рухів, зміцнення сили дитини як на фізичному, так і на психічному рівнях. Під час танцювальних рухів відбувалося посилення почуття власної гідності шляхом вироблення позитивного образу тіла; розвиток соціальних навичок; надання допомоги для вступу в контакт з власними почуттями шляхом встановлення зв'язку почуттів з рухами. При творчому відношенні до рухів танець набував експресивності, яка дозволила звільнити почуття та дослідити приховані внутрішні конфлікти, які могли бути джерелом психічної напруги.

У роботі з онкохворими дітьми нами використовувалася і кінотерапія, що передбачала перегляд фільмів, мультфільмів, багатих на образи та підтексти. У кінотерапії активно працює такий механізм як ідентифікація, завдяки якій, дитина вибирає того кіногероя, який найбільш близький їй за характером і способом поведінки. Під час демонстрації фільму діти переживали життя героя. Ефект зцілення досягався тим, що давав можливість дитині пережити ті почуття, які знаходили своє вираження в її реальному житті.

Висновки. На сучасному етапі проблема соціально-педагогічної реабілітації онкохворих дітей набуває особливого значення. Дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених свідчать про те, що проблемі соціального захисту, реабілітації, адаптації онкохворих дітей приділяється велика увага з боку фахівців і волонтерів, розробляються і впроваджуються програми соціально-педагогічної реабілітації, здійснюється пошук нових шляхів реалізації соціально-педагогічної допомоги. Зауважимо, що значний потенціал у роботі з онкохворими дітьми закладено в арт-терапевтичні методики, що мають на меті психологічне зцілення та підтримку дитину під час лікування, а також методи психологічної корекції та адаптації.

Література

1. Центр медичної статистики МОЗ України : Українська База Медико-Статистичної Інформації «Здоров'я для всіх» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://medstat.gov.ua/ukr/normdoc.html>. – Заголовок з екрану.
2. Бочаров В.В. Психодинаміка професійного взаємодія при оказанні допомоги в кризових і екстремальних ситуаціях / В. В. Бочаров, Э. Б. Карпова // Актуальні проблеми клінічної психології і фізіології : Ананьєвські читання, 2004 : матер. научно-практ. конф. – СПб. : СПбГУ, 2004. – С. 54–59.
3. Івашкіна М.Г. Психологічні особливості особистості онкологічних хворих автореф. дисс... канд. психол. наук : 19.00.11 / Івашкіна М. Г. ; Інститутчеловека РАН. – М., 1998. – 166 с.
4. Зінкевич-Євстигнеєва Т. П. Путь к волшебству (теорія і практика сказкотерапії) / Т. П. Зінкевич-Євстигнеєва. – СПб., 2010. – 175 с.

References

1. Tsentrmedichnoyi statistiki MOZ Ukraini : Ukrainська База Медико-Статистичної Інформації «Zdorov'ya dlya vsih» [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://medstat.gov.ua/ukr/normdoc.html>. – Zagolovok z ekranu.
2. Bocharov V.V. Psihodinamika professionalnogo vzaimodeystviya pri okazani i pomoschi v krizisnyih i ekstremalnih situatsiyah / V. V. Bocharov, E. B. Karпова // Aktualnyie problemy klinicheskoy psikhologii i fiziologii : Anan'evskie chteniya, 2004 : mater. nauchno-prakt. konf. – SPb.: SPbGU, 2004. – S. 54-59.
3. Ivashkina M. G. Psihologicheskie osobennosti lichnosti onkologicheskikh bolnyih: avtoref. diss... kand. psikh. nauk: 19.00.11 / Ivashkina M. G.; Institutcheloveka RAN. – M., 1998. – 166 s.
4. Zinkevich-Evstigneeva T. P. Put k volshebstvu (teoriya i praktika skazkotterapii) / T. P. Zinkevich-Evstigneeva. – SPb, 2010. – 175s.

Volodchenko Z.M.,

candidate of pedagogical sciences, associate professor, of the Mykola Gogol state University. zhanna.volodchenko@ukr.net

Samarina S.I.,

candidate of pedagogical sciences, associate professor, of the Mykola Gogol state University. cnezhyna@ukr.net

Ukraine, Nizhyn

Kondratiev I.M.,

candidate of philosophical sciences, professor, of the National Academy of Internal Affairs. Galaktikon@meta.ua

Ukraine, Kyiv

FEATURES OF THE SOCIAL-PEDAGOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN WITH CANCER IN CENTERS FOR DISABLED CHILDREN

The article deals with the content, stages and methods of social and educational rehabilitation of children with cancer, on the base of Social and Educational Rehabilitation of Children with Cancer Program "Together for Life" that we developed and implemented in a Rehabilitation Center for Disabled Children in Nizhyn town.

Key words: cancer, social and educational rehabilitation, psychological rehabilitation, art - therapy.

УДК 374.32+37.018.74

Гаврилова О.В.,

*к.п.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв», irbise@ukr.net**Україна, м. Миколаїв*

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПРАКТИКА СКАУТСЬКОГО РУХУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано сутність поняття мультикультурна компетентність особистості, надано її головні ознаки та з'ясовано шляхи формування. Представлено виховний досвід Всесвітньої організації скаутського руху, досліджено особливості соціокультурної практики скаутингу у процесі формування мультикультурної компетентності особистості. Приділено увагу джемборі – практичній формі роботи, що сприяє взаємопроникненню та синтезу культур.

Ключові слова: мультикультурна компетентність особистості, скаутський рух, джемборі.

Постановка проблеми. За викликом часу у світі монокультурне мислення змінюється мультикультурним, що сприяє міжкультурному розумінню. На сучасному етапі в нашій багатонаціональній країні активізувалась проблема формування мультикультурної компетентності у підрастаючого покоління, здатності вирішувати професійні завдання в умовах мультикультурного суспільства. Скаутський рух приймає виклики суспільства, в якому проблема формування мультикультурної компетентності особистості набуває актуальності. Виховний досвід скаутського руху дозволяє розглядати його як гідного партнера формальної освіти у формуванні мультикультурної компетенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування мультикультурної компетентності вивчали Н. Іванець, Н. Кірабаєв, Д. Мацумото, О. Ольхович, Г. Палаткіна, М. Саніна, Е. Езієшвілі, І. Турчина, А. Джалалова та інші.

У визначенні поняття «мультикультурна компетенція» сучасні науковці не одностайні: загальні шляхи розвитку мультикультурної освіти досліджували К. Дмитрієв, Н. Іванець, Я. Лебедева, Г. Палаткіна, О. Рудік, К. Трасберг, П. Фанон та ін.; критерії та рівні мультикультурної компетенції і дидактичних особливостей професійної освіти вивчали Н. Боритко, Г. Палаткіна, Н. Самойленко, І. Седенкова, В. Сластенін та ін.; педагогічні можливості соціально-гуманітарних дисциплін у формуванні мультикультурної компетенції опрацьовували О. Ольхович, О. Сніговська, Ю. Макарова, М. Яковлева та ін.

З точки зору Д. Бенкса мультикультурна освіта розвивається наступним шляхом: моноетнічна спрямованість у навчанні – мультиетнічна спрямованість у навчанні – мультиетнічна освіта – мультикультурна освіта [12].

Мультикультурна компетенція (Турчина І. В.) враховує цілісну картину світу, спрямована на гуманістичне світовідчуття, олюднення професійних знань, сприяє позитивному сприйняттю іншого, встановленню конструктивних професійних відносин між представниками різних етносів [8].

Мета статті – дослідити особливості соціально-культурної практики скаутського руху в процесі

формування мультикультурної компетентності особистості.

Формулювання завдань статті:

– проаналізувати сутність поняття мультикультурна компетентність;

– дослідити особливості соціально-культурної практики скаутського руху у процесі формування мультикультурної компетентності особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «мультикультуралізм» виник у Канаді в 60-х рр. ХХ ст. для позначення стану етнокультурної, расової, релігійної різноманітності населення країни. Офіційно він набув поширення у 1971р., на знак визнання державними інститутами непродуктивності асиміляційної політики, спрямованої на гомогенізацію культурно багатого та різноманітного населення країни

На думку В.А. Момонової, модель мультикультуралізму передбачає легітимізацію різних форм культурної інакшості, яка лаконічно виражена у формулі «інтеграція без асиміляції» [3].

Програмою Ради Європи 1996 року були визначені п'ять основоположних компетентностей в освіті, однією з яких є компетентність, пов'язана з життям у багатокультурному суспільстві: «для того щоб контролювати прояв расизму та ксенофобії та розвитку клімату інтолерантності, освіта повинна сприяти розвитку у молодих людей міжкультурних компетенцій, таких як прийняття відмінностей, повага інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій» [13,с.11].

Ми розуміємо термін «мультикультурність» як підхід до вивчення культури різних народів з метою розуміння сутності культури, як суспільного явища в цілому і формування певних якостей особистості (повага до людей різної національності, толерантність). Мультикультурність як підхід певною мірою простежується в духовній і культурній спадщині народів, проявляючись різною мірою в різні історичні періоди [1, с. 110].

Мультикультурна компетенція дозволяє визнавати наявність культурних відмінностей у різних групах населення, сприяє синтезу і взаємодії культур.

Мультикультурна компетентність в сучасних дослідженнях має наступні характеристики: специфіка її

формування проявляється у переході від пасивного споглядання до активного пізнання мультикультурних цінностей і поведінкових ролей, що сприяє позитивній етносоціалізації; готовність і здатність до здійснення діяльності в мультикультурному суспільстві; у її структуру входять мотиви пізнання, прийняття відмінних від власної культури цінностей, знання норм різних культур; сприяє вирішенню професійних завдань у ситуаціях межетнічних конфліктів і позитивній взаємодії з представниками різних етносів; є результатом мультикультурної освіти; проявляється в готовності вирішувати завдання міжкультурної комунікації необхідної якості особистості для успішної професійної діяльності [8,с.30].

Ми погоджуємось із Турчиною І.В. стосовно того, що прояв мультикультурної компетентності особистості реалізується через активну діалогічну взаємодію, що ґрунтується на демократичних принципах гуманістично зорієнтованої парадигми, що спрямована на досягнення культурних цілей. Це можливо при застосуванні міжкультурної комунікації, максимальна опора на соціокультурний досвід, ціннісні орієнтації та індивідуальні особливості кожної особистості; креативність; критичність мислення; толерантність; плюралізм та діалогічність; використання інтерактивних методів навчання, а також наявність системних знань у сфері міжкультурного навчання.

Мультикультурна компетенція особистості розглядається нами як сукупність мультикультурних знань, умінь, навичок і здібностей, необхідних для ефективної діяльності в умовах багатонаціонального суспільства.

Щоб бути готовим до сприйняття чужої культури, людина повинна спочатку усвідомити себе як представника власної культури. При зіставленні культур і менталітетів суб'єкт повинен піддати рефлексії власну культуру, а потім спробувати стати на точку зору досліджуваної культури і побачити світ очима носіїв іншого типу мислення, інших цінностей і стереотипів.

Найбільш повно розкрити сутність концепції культурно-дозвілєвих практик молоді можна через аналіз молодіжних неформальних об'єднань, в яких відбувається ідентифікація молодих людей.

Для вирішення цієї проблеми варто звернутись до досвіду міжнародних дитячих та молодіжних громадських організацій – це «особливий тип громадського об'єднання, для якого характерні: наявність ціннісної мети, заради якої здійснюється спільна діяльність дітей і дорослих; добровільне та фіксоване членство; самоврядування; наявність організаційної структури; норм і правил» [4]. Ефективність діяльності дитячих об'єднань перед іншими виховними осередками обумовлюється добровільністю, різновіковим складом учасників, виховательським складом. Крім цього, вихованців дитячих організацій приваблює «почуття спільності, бачення мети, цінності і норми, які поділяють члени команди, чіткі правила, закони, традиції, довіра, клімат відкритості, зацікавленість у неформальних контактах...» [11].

Діяльність дитячих та молодіжних об'єднань та організацій спрямована на виховання дітей та молоді,

формування в них навичок толерантного спілкування, взаємодії в групі, активної життєвої позиції, досягнення поставленої мети, тобто певним чином сприяють формуванню мультикультурної компетентності її членів.

У діяльності дитячих об'єднань для підлітків значущою постає можливість у вільному спілкуванні, цікава особистість вихователів, наставників, дружелюбна тепла атмосфера, можливість самореалізації [7]. Задіяність у дитячих об'єднаннях є однією з форм організації дозвілля підростаючого покоління [10]. Це підтверджено дослідженнями А. Фернхем, П. Хейвен, які характеризують дозвілля людини як можливість задоволення найрізноманітніших потреб особистості, пониження рівня напруги та тривожності, появу джерела приємних відчуттів [9,с.243].

Значне місце серед дитячих та молодіжних громадських об'єднань посідають скаутські, які за 100 років існування довели свою ефективність як виховний рух. Це дає змогу їх розглядати як гідного партнера у всебічному розвитку учнівської молоді. Членство у скаутському русі сприяє розвитку в дітей та підлітків активної життєвої позиції, високоморальної громадянської поведінки, набуттю життєво необхідних знань, практичних умінь та навичок, що сприяють засвоєнню позитивного соціального досвіду.

Можливості виховного середовища скаутського руху досліджували: Л. Бондар, С.Діба, В. Довбищенко, С. Воздвиженський, Н. Євдокимова, Ю. Жданович, Н. Коляда, Н. Крупська, Т. Кузнецова, В. Кудінов, Ю. Кудряшов, Р. Охрімчук, К. Подтинна, О. Пупкова, О. Решетніков; З. Удич, М. Фурс, В. Черних, С.Чернета, Н. Чиренко, А. Ярмольчук, Л. Ярова та ін.

Скаутинг є скороченою назвою скаутського руху, що є «добровільним, неполітичним виховним рухом для молодих людей, відкритим для всіх незалежно від їх походження, расової приналежності та віросповідання, відповідно до мети, принципів та методів, що розроблені засновником руху. Існує у вигляді Всесвітньої організації скаутського руху (ВОСР), членами якої є визнані національні скаутські організації, до яких входять діти, підлітки, молодь та дорослі люди, що беруть участь у русі. Основоположні засади, на яких діє та розвивається скаутинг, визначені у Конституції ВОСР [2].

Всесвітня організація скаутського руху має свою визначену структуру. Україна представлена у Євразійському регіоні ВОСР. На сьогодні в Україні існує велика кількість скаутських організацій місцевого, регіонального та всеукраїнського рівня, наприклад: Національна організація скаутів України (НОСУ), Пласт, Січ, Всеукраїнська молодіжна громадська організація «СПЮК», Асоціація Гайдів України (Association of Ukrainian Guides), що у 1999 році стала асоціативним членом Всесвітньої асоціації дівчат-гайдів та дівчат-скаутів (WAGGGS).

Скаутинг є рухом. Поняттям «рух» підкреслюється те, що особистість, яка прийшла до скаутингу, отримує можливість особистісного зростання. Діяльність у скаутингу побудована таким чином, що постійно відбувається постановка мети та діяльність щодо її досягнення. Завдяки визначеним принципам, законам,

Скаутському Методу (офіційна назва, використовуються обидва слова з великої букви у документах ВОСР) та формам роботи у скаутських об'єднаннях відбувається досягнення поставленої мети особистістю. Поняття «рух» включає в себе відмінність скаутингу від інших громадських об'єднань та характеризує його сутність.

Скаутинг має апробовану у різних країнах виховну систему – Скаутський Метод – це структурований положення, розроблені так, щоб спонукати і вести кожну молоду особистість шляхом її особистісного зростання. Таке самовиховання є прогресивним. Скаутський Метод складається з взаємопов'язаних елементів: «вірність Закону та Обіцянці, навчання через справу, членство у малих групах, символічна основа (система скаутських символів), особистісний прогрес відповідно до програми прогресивного розвитку особистості, життя у гармонії з природою, підтримка дорослих» [5, с.89]. Узяті окремо, ці елементи використовуються в інших формах виховання, однак у скаутському русі вони використовуються як система, що робить скаутинг унікальним педагогічним феноменом [5, с.18–20].

Однією з ефективних соціокультурних практик у скаутському русі, яка успішно застосовується для вирішення проблеми формування мультикультурної компетентності є джемборі.

Джемборі (англ. jamboree) – виховний захід, зустріч скаутів [6]. Джемборі відбувається з метою обміну інформацією, планування діяльності, відпочинку з іграми та розвагами. Джемборі – це автентична програма, що допомагає скаутам відчувати приналежність до скаутського руху та може класифікуватись за територіальним принципом, як регіональне, національне та Всесвітнє. Всесвітнє джемборі проходить раз на 4 роки. З розвитком інформаційних технологій набуває популярності інтернет-джемборі – JOTI – міжнародна зустріч скаутів у мережі Інтернет, що допомагає учасникам розширювати коло своїх контактів, обмінюватись досвідом, відчувати приналежність до руху. З 1996 року JOTI – офіційна подія ВОСР і займає постійне місце на сайті Всесвітнього Скаутського Бюро. Зазвичай проходить щороку в третій вихідні жовтня.

Джемборі – це місце, де збираються скаути з виховною метою та задля популяризації скаутингу у світі. На джемборі скаути мають можливість обміняти досвідом, самоствердитись, перевірити свої знання, уміння та навички. Участь у подібних програмах стимулює учасників до необхідності самовдосконалення та, у т.ч. – вільного володіння іноземними мовами що, у свою чергу, допомагає вирішувати завдання міжкультурної комунікації, необхідної якості особистості для успішної професійної діяльності.

Уперше міжнародне скаутське джемборі відбулось у 1920 році у Великій Британії під керівництвом засновника скаутського руху Роберта Баден-Пауела. Воно об'єднало 8000 скаутів з 27 країн світу.

Міжнародні джемборі – спосіб налагодження міжнародних зв'язків. Традиційно учасниками можуть бути старші підлітки віком 14-17 років на момент проведення джемборі. Кількість учасників міжнародних джемборі зростає, наприклад на 20 джемборі у Таїланді було 24 000 учасників з 147 країн світу, на 21 джемборі з нагоди 100-річчя скаутського руху налічувалось 40000

учасників зі 158 країн світу, на 22 у Швеції – 40061 скаут з 146 країн, на 23 у Японії – 33628 з 155 країн світу.

Участь у міжнародних програмах як джемборі сприяє співпраці команди – делегата від конкретної країни, що в цілому працює на імідж самої країни-учасника.

Учасники джемборі одночасно з набуттям досвіду міжкультурної взаємодії, поповнюють та збагачують свій культурний рівень знань. Наприклад, програма 22 світового джемборі у Швеції 2011 році передбачала участь членів програми у п'яти обов'язкових модулях. Тема джемборі: «Просто скаутинг» (“Simply Scouting”) – «скаутинг в усьому його розмаїтті, з усього світу!»

У рамках цієї ідеї виділяються три ключові концепції Світового скаутського джемборі у Швеції: **зустрічі, природа і солідарність**. Ці ключові напрямки перебували в центрі уваги при плануванні та проведенні джемборі. Делегація Національної організації скаутів України складалась з 27 осіб: 19 учасників, 3 скаутлідера та 5 волонтерів – членів International Service Team.

Фестиваль культур, містечко усіх релігій, інформаційне бюро, кафе у національному стилі різних країн, скаутський музей – ці практики сприяють культурному обміну учасників програми.

Неформальному спілкуванню сприяла програма «Нагорода за дружбу», у межах якої представники декількох країн об'єднуються для виконання спільної справи. Програмою передбачався аналіз діяльності такої спонтанної групи спеціальною анкетною. Як підкріплення за успішну роботу група отримувала винагороду. У складі делегації з України її отримали 3 особи.

У грі «Раффа-Раффа» акцент робиться на процесі взаємодії з іншими культурами. Метою гри було стимулювання учасників до розмірковування над культурами та субкультурами, до яких вони належать, до розвитку більш глибокого розуміння та толерантного ставлення до їх відмінностей.

Можливість представити свою країну та набуття досвід спілкування з представниками інших країн надається при роботі презентаційних наметів – протягом трьох днів на площі континентів працював презентаційний намет України. Представники отримали значний досвід представлення своєї країни та практику спілкування англійською.

Один з днів Джемборі було присвячено Фестивалю культур, на якому кожна делегація мала можливість представити свою країну різними способами. Делегації мали підготувати традиційні пісню, танець, страву, а також ознайомити інших учасників фестивалю з особливими культурними правилами, притаманними для своєї культури. Наприклад, делегація України пропонувала скуштувати українські страви та майстер-клас з їх приготування, представляла на сцені український національний танець та пісні, делегатки у вишиванках прикрашали захід, знайомили з особливостями української вишивки.

У 2015 році відбулось 23 скаутське Джемборі у Японії. Учасниками стали 33 тисячі скаутів з 152 країн світу, які взаємодіяли і пізнавали культуру один одного.

Програма джемборі складалась з 3 модулів на території джемборі – «Культура», «Містечко глобального розвитку», «Наука» та чотирьох модулів за

межами Джемборі – «Вода», «Мир», «Природа», «Суспільство». Програма джемборі побудована так, щоб учасники мали можливість познайомитись з один з одним, відчутти що їх об'єднує спільна справа – зробити світ кращим.

Модуль «Мир» включав у себе поїздку у Хиросиму, відвідування меморіального комплексу, участь у майстер-класі з виготовлення паперових голубів, які є символом миру. Цей модуль розширив знання скаутів про наслідки бомбардувань, сприяв усвідомленню цінності та збереження миру.

Модуль «Містечко глобального розвитку» сприяв пізнанню навколишнього середовища, глобальних проблемах суспільства, таких як голод, глобальне потепління. Більше дізнались про права людини, збереження здоров'я, а також боротьбу з наслідками і попередженню стихійних лих.

Модуль «Культура», а також інтернаціональний день, дали можливість ознайомитись із культурами та звичаями інших країн, а також поділитись знаннями про традиції своєї країни.

Під час участі у модулі «Наука» скаути глибше пізнали досягнення у галузі науки та технологій, їх переваги та перешкоди. Дізнались про інноваційні технології та технологічні екосистеми, що збагачують життя людей, і крім того, надають потенціал, щоб досягнути баланс між навколишнім середовищем та людством.

Модуль «Суспільство» передбачав відвідування міста префектури Ямагучі, ознайомлення з їх місцевою системою освіти та проведенням вільного часу. Під час цієї подорожі скаути НОСУ відвідали одну зі шкіл м. Окі, навчились виготовляти палички для їжі з бамбуку, танцювали традиційний японський танець разом з японськими школярами.

Модуль «Вода» передбачав виїзд на пляж до Японського моря, гру у волейбол, купання, відпочинок на пляжі.

Програма джемборі сприяла всебічному розвитку учасників. У вільний час скаути мали можливість брати участь у активітетах, що включали спортивні змагання, ігри, виставки Всесвітнього Скаутського центру і програми культурного обміну.

Отже, скаутинг – ресурс для взаємопроникнення та синтезу культур. Це дивовижний і унікальний досвід мультикультуралізму в дії, можливість взаємодіяти і спілкуватися з представниками різних народів, а також зміцнювати солідарність і розуміння, долаючи культурні та географічні кордони. Всесвітній скаутський Джемборі практично відображає світ скаутів. Усі зміни та знання з різних культур скаутів з усього світу сходяться воедино. Цей захід надихає і вносить корективи у розвиток скаутського руху. Виховне середовище скаутських об'єднань відповідає потребам особистості завдяки виховному потенціалу і сприяє їх самовихованню й саморозвитку взагалі та формуванню мультикультурної компетентності зокрема.

Література

1. Большой психологический словарь / [ред.-упоряд. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко]. – М. : ОЛМА-Пресс, 2003. – 672 с.
2. Збірник документів Всесвітньої організації скаутського руху – Женева, 1992/Вид. укр. мовою УДФОП «Січ», 1998. – 29 с.

3. Мамонова В.А. Мультикультуралізм: різноманітність і множинність. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://credonew.ru/content/view/606/32/> (дата звернення 20.12.2015). – назва з екрану.

4. Охрімчук Р. М. Дитячі громадські об'єднання в Україні: їх виховні можливості та пропозиції школі / Раїса Михайлівна Охрімчук // Початкова школа. – 2005. – № 7. – С. 47-50.

5. Скаутинг : воспитательная система. – ВОСД, МООДиМ «Новая цивилизация» / Пер. с англ. А. Ткачева. – Ялта – Турзуф, 2001. – 72 с.

6. Скаутинг. Словарь-справочник / Владимир Игоревич Довбыщенко, Олег Викторович Решетников. – Ялта–Турзуф : Региональное бюро Евразии, 2001. – 102 с.

7. Точка зрения: Работы юных исследователей по проблемам детского движения / [отв. за выпуск И. Калинин]. – Новосибирск: ООО «Немо Пресс», 2006. – Сб. 1. – 99 с.

8. Турчина Инга Валентиновна Формирование мультикультурной компетенции студентов среднего профессионального образования при изучении социально-гуманитарных дисциплин : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Турчина Инга Валентиновна; [Место защиты: Новгород. гос. ун-т им. Ярослава Мудрого] Великий Новгород, 2014 – 190 с.ил. – Библиогр.: с. 152-174.

9. Фернхем А. Личность и социальное поведение / А. Фернхем, Л. Хейвен – СПб. : Питер, 2001. – 368 с.

10. Чернета С. Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях : дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Світлана Юрійівна Чернета. – К., 2006. – 219 с.

11. Шенгера Г. Молодіжні структури і національне виховання / Г. Шенгера // Нова педагогічна думка. – 1998. – №3. – С. 81–85.

12. Banks, J.A. Multicultural education: Theory and practice [Text] / James A. Banks. – 2nd ed. – Boston: Allyn and Bacon, 1988. – 312 pp. – ISBN 0-205-11169-6., с.29-31

13. Hutmacher, W. Key Competencies for Europe [Electronic Resource] / Walo Hutmacher // [E-resource]: Report of the Symposium: Berne, Switzerland, March 27-30, 1996. A Secondary Education for Europe Project. – 1997. – 72 Pp. – URL: http://www.eric.ed.gov/ericdocs/Data/Ericdocs2sql/Content_Storage_01/00000196/80/16/93/92.Pdf. Accessed 26.12.2015.

Reference

1. Bol'shoj psihologicheskij slovar' / [red.-uporyad. B.G. Meshcheryakov, V. P. Zinchenko]. – M. : OLMA-Press, 2003. – 672 s.
2. Zbirnik dokumentiv Vsesvitno'i organizacii skautskogo ruhu – Zheneva, 1992/Vid. ukr. movoyu UDFOP «Sich», 1998. – 29 s.
3. Mamonova V.A. Multikulturalizm: raznobrazie i mnozhestvo. [Elektronij resurs] – Rezhim dostupu: <http://credonew.ru/content/view/606/32/> (data zvernennya 20.12.2015). – nazva z ekranu.
4. Ohrimchuk R. M. Dityachi gromads'ki ob'ednannya v Ukraïni: ih vihovni mozhlivosti ta propozicii shkoli / Raïsa Mihajlivna Ohrimchuk // Pochatkova shkola. – 2005. – № 7. – S. 47-50.
5. Skauting : vospitatel'naya sistema. – VOCD, MOODiM «Novaya civilizaciya» / Per. s angl. A. Tkacheva. – Yalta – Gurzuf, 2001. – 72s.
6. Skauting. Slovar'-spravochnik / Vladimir Igorevich Dovbyschenko, Oleg Viktorovich Reshetnikov. – Yalta–Gurzuf : Regional'noe byuro Evrazii, 2001. – 102 s.

7. Tochka zreniya: Raboty yunyh issledovatelej po problemam detskogo dvizheniya / [otv. za vypusk I. Kalinina]. – Novosibirsk : OOO «Nemo Press», 2006. – Sb. 1. – 99 s.

8. Turchina Inga Valentinovna Formirovanie multikulturnoj kompetencii studentov srednego professional'nogo obrazovaniya pri izuchenii social'no-gumanitarnyh disciplin : dissertaciya ... kandidata pedagogicheskikh nauk : 13.00.01 / Turchina Inga Valentinovna; [Mesto zashchity: Novgorod. gos. un-t im. Yaroslava Mudrogo] Velikij Novgorod, 2014 – 190 s.il. – Bibliogr.: s. 152-174.

9. Fernhem A. Lichnost' i social'noe povedenie / A. Fernhem, P. Hejven – SPb.: Piter, 2001. – 368 s.

10. Cherneta S.YU. Organizacijno-pedagogichni umovi socializacii pidlitkiv u neformalnih molodizhnih ob'ednannayah : dis.

na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk : 13.00.05 «Social'na pedagogika» / Svitlana YUrivna Cherneta. – K., 2006. – 219 s.

11. Shengera G. Molodizhni strukturi i nacional'ne vihovannya / G. Shengera // Nova pedagogichna dumka. – 1998. – № 3. – S. 81-85.

12. Banks J.A. Multiethnic education: Theory and practice [Text] / James A. Banks. – 2nd ed. – Boston: Allyn and Bacon, 1988. – 312 pp. – ISBN 0-205-11169-6., s. 29-31

13. Hutmacher W. Key Competencies for Europe [Electronic Resource] / Walo Hutmacher // [E-resource]: Report of the Symposium: Berne, Switzerland, March 27-30, 1996. A Secondary Education for Europe Project. – 1997. – 72Pp. – URL: http://Www.Eric.Ed.Gov/Ericdocs/Data/Ericdocs2sql/Content_Storage_01/00000196/80/16/93/92.Pdf. Accessed 26.12.2015.

Gavrilova O.V.,

candidate of pedagogical sciences, Associate Professor of department of Social and Humanitarian disciplines Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts, irbise@ukr.net

Ukraine, Mykolayiv

THE SOCIAL-CULTURAL PRACTICES OF SCOUTING IN THE PROCESS OF THE FORMATION MULTICULTURAL COMPETENCE OF THE PERSONALITY

The meaning of the concept of multicultural competence of the personality is analysed in this article, its main characteristics are given and the ways of formation are found out; the educational experience of the World Organization of the Scout Movement is presented, the features of the social-cultural practices of Scouting in the process of the formation multicultural competence of the personality is researched, the attention is also paid to the to the such a practical form as Jamboree that promotes interpenetration and synthesis of cultures.

Key words: multicultural competence of the personality, Scouting, jamboree

УДК 37.013.42-056.26

Головатинська Ю.В.,

*студентка 4 курсу, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,**Науковий керівник: Мельник Ж.В., к.псих.н., старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, zhanpamelnick@yandex.ua**Україна, м. Кам'янець-Подільський***ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ**

У статті розкривається значення сім'ї у розвитку та вихованні дитини з інвалідністю, де обґрунтовується необхідність соціально-педагогічної підтримки таких сімей з боку держави та соціальних педагогів.

Мета статті полягає у з'ясуванні та визначенні особливостей соціальної роботи із сім'ями, які виховують дітей з обмеженими можливостями, а також дослідженні взаємовідносин між батьками та дітьми-інвалідами. Розглядаються найважливіші аспекти соціально-педагогічної роботи з визначеною категорією сімей.

Ключові слова: сім'ї, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, соціальний педагог, соціально-педагогічна діяльність, сім'я.

Постановка проблеми. В Україні у зв'язку з її інтеграцією в європейський простір відбуваються зміни у ставленні до людей з обмеженими можливостями. Це вимагає від соціальних служб дотримуватися європейських стандартів щодо організації соціальної роботи з ними, у тому числі сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями.

Сучасні умови, в яких перебуває сім'я дитини з обмеженими фізичними можливостями, характеризуються, з одного боку, різким зростанням негативних соціальних та економічних тенденцій у суспільстві, з іншого, – деформацією функцій сім'ї і зміною пріоритетів щодо розвитку особистості, її практичну діяльність в усіх напрямках господарювання та духовної культури.

Мета роботи – з'ясувати та визначити особливості соціальної роботи з сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю, а також дослідити взаємовідносини між батьками та дітьми-інвалідами.

Виклад основного матеріалу. Соціально-педагогічна робота з сім'єю має за мету створення в родині позитивного психологічного клімату для догляду, спілкування і навчання дитини з обмеженими фізичними можливостями, набуття членами сім'ї знань і навичок щодо виховання хворої дитини і продуктивної адаптації до її особливостей, для запобігання додаткових зовнішніх впливів, які здатні погіршити процес соціалізації такої дитини, соціальної інтеграції сім'ї.

Сім'я як складова соціуму, що виконує певні функції, є предметом дослідження філософів, соціологів, педагогів і психологів. У роботах Т. Алексєнко, О. Безпалько, І. Бежа, Л. Виготського, А. Захарова, І. Зверєвої, В. Кан-Калика, А. Капської, С. Ковальова, В. Кравець, О. Леонтєва, А. Макаренка, С. Рубінштейна, В. Століна, В. Сухомлинського, С. Харченка, Л. Чернікова розкривається значення сім'ї у розвитку дитини та обґрунтовується необхідність соціально-педагогічної підтримки сім'ї з боку держави.

Вітчизняними і зарубіжними вченими розглядаються найважливіші аспекти соціально-педагогічної роботи з

молодою та студентською сім'єю (Т. Алексєнко, І. Дубровіна, Т. Журбицька, В. Ігнатовський, Л. Михайлова, В. Постовий), з неблагополучною сім'єю (І. Трубавіна), з сім'ями дітей, хворих на церебральний параліч (І. Іванова, І. Коробейников, А. Маллер, І. Мамайчук, В. Мартинов, О. Мастокова, Г. Мішина, Н. Фінні, Л. Ханзерук). Особливу увагу дослідники приділяють питанням ефективної взаємодії сім'ї і школи у виховному процесі (В. Кан-Калик, Р. Капралова, О. Коберник), особливостям консультування сім'ї (Н. Демидюк, А. Єлізаров, І. Малкіна-Пих, О. Мілюгіна, О. Петрашук, І. Пушко).

Аналіз сучасної наукової літератури, реалій соціально-педагогічної практики дає підстави для висновку, що теоретико-методологічні основи та технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, на сьогодні розроблені недостатньо; не визначено теоретичні основи щодо забезпечення психолого-педагогічної адаптації сім'ї до проблеми інвалідності дитини, психолого-педагогічні умови соціальної інтеграції сім'ї; відсутня система педагогічних механізмів стимулювання розвитку виховного потенціалу сім'ї з дитиною з обмеженими фізичними можливостями й підвищення рівня готовності батьків до виховання хворої дитини; немає чітко розробленої методики соціально-педагогічної роботи з сім'єю в умовах реабілітаційних центрів.

У зв'язку з цим особливий інтерес викликають роботи, які є дотичними до проблеми нашого дослідження, а саме: дослідження методологічного аспекту виховного процесу (О. Коберник та ін.), функцій сім'ї та її типологізації за певними критеріями (О. Безпалько, Л. Ваховський, О. Караман, М. Кратінов, В. Кратінова, О. Мастокова, О. Песоцька, С. Харченко та ін.), стилів батьківської поведінки (Д. Бомрінд, Д. Боулбі, А. Варга, Т. Вейс, Е. Ейдемільер, Е. Еріксон, А. Рацул, В. Столін, А. Фромм та ін.), психологічних аспектів сімейних взаємовідносин (В. Гарбузов, Н. Голан, І. Грига, А. Захаров, Д. Ісаєв, Г. Мішина,

Т. Семигіна, К. О'Хаган, О. Холостова та ін.), принципів реабілітації людей з обмеженими можливостями (А. Іпатов, В. Маруніч, О. Сергієні та ін.). Психофізіологічні особливості дітей, хворих на церебральний параліч, визначають спеціальні дослідження психологів О. Архіпової, Л. Бадалян, Е. Каліжнюк, Л. Виготського, Т. Ілляшенко, І. Мамайчук, О. Мастокової, А. Обухівської, О. Романенко, Н. Скрипки.

Отже, наукова розробка теоретичних основ і технологій соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, стає актуальною в теоретичному і практичному аспектах.

Вирішальна роль у психічному розвитку дітей-інвалідів належить передусім системі соціальних відносин (відносини із навколишнім світом), відносин з батьками та відносин з товаришами. Найбільше підтримки та любові діти отримують саме від своїх батьків. Сім'я відіграє важливу роль у становленні особистості дитини. З перших хвилин життя вона розвивається як соціальна істота. У стосунках з батьками дитина засвоює поведінкові навички, навички міжособистісного спілкування, статево-рольові зразки поведінки. Сім'ї, що виховують дітей-інвалідів потребують консультації соціального педагога, які спрямовані на допомогу у створенні нормального сімейного мікроклімату; подолання пригніченості, невпевненості, конфліктності між батьками та дітьми; виховання правильного ставлення до такої дитини усіх членів сім'ї та суспільства [5].

Розвиток та виховання дитини в сім'ї є основною ланкою становлення дитини як особистості. Батьки зобов'язані постійно дбати про всебічний розвиток дитини, поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, сприяти здобуттю дітьми освіти, виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини. Держава надає батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї. Саме тому, виховання – це стрижень інтелектуального, культурного, духовного, економічного розвитку суспільства і держави.

Сім'я, яка виховує дитину-інваліда – це сім'я з особливим статусом, особливостями та проблемами, які визначаються не тільки особистісними якостями всіх її членів та характером взаємовідносин між ними, але й більшою зайнятістю вирішенням проблем дитини, закритістю сім'ї для зовнішнього світу, дефіцитом спілкування, відсутністю працевлаштування матері, але головне – специфічним статусом у сім'ї дитини-інваліда, що обумовлено її хворобою.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що успіх у вихованні дітей-інвалідів у великій мірі визначається системністю і співпрацею роботи працівників школи, сім'ї та суспільства. Ця робота повинна бути направлена на розвиток особистих якостей дітей-інвалідів, формування у них матеріального світогляду, на успішне оволодіння ними загальноосвітніх знань та майбутньої професії. При вирішенні цих завдань на перший план виступає процес соціалізації дітей-інвалідів з опорою на збереження їх

особистісних якостей, пошук оптимальних умов та засобів виховної діяльності [1; 2; 4].

Питанням сімейного виховання підростаючого покоління сучасна соціальна педагогіка приділяє багато уваги. Для батьків дітей, що нормально розвиваються існують різні форми педагогічної пропаганди, як і при школах, так і за допомогою засобів масової інформації (спеціальні програми по радіо, телебаченню, статті із газет та журналів і т.д.). Багато з цих рекомендацій, порад з питань сімейного виховання можуть бути корисні і для батьків дітей-інвалідів, оскільки головні закономірності виховання та розвитку однакові як для нормальних дітей, так і для дітей з порушеннями. Проте батьки потребують цілий ряд спеціальних рекомендацій з питань сімейного виховання своїх дітей.

Дослідники (Е. Багаєва, І. Зверева, Н. Дементьєва, А. Москвіна, А. Сагдулаєв та ін.) зазначають на тому, що специфіка виховання дітей-інвалідів у сім'ї у значній мірі визначається своєрідністю їх психіки та необхідністю здійснення корекційних суспільних впливів на процес їх розвитку. У сімейному вихованні потрібно враховувати типологічні та індивідуальні особливості дитини-інваліда, уявляти її компенсаторні можливості і основні напрямки виховної роботи. У вихованні дітей-інвалідів батьки не можуть задовольнитися лише власною практикою, їм необхідні спеціальні знання для того, щоб виховна діяльність на дитину давала максимальний ефект. Тому, на думку дослідників, соціальні педагоги повинні в цьому допомагати батькам.

Багато науковців (А. Капська, Г. Локтінова, В. Сорочинський, С. Холостова та ін.) важливу роль у системі соціальної допомоги сім'ї відводять соціальному педагогу. Він є сполучною ланкою між сім'єю дитини-інваліда і суб'єктами сімейної політики (органи державного управління, громадські рухи, фонди тощо). У функції соціального педагога входить організація юридичної, медичної, психолого-педагогічної, матеріальної та іншої допомоги, а також стимулювання зусиль сім'ї у питаннях економічної незалежності в умовах ринкової економіки. Одне із завдань соціального педагога – сприяти соціальній адаптації та реабілітації сім'ї з дитиною-інвалідом, підвищувати її ситуаційно-рольову адаптованість, яка передбачає здатність членів сім'ї оволодіти новими поведінковими ролями в новій, досить несприятливій ситуації [6; 8; 9].

Л. Грачов виділяє специфічні обов'язки соціального педагога по відношенню до батьків. Насамперед, потрібно формувати у батьків довірливе ставлення до соціального педагога, який ще до початку навчання повинен прагнути познайомитись з дитиною, її батьками, умовами її життя у сім'ї.

Від першої зустрічі часто залежить бажання дитини відвідувати заняття у школі. Якщо дитина розпочала шкільне життя у несприятливих умовах масової школи, то невдачі, які її там переслідували, глузування ровесників, засуджування вчителів, переживання батьків – все це залишило важкий слід в пам'яті дитини і настроїло проти навчання взагалі. Завдання соціального педагога згладити негативне ставлення дитини-інваліда, її батьків до школи взагалі, привернути до себе, зацікавити наступними заняттями [3].

Зрештою, усі батьки потребують допомоги соціальних педагогів. Е. Ярська-Смірнова вважає, що родину необхідно націлити на роботу зі своєю дитиною. Реалізація цього завдання потребує індивідуальних занять з дитиною, у яких беруть участь і батьки. Під час проведення занять з дитиною та її батьками, соціальний педагог ставить перед собою мету: навчити батьків спеціальним методичним прийомам, які необхідні для проведення занять з дитиною в домашніх умовах; коригувати внутрішній стан батьків; коригувати стосунки між батьками і дитиною.

Виходячи їх цього, соціальний педагог покликаний виконувати наступні функції:

- діагностичну (вивчення особливостей сім'ї, виявлення її потенціалів);

- охоронно-захисну (правова підтримка сім'ї, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод);

- організаційно-комунікативну (організація спілкування, ініціювання спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості);

- соціально-психолого-педагогічну (психолого-педагогічна освіта членів сім'ї, надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка і патронаж);

- прогностичну (моделювання ситуацій і розробка певних програм адресної допомоги);

- координаційну (встановлення і підтримання об'єднання зусиль департаментів допомоги сім'ї та дитинству, соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб) [12].

Розкриваючи особливості сімейного виховання батькам, дослідники (Н. Грабовенко, Т. Соловійова, Г. Філонов) підкреслюють, що здійснення педагогічного просвітництва ускладнюється тим, що склад батьків є дуже неоднорідним по освіті, культурному рівні, моральним якостям, досвіду з виховання дітей-інвалідів. Деякі батьки недостатньо уявляють собі можливості дітей у навчанні. Вони виявляють негативне ставлення до працівників школи, особливо в перший період навчання дітей, не розуміючи того, що саме цей тип навчального закладу найбільше сприяє розвитку їх дітей [5; 10; 11].

Для того, щоб правильно проводити роботу з батьками, на думку І. Звереві, необхідно ознайомитись з їх середовищем. Вивчення особливих справ школярів, свідчень про батьків, особисті бесіди з ними, відвідування сімей – все це допоможе соціальним педагогам краще пізнати сім'ю своїх вихованців, здійснювати індивідуальний підхід у роботі з батьками дітей. Важливо познайомити батьків із перспективою навчання дітей у школі, навіяти впевненість у майбутньому вихованців.

Соціальний педагог, роз'яснюючи батькам про необхідність навчання їх дітей саме в спеціальному типі навчального закладу і формує у них позитивне ставлення до школи, повинен використовувати різноманітні засоби спеціального просвітництва: дні відкритих дверей з відвідуванням батьків уроків та шкільних заходів, лекцій, бесід, виставок,

загальношкільних і класних батьківських зборів, концертів учнівської художньої самодіяльності, а також пропаганда спеціальної літератури. В дні відкритих дверей батьки знайомляться зі школою, відвідують уроки по загальноосвітніх предметах і уроки праці. В такі дні відбуваються шкільні виставки, які відображають результати роботи шкільних гуртків, працю учнів у майстернях. Велике значення набуває демонстрація предметів, зроблених самими дітьми, яка запевняє батьків у значному впливі працівників школи на розвиток дітей-інвалідів. Батьки запрошуються і на спортивні змагання, свята, пов'язані із шкільними традиціями.

Важливим у роботі соціального педагога, як зазначає М. Галагузова, Л. Мардахаєва, є встановлення контакту з батьками. Батьки повинні відчувати ставлення соціального педагога, бажання допомогти в тій біді, яка спіткала їх сім'ю. Важливо, щоб контакт з батьками поглиблювався, зростала їх довіра до соціального педагога, формувалась повага до його нелегкої праці. Практика показує, що після відвідування школи більшість батьків не залишаються байдужими до неї. Так як батьки бачать реальні успіхи своїх дітей у навчанні та праці, в них виникає почуття вдячності до працівників школи, підкріплюється віра про можливості дітей-інвалідів, а також виникає бажання надати допомогу працівникам школи в організації виховної роботи.

Використовуючи всі форми співпраці соціального педагога з батьками, необхідно пояснювати їм виховні функції сім'ї, підкреслювати високу моральну відповідальність батьків при вихованні дитини-інваліда. Необхідно керувати і самоосвітою батьків. З цією ціллю соціальні педагоги повинні організувати бібліотеку для батьків, створювати тематичні книжкові виставки до днів роботи комітету і батьківських зборів. Беручи до уваги недостатню освіченість в літературі окремих проблем виховної роботи з дітьми, можна рекомендувати письмові консультації, які знаходяться в "куточках для батьків" [7].

На думку дослідників (Е. Багаєва, Н. Дементьєва), найбільш ефективною формою роботи з сім'ями, які виховують дітей-інвалідів є систематичні бесіди інформаційного та консультативного характеру. Відвідування сімей не завжди можливе через далеку відстань. В даних умовах важливе значення має листування соціального педагога з батьками, які виховують дітей-інвалідів. Відвідуючи дітей на дому, соціальному педагогу необхідно з'ясувати умови сімейного виховання. Інформація про мікроклімат в сім'ї, особливості ставлення до дитини-інваліда, орієнтація батьків щодо питань виховання дасть змогу індивідуально працювати з сім'єю, а також більш конкретно визначити напрямки і засоби соціально-педагогічної дії на дитину у школі [4].

Висновки. Отже, завданнями соціальних педагогів у роботі з сім'ями, що виховують дітей-інвалідів, є: турбота про права сімей з дітьми-інвалідами; надання конкретної допомоги дитині, його сім'ї; прийняття участі у розробці програм соціального забезпечення; стимулювання зусиль сім'ї з соціальної реабілітації дитини-інваліда; інтеграція інваліда та його родини в життя місцевого співтовариства.

Література

1. Акатов Л.І. Соціальна реабілітація дітей із обмеженими можливостями здоров'я. Психологічні основи: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Л.І. Акатов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
2. Грабовенко Н.В. Методичні рекомендації соціальним педагогам щодо соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими функціональними можливостями, в умовах реабілітаційного центру / Н.В. Грабовенко. – Луганськ: Вид-во ЛІПСЛІ, 2007. – 70 с.
3. Грачев Л.К. Программа социальной работы с семьями, имеющими детей-инвалидов / Л.К. Грачев // Социальное обеспечение. – 1995. – № 9 – с. 11-12.
4. Дементьева Н.Ф. Соціальна робота з сім'єю інваліда: Навчальний посібник. – 2-ге вид. / Н.Ф. Дементьева, Е.У. Багаєва. – М.: Фенікс, 2006. – 165 с.
5. Иванова І.В. Соціальні проблеми дітей і батьків у контексті їхнього ставлення до ситуації / І.В. Иванова // Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. – К.: Логос, 2000. – С. 58-74.
6. Капська А.М. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник / А.М. Капська. – К.: Освіта, 2005. – 264 с.
7. Методика у технології роботи соціального педагога / Под ред. М.А. Галазузової, А.В. Мардахаєва. – М.: Педагогіка, 2002. – 254 с.
8. Сорочинський В.Є. Організація роботи соціального педагога / В.Є. Сорочинський. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 265 с.
9. Соціальна робота з інвалідами. Настольна книга для родителів / Под ред. Е.Н. Холостової. – М.: Інститут соціальної роботи, 1998. – 215 с.
10. Соловійова П.Т. Соціально-педагогічна робота з батьками дітей з особливими потребами: сутність і зміст / П.Т. Соловійова // Наука і освіта 2005: Матеріали VIII Міжнар. наук.-практич. конфер. Дніпропетровськ, 2005. – Дніпропетровськ. – Том 42. – Соціально-педагогіка. – С. 29-33.
11. Филонов Т.Н. Воспитание как социально-педагогический феномен. Стратегия развития / Т.Н. Филонов. – М.: Высшая школа, 2000. – 280 с.
12. Ярская-Смирнова Е.Ф. Социальная работа с инвалидами / Е.Ф. Ярская-Смирнова, Е.К. Неберушкіна. – СПб.: Питер, 2004. – 316 с.

References

1. Akatov L.I. Social'na rehabilitaciya ditej iz obmezhenimi mozhlivostyami zdorov'ya. Psihologichni osnovi: Navch. posibnik dlya stud. vishch. navch. zakladiv / L.I. Akatov. – M.: Gumanit. izd. centr VLADOS, 2003. – 368 s.
2. Grabovenko N.V. Metodichni rekomendacii social'nim pedagogam shchodo social'no-pedagogichnoi roboti z sim'yami, shcho vihovuyut' ditej z obmezhenimi funkcionalnimi mozhlivostyami, v umovah rehabilitacijnogo centru / N.V. Grabovenko. – Lugansk: Vid-vo LIPSLI, 2007. – 70 s.
3. Grachev L.K. Programma social'noj raboty s sem'yami, imeyushchimi detej-invalidov / L.K. Grachev // Social'noe obespechenie. – 1995. – № 9 – s. 11-12.
4. Dement'eva N.F. Social'na robota z sim'eyu invalida: Navchal'nij posibnik. – 2-ge vid. / N.F. Dement'eva, E.U. Bagaeva. – M.: Feniks, 2006. – 165 s.
5. Ivanova I.B. Social'ni problemi ditej i bat'kiv u konteksti i'ih'ogo stavlennya do situacii / I.B. Ivanova // Social'no-psihologichni problemi ditej-invalidiv. – K.: Logos, 2000. – S. 58-74.
6. Kaps'ka A.M. Social'na pedagogika: Navchal'nij posibnik / A.M. Kaps'ka. – K.: Osvida, 2005. – 264 s.
7. Metodika i tekhnologii raboty social'nogo pedagoga / Pod red. M.A. Galaguzovoj, L.V. Mardahaeva. – M.: Pedagogika, 2002. – 254 s.
8. Sorochinskij V.E. Organizaciya roboti social'nogo pedagoga / V.E. Sorochinskij. – K.: Centr navchal'noi literaturi, 2005. – 265 s.
9. Social'na robota z invalidami. Nastol'naya kniga dlya roditelej / Pod red. E.I. Holostovoj. – M.: Institut social'noj raboty, 1998. – 215 s.
10. Solovjova T.G. Social'no-pedagogichna robota z bat'kami ditej z osobl'ivimi potrebami: sutnist' i zmist / T.G. Solovjova // Nauka i osvita 2005: Materiali VIII Mizhnar. nauk.-prakhtich. konfer. Dnipropetrovs'k, 2005. – Dnipropetrovs'k. – Tom 42. – Social'na pedagogika. – S. 29-33.
11. Filonov G.N. Vospitanie kak social'no-pedagogicheskij fenomen. Strategiya razvitiya / G.N. Filonov. – M.: Vysshaya shkola, 2000. – 280 s.
12. Yarskaya-Smirnova E.F. Social'naya robota s invalidami / E.F. Yarskaya-Smirnova, E.K. Neberushkina. – SPb.: Piter, 2004. – 316 s.

Holovatynska Y.V.,

student of 4 courses, department of social pedagogy and social work

Kamianets-Podilskiy National University after Ivan Ohienko

Scientific leader: Melnik Z.V., candidate of psychological sciences, senior lecturer

department of social pedagogy and social work Kamianets-Podilskiy National University after Ivan Ohienko,

zhannamelnick@yandex.ua

Ukraine, Kamianets-Podilskiy

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS WORK OF SOCIAL PEDAGOGUE WITH HIS FAMILY, WHO ARE RAISING DISABLED CHILDREN

The article reveals the importance of family in the development and education of a child with a disability, where the necessity of social and educational support to these families by the state and social workers.

The purpose of the article is to clarify the definition and characteristics of social work with families with children with disabilities, as well as the study of relationships between parents and children with disabilities. We consider the most important aspects of social and educational work with certain categories of families.

Key words: family, raising children with disabilities, social pedagogue, social and educational activities, family.

УДК 159.922.76-056.45

Жарук Н.Ю.,

студентка 4 курсу, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи,
 Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, nataliazaruk@mail.ru
 Науковий керівник: Мельник Ж.В., к. псих. н., старший викладач
 кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного
 університету імені Івана Огієнка, zhannamelnick@yandex.ua

Україна, м. Кам'янець-Подільський

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНОСТІ

У статті представлено погляди на природу обдарованості у вітчизняних та зарубіжних психологічних теоріях. Мета статті полягає у теоретичному аналізі наукових концепцій та сучасних підходів до проблеми обдарованості. Проведений теоретичний аналіз наукових концепцій дозволяє визначити суперечності та неоднозначність трактування феномена обдарованості. Особливо гострим визначається питання діагностики обдарованості, зокрема дитячої, а також визначення обдарованості у різних сферах життя особистості.

Ключові слова: обдарованість, здібності, дитина, особистість, види обдарованості.

Постановка проблеми. Духовне оновлення та національне відродження України, докорінні зміни, які пов'язані з переходом до нових економічних відносин в усіх сферах життя суспільства, вимагають нових підходів до вирішення проблем освіти та виховання підростаючого покоління. Стан освіти демонструє ефективність і надійність перетворювальних явищ та подій сьогодення, коли успіх розвитку суспільства та престиж держави визначаються результатами творчої діяльності всіх громадян. Обдарованість і розвиток творчих здібностей особистості виступають умовою перетворення, оновлення і гармонійного розвитку нашої держави.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та вивчити сучасні підходи до проблеми обдарованості.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на велику кількість сучасної спеціалізованої літератури, проблема обдарованості належить до найменш розроблених у психології. Варто зауважити, що єдиного трактування поняття обдарованості немає. Кожна наукова школа визначала це поняття відповідно до вимог свого часу і визначала різні пріоритети.

Вперше сформулював та визначив поняття “загальна обдарованість” англійський психолог Ф. Гальтон ще у XIX столітті. Загальна обдарованість розумілась як інтегральна оцінка рівня розвитку спеціальних здібностей, пов'язаних з розвитком конкретних здібностей, але водночас достатньо незалежна від кожної окремо взятої з них [1].

У середині XX ст. зріс інтерес науковців до проблеми обдарованості. Науково-технічна революція зумовила інше розуміння обдарованості. Вищу обдарованість почали пов'язувати переважно з науковим мисленням (А. Біне, Ч. Спірмен, В. Штерн). Дослідження цього часу були спрямовані на виділення основних факторів, що складають структуру обдарованості, та розробку психометричних засобів для їх вимірювання (Г. Айзенк, Ф. Баррон, Е. Торренс).

У зарубіжній психологічній думці сформувалася декілька підходів до проблеми обдарованості, які можна умовно розділити на чотири групи: психометричний підхід (Г. Айзенк, П. Вернон, Дж. Гілфорд, Дж. Густафсон, Л. Терстоун, Дж. Томсон), біологічний

підхід (М. Газзаніга, Д. Гебб, М. Дакс, Дж. Леві, А. Лурія, Р. Сперрі), когнітивний підхід (Л. Кронбах, К. Спірмен, Н. Фрост, Е. Хант), системний підхід (Г. Гарднер, Дж. Рензулі, Р. Стернберг). Упродовж останнього часу у трактуванні поняття інтелектуальної обдарованості сформувалося декілька нових наукових підходів, основні з яких пов'язані з дослідженням механізмів компетентності, таланту і мудрості (Р. Глезер, Х. Грабер, У. Шнайдер).

У російській та українській школах психології XX ст. дослідження проблеми обдарованості представлені різними аспектами, прослідковується багатогранна спрямованість актуалізації проблеми. Можна виокремити декілька етапів її розвитку.

Перший етап (20-30-х рр. XX ст.) пов'язаний з психометричними вимірюваннями обдарованості, що розумілась як високий рівень інтелекту (Є. Гурьянов, В. Смірнов, М. Соколов).

У 40-50-х рр. XX ст. психологія обдарованості розвивалася у межах проблеми здібностей і розглядалася в першу чергу як теоретична проблема. Здібності розглядалися як індивідуально-типологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої, від яких залежить успіх діяльності, а обдарованість – як якісно своєрідне поєднання здібностей (індивідуально-психологічних) особливостей, від яких також залежить успіх діяльності. Дослідження цього періоду С. Рубінштейна [7] заклали основи психології здібностей і визначили напрямок подальших досліджень проблеми.

Вагомий внесок у дослідження проблеми обдарованості у 60-70-х рр. XX ст. здійснив Н. Лейтес [1], який під час досліджень проявів обдарованості в дитячому віці виокремив загальну (розумову) і спеціальну (художню, музичну) обдарованість. У ці та наступні роки активно вивчалися різноманітні аспекти математичної (В. Крутецький), творчої (Д. Богоявленська, О. Матюшкін, В. Моляко), музичної (С. Науменко, Б. Теплов) та інших видів обдарованості [1].

Для сучасного етапу дослідження обдарованості та здібностей характерним є системний підхід, що здійснюється з позиції теорії функціональних систем (В. Шадріков), комплексного підходу (Н. Амінов),

системно-стильової концепції обдарованості (Б. Косов) системно-стратегіальної концепції обдарованості та творчості (В. Моляко) [2; 3; 4; 5; 6].

У сучасній психологічній науці не існує єдиного підходу до проблеми обдарованості. Провідні науковці ведуть полеміку про визначення основних критеріїв поняття “обдарованість”, структури обдарованої особистості, діагностичних методів визначення обдарованих, поділу на “обдарованих” і “звичайних”, природи обдарованості тощо.

Багаторічні дослідження творчої діяльності, зокрема структури обдарованості, надають можливість побудувати деякі нові теоретичні положення стосовно динаміки й організації творчого процесу, сутності творчості. Обдарованість розглядається як можливість людини адаптуватися до життя. Максимальне пристосування до оточення, обов'язкове вирішення нових, непередбачуваних проблем, що вимагають саме творчого підходу, постає основною функцією обдарованості.

Відомий український психолог В. Моляко вважає, що “...обдарованість є загальнопоширеним явищем, зумовленим як біологічно, так і соціально-визначеними факторами, вона є біопсихічним потенціалом кожної народженої дитини, який дозволяє цій дитині, в першу чергу, вижити фізично (біологічний вектор) та досягати в соціумі найбільших успіхів (психологічний вектор)” [3]. Вчений визначає обдарованість як “системне утворення особистості, що є координатором, регулятором, стимулятором творчої діяльності, сприяє знаходженню таких рішень, які дають можливість людині краще пристосуватись до світу, оточення, інших людей і до самої себе” [3]. На думку В. Моляко, загальну структуру обдарованості як системного утворення складають біофізіологічні, анатоми-фізіологічні задатки, сенсорно-перцептивні блоки, що характеризуються підвищеною чутливістю, інтелектуальні та мисленнєві можливості, що дозволяють оцінювати нові ситуації і вирішувати нові проблеми, емоційно-вольові структури, що визначають тривалі домінуючі орієнтації та їх штучне підтримання, високий рівень продукування нових образів, фантазія, уявлення та ін. [3, с.87-88].

Таким чином, *обдарованість* – це певна частина генетичних і набутих з досвідом можливостей людини адаптуватися до життя. Звідси можна визначити й основні функції обдарованості: максимальне пристосування до довкілля, оптимальний пошук рішення у всіх випадках, коли створюються нові, непередбачувані проблеми, що вимагають саме творчого підходу.

Спеціальна обдарованість характеризується наявністю у суб'єкта окремих можливостей, які чітко проявляються у діяльності – думок, навичок, знань, що проявляються через функціонування стратегій планування і вирішення проблем. О.М. Матюшкін, аналізуючи різні наукові підходи (В. Крутецький, В. Теплов, В. Русалов та ін.) пропонує таку п'ятикомпонентну структуру творчої обдарованості:

- 1) домінуюча роль пізнавальної мотивації;
- 2) дослідницька творча активність, що виявляється у знаходженні нового, у постановці і вирішенні проблеми;
- 3) можливості досягнення оригінальних рішень;

4) можливості прогнозування та захоплення;

5) здібності до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі етичні, моральні, інтелектуальні оцінки [1].

На думку вченого, обдарованість і талановитість необхідно пов'язувати з особливостями саме творчої діяльності, проявом творчості.

В. Моляко та його наукова школа (А. Коваленко, Л. Мойсеєнко, Т. Третяк, Л. Коробка, Г. Полякова, Ю. Гулько, І. Поклад та ін.) займається дослідженням проблеми творчості та обдарованості. Вчений пропонує визначити такі складові творчого потенціалу особистості:

– задатки, здібності, що проявляються у підвищеній чутливості, певній вибірковості, а також у динамічності психічних процесів;

– інтереси, їх спрямованість, частота і систематичність їх прояву, домінування пізнавальних процесів;

– цікавість, прагнення до створення нового, схильність до вирішення і пошуку проблем;

– швидкість засвоєння нової інформації, утворення асоціативних масивів;

– схильність до постійних порівнянь, співставлень, напрацювання еталонів для наступного відбору;

– прояв загального інтелекту – схоплювання, розуміння, швидкість оцінок і вибору шляху вирішення, адекватність дій;

– емоційна забарвленість окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір і т.д.;

– наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень;

– творчість – вміння комбінувати, знаходити аналоги, реконструювати; здатність до зміни варіантів, економічність у рішеннях, раціональне використання засобів, часу і т.д.;

– інтуїтивізм – схильність до надшвидких оцінок, рішень, прогнозів;

– порівняно більш швидке оволодіння вміннями, навичками, прийомами, оволодіння технікою праці;

– здібність до створення власних стратегій і тактик під час вирішення загальних і спеціальних нових проблем, задач, пошук виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій і т.д.

Одним із варіантів “буденного підходу” до інтелекту є модель Г. Гарднера, який є опонентом Р. Стернберга [8]. Г. Гарднер трактує інтелект дуже широко. Він вважає, що можна говорити про множину видів людського інтелекту. Психолог розглядає 7 видів інтелекту:

1) лінгвістичний інтелект характеризується здібностями використовувати мову для передачі інформації, а також стимулювання уявлення (поет, письменник, редактор, журналіст);

2) музичний інтелект визначає здібності виконувати, писати музику або отримувати від неї задоволення (виконавець, композитор, музикальний критик);

3) логіко-математичний інтелект визначає здібності досліджувати, класифікувати категорії та предмети, співставляти поняття (математик, вчений);

4) просторовий інтелект – здібності бачити, сприймати і подумки маніпулювати об'єктами, сприймати і створювати зорово-просторові композиції (архітектор, інженер, хірург);

5) тілесно-кінестетичний інтелект – це здібності користуватися рухові навички у спорті, виконавському мистецтві, ручній праці (хореограф, спортсмен, механік);

6) міжособистісний інтелект забезпечує здібності розуміти інших людей і налагоджувати з ними стосунки (вчитель, психолог, продавець);

7) внутрішньоособистісний інтелект – здібності розуміти себе, свої почуття, прагнення (психолог, поет) [8].

Концепція інтелекту як загальної здібності, за російським психологом М. Холодною, розроблена у межах когнітивного підходу. Інтелект, у інтерпретації вченої, за своїм онтологічним статусом – це особлива форма організації індивідуального ментального (розумового) досвіду у вигляді наявних ментальних структур, прогнозованого ними ментального простору і побудови у межах цього простору ментальних репрезентацій того, що відбувається. До структури інтелекту М. Холодна долучає підструктури когнітивного досвіду, метакогнітивного досвіду і групи інтелектуальних здібностей [11, с.94-98].

Упродовж останнього часу у трактуванні поняття інтелектуальної обдарованості сформувалось декілька наукових підходів, основні з яких пов'язані з дослідженням механізмів компетентності, таланту і мудрості.

Дослідження компетентних респондентів або “експертів” засвідчили, що вони відрізняються особливою ефективністю у своїх судженнях з різних аспектів відповідної предметної галузі та високою успішністю у вирішенні проблем, що при цьому виникають. Опитувані реально демонстрували свою інтелектуальну обдарованість в певному предметно-специфічному виді інтелектуальної діяльності. Р. Глезер у своїх дослідженнях показав, що “експерти” спираються на узагальнені, категоріальні знання, причому ці принципи та категорії виводяться із знань і досвіду суб'єкта, а знання “новачків” зосереджуються навколо поверхневих аспектів проблемної ситуації. Окрім цього, знання перших передбачають вміння застосувати власні знання. Тобто інтелектуальна обдарованість експертів проявляється у вигляді компетентності, що є результатом організації предметно-специфічних знань.

У. Шнайдер наголошує, що більшість експертів (майстрів у своїй галузі) мали відносно середній рівень інтелекту. Вчений припускає, що існує певний поріг показників IQ, перевищення якого свідчить, що успішність виконання будь-якої діяльності забезпечують інші фактори, зокрема наполегливість, мотивація тощо. Така ж аналогія була сформульована і дослідниками креативності.

Результати досліджень засвідчили, що предметно-специфічні знання експертів – це результат інтенсивної практики та навчання у певній сфері діяльності. Особливо наголошується на важливості цілеспрямованої практики. Ці дослідження забезпечують можливість

частково зрозуміти деякі механізми інтелектуальної обдарованості, що пов'язані з довготривалим накопиченням організованого понятійного досвіду.

Феномен обдарованості, з огляду на свою неоднозначність, потребує глибокого наукового аналізу. Тому ми вважаємо за необхідне більш широко представити поняття обдарованості, доповнивши результатами досліджень творчого шляху талановитих, визначних постатей.

Х. Грабер, досліджуючи життєвий і творчий шлях Ч. Дарвіна, особливо ретельно проаналізував період між 20 і 30 роками життя, тобто той, коли у вченого виникла ідея еволюції живих організмів [1]. Після детального вивчення Х. Грабер дійшов висновку, що інтелектуальна обдарованість (у вигляді реальних творчих досягнень) – це те, що конструється “всередині” суб'єкта в результаті власних цілеспрямованих зусиль. Будь-яка екстраординарність – це результат багаторазових зіткнень людини з проблемами. На його думку, важливу роль відіграє утворення нових форм соціального зв'язку з іншими людьми та нових форм усвідомлення самого себе.

Таким чином, вивчення складу і будови індивідуального досвіду талановитих людей, а також процесу його формування сприяє розумінню механізмів інтелектуальної зрілості, що характеризується поєднанням зростаючих здібностей до більш повного та глибокого пізнання об'єктивної дійсності з яскраво вираженою індивідуалізацією інтелектуальної активності.

Підтвердженням того, що в основі інтелектуальної обдарованості лежать складніші механізми, ніж здібності до конвергентного чи дивергентного мислення, є результати досліджень процесу становлення обдарованої особистості. А.Д. де Гроот вважає, що будь-який творчий продукт – це не результат інтуїтивного осяяння, вродженої геніальності, а наслідок специфічного саморозвитку особистості, пов'язаного з довготривалим накопиченням і диференціацією корисного для даної сфери діяльності досвіду [1].

Факт існування ефекту “кристалізації досвіду” як психологічної основи екстраординарних інтелектуальних досягнень, на думку Волтерса і Гарднера, безпосередньо стосується педагогічної практики. На думку вчених, є підстава до всіх дітей ставитися так, ніби вони всі мають потенціал для кристалізації досвіду, і демонструвати їм в ранньому віці матеріали, що можуть мотивувати їх до вивчення відповідної предметної сфери діяльності. І тоді може виявитися, що “обдарованих” дітей значно більше, ніж нам здавалося, оскільки активується фактор тієї незапланованої, несподіваної зустрічі, яка є важливим поштовхом для кристалізації досвіду.

Факти, що підтверджують особливість ментального досвіду талановитої людини, були також отримані Л. Шавініною. На основі застосування біографічного методу було описано деякі особливості складу розуму В. Вернадського. Аналіз біографічних матеріалів В. Вернадського забезпечує можливість констатувати в його інтелектуальному розвитку явище кристалізації досвіду, що виникло під впливом певних яскравих вражень, які пізніше і стали поштовхом до радикальної

перебудови ментального досвіду. Значний вплив на формування світогляду В. Вернадського також спричинило спілкування з інтелектуально обдарованими професіоналами (Д. Менделєєвим, І. Сеченовим), а також участь у неформальних об'єднаннях (братствах, студентських організаціях).

На думку М. Холодної, високі показники за результатами тестів та методик на визначення конвергентних здібностей, високі показники академічного навчання, і навіть високі показники дивергентних здібностей не можна однозначно зарахувати до категорії тих, що вказують на інтелектуальну обдарованість особистості. М. Холодна вважає, що ці виміри психологічно не є валідними по відношенню до інтелектуальної обдарованості, оскільки остання не зводиться до успішності виконання вербальних та невербальних тестів, готовності засвоювати нормативні знання і статистичної особливості відповіді. Лише поняття “компетентність”, “талановитість” і “мудрість” є наближеними до феноменології інтелектуальної обдарованості, оскільки критеріями їх ідентифікації слугують реальні інтелектуальні досягнення в умовах природної життєдіяльності. М. Холодна наголошує, що кожен з цих трьох феноменів – компетентність, талант і мудрість – це результат достатньо довготривалого процесу, заповненого враженнями, подіями, роздумами і т.д. Тобто становлення інтелектуальної обдарованості – це повільний процес. У зв'язку з цим ідентифікація дитини як інтелектуально необдарованої у віці 10-11 років, а тим більше 6-7 років в науковому плані неправомірна. Тому основні зусилля потрібно спрямувати не стільки на виявлення обдарованих дітей, скільки на створення умов для прояву розвитку їхньої можливої обдарованості [12, с.194-195].

Висновки. Отже, проведений нами детальний теоретичний аналіз наукових концепцій дозволяє визначити суперечності та неоднозначність трактування феномена обдарованості. Особливо гострим визначається питання діагностики обдарованості, зокрема дитячої, а також визначення обдарованості у різних сферах життя особистості.

Література

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей [Текст] / В.Н. Дружинин. – Санкт-Петербург, 1999. – 356 с.
2. Моляко В.А. Концепция творческой одаренности [Текст] / В.А. Моляко // Первые Международные научные ломовские чтения. – М.: Институт психологии АН. – 1991. – С. 102-104.
3. Моляко В.А. Психологическая структура процесса технического творчества / В.А. Моляко // Семинар “Творчество и проблема человека”. – Симферополь, 1986. – С. 86-88.
4. Моляко В.О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості [Текст] / В.О. Моляко // Обдарована дитина. – 1998. – № 1, 2, 3. – С. 2-6.
5. Моляко В.О. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В.О. Моляко // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 86-95.

6. Моляко В.О. Психологическая готовность до творческой работы / В.О. Моляко. – К.: Знання, 1989. – 43 с.

7. Рубинштейн С.Л. Проблемы способностей и вопросы психологической теории / С.Л. Рубинштейн; под ред. Е.В. Шороховой // Проблемы общей психологии. – М., 1973. – С. 220-235.

8. Стернберг Р.Д. Триархическая теория интеллекта / Р.Д. Стернберг // Иностранная психология. – 1996. – № 6. – С. 54-61.

9. Тейлор Р. Стремительный путь на вершину: десять составляющих успеха: пер. с англ. / Р. Тейлор, Дж. Хамфри. – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2004. – 238 с.

10. Теплов М.Б. Избранные труды: в 2-х т. / М.Б. Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – 328 с.

11. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования [Текст] / М.А. Холодная. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

12. Холодная М.А. Психологические механизмы интеллектуальной одаренности / М.А. Холодная // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 32-39.

References

1. Druzhinin V.N. Psihologiya obshchih sposobnostej / V.N. Druzhinin. – Sankt-Peterburg, 1999. – 356 s.
2. Molyako V.A. Konceptiya tvorcheskoj odarennosti / V.A. Molyako // Pervye Mezhdunarodnye nauchnye lomovskie chteniya. – M.: Institut psihologii AN. – 1991. – S. 102-104.
3. Molyako V.A. Psihologicheskaya struktura processa tekhnicheskogo tvorchestva / V.A. Molyako // Seminar “Tvorchestvo i problema cheloveka”. – Simferopol, 1986. – S. 86-88.
4. Molyako V.O. Aktualni social'no-psihologichni aspekti problemi obdarovanosti [Tekst] / V.O. Molyako // Obdarovana ditina. – 1998. – № 1, 2, 3. – S. 2-6.
5. Molyako V.O. Problemy psihologii tvorchestva i razrabotka podhoda k izucheniyu odarennosti [Tekst] / V.O. Molyako // Voprosy psihologii. – 1994. – № 5. – S. 86-95.
6. Molyako V.O. Psihologichna gotovnist' do tvorchoi praci / V.O. Molyako. – K.: Znannya, 1989. – 43 s.
7. Rubinshtejn S.L. Problemy sposobnostej i voprosy psihologicheskoi teorii / S.L. Rubinshtejn; pod red. E.V. Shorohovoj // Problemy obshchej psihologii. – M., 1973. – S. 220-235.
8. Sternberg R.D. Triarhicheskaya teoriya intellekta / R.D. Sternberg // Inostrannaya psihologiya. – 1996. – № 6. – S. 54-61.
9. Tejlor R. Stremitel'nyj put' na vershinu: desyat' sostavlyayushchih uspekha [Tekst]: per. s angl. / R. Tejlor, Dzhi. Hamfri. – Dnepropetrovsk; Balans-Klub, 2004. – 238 s.
10. Teplov M.B. Izbrannye trudy [Tekst]: v 2-h t. / M.B. Teplov. – M.: Pedagogika, 1985. – T. 1. – 328 s.
11. Holodnaya M.A. Psihologiya intellekta. Paradokсы issledovaniya [Tekst] / M.A. Holodnaya. – SPb.: Piter, 2002. – 272 s.
12. Holodnaya M.A. Psihologicheskie mekhanizmy intellektual'noj odarennosti / M.A. Holodnaya // Voprosy psihologii. – 1993. – № 1. – S. 32-39.

Zharuk N.Y.,

student of 4 courses, department of social pedagogy and social work
Kamianets-Podilskyi National University after Ivan Ohienko,
nataliazaruk@mail.ru

Scientific leader: Melnik Z.V.,

candidate of psychological sciences, senior lecturer
department of social pedagogy and social work
Kamianets-Podilskyi National University after Ivan Ohienko,
zhannamelnick@yandex.ua

Ukraine, Kamianets-Podilskyi

MODERN APPROACHES ARE TO PROBLEM OF GIFT

In the article looks are presented to nature of gift in domestic and foreign psychological theories. The purpose of the article consists in the theoretical analysis of scientific conceptions and modern approaches to the problem of gift. The theoretical analysis of scientific conceptions is conducted allows to define contradictions and ambiguousness of interpretation of phenomena gift. The especially sharp is determine the question of diagnostics of gift, in particular child, and also determination of gift, in the different spheres of life of personality.

Key words: gift, capabilities, child, personality, types of gift.

УДК 37.013

Журба М.А.,*завідувач кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, д.філос.н.**Україна, м. Сєвєродонецьк***Кузьміченко І.О.,***завідувач кафедри гуманітарних наук ДЗ «Луганський державний медичний університет», к.філос.н., доцент**Україна, м. Рубіжне*

ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

За допомогою авторського комбінованого опитувальника у ході пілотажного дослідження проаналізовано рівень сформованості професійної мотивації студентів першого курсу інженерних спеціальностей. Виявлено, що студенти мають доволі слабке або неадекватне уявлення щодо змісту своєї майбутньої професійної інженерної діяльності. У якості механізму формування позитивного відношення до вибраної професії та професійно-спрямованої мотивації навчання запропоновано увести у навчальний процес інженерних вишів пропедевтичний курс «Моя професія – інженер».

Ключові слова: мотивація, професійна мотивація, навчальна діяльність, інженерна професія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства одним із основних завдань професійної підготовки кваліфікованих фахівців є не тільки наявність знань, умінь і навичок, але і сформована потреба у них.

Мотивація, як ведучий фактор регуляції активності особистості, її поведінки і діяльності, представляє виключний інтерес для педагогіки.

Згідно закону Йеркса-Додсона, ефективність будь-якої діяльності залежить від сили мотивації: чим сильніше спонукання до дії, тим вище результативність діяльності. Дослідження А. Реана і В. Якуніна дозволяють стверджувати, що висока позитивна мотивація може компенсувати недостатність спеціальних здібностей або недостатній запас знань, умінь і навичок, відіграючи роль компенсаторного фактора. Наприклад, дослідження при вивченні технічної творчості під керівництвом О. Моткова показали, що висока позитивна мотивація до цієї діяльності може навіть компенсувати недостатній рівень спеціальних здібностей. Проблема мотивації навчальної діяльності знайшла своє відображення в наукових працях Н. Бордовської, А. Маркової, В. Мясіщева, М. Мешкова, А. Реана, П. Якобсона, В. Якуніна.

Відношення студентів до майбутньої професії наповнюється професійним змістом у ході навчальної діяльності. Відношення до навчання як до засобу досягнення професійних цілей утворює мотивацію професійної діяльності. Стосовно навчальної діяльності студентів в системі вузівської освіти під професійною мотивацією розуміється сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись в свідомості, спонукають і направляють особистість до вивчення майбутньої професійної діяльності. Професійна мотивація виступає як внутрішній рушійний чинник розвитку професіоналізму особистості.

Професійна мотивація – процес безперервний, динамічний, мінливий. Він протікає під постійною дією об'єктивних і суб'єктивних чинників. Структуру професійних мотивів можна виявити на різних етапах

становлення професіонала: на етапі вибору професії; в процесі навчання та роботи по вибраній спеціальності; при зміні робочого місця. Професійна мотивація формується в результаті цілеспрямованої діяльності школи, вищих навчальних закладів і колективів, в яких доводиться працювати випускникам вузів.

Відношення студентів до професії, як мети вузівського навчання, наповнюється професійним змістом у ході навчальної діяльності, яка виступає відносно професійних цілей навчання у якості засобів їх досягнення.

Мета – проаналізувати рівень сформованості професійної мотивації студентів першого курсу інженерних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Для отримання даних про сформованість професійної мотивації у студентів першого курсу інженерних спеціальностей Інституту хімічних технологій Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля (м. Рубіжне) було проведено пілотажне дослідження. При проведенні дослідження ставилась мета вивчити рівень сформованості професійної мотивації у студентів першого курсу, які навчаються за напрямками «Хімічна технологія» і «Машинобудування». Ця вибірка респондентів була обумовлена тим, що, по-перше, саме на першому курсі закінчується розпочате в школі професійне самовизначення та первинна самооцінка правильності професійного вибору студентів та формується стійке відношення до навчання; по-друге, попередній аналіз успішності навчання показав, що студенти саме цих напрямків показують слабшу успішність у навчанні, ніж студенти інших напрямків.

Відбір осіб для дослідження здійснювався методом гніздової вибірки, у якості досліджуваних було обрано дві студентські групи. Кількість респондентів дорівнювала 31.

На початковому етапі дослідження було розроблено комбінований опитувальник. При його розробці ми керувалися наступними положеннями:

1. Професійний розвиток студента у вузі в значній мірі визначається попередніми формами прояву вибіркового відношення до професії. У першу чергу це залежить від сформованості професійних планів в період навчання у школі, мотивації вибору професії [3].

2. У сфері професійної мотивації важливу роль відіграє позитивне відношення до професії, оскільки цей мотив пов'язаний з кінцевими цілями навчання. Але саме по собі позитивне відношення до професії не може мати суттєвого значення, якщо воно не підкріплюється компетентним уявленням про обрану професію [1].

3. Відношення до навчання як до засобу досягнення професійних цілей утворює мотивацію професійної діяльності. За ступенем її сформованості можна судити про готовність студентів до професійної діяльності [2].

4. Теоретичною основою вивчення мотивації професійної діяльності є концепція про внутрішню та зовнішню мотивацію. Внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини, тому на її основі людина працює із задоволенням, без зовнішнього тиску. Зовнішня мотивація – це заробіток, прагнення до престижу, боязнь засудження, невдачі тощо [4].

Опитувальник складається з трьох блоків питань. Перший («Методика вибору професії») і третій (методика вивчення мотивів навчальної діяльності (модифікована версія А. Реана і В. Якуніна)) блоки питань – стандартизовані особистісні анкети, призначені для визначення ступеня вираженості в індивіда певних особистісних особливостей, у даному випадку мотивацій, другий блок – нестандартизований анкетний опитувальник, питання якого були сформовані, ґрунтуючись на класифікації професій Є. Климова та професіограм інженера-технолога та інженера-механіка.

Обробка даних опитування дала наступні результати.

Перший блок: «Вивчення мотивів вибору професії».

Внутрішньо індивідуально значимі мотиви вибору професії («вимагає спілкування з різними людьми», «відповідає моїм здібностям», «сприяє розумовому та фізичному розвитку», «є привабливою», «дає великі можливості проявити творчість») мають 29% респондентів. Внутрішньо соціально значимі мотиви («передбачає високе почуття відповідальності», «дає можливість приносити людям користь», «дає можливість росту професійної майстерності», «дозволяє реалізувати здібності до керівної роботи», «дозволяє одразу отримати гарний результат праці для інших») мають 41% респондентів.

Цікаво відмітити, що зовнішньо негативні мотиви вибору професії («подобається батькам», «єдино можлива в обставинах, що склалася», «вибрана моїми друзями») відсутні в усіх студентів.

Зовнішньо позитивні мотиви («є високооплачуваною», «дозволяє працювати близько біля дому», «наближена до улюбленого шкільного предмету», «дозволяє використовувати професійні вміння поза роботою») присутні у 29% респондентів.

Ми бачимо, що у даному випадку переважають внутрішньо соціально значимі мотиви вибору професії, що є показником задоволеності обраною професією на даний момент. Але існує ризик, що студенти поки що мають дещо ідеалізоване уявлення про вибрану професію. Тому, на нашу думку, було б досить цікаво

дослідити динаміку задоволеності професією протягом усього періоду навчання студента у вищому навчальному закладі.

Другий блок: «Вивчення рівня обізнаності щодо властивостей вибраної професії».

На перше питання («до якого типу професій відноситься професія «інженер»») 90% респондентів відповіли вірно.

На друге питання («перерахуйте види діяльності інженера») лише 2 студенти дали вичерпну відповідь; 12 студентів взагалі не відповіли нічого; усі інші респонденти мають дуже неясне уявлення (відповіді, нажаль, неповні і неточні).

На третє питання («перерахуйте здібності, особистісні якості, інтереси, схильності людини, які, на вашу думку, забезпечують успішність виконання професійної діяльності інженера») 7 студентів взагалі не дали ніяких відповідей; з 24 студентів, які надали відповіді на дане питання практично усі відмітили такі особистісно-соціальні якості майбутнього інженера: відповідальність, комунікативні здібності, любов до професії, наявність професійних знань і умінь.

Щодо четвертого питання слід відмітити наступне: лише 60% студентів мають більш-менш сформоване уявлення про те, в яких галузях народного господарства буде працювати інженер після закінчення вищого технічного навчального закладу.

Як видно з результатів опитування, студенти мають доволі «розмите» уявлення про майбутню професію (професійне середовище, професійну діяльність, систему властивостей особистості у професії).

Аналіз результатів третього блоку питань («Вивчення мотивації навчальної діяльності») показав, що найбільш називаємими мотивами навчальної діяльності є наступні: «стати висококваліфікованим фахівцем» та «отримати диплом про вищу освіту». Другі за рангом мотиви: «придбати глибокі та міцні знання», «забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності» і, майже, однаковими за рангом мотиви «успішно вчитися, скласти іспити на «добре» і «відмінно»», «постійно отримувати стипендію». На останньому місці мотиви «отримати інтелектуальне задоволення», «бути постійно готовим до чергових занять».

Ми бачимо доволі цікаву картину. Навіть при «позитивних» стратегічних мотивах: «стати висококваліфікованим фахівцем», «забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності» та інше, у студентів майже відсутня так звана «стратегічна» мотивація: «бути постійно готовим до чергових занять», «не запускати предмети навчального циклу», «отримати інтелектуальне задоволення». Це говорить про націленість респондентів на кінцевий результат, але аж ніяк не про готовність до довгої і плідної праці з освоєння вибраного фаху.

Висновки. Хоча опитування мало пілотажний характер, ми вважаємо, що його результати дають нам підстави робити певні узагальнення. А саме:

1. Студенти першого курсу мають доволі слабке або неадекватне уявлення щодо змісту майбутньої професійної діяльності. Формування компетентного уявлення про інженерну професію є важливим фактором, що суттєво сприяє перебудові у структурі

мотивації студентів, а значить і підвищенні ефективності навчальної діяльності.

2. Очевидно, що в коло проблем, пов'язаних з подальшим вивченням професійної мотивації, повинен бути включений цілий ряд питань: задоволеність професією; динаміка задоволеності від курсу до курсу; фактори, що впливають на формування задоволеності: соціально-психологічні, психолого-педагогічні, гендерновікові.

3. Механізмом формування позитивного відношення до вибраної професії та професійно-спрямованої мотивації навчальної діяльності, на нашу думку, може виступати пропедевтичний курс «Моя професія – інженер», який повинен викладатися на першому курсу, і буде своєрідним вступом до фаху, але більш розгалуженим та виконуючим не тільки інформативні, але й виховні, формуючі функції.

Навчання є основним видом діяльності студентів, від ставлення до якого залежатиме їх ставлення до професійної діяльності: чи буде це активний, творчий спеціаліст, чи людина, яка байдуже буде ставитися до своєї професійної діяльності.

У сучасних умовах динамічного розвитку професійних знань подальша розробка вказаної проблеми набуває усе більшої значимості і може слугувати підставою для подальшого пошуку і удосконалення організаційних форм, способів, засобів навчального процесу.

Zhurba M.A.,

head of the Department of education management of the Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Ph.D., professor.

Kuzmichenko I.O.,

head of the Department of Humanities of SE "Lugansk State Medical University", candidate of philosophy, associate professor

Ukraine, Rubizhne

PROFESSIONAL MOTIVATION AS MEANS OF INCREASING OF EFFICIENCY OF STUDENTS' EDUCATIONAL ACTIVITY

The level of formation of professional motivation of the first-year students of engineering specialties is analyzed with the help of the author's combined questionnaire during the pilot study. It is found out that students have a rather uncertain or inadequate idea about the content of their future professional engineering activity. It is suggested to include the introductory course "My profession is an engineer" to the educational process of the higher technical universities as the mechanism of formation of positive attitude to the chosen profession and professionally-focused learning motivation.

Key words: *motivation, professional motivation, training, engineering profession.*

Література:

1. Журавская Н.П. *Формирование положительного отношения слушателей подготовительных курсов технического вуза к профессии инженера: дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.08 / Журавская Нина Тимофеевна. – Кемерово, 2002 – 229 с.*
2. Маркова А.К. *Формирование мотивации учения / А.К. Маркова, П.А. Матис, А.Б. Орлов. – М. : Педагогика, 1990. – 236 с.*
3. Пряжников Н.С. *Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – Москва-Воронеж, 2005. – 169 с.*
4. Реан А.А. *Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.А. Коломинский. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.*

Reference

1. Zhuravskaya N.T. *Formirovaniye pozitivnogo otnosheniya slushateley podgotovitelnykh kursov tekhnicheskogo vuza k professii inzhenera: dis. ... kand. ped. nauk. : 13.00.08 / Zhuravskaya Nina Timofeevna. – Kemerovo, 2002 – 229 s.*
2. Markova A.K. *Formirovaniye motivatsii ucheniya / A.K. Markova, T.A. Matis, A.B. Orlov. – M. : Pedagogika, 1990. – 236 s.*
3. Pryazhnikov N.S. *Professionalnoe i lichnostnoe samoopredeleniye / N.S. Pryazhnikov. – Moskva-Voronezh, 2005. – 169s.*
4. Rean A.A. *Sotsialnaya pedagogicheskaya psikhologiya / A.A. Rean, Ya.L. Kolominskiy. – SPb.: Piter, 1999. – 416 s.*

УДК 371.13.34

Зеліско Л.І.,

*к.пед.н., доцент, кафедра релігієзнавства, теології і культурології Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, lyuba.zelisko@mail.ru**Україна, м. Івано-Франківськ***ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮРИСТА**

В статті визначаються складові культурної компетентності студентської молоді як необхідної умови якісної соціокультурної орієнтації майбутніх фахівців, набуття ними вагомого культурного капіталу, сформованості світоглядних переконань, їх «укорінення» в систему основних ціннісно-смыслових і нормативно-правових установок культури з метою відбору соціокультурних форм самореалізації у професійній сфері і соціумі загалом. Дається визначення культурної компетентності особистості як комплексу систематичних культурологічних знань, умінь і навичок, знань традиційної культури, вироблення власної системи цінностей як основи особистісної культури. Визначена методологічна основа і педагогічні умови процесу становлення культурної компетентності фахівців-юристів, пропонуються якісні форми позааудиторної роботи, зокрема, участь у діяльності юридичної клініки, у реалізації культурологічних проектів, у Всеукраїнській студентській олімпіаді з культурології.

Постановка проблеми. Цілком очевидним є те, що визначені змістові компоненти культурної компетентності повинні зреалізуватися в узгодженні з соціокультурними характеристиками суспільства і адаптуватися до самовизначення у ньому і самореалізації у соціальній практиці, що, в свою чергу, вимагає відповідної готовності вищих навчальних закладів до здійснення складного процесу культурологізації сучасної молоді. У сучасній методології вищої школи культурологія розглядається як наука, що доповнює педагогіку: педагогіка розробляє методи ефективної трансляції студентам фундаментальних знань й актуальних зразків культурної компетентності, а призначення культурології полягає у формуванні структури і змісту культурної компетентності, яка передається засобами педагогіки. До такої освітньої тандему, безумовно, прагнуть долучатися вищі навчальні заклади, особливо класичні університети, а це вселяє надію, що професійна рефлексія щодо феномена культурної компетентності сучасної особистості буде все більше затребувана у сучасному соціумі.

Мета роботи. Перед вітчизняною освітою постає складне завдання щодо визначення, якого роду культурна компетентність особистісного характеру може позитивно працювати на соціокультурне середовище і які проблеми стоять перед учасниками освітнього процесу. Визначаючи педагогічні умови розвитку культурної компетентності, ми брали до уваги зміну вимог сучасного суспільства до підготовки майбутніх фахівців саме в плані соціокультурних доміант його розвитку: розбудови демократичного суспільства; надання нового змісту щодо сприйняття особистістю надбання національної культури в процесі національно-культурного відродження; підняття на відповідну висоту статусу особистісної культури шляхом спрямування її розвитку на гармонізацію внутрішнього світу, формування імперативу визначеності через відповідну систему цінностей, смислів, ідеалів, переконань, світоглядних установок, удосконалення особистості як духовно-морального суб'єкта культури.

За таких умов з'являється потреба у створенні громадянського виховного середовища, яке виконує «роль джерела розвитку особистості» (Л.С.Виготський). Беруться до уваги особливості культурологізації особистості в студентському віці. Якщо людині, на думку Е. Фромма, не вдається досягти свободи самовираження, розвитку своєї особистісної культури, то вона є неповноцінною за своїми індивідуальними якостями.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що культура – це особливий спосіб рефлексії й узагальнення соціокультурного досвіду через культурні тексти (вербальні, невербальні, міфологічні, релігійні, філософські, художні, політичні та ін.), у яких визначаються загальноприйняті норми, приписи, інші регулятори як колективного буття й свідомості, так й індивідуальної життєтворчості кожної людини окремо у соціальній практиці людства. Взаємини людини і суспільства визначаються рівнем окультурення особистості, її засвоєнням існуючої ієрархії цінностей та знанням підґрунтям. Культурна компетентність й визначає той умовно достатній рівень соціалізованості й інкультурованості індивіда, що дозволяє йому вільно орієнтуватися у заневоленому просторі. З огляду на змістову наповненість складових культурної компетентності особистості особлива роль відводиться освітньо-виховному процесові, який орієнтує учасників цього процесу насамперед на знання загальногуманітарного значення, закладає основу індивідуальної політико-соціальної свободи особистості. Саме відповідний рівень культурної компетентності особистості і визначає ступінь її свободи, насамперед, через соціальну адаптованість в результаті усвідомленого засвоєння норм співжиття та ідентифікацію з соціумом, готовність жити за єдиними законами і в єдиній культурно-ціннісній системі.

Сучасна культурологія має опертям дослідження відомих західних культурологів, філософів, психологів – Г. Зімелля, Г. Ріккерт, Р.Кассіра, М. Вебера, К. Юнга та ін. Їх наукові відкриття впливають на сучасні культурологічні дослідження М.С. Кагана, А.Я. Флієра, В.І. Біблера, Г.В. Драча, Е.А. Орлової, М. Мамардашвілі,

В.М. Розіна, М.М. Бахтіна, В.Г. Кременя, І.А. Зазюна, Л.Г. Іоніна тощо.

Наприклад, Е. Кассіер підкреслює, що головне завдання всіх форм культурної діяльності полягає в тому, щоб творити всезагальний світ думок і почуттів, світ людськості, «єдиний космос», і тому нас цікавлять ті творчі сили і ментальна активність, які є необхідними для їх створення [2, с.111].

Іонін Л.Г. відповідно, вказує на ще одну важливу причину надзвичайного інтересу до культурології: зміну соціальних стимулів суспільного розвитку на культурні, наповнення життя культурними смислами. Соціальні зміни відбуваються під впливом культурних мотивацій, що свідчить про зростання ролі культури у всезагальному розвитку буття. Там, де раніше було «суспільство», постала «культура» [1].

Нагадаємо, що серед найважливіших завдань сучасної вищої освіти є:

- набуття студентами вагомого культурного капіталу через засвоєння знанневого рівня (про природу, людину, суспільство, коди знакових систем і соціальних комунікацій, узагальнений соціокультурний досвід людства);

- формування світоглядних переконань, установок, поглядів на сутність тріади природа-людина-культура;

- соціалізація студентів, ознайомлення їх з основними принципами взаємодії у соціумі, засвоєння соціокультурних ролей, вихід на ліфти кар'єрного росту;

- інкультурація майбутніх фахівців, їх «укорінення» в систему основних ціннісно-смилових і нормативно-правових установок культури, критеріїв оцінки і принципів відбору соціокультурних форм самореалізації в суспільстві;

- розвиток креативності, умінь розв'язувати нестандартні ситуації, поповнювати знання новими здобутками науки, культури, вирішувати професійні задачі на більш високому інтелектуальному і творчому рівні.

Найважливішою умовою успішного вирішення зазначених завдань освіти є її культурологізація, тобто наповнення елементами систематизованих культурологічних знань як загальної, так професійної освіти. Комплекс систематичних культурологічних знань, вмінь і навичок, в тому числі знань традиційної культури, вироблення системи цінностей як основи особистісної культури, можна визначити як систему культурної компетентності особистості.

Відповідно, можна виділити найважливіші складові культурної компетентності:

- компетентність щодо інституційних норм організації соціуму – політичних, правових, економічних та їх реалізацію через відповідні структури, яка забезпечується циклом загальноосвітніх дисциплін, з урахуванням інтегративного характеру культурологічних курсів;

- компетентність у знанні конвенціональних норм соціокультурної регуляції – особливостей національної традиційної культури, моральних норм і приписів, систем цінностей, світоглядних переконань, оціночних критеріїв, норм етикету, звичаїв, обрядів, ритуалів, рівня інтелектуальної культури, ерудиції, що забезпечується в

навчальному процесі культурологічними дисциплінами та іншими дисциплінами гуманітарного циклу;

- компетентність щодо здійснення культурологічного аналізу тенденцій моди, іміджу, стилю, явищ мистецтва, особливостей субкультур, будь-яких феноменів культури, її артефактних вимірів, культурних сценаріїв життєдіяльності, рівня загальнокультурної ерудиції у цілому; щодо вироблення диференційованого і спеціалізованого особистісного соціокультурного досвіду;

- компетентність в засвоєнні особливостей соціальної і міжкультурної комунікації як специфічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, у якій відбувається обмін інформацією, досвідом, умінями і навичками між членами соціуму і носіями різних типів культур, де раціональна, волюва, емоційна взаємодія суб'єктів є основою формування спільності почуттів, думок, поглядів, переконань, досягнення взаєморозуміння і погодженості дій у групі, конкретному культурному середовищі, у відносинах представників різних культур; при цьому особливого значення набуває володіння відповідними аспектами міжкультурної комунікації: зовнішнім (ритуальним, етикетним), внутрішнім (соціально-психологічним) і мовленнєвим (володіння мовами), в тому числі паралінгвістичною системою передачі інформації (мовою міміки і жестів).

Методологічна основа процесу становлення особистості, її самовдосконалення відображається в уявленні щодо визначеності через внутрішній світ як підґрунтя самореалізації її індивідуальної сутності або, по-іншому, як актуалізація її потенційного Я. У концепції юності (А.Я. Фліер, Л.Г. Іонін, Л.С. Каган, В. Хесле) відображена складність завдань, що стоять перед студентською молоддю. Необхідність вибору професії, вміння якісно визначити своє життя через культурні сценарії висувають перед молоддю нові вимоги до особистісної наповненості, адже певні соціальні ідеї чи стандарти можуть втратити свою значимість, і це ускладнює та робить важливим будь-який вибір молодої людини. Можна визначити в культурному просторі головні дилеми, від розуміння, переосмислення і вибору яких залежить якісне культурне самовираження особистості:

- прагнення постійно перебувати в якісному культурному середовищі та визначитися в ньому (в даному випадку – це освітній простір);

- постійний розвиток рефлексивних здатностей;

- динамізм, готовність до зміни моделей буття, самореалізації;

- прагнення до підпорядкування свого життя універсальним загальнолюдським духовно-моральним імперативам;

- постійне збагачення внутрішнього світу.

У процесі розвитку культурної компетентності студентів педагогічні зусилля повинні спрямовуватися на реалізацію трьох типів завдань, в яких відображаються різні аспекти моральної зрілості особистості: емоційно-ціннісний; гносеологічний (пізнавальний); культурний потенціал.

Завдання, пов'язані з розвитком емоційно-ціннісної сфери студентів, полягають у формуванні громадянських, патріотичних, національних ціннісних

орієнтацій, національних почуттів, у ставленні до себе, до співвітчизників, до суспільства і держави загалом: почуття любові до рідної країни, прагнення зробити суспільне життя кращим, сприйняття демократичних цінностей як мотивів поведінки, почуття поваги і терпимості до інших громадян, їхніх прав, потреб в соціальній гармонії, негативне ставлення до насильства, ненависті, антисоціальної поведінки.

Зокрема, професійна соціалізація (професіоналізація) юриста відзначається активним засвоєнням практичних правових знань, розумінням правового механізму держави, умінням користуватися правовим інструментарієм у регулюванні суспільних відносин, що вимагає від юриста знань не тільки позитивного, а й духовного права, творчого поєднання духовних, моральних та позитивістських норм.

Активна культурологізація вимагає усвідомлення юристом власного Я на соціально-психологічному рівні, через інтеріоризацію культурних і соціальних норм [6, с.193].

Службові обов'язки скеровують юриста до конкретизації у використанні засвоєних правових норм, до усвідомлення необхідності і корисності власних професійних дій. Це формує у нього переконання цінності права. Тому філософія освіти становить світоглядно-ціннісну підґрунтя соціалізації юриста, сприяє розумінню ним права як національного і загальносвітового культурного феномена.

Зауважимо, що філософія вищої освіти розрізняє субстанціональні (змістові) і формальні визначення права. Це дуже важливо для теоретико-освітньої системи і для практики правового виховання студентів [4, с.83]. Відмітимо, що зазначені визначення мають різний ціннісний зміст і виводять на відповідні функціональні характеристики права:

- право сприяє функціонуванню державної системи;
- право виражає міру свободи індивіда;
- право розмежовує інтереси;
- право упорядковує суспільні відносини.

Аналіз юридичних документів, передусім пам'яток права, виявляє прагнення права утверджувати в житті:

- справедливість (яка охоплює істину і правду; багато пам'яток права так і називалися – «Правди»);
- мудрість (здавна багато зі служителів права, правосуддя вважалися мудрецами);
- людськість у життєвих відносинах (юридичне регулювання дотичне до всіх складностей життя, людських взаємин, всіляких життєвих інтересів).

Саме в зв'язку з тим, що право є явищем цивілізації, яке відображає глибинні вимоги і основоположні цінності, може бути окреслений свого роду «образ права», його ідеал, орієнтований на названі цінності. На думку Л.С. Мамута, ознаками права, поряд з вимогливо-обов'язковим характером, є рівність, справедливість, благо, свобода [7, с.18]. В.О. Мушинський, з опертям на шкільну освіту, аксіологічною рефлексією, що виводить на фундаментальні цінності і установки кожної культури, нові форми спілкування тощо. Сьогодні необхідно брати до уваги різні парадигми освіти:

- парадигму креативного навчання, що передбачає індивідуально-орієнтовану роботу, бережливе відношення до інтересів і потреб студентів,

визначення права Г.-Й. Гегелем, трактує право як історично обумовлену людською свободою динамічну рівновагу між особистим інтересом і суспільною необхідністю [8, с.23].

Насамперед право є явищем культури. У праві відображаються лише культурні тенденції, які формують дух права. У кожному структурному елементі права культурні тенденції дають змогу накреслити перспективу становлення, визначити закономірності розвитку культури суспільства, які слід врегулювати правовими нормами. Іншими словами, для права, особливо для його духу, важливе значення має культурологічна концепція, своєрідна позиція і вироблена дія культури, що дає змогу обґрунтувати мораль як критерій права. Через право практично виражаються загальнолюдські інтереси та цінності, національна мораль, що є важливими елементами людської культури. Прикладом може бути хоча б перше писане право нашої держави – «Руська правда», яке виникло на ґрунті звичаєвого права й християнської моралі.

Пізнавальний аспект, спрямований на розвиток культурної компетентності студентів, зреалізовується насамперед в освітньому процесі. Методологія пізнання орієнтує серед усього багатоманіття цілей і завдань освіти на таку парадигму, яка б працювала на формування творчо-гуманітарного (планетарного) типу особистості як цілісного суб'єкта культури [10, с. 16].

Серед основних характеристик такої особистості виділяються:

- соціально-психологічні (фундаментально-наукова, практично-професійна, світоглядно-гуманістична);
- теоретико-пізнавальні (полікультурний діалог як парадигма гуманітарного мислення);
- етико-моральні (покликання як моральний критерій вибору професії, усвідомлення етико-морального змісту професійної діяльності, морально-правова відповідальність за прийняття професійних рішень);
- інноваційна діяльність (дослідницько-пошукова професійна орієнтація);
- здатність до рефлексії (самопізнання, аналітичний розум, інтелектуально-критичне сприйняття дійсності, прогнозування розвитку соціуму, культурологічний аналіз соціокультурних явищ і процесів);
- творче мислення (асоціативність, образність, стратегічність, креативність, продуктивна творча уява, інтуїція, фантазія).

Філософія визначає нові парадигми освіти, не обмежуючи її розвиток якоюсь із них. Як зазначає Р. Діарден, філософія освіти не має потреби у єдиній парадигмі з огляду на багатоманіття різних підходів у педагогічній науці і педагогічній практиці: багатополосність і плуралізм різних культур і різних систем освіти сьогодні доповнюються новими видами комунікації: діалогом культур і різних «безпосередній, живий контакт з ними (А. Маслоу, К. Роджерс);

- гуманістичну парадигму, спрямовану на повне і адекватне виявлення істинної, неповторної природи людини, на створення умов для підтримки унікального розвитку природного людського потенціалу (Г.Г. Гадамер, Г.О. Балл);

– парадигму неінституційної моделі освіти, зорієнтовану на мережу Інтернет, систему «відкритих шкіл», дистанційне навчання (П. Гудман, Л. Бернард);

– парадигму інноваційних сценаріїв освіти у вищій школі, що передбачає нову організацію діяльності всіх систем навчально-пізнавального процесу (В.Г. Кремень, В.С. Луговий);

– культуроцентристську парадигму, що передбачає якісно інший рівень освіти за рахунок посилення її культурологізації (Б.С. Гершунський, І.А. Зязюн, О.М. Костенко, Є.А. Подольська).

Всі означені парадигми працюють на утворення єдиного культурно-наукового освітнього поля, яке змінює корінні підходи та ідеали освітньо-виховної системи. На зміну пасивному об'єкту освітнього впливу приходять такі, що навчається (саме навчається, тобто такий, що навчає себе), як активний суб'єкт, який набуває освіти у формі особистісного знання, вибудовує власними зусиллями культурне поле своєї життєдіяльності.

На думку О.М. Костенка, у юридичній освіті XXI ст. визначальною є концепція природного права, яка сприятиме розв'язанню дилеми, що становить основу права – сила чи мораль, що виводить на золоте правило природного права: сила плюс мораль [5, с.29].

Окультурення права (культурне право) вимагає максимального використання культурних надбань, здобутків інтелектуальної праці людства при формуванні правових норм, адже будь-яке право є результатом культури. Неокультурне право не має жодної цінності і не може бути ефективним регулятором суспільних відносин, більше того, є шкідливим для суспільства, так як продукує жорстокий невинуватий примус, викривлює суспільні відносини.

Культурологічна характеристика права визначається через культуровалентні об'єкти та культурологічну проблематизацію. Під культуровалентними об'єктами треба розуміти ті об'єкти, які визначають міру здатності культури творити правові норми. Це є своєрідним визначенням правотворчості культури. Такими культуровалентними об'єктами у праві є духовні і моральні норми, практично всі види культури, будь-які культури її розвитку. Культурологія в даному випадку займається дослідженням проблеми множини культур у праві. У цілому право характеризується багатьма видами (множиною) культур (культура не існує абстрактно, а лише у множині). Проте не сумарна кількість видів культури визначає право, оскільки це – здобутки загальнолюдської культури. Ми маємо на увазі складові елементи (культурологічні аспекти) кожної окремої культури, що мають пряме чи дотичне відношення до права, а також до процесу формування культурної компетентності юриста. Мова йде, насамперед, про такі види культури: духовну, моральну, національну, державну, суспільну, політичну, економічну, психологічну, інтелектуальну, педагогічну, наукову, інформаційну, управлінську, парламентську, законодавчу, професійну, етичну, естетичну та ін. Звідси, культурну компетентність особи юриста визначають:

– знання про загальні і спеціальні закони розвитку культури та права;

– система знань про сутність, суспільне призначення культури та права;

– розуміння глибинних зв'язків культури і права з багатоманітними соціально-цивілізаційними явищами;

– знання про загальні закономірності виникнення і розвитку права;

– розуміння впливу різних видів цінностей (множини культур) на право, його формування та реалізацію, утворення і функціонування культурно-правової реальності.

Важливу роль у процесах формування культурної компетентності майбутніх фахівців, на наш погляд, відіграє участь студентів у роботі юридичної клініки, що зараховується їм як проходження навчальної практики і є спрямованим на особистісно-професійне становлення, розвиток не тільки професійних, але й творчих здібностей юриста. Участь у роботі юридичної клініки долучає студентів до морально-духовних змістів життя людини. Варто зауважити, що назва юридичної клініки – «*рго бона*» з латини перекладається словосполученням «для добра» і спрямовує її діяльність на надання допомоги, творення добра стосовно найбільш вразливих верств населення.

Окрім того, що юридична клініка дозволяє найбільш повно реалізувати практичну спрямованість професійної підготовки, робота в ній сприяє засвоєнню правил професійної етики, збагаченню ціннісного наповнення особистісної культури студента. Звідси випливають основні принципи її діяльності: безоплатність надання юридичних послуг; гуманістичне відношення до клієнтів; добровільність та усвідомленість необхідності власної діяльності в клініці; дотримання рівноправності, рівних можливостей всіх учасників процесу.

Етично-моральні основи діяльності учасників юридичної клініки вписані в Етичному кодексі, який приймається студентами (слухачами і консультантами) клініки на основі загально визначених норм моралі з метою захисту почесного звання юриста і є загальнообов'язковим для всіх учасників юридичної клініки. При цьому підкреслюється, що юридична клініка діє на принципах законності, соціальної справедливості, незалежності, професіоналізму, колегіальності.

Отже, ефективність впливу юридичної клініки на формування культурної компетентності студентів обумовлена:

– належним використанням студентами теоретичних знань з юриспруденції впродовж усієї їхньої діяльності у юридичній клініці;

– набуттям студентами вмінь використовувати найбільш ефективні прийоми, форми і методи правового захисту громадян;

– долученням майбутніх юристів до різноманітної діяльності правового змісту з урахуванням основних сфер життєдіяльності громадян у вимірі соціального простору.

Не менш важливою щодо формування культурної компетентності студентів є їх самореалізація у різних видах позааудиторної діяльності у різних просторових діапазонах і різних колективах: навчальних закладів, академічної групи, ініціативних груп, творчого чи науково-пошукового гуртка, громадських організацій

тощо. Така діяльність має більшу, ніж аудиторні заняття, часову тривалість і ширшу участь у ній суб'єктів – учасників того чи іншого виду діяльності і надає більше можливостей для прояву і одночасного розвитку особистісних якостей студентів.

Саме в позааудиторній діяльності студенти долучаються до процесів національно-культурного відродження, насамперед через:

- поєднання понять і переконань з досвідом реальної культурницької діяльності;
- формування досвіду активної участі в житті університету та його розвитку в плані визначеності в ролі кластера соціокультурної сфери;
- повноцінне формування таких культурних компетенцій, які складають структуру компетентності особистості у вимірі культурного простору країни, світу;
- забезпечення умов для виходу студентів у нову детермінантну систему культурного співжиття у різних формах з метою долучення до їх культурологічного аналізу і визначення шляхів самореалізації.

Реалізація названих завдань виявляється якнайповнішою в рамках інституційного підходу до розвитку культурної компетентності, який щонайбільше відповідає позааудиторному рівню його організації. В цьому випадку передбачається моделювання в навчальному закладі елементів громадянського суспільства або приведення основних складових організації навчально-виховного процесу – стилю навчання, способів оцінки діяльності у відповідність з базовими культурними цінностями.

Під час визначення педагогічних умов розвитку культурної компетентності студентської молоді важливо, на наш погляд, враховувати визначене в наукових дослідженнях поняття закономірності, яка наголошує, що формування особистісних якостей індивіда можливе в процесі вияву ним власної активності, спрямованої на реалізацію і захист своєї позиції [3, с.142]. Така активність реалізується в ціннісно-орієнтованій діяльності, яка здійснюється з метою сприяння щодо культурологічного самовизначення студентів. Такою діяльністю передбачається «проживання» ситуацій, які потребують заявлення особистісної позиції. Практика організації культурологічної діяльності студентів засвідчує, що найдієвішими формами такої роботи можна вважати:

- здійснення культурологічних проєктів зі збереження та відновлення національно-культурної спадщини, в тому числі художніх шедеврів; розробки і дослідження найактуальніших форм у процесах національної ідентичності, культурних універсалій автентичної і світової культури;
- здійснення культурологічного аналізу культурно-історичних епох, культурних феноменів з наступною їх оцінкою і узагальненням в концептуальних моделях;
- моделювання життєдіяльності людини у культурному просторі з виходом на змістове наповнення культурного поля самореалізації індивіда, на історико-культурні моделі людини, її культурні характеристики;
- підготовка та участь студентів у Всеукраїнській студентській олімпіаді з культурології як мотивація талановитої молоді, котра сприймає культурологічну компетентність як сучасну світоглядну характеристику

людини, як стратегію впровадження нового вектора розвитку майбутнього дослідника, небайдужого до духовного життя країни;

– участь у обговореннях тем Круглого столу – унікальної школи з концентрації інтелектуальних і ораторських здібностей, вироблення вміння відкрито, коректно відстоювати свої переконання і погляди, встановлювати культуротворчі перспективи й евристичні ідеї на майбутнє;

– здійснення наукових досліджень в рамках діяльності студентського наукового гуртка, де заявлені ерудованість, світоглядні перспективи, здатність логічно розгорнути магістральні ідеї досліджуваного матеріалу, творчі підходи до обраної культурологічної проблеми, уміння робити науково обґрунтовані висновки, пов'язувати теоретичні положення з історичними фактами і сучасністю, з наступним їх представленням на наукових конференціях, конкурсах, публікаціях в наукових збірниках;

– участь у медіа-культурному просторі шляхом заявлення у радіо- та телепередачах, інших засобах масової інформації на особистісному рівні.

Висновки. Як бачимо, вплив освітньо-виховного простору на процеси особистісного самовизначення є наслідком творчої та інтеграційної діяльності. Для його ефективного функціонування необхідно визначити основні компоненти і те, що повинно їх пов'язувати, долучати їх до модельованих зв'язків діяльності студентів. Лише за таких умов виховний простір може бути вагомим чинником розвитку особистості. Потрібно також брати до уваги, що університетський простір життя молоді є цілісно сформованим, таким, що допомагає студентам усвідомлювати особистісні духовні потреби, інтереси, цінності в контексті загальнолюдських, дійти розуміння, що знання з культурології сприяють розвитку мислення і творчості, допомагають орієнтуватися в культурній реальності, моделювати свою життєдіяльність через логіку культурної комунікації, через вибудову культурного поля, що загалом сприятиме якісному життю.

Отже, завдання формування культурної компетентності студентів повинні відображати загальну логіку розвитку особистості: визначеність через сутність культурних норм і цінностей; вміння осмислювати і здійснювати культурологічний аналіз явищ, процесів, феноменальних проявів у культурному просторі; формування умінь і навичок реалізації правових функцій у соціумі; практичну реалізацію культурологічних підходів у юридичній площині діяльності і поведінки. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на трактування та визначення впливу ідеально-духовних субстратів культурного простору на самодостатню особистість, котра заявляє про відповідний рівень культурної компетентності.

Література

1. Іонин А.Т. *Соціологія культури*/ А.Т. Іонин – М., 1996.
2. Кассирер Е. *Лекції по філософії і культурі* / *Культурологія. XX век. Антологія*/Е. Кассирер – М., 1995.
3. Кларин М.В. *Інновації в обученіи: Метафори и модели: анализ зарубежного опыта*/М.В. Кларин – М.: Наука, 1997. – 222 с.

4. Конох М. С. Формування нової філософії освіти в Україні: соціально-філософський аналіз : монографія / М. С. Конох – К. : Вища школа, 2001. – 223 с.

5. Костенко О.М. Концепція природного права і законодавство / О. М. Костенко // *Правова держава: Щорічник наукових праць*. – К., 1996. – Вип. 7. – С. 77-84.

6. Курганов С.І. Кравченко А.І. Соціологія для юристів : Учеб. Посібник для вузов. – М.: Закон и право, 1999. – 255 с.

7. Мамут Л.С. Аналіз правогенеза і правопонимання // *Історическе в теорії права*. /Л.С. Мамут – Тарту, 1989. – С.17 - 21.

8. Мушинський В.О. Правовое государство и правопонимание // *Сов. государство и право*/В.О. Мушинский – 1990. – №2. – С.23-34.

9. Разумович Н.Н. Источники и формы права // *Сов. государство и право*/Н.Н. Разумович – 1988. – № 4. – С. 18-36.

10. Черепанова С. Діалогіка життєтворчості як методологічна основа сучасної філософії освіти // *Діалог культур: Україна у світовому контексті: Мистецтво і освіта*. Зб. наук. праць. – Львів: Камінь, 1998. – Вип. 3. - С. 11 - 17.

Reference

1. Ionin L.G. *Sotsiologiya kultury*/L.G. Ionin – М. . 1996.

2. Kassirer E. *Lektsii po filosofii i kulture* / *Kulturologiya. KhKh vek, Antologiya*/E. Kassirer – М., 1995.

3. Klarin M.V. *Innovatsii v obucheniiye: Metafori i modeli: analiz zarubezhnogo opita* / M.V. Klarin – М.: Nauka. 1997. – 222 s.

4. Konokh M. S. *Formuvannya novoi filosofii osviti v Ukraini: sotsialno-filosofskiy analiz : monografiya* / M.S. Konokh. – К. : *Vishcha shkola*. 2001. – 223 s.

5. Kostenko O. M. *Kontsepsiya prirodnogo prava i zakonodavstvo* / O. M. Kostenko // *Pravova derzhava: Shchorichnik naukovikh prats*. – К., 1996. – Vip. 7. – S. 77-84.

6. Kurganov S.I. *Kravchenko A.I. Sotsiologiya dlya yuristov : Ucheb. Posobiye dlya vuzov*. – М.: *Zakon i pravo*. 1999. – 255 s.

7. Mamut L.S. *Analiz pravogenez a i pravoponimaniya // Istoricheskoye v teorii prava*. /L.S. Mamut – Tartu. 1989. – S. 17-21.

8. Mushinskiy V.O. *Pravovoye gosdurstvo i pravoponimaniye // Sov. gosudarstvo i pravo*/V.O. Mushinskiy – 1990. - №2. –S. 23–34.

9. Razumovich N.N. *Istochniki i formy prava // // Sov. gosudarstvo i pravo*/N.N. Razumovich – 1988. - № 4. – S. 18 - 36.

10. Cherepanova S. *Dialogika zhittetvorchosti yak metodologichna osnova suchasnoi filosofii osviti // Dialog kultur: Ukraina u svitovomu konteksti: Mistetstvo i osvita. Zb. nauk, prats*. – Lviv: *Kamenyar*. 1998. – Vip. 3. - S. 11 - 17.

Zelisko L.L.

a candidate of pedagogical sciences, associate professor, department of religious studies, theology and culturology, in the Prykarpation national university of the name of Vasyl Stefanyk,

Ukraine, Ivano-Frankivsk

A PROBLEM OF FORMING OF CULTURAL COMPETENCE OF PERSONALITY OF LAWYER IS FOR TRANSLATION

In the article the constituents of cultural competence of student youth are determined as a necessary condition of quality sociocultural orientation of future specialists, acquisition by them important cultural capital, formed of world view persuasions, their taking into the system of basic valued-semantic and normatively-legal options of culture with the aim of selection of sociocultural forms of self-realization in the field of professional and society on the whole. Determination of cultural competence of personality is given as a complex of systematic culturological knowledge, abilities and skills, knowledge of traditional culture, making of the own system of values as basis of personality culture. Certain methodological basis and pedagogical terms of becoming of cultural competence of specialists-lawyers, the quality forms of home work are offered, in particular, participating in activity of legal practice, in realization of culturological projects, in the Ukrainian student competitions with cultural studies.

УДК 378.015.311:17.022.1

Кочкурова О.В.,*к.психол.н., доцент кафедри психології**Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького, olia.kochkurova@uandex.ua**Україна, м. Мелітополь*

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проведений ґрунтовний теоретичний аналіз дослідження проблеми особливостей духовного розвитку особистості майбутнього педагога в сучасній науці. Автором зазначається, що становлення духовності нерозривно пов'язане з саморозвитком, а одиницею аналізу духовності є ціннісні орієнтації особистості. Обґрунтовано значення даної тематики для духовного розвитку особистості майбутнього педагога. Визначено проблеми та перспективи подальших досліджень розвитку духовності особистості майбутніх педагогів.

Ключові слова: *особистість, духовність, духовний розвиток особистості майбутнього педагога.*

Постановка проблеми. Сьогодні науковців різних галузей та течій об'єднує спільне прагнення все глибше досліджувати процеси та умови формування морально-духовної особистості майбутнього фахівця на засадах сучасних педагогічних підходів [6,с.6].

Однією з найважливіших проблем сучасної науки є проблема духовного розвитку особистості. Особливо гостро ця проблема постає зараз, коли економічний розквіт і технічний прогрес суспільства не дають особистості духовного розвитку. Саме тому сучасність вимагає нового осмислення та всебічного дослідження феномену духовності у відповідності з сучасними тенденціями розвитку особистості майбутнього педагога.

Отже, проблема духовного розвитку особистості майбутнього педагога в умовах оновлення сучасної системи освіти є надзвичайно гострою та актуальною.

Проблема духовності стала об'єктом дослідження таких науковців, як О. Асмолов, М. Бердяєв, Б. Братусь, Ю. Вяземський, О. Зелінченко, М. Каган, В. Кемеров, С. Франк та інші.

Духовний розвиток особистості відображений у працях багатьох вчених, таких як А. Адлер, Р. Алперт, С. Гроф, О. Климишин, О. Олексюк, Г. Райх, К. Роджерс, О. Семашко та інші.

Проблема духовного розвитку особистості є предметом досліджень у вітчизняній педагогіці та психології (К. Абульханова-Славська, І. Бех, Г. Балл, Л. Божович, М. Боришевський, Ф. Василюк, Л. Виготський, І. Зязюн, О. Киричук, О. Леонт'єв, Ж. Маценко, Е. Помиткін, М. Савчин, О. Сухомлинська, Ж. Юзвак та інші автори).

Психологічний аналіз проблеми духовності здійснили М. Боришевський, О. Киричук, Е. Помиткін, В. Пономаренко, М. Савчин.

Зокрема, аналіз досліджень показує, що науковці у своїх дослідженнях відображають один аспект духовності. Така ситуація визначається багатоміграністністю визначення поняття «духовність», а також складністю його дослідження.

Мета роботи – теоретичний аналіз дослідження проблеми особливостей духовного розвитку особистості майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. Психологічна наука дає різне трактування поняття духовності. Так, за визначенням, що подано у психологічному словнику за редакцією А. Петровського та М. Ярошевського, духовність – «це специфічна людська якість, що характеризує мотивацію та смисл поведінки особистості, являє собою позицію ціннісної свідомості, характерну для всіх її форм – моральної, політичної, релігійної, естетичної, художньої, але особливо суттєву в сфері моральних відносин» [9,с.87].

Духовність, за М. Боришевським, це багатомірна система, складовими якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких віддзеркалюються її моральні релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності. Духовне в людині – це те, що стало її надбанням, внутрішньою сутністю передусім завдяки її власним, добровільним, глибоко усвідомленим зусиллям [2,с.401].

Е. Помиткін визначає духовність як «специфічно людську рису, що виявляється у багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності. Вона може бути усвідомлена, осмислена як вияв інтелігентності. Може бути частково неусвідомлена – про таких людей кажуть: сердечний, добрий, щирий від природи» [11,с.28].

І. Бех зазначає, що «духовність передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі й зосередженість на моральній культурі людства» [5,с.124].

М. Савчин, відмічає, що духовність – це внутрішнє утворення особистості, завдяки якому людина здатна творити добро для себе, інших, уміє боротися зі злом, виражати любов, переосмислювати та змінювати обставини свого життя. Духовне є визначальною суттю життя, фундаментально впливає на всі аспекти особистості [12].

Т. Тюріна розглядає духовність як здатність людини бути вільною, незалежною, самостійною. Високодуховна людина, на думку дослідниці, приймає рішення, виходячи з вищого розуміння добра, блага,

істини, орієнтуючись на своє Вище Духовне «Я», усвідомлюючи своє призначення та сенс життя [14,с.28-29].

На думку Г. Шевченко, «духовність – це властивість людини, яка дозволяє на культурно-цивілізованому, еколого-моральному рівнях сприймати світ і ставитися до нього на основі морально-етичної оцінки в єдності з «пізнанням» серця» [15,с.7].

С. Яремчук, стверджує, що «духовність» – це праця, спрямована на саморозвиток, який допомагає людині стати Людиною з великої букви й зберігає її людяність, а щабель її розвитку свідчить про досягнення людини як у соціальному, так і в особистісному житті [17,с.400].

Духовність на релігійну та моральну поділяє Н. Силуянова. У такому підході духовність трактується як особливий регулятор у діях особистості, який спрямований на самовдосконалення та на життя, яке людина створює навколо себе через моральність власних вчинків та дій, спрямованих на інших [13].

М. Боришевський у своїх дослідженнях [2;3;4] вважає самосвідомість особистості основою для розкриття найскладніших утворень особистості, до яких належить духовність.

Становлення духовності, духовне самовдосконалення особистості – процес, який нерозривно пов'язаний з саморозвитком. В свою чергу, саморозвиток – це складна, напружена діяльність, спрямована на позитивну зміну себе: своїх думок, почуттів, вчинків, на розвиток своїх здібностей, можливостей, на позитивні зміни навколишнього середовища, подолання буденності, на оволодіння вищим сенсом життя людського [4,с.28].

Саме тому, дослідник наголошує на таких основних критеріях вияву духовності, як «потреба у справедливості» та «самовдосконаленні», «готовність до покаяння», «самоповага та повага до іншої людини», «стійка потреба і здатність слухати і чути іншого», «почуття міри та такту в спілкуванні з іншими», «толерантність», «емпатійність» тощо [2, с.407].

Ж. Юзвак вважає, що «духовність – це творча здатність людини до самореалізації та самовдосконалення, яка зумовлюється такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, що сприяють успішному формуванню та реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні в її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомленню єдності себе та Всесвіту» [16, с.125].

Одиницею аналізу духовності є ціннісні орієнтації, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з моральністю. Внутрішні моральні інстанції особистості є тим еталоном, за допомогою якого можна визначити наявність і ступінь розвинутої духовності в людини. Чим тісніше пов'язаний зміст ціннісних орієнтацій з моральністю, чим вагомішим у них є зв'язок із категорією добра, справедливості, тим вищим може бути рівень духовності. І навпаки: відсутність такого зв'язку – свідчення бездуховності [2,с.403].

О. Зелінченко наводить такий перелік особистісних характеристик людини, які засвідчують міру наявності в неї духовності: примирення, прощення, пошук правди, романтичність, оптимізм, песимізм, надія, любов, доброта, милосердя, щедрість, відданість, самопізнання,

творчість, почуття прекрасного, почуття обов'язку, добро, зло, наявність тісних емоційних зв'язків зі світом [7,с.125].

Також науковець наголошує на схожості між собою духовного та бездуховного. Такі механізми, як підвладність зовнішнім впливам, навіювання, наказам, вимогам, наслідуванню – притаманні як бездуховним, так і духовним індивідам. Однак у людей, яким притаманні духовні чесноти, дія цих механізмів опосередковується, трансформується, творчо переробляється [7, с.127].

Як зазначає А. Нечипоренко до системи цінностей, у контексті яких функціонує духовність, належать, крім моральних, громадянські цінності. Серед них найважливіше місце посідають такі: почуття патріотизму, ідентичності з національною спільнотою; глибоке усвідомлення ролі рідної мови в життєдіяльності нації, держави; відповідальність за долю нації; повага до інших національних спільнот; естетичні, інтелектуальні, екологічні, валеологічні, світоглядні цінності. Світоглядні ціннісні орієнтації як складова системи духовних цінностей є базовим утворенням у структурі свідомості та самосвідомості особистості та визначають зміст, сутність Я-концепції особистості [10,с.354].

А. Сурожський духовність пов'язує з наявністю в людини здатностей до рефлексії, інтроспекції, спроможності вдивлятися в себе, прислухатися до себе.

Ю. Альошина вважає важливою умовою розвитку духовності людини її любов до інших людей, незалежно від жодних умовностей, вимог до того, якою ця людина має бути. Це почуття любові до решти є важкодоступним для людини, адже любити всіх людей, уособлених у понятті «людство», нескладно. Однак любити того, хто не відповідає нашому уявленню про людство, проблематично, оскільки конкретна людина може «псувати» наш ідеальний «образ людства» [1,с.132].

Вчені зазначають, що духовна культура педагога – це інтегральна якість особистості, що визначає її спрямованість на творення власного ціннісно-смыслового поля; спосіб освоєння базових ціннісних орієнтацій у професійній життєдіяльності; міра присвоєння та актуалізації духовних цінностей. Духовна культура вчителя являє з одного боку, духовну матрицю реального образу педагога (сукупність духовних здібностей та якостей особистості), з іншого – духовна культура виступає як внутрішня культура, що забезпечує саморозвиток, виступає культурою в загальній культурі вчителя, у тому числі й професійної.

Н. Корякіна визначає духовність вчителя як «особистісну та соціальну цінність, що відображає його внутрішній світ та збуджує його до педагогічної творчості» [8,с.4]. Авторка також виділяє основні компоненти духовної культури вчителя: культуру добра й любові; культуру гармонії, краси, щастя; культуру емоцій, почуттів, думок, вчинків; культуру розуму, інтелекту; культуру сорому, вини, гріха, совісті; культуру співчуття, співпереживання. На думку С. Яремчук духовність є основною характеристикою особистості майбутнього педагога. Підвищення рівня духовності вчителя є сьогодні необхідною та важливою

умовою формування його особистості. Духовне життя молоді людини – це особливий спосіб освоєння зовнішнього (суспільство та природа) і внутрішнього (формування особистості) світу. Особистість молодого педагога потребує не лише всебічної обізнаності, а й розвиненої інтуїції, здатності відчувати навколишній світ, переживати красу, виражати радість. А це зумовлюється духовністю. Молода людина зможе повноцінно та плідно діяти в сучасному суспільстві, якщо вона буде прогнозувати розвиток різноманітних подій та явищ, бути мобільною та реалізувати в своєму житті творчий, духовний, моральний, естетичний та пізнавальний потенціали [17, с.400].

Діагностувати розвиток духовності в майбутніх педагогів можна за такими критеріями, як «емпатія», «толерантність», «позитивне оцінення себе та інших». Саме високий рівень розвитку цих рис особистості має особливу соціально-практичну значимість для духовного самовдосконалення студентів, оптимізації стосунків у майбутній педагогічній діяльності та педагогічному спілкуванні [17].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дослідження проблеми особливостей духовного розвитку особистості засвідчив, що духовність багатограний феномен. Потреба у духовному розвитку властива людині від природи. Саме духовність забезпечує повноцінний розвиток і саморозвиток, є засобом самореалізації особистості, універсальним засобом вираження її внутрішнього світу.

Процес духовного розвитку особистості майбутнього педагога слід розуміти як такий, що відбувається шляхом пізнання себе та своїх потенціалів.

Подальші дослідження вбачаємо у подальшій конкретизації поняття духовності, визначенні способів сприяння духовного розвитку особистості майбутніх педагогів. Ефективному пошуку шляхів та засобів підвищення рівня духовності студентів-майбутніх педагогів.

Література

1. Алешина Ю.Е. *Индивидуальное и семейное психологическое консультирование* / Ю.Е. Алешина. – 2-е изд. – М.: «Класс», 1992. – 204 с.
2. Боришевський М. *Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія* / М. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Боришевський М.І. *Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку* / М.І. Боришевський // *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірн. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. III. IX.ч. 5.* – К., 2007. – С. 25-32.
4. Боришевський М.І. *Духовність як міра довершеності особистості* / М.І. Боришевський // *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірн. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. III. VIII. Вип. 6.* – К., 2006. – С. 26-31.
5. Бех И.Д. *Нравственность личности: стратегия становления* / И.Д. Бех – Ровно, 1991. – 216 с.
6. *Духовний світ особистості майбутнього педагога в умовах екологізації культурно-освітнього простору: Монографія* / [Добровольська А.Л., Претякова І.С., Федорова О.В. та ін., заг. ред. Зарицької В.В.]. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – 188 с.

7. Зелинченко А. *Психология духовности* / А. Зелинченко. – М.: Изд-во Трансперсонального института, 1996. – 213 с.
8. Корякина Н.А. *От духовной культуры предков к духовной культуре учителя* / Н.А. Корякина. – Якутск, 2001. – 234 с.
9. *Краткий психологический словарь* / [под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – Ростов н/Д.: «Феникс», 1999. – 512 с.
10. Нечипоренко А.О. *Психологичні аспекти духовності особистості* / А.О. Нечипоренко // *Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць.* – Херсон, ЛПТ Вишемирський В.С., 2012 р. – С. 352-356.
11. Помиткін Е.О. *Психология духовного развития личности: Монография*. / Е.О. Помиткін. – К.: Наш час, 2007. – 280 с.
12. Савчин М.В. *Духовний потенціал людини* / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ, 2001. – 203 с.
13. Силуянова Н.В. *Духовность как способ жизнедеятельности человека* / Н.В. Силуянова // *Философские науки.* – 1990. – № 12. – С. 100-104.
14. Шюріна П.Т. *Шляхи духовного формування особистості* / П.Т. Шюріна. – Львів, 2005. – 106 с.
15. Шевченко Г.П. *Духовное развитие учащихся* / Г.П. Шевченко // *Советская педагогика.* – 1989. – № 8. – С. 7.
16. Юзвак Ж.М. *Духовний розвиток особистості: проблеми, гіпотези, теоретична модель* / Ж.М. Юзвак // *Духовність і художньо-естетична культура. Міжвідомчий науковий збірник* / А.І. Қомарова, Ю.П. Богунський та ін. – К.: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. – III. 14. – С. 123-129.
17. Яремчук С.В. *Проблема духовності в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів* / С.В. Яремчук // *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України* / За ред. С.Д. Максименка. III. XIV, част. 1. – К., 2012. – С. 397-404.

References

1. Aleshina Ju.E. *Individual'noe i semejnoe psihologicheskoe konsultirovanie* / Ju.E. Aleshina. – 2-e izd. – M.: «Klass», 1992. – 204 s.
2. Borishevskij M. *Doroga do sebe: Vid osnov sub'ektnosti do vershin duhovnosti: monografija* / M. Borishevskij. – K.: Akademviдав, 2010. – 416 s.
3. Borishevskij M.J. *Duhovnist' osobistosti: social'no-psihologichna sutnist', determinanti stanovlennja ta rozvitku* / M.J. Borishevskij // *Problemi zagal'noi ta pedagogichnoi psihologii: Zbirn. nauk. prac' In-tu psihologii im. G.S. Kostjuka APN Ukraїni. T. IX.ch. 5.* – K., 2007. – S. 25-32.
4. Borishevskij M.J. *Duhovnist' jak mira dovershenosti osobistosti* / M.J. Borishevskij // *Problemi zagal'noi ta pedagogichnoi psihologii: Zbir. nauk. prac' In-tu psihologii im. G.S. Kostjuka APN Ukraїni. T. VIII. Vip. 6.* – K., 2006. – S. 26-31.
5. Beh I.D. *Nravstvennost' lichnosti: strategija stanovlennja* / I.D. Beh. – Rovno, 1991. – 216 s.
6. *Duhovnij svit osobistosti majbutn'ogo pedagoga v umovah ekologizacii kulturno-osvitn'ogo prostoru: Monografija* / [Dobrovol'ska L.P., Tretjakova I.S., Fedorova O.V. ta in., zag. red. Zaričkoj V.V.]. – Melitopol': Vid-vo MDPY im. B. Hmel'nic'kogo, 2015. – 188 s.
7. Zelincenko A. *Psihologija duhovnosti* / A. Zelincenko. – M.: Izd-vo Transpersonal'nogo instituta, 1996. – 213 s.
8. Korjakina N.A. *От духовной культуры предков к духовной культуре учителя* / N.A. Korjakina. – Yakutsk, 2001. – 234 s.
9. *Kratkij psihologicheskij slovar'* / [pod obshh. red. A.V. Petrovskogo, M.G. Jaroshevskogo]. – Rostov n/D.: «Fenix», 1999. – 512 s.

10. Nechiporenko A.O. Psihologichni aspekti duhovnosti osobistosti / A.O. Nechiporenko // *Aktualni problemi praktichnoi psihologii. Zbirnik naukovih prac'*. – Herson, P.P. Vishemirskij V.S., 2012 r. – S. 352-356.

11. Pomitkin E.O. Psihologija duhovnogo rozvitku osobistosti: Monografija. / E.O. Pomitkin. – K.: Nash chas, 2007. – 280 s.

12. Savchin M.V. Duhovnij potencial ljudini / M.V. Savchin. – Ivano-Frankivsk, 2001. – 203 s.

13. Silujanova N.V. Duhovnost' kak sposob zhiznedejatel'nosti cheloveka / N.V. Silujanova // *Filosofskie nauki*. – 1990. – № 12. – S. 100-104.

14. Tjurina T.G. Shljahi duhovnogo formuvannja osobistosti / T.G. Tjurina. – L'viv, 2005. – 106 s.

15. Shevchenko G.P. Duhovnoe razvitie uchashhijhsja / G.P. Shevchenko // *Sovetskaja pedagogika*. – 1989. – № 8. – S. 7.

16. Juzvak Zh.M. Duhovnij rozvitok osobistosti: problemi, gipotezi, teoretichna model' / Zh.M. Juzvak // *Duhovnist' i hudozhn'o-estetichna kul'tura. Mizhvidomchij naukovij zbirnik* / A.I. Komarova, Ju.P. Boguc'kij ta in. – K.: Naukovo-doslidnij institut «Problemi ljudini», 1999. – T. 14. – S. 123-129.

17. Jaremchuk S.V. Problema duhovnosti v procesi profesijnoi pidgotovki majbutnih pedagogiv / S.V. Jaremchuk // *Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka Nacional'noi APN Ukraïni / Za red. S.D. Makšimenka. T. XIV, chast. 1.* – K., 2012. – S. 397-404.

Kochkurova O.V.,

candidate of psychological science, senior lecture of the subfaculty Psychology of Melitopol Bohdan Khmelnytskyi State University, olia.kochkurova@yandex.ua

Ukraine, Melitopol

SPIRITUAL DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHER'S PERSONALITY: THEORETICAL ASPECT

In the article it is conducted a fundamental theoretical analysis of a research of the problem of peculiarities of spiritual development of future teacher's personality in the modern science. The author points out that the formation of spirituality is inseparable connected with self-development and the unit of analysis of spirituality is value orientations of personality. It is grounded the meaning of particular subjects for the spiritual development of future teacher's personality. It is defined the problems and prospects of future researches of the development of spirituality of future teacher's personality.

Key words: *personality, spirituality, spiritual development of future teacher's personality.*

УДК 007.51

Мельник І.О.*к.тех.н., доцент кафедри комп'ютерних наук**Київського національного університету культури і мистецтв, irinat_5656@mail.ru***Задерей Н.М.,***к. фіз.-мат. н., доцент кафедри математичного аналізу та теорії ймовірностей фізико-математичного факультету НТУУ "КПІ", zadereyn@ukr.net***Нефьодова Г.Д.,***к. фіз.-мат. н., старший викладач кафедри математичного аналізу та теорії ймовірностей фізико-математичного факультету НТУУ "КПІ", g_nefyodova@mail.ru**Україна, м. Київ*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО STEM-НАВЧАННЯ В УНІВЕРСИТЕТСЬКІЙ ОСВІТІ

В статті представлено розуміння проблеми використання STEM-навчання як інноваційних каналів в університетській освіті. Виділені базові пріоритетні кроки в організації STEM-освіти, розглянуті основні практичні інструментарії для організації такого процесу. Проаналізовано хакатон як інструмент дослідницької роботи. Надані практичні рекомендації у використанні методу проєктів, навчання в співробітництві (cooperative learning).

Ключові слова. STEM- освіта, креативна індустрія, хакатон.

Постановка проблеми. Сучасний світ переживає комунікаційну революцію, яка обумовлена перманентним збільшенням обсягів циркулюючої в соціумі інформації, наростаючою інтенсивністю інформаційних потоків, зростанням значущості інформаційної сфери, інформаційних технологій та інноваційних каналів комунікації. Сучасний етап розвитку України – це період переходу до інформаційного суспільства, період активізації інформаційних потоків. В умовах активізації інформаційних потоків інноваційні методи навчання за своїм впливом стають рівнозначними об'єктивній реальності. Проблема дифіциті інженерних кадрів та залучення талановитої молоді в галузі вивчення природничих дисциплін – актуальна проблема сьогодення [1].

Мета даної роботи проаналізувати сучасний стан та здобутки STEM-навчання в українському освітньому просторі.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати наукову літературу з зазначеної проблеми;
- визначити основні підходи в організації STEM-освіти на Україні;
- обґрунтувати використання практичних інструментаріїв – організацію хакатонів;
- дослідити метод проєктів, навчання в співробітництві (cooperative learning).

Виклад основного матеріалу. STEM-освіта (англійською – Science, Technology, Engineering, Math, в перекладі означає науку, технології, інженерію та математику) – це низка чи послідовність курсів або програм навчання, яка готує молодь до науково-орієнтованої освіти та успішного працевлаштування, вимагає ґрунтовних знань і більш технічно складних навичок, відповідаючи сучасним викликам сьогодення.

В вересні 2015 року Центр розвитку корпоративної соціальної відповідальності створив коаліцію, до якої

приєдналось 16 учасників в якості партнерів по створенню програми розвитку STEM-освіти в українському просторі. Це відомі українські бренди а також навчальні заклади: компанія Київстар, Syngenta, United Minerals Group, Samsung, Ericsson, НАЕК «Енергоатом», Microsoft Ukraine, ТОВ «Пролего», а також Українське ядерне товариство, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського, ГО «Українська команда реформаторів», Креативна Міжнародна Дитяча Школа. Вищі навчальні заклади Київський національний університет культури і мистецтв та НТУУ «КПІ» приєдналися к Меморандуму про створення коаліції STEM-освіти. За даними прогнозу обсягів потреби у робочій сили Міністерства економічного розвитку і торгівлі на 2015-2018 рік попит на інженерів, фахівців у галузі фізичних, математичних та технічних наук зростатиме. Саме тому компанії, фахові асоціації, експертні організації, зокрема навчальні заклади об'єдналися у Коаліцію STEM-освіти.

Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету тісно пов'язано з використанням інноваційних технологій. Проблемними є питання якості електронного навчання, інноваційні педагогічні технології навчання, змішане навчання в навчальному процесі, е-наука, персональне електронне навчальне середовище, е-портфоліо викладача, використання хмарних технологій та інше [2,с.132].

На сьогодні ІК-компетентність викладачів, професорів, директорів та ректорів – потреба чи забаганка? Успішна, сучасна, активна людина, що не володіє ІКТ – чи реально це?

В рамках ЮНЕСКО сформовані ІК-компетентності, шляхи формування ІК-компетентностей сучасного освітянина, вимоги до ІК-компетентності викладача, професора, роль підвищення кваліфікації викладачів у формуванні ІК-компетентностей. Тренди та сучасні методики в освіті.

тісно пов'язані з інноваційними методи навчання, змішаним навчанням, хмарними технологіями, впровадженням методики ТРІЗ, STEM в навчальний процес.

Сьогодні STEM-підходи реалізуються в багатьох українських навчальних закладах. Позашкільна STEM-освіта в державі – це й різноманітні олімпіади, і діяльність Малої академії наук, інших закладів позашкілья, і різноманітні конкурси і заходи: Intel Techno Ukraine; Intel Eco Ukraine; Фестиваль науки Sikorsky Challenge; наукові пікніки, хакатони і багато іншого.

За матеріалами Всесвітнього економічного форуму: якщо поглянути на індекси конкурентоздатності – в Україні високі показники за кількістю осіб, які вступають до ВНЗ, і чисельністю людей з вищою освітою взагалі. За показником Quality of math and science education («Якість математичної і технічної освіти») Україна входить до тридцятки кращих країн зі 148! А от показник «Готовність до інновацій», на жаль, на низькому рівні. Система освіти має важелі, аби вплинути на цю ситуацію. Для цього потрібно приділяти увагу науковій, дослідницькій діяльності сучасного студента. Академічні знання – не єдине мірило професійності людини XXI століття. Креативне, аналітичне, творче, інноваційне мислення, вміння працювати над проектами в команді, інформаційна грамотність і навички ефективного використання ІКТ – ось неповний перелік характеристик сучасної успішної людини. Креативна індустрія (англ. Creative industries) – сукупність поглядів, ідей, тенденцій і напрямів сучасного розвитку економіки, що характеризується органічним поєднанням та використанням знань, інформації та творчості (креативності).

Новітні технології сьогодні дають можливість для створення електронних віртуальних лабораторій. Ще один світовий тренд – інтерактивні музеї науки, яких в Україні, на жаль, ще немає. Виникає важлива практична задача – створення спеціального методичного інструментарію для роботи з новими середовищами в рамках природничих, інженерних й точних наук особливо в нашому інформаційному середовищі в умовах колосального розвитку шоу-бізнесу та веб-світу.

Отже, впровадження в Україні системи STEM навчання сприятиме:

- модернізації системи психолого-педагогічної, методичної, практичної підготовки педагогів природничо-математичних предметів та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів;

- налагодженню видавництва методичної, науково-популярної, довідкової літератури та створення інформаційно-методичних комплексів з природничо-математичних предметів (електронних посібників, віртуальних лабораторій, електронних баз даних, освітніх порталів тощо),

- налагодженню виробництва вітчизняного навчального обладнання і дидактичних засобів навчання;

- застосуванню підходу до навчально-виховного процесу, який передбачає розвиток особистості,

спрямований на активне та конструктивне входження у сучасні суспільно-політичні процеси і досягнення високого рівня самореалізації.

В рамках першого етапу становлення STEM-освіти в Україні, з метою подальшої реалізації наукової освіти студентів, важливими є наступні пріоритетні кроки:

- створити мережу регіональних STEM-центрів для інформаційного, методичного забезпечення навчальної діяльності та робочі групи розробників, експертів і модераторів навчального процесу;

- створити мережевоцентричне середовище STEM-центрів та Всеукраїнський координаційний центр щодо розробки методичних та інформаційних засобів забезпечення процесів розвитку STEM-освіти в Україні для забезпечення науково-орієнтованої освіти з метою модернізації математично-природничого та гуманітарного профілів освіти, а саме: перегляду змісту навчальних програм, методів і методик викладання в системі вищої освіти на предмет їх відповідності сучасним світовим вимогам та синхронізації з тематичними напрямками розвитку основ наук та технологій;

- гармонізувати методичні та програмно-інформаційні засоби та стандарти, що використовуються існуючими міжнародними системами STEM-освіти, з навчальними процесами навчальних закладів України;

- широко використовувати міжнародну систему наукових грантів та систему захисту інтелектуальних прав;

- створити відкритий репозитарій навчальних ресурсів щодо забезпечення науково-орієнтованої освіти в Україні.

Впровадження в навчальний процес методичних рішень STEM-освіти дозволить сформувати в випускників навчальних закладів найважливіші характеристики, які визначають компетентного фахівця: уміння побачити проблему; уміння побачити в проблемі якомога більше можливих сторін і зв'язків; уміння сформулювати дослідницьке запитання і шляхи його вирішення; гнучкість як уміння зрозуміти нову точку зору і стійкість у відстоюванні своєї позиції; оригінальність, відхід від шаблону; здатність до перегруповування ідей та зв'язків; здатність до абстрагування або аналізу; здатність до конкретизації або синтезу; відчуття гармонії в організації ідеї.

Це дозволить наблизити зміст різноманітних сфер науково-технічної діяльності людського суспільства до навчального процесу.

Україна починає тісну співпрацю з Міжнародною організацією розвитку технологій в освіті (ISTE) – це організація, яка поставила собі за мету створення міжнародного професійного співтовариства на основі тісних зв'язків між освітянами та представниками технологічних галузей для визначення ефективних освітніх стратегій майбутнього. Організатори ISTE прагнуть максимально відкривати згенеровані на своїх заходах знання та досвід [3].

Наприклад, однією з важливих тем для обговорення стали принципи вибору мобільних додатків для навчання. Головною помилкою в організації навчального процесу є прагнення знайти універсальний додаток, який допоможе засвоїти знання, створити тест

й автоматично оцінити рівень знань. Фахівці зробили висновок, що не потрібно шукати універсальний інструмент, а потрібно чітко сформулювати свої навчальні завдання і підбрати окремий інструмент під кожне з них.

Як приклад на заняттях дизайнерів використати презентацію NearPod, як завдання зробити проект будинку в HistoryPin і підбрати відповідні експонати в мобільних додатках музеїв світу, оцінити знання за допомогою Socrative, а зворотний зв'язок дати в будь-якому безпечному месенджері.

Інша актуальна тема – побудова особистісно-орієнтованої середовища — як під час аудиторних занять, так і в домашніх умовах під час самостійної підготовки. Щоб знання засвоїлися, необхідна безліч додаткових матеріалів та нетрадиційний підхід. Справжньою метою технологічно просунутого підходу є застосування технологій для самореалізації студентів. Необхідно слідкувати за реалізацією особистісно-орієнтованого підходу на трьох рівнях – на рівні групи, університету і спільноти.

Стимулюємо особистісно-орієнтований підхід на рівні групи: даємо завдання студентам створити власний YouTube-відео на тему «Що мені найбільше подобається вивчати?». Стимулюємо особистісно-орієнтований підхід на рівні університету: проводимо періодичні семінари під назвою Big Think (символічно, адже так називається популярна серія науково-популярних відеовиступів). «У нас не має грошей, не має устаткування, що ми можемо зробити в таких умовах?». Такі спільні мозкові штурми допоможуть дізнатися, в чому педагоги потребують найбільше, і знайти способи вирішити цю проблему. Стимулюємо особистісно-орієнтований підхід на рівні спільноти: керівник ВУЗу відвідує серію занять, після чого бачить, як вплинули прийняті рішення в галузі освіти на реальну ситуацію в університеті, на педагогів та студентів.

Коаліція підтримки STEM-освіти сформувала 7 основних задач для практичної реалізації в освітньому просторі:

1. підготовка рекомендацій Міністерству освіти по створенню програм дисциплін STEM-циклу;
2. реалізація програм для впровадження інноваційних методів навчання в навчальних закладах;
3. надання можливостей учням та студентам проводити дослідницьку та експериментальну роботу на сучасному обладнанні;
4. проведенням науково-технічних конкурсів, олімпіад, квестів, хакатонів для самореалізації;
5. створення інформаційних майданчиків;
6. організація профорієнтаційних проектів для молоді;
7. розвиток міжнародного співробітництва.

Особливу увагу учасники проекту STEM-освіти в Україні приділяють навчально-методичному забезпеченню при організації дослідницької діяльності студентів, варіанти і способи реалізації за допомогою леґо-технологій, співпраця різних стейкхолдерів. Одним з практичних інструментаріїв в цьому процесі є організація хакатонів.

Динамічний й стрімкий розвиток комп'ютерних технологій та наукових досліджень сприяє активному

розвитку освітніх технологій та впровадженню нових методів в процес навчання [4].

Саме слово «хакатон» – це термін, отриманий від поєднання двох слів: хакер і марафон. Сьогодні це «марафон», де невеликі команди фахівців (програмісти, дизайнери, менеджери) спільно працюють над рішенням поставленої проблеми.

Як правило, завданням хакатона є створення повноцінного програмного забезпечення, але існують і хакатони, які призначені для освітніх або соціальних цілей. На таких хакатонах розробляються веб-сервіси (мобільні додатки, веб-сайти, веб-додатки, інфографіка) для вирішення соціально значущих завдань. Результатом хакатона і спільної роботи громадських активістів та IT-спеціалістів є не прототип майбутнього додатку, а вже готовий до запуску мінімальний життєздатний продукт – перша версія програми, на якому можна протестувати роботу ідеї.

Хакатон — це хороша можливість для дизайнерів, розробників та інших фахівців зібратися разом і попрацювати над створенням проекту. Він допомагає вирішити наступні задачі:

1. Знайомство. Хакатон — це майданчик зустрічі дизайнерів, розробників та інших фахівців, де вони можуть познайомитися один з одним, обмінятися знаннями і ідеями або придумати спільний проект, над яким будуть працювати надалі.

2. Формування спільноти. Хакатони допомагають створювати мережі талановитих і активних людей, зацікавлених в якій-небудь темі або проблемі.

3. Креативний процес роботи і колаборація. На хакатоні учасники мають унікальну можливість попрацювати у вільному, зручному для них форматі, з фахівцями тих галузей, з якими вони, можливо, ніколи б не перетиналися.

4. Нові знання. Формат хакатона передбачає, що учасники постійно стикаються з тими завданнями, з якими вони не стикалися раніше. Відповідно, навчання новому на хакатонах відбувається дуже швидко, і отримані знання тут же можна використовувати на практиці. Крім того, навколо багато людей, які можуть допомогти. Наприклад, людина, що знаходиться поруч, може за 10 хвилин пояснити щось, що вимагає перегляду цілого відеокурсу.

5. Показ таланту. Для учасників хакатон – це можливість показати, наскільки вони професійні фахівці.

6. Реалізація нових ідей. Будучи свого роду майданчиком для експериментів, хакатон дозволяє придумувати і реалізовувати нові ідеї та проекти.

7. Сцена стартап-проектів. Для компаній хакатони можуть бути особливо цікаві тим, що є сценою потенційно успішних стартапів, з якими можна продовжити працювати.

Проведення хакатонів в освітній сфері тісно пов'язано з STEM-освітою, з навчанням в співробітництві (cooperative learning). Такий підхід розширює можливості:

– передачі студентам сукупності знань та розширення навичок отримання цих знань самостійно,

- розширення вмінь користування отриманими знаннями для рішення нових практичних задач;
- розширення можливостей придбання комунікативних навичок та вмінь при роботі в різних групах, виконуючи різні соціальні ролі: лідера, виконавця, посередника;
- отримання широких людських контактів, знайомствами з різними точками зору на поставлену проблему, із різними культурами;
- значимість для розвитку студентів умінь використовувати дослідницькі методи.

Висновки. Ціль дослідження – проаналізувати здобутки використання STEM-освіти як інноваційних каналів освітнього процесу. Вивчення досвіду українських та закордонних навчальних закладів в розвитку цього напрямку дозволило визначити наявні тенденції й перспективи подальшого розвитку STEM-освіти в Україні.

Специфіка розвитку освітнього простору України як елементів інформаційного простору у період активізації інформаційних потоків обумовлена, крім нормативно-правового регулювання, низкою інших чинників.

В умовах активізації інформаційних потоків особливого значення набуває використання нових інноваційних методів в організації навчального процесу. Використання технологій STEM-освіти надає можливості студентам Київського національного університету культури і мистецтв та НТУУ «КПІ» нові можливості та перспективи, а саме: нові комунікативні навички та вміння; широкі людські контакти, знайомства з різними точками зору на поставлену проблему.

Література

1. *Майбутнє освіти за новими технологіями та інноваціями в методичних підходах у навчанні. Портал освітян в Україні «Педрادا».* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pedrada.com.ua/news/gruppy/shkola/majbutnye_osviti_za_novimi_tekhnologijami/
2. Мельник І.Ю. *Сучасні педагогічні інновації в системі управління навчанням (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції 30-31 травня 2015 року «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти», с. 107-109.*
3. *Образование сегодня.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ed-today.ru>
4. *Плечица социальных технологий.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://te-st.ru>

References

1. *MaybutnE osvIti za novimi tehnologIyami ta InnovatsIyami v metodichnih pidhodaх u navchannI. Portal osvItyan v UkraYinI «Pedrada».* [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupa: http://pedrada.com.ua/news/gruppy/shkola/majbutnye_osviti_za_novimi_tekhnologijami/
2. Melnik I.Yu. *Suchasni pedagogIchni InnovatsIyi v sistemI upravlinnya navchanniyam (za materIalami MizhnarodnoYi naukovo-praktichnoYi konferentsIyi 30-31 travnya 2015 roku «Aktualni pitannya, problemi ta perspektivi rozvitku gumanitarnogo znannya u suchasnomu InformatsIynomu prostorI: natsionalniy ta Internatsionalniy aspekti», s. 107-109.*
3. *Obrazovanie segodnya.* [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupa: <http://www.ed-today.ru>
4. *Teplitsa sotsialnyih tehnologiy.* [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupa: <https://te-st.ru>

Melnyk I.Y.,

Candidate of engineering sciences, associate professor of computer` sciences department of the Kyiv National University of culture and arts, irinam_5656@mail.ru

Zaderey N.M.,

Candidate of Physico-Mathematical Sciences, associate professor of mathematical analysis and probability theory at the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", zadereypv@ukr.net

Nefodova G.D.,

Candidate of Physico-Mathematical Sciences, associate professor of mathematical analysis and probability theory at the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", g.nefyodova@gmail.com

Ukraine, Kyiv

NEW APPROACHES TO STEM-LEARNING IN UNIVERSITY EDUCATION

The article presents an understanding of the problems of using STEM-learning as an innovative channel to University education. Allocated a basic priority in the organization STEM education, the basic practical tools for the organization of such process. Hackathon analysis as a tool for research. Provided practical recommendations on the use of project method (cooperative learning).

Key words: *STEM education, creative industry, the hackathon.*

УДК 37

Попкова Е.І.,

*старший викладач кафедри андрагогіки Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради**Україна, м. Запоріжжя***НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: АНДРАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

В статті досліджуються проблеми новітніх підходів щодо організації профорієнтаційної роботи, а саме – координованість дій загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів в питанні професійного самовизначення молоді та підготовки педагогічних працівників до системної профорієнтаційної роботи.

Ключові слова: професійна орієнтація, координація діяльності, професійна компетентність, профільне навчання, технологічний профіль, професійна підготовка, інноваційний розвиток, андрагогічні засади.

Соціально-економічні зміни, входження у міжнародний освітній простір, структурні зміни економіки, обумовлені розвитком науки, техніки і технологій, актуалізували перед кожною людиною, що готується вступити в трудове життя, проблему вибору професії, а в подальшому, можливо, і її зміни. Саме на вирішення цієї проблеми й повинна бути орієнтована система профорієнтаційної роботи в умовах ринкової економіки. За такого підходу процес підготовки конкурентоздатної молоді до вибору професії і його супровід впродовж усього її економічно активного життя повинен стати провідним напрямом розвитку сучасної освіти. Одним із засобів розв'язання цієї соціально-економічної проблеми є проєктування єдиного освітнього середовища з формування профорієнтаційно значущих компетентностей учнів старшої школи засобами професійної орієнтації.

Освітнє середовище - умови (засоби, фактори, система) виховання, освіти, самоосвіти та професійне самовизначення молоді людини [9, с.12].

Професійно значущі компетентності – інформованість, уявлення, знання деяких алгоритмів дій (прикладів) при рішенні ситуативних задач життєвого та професійного самовизначення, готовність використатись психолого-педагогічної підтримкою самовизначення [9, с.15].

Зазначене вимагає застосування нових прогресивних методів профорієнтаційної роботи в закладах освіти; відновлення посад спеціалістів – профконсультантів, психологів, соціальних працівників, які можуть надавати допомогу в питанні професійного самовизначення; розгортання мережі державних агітацій, центрів профінформації та профорієнтації, методичних кабінетів, де кожний може одержати потрібну інформацію про зміст певної професії, перспективи її здобуття та працевлаштування, пройти психологічне дослідження.

З проблеми професійної орієнтації можна відокремити ряд досліджень, які мають фундаментальний характер. Так в роботах А. Деркача, Є. Клімова, Д. Сьюпера, В. Толочка та ін.. сформульовано основні положення щодо професійного розвитку особистості. У дослідженнях Є. Павлютенкова, Б. Федоришина, І. Чечель, Є. Клімова висвітлено сутність та основні складові професійної орієнтації.

Значний внесок у розвиток вітчизняної профорієнтації зробили вчені України. Групою науковців під керівництвом Б.О. Федоришина були розроблені методичні посібники з профорієнтації, що набули широкої популярності, досі не втратили своєї цінності.

Професійна орієнтація, за Б.О. Федорішином, являє собою науково-практичну систему підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення.

Разом з цим, проблема, яка пов'язана з визначенням мети, змісту, форм і методів профорієнтації учнівської молоді на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України, не достатньо досліджена. Також існує гостра проблема підготовки спеціалістів з профорієнтаційної роботи в закладах післядипломної освіти.

Мета статті – обґрунтувати доцільність новітніх підходів щодо організації профорієнтаційної роботи в сучасних умовах.

Сучасна система профорієнтаційної роботи передбачає прийняття комплексу теоретичних положень, які визначали б її мету, завдання, структуру, форми і методи [3, с.72]. Системна профорієнтаційна робота повинна охоплювати усі етапи професійного самовизначення людини і продовжуватися з набуттям певної професії. Для кожного етапу (до профільна орієнтація, профільна, професійна) повинні бути свої форми, методи, зміст, залежно від вікових і психологічних особливостей кожної особистості.

Основною проблемою є не стільки інформаційне насичення вибору професії, скільки надання психологічної підтримки під час вибору професії та професійного розвитку особистості [7, с.29]. Цим напрямом роботи у загальноосвітніх (ЗНЗ) та професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) займаються викладачі, які, як правило, не мають для цього належної підготовки. Таким чином, виникає нагальна потреба всебічної системної підготовки викладачів ЗНЗ, ПТНЗ до профорієнтаційної роботи на засадах андрагогічного підходу. Тобто на принципах та методах андрагогіки, що зумовлюють психолого-педагогічні умови та мотиваційну складову отримання необхідних знань з профорієнтаційної діяльності.

Професійна скерованість молоді на ринкову економіку, перш за все, вимагає від педагогічних

працівників знань з основ економіки, психології, педагогіки, теорії управління, менеджменту, діяльності та орієнтації в ринковому середовищі, маркетингу, патентознавства, забезпечення і володіння інформацією.

Можна виділити наступні основні недоліки організації сучасної профорієнтаційної роботи:

- відсутність спеціалістів-профорієнтологів у штатах загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах;
- недостатня профорієнтаційна підготовка педагогічних працівників;
- відсутність чіткої взаємодії різних учасників профорієнтаційного процесу (органів працевлаштування, закладів освіти, охорони здоров'я тощо...);
- низький рівень інформації про потреби суспільства в кадрах;
- профорієнтація не є складовою частиною навчально-виховного процесу у закладах освіти на сучасному етапі;
- низький рівень відповідного матеріально-технічного та інформаційно-методичного забезпечення;
- недосконала законодавча база щодо профорієнтаційної роботи;
- відсутність індивідуального, диференційованого підходу до особистості.

Таким чином, основними характерними труднощами профорієнтаційної роботи у навчальних закладах на сучасному етапі є відсутність єдиної наукової системи профорієнтаційної роботи, сучасної науково-методичної літератури з проблеми, застарілі підходи в організації роботи, відсутність освітніх закладів, які б готували спеціалістів-профорієнтологів, а також відсутність координованих взаємовідносин між різними освітніми закладами щодо профорієнтаційної роботи.

Слід зазначити, що у розвинених європейських країнах та США профорієнтаційній роботі приділяється значна увага й основні принципи її здійснення визначаються на законодавчому рівні. Так, наприклад, в США прийнято закон, який передбачає асигнування на підготовку вчителів для проведення профорієнтаційної роботи. Вони повинні не просто допомогти молодим людям вибрати професію, а й навчити самостійно відбудовувати професійну кар'єру, ухвалюючи відповідальні рішення протягом усього трудового життя. Нові концептуальні підходи до проведення професійного орієнтування і консультування знайшли своє віддзеркалення в різних освітніх програмах. Наприклад, програму «Від школи до роботи» (School to work) прийнято в США на федеральному рівні. Навчаючись за цією програмою, учні одержують повніше уявлення про різні сфери праці на практиці, що дає їм змогу більш усвідомлено зробити вибір своєї професійної кар'єри, ґрунтуючись на власному практичному досвіді. Програма має два напрями: для учнів, які планують після школи навчатися у вищих навчальних закладах, і для тих, хто збирається після закінчення школи працювати. Реалізація другого напрямку передбачає ознайомлення учнів з майбутньою професією в умовах реального виробництва. Найбільш вагомим наслідком прийняття акта стало зміщення

центру ваги школи з формального професійного навчання на початкову базову професійну підготовку. При цьому основний акцент робиться на формуванні загально професійних навичок та вмінь (за сучасною термінологією – загально професійні компетенції).

Аналіз проблеми оновлення змісту професійної орієнтації в сучасних соціально-економічних умовах приводить до висновку про необхідність зміни підходів до інтеграції ресурсів формальної та неформальної освіти [10,с.12].

Наразі, в сучасному освітньому просторі України доцільно акцентувати увагу на важливих напрямках профорієнтаційної роботи – забезпечення розвитку технологічного профілю у старшій школі шляхом координації діяльності загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів та підготовки викладачів до профорієнтаційної роботи на андрагогічних засадах.

Порівняльний аналіз літератури свідчить, що сьогодні значна увага приділяється розробці особливостей суспільно-гуманітарного, природничо-наукового, естетичного, спортивного та інших профілів, але практично відсутні праці, що визначають специфіку та завдання технологічного профілю. Помітними є спроби в загальноосвітніх навчальних закладах звести його сутність лише до основ інформатики, або ж до профільної підготовки за невеликою кількістю спеціальностей.

Актуальність цієї проблеми зростає через те, що економіка країни, промислові підприємства відчувають нагальну потребу в робітничих та інженерних фахівцях. Впровадження в виробництво наукоємких інноваційних технологій, стрімкі зміни потреб ринку праці, старіння і вибуття висококваліфікованої робочої сили, погіршення демографічної ситуації в країні зумовлюють збільшення потреби у кваліфікованих кадрах з виробничих професій, що обґрунтовує необхідність розробки шляхів розвитку технологічного профілю в загальноосвітній школі, як первинного кроку забезпечення робітничого ресурсу вітчизняної економіки.

Наголосимо, що відповідно до Концепції профільного навчання, виділення у старшій школі технологічного профілю дає змогу, і навіть необхідність співпрацювати з професійно-технічними навчальними закладами.

Водночас, в системі вітчизняної освіти існує проблема відокремленості загальної середньої та професійної освіти учнів старшого шкільного віку, бракує тісного взаємозв'язку між професійно-технічними та загальноосвітніми навчальними закладами щодо спільної профорієнтаційної роботи з впровадження і розвитку технологічного профілю. Проблема ускладнюється тим, що в загальноосвітніх навчальних закладах, як правило, відсутні інженерно-педагогічні кадри, науково-методичний комплекс і належна матеріально-технічна база, що заважає забезпеченню реалізації цілей і задач технологічного профілю.

Виникають протиріччя:

– зовнішні – між потребами сучасного ринку праці у кваліфікованих спеціалістах робітничих професій та забезпеченістю їх системою освіти;

– внутрішні – між завданнями профільного навчання і забезпеченням їх реалізації у професійному самовизначенні учнів старшої школи щодо технологічного профілю.

Наразі назріла нагальна потреба в налагодженні, формуванні та розвитку відносин між освітніми структурами шкіл і закладів профтехосвіти.

З одного боку, школа самостійно не може вирішити наявні проблеми співпраці, а саме:

- матеріально-технічне забезпечення професійної підготовки;
- кадрове забезпечення викладачів спецдисциплін, майстрів виробничого навчання;
- забезпечення політехнічного розвитку учнів, ознайомлення їх з основами техніки, сучасними технологіями;
- забезпечення вчителів та учнів технічною та науково-методичною літературою тощо.

З іншого боку, ПТНЗ не вирішує питань загальної школи, але забезпечує:

- оволодіння професійними знаннями і навичками;
- розвиток професійних інтересів і професійно важливих якостей;
- уточнення подальшої професійної перспективи;
- адаптацію до професійного навчального закладу;
- наявність висококваліфікованих педагогічних кадрів і їхню зацікавленість у розвитку кожного учня;
- здійснення професійної підготовки разом із трудовим навчанням зважаючи на нахили учнів до певної робітничої професії;
- виявлення можливостей учнів, їхню своєчасну корекцію і розвиток у педагогічному процесі в школі і ПТНЗ;
- професійна діагностика мотивів, інтересу до професій;
- формування мотивованих професійних намірів тощо.

Сутність змін освітньої політики полягає, на наш погляд, у проектуванні єдиного профорієнтаційного простору загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів, створенні динамічної профорієнтаційної моделі, де школа і ПТНЗ стають здатними до розвитку й оновлення, такими, що стимулюють свідомий вибір професії у випускника. А саме, у процесі спільної діяльності загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів у учнів виховуються якості особистості, які можуть бути сформовані лише в процесі залучення учнів школи до технологічної, дослідницької праці, виробничої практики в умовах навчальних майстерень. Очевидно, що професійна освіта учнів старшої школи в умовах ПТНЗ є розвивальною для світогляду, сприяє отриманню знань про професії взагалі і обрану професію зокрема, сприяє розширенню вибору в професійному самовизначенні випускників школи, реалізації своїх нахилів, здібностей, можливостей. Користь такої співпраці на основі спільного відбору змісту, форм і методів діяльності щодо технологічного профілю є безумовною.

У наш час накопичено значний досвід профорієнтаційної роботи, розроблені принципи, методи, форми та системи профорієнтації молоді. Цьому

активно сприяє взаємодія педагогічних колективів, різні підприємства, засоби масової інформації.

Безперечно, що в ході практичного системного співробітництва необхідним є вирішувати питання нормативно-правового, методичного, психологічного і т.д. забезпечення навчально-виховного процесу. Тому, на наш погляд, реальним координаційним діям передусє побудова алгоритму взаємодії, системної узгодженості загальних зусиль щодо зростання ефективності спільної праці, а науково – методичну підтримку процесу координації, дослідницьку роботу з цієї проблеми, навчання основам профорієнтаційної роботи, з урахуванням особливостей навчання дорослих, може забезпечити заклад післядипломної педагогічної освіти. Дуже корисно було би створити та організувати на базі закладів післядипломної педагогічної освіти навчальний спецкурс з предмету «Основи профорієнтаційної роботи», семінари, тренінги для підготовки як профорієнтаційних груп, так і педпрацівників ПТНЗ.

Отже, незважаючи на всі труднощі і суперечливості сьогодення, цей напрямок роботи є інноваційно спрямованим на реалізацію положень Концепції профільного навчання і Концепції професійно-технічної (професійної) освіти. Цінність такої новітньої форми роботи полягає в ефективності процесу навчання, цілісній результативності системи профорієнтаційної роботи, яка оптимально забезпечить умови свідомого вибору професії.

Разом з тим, потребують подальших досліджень такі питання: нормативно-правове забезпечення системи профорієнтаційної роботи, готовність педагогічних працівників до здійснення профорієнтаційної роботи, система підготовки педагогічних кадрів до профорієнтаційної роботи.

Література

1. Богачек М.А. Управление общеобразовательной подготовкой учащихся в среднем профтехучилище. / Богачек М.А. – М.: Высш. Шк., 1990. – 151с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВЛП „Перун”, 2001. – 1314с.
3. Зеер Э.Ф. Профориентология: Теория и практика: Учеб.пособие для высшей школы / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, И.О. Садовникова. – М.: Академический поект; Екатеринбург: Деловая книга, 2012. – 192с.
4. Павлютенков Е.М. Управление профессиональной ориентации в общеобразовательной школе. / Павлютенков Е.М. – Владивосток; Издательство Дальневосточного университета. 1990. – 87 с.
5. Павлютенков Е.М. Педагогические основы преемственности в профориентационной работе между общеобразовательными школами, профессионально-техническими училищами и производством. Автореф. дис. канд. пед. наук. – Киев: 1974. – 14 с.
6. Стандарты профессионально - технического образования Украины. / В.В. Шомашенко, А.Д. Симак, Н.Т. Ничкало и др. – К.: Наук. світ. 2000.
7. Шолочек В.А. Современная психология труда / Владимир Алексеевич Шолочек. – СПб: Питер, 2010. – 479с.
8. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИЛФРА –М, 2003. – С. 222-223.

9. Лернер П.С. Проектирование образовательной среды по формированию профориентационно значимых компетенций учащихся. / Лернер П.С. // Школьные технологии. – 2007. – №5.

10. «Я і моя професія» (програма професійного самовизначення старшокласника) – М., Тенеза, 2011р.

References

1. Bogachek I.A. Management of general education students in the standard proftehuchilische. / Bogachek I.A. – М.: Higher. WK, 1990–151с.

2. Great Dictionary of Modern Ukrainian (Ukřad.i heads. Ed. V.T. Busel. – К.,; Ipen: BT "Perun", 2001.–1314s.

3. Zeer E.F., Pavlov A.M., Sadovnikov I.O. Proforientologiya: Theory and practice: Textbooks for high school / E.F. Zeer, A.M. Pavlov, I.O.Sadovnikova, – М.: Academic project; Yekaterinburg: business books, 2012. – 192s.

4. Pavlyutenkov E.M. Management of professional orientation in secondary school. / Pavlyutenkov E.M. – Vladivostok: Far Eastern University Publishing. 1990. – 87s.

5. Pavlyutenkov E.M. Pedagogical bases of continuity in the vocational guidance work between schools, vocational schools and industry. Author. dis. cand. ped. sciences. – Kiev, 1974. – 14 p.

6. Standards of professional – technical education of Ukraine. / V.V. Tomachenko, A.D. Simak, N.G. Nichkalo et al. – К.: Science svit. 2000.

7. Tolochek V.A. Modern psychology labor / V.A. Tolochek, – SPb: Piter, 2010. – 479s.

8. Philosophical encyclopedic dictionary. – М.: INFRA-M, 2003 – s. 222-223

9. Lerner P.S. Designing Educational environment for the formation of the importance of professional orientation competence of pupils. / Lerner P.S. // School tehnologii. – 2007. – №5.

10. "I and my profession" (program of professional self senior high school student)

Popkova E.I.,

Senior lecturer of the department of andragogics

municipal institution "Zaporizhzhya regional institute of the postgraduate education" Zaporizhzhya regional council
Ukraine, Zaporizhzhya

INNOVATIVE APPROACHES TO CAREER-ORIENTED WORK: ANDRAGOGIC ASPECT

The article examines the problem of the innovative approaches to career guidance – namely, the coordination of the activities of educational and the vocational training institutions in the problem of professional self-determination of teenagers and the preparation of teachers to the system of the vocational guidance work.

Author provided the main lacks of the modern organization of the vocational guidance work. The contradictions that have arisen in this regard are described.

The problem of the technological profile in the modern school and acute problem of the comprehensive system of teacher training to vocational guidance on the basis of andragogical approach are based on the andragogics principles and methods. The purpose of the article is to prove the feasibility of the innovative approaches concerning to the vocational guidance work in modern conditions.

Key words: professional orientation, coordination activity, professional competence, specialized education, technological profile, training, innovative development, andragogical framework.

УДК 377.44

Прима В.П.,

викладач кафедри української мови та культури Національного
авіаційного університету, vp301069@gmail.com

Україна, м. Київ

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ВИКЛАДАЧА В КОНТЕКСТІ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розглянуті основні складові професійного розвитку викладача, проаналізовано основні типи сучасних дослідницьких програм щодо з'ясування впливу професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації педагогів на результати навчальної діяльності студентів та загальну ефективність цього впливу.

Ключові слова: професійний розвиток, мотивація діяльності, програми професійного зростання, інтенсивність професійного розвитку.

Постановка проблеми. Національна стратегія розвитку освіти в Україні серед основних завдань визначає професійне вдосконалення та підвищення кваліфікації педагогів та науково-педагогічних працівників, а серед основних проблем, викликів та ризиків – недостатню відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці.

Однак проблему цю не можна назвати суто українською. Професія викладача в усьому світі останнім часом потрапляє в систему таких освітніх парадигм, де спостерігається заміщення потреб людини – викладача потребами, які ставлять перед ним ринок праці, суспільні зміни, освітня політика, політика держави. Соціальні потреби диктують необхідність змін у якості викладання. Інформатизація освітнього простору і тенденції інновацій змінюють освіту, вимагаючи від викладача постійного професійного розвитку впродовж кожного року його кар'єри, а не з певною періодичністю, як було ще десять років тому.

Нинішня система освіти охоплена порівняно новим явищем, яке пов'язане з конкуренцією на ринку освітніх послуг. І отже, викладач стає активним елементом цієї конкуренції, гарантуючи стабільність розвитку навчального закладу, поповнення лав студентів новими абітурієнтами. Викладач зазвичай виступає і як мотиватор бажання студентів навчатися саме в конкретному навчальному закладі. Економіка і суспільство певним чином тиснуть на викладача, вимагаючи опанування нових і розширення попередніх компетенцій. Зміни вимог і компетенцій відбуваються мало не щороку, справедливо збільшується кількість вимог суспільства до роботи педагога, в той час, як умови освітньої діяльності лишаються майже незмінними, як і фінансова та соціальна мотивація роботи педагогів.

Важливим та актуальним виявляється дослідження впливу професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації педагогів на результати навчальної діяльності студентів.

Мета дослідження: на основі аналізу вітчизняних та закордонних джерел показати, як професійний розвиток педагога опосередковано впливає на результати навчальної діяльності студентів, які чинники можуть

вплинути на загальні показники успішності такого впливу.

Виклад основного матеріалу. Тема професійного розвитку педагогічного працівника у спеціальній літературі порушується досить часто. Це дослідження К. Юна, Т. Дункана, Д. Дворака, М. Гарета, Л. Далін-Хамонда, Л. Мітіної, Л. Савінкової, Г. Романова, с. Степаненка, Л. Калмикової, Н. Дем'яненко.

Вітчизняні педагоги констатують, що основною рисою ключових компетентностей експертами виділено наступну: вони мають бути сприятливими для всіх членів суспільства, тобто відповідними всім, незалежно від статі, класу, раси, культури, сімейного стану, мови. Крім того, ключові компетентності мають бути узгодженими не тільки з етнічними, економічними та культурними цінностями й конвенціями відповідного суспільства, а й відповідати пріоритетам та цілям освіти і мати особистісно орієнтований характер [1].

Основні педагогічні компетенції студент-педагог опановує на стадії професійного навчання. Однак для їх розширення викладач має постійно розвиватися у таких напрямках:

- 1) поглиблювати галузеві знання;
- 2) проводити критичний перегляд навчальних планів, працювати з новими підручниками та іншою методичною літературою;
- 3) вводити у свою практику інноваційні методи навчання (метод проектів, кейсовий метод, метод «мозкового штурму» тощо);
- 4) створювати нові власні розробки, навчальні матеріали та статті, які відповідають реальним потребам студентів даної галузі знань;
- 5) перевіряти практичні надбання, обговорювати конкретні випадки і ситуації викладання на науково-методичних семінарах різного рівня (від кафедрального до міжвузівського).

Однак на практиці виникає низка проблем. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) проводила масштабне опитування з питань освіти та навчання Teaching and Learning International Survey (TALIS) – 2013. На анкеті TALIS відповіли більше 55000 викладачів з 19 країн та регіонів ЄС та 15 інших країн (США, Австралії, Бразилії, Сингапуру, Ісландії, Чилі, Японії, Ізраїлю тощо). Результати опитування показали, що хоч 90% вчителів у ЄС

стверджують, що вони задоволені своєю роботою, та при цьому 81% вважають, що професії не вистачає належного соціального визнання. Навіть коли викладачі вважають, що мають належну професійну підготовленість на початку кар'єри, з часом відчувається відсутність підтримки у професійному розвитку. Майже 40% керівників навчальних закладів визнали, що їх установи не можуть запропонувати офіційні програми постійної підтримки кар'єрного розвитку. Майже 15% вчителів та викладачів відзначили, що за попередній рік не брали участі в заходах, спрямованих на професійний розвиток. Майже 20% ніколи не брали участі в спільних програмах професійного зростання. Ці висновки TALIS викликали стурбованість освітнього менеджменту. Єврокомісар з питань освіти, культури, багатомовності і молоді Андрулла Вассиліу відзначив, що коли держави-члени ЄС не будуть вживати заходів з професійного розвитку, залучення і збереження кращих педагогічних кадрів, питання зростання якості освіти в Європі виявиться під загрозою[2]. Ми розуміємо, що подібне опитування в Україні не показало б кращого результату, ніж у країнах ЄС.

Анонімне опитування у двох технічних ВНЗ Києва серед 106 студентів різних груп II та III курсів показало, що на думку 34% студентів більшість викладачів справді професійно зростають, цікавляться останніми досягненнями науки, техніки, оперують технологіями останніх років. Проте 36% студентів вважають, що більшість викладачів зупинилися у своєму професійному розвитку і не зацікавлені у ньому. Ще майже третина (30%) не можуть однозначно відповісти на поставлене питання. При цьому студенти впевнено стверджують, що вони добре відчувають позитивні зміни.

У роботі тих викладачів, які професійно самовдосконалюються. На дане питання ствердно відповіли 70% студентів, вагалися у справедливості твердження 12%, а 18% не відчували ніяких змін на краще. Наступне питання стосувалося кількості викладачів, які, на думку студентів, опановують інноваційні технології, в тому числі і педагогічні, займаються самоосвітою, відвідують тренінги, курси. Студентів просили пригадати десять викладачів, які працювали з ними впродовж минулого семестру, і оцінити їх з цього погляду. Статистика була такою: 28% студентів вважають, що менше половини викладачів працюють над собою в даному плані; 14% стверджують, що таких викладачів рівно половина, 26% називають кількість сім викладачів, 2% – 8 викладачів та 2% – 9 викладачів. Викладачі також у процесі професійної діяльності відчувають напруженість, коли очікувані результати їх роботи не співпадають з реальними її оцінками і наслідками.

Професійний розвиток викладача впливає на якість засвоєння знань студентами опосередковано, посередництвом трьох послідовних кроків. Спершу активізація професійного розвитку впливає на знання і навички самих викладачів, що має виявитись у зміні методик, структуруванні курсів, відборі форм і прийомів, що є найефективнішими для вирішення тієї чи іншої педагогічної задачі. Саме це в кінцевому результаті впливає на якість засвоєння знань

студентами. Однак не слід забувати і про зворотній зв'язок, а саме притаманну педагогічній діяльності рефлексію. «Рефлексію в педагогічному процесі можна визначити як процес і результат фіксації суб'єктами (учасниками педагогічного процесу) стану свого розвитку, саморозвитку та причин цього. Рефлексивний характер педагогічної діяльності проявляється в тому, що викладач, організовуючи діяльність студентів, прагне поглянути на себе і свої дії очима своїх студентів, врахувати їхні думки, погляди, уявити їхній внутрішній світ, намагаться зрозуміти відчуття та їхній емоційний стан. Прогнозуючи взаємодію, викладач оцінює себе як учасника цієї взаємодії, учасника діалогу. При цьому саме викладач створює умови для виникнення міжсуб'єктних стосунків учасників педагогічного процесу. У процесі педагогічної рефлексії викладач ідентифікує себе з педагогічною ситуацією, що склалася, із тим або іншим змістом педагогічної взаємодії, зі студентами, зі своїми колегами, із різними моделями педагогічної діяльності, із різними педагогічними технологіями тощо. Педагогічна рефлексія передбачає „взаємовідображення”, взаємооцінку учасників педагогічного процесу, „проникнення” викладача у внутрішній світ студентів, виявлення стану їхнього розвитку. Рефлексія в педагогічному процесі – це процес самоідентифікації суб'єкта педагогічної взаємодії з педагогічною ситуацією, що склалася, із тим, що становить педагогічну ситуацію: студентами, викладачем, умовами розвитку учасників педагогічного процесу, середовищем, змістом, педагогічними технологіями» [3].

Наслідки роботи студентів зворотно впливають на всі попередні елементи. Навіть відсутність мотивації студентів може негативно впливати на потребу викладача розвиватися. Однак саме цей зворотній зв'язок і дає вчителю можливість оцінити ефективність свого професійного розвитку. Як спостерегли деякі автори, зворотній зв'язок взаємодії також має деякі ризики, такі як спрощена концепція освітніх результатів, які односторонньо перевіряють результати навчання. До них частково належить і тестування, яке передбачає заучування лише кількох пунктів тестів, а не творче мислення.

Використана схема трьох кроків дає можливість за призначенням і основними акцентами ідентифікувати основні типи досліджень парадигми «професійний розвиток учителя – результати навчальної діяльності студентів»:

1) це комплексні дослідження, які намагаються охопити весь процес в цілому. Певний ризик становить віддаленість двох крайніх полюсів процесу, що може призвести до проблем з достовірністю, надійністю. До основних постулатів цих досліджень належать висновки про ефективність програми професійного розвитку вчителя в контексті часових, фінансових та інших витрат.

2) це окремі дослідження, які охоплюють по два кроки попередньої схеми, наприклад, дослідження, які встановлюють відношення між характеристиками професійного розвитку викладачів і результатами студентів

3) третю групу становлять специфічні студії, які зосереджені на одному кроці:

– вплив професійного розвитку на самого викладача (задоволеність роботою, зміна переконань, мотивів тощо).

– як професійний розвиток впливає на суть та методику викладання.

– як освітній процес проявляється у результатах навчальної діяльності студентів.

Перевагою цієї чіткої і простої моделі трьох кроків є переконливість, з якою показано, що професійний розвиток викладача спочатку сприяє змінам у його повсякденній роботі, оцінках колег, поліпшенню іміджу, зрештою, зростанню самооцінки. Однак не можемо очікувати, що відразу будуть помітні зміни на рівні «викладач – студент».

У дослідженнях К. Юна та ін. [4] стверджується, що професійне зростання вчителя має бути достатньо інтенсивним, щоб мати постійний ефект, зосередженим на змісті освіти, внутрішньо несуперечливим, пристосованим до практики, спиратись на добре продуману і емпірично перевірену теорію професійного навчання і професійного розвитку.

В ідеалі дослідження повинні показати максимально достовірний результат. Цьому сприятиме використання психометричних методів вимірювання, чітко визначених аналітичних моделей та статистичних обробок. В останні два десятиліття лише в США проводилось близько 300 подібних досліджень, які, здебільшого, охоплювали школи і коледжі. У дослідженнях К. Юна та ін. підтверджується, що у класах вчителів, які мали понад 49 годин програми підвищення кваліфікації, що вважається вищим рівнем професійної програми розвитку, успішність зросла в середньому на 21%.

Висновки. Дуже важко провести чітку паралель між результатами навчання студентів та професійним розвитком викладача. Чітко мають простежуватись причинно-наслідкові зв'язки, з урахуванням великої кількості деталей, які логічно корелюватимуть показники мега-дослідження про ефективність програм професійного розвитку викладача. Дані дослідження повинні вимірювати і так звану «додану вартість», тобто яку частку має професійний розвиток викладача і, наприклад, навчальна інновація чи кількість

високомотивованих студентів кожної з груп.

Також варто зважати на часовий проміжок між періодом, коли відбувалося професійне вдосконалення та підвищення кваліфікації та вимірюванням результатів діяльності студентів для проведення аналізу, аби виявити дійсні наслідки і максимальну статистичну потужність.

Кращі результати навчальної діяльності студентів спостерігатимуться, коли буде достатньо часу для підтримки та реалізації цих змін, дієва підтримка замовників навчальних послуг, наявність відповідних навчальних матеріалів, достатня інтенсивність професійного зростання викладача.

Література

1. Бібік Н.М., Єрмаков І.Т., Овчарук О.В. Компетентнісна освіта – від теорії до практики. – К.: Плетяда, 2005. – 120 с.

2. Гринько В. О. Особливості педагогічної діяльності викладача вищої школи у сучасну епоху// Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць.– 2012.– №17.– с. 166-173.

3. *Talis-2013- Results: An International Perspective on Teaching and Learning.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.oecd.org/edu/school/talis-2013-results.htm.

4. Yoon K.S., Dunkan T., Lee S.W.-Y., Scarloss B., Shapley K. *Reviewing the evidence on how teacher professional development affects student achievement. – regional educational laboratories.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ies.ed.gov/ncee/edlabs-2007>.

Reference

1. Bibik N.M., Ermakov I.G., Ovcharuk O.V. *Kompetentnisna osvita – vid teorii do praktiki.* – K.: Pleyada, 2005. – 120 s.

2. Grin'ko V. O. *Osoblivosti pedagogichnoi diyalnosti vikhadacha visshoi shkoli u suchasnu epohu// Aktualni problemi sociologii, psihologii, pedagogiki: Zbirnik naukovih prac!–2012.– №17.– s. 166-173.*

3. *Talis-2013- Results: An International Perspective on Teaching and Learning.* [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: www.oecd.org/edu/school/talis-2013-results.htm.

4. Yoon K.S., Dunkan T., Lee S.W.-Y., Scarloss B., Shapley K. *Reviewing the evidence on how teacher professional development affects student achievement. – regional educational laboratories.* [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <http://ies.ed.gov/ncee/edlabs-2007>.

Pryma V.P.,

*teacher department of Ukrainian language and culture
of National Aviation University, vp301069@gmail.com*

Ukraine, Kyiv

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF LECTURER IN THE CONTEXT OF STUDY ACHIEVEMENTS OF THE STUDENTS

In the article there were examined key components of lecturer's professional development, analyzed main types of modern research programs concerning examination of influence of professional improvements and qualification of lecturers for the study achievements of students and general efficiency of this impact

Key words: *activity motivation, programs of professional growth, intensity of professional growth.*

УДК 37.013.2

Стежко Ю.Г.,

к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету
технологій та дизайну, stezhko@mail.ru

Україна, м. Київ

ІННОВАЦІЙНЕ ПРОЕКТУВАННЯ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті наводяться міркування щодо переосмислення теоретико-методологічних засад педагогіки виховання та визначення чинників виховного впливу на формування особистісних якостей, адекватних соціокультурним викликам лібералізованого суспільства. Наразі маємо на меті визначитися з теоретико-методологічними засадами та детермінуючими формування особистості чинниками. Основними методами дослідження є зіставний аналіз, методи аналогії, єдності історичного та логічного, сходження від абстрактного до конкретного.

Ключові слова: особистість, сутність, індивідуалізм, колективізм, компетенції.

«Виховання є поняттям, з приводу якого ми маємо вирішити, чи достатньо ми любимо світ, щоб узяти на себе відповідальність за нього і цим урятувати його від тієї руйнації, яка без оновлення, без приходу нового й молодого є неминучою. І виховання є також тією сферою, де ми вирішуємо, чи достатньо ми любимо своїх дітей, щоб ... не позбавити їх шансів розпочати щось нове, щось не передбачене нами, а задалегідь підготувати їх до необхідного оновлення нашого спільного світу».

Хана Арендт «Між минулим і майбутнім»

Постановка проблеми. Соціокультурні перетворення, лібералізація суспільства висвіглили невідповідність усталених засадничих принципів навчання та виховання запитам лібералізованого суспільства на інноваційно- мислячу, громадянсько-активну, відповідальну та конкурентноспроможну на ринку знань особистість.

Проблема формування особистості завжди була на вістрі педагогічного дискурсу, проте сьогодні вона вже перейшла в площину дискурсу суспільно-політичного. І причиною тому стало визнання провідної ролі освіти у досягненні національного згуртування навколо ідеї інтеграції в європейське співтовариство демократичних держав. Перефразуючи відомі слова Дж.Дьюї, можна стверджувати, що наразі формування особистості на цінностях свободи, демократії закладається європейське майбутнє українського суспільства. Назагал компетентнісний підхід усе більше перетворює освіту на засіб трансформації суспільства та управління його розвитком. «Тому освіту не можна і надалі стереотипно зараховувати до сфери відомчої чи галузевої політики, а варто підходити до неї як до загальнонаціональної, стратегічно важливої проблеми» [4,с.395], – зазначає В. Кремень. Тож і досліджувати тему треба у загальнодержавному вимірі стратегії суспільного розвитку.

З огляду на постмодерністські трансформації, які обумовили істотні перетворення в ціннісній, моральній сферах культури, десакралізацію її духовного ядра педагогічна спільнота зіткнулася з необхідністю переосмислення самої методології виховання, потребою

по-новому поглянути на людську сутність та особистісні якості в контексті інноваційного розвитку освіти. Наразі назріла необхідність переорієнтації освіти з простого накопичення нормативно-визначених знань у бік розвитку аналітичного мислення, формування здатності творчо застосовувати набуті знання у сфері соціальної практики, здатності до самовдосконалення як рефлексії щодо набутого досвіду – всього того, що сьогодні визначається компетентнісним підходом в освіті. Наразі компетентність в загальнонауковому її змісті піднесена на рівень базової якості особистості.

Проте спрямованість компетентності на вияв індивідуальності вступила в суперечність з пануючими ціннісними орієнтаціями на всезагальний колективізм, ідеологію розчинення індивідуального у колективному. Виникла потреба по-новому поглянути на людську сутність з позицій прагматизму, індивідуалізму, так необхідних особистості у нових реаліях конкуренції, ринкового суспільства, – що і визначає актуальність обраної теми нашої розвідки.

Про актуальність теми інноваційного проектування особистості свідчить і той факт, що вона знаходиться на вістрі досліджень таких видатних українських філософів, педагогів, вчених як В. Андрущенко, І. Бех, С. Гончаренко, М. Євтух, В. Кремень, В. Луговий, В. Огнев'юк, І. Підласий, О. Савченко, П. Саух, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, які не лише визначили основні, формуючі особистість чинники та їх закономірні зв'язки, а й заклали фундамент розвитку педагогіки виховання на перспективу.

Однак динамічність соціальних трансформацій та їх непередбачуваність роблять тему формування особистості невичерпною за стратегією, методологічною вивіреністю підходів до розуміння людини та самою методикою виховання. **Наразі маємо на меті,** спираючись на прогресивні педагогічні теорії, визначитися з теоретико-методологічними засадами та чинниками, які детермінують формування компетентної особистості за запитами лібералізованого суспільства, зорієнтованого на європейські цінності.

Виклад основного матеріалу. Нові реалії суспільного буття, постмодерністська «культурна девіація» виносять на порядок денний питання переоцінки цінностей, моральних норм та їх значимості

в досягненні життєвого успіху, зрештою, переосмислення самої людської сутності в їх проєкції на педагогіку виховання. В інноваційній парадигмі освіти компетентність мислиться інтегративним утворенням, системою компетенцій як взаємообумовленості таких ключових складових як здатність до навчання, фаховість, громадянськість, прагматизм, моральність, національна самоідентифікація, комунікативність, вмотивованість на індивідуальний успіх тощо. Наразі спробуємо висвітлити власне бачення формування компетентної особистості в методологічних положеннях.

Лібералізація усіх сфер суспільного буття, конкуренція на усіх етапах розвитку особистості поставили під сумнів пануючу стратегію виховання – формування особистості колективіста, покладання відповідальності за індивідуальний успіх на соціальне оточення тощо. Відтак формування невідповідних суспільним запитам особистісних якостей прирікає людину на неуспіх, неспроможність самореалізуватися в нових умовах, що зрештою спричиняє соціальну апатію, девіантну поведінку, і, як крайність, фрустрацію.

З прикрістю маємо констатувати консерватизм освіти, передусім, шкільної, латентну відданість вчителів традиційним методам та цінностям виховання, незацікавленість в інноваціях. Школа стрімко втрачає споконвічно властиві їй виховні функції, зосереджуючись лише на кількісному накопиченні знань. Поглиблюється прірва між запитами суспільства на інноваційно-мислячу, громадянсько-активну, відповідальну особистість – і якісними характеристиками сучасного випускника, які не надто узгоджуються з ринковими суспільно-економічними умовами. А людина, не вмотивована на вияв власної індивідуальності, на суспільне самовизначення, є неконкурентноспроможною на ринку знань та праці, а отже приречена на неуспіх. Глибинна причина неадекватності теоретико-методичних засад освіти та виховання особистості вбачається у хибному уявленні про сутність людини. Наразі маємо бути свідомими, що без розуміння людини на сутнісному рівні, всебічного врахування формуючих особистість чинників годі сподіватися на ефективність виховання.

Дотепер педагогічна теорія залишається в лабетах методологічного догматизму часів всезагального колективізму – абсолютизації соціальної складової в сутності людини. Виховання усе ще отожднюється зі свого роду прокрустовою рівністю, такою собі уніфікацією особистості, зорієнтованою на колективну відповідальність. Тож чи варто очікувати бажаної віддачі від шкільного виховання для ринкового, демократичного майбутнього суспільства у разі хибних методологічних засад? Звісно, ні.

Наразі по-новому постало завдання поєднання освіти і виховання, на чільне місце постала проблема формування компетентності особистості, яка тлумачиться як «система теоретико-методологічних, нормативних положень, спеціально-наукових знань; організаційно-методичних, технологічних умінь, які об'єктивно необхідні особистості для виконання посадово-функціональних обов'язків, відповідних моральних і психологічних якостей» [1, с.32]. До переліку зазначених якостей з впевненістю можна

додати і національну самосвідомість. Як бачимо, компетентність включає широкий спектр якостей особистості – формування здатності до самоосвіти, прагматизм, практичне застосування знань, громадянську активність, спроможність осмислити дійсність в категоріях «інтелектуальної гідності та етичної цінності істини» (С.Кримський).

Наразі спробуємо підвести під визначену інноваційну стратегію освіти методологічне підґрунтя, не претендуючи на остаточність наведених положень та оцінок. Насамперед маємо констатувати хибність теоретико-методологічних засад педагогіки виховання, яку усе ще сповідують більшість вчителів, щодо пояснення людської сутності та перебігу виховних процесів виключно соціальними впливами. Педагогіка всезагального колективізму не відповідає орієнтації особистості на прагматизм компетентності як вияв індивідуальності. Наразі «свіжий струмінь гуманістичних природовідповідних ідей змушує відкидати заледве чи не головну концепцію колишнього виховання – про вирішальне значення соціального фактора» [10, с.10], – стверджує І. Підласий.

Відтак українська педагогічна наука черговий раз постала перед вибором теоретико-методологічного підґрунтя формування особистості, уникаючи як догматизму, спотворення ідей В.Сухомлинського, так і некритичного запозичення чужих нашої ментальності педагогічних теорій, або, що ще гірше, еkleктичного поєднання нового та традиційного, спираючись на переосмислення сутності людини згідно нових соціокультурних умов. Зазначимо, що однастайності в оцінках та баченні перспектив засадничих принципів формування особистості нового типу немає. Тож не дивно, що, за умов відсутності чітких вимог щодо проектування компетентної особистості, в певних колах педагогів сформувалося бачення перспективи у втіленні теорії виховання Дж. Дьюї, побудованої на засадах філософії прагматизму та індивідуалізму. Ми акцентуємо увагу на визначенні людської сутності тому, що її розуміння є наріжним каменем будь-якої теорії виховання.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що на сьогодні філософська рефлексія щодо людської сутності ще не є завершеною. Проте утвердилися два домінуючих погляди. За одним із них визначальна роль належить соціальній складовій, набутому; за іншим – біологічній складовій, успадкованому. Перша концептуалізація сутності ведеться з педагогічної спадщини В.Сухомлинського, йому приписують абсолютизацію соціальної в сутності і, як наслідок, перебіг виховних процесів з орієнтацією на формуючий вплив оточення, передусім, колективу. На підтвердження тому наводиться настанова В.Сухомлинського, щоб «уже в учнів початкових класів формувалися й утверджувалися основи моральності людини колективіста» [12, с.264]. Однак чи свідчать ці слова про нехтування ним значенням індивідуальності, протиставлення суспільного набутого індивідуальному вродженому? Як на нас, то ні. І про це свідчать його слова, що колектив, – це «багатство індивідуальностей», «... це безперервне, що ніколи не припиняється, взаємне моральне збагачення. Це передача один одному духовних

цінностей і в той же час поглиблення власної неповторності” [13,с.12]. Наведена низка цитат дає підстави говорити, що, за В.Сухомлинським, індивідуалізм суб’єкта утверджується у співвіднесенні з колективізмом.

Однак аналіз наукової літератури свідчить, що педагогіка В.Сухомлинського багато в чому, зокрема, в розумінні людської сутності визнається антиподом педагогіки Дж.Дьюї, за якою сутнісним визнається біологічне вроджене, а колективізм тлумачиться як руйнація індивідуального, його розчинення в ірраціональному колективному. Дж.Дьюї вважає, що перебіг формування особистості є виявом виключно успадкованого біологічного. «Истинное воспитание не есть что-то налагаемое извне, а рост, развитие свойств и способностей, с которыми человек появляется на свет» [15,с.63]. І як апологет ідеології лібералізму, зазначає: «Мы склонны смотреть на школу с индивидуалистической точки зрения... И это правильно. Всякий другой идеал для наших школ был бы узким, неприемлемым и он разрушал бы наш демократический строй» [2,с.7]. Відтак у формуванні індивідуалізму особистості можна вбачати перспективу демократичного шляху розвитку суспільства, на який стала наша країна. І не тільки. Особистість, вихована в душі індивідуалізму, відповідає компетентності зорієнтованої на досягнення власного успіху в сфері фахової самореалізації. І навпаки, у колективній співбуттєвості вбачається прояв феномену синергії, за якої «скооперовані елементи ведуть себе не так, як поза нею, тобто коли їх полишають на самих себе» [6,с.320], особа втрачає мотивованість на вияв індивідуальності.

І Дж.Дьюї не самотній в своїх поглядах на виховання. І.Підласий також пропонує орієнтуватися у вихованні на пріоритет природного, успадкованого, стверджуючи, що «лише двадцять відсотків... формується соціальними впливами, а виховання – ще менше» [9, с.3]. У підсумку напрошується висновок, що інноваційна перспектива виховання – за відмовою від формування колективістських якостей особистості на користь нарощування індивідуалістичних. У певних наукових публікаціях на захист особистості-індивідуаліста наводяться характеристики ментальності українства на кшталт: «непогамований індивідуалізм ...» (І.Мірчук), «виразна перевага індивідуальних інтересів над суспільними, національними ...» (Ю.Павленко) і т.і. Проте залишимо наведені оцінки українства на розсуд читача, зауважимо лише, що ментальність невпинно мімікрує під гуманізм, лібералізм європейського зразка, на чому ми ще зупинимось.

Наразі найбільш підвладним руйнівному впливу постмодерністської деконструкції є пласт моральності, форми взаємостосунків людей, що так пророче передбачив у своїй філософії виховання Дж.Дьюї. «По существу на наших глазах происходит изменение «человеческого кода» культуры и формирование ее новых аксиологических и поведенческих контуров» [3, с.35]. Тож філософія виховання Дж.Дьюї виглядає цілком культуровідповідною постмодернізму, особливо на тлі вкрай радикальної «нової антропології», в структурі якої «доминируют ценности индивидуализма, гедонизма, статуса, успеха, власти, обладания, силы,

здоровья, удовольствия, наслаждения. При этом нравственность, социальность и духовность вытесняются на периферию экзистенциального ядра» [3, с.36]. Погодьмося, зазначене звучить інтенцією на утвердження особистісного самовизначення поза будь-якими суспільнозначимими нормами буття, на те, що суб’єкт у всьому керується підсвідомим, інстинктами, бажаннями, які не вимірюються загальнолюдськими нормами моралі. Тож не треба бути надто прискіпливим аналітиком, щоб не побачити, що крайній індивідуалізм, який межує з гедоністичними устремліннями, не надто узгоджується з моральною відповідальністю перед суспільством.

Надмірне захоплення формуванням індивідуалістичних якостей особистості під гаслом звільнення індивідуальності від утиску колективного ірраціонального може спричинити ставлення до моралі як засобу буття дозапитання. Індивідуаліст свої вчинки оцінює з позицій власної корисливості. Крайній індивідуалізм, не унормований суспільною необхідністю, веде до визнання права на вияв лише власної волі. А з втратою соціальної обумовленості втрачається і вищий модус буття людини – особистість.

Не є новиною і той факт, що внаслідок надмірного захоплення ідеєю прагматизму, домінування індивідуального над суспільним західні апологети педагогіки індивідуалізму уже сьогодні зіткнулися з реальністю того, що індивідуалізм набув гіпертрофованого характеру, став загрозою для майбутнього громадянського суспільства.

Тож якою має бути теоретико-методологічна основа сучасної педагогіки виховання, які якості варто формувати, щоб особистість відповідала запитам лібералізованого суспільства, а методика виховання не суперечила етнопсихологічним особливостям нації? Як на нас, то в контексті сучасних реалій суспільного буття педагогіка виховання має ґрунтуватися виключно на засадах культуровідповідності глобалізаційним процесам з урахуванням специфіки національної ментальності. Методологічно особистість бачиться як відкрита та динамічна біосоціальна система – з одного боку, вона є відкритою для засвоєння колективних цінностей, вияву індивідуального ставлення до них та зворотного впливу на оточення, а з іншого – природно запрограмованою, з вродженими задатками індивідуалізму. Тож цілком виправдано у педагогічному дискурсі стрімко набуває ваги синергетика як методологічна основа педагогіки виховання, ключовими концептами якої є нелінійність, плюралізм, мережевість тощо. Зазначеному відповідає релятивне бачення людської сутності, на засадах якого ситуативно узгоджувалися б помірковано-колективістські та індивідуалістичні якості особистості.

Синергетика в проєкції на виховання вбачає стохастичність у проявах людської сутності, яка є не сталою, а динамічною та виключає традиційну односторонність – абсолютизацію чи то соціального набутого, чи то природного вродженого, а отже такою, що ґрунтується на плюралістичному, релятивістському уявленні, такою, якою її ситуативно творить сама людина, обираючи із багатьох можливостей. Соціальність детермінується, головню, зовнішніми

чинниками, колективним середовищем, однак це не означає повної залежності людини від зовнішніх обставин, не виключає вияву суб'єктивної волі. Людина сама формує свій внутрішній світ через вибіркове засвоєння світу суспільних цінностей. «Бути означає вибирати себе» - думка не є новою, утім на сьогодні є актуальною. «Особистість не задається природою навіть в її поєднанні з соціальними умовами, а виникає з бунту, тасмниці, боротьби із самим собою, – зазначає С.Кримський. – ...Особистість - це система, що морально самокерується, результат усвідомленого вибору людиною свого власного образу...» [5,с.23]. Таким чином, є підстави говорити про самодетермінованість особистості як звільнення індивідуального від суспільної обумовленості, визнання індивідуалізму як особистісно утворюючого фактора з

іманентно притаманним способом мислення, складом розуму – вродженими задатками. Наразі домінуючим напрямком виховання є формування індивідуалістично зорієнтованої особистості, здатної протистояти масі, протистояти її ірраціоналізму, який вона несе в собі. Проте не варто впадати в крайнощі, адже лише у стосунках із суспільним оточенням виникає прагнення до індивідуалістичного позиціонування, формуються ціннісні орієнтації як індивідуальний вияв суспільного буття.

Соціальність виходить з біології, утім не зводиться лише до неї. Соціальна сутність людини є багатовимірною та опосередкованою біологічною складовою. Біологічне не розчиняється в соціальному, а «знімається» ним. Взаємозумовленість біологічного та соціального в людині динамічна і щоразу зі зміною соціокультурних умов сутність набуває конкретного змісту, виявляючи різні пріоритети. Йдеться про багаторівневість сутності. За такої концептуалізації людини в особистості гармонізуються індивідуалізм та колективізм, вроджене та набуте. В такому зрізі говорити про соціальну неунормованість моральності особистості не доводиться. Моральність спадково не передається, вона формується соціальним впливом. Індивід ніколи не залишиться байдужим до суспільної оцінки. Тож зводити формуючі моральність чинники виключно до вродженого, до ментальності не є правомірним.

Окрім того, як ми уже згадували, ментальність не є історичною константою, вона видозмінюється щоразу зі зміною суспільного буття, змінюється від епохи до епохи. Видозміни ментальності розглядаються як двоєдиний процес – сталості та мінливості. З неї вибувають нестійкі архаїчні форми, а натомість вона наповнюється привнесеними епохою зовнішніми впливами. Зберігаючи автентичні риси нації, ментальність втрачає свої рудименти та набуває нових, культуровідповідних епосі якостей. Тож посилення на притаманний українцям «непогамований індивідуалізм...» без урахування конкретно-історичних умов, посилюючись лише на суб'єктивні міркування, оцінки, які формувалися за інших культурно-історичних умов, не є правомірним.

Наразі, беручи до уваги новітні соціокультурні трансформації, є підстави говорити, що українство перейнялося демократичними цінностями, ментально

наблизилося до сприйняття європейських зразків громадянського суспільства. Сьогодні цілком виправдовується твердження, що «ми (українці – авт.) потенційно здатні сприймати західні досягнення найбільш органічно, порівняно з більшістю інших країн світу. Досвід такої адаптації у нас великий, майже півтисячолітній» [8,с.164].

Однак зазначена еволюційна здатність українства все ж не може слугувати підставою для некритичного запозичення чужої моделі педагогіки виховання. Згадаймо застереження К.Ушинського, який радив: «... с одной стороны, следит за тем, что происходит в жизни и науке, а с другой – не увлекаться увлечениями..., вносит в школу только то, что составляет истинные достижения человечества, оставляя за порогом все временные увлечения...» [14,с.451].

Інноваційна педагогіка має увібрати в себе як спресований століттями досвід багатьох поколінь українських педагогів, так і новітні здобутки, можливо, лише збагативши їх ідеями провідних західних педагогів. «Збереження історично зумовленої самобутності української нації, її нерозчнення в світі глобальної культури й співіснування з різними культурами – одне з найважливіших завдань сучасної освітньої політики» [7,с.434]. Тож варто ретельно вивчати здобутки провідних західних педагогів, скажімо, таких як Дж.Дьюї чи О.Больнов, проте не цуратися досягнень вітчизняних, не менш відомих у світі.

Висновки. Таким чином, із зазначеного можна зробити наступні висновки. На тлі євроінтеграційних процесів українська педагогіка черговий раз постала перед вибором моделі сучасної особистості та необхідністю переосмислення самої філософії освіти та виховання. Наразі розв'язується завдання теоретико-методологічного забезпечення непорушності єдності навчання та виховання в розвитку особистості, переорієнтації освіти із традиційного навчання як кількісного накопичення знань на формування компетенцій, з процесу на результат у діяльній вимірі.

Розбіжності в колі методологів педагогіки щодо вибору моделі сучасної особистості мають розв'язуватися, виходячи з релятивістського бачення обумовленості вродженого та набутого в становленні особистості, постійної корекції ціннісних орієнтацій згідно зміни соціокультурних умов у бік індивідуалістичних запитів особистості на прагматизм в діяльності.

Перспектива подальших досліджень проблеми формування особистості бачиться в дослідженнях синергетичних закономірностей у царині виховання, виході педагогічної науки з полону наявно-сутнісного до потенційно- можливого уже в новій парадигмі компетентнісної освіти, беручи до уваги, що «... за законами синергетики здатність соціальної матерії до самоорганізації виявляється в тому, що виникнення будь-якої проблеми породжує і засоби її вирішення. Їх тільки треба вміти побачити і використати» [11,с.7]. В цьому сенсі педагогіка Дж.Дьюї бачиться педагогікою провидця, який завбачливо дав людству засоби розв'язання проблем соціального розвитку на

перспективу. Наразі педагогічна наука має прогностично чинити на випередження, вдосконалюючи технології навчання та виховання методологічно та методично.

Література

1. Даниленко Л. Менеджмент інновацій в освіті / Л.І. Даниленко – К.: Шкільний світ, 2007. – 120с.
2. Дьюи Дж. Школа и общество / Дж. Дьюи - М.: Гос. издательство, 1924. – 175 с.
3. Запесоцкий Ю. Современная реклама как институт социально-культурной динамики // Вопросы философии. / Ю. Запесоцкий – 2013. – №3. – С.33-38.
4. Кремень В. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: III-во «Знання» України, 2010. – 520 с.
5. Крымский С. Философия как путь человечности и надежды. / Крымский С. – К.: Курс, 2000 – 308с.
6. Лук'янець В., Соболев О. Філософський постмодерн. – К.: Абрис, 1998. – 352с.
7. Огнев'юк В. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О. Огнев'юк – К.: «Знання» України, 2003. - 450 с.
8. Павленко Ю. Походження та цивілізаційна ідентичність українського народу // COLLEGIUM. Міжнародний научний журнал/Ю. Павленко – 2004. – №15. – С.149-164.
9. Підласий І. Ідеали українського виховання // Рідна школа. – 2000. – №2. – С.3-7.
10. Підласий І. Реалії сучасного українського виховання // Рідна школа – 1999. – №12. – С.3-12.
11. Сисоєва С. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: монографія / С.О. Сисоєва. – Хмельницький: ХТТА, 2008. – 324 с.
12. Сухомлинський В. Вибрані твори в 5-ти т. III.1. К.: "Рад.школа", 1976. – 654с.
13. Сухомлинський В. Вижу человека / Сухомлинський В. // Литературная газета. – 1967. – №39. – С.12-13.
14. Ушинський К. Педагогические сочинения: В 6 т. III.5. / Ушинский К. – М.: Педагогика, 1990. – 528 с.

15. Шварцман К. Философия и воспитание. / Шварцман К. – М.: Политиздат, 1989. – 208с.

References

1. Danilenko L. Menedzhment innovacij v osviti / L.I. Danilenko – K.: SHkilnij svet, 2007. 120s.
2. D'uyi Dzhi. SHkola i obschchestvo / Dzhi. D'uyi – M.: Gos. izdatel'stvo, 1924. – 175 s.
3. Zapesockij YU. Sovremennaya reklama kak institut social'no-kul'turnoj dinamiki // Voprosy filosofii. / YU. Zapesockij – 2013. №3. – S.33-38.
4. Kremen' V. Filosofiya lyudinocentrizmu v osvith'omu prostori / V. G. Kremen'. 2-e vid. K.: T-vo «Znannya» Ukraini, 2010. – 520s.
5. Krymskij S. Filosofiya kak put' chelovechnosti i nadezhdy. / Krymskij S. – K.: Kurs, 2000. – 308s.
6. Luk'yanec' V., Sobol' O. Filosofskij postmodern. / Sobol' O. – K.: Abris, 1998. – 352s.
7. Ognev'yuk V. Osvita v sistemi cinnostej stalogo lyud's'kogo rozvittku / V.O. Ognev'yuk. – K.: «Znannya» Ukraini, 2003. 450 s.
8. Pavlenko YU. Pohodzhennya ta civilizacijna identichnist' ukraïns'kogo narodu // COLLEGIUM. Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal / YU. Pavlenko – 2004. – №15. – S.149-164.
9. Pidlasij I. Ideali ukraïns'kogo vihovannya // Ridna shkola. 2000. – №2. – S.3-7.
10. Pidlasij I. Realii suchasnogo ukraïns'kogo vihovannya // Ridna shkola – 1999. – №12. – S.3-12.
11. Sisoeva S. Osvita i osobistist' v umovah postindustrial'nogo svitu: monografija / S.O. Sisoeva. – Hmel'nic'kij: HCTA, 2008. – 324 s.
12. Suhomlinskij V. Vibrani tvori v 5-ti t. T.1. / Suhomlinskij V. – K.: "Rad.shkola", 1976. – 654s.
13. Suhomlinskij V. Vizhu cheloveka // Literaturnaya gazeta. 1967. №39. S.12-13.
14. Ushinskij K. Pedagogicheskie sochineniya: V 6 t. T.5. / Ushinskij K. – M.: Pedagogika, 1990. – 528 s.
15. SHvarcman K. Filosofiya i vospitanie. / SHvarcman K. – M.: Politizdat, 1989. – 208s.

Stezhko Yu.G.,

candidate of pedagogics, associate professor Kyiv National University of Technology and Design, stezhko@mail.ru

Ukraine, Kyiv

THE INNOVATIVE CREATION OF THE MODERN PERSONALITY: ITS THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECT

The article has considerations about rethinking the theoretical methodological foundations Pedagogy of education and determining factors of educational influence for the formation of personal features which are adequate to the socio-cultural claims of a liberalized society. At the moment we aim to determine the theoretical and methodological principles and the determining factors of personality formation. The main methods of study are the comparable analysis, the analogy methods, oneness of historical with logical, the ascent from abstract to concrete.

Key words: personality, essence, individualism, collectivism, competences.

УДК 377.1:37.015.3

Турянця З.В.,

викладач Професійно-педагогічного коледжу Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка, tzvtum@rambler.ru

Україна, м. Глухів

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ МАЙСТРІВ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ

У статті представлено педагогічну технологію формування готовності до професійного самовдосконалення майбутніх майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів аграрного профілю. Запропонована нами педагогічна технологія забезпечує формування готовності до професійного самовдосконалення в майбутніх майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів аграрного профілю.

Ключові слова: фахова підготовка, навчально-виховний процес, форми й методи навчання, загальноосвітні знання, професійно-педагогічні знання, техніко-технологічні знання, мотивуючий, знаннєвий, діяльнісний та самооцінний етапи.

Постановка проблеми. Стратегічний напрям розвитку світової та вітчизняної системи освіти лежить у площині вирішення проблем розвитку особистості студента й викладача та технологізації цього процесу. Розробка, та впровадження інноваційних технологій в навчальний процес підготовки сучасного фахівця, зокрема майстра виробничого навчання, є однією з найактуальніших проблем сучасності, оскільки тісно пов'язана з формуванням у студентів мотивації до навчальної діяльності щодо отримання знань, формування вмій та навичок майбутньої професійної діяльності, вміння здійснювати рефлексію наявних знань.

Масове впровадження технологій навчання дослідники відносять до початку 60-х рр. ХХ століття. Сучасні педагогічні технології охоплюють коло теоретичних та практичних питань керування, організації навчального процесу, методів та засобів навчання. Теорія та практика здійснення технологічних підходів до навчання відображена в наукових працях П. Гальперина, Н. Талізної, С. Сисоевої, О. Пехоти, М. Ердєєва, В. Беспалько, М. Кларіна, О. Євдокимова, І. Козловської, А. Слободенюка, І. Богданової, Б. Лихачева та ін.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що ціленаправлене запровадження навчальних технологій сприяє формуванню фахівця, здатного використовувати інновації у професійній діяльності, що неможливо без постійного самовдосконалення. Кожна конкретна педагогічна технологія відображає модель навчально-виховного процесу, об'єднує в собі їх зміст, форми, методи та засоби. Педагог, окрім знань з методики викладання предмету, повинен володіти технологією отримання запланованого результату, що є важливою складовою педагогічної технології.

Мета роботи – описати технологію формування готовності до професійного самовдосконалення майбутніх майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів аграрного профілю.

Виклад основного матеріалу. Нині, поняття педагогічної технології міцно ввійшло у педагогічний лексикон. Однак трактування цього поняття не є

однозначним. Учені по-різному підходять до визначення терміну «педагогічна технологія», а саме:

– це сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; вона є організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу (Б. Лихачов) [1, с.19];

– це сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання і виховання, що дозволяють успішно реалізовувати поставлені освітні цілі (В. Беспалько) [2, с.28];

– це опис процесу досягнення планованих результатів навчання (І. Волков) [3];

– це продумана у всіх деталях модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для учнів і вчителя (В. Монахов) [4, с.2].

– це системна сукупність та порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних та методологічних засобів, що використовуються для досягнення освітньої мети (М. Кларін) [5, с.28];

– це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти (ЮНЕСКО) [6]. Це визначення технології найбільш підходить до нашого дослідження, тому в подальшому будемо ним керуватись.

Фахова підготовка майбутніх майстрів виробничого навчання ПТНЗ аграрного профілю, зокрема, формування в них готовності до професійного самовдосконалення, потребує технологізації даного процесу на основі впровадження ефективних форм організації навчально-виховного процесу, методів навчання з належним організаційно-процесуальним забезпеченням. Розроблена нами технологія повинна швидко реагувати на зміни ситуації на ринку праці і коригувати модель формування готовності майбутніх майстрів виробничого навчання до професійного самовдосконалення, тобто бути негроміздкою і динамічною та демократичною у своїх принципах, змісті, організації навчального процесу; забезпечувати

індивідуалізацію освітніх програм і шляхів їх засвоєння. Вона складається з чотирьох етапів, які ми обирали, керуючись принципом поступовості, адже саме поетапність дозволяє досягти високої якості розвитку певних якостей, зокрема, готовності до професійного самовдосконалення.

Технологія формування готовності до професійного самовдосконалення майбутніх майстрів виробничого навчання ПТНЗ аграрного профілю включає реалізацію обґрунтованих педагогічних умов формування у студентів готовності до професійного самовдосконалення та враховує розроблену нами модель відповідного процесу і містить такі послідовні етапи: мотивуючий, знанневий, діяльнісний, самооцінний. Розглянемо зміст кожного з названих етапів.

Мотивуючий етап технології передбачає входження у проблему формування готовності до професійного самовдосконалення майбутніх майстрів виробничого навчання ПТНЗ аграрного профілю, спрямовується на вирішення наступного завдання – формування в майбутніх майстрів виробничого навчання стійкої мотивації потреби у професійному самовдосконаленні, а саме: інтерес до змісту знань та процесу їх отримання; усвідомлення цілі навчання; відповідальність за якість майбутньої професійної діяльності, а також усвідомлення студентами значення сформованої готовності до професійного самовдосконалення для успішної майбутньої професійної діяльності. З метою розвитку позитивної внутрішньої та зовнішньої мотивації студентів до професійного самовдосконалення застосовувались такі форми й методи навчання: лекції, практичні заняття, методичний семінар з проблеми необхідності професійного самовдосконалення та ін.

Знанневий етап технології передбачає оволодіння майбутніми майстрами виробничого навчання ПТНЗ аграрного профілю знаннями, й спрямовується на вирішення наступного завдання – забезпечення майбутніх фіхівців загальноосвітніми, професійно-педагогічними, техніко-технологічними знаннями та формування готовності до професійного самовдосконалення у процесі їх засвоєння. На цьому етапі формування означеної якості застосовувались такі форми та методи навчання: лекції, практичні заняття; використання комп'ютерних технологій, сценарний підхід, робота у предметних гуртках, творчих групах, проблемні ситуації, інтерактивні технології («Акваріум»; «Мікрофон»; «Навчаючи-учусь»; «Обговорення проблеми в загальному колі»; складання сенкана; доповнення фрази типу «Не хочу хвалитися, але я вмію гарно ...»; за поданим твердженням створення висловів; творення колажу з елементами методу «Мікрофон»).

Діяльнісний етап технології передбачає оволодіння майбутніми майстрами виробничого навчання ПТНЗ аграрного профілю технологіями діяльності й спрямовувався на вирішення наступного завдання – вміння використовувати на практиці свої загальноосвітні, професійно-педагогічні та техніко-технологічні знання, тому у процесі навчальної діяльності застосовували метод проектів (міжпредметний навчальний проект «Вода – блакитний скарб планети Земля» та ін.), курсові роботи з

навчальних предметів «Педагогіка», «Теорія та методика професійного навчання», «Технологія ремонту та експлуатація транспортних засобів», «Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства». Вперше було використано педагогічний подій як одну з форм обміну педагогічним досвідом та впровадження результатів педагогічного дослідження. Він проводився в декілька етапів: I етап – презентація навчального закладу, вітальні виступи гостей, доповіді учасників подіуму; II етап – майстер-класи, де майбутні майстри виробничого навчання виступали суб'єктами педагогічної взаємодії; III етап – презентація збірника «Авторські методики в підготовці педагога професійного навчання».

Самооцінний етап технології передбачає оволодіння майбутніми майстрами виробничого навчання ПТНЗ аграрного профілю рефлексією і спрямовується на вирішення наступного завдання – розвиток у майбутніх майстрів виробничого навчання вміння здійснювати самооцінювання своїх загальноосвітніх, професійно-педагогічних та техніко-технологічних знань та умінь. З метою розвитку самооцінювального компоненту формування готовності майбутніх майстрів виробничого навчання ПТНЗ аграрного профілю застосовувались такі методи та форми навчання, як інтерактивні, педагогічні практики, тренінгові заняття. Важливим етапом під час використання «Акваріума»; «Мікрофона»; «Обговорення проблеми в загальному колі» та ін. є підведення підсумків заняття, коли порівнюються одержані знання з очікуваними результатами, у процесі чого формується рефлексивний компонент. Після проходження педагогічної практики (На місці майстра виробничого навчання), коли студент побував в умовах реальної педагогічної дійсності, на заняттях з організації та методики виробничого навчання проводяться тренінги з метою осмислення, узагальнення й обміну набутого педагогічного досвіду та досвіду професійного самовдосконалення.

Отже, створена нами педагогічна технологія формування готовності до професійного самовдосконалення в майбутніх майстрів виробничого навчання ПТНЗ аграрного профілю є передбаченою педагогічними умовами та моделлю системою дій викладача та студентів, яку необхідно виконати в ході оптимально організованого навчально-виховного процесу з метою отримання очікуваного результату – готовності до професійного самовдосконалення.

Література

1. Лихачев Б.П. Введение в теорию и историю воспитательных ценностей (теоретико-исторический анализ воспитательных ценностей) / Б.П. Лихачев. – Самара : СЖУ, 1997. – 84 с.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
3. Волков, И.П. Мета одна – доріг багато: Проектування процесів навчання / И.П. Волков. – М.: Просвящение, 1990. – 159 с.
4. Ігнатенко М. Сучасні освітні технології / М. Ігнатенко // Математика в шк., – 2003. – №4. – С.2-6.
5. Педагогические технологии / Под общей ред. В.С. Кукушкина. – Ростов н/Д., 2002.

6. Вища освіта України і Болонський процес / За ред. В.Т.Кремня. Авт. кол.: Степко М. Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубінко В.В., Бабін І.І. : Навчальна книга. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 382 с.

References

1. Беспалко В. П. *Слагаемые педагогической технологии* / В.П. Беспалко. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Volkov, I.P. *Meta odna – dorog bagato: Proektuvannya procesiv navchannya* / I. P. Volkov. – М.:Prosvyashchenie, 1990. – 159 s.

3. Ignatenko m. *studybuddy/m Ignatenko//Math in school*, 2003. – №4. P. 2-

4. Lihachev B. T. *Vvedenie v teoriyu i istoriyu vospitatel'nykh cennostey (teoretiko-istoricheskij analiz ivospitatel'nykh cennostey)* / B. T. Lihachev. – Samara : SFU, 1997. – 84 s.

5. *Pedagogicheskie tehnologii* / Pod obshej red. V.S. Kukushkina. – Rostov n/D., 2002.

6. *Higher education in Ukraine and Bologna process/ed. V.g. Kremna. Aut. count: Stepko m.f., Bolyubash I, Shynkaruk v. d., Grubinko v. Babyn, i.: Study book* – Ternopil: Bogdan, 2004. –382p.

Turyanytsya Z.V.,

*Professional Pedagogical College of Hlukhiv National
Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko, tzvtum@rambler.ru*

Ukraine, Hlukhiv

TECHNOLOGY OF READINESS FOR PROFESSIONAL SELF IMPROVEMENT OF FUTURE MASTERS OF PROFESSIONAL TRAINING

The article presents pedagogical technology of forming of readiness for professional self-development of future masters of inservice training of vocational educational institutions of agricultural profile.

Scientists differently named the formulation of the term "educational technology": a set of psychological and educational facilities that define a special set of forms, methods, techniques, methods of instruction, educational facilities; both organizational and methodological tools of pedagogical process (B. Likhachova); as a set of tools and techniques that play theoretically reasonable processes of learning and education to successfully implement your educational goals (V. Bespalko); a description of the planned achievement of learning outcomes (I. Volkov); as a solid in every detail model of joint teaching activities of planning, organizing and conducting educational process ensuring absolute comfort for students and teachers (V. Monahov); a set of system and the functioning of all personal, instrumental and methodological tools that used to achieve the education goal (M. Klarin); a systematic method of creation, application and determination of the entire process of teaching and learning with the technical and human resources and their interaction, which aims to optimize forms of education (UNESCO).

Upon learning literature, realizing informed us pedagogical conditions and considering developed model of appropriate educational process, we had developed technology of readiness for professional self improvement of masters of professional learning of vocational schools of agricultural profile in condition of the educational environment of professional pedagogical college or industrial-pedagogical technical school. It consists of four successive stages: motivational, knowledge, active, estimate himself.

Motivating stage of technology provides entry into the problem of formation of readiness for professional self-development of future masters of inservice training of vocational educational institutions of agricultural profile, directed for formation of stable motivation for professional self-improvement needs. In order to develop the internal and external positive motivation of students we used professional lectures, workshops, seminars on methodological problems such as the need to develop a professional self-development and others.

Knowledge stage technology involves mastering the future masters of inservice training of vocational educational institutions of agricultural profile for professional-pedagogical, technical and technological knowledges and formation of readiness for professional self-improvement in the process of assimilation. At this stage of formation the designated quality was carried out using computer technology, scenario approach, work in subject groups, art groups, problem situations, interactive technologies.

Activity-stage technology involves the formation on future masters of inservice training vocational educational institutions of agricultural profile the ability to use in practice their secondary, vocational and educational and technical and technological knowledges in the process of learning on creative projects, coursework in pedagogy, methodology and professional disciplines. It was first used pedagogical podium as one of the forms of exchange of teaching experience and pedagogical implementation the results of the study.

Estimate himself stage technology involves mastering the reflection by the future masters of inservice training vocational educational institutions of agricultural profile and directed to develop their ability to perform self-improvement of their secondary, vocational and educational and technical and technological knowledge and skills. For this purpose, the learning process using interactive forms and methods of teaching, teaching practices, trainings.

The proposed educational technology ensures the formation of readiness for professional self-improvement in the future masters of professional training of vocational educational institutions of agricultural profile.

Key words: *professional training, educational process, forms and methods of education, general knowledge, professional-educational knowledge, technical and technological knowledge, motivating, knowledge, activity and estimate himself stages.*

УДК 371

Tsurkan T.,*assistant of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
taisya.tsurkan@yandex.ua,**Ukraine, Chernivtsi*

PEDAGOGICAL EDUCATION OF PARENTS

The article deals with issues of the education of the adult and their connection with the opportunities for positive identity formation of the child. The family is a major factor in the process of socialization. The pedagogical education of parent contributes to the identity formation of the child and promotes the free expression of their individuality. The author emphasizes the importance of having interaction network of parents, children and persons of environment. In conclusion of the article the author speaks about the need of higher level of parents education and positive attitude towards pedagogical education.

Keywords: *competence, parenting, family, pedagogical education, parenthood, parents' educational needs.*

Introduction. Family is a very important social unit where we acquire plenty of life experiences or abilities concerning our behavior, as well as where we feel secure. Family always played a great role in upbringing process. According to Henryk Cudak's opinion, family is the first and the most important educational environment. As the most relevant factors of family environment that can provide proper development of a child, he enumerates: a parents' educative awareness, an appropriate atmosphere within the family, an adequate punish and praise system, an ability to organize the process of upbringing and combining family education with its different forms [2]. Maria Ziemka distinguished the elements composing parents' attitude towards their roles. These are: a belief in relevant role of parents, a role identification level and the contents of motivations for family coexistence [9].

Generally speaking, parents' pedagogical culture plays an important role in the process of a child upbringing. Parents with high-level culture are aware of their educative role, but they also know they have right to be mistaken as well as to learn. Having knowledge concerning both the child's development and the educative methods, parents take responsibility for their offspring's fate and adjust educative means to his individual traits.

In modern conditions of living, the issue of parental preparedness and capacity of facing the challenges of modern parenthood, i.e. the development of parents' pedagogical competence, becomes more and more important. Along with the person's growing expectations from its own environment, freedom of choice and responsibility in all areas of life are also growing. Given the complex nature of educational needs, some of their aspects, primarily the values, attitudes and psychological and social personality traits, as well as their importance for understanding the goal of education, are relatively neglected in recent studies.

The aim of this study is to define parenthood as the norm prescribing that parents are to be responsible for their children, spend as much time as possible with them, and try to develop their knowledge of the process of parenting.

As we will see, these expectations are found in different areas of contemporary Ukrainian society. For instance, the different institutions of the Ukrainian state, such as the schools, often express a wish that parents should involve themselves in their children by helping out with homework.

Even the media tend to celebrate the norm of involved parenthood. A good example of how parental involvement is emphasized in the early 21st century is activity of Institute pedagogical and adult education national academy pedagogical sciences of Ukraine. The activities of the department of foreign system pedagogical education and adult education directed to the study of modern world trends in pedagogical education under conditions of integration into Euro-Atlantic and European educational space.

In the last decades of the 20th century, the development of andragogy has led to a series of studies in this area. Highly significant were studies of R. Bošije (1971) and A. M. Tof (1979) who identified six factors by which adults are driven to participate in educational activities, including: the need for social contacts; the need for social stimulation; the need for professional advancement; the need for serving the community; needs resulting from external expectations; and cognitive interest.

Knowledge for the own pleasure is the most common drive of the adults' learning. Educational needs, as well as needs in general, are characterized by dynamism, developmental options, possibilities to be educated, etc.

Many studies have shown that with increasing levels of education, educational needs are also increasing, while being the lowest at the lowest levels of education [1, p.43]. If educational needs are means for satisfying other needs, a significant lack of education creates a more significant need for education. In other words, educational needs, when satisfied to a higher degree, during time become their own purpose.

Results obtained through these studies are extremely important for understanding the parents' educational needs for performing educational activities within the family.

The notion of parenthood implies several concepts that need to be clarified when studied and when the aim is to distinguish between the essence of parenthood, its forms, and parental influences on children. According to Čudina-Obradovic [3], it is necessary to distinguish between the concepts which belong to the experience of parenthood, and they are: making decisions for children, taking and accepting the parental role, setting educational goals in a conscious or intuitive manner and experiencing the own values for taking the efforts for the emotional attachment and the child's success. Then, there is the parents' care, i.e. giving birth and sustaining the children, their life and development, as well as

the parenthood practice and activities that parents are undertaking to achieve goals and fulfill their role. Finally, there is the parents' educational style, i.e. the emotional climate in which all interactions between parents and children are unfolding. The parents' desire and intention to effectively perform their parental duty and the system of belief may be significant incentive for parental behavior.

Note that here it is possible to distinguish between two levels of parental behavior:

- 1) the primary level, which refers to acting, emotions and opinions about parenthood;
- 2) the meta-level which is related to opinions and analyzing the opinions, emotions and actions, i.e. the parents' self-evaluation [6]. The primary-level self-evaluation of parental behavior and actions can be called meta-level of the parent's pedagogical competence.

It is necessary to first define the term of family and parenting in order to arrive at the concept of the pedagogical education of parents.

Oxford English Dictionary defines family as a "group of persons consisting of the parents and their children, whether actually living together or not." [5].

In 1949, George Peter Murdock defined the family as "a social group characterized by common residence, economic cooperation, and reproduction." He added that the family "includes adults of both sexes, at least two of whom maintain a socially approved sexual relationship, and one or more children" [7].

Developmental psychologists have been interested in how parents influence the development of children's social and instrumental competence since at least the 1920s.

Parenting is the process of promoting and supporting the physical, emotional, social, financial, and intellectual development of a child from infancy to adulthood. Parenting refers to the aspects of raising a child aside from the biological relationship [4].

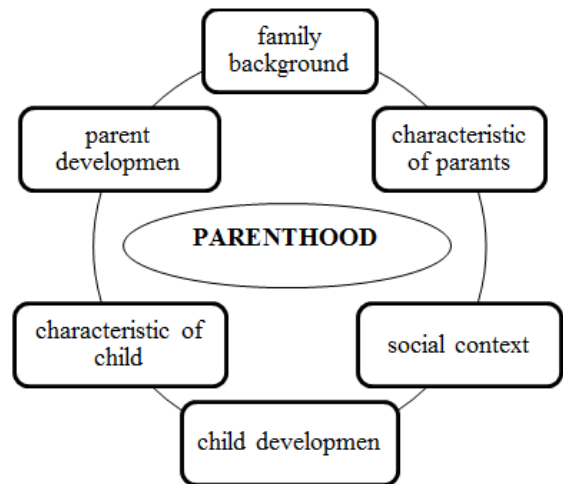
Broader contextual framework of this research is an integrative model of parenting in which a prominent place is occupied by pedagogical competence of parents. The integrative model of parenting is based on contemporary psychological knowledge about the concept of parenting within the understanding of family as a system of interactive subsystems mother, father and children within the contextual model of parental educational influence.

First, we distinguish a set of concepts that belong to the experience of parenthood [3]. They are: deciding on the children, taking over and accepting parental role, consciously or intuitively set educational goals and the feeling its own values due to the investment of effort, because of the emotional connection and the child's success. Then, it's parental care, and that is have children and care for their maintenance, the life and development. Then, to the parents' actions and activities that parents undertake to achieve parental goals and fulfill its role. Finally, there is the parental educational style – emotional climate inside which is taking place all interactions between parent and child.

Interaction network of parents, children and persons of environment is shown in the scheme 1.

For our research is particularly important term of the pedagogical education of parents.

Scheme 1. – The integrative model of parenting, its determinants and consequences [3].

B. Potočnjak (1986) in his paper "The role of parents in the upbringing of the child" discusses the valid definition of this term is decisive for the expression of the pedagogical training of parents that includes the education of proper ethical relationships in the family, the adoption of appropriate psychological, medical, sociological and cultural habits and attitudes towards society and the broader concept of the pedagogical education, he says, involves the pedagogical aspect [8].

The need for an investigation of pedagogical education of parents is situated in the results of many psychological and pedagogical research.

Family pedagogy and the experience gained by society during its historical development. Specifically, we are of the opinion that a very valuable facts of the system of concepts, laws and principles reached by the pedagogy during their development (and all the humanities).

To be successful in parental roles:

- know the principles and characteristics of child development
- the attention given to the needs and capacities of the child and knows the ways of satisfying and stimulating
- good knowledge of social resources available to him and the child
- has the ability to choose the best for your child
- the cooperation with other educators of their children

Conclusion. Therefore, we conclude that a competent parent is just parent who provides good quality family education, knowing how to choose for their child, appropriate out familial influences and who understands the importance of and is able to develop partnerships with those outside the family take care of his child, bring him and education.

In achieving these expectations it is necessary to support of society which must also be consistent with contemporary understanding of parenting. From the defined characteristics of a competent parent follows and pedagogical aims and tasks of pedagogical education of parents, and strengthen their parental competence: pedagogical education of parents includes a range of interventions that aim to help parents to act more effectively in the parental role and that strengthen their parenting skills.

The process of pedagogical education of parents includes the following tasks to be accomplished by working with parents:

1. informing,
2. systemic delivery of new knowledge,
3. developing skills and abilities,
4. consultation.

References

1. Babić-Kekez, S. (2008): *Pedagoška kultura roditelja i vaspitno delovanje u porodici*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
2. Cudań, H. (2000), *Znaczenie rodziny w pierwszych okresach rozwojowych dziecka*, WSP TWP, Warszawa.
3. Ćudina-Obradović (2003): *Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti*, Zagreb: *Revija za socijalnu politiku*, 1; 45-68

4. Davies, Martin (2000). *The Blackwell encyclopedia of social work*, Wiley-Blackwell. p. 245. ISBN 978-0-631-21451-9.

5. J.A. Simpson and E.S.C. Weiner, *The Compact Oxford English Dictionary (New/Second Edition)*, Oxford University Press, Inc., New York, NY (2000)

6. Ljubetić, M. (2006), *Samoprocjena (metarazina) i procjena pedagoške kompetentnosti roditelja*, web predavanje dostupno na www.ffst.hr

7. Murdock, George Peter (1949). *Social Structure*. New York: The MacMillan Company. ISBN 0-02-922290-7

8. Potoćnjak, B. (1986). *Uloga roditelja u odgoju djece*. Opatija: IRO "Otočar Keršovani".

9. Ziemska M. (1975), *Rodzina a osobowość*, WP, Warszawa.

Цуркан Т.,

асистент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, taisiya.tsurcan@uandex.ua

Україна, м. Чернівці

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА БАТЬКІВ

У статті розглядаються питання освіти дорослих, зокрема роль педагогічної культури батьків у процесі виховання дитини. Сім'я є основним фактором у процесі соціалізації особистості. Серед найбільш значущих чинників, які забезпечують розвиток дитини вирізняємо: обізнаність батьків, відповідну атмосферу в сім'ї, адекватну систему покарань і заохочень, здатність організувати процес виховання і об'єднати сімейне виховання з іншими його формами. Педагогічна освіта батьків сприяє формуванню особистості дитини і вільному розвитку її індивідуальності. Автор акцентує увагу на необхідності стимулювання більш високого рівня педагогічної культури батьків і позитивному ставленні до педагогічної освіти.

Ключові слова: компетентність, виховання, сім'я, педагогічна освіта, батьківство, освітні потреби батьків.

УДК 378.1+130.2

Яковенко М.Л.,

д.філос.н., професор кафедри соціології і соціальної роботи
 Керченського державного морського технологічного університету,
 ML-kf@yandex.ua

Україна, м. Керч

СУЧАСНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ЗМІН

У статті розглядаються актуальні проблеми перетворення системи вищої освіти з огляду на соціально-економічні потреби і трансформаційні процеси, що відбуваються у сучасному світі. Аналізуються форми та завдання вищої школи України на сучасному історичному етапі розвитку системи освіти. Акцентовано розвиток системи безперервного навчання в контексті забезпечення професійної мобільності в умовах динаміки соціальних змін. Автор аналізує особливості соціального сприйняття та напрями реальних змін інституту освіти.

Ключові слова: вища освіта, тенденції розвитку, оновлення знань, якісна освіта.

Постановка проблеми. Тенденції розвитку вищої освіти в Україні відповідають загальносвітовим тенденціям: зростає кількість заходів вищої освіти, з різноманітними формами надання освітніх послуг (очною, заочною, дистанційною), змінюються технології надання знань. За таких умов постає питання про якість вищої освіти.

В перші десятиріччя свого існування вища школа мала лише одну мету – сформувати нечисленну еліту і підготувати її до виконання відповідальних функцій в управлінні й культурі, що відбивало соціально-економічні потреби розвитку країн. Але вже наприкінці XIX сторіччя в університетах створюються умови для продуціювання і накопичення наукової інформації, а також підготовки нових генерацій пошукачів-науковців. За умови збереження означених цілей до початку XXI сторіччя назріли нові завдання вищої школи, які є актуальними як для країн «інформаційного світу», так і для України, а саме:

- продуціювання новітніх освітніх технологій, що матимуть значення для розвитку науково-технічного, науково-технологічного та науково-соціального спрямувань життєдіяльності країни;
- підготовка фахівців, що здатні працювати на перетині кількох традиційних дисциплін або наук;
- формування системи безперервного навчання і перепідготовки кадрів, що зумовлено швидким подвоєнням обсягу інформації.

Проблеми трансформації освітянської діяльності у закладах вищої освіти активно дискутуються провідними фахівцями різних галузей знань: вченими, викладачами вищої школи, провідними аналітиками зі сфери управління соціальними та економічними процесами. Серед них такі знані українські вчені-управлінці, як Галузяк В.М., Згуровський М.З., Малафійк І.В., Мешко Г.М., Мойсеюк Н.С., Руденко О.С., Сметанський М.І., Фіцула М.М., Шахов В.І., Ягунов В.В. та інші

Спираючись на різноманітні підходи до дискутування з приводу освітянських проблем, що пов'язані з глибинними, парадигмальними змінами у розумінні самого смислу і можливостей освіти як широкого соціального явища, ми вважаємо за необхідне виходити за межі традиційних питань викладацької

діяльності і педагогічних технологій. Освіта, що розглядається в якості найважливішої сфери творіння особистості, повинна, на наш погляд, стати об'єктом подальших багатопланових системних досліджень інтегративного, міждисциплінарного характеру з урахуванням світових тенденцій розвитку вищої освіти і соціально-економічного розвитку провідних країн, оскільки «система освіти суспільства має відповідати його стратегічним завданням» [3, с.22].

Мета роботи – є аналіз функціонування системи вищої освіти сьогодення в умовах нагальних потреб розвитку соціуму.

Виклад основного матеріалу. Швидко оновлення знань, інтеграція наукових дисциплін, виникнення нових галузей, що швидко розвиваються на стику наук, а також нові тенденції загальносвітового розвитку (тотальна інформатизація країн та їх кроскультурне зближення) принципово змінили вимоги до фахівців. У зв'язку із цим відбулася зміна цілей освіти, її ролі й місця в державі й суспільстві. Гонитва за повнотою знань стала безглуздою. Головним завданням став розвиток у молодого фахівця навичок активного володіння основами дисциплін, уміння аналізувати виникаючі проблеми, висувати альтернативні рішення й виробляти критерії їхньої правильності, здатність самостійно одержувати нові знання, адаптуватися у швидко мінливому середовищі [2].

На жаль, освіту традиційно розуміють як процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок. Відомий український учений О. Руденко так визначає ланцюжок, що утворює процес освіти: «Повна схема засвоєння знання, тобто технологічна схема навчання має вигляд: сприйняття-розуміння-запам'ятовування-відтворення – застосування-забування-повторення-екзаменаційне відтворення й застосування-поступове й остаточне забування» [6, с.8]. З таким баченням не можна погодитися, тому що воно відповідає процесу освіти в переважній більшості державних освітянських установ. Проте слід зазначити, що в процесі надбання освіти відбувається не тільки передача від покоління до покоління духовних багатств, накопичених людством, але й придбання знань й умінь у всьому спектрі наук, технологій, господарювання, включаючи й новітні.

Такий «спокійний» процес освіти якоюсь мірою відповідав характеру історії ХХ століття. Але до кінця цього періоду стихійне саморуйнування світу вступило в обвальну фазу. Підвищувати ефективність своїх функцій критичного осмислення й передбачення шляхом постійного аналізу соціальних, економічних, культурних і політичних тенденцій, направляючи роботу в області прогнозування, попередження й запобігання соціальних катаклізмів, – от одне із завдань вищої освіти, що було зазначено у Всесвітній декларації про вищу освіту ЮНЕСКО [1].

У сучасну епоху освіта повинна більшою мірою відбивати саме наукову картину світу (тобто реальний стан, включаючи й природу, і суспільство), представлену в культурах народів, що історично сформовані й безперервно розвиваються.

«На порозі ХХ століття ми є свідками безпрецедентного попиту на вищу освіту і її широку диверсифікованість поряд із все більшим усвідомленням її вирішального значення для соціально-культурного й економічного розвитку й створення такого майбутнього, у якому більш молоді покоління повинні будуть опановувати нові навички, знання...» [1,с.31]. Інтенсивна зміна середовища людської життєдіяльності, взаємопроникнення технічної й гуманітарної думки, розвиток науки, виробництва, зміна границь, статусу, геополітичного впливу країн, посилення співробітництва й взаємозалежності багатьох регіонів Землі, збільшення й зміна проблем планетарного інформаційного поля, етнічна розмитість і багато чого іншого яскраво демонструють тенденцію до загального усвідомлення цілісності світу.

Нові тенденції світового розвитку, роль особистості, що зростає в історії відбивається в трансформації системи освіти. Усе більше усвідомлюється імператив виживання й глобальної відповідальності кожної людини; визнається об'єктивна необхідність багатогранності й гнучкості мислення у сприйнятті світу; усе більше проявляються ознаки постіндустріального суспільства; зміцнюється роль освіти як фактора формування інноваційно-активної особистості. При цьому стан вищої освіти в Україні сприймається амбівалентно:

– у нас була і є краща у світі вища освіта (з певними недоліками, але не суттєвими);

– наша освіта не відповідає світовим вимогам і потребує докорінного реформування [7,с.61].

Проте сьогодні у черговий раз говорять про кризу освіти у світовому масштабі. Але криза, як відомо, це лише хвороба росту. Можна стверджувати, що в освіті, як й у культурі в цілому, відбуваються інноваційні процеси.

Говорячи про вищу освіту, ряд авторів акцентують увагу на необхідності формування якостей, які повинні бути властиві особистості для найбільш повного й адекватного вираження себе як носія певної культури, духовних цінностей, творчої, інноваційної активності.

За результатами соціологічних досліджень студентства сучасна культурна людина на їх думку уособлює (наводиться за принципом зменшення значимості позиції – *М.Я*): здоровий спосіб життя, культуру спілкування, знання сучасної культури, знання

культурної спадщини інших народів, знання іноземних мов, володіння моральною культурою, професійну творчу самостійність, екологічну освіченість, політичну культуру, культуру менеджменту, культуру маркетингу. Фундамент цієї піраміди спирається на соціальні й гуманітарні знання, знання про людину, а все останнє, в тому числі і професіоналізм, займає менш значні для культурної людини позиції [8,с.113].

Сучасна освіта усе більше спрямовується до гуманізму. Лідер Римського клубу А.Печчеї стверджував, що не можна без кінця сподіватися на різні суспільні механізми, на відновлення й удосконалення соціальної організації суспільства. Тільки лише за допомогою розвитку людських якостей і людських здібностей можна сподіватися на зміну всієї, орієнтованої на матеріальні цінності цивілізації й використати її великий потенціал для благих цілей. Він вважав, що якщо ми хочемо сьогодні приборкати технічну революцію й направити людство до гідного майбутнього, то нам необхідно, насамперед, подумати про революції в самій людині, а це означає про зміну системи освіти [4].

Сам процес освіти в традиційному смислі (тобто передача певних знань і досвіду природних, соціальних, точних і т. д. наук з минулого в сьогодення) представники Римського клубу назвали «підтримуючим». У той же час тип освіти, що має на меті перетворення світу, формування техносфери й ноосфери, тобто освіти, спрямованої в майбутнє, було названо «інноваційним» представниками того ж Римського клубу.

Сучасне суспільство усе більше усвідомлює необхідність формування у людей нового, цілісного світорозуміння й наукового світогляду, які були б адекватні останнім досягненням фундаментальної науки. Без цього людина не зможе орієнтуватися в світі, що стає все більш складним, не зможе зрозуміти причини й можливі наслідки багатьох глобальних процесів сучасності, вірно усвідомити своє місце й роль у подальшій еволюції природи й суспільства.

Ще одним аспектом соціальної інноватики у вищій освіті можна вважати підходи до так названої проблеми елітарної освіти.

Існують різні думки із приводу сутності і функцій елітарної освіти:

- освіта для молодих людей вузького кола – за критеріями багатства, власності, походження, або соціального статусу;

- освіта як сполучення в особистості культури й знань;

- освіта, що покликана вирішувати проблему розвитку талантів;

- освіта як елемент підготовки пануючої еліти.

У цей час іде суперечка про сутність визначення поняття «елітарне», що саме по собі говорить про новотвір проблеми. Проте, до елітарної, у широкому значенні, відносять освіту, що дозволяє людині не тільки знайти високий соціальний статус у суспільстві, але й підтримувати його протягом всього життя. Економічна характеристика елітарної освіти включає такі поняття, як: обмежена доступність, висока якість і престижність;

висока вартість навчання, індивідуалізація освітянського процесу; безперервність й академічна мобільність.

Наведемо в цьому зв'язку лише один показовий приклад. Всесвітньо відомий вчений С. Капіца запропонував створити новий вищий навчальний заклад, університет. У якому б навчалися найбільш талановиті люди – носії нових сучасних ідей і, перш за все, – ідей інноваційного, проривного розвитку країни. А викладати там повинні тільки молоді, виключно талановиті вчені, що мають перспективне бачення світового розвитку, у тому числі і з числа тих, що виїхали працювати на Захід. На його думку це повинен бути дуже дорогий для країни вищий навчальний заклад, з гідними стипендіями та високою заробітною платнею для викладачів. Таким коштовним шляхом усі основні країни світу після революційних перетворень виховували нову еліту, розумну, рішучу, здібну не тільки осмислити сутність перетворень, але й розумно провести реформи в житті.

Тут доречно відзначити сформульовані В. Зубко завдання вищої школи України на сучасному історичному етапі розвитку системи освіти. Підхід, запропонований В. Зубко, постає в ряді нагальних, тому що в числі традиційних стратегій – закласти необхідну інтелектуальну й моральну базу для плідної діяльності освіченої людини, сформувати в неї нові якості, виділяє інноваційні характеристики освіченої особистості, які здобуваються у новій системі освіти, що затверджується на міжнародному рівні (перехід від принципу «освіта на все життя» до принципу «освіта через все життя»), а саме:

- готовність до 3-5 разової зміни професії протягом життя;
- уміння спілкуватися, взаємодіяти з іншими людьми, терпимість відносно розходжень у поглядах;
- універсальність і гнучкість професійної компетентності як здатності робити щось краще за інших;
- ініціативність, самостійність, відповідальність, працездатність, дисциплінованість – такі риси особистості, без яких неможлива сьогодні успішна праця в якій-небудь сфері [7, с.24].

До інноваційного аспекту освітянської діяльності необхідно віднести і систему додаткової професійної освіти що покликана доповнити і зробити більш сучасними знання, що їх отримує людина протягом життя [5]. Це означає, що завтра люди прийдуть до закладів підвищення кваліфікації за додатковою освітою в галузі глобальних інформаційних, економічних, фінансових, культурних та інших систем. Спеціалізація в конкретних областях діяльності – рух в глибину, а не в ширину – стане функцією додаткової професійної освіти, короткостроковою і високоефективною, що робитиме освіту більш сучасною та такою, що співвідноситься з освітніми технологіями та відбиває соціально-економічні проблеми світового масштабу.

Висновки. Вимога конкурентоспроможності випускників на ринку праці в умовах зростаючої в усьому світі нестабільності, невизначеності і непередбачуваності технологічних та економічних змін призвели до корінного переосмислення ролі і значимості

системи вищої освіти як в нашій країні, так і у всьому світі.

Дефіцит ресурсів часу і високої коштовності якісної освіти, вочевидь, призведе до того, що основним завданням установ базової професійної освіти стане забезпечення професійної мобільності – орієнтації та переорієнтації професійних знань і навичок протягом усього активного життя з оглядом на головні загальнокультурні і спеціальні дисципліни.

В той самий час для України треба шукати більш адекватні транзитивному періоду форми організації управління освітянською діяльністю у вищих навчальних закладах.

Література

1. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры // *Alma mater.* – 1999. – №3. – С. 29-35.
2. Згуровський М. Основні завдання вищої освіти України щодо реалізації принципів Болонського процесу та забезпечення вимог сфери праці // *Вища школа.* – 2004. – № 5–6. – С.54–61.
3. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи. Навч. посібник / А.І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2005. – 486 с.
4. Печчи А. Человеческие качества: Пер. с англ. / А. Печчи – М.: Прогресс, 1980. – 302 с.
5. Прилуцька Н.С. Пріоритетні напрямки та основні цілі розвитку професійної перепідготовки дорослих [Електронний ресурс]: Режим доступу: eprints.zu.edu.ua/1648/1/07pnsppd. (Дата звернення 28.11.2015)
6. Руденко О. Освіта на межі тисячоліть: природа кризи і стратегія реформи // *Освіта і управління.* – 1999. – Т.3, № 1. – С. 7-12.
7. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України // *За заг. ред. В.Зубка.* – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 1997. – 290 с.
8. Шереги Ф.Є. Соціологія образования: прикладной аспект / Ф.Є. Шереги, В.Г. Харчева, В.В. Сериков. – М.: Юристъ, 1997. – 304с.

References

1. Vsemirnaja deklaracija o vysshem obrazovanii dlja XXI veka: podhody i prakticheskie меры // *Alma mater.* - 1999. - №3. - S. 29-35.
2. Zgurovskij M. Osnovni zavdannja vishhoi osviti Ukraїni shhodo realizacii principiv Bolons'kogo procesu ta zabezpechennja vimog sferi pracі // *Vishha shkola.* – 2004. – № 5–6. – S.54–61.
3. Kuz'minskij A.I. Pedagogika vishhoi shkoli. Navchalnij posibnik / A.I. Kuz'minskij / K.: Znanija, 2005. – 486 s.
4. Pechchei A. Chelovecheskie kachestva: Per. s angl. – M.: Progress, 1980. – 302 s.
5. Priluc'ka N.S. Prioritetni naprjamki ta osnovni cilі rozvitku profesijnoi perepidgotovki doroslіh [Elektronnij resurs]: Rezhim dostupu: eprints.zu.edu.ua/1648/1/07pnsppd. (Data zvernennja 28.11.2015)
6. Rudenko O. Osvita na mezhi tisjacholit': priroda krizi i strategija reformi // *Osvita i upravlinnja.* – 1999. – T.3, № 1. – S. 7-12.
7. Suchasni sistemi vishhoi osviti: porivnjannja dlja Ukraїni // *Za zag. red. V.Zubka.* – K.: Vidavnichij dim «KM Akademija», 1997. – 290 s.
8. Sheregi F.Je. Sociologija obrazovanija: prikladnoj aspekt / F.Je. Sheregi, V.G. Harcheva, V.V. Serikov. – M.: Jurist, 1997. – 304s.

Yakovenko M.L.,

doctor of philosophy sciences, professor of the Department of sociology and social work Kerch State Maritime Technological University, ML-kf@yandex.ua

Ukraine, Kerch

MODERN EDUCATION IN THE CONTEXT OF CHANGES

The article discusses topical problems of transformation of higher education, given the socio-economic needs and transformation processes occurring in the world today. Analyzes the forms and tasks of the higher school of Ukraine at the present historical stage of development of the education system. Accented with the development of the system of lifelong learning in the context of ensuring professional mobility in terms of the dynamics of social change. The author analyzes peculiarities of social perception and real changes of direction of the Institute of education.

Key words: *higher education, development trends, update knowledge, quality education.*

State administration and Law

УДК: 338:23

Гурова В.О.,

к.е.н., доцент Донецького національного університету (м.Вінниця), viktoriya_gurova@mail.ru

Корепапова А.В.,

аспірант кафедри менеджменту Донецького національного університету (м.Вінниця),
korepanova-a@mail.ru

Україна, м. Вінниця

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто законодавчі засади державного регулювання інноваційної діяльності, визначено характеристику функціонування виконавчих органів здійснення інноваційного регулювання. Виявлено проблеми державного регулювання інноваційної діяльності та запропоновано методи їх нейтралізації.

Ключові слова: державне регулювання, інноваційна діяльність, законодавство, інноваційна стратегія.

Постановка проблеми. Будь-яке підприємство здійснює свою діяльність в межах встановлених правових норм та чинного законодавства. Інноваційна діяльність підприємств характеризується впровадженням технологічних та організаційних розробок, які мають на меті покращення стану підприємства та кінцевий фінансовий результат. Досить важливу роль у формуванні інноваційної політики підприємства відіграє держава, адже саме державне регулювання інноваційної діяльності регулює основні засади функціонування бізнес-одиниць.

Метою роботи є дослідження основних засад державного регулювання інноваційної діяльності та пошук шляхів оптимізації законодавчих аспектів функціонування підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанням державного регулювання інноваційної діяльності займалися такі вчені, як Ілляшенко С.М., який займався дослідженням концептуальних положень теорії інноваційного розвитку, принципів і методів державного регулювання інноваційної діяльності [3]; Микитюк П.П., який вивчав питання теоретичних і методологічних основ управління процесами інноваційного розвитку господарюючих суб'єктів [7]; Краснокутська Н.В., що досліджувала основні концепції інноваційної теорії, особливості розвитку сучасного інноваційного циклу, сутність формування інноваційних стратегій [4]; Скрипко Т.О., що займався дослідженням ролі держави у підтриманні сучасної моделі економічного зростання інноваційного розвитку [9] та інші.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання інноваційної діяльності підприємств покликане формувати соціально-економічні, організаційні та правові умови для реалізації інноваційної політики за допомогою використання науково-технічних розробок, безпечних енерго- та ресурсозберігаючих технологій в процесі виробництва.

Здійснення інноваційної діяльності на промисловому підприємстві передбачає, перш за все, розробку взаємопов'язаних планів науково-дослідних та проектно-конструкторських робіт, маркетингу, фінансування, матеріально-технічного та кадрового забезпечення, а також планів виробництва. Такий взаємозв'язок визначений логікою інноваційного процесу та послідовністю етапів інноваційного циклу. Сьогодення умов господарювання промислових підприємств потребує необхідність формування так званого «стратегічного набору», що являє собою певну ієрархію взаємопов'язаних стратегій [1, с.104].

Інноваційна стратегія структурної перебудови економіки повинна визначати пріоритет інновації як системного процесу у визначенні напрямів розвитку нових секторів економіки та виведення з обороту застарілих традиційних економічних структур третього та другого технологічних укладів на засадах еволюційної економіки, що передбачає найвищу повагу до гуманітарних цінностей, ставить особистість в епіцентрі інноваційних процесів [5, с.108-109].

Згідно зі ст.7 Закону України «Про інноваційну діяльність» державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється за допомогою основних структурних одиниць на державному, регіональному, обласному та локальному рівнях. Так, основні структурні одиниці, уповноважені втілювати даний Закон, представлений у табл.1.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності:

1. готує пропозиції щодо визначення пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності;

2. організовує прогнозно-аналітичні дослідження тенденцій інноваційного розвитку;

3. здійснює державну реєстрацію інноваційних проєктів і веде Державний реєстр інноваційних проєктів;

4. проводить у встановленому порядку конкурсний відбір інноваційних проєктів;

5. готує пропозиції щодо проєктів інноваційних програм і визначення обсягу коштів державного бюджету для їх фінансування;

6. готує пропозиції щодо утворення спеціалізованих державних інноваційних фінансово-

кредитних установ для фінансової підтримки інноваційних програм і проєктів;

7. бере участь у здійсненні в установленому порядку проведення державної наукової та науково-технічної експертизи інноваційних проєктів;

8. організовує підвищення кваліфікації спеціалістів у сфері інноваційної діяльності;

9. здійснює інші повноваження, передбачені законом та покладені на нього актами Президента України [2].

Таблиця 1 - Виконавчі органи державного регулювання інноваційної діяльності в Україні [8]

№ з/р	Виконавчий орган	Основні завдання
1	2	3
1.	Верховна Рада України	Створення законодавчої бази для сфери інноваційної діяльності.
		Затвердження пріоритетних напрямів інноваційної діяльності як окрему загальнодержавну програму. В межах Державного бюджету України визначення обсягу асигнувань для фінансової підтримки інноваційної діяльності.
2.	Обласні та районні ради	Затвердження регіональних інноваційних програм, що кредитуються з бюджету обласних і районних бюджетів.
		Визначення коштів бюджету обласних і районних бюджетів для фінансової підтримки регіональних інноваційних програм.
		Делегування повноважень обласним і районним державним адміністраціям фінансування регіональних інноваційних програм
		Контроль за фінансуванням регіональних інноваційних програм за кошти обласних і районних бюджетів.
3.	Кабінет Міністрів України	Здійснення державного управління та забезпечення реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності
		Підготовка та подання Верховній Раді України пропозиції щодо пріоритетних напрямів інноваційної діяльності як окрему загальнодержавну програму або в рамках Програми діяльності Кабінету Міністрів України, загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля.
		Здійснення заходів щодо реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності.
		Сприяння створенню ефективної інфраструктури у сфері інноваційної діяльності.
		Затвердження положень про порядок державної реєстрації інноваційних проєктів і ведення Державного реєстру інноваційних проєктів.
		Інформування Верховної Ради України про виконання інноваційних проєктів, які кредитувалися за кошти Державного бюджету України, і про повернення до бюджету наданих раніше кредитів.
		Здійснення заходів щодо проведення єдиної науково-технічної та інноваційної політики.
		Підготовка і подання Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо пріоритетних напрямів інноваційної діяльності.
4.	Міністерство освіти та науки України	Координація роботи у сфері інноваційної діяльності інших центральних органів виконавчої влади.
		Здійснення державної реєстрації інноваційних проєктів.
		Підготовка і подання Кабінету Міністрів України пропозиції щодо створення спеціалізованих державних інноваційних фінансово-кредитних установ для фінансової підтримки інноваційних програм і проєктів.
		Затвердження порядку формування і використання коштів підпорядкованих йому спеціалізованих державних інноваційних фінансово-кредитних установ і контроль їх діяльності.
		Організація підвищення кваліфікації спеціалістів у сфері інноваційної діяльності.
		Здійснення контрольної функції у сфері інноваційної діяльності щодо суб'єктів такої діяльності
		Здійснення підготовки пропозицій щодо реалізації інноваційної політики у відповідній галузі економіки.
		Здійснення державного контролю у сфері інноваційної діяльності.

Продовження таблиці 1

1	2	3
5.	Центральні органи виконавчої влади	Розробка проекту регіональних інноваційних програм і подання їх для затвердження обласним і районним радам. Вживання заходів щодо виконання регіональних інноваційних програм. Сприяння інноваційній діяльності у своєму регіоні і створенню сучасної інфраструктури у цій сфері.
6.	Місцеві державні адміністрації	Залучення підприємств, установ і організацій, розташованих на підпорядкованій їм території, за їх згодою, до розв'язання проблем інноваційного розвитку регіонів. Доручення державним інноваційним фінансово-кредитним установам проведення конкурсного відбору інноваційних проектів регіональних інноваційних програм і здійснення їх фінансової підтримки у межах коштів, передбачених обласних та районних бюджетах. Подання пропозиції спеціальному уповноваженому центральному органу виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності стосовно включення інноваційних проектів за регіональними програмами до державних програм і їх фінансування шляхом кредитування із державного бюджету. Розробка проектів місцевих інноваційних програм. Вживання заходів щодо виконання місцевих інноваційних програм. Залучення підприємств, установ і організацій до розв'язання проблем інноваційного розвитку населених пунктів.
7.	Виконавчі органи місцевого самоврядування	Доручення державним інноваційним фінансово-кредитним установам проведення конкурсного відбору інноваційних проектів місцевих інноваційних програм і здійснення фінансової підтримки цих проектів у межах коштів, передбачених у відповідному місцевому бюджеті. Підготовка і подання відповідним місцевим радам пропозиції щодо створення комунальних спеціалізованих інноваційних фінансово-кредитних установ для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм. Здійснення організаційного та методичного забезпечення роботи із створення і функціонування технологічних парків та інноваційних структур інших типів. Надання рекомендації щодо формування стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного, галузевого та регіонального рівнів. Розробка пропозиції до проектів державних інноваційних програм і щодо необхідних обсягів бюджетних коштів для їх кредитування.
8.	Комісія з організації діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів	Розгляд пропозиції щодо державного замовлення на інноваційну продукцію. Сприяння організації проведення систематичного моніторингу інноваційного розвитку України. Організація проведення експертизи проектів створення технологічних парків та інноваційних структур інших типів. Погодження пріоритетних напрямів діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів. Прийняття рішення щодо реєстрації інвестиційних та інноваційних проектів технологічних парків та інноваційних структур інших типів.

Основними принципами державної інноваційної політики в Україні є:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на

внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;

- фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності [6].

Таким чином, необхідними напрямками розвитку регулювання інноваційної діяльності є:

1. орієнтація на активізацію інноваційної активності в Україні;
2. визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
3. забезпечення взаємодії виробництва, науки, освіти, банківської системи для вдосконалення науково-технічної бази;

4. ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційному розвитку;

5. здійснення сприятливої фінансової, кредитної, податкової політики у сфері інноваційної діяльності;

6. інформаційне забезпечення та розвиток інфраструктури суб'єктів інноваційної діяльності.

Державне регулювання в Україні здійснюється за допомогою регуляторів, які впливають на рівень та ефективність інноваційних процесів. Для активізації інноваційної діяльності в Україні, передусім, слід задіяти широкий спектр економічних регуляторів — податкових, кредитно-фінансових тощо. Мається на увазі система податків, ставки та пільги; порядок та норми амортизаційних відрахувань; система фінансування, кредитування й ціноутворення; фінансові дотації, субсидії, бюджетні позики; антимонопольні заходи; система експертизи, контролю інвестицій; приватизація державної власності та незавершеного будівництва [7, с.102].

Висновок. Державне регулювання інноваційної діяльності підприємств є досить важливим елементом для їх активізації. Комплекс запропонованих заходів дозволить підприємствам впроваджувати інноваційні стратегії розвитку, які призведуть до покращення стану компаній з урахуванням специфіки їхньої діяльності. Слід зазначити, що зміна інноваційного стану підприємств можлива лише за умови взаємозв'язку всіх сфер діяльності на локальному, регіональному та національному рівнях.

Література

1. Волков О.І. Інноваційний розвиток промисловості України / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.; Під ред. проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. — К.: КНІП, 2006. — 648 с.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
3. Ілляшенко С. М. Інновації і маркетинг — рушійні сили економічного розвитку: монографія / С. М. Ілляшенко. — Суми: ТООВ «Друкарський дім «Папірус», 2012. — 536 с.
4. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2003. — 504 с.
5. Лицур І.М. Чинники формування інноваційно-інвестиційної політики сталого розвитку [Електронний ресурс] / І.М. Лицур, Ю.В. Лимич // Ефективна економіка. — 2013. — № 9. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2299>
6. Майорова П.В., Інвестиційна діяльність: підруч. [для студ. вищ. навн. закл.] / [П. В. Майорова]; — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 472 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/11510513/investuvannya/derzhavne_regulyuvannya_innovatsiynoi_diyalnosti_ukrayini#158
7. Мікитюк П. Інноваційний розвиток підприємства. Навчальний посібник / За ред.П. П. Мікитюка. — Тернопіль: ПП «Принтер Інформ», 2015. — 224 с.
8. Несінова С.В., Воронко В.С., Чебікіна Т.С. Господарське право України. Навч. посіб. / за заг. ред. С.В. Несінової. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 564 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/13150910/pravo/derzhavne_regulyuvannya_innovatsiynoi_diyalnosti
9. Скрипко П.О. Інноваційний менеджмент: Підручник / Скрипко П.О. — К.: Знання, 2011. — 423 с.

References

1. Volkov O.I. Innovatsijnyj rozvitok promislivosti Ukraïni / O.I. Volkov, M.P. Denisenko, A.P. Grechan ta in.; Pid red. prof. O.I. Volkova, prof. M.P. Denisenka. — K.: KNT, 2006. — 648 s.
2. Zakon Ukraïni «Pro innovatsijnu diyalnist». Elektronij resurs. Rezhim dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
3. Ilyashenko S. M. Innovacii i marketing — rushijni sili ekonomichnogo rozvitku: monografiya / S. M. Ilyashenko. — Sumi: TOV «Drukar'skij dim «Papyrus», 2012. — 536 s.
4. Krasnokutska N.V. Innovatsijnyj menedzhment: Navch. posibnik. — K.: KNEU, 2003. — 504 s.
5. Licur I. M. CHinniki formuvannya innovacijno-investicijnoï politiki stalogo rozvitku [Elektronij resurs] / I.M. Licur, Yu.V. Limich // Efektivna ekonomika. — 2013. — № 9. — Rezhim dostupu do resursu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2299>
6. Majorova T.V., Investicijna diyalnist': pidruch. [dlya stud. vishch. navn. zakl.]/ [T. V. Majorova]; — K.: Centr uchbovoi literaturi, 2009. — 472 s. [Elektronij resurs]. — Rezhim dostupu: — http://pidruchniki.com/11510513/investuvannya/derzhavne_regulyuvannya_innovatsiynoi_diyalnosti_ukrayini#158
7. Mikityuk P. Innovatsijnyj rozvitok pidpriemstva. Navchalnij posibnik / Za red.P. P. Mikityuka. — Ternopil: PP «Printer Inform», 2015. — 224 s.
8. Nesinova S. V., Voronko V. S., Chebikina T. S. Gospodarske pravo Ukraïni. Navch. posib. / za zag. red. S. V. Nesinovoï. — K.: Centr uchbovoi literaturi, 2012. — 564s. [Elektronij resurs]. — Rezhim dostupu: http://pidruchniki.com/13150910/pravo/derzhavne_regulyuvannya_innovatsiynoi_diyalnosti
9. Skripko T.O. Innovatsijnyj menedzhment: Pidruchnik. — K.: Znannya, 2011. — 423 s.

Gurova V.A.,

candidate of economic sciences, associate professor, of Donetsk National University (Vinnitsa). viktoria_gurova@mail.ru

Korepanova A.V.,

graduate student of department of management, of Donetsk National University (Vinnitsya), korepanova-a@mail.ru

Ukraine, Vinnitsa

STATE REGULATION OF INNOVATION IN UKRAINE

The article discusses the framework for state regulation of innovation, defined description of the functioning of the executive bodies of innovation management. The problems of state regulation of innovation and the proposed method of neutralization.

Key words: government regulation, innovation, legislation, innovative strategy.

УДК 351: 316.343.654

Олениченко Ю.А.,*ад'юнкт кафедри управління та організації діяльності у сфері цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України, olenichenkojulia@mail.ru***Соболь О.М.,***начальник кафедри управління та організації діяльності у сфері цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України, alexander_sobol@i.ua***Клімчук Ю.В.,***доцент кафедри економічної теорії та права, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, shipov_68@mail.ru**Україна, м. Харків*

ДО ПИТАННЯ РОЗРОБКИ СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИХ ЗАХОДІВ З УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

В дослідженні, спираючись на теоретичні засади системного аналізу, визначена низка системоутворюючих заходів з вдосконалення механізмів державного управління у сфері безпеки поведінки з твердими побутовими відходами, що дозволить у подальшому сформуванню ефективну, з урахуванням сучасних загальносвітових вимог до екологічної та техногенної безпеки, загальнодержавну, регіональну та територіальну політику розвитку даного соціально-економічного сектору країни.

Ключові слова: *тверді побутові відходи, механізми державного управління, техногенна та екологічна безпека*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи стан техногенної та екологічної безпеки в Україні, слід звернути увагу на постійно зростаючий негативний вплив низки небезпек сфери поведінки з твердими побутовими відходами на суспільство та державні інституції. Додаткової проблемності цій сфері додають цілковита відсутність єдиних підходів до формування заходів з дієвої безпеки на різних виконавчих рівнях держави, поверхневий науково-технічний та науково-управлінський аналіз можливостей застосування сучасних інноваційних технологій з переробки твердих побутових відходів з урахуванням регіональних та територіально-громадських особливостей України. В той же час жорсткі адаптаційні вимоги до існуючих законодавчих нормативів ЄС вимагають розробки, з позицій системного аналізу, дієвих заходів з удосконалення механізмів державного управління у сфері безпеки поведінки з твердими побутовими відходами на основі єдиної методології, як основи для подальшого переформування суспільних відносин в сфері безпеки поведінки з твердими побутовими відходами, що і є проблематикою та завданням даного дослідження.

Підтвердженням гостроти наявної проблеми, з одного боку, є віднесення цієї сфери до переліку «актуальних загроз» держави та суспільства, визначених у п. 3.9 «Стратегії національної безпеки України» відповідно до Указу Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015, та, з іншого боку, постійно зростаючий інтерес науковців у галузі державного управління до сфери поведінки з твердими побутовими відходами [1-6].

Ціль статті. На основі запропонованого авторського підходу [7, 8] формування загальної методології оцінки

заходів щодо підвищення результативності механізмів державного управління, необхідно провести її предметну реалізацію та визначити низку першочергових системоутворюючих заходів у сфері безпеки поведінки з твердими побутовими відходами.

Виклад основного матеріалу. Загальна схема щодо формування заходів з підвищення результативності механізмів державного управління у сфері безпеки поведінки з твердими побутовими відходами наведена на рис 1.

Таким чином, практичними кроками щодо істотного покращення дієвості механізмів державного управління в сфері безпеки поведінки з твердими побутовими відходами слід вважати наступні заходи.

Доопрацювання проекту «Кодексу України про відходи» у частині визначення чітких механізмів державного управління щодо безпеки поведінки з твердими побутовими відходами, визначення сфер відповідальності між суб'єктами державного управління та відповідне прийняття як «Кодексу ...» так і низки підзаконних актів, наприклад, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поведінки з відходами для запобігання негативної дії відходів кінцевого споживання продукції на навколишнє природне середовище».

Насамперед, доопрацювання повинні торкнутися, по-перше, питань управління безпекою поведінки з побутовими відходами в населених пунктах (забезпечення безпеки роздільного накопичення, транспортування та переробки відходів, визначення додаткових витрат на безпеку та джерела їх фінансування, обов'язки суб'єктів процесу поведінки з побутовими відходами в частині загальної та спеціальної безпеки), по-друге, питань з організації

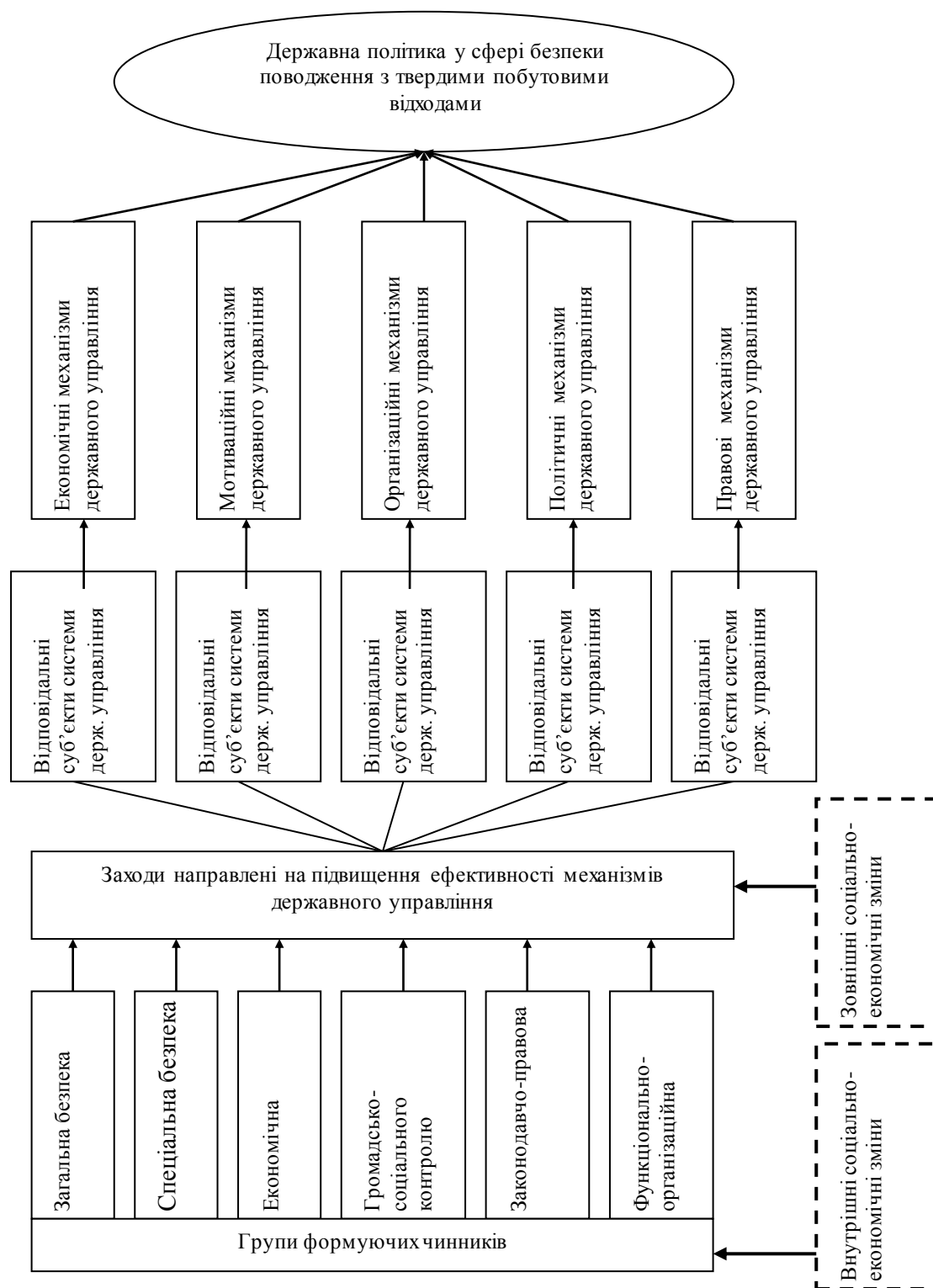

Рис. 1. - Схема реалізації процедури удосконалення результативності механізмів державного управління у сфері безпеки поведінки з твердими побутовими відходами.

безпеки діючих та законсервованих наземних звалищ відходів (правовий стан аналогічний до об'єктів підвищеної екологічної та техногенної небезпеки з відповідними структурними змінами суб'єктів (підрозділів ДСНС України) як гарантів їх безпечного функціонування протягом етапу життєдіяльності 10-40 років; відповідальність за безпечне функціонування та консервування, правове та організаційне закріплення за суб'єктами процесу поведінки з ТПВ профілактичних

заходів з безпеки і ліквідації аварій та надзвичайних ситуацій, відповідні механізми та джерела фінансування).

Відповідальними суб'єктами з цього напрямку повинні бути на рівні формування та подання законотворчих пропозицій Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) та Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України); на рівні законодавчого супроводження

Комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Верховної Ради України.

Зазначені комплексні заходи суттєво поліпшать, насамперед, результативність політичних, правових та організаційних механізмів державного управління, та частково економічних та мотиваційних механізмів.

Сфера відповідальності за імплементацію вимог законодавства країн ЄС щодо безпеки поводження з твердими побутовими відходами повинна бути чітко поділена: в частині загальної безпеки – Мінприроди України, в частині спеціальної безпеки – ДСНС України.

Також до системоутворюючих заходів, направлених на удосконалення правових та організаційних механізмів державного управління у сфері дослідження, слід віднести проведення чіткої організаційної та функціональної розмежованості між окремими суб'єктами державного управління в частині відповідальності за організацію та дієвість підтримання заходів безпеки на етапах поводження з твердими побутовими відходами, що потребує внесення відповідних змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 09.10.2013 р. №787 «Порядок утворення, завдання та функції формувань цивільного захисту» та Наказу МВС України від 31.01.2015 р. №113 «Про затвердження Примірною положення про формування цивільного захисту».

Стосовно дієвості виконавчої вертикалі у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами (насамперед, це стосується чіткого визначення та вдосконалення організаційно-правових механізмів державного управління). Сьогодні структура та функції виконавчої вертикалі визначені у цілій низці нормативних документів, а саме: Закони України «Про відходи», «Про благоустрій населених пунктів», «Про житлово-комунальні послуги», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». Відповідно до даних документів центральні та місцеві органи виконавчої влади здійснюють свою діяльність в сфері поводження з ТПВ в межах, визначених законодавством. Відсутність системності та узгодженості між зазначеними нормативно-правовими актами призвела до однобічного трактування безпеки поводження з ТПВ як виключно санітарно-гігієнічних та екологічних аспектів, залишив загрози техногенного (частково пожежного як частини техногенного) характеру майже поза уваги законодавчо-нормативного поля. У зв'язку з цим, до положень «Кодексу про відходи...» повинна бути включена норма, яка має чітко визначити сферу безпеки поводження з ТПВ як сферу протидії екологічним, техногенним та санітарно-гігієнічним загрозам суспільству та території.

В межах зазначеного підходу до компетенції Кабінету Міністрів України у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами у відповідності до норм «Кодексу про відходи...» повинна належати:

- реалізація державної політики у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами;
- забезпечення розроблення і виконання загальнодержавних та міждержавних програм поводження з ТПВ, у тому числі питань сфери безпеки;

- забезпечення організаційно-економічних засад у сфері безпеки поводження з ТПВ, впровадження комплексу заходів, направлених на оновлення технологій переробки відходів, стимулювання роздільного збирання та утилізації ТПВ як безпосередніх елементів безпеки;

- координація роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері безпеки поводження з ТПВ (екологічної – через Мінприроди, техногенної – через ДСНС України);

- затвердження переліків окремих видів відходів за рівнем безпеки (збирання, перевезення, утилізації, накопичення), за рівнем використання як вторинної сировини;

- затвердження переліку операцій, пов'язаних з безпекою утилізації та видалення відходів;

- організація підготовки фахівців як в цілому у сфері поводження з відходами, так і у сфері безпеки;

- забезпечення участі України у міжнародному співробітництві у сфері безпеки поводження з відходами.

До компетенції (загальні питання) центральних органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища (Мінприроди) та природно-техногенної безпеки (*ДСНС України*) повинно належати:

- координація роботи інших спеціально уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами та контролю за дотриманням вимог екологічної та техногенної безпеки;

- здійснення державного контролю за дотриманням вимог екологічної та техногенної безпеки;

- проведення в установленому законодавством порядку державної експертизи (в частині екологічної безпеки, в частині техногенної та пожежної безпеки) науково-дослідних і технологічних розробок та проектно-кошторисної документації на будівництво і реконструкцію підприємств, установок, полігонів, комплексів, споруд, інших спеціально відведених місць чи об'єктів щодо дотримання вимог законодавства та нормативів під час утворення, оброблення, утилізації та видалення відходів.

Потрібне чітке розмежування наступних завдань за напрямками відповідальності як у частині екологічної безпеки (Мінприроди), так і в частині техногенної безпеки (ДСНС України):

- внесення пропозицій Кабінету Міністрів України щодо встановлення нормативів плати за розміщення відходів, затвердження загальнодержавних нормативів поводження з відходами;

- здійснення контролю за веденням суб'єктами підприємницької діяльності первинного обліку утворення, збирання, оброблення, утилізації та видалення відходів та їх паспортизацією;

- створення інформаційно-аналітичних систем і банків даних про обсяги утворення та поводження з відходами;

- встановлення відповідно до законодавства порядку здійснення операцій у сфері поводження з відходами;

- погодження проектів лімітів на утворення та розміщення відходів;

– погодження місць розміщення об'єктів поводження з відходами;

– здійснення контролю за складанням і веденням реєстру об'єктів утворення відходів та реєстру місць видалення відходів;

– участь у розробленні та погодженні нормативних документів, що регулюють питання безпеки поводження з відходами у частині законодавчої компетенції;

– забезпечення обміну інформацією з відповідними органами влади інших держав та міжнародними організаціями у сфері безпеки поводження з відходами;

– інші завдання, передбачені законами України.

До компетенції центрального органу виконавчої влади у галузі охорони здоров'я України (МОЗ) (та спільно з ДСНС України) у сфері безпеки поводження з відходами належить:

– здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за дотриманням державних санітарних норм, правил, гігієнічних нормативів під час утворення, збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів, а також під час ліквідації можливих техногенних аварій та їх наслідків;

– визначення пріоритетних заходів щодо охорони здоров'я людини від негативного впливу відходів у повсякденному та *аварійному* режимі функціонування процесу поводження з відходами;

– проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи проектно-кошторисної документації з метою визначення місць розташування та техніко-економічного обґрунтування проектів будівництва, розширення, реконструкції об'єктів поводження з відходами;

– видача висновків державної санітарно-епідеміологічної експертизи щодо об'єктів поводження з відходами;

– встановлення санітарно-гігієнічних вимог до продукції, що виробляється з відходів, та видача висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи на неї;

– методичне забезпечення та здійснення контролю при визначенні небезпечності відходів у повсякденному та *аварійному* режимі функціонування процесу поводження з відходами;

– інші завдання, передбачені законами України.

Наведені комплексні заходи є базовими для подальшої цілеспрямованої діяльності щодо удосконалення механізмів державного управління, оскільки виводять проблематику сфери безпеки поводження з твердими побутовими відходами де-юре до рівня де-факто (а саме, на рівень першочергових завдань з безпеки суспільства).

Прогнозованим підсумком проведених заходів повинна бути докорінна зміна суспільних відношень, тобто підвищення результативності механізмів державного управління у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами, що буде характеризуватися:

– наявністю дієвого законодавства, імплементованого як до вимог ЄС, так і сучасних вимог безпеки суспільства;

– чітким визначенням функцій та сфери відповідальності між суб'єктами виконавчої влади у частині питань безпеки;

– усвідомленням громадськістю, суб'єктами господарювання, органами місцевого самоврядування потреби у плануванні та впровадженні дієвих заходів безпеки (екологічної, техногенної, санітарно-гігієнічної) та необхідністю запровадження окремих різнорівневих загальногромадських курсів освіти з питань екологічної та техногенної безпеки;

– утворенням системи спеціалізованих підприємств різної форми власності у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами (на принципах прозорості та конкурентності);

– досягненням кінцевих результатів у запровадженні недорогих та ефективних систем муніципального управління процесами поводження з ТПВ (у тому числі з питань загальної та спеціалізованої безпеки) на теренах населених пунктів регіонів України;

– формуванням законодавчого-правової та мотиваційної бази для запровадження інституту дієвого громадського контролю у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами;

– запровадженням в населених пунктах, на базі загальноосвітніх начальних та дошкільних установах, програм з навчанням дітей, організації гуртків екологічної та техногенної безпеки, навчання мешканців;

– суттєвим зменшенням шкідливого впливу побутових відходів на навколишнє природне середовище, безпеку та здоров'я як людини, так і суспільства в цілому;

– зменшенням небезпечного навантаження на населені пункти від санкціонованих та несанкціонованих побутових відходів;

– значним зменшенням обсягів неінноваційних та небезпечних технологій утилізації (захоронення) твердих побутових відходів;

– виготовленням додаткової товарної продукції та отриманням частини необхідних інвестиційних коштів за рахунок сучасних технологій утилізації ресурсоцінних компонентів твердих побутових відходів;

– впровадженням нових технологій у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами;

– поліпшенням якості обслуговування та рівня техногенної та екологічної безпеки населених пунктів у сфері поводження з твердими побутовими відходами;

– перетворенням сфери поводження з твердими побутовими відходами (як в цілому, так і в частині безпеки) на рентабельну галузь.

Висновки: В ході дослідження було визначено низку першочергових загальнодержавних системоутворюючих заходів у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами. Подальші дослідження будуть направлені на визначення заходів та формування рекомендацій з організації дієвої регіональної та територіально-громадської політики безпечного поводження з твердими побутовими відходами.

Література

1. Шафоростова М.М. Удосконалення державного управління поводженням з відходами на основі розвитку функцій екологічного аудита: автореф. дис. ... к. держ. упр.: спец. 25.00.02

«Механізми державного управління» / М.М. Шафоростова. – Донецьк, 2006. – 28 с.

2. Берлінг Р.З. Державне управління поведженням з твердими відходами: автореф. дис. ... канд. екон. наук; спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Р.З. Берлінг. – Львів, 2004. – 22 с.

3. Хижнякова Н.О. Інвестиційне забезпечення реформування систем поведження з твердими побутовими відходами: автореф. дис. ... канд. екон. наук; спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.О. Хижнякова. – Львів, 2005. – 19 с.

4. Козаченко П.П. Механізми реалізації державної політики у сфері поведження з твердими побутовими відходами: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / П.П. Козаченко – Одеса, 2010. – 24 с.

5. Берюх О.В. Формування державної політики у сфері поведження з відходами виробництва та споживання: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.В. Берюх – Донецьк, 2013. – 25 с.

6. Ляшко І.І. Механізм державного управління вторинними сировинними ресурсами: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / І.І. Ляшко – Донецьк, 2006. – 23 с.

7. Олениченко Ю.А. Сутність базових понять у сфері державного управління безпекою поведження з твердими побутовими відходами / Ю.А. Олениченко, О.М. Соболю // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2015. – №1(47). – С. 109–117.

8. Олениченко Ю.А. Аналіз результативності впливу механізмів державного управління на процес поведження з твердими побутовими відходами на етапі їх формування / Ю.А. Олениченко, О.М. Соболю, М.М. Долгодуш // Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. – Х.: НУЦЗУ, 2015. – Вип. 2(3). – С. 121–132. – (Серія «Державне управління»).

References

1. Shaforostova M.M. *Udoskonalennja derzhavnogo upravlinnja povodzhennjam z vidhodami na osnovi rozvitku funkcyj*

ekologichnogo audita: avtoref. dis. ... k.derzh.upr.: spec. 25.00.02 «Mehanizmi derzhavnogo upravlinnja» / M.M. Shaforostova. – Donec'k, 2006. – 28 s.

2. Berling R.Z. *Derzhavne upravlinnja povodzhennjam z tverdimi vidhodami: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk; spec. 08.02.03 «Organizacija upravlinnja, planuvannja i reguljuvannja ekonomikoju» / R.Z. Berling. – L'viv, 2004. – 22 s.*

3. Hижнякова N.O. *Investicijne zabezpechennja reformuvannja sistem povodzhennja z tverdimi pobutovimi vidhodami: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk; spec. 08.08.01 «Ekonomika prirodokoristuvannja i ohoronu navkolishn'ogo sredovishha» / N.O. Hижнякова. – L'viv, 2005. – 19 s.*

4. Kozachenko T.P. *Mehanizmi realizacii derzhavnoi politiki u sferi povodzhennja z tverdimi pobutovimi vidhodami: avtoref. dis. ... k.derzh.upr.: spec. 25.00.02 «Mehanizmi derzhavnogo upravlinnja» / T.P. Kozachenko – Odesa, 2010. – 24 s.*

5. Berjuh O.V. *Formuvannja derzhavnoi politiki u sferi povodzhennja z vidhodami virobnictva ta spozhivannja: avtoref. dis. ... k.derzh.upr.: spec. 25.00.02 «Mehanizmi derzhavnogo upravlinnja» / O.V. Berjuh – Donec'k, 2013. – 25 s.*

6. Ljashko I.I. *Mehanizm derzhavnogo upravlinnja vtorninimi sirovinnimi resursami: avtoref. dis. ... k.derzh.upr.: spec. 25.00.02 «Mehanizmi derzhavnogo upravlinnja» / I.I. Ljashko – Donec'k, 2006. – 23 s.*

7. Olenychenko Ju.A. *Sutnist' bazovych ponyat' u sferi derzhavnogo upravlinnja bezpekoju povodzhennja z tverdymy pobutovymy vidhodamy / Ju.A. Olenychenko, O.M. Sobol' // Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnja: zb. nauk, pr. – Kh.: Vyd-vo KharPI NADU «Magistr», 2015. – N.1(47). – S. 109–117.*

8. Olenychenko Ju.A. *Analiz rezultativnosti vplyvu mehanizmov derzhavnogo upravlinnja na process povodzhennja z tverdymy pobutovymy vidhodamy na etapi jih formuvannja / Ju.A. Olenychenko, O.M. Sobol', M.M. Dolgodush // Visnyk Nacional'nogo universytetu cyvil'nogo zahystu Ukrajinu: zb. nauk, pr. – Kh.: NUCZU, 2015. – Vyp. 2(3). – S. 121–132. – (Serija «Derzhavne upravlinnja»).*

Olenychenko J.A.,

PhD student, Department of management and organization activities in civil protection, NUCPU

Sobol O.M.,

Doctor of Technical Sciences, Head of Department of management and organization activities in civil protection, NUCPU

Klimchuk Y.V.,

PhD, Associate Professor, Department of economic theory and law, KhNAHU

Ukraine, Kharkiv

THE QUESTION OF DEVELOPMENT SYSTEMICALLY IMPORTANT MEASURES TO IMPROVE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE AREA OF SAFETY MANIPULATION WITH SOLID WASTES

In the paper a number of systemically important measures to improve public administration mechanisms in the area of safety manipulation with solid wastes, based on theoretical principles of system analysis, is defined. It's allows in further to form an effective state, regional and territorial policy for development socio- economic area of the country, that includes modern global restrictions for environmental and technological safety.

Key words: *solid wastes, public administration mechanisms, technological and environmental safety*

УДК 351.862.4:659.1

Шведун В.О.,

к.е.н., старший науковий співробітник наукового відділу з проблем управління у сфері цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України, applevik@inbox.ru

Україна, м. Харків

МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ВИДІВ РЕКЛАМИ

У статті за допомогою методу узагальнення незалежних характеристик здійснено огляд існуючих моделей державного регулювання рекламного ринку та обґрунтовано вирішення важливої науково-практичної проблеми вдосконалення державного регулювання в сфері рекламної діяльності шляхом формування моделі державного регулювання інноваційними видами реклами. Наголошено на тому, що найбільш дієвою слід вважати таку модель, в якій державне регулювання сполучається з саморегулюванням рекламної діяльності.

Ключові слова: модель, державне регулювання, інноваційна реклама, саморегулювання рекламної сфери.

Постановка проблеми. На сучасному етапі дуже важливою науково-практичною проблемою є формування дієвої моделі державного регулювання інноваційних видів реклами, оскільки ринок реклами стрімко розвивається, відповідно, зростають обсяги інноваційної реклами, які можуть порушувати етичні, гуманістичні, моральні норми та, відповідно, наносити споживачам моральну та фізичну шкоду.

Останніми роками проблемам державного регулювання рекламної діяльності присвятили свої напрацювання такі вітчизняні вчені, як: Є.В. Ромат, Л.А. Микитенко, А.В.Гринько-Гузевська, В.В. Кир'якова та ін.

Проте актуальним залишається формування моделі державного регулювання інноваційних видів реклами,

яка відповідає існуючим потребам рекламного ринку та підтримує належну якість реклами.

Мета статті. Відповідно, метою даної статті є формування моделі державного регулювання інноваційних видів реклами.

Для досягнення поставленої мети в роботі було визначено та вирішено такі завдання:

– огляд існуючих моделей державного регулювання рекламного ринку;

– наукове обґрунтування необхідності формування дієвої моделі державного регулювання рекламного ринку виходячи з особливостей його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутися до світової практики, можна простежити три основні моделі регулювання ринку реклами (табл. 1) [1, с.58-63].

Таблиця 1 – Моделі державного регулювання рекламного ринку

Найменування моделі	Особливості державного регулювання
Перша	Регулювання рекламного ринку проводиться тільки державними органами
Друга	Рекламні відносини регулюються тільки самими учасниками ринку
Третя	Одночасно сполучається державне регулювання й саморегулювання рекламної галузі (Німеччина, Франція, Бельгія, Фінляндія).

Цілоком зрозуміло, що коригування рекламного законодавства обов'язково повинно враховувати інтереси представників рекламного ринку й здійснюватися за їхньої активної участі. Тільки така модель державного регулювання рекламного ринку дозволить приймати розумні й зважені рішення, що сприяють розвитку галузі й максимальному ефекту, як для державного бюджету, так і для самих учасників ринку.

Що стосується першої моделі, у відповідності до якої регулювання рекламного ринку здійснюється виключно

державними органами, то слід зазначити, що подібне регулювання поділяється на нормативно-правове та організаційне, які, в свою чергу, також підлягають подальшій класифікації (рис. 1) [2, с.138].

В цілому, до основних функцій регулювання рекламного ринку державними органами відносяться наступні:

– визначення рамкових умов функціонування суб'єктів ринку реклами, законодавче визначення економічних відносин, «правил ринкової гри», забезпечення їхнього дотримання;

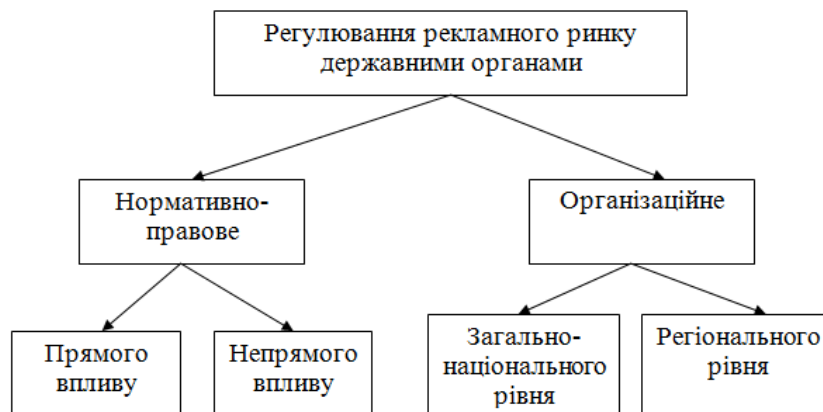

Рис. 1. – Структура регулювання рекламного ринку державними органами

- запобігання та припинення недобросовісної реклами, здатної ввести споживачів реклами в оману або завдати їм шкоди;
- попередження та припинення монополізму на ринку реклами;
- захист від несумлінної конкуренції в сфері реклами;
- залучення суб'єктів рекламної діяльності до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про рекламу;
- взаємодія з інститутами саморегулювання рекламної діяльності.

Відносно другої моделі державного регулювання рекламного ринку слід зазначити наступне. Діяльність громадських організацій, створених не тільки рекламистами, але й споживачами, розглядається як одна з форм суспільного саморегулювання. Метою численних рекламних асоціацій стала боротьба з несумлінною конкуренцією в сфері рекламного бізнесу, викорінювання недобросовісної реклами, що наносить шкоду іміджу всіх рекламистів. У своїй діяльності асоціації вживають зусилля для пом'якшення критики реклами з боку широкої громадськості й запобігання ескалації держави в проблеми галузі. Рекламний бізнес зацікавлений у саморегулюванні для боротьби з нечистою конкуренцією, наприклад, коли фірмам, що роблять ставку на сумнінність стосовно клієнтів, треба позбутися від конкурентів, що залучають споживача привабливими обіцянками, які не відповідають дійсності з погрозою прийняття законів, що обмежують рекламну діяльність фірм-виробників. З погляду держави саморегулювання є привабливим, тому що знімає з її наглядових органів частину відповідальності й окремих обов'язків, наприклад, проведення моніторингу й оцінки рекламної діяльності фірм. Крім цього, організації саморегулювання можуть взяти на себе консультування підприємців з питань відповідності їхньої діяльності рекламному законодавству. В цілому органи саморегулювання сприяють державному контролю за дотриманням законодавства в сфері реклами. Саморегулювання припускає добровільний контроль організацій бізнесу за поведінкою у сфері реклами, заснований не тільки на

чинності закону, але й на правилах, установлених самим діловим співтовариством.

Громадські саморегулювальні організації розробляють стандарти в рекламній діяльності, визначають етичні норми рекламних кампаній виробничих фірм і корпорацій. Вони також виконують функцію впливу на порушників або арбітражні функції у випадку скарг своїх членів на порушника етики рекламного бізнесу. Таким чином, громадські саморегулювальні організації виступають як солідні, авторитетні утворення, що роблять досить істотний регулюючий вплив на рекламний ринок країни.

Громадські саморегулювальні організації займаються також питаннями уніфікації й стандартизації в рекламному менеджменті. Цей вид діяльності рекламних агентств субсидіюється, як правило, великими фірмами, оскільки уніфікація й стандартизація дають саме їм більші переваги перед дрібними фірмами. Останні не мають достатніх фінансових й виробничих коштів, щоб швидко адаптувати свою рекламну технологію до нових стандартів.

Ще одним напрямком діяльності громадських саморегулювальних організацій є підтримка зв'язку з державними органами, що здійснюють нагляд за рекламою, тобто подібні утворення служать сполучною ланкою між рекламними фірмами й урядовими закладами, встановлюючи для обох сторін взаємовигідний зворотний зв'язок.

Крім того, в якості напрямку діяльності громадських саморегулювальних організацій можна визначити захист і допомогу своїм членам. Об'єднання бере на себе зобов'язання захищати їхні професійні інтереси, надавати специфічні послуги. До останніх відносяться надання членам асоціації нової інформації, що надійшла від державних або інших установ, матеріальна підтримка молодих фахівців, навчання в рамках об'єднання рекламному менеджменту, обмін досвідом, організація демонстраційних заходів та ін.

На рис. 2 узагальнено усі зазначені вище функції громадських саморегулювальних організацій в сфері реклами [3, с.128–132].

В цілому, можна вказати на низку переваг саморегулювання перед державним регулюванням: воно є мобільнішим й швидше відгукується на нові явища в

рекламі, є менш формалізованим. Норми самоврядування підходять до розгляду конкретних питань найчастіше більш реалістично, ніж це робиться за допомогою законодавства, вони можуть розглядати конкретні дії фірми з погляду не тільки формальних правил, але й здорового глузду. Зокрема, органам саморегулювання в рекламі властиві такі характерні риси:

– незалежність від уряду й зацікавлених груп;

– самостійність у прийнятті рішень;
– вони засновані та фінансуються рекламною індустрією;
– мають можливість впроваджувати власні рішення в житті;
– користується практичною й моральною підтримкою рекламною індустрією;
– безкоштовно й відкрито проводять процеси розгляду звернень споживачів.

Рис. 2. – Функції громадських саморегулювальних організацій в сфері реклами

В цілому, найбільш ефективною вважається третя модель регулювання рекламного ринку – одночасне сполучення регулювання й саморегулювання рекламної галузі. Відповідно, доцільно розробити модель державного регулювання інноваційних видів реклами, в якій буде відображено взаємодію державних органів законодавчої влади з громадськими саморегулювальними організаціями в сфері реклами стосовно визначення законодавчих й етичних норм інноваційної реклами в контексті реалізації державної політики в сфері рекламної діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, в результаті проведених досліджень було отримано такі висновки.

1. Огляд існуючих моделей державного регулювання рекламного ринку дав можливість стверджувати, що найбільш дієвою є модель, в якій державне регулювання сполучається з саморегулюванням в сфері реклами.

2. Обґрунтовано необхідність формування моделі державного регулювання інноваційної реклами, в якій державні органи законодавчої влади будуть ефективно співпрацювати з громадськими утвореннями з метою визначення законодавчих й етичних норм інноваційної реклами в контексті реалізації державної політики в сфері рекламної діяльності.

Результати, отримані в ході проведення дослідження, дозволять суттєво вдосконалити державно-управлінські процеси, що стосується рекламного ринку України в сучасних перехідних умовах.

Література

1. Мікитенко Л.А. Державний контроль рекламної діяльності в Україні: монографія / Л.А. Мікитенко. – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2011. – 142 с.
2. Ромат Є.В. Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю в перехідних умовах: монографія / Є.В. Ромат. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – 380 с.
3. Кир'якова В. В. Нормативно-правовий аспект регулювання реклами в Інтернет-середовищі / В.В. Кир'якова / Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 1. – С. 128–132.

References

1. Mikitenko, L.A. (2011), *Derzhavnyy kontrol' reklamnoyi diyal'nosti v Ukraini*, [State control of advertising activity in Ukraine], Kyiv, p. 142.
2. Romat, E.V. (2003), *Transformatsiya modeli derzhavnoho upravlinnya reklamnoyu diyal'nistyu v perekhidnykh umovakh*, [Transformation of model of the government by advertising activity in transitive conditions], Kyiv, p. 380.
3. Kirjakova, V.V. (2013) "Normatyvno-pravovyy aspekt rehulyuvannya reklamy v Internet-seredovyshchi", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 128–132.

Shvedun V.O.,

Candidate of economic sciences, senior scientific employee of scientific department on problems of civil protection management of National University of Civil Protection of Ukraine, applevik@inbox.ru

Ukraine, Kharkiv

MODEL OF INNOVATIVE ADVERTISING KINDS' STATE REGULATION

The review of existing models of advertising market state regulation is carried out and the decision of the important scientifically-practical problem of improvement of state regulation in advertising activity sphere by formation of model of advertising innovative kinds state regulation is proved in the article by means of the independent characteristics' generalization method. The accent is made on those fact, that model, in which state regulation is combined with advertising activity self-regulation, should be considered the most effective one.

Key words: *model, state regulation, innovative advertising, advertising sphere self-regulation.*

УДК 316.334.2

Варга Н.І.,

*к.соц.н., доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Ужгородського національного університету, Ignatola@list.ru**Україна, м. Ужгород*

ПРОБЛЕМА САМОЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ РЕГІОНУ

У статті досліджено питання самозайнятості молоді, як способу виживання у скрутній життєвій ситуації. За умови покращення ситуації на ринку праці молодь може віддати перевагу роботі за наймом або ж надалі залишитися у секторі самостійної зайнятості. Самозайнятість як тип економічної поведінки можна охарактеризувати, з одного боку, як стратегію забезпечення умов життєдіяльності у мінливій життєвій ситуації та вирішення проблеми безробіття, а з другого, – як перший крок у реалізації підприємницької поведінки.

Ключові слова: самозайнятість, молодь, вибір робочого місця, формальний неформальний сектор економіки.

Постановка проблеми. Проблема працевлаштування постає перед кожною молодою людиною ще в підлітковому віці, коли вирішується питання про подальше працевлаштування або вступ до вузу. При чому часто визначається не сама молодь, а батьки роблять визначальний вплив на прийняття рішення щодо майбутнього. Не менш важливим є факт, що значна кількість випускників вибирає для себе вищу освіту, тим самим погіршуючи і так важку ситуацію на ринку праці. Останнім часом все частіше говорять про перенасичення кількості спеціалістів з вищою освітою, про безробіття серед випускників вищих навчальних закладів і про дефіцит кваліфікованих працівників.

Актуальність проблем зайнятості молоді і її регуляції пов'язана з особливістю молоді як соціальної групи, її роллю в майбутньому суспільстві. Втрата інтелектуального і «людського» потенціалу молодого покоління особливо важлива, тому потребує значної уваги в умовах формування ринку праці.

Метою роботи є дослідити основні аспекти молодіжної само зайнятості та безробіття регіональному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Питань безробіття та працевлаштування молоді займаються такі вчені, як Д.Л. Богиня, О.А. Грішнова, Л.Г. Сокурянська, Е.М. Лібанова, М.С.Мутяк, В.В. Онікієнко, С.І. Пирожков, В.О. Покришук, С.А. Щудло та інші.

Зайнятість молоді як проблема може містити декілька аспектів. Один із них – погляд на молодіжне безробіття як джерело соціальної напруги, масову міграцію за кордон, зростання форм девіантної і маргінальної поведінки у формі криміналізації, екстримізму, політичної апатії або екстремізму. Усі інші форми зайнятості (тимчасова зайнятість, неповна зайнятість, недозайнятість, надзайнятість, самостійна зайнятість, неформальна зайнятість) розглядаються як нестандартні. Особи, які прагнуть самореалізуватись, не знаходячи роботи, часто знаходять для себе вихід у

самозайнятості і підприємстві. Цей шлях також не є надто легким, тому що більшість може зіштовхнутись із значною кількістю проблем як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Самозайнятість може розглядатись як нестандартна зайнятість – це трудова діяльність, яка реалізується за певних умов: нерегламентованого робочого часу; відсутності трудового контракту або укладеного на певний термін (виконання конкретного обсягу робіт) тощо.

Економічна поведінка детермінується інституційними змінами, що мають місце в сучасному українському суспільстві. Така поведінкова модель, як самозайнятість, ґрунтується на реалізації власних інтересів з метою забезпечення належних умов життєдіяльності, самореалізації та мотивації на самостійне забезпечення роботою [1, с.306].

Трактування поняття «самозайнятість» і досі залишається дискусійним, і його розглядають у двох аспектах:

1) звуженому, коли йдеться про тих, хто працює одноосібно, без залучення інших працівників, на будь-якій (оплатній чи безоплатній) основі;

2) розширеному, який пов'язаний з індивідуальною трудовою діяльністю на мікропідприємстві з чисельністю працюючих до п'яти осіб.

В Україні в основу визначення самозайнятості покладено саме перший підхід. Відповідно до методологічних положень Держкомстату щодо класифікації та аналізу економічної активності населення самостійно зайняті – це особи, зайняті індивідуальною трудовою діяльністю, яку здійснюють самостійно, тобто без залучення постійних найманих працівників. Із прийняттям Податкового кодексу (2011р.) в Україні було вперше законодавчо визначено категорію «самозайняті». Стаття 14.1.226 Податкового кодексу України передбачає визначення самозайнятої особи як платника податку, який є фізичною особою-

підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність [2,с.91].

Під самозайнятістю Р. Аронсон розуміє альтернативний спосіб заробітку, що реалізується індивідом шляхом продажу власної праці. Окремі дослідники розглядають її як різновид підприємницької діяльності, що не потребує регулярного (постійного або періодичного) залучення найманих працівників або членів сім'ї (О. Позняк). Інші трактують самозайнятість як індивідуальну трудову діяльність у сферах дрібного виробництва та послуг, використовуючи власні засоби виробництва за умови автономії й відсутності організованого контролю в трудовому процесі та без застосування найманої праці.

Характеризуючи самозайнятість таким чином, О. Іващенко зауважує, що такого роду діяльність є дещо відмінною від класичного підприємництва, оскільки інноваційність економічної діяльності не є її обов'язковою умовою.

У нашій роботі ми розглядаємо самозайнятість у поєднанні звуженого та розширеного аспектів як альтернативний спосіб заробітку, який передбачає виконання робіт за винагороду, створення власного місця докладання трудових зусиль, фінансування усіх видатків власним коштом, використання власних чи орендованих засобів виробництва та одноосібне розпорядження результатами трудової діяльності.

Сектор самостійної зайнятості включає роботодавців (осіб, які працюють на власному мікропідприємстві й наймають для роботи на ньому до п'яти працівників); самозайнятих (дрібних підприємців у сфері торгівлі чи послуг, що мають юридичний статус, та осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю без офіційного оформлення); безкоштовно працюючих членів сім'ї (осіб, які працюють без оплати на сімейному підприємстві, що очолює родич).

Діяльність суб'єктів самостійної зайнятості базується на вільному виявленні ініціативи, індивідуальних здібностях, організованості, готовності працювати в конкурентному ринковому середовищі не лише для отримання прибутку, але й забезпечення належних умов життєдіяльності [3,с.57].

Сутність самозайнятості як типу економічної поведінки полягає у тому, що людина сама знаходить для себе джерело доходів, забезпечує адекватні її потребам рівень і умови життя в результаті економічної діяльності, яка регламентована суспільними та економічними нормами. Під типом економічної поведінки ми розуміємо певний алгоритм вчинків і дій, що має узагальнюючий характер для певної категорії суб'єктів економічної діяльності.

Як соціально-економічне явище самозайнятість зумовлена економічною кризою, наслідком якої є зростання рівня безробіття та обмеження попиту на найману працю; низьким рівнем оплати праці на державних підприємствах; становленням ринкового світогляду. Економічним підґрунтям самозайнятості є приватна власність на засоби виробництва, а базовими принципами – свобода вибору сфери трудової діяльності, економічна самостійність та відповідальність [4,с.39].

Характерною ознакою є самокерованість, яка поєднує в собі активність і вміння організувати свою економічну діяльність, знаходити вихід у різних ситуаціях, використовуючи мережу соціальних зв'язків. Саме економічна активність (вияв індивідуальності, самореалізації, рівень економічної взаємодії із зовнішнім середовищем) є однією з передумов, що формує схильність до самозайнятості, яка залежить від низки як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Внутрішні чинники мають суб'єктивний характер, тобто визначаються потребами, інтересами, цінностями та ціннісними орієнтаціями і пов'язані насамперед з особистісними характеристиками людини (стать, вік, освітній рівень, стан фізичного здоров'я, професія, особистий досвід).

Зовнішні (об'єктивні) чинники визначаються соціально-економічним становищем суспільства, тобто умовами, що сприяють активізації ділової активності; соціально-демографічною структурою населення; організацією, оплатою, стимулюванням й умовами праці; рівнем безробіття тощо. Зазначені чинники формують системну взаємодію особистісного потенціалу та чинників зовнішнього середовища, що призводить до поведінкової активності як основи самозайнятості [5,с.62].

Від традиційної зайнятості з регулярною винагородою самозайнятість відрізняється властивою їй автономією й індивідуальною спрямованістю в трудовому процесі, що сприяє поступовому формуванню принципово нової верстви економічно активного населення, яка відмовилася від патерналістських очікувань. Саме в цьому полягає соціальна цінність самозайнятості [6,с.74].

Найоптимальнішим проявом самозайнятості є підприємницька діяльність, яка охоплює систему дій та вчинків, пов'язаних із створенням власної справи, діловою активністю, ризиком, і зорієнтована на залишковий дохід. Ринкове середовище розширює свободу вибору сфери докладання трудових зусиль, можливості застосування праці, що в поєднанні з відповідальністю господарських суб'єктів за результати виробництва сприяє розвитку ефективних форм самостійної зайнятості, зокрема малого підприємництва.

Важливо зазначити, що за умов ринкових трансформацій самозайнятість для певної частини населення – спосіб виживання у скрутній життєвій ситуації. За умови покращення ситуації на ринку праці вона може віддати перевагу роботі за наймом або ж надалі залишитися у секторі самостійної зайнятості. Самозайнятість як тип економічної поведінки можна охарактеризувати, з одного боку, як стратегію забезпечення умов життєдіяльності у мінливій життєвій ситуації та вирішення проблеми безробіття, а з другого, – як перший крок у реалізації підприємницької поведінки. Перехід самозайнятості у підприємницьку діяльність є соціальним індикатором зрілості суб'єкта індивідуальної трудової діяльності [7,с.36].

Сфера самозайнятості існує у вигляді формального, неформального і нелегального секторів.

Перший сектор – формальний – представлено офіційно зареєстрованою діяльністю. До нього відносять роботодавців і безплатно працюючих членів їхніх сімей,

а також зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю громадян. Неформальний сектор самозайнятості – це сукупність інституційних одиниць з рисами домашніх господарств, які являють собою невеликі групи людей, що живуть в одному й тому самому приміщенні, повністю або частково об'єднують свої доходи і майно, спільно споживають певні продукти і послуги. Домашні господарства є водночас споживчими одиницями і учасниками виробничої діяльності через безпосередню зайнятість членів сім'ї на власних некорпоративних підприємствах, діяльність яких здійснюється без створення юридичної особи як з використанням тимчасової найманої робочої сили, так і без її залучення [8,с.35].

З точки зору економіки перший і другий сектори є сферою простого товарного виробництва. При цьому другий сектор самозайнятості не реєструється державними органами, що відповідає вимогам чинного законодавства. Що ж стосується третього сектору самозайнятості, то він є сферою порушення чинного законодавства, а тому виступає як нелегальний і неконтрольований. Склад цього сектору неоднорідний. За мотивацією можна виділити дві групи людей:

1) ті, що займаються нелегальною діяльністю тимчасово, в умовах стабілізації економіки перейдуть у формальний сектор;

2) громадяни, які займатимуться даною діяльністю за будь-яких умов. Кількість громадян, зайнятих у цьому секторі не піддається точному підрахунку [9,с. 53].

Так згідно результатів дослідження «Проблеми оплати праці і зайнятості в оцінках громадян України та експертів», проведеного Центром Разумкова у квітні 2010 р. Більшість (57,2%) громадян повідомляють, що в їх регіоні дуже поширене тривале безробіття, 67% громадян і 49,1% експертів вказують на значне поширення безробіття серед молоді; відповідно, 66,9% і 60,4% експертів – на безробіття серед сільського населення. Саме ці показники показують значимість проблем молодіжного безробіття, а також жителі Заходу найрізше вказують на значну поширеність тривалого безробіття тенденцій (51%) – на значне поширення в їх регіоні трудової міграції за кордон (в інших регіонах таку відповідь дають від 17% до 21% опитаних) [10].

Таблиця 1 – Поширення в регіонах молодіжного безробіття

		Регіони				Вік				
		Захід	Центр	Південь	Схід	18-29р.	30-39р.	40-49р.	50-59р.	60 р. і с-ше
Безробіття серед молоді	Дуже поширене	60,7	58,7	83,8	71,3	64,7	69,5	66,8	69,1	66,2
	Певною мірою поширене	36,2	32,4	14,2	21,6	29,0	24,7	28,1	25,8	26,0
	Є окремі випадки	2,3	7,5	0,7	5,1	4,9	4,3	4,2	3,6	5,7
	Важко відповісти	0,8	1,4	1,3	2,0	1,4	1,5	0,9	1,5	2,0

Проблему зайнятості і самозайнятості молоді можна розглядати з соціально-психологічної точки зору, як готовність молоді до самореалізації і професійно-трудої діяльності. При такому підході молоді безробітні розглядаються не як пасивні жертви економічної кризи, а як «активні суб'єкти, які діяльністю і своєю поведінкою впливають на те, на скільки позитивним і безболісним буде для них період пошуку роботи [11,с.25].

Підхід до молоді як до суб'єктів соціальної активності і розвитку, який здатний виробити індивідуальний зміст, саморозвиток і становлення – втілення своїх сил і здібностей у формі діяльності. Поняття молоді як суб'єкта пов'язано із такими суб'єктивними якостями, як свобода, творчість, відповідальність. Молода людина, яка володіє адекватною самооцінкою, що має установку на самореалізацію, реалізацію своєї «Я-концепції», відповідальність за свій вибір і буде більш конкурентоздатним і мобільним на ринку праці. У випадку відсутності роботи молодь повинна бути готовою до активної поведінкової стратегії на ринку

праці, володіти здатністю поведінки і подолання соціально неблагополучної ситуації.

Питання зайнятості молоді може бути сформульована як протиріччя між потребами молоді в професійно-трудої самореалізації і зацікавленість суспільства в їх задоволенні, з однієї сторони, і відсутністю ефективного механізму регулювання зайнятості молоді в регіоні, з іншої сторони.

Сформульована проблема містить в собі констатуючу частину: як самореалізуватися молоді в умовах економічного спаду, зростання безробіття, відсутності ефективного механізму регуляції зайнятості молоді.

Саме поняття зайнятості може розглядатись з різних позицій: не тільки, як стан, але і як процес, результат здійснення певних дій, оптимізаційних технологій.

Зайнятості як соціальний процес включає в себе певні види і форми. Варто зупинитись на трьох стадіях зайнятості, а саме підготовча стадія, навчальна стадія, виробнича стадія. На підготовчій стадії проходить професійна орієнтація, професійне самовизначення, вибір професії. Саме на цьому етапі відбувається «первинне» включення в трудову діяльність – набуття

професійних навичок, пізнання навколишнього світу (часто його «жорстокості»), формування професійної мотивації. Саме ця стадія може заклати освітню підготовку молоді. На другій стадії відбувається цілеспрямоване набуття професійних знань, тобто професійна підготовка, формування професійної готовності до здійснення виробничої діяльності. Зрозуміло, що деколи ці знання виявляються занадто теоретичними і не дозволяють їх повністю реалізувати на практиці. Саме ці два етапи пов'язані з навчальною діяльністю і здійснюються в рамках таких соціальних інститутів як сім'я (на першій стадії), школа, професійні навчальні заклади (на другій стадії).

Третя стадія – безпосередня професійна діяльність на робочому місці. На всіх стадіях можливі наступні форми зайнятості: – постійна або повна зайнятість; – тимчасова або часткова, незайнятість або самозайнятість населення.

У 2006-2014 роках певних змін зазнала вікова структура неформально зайнятих. За даними Державної

служби статистики України, частка неформально зайнятих серед зайнятого населення працездатного віку збільшилася, а серед населення після працездатного віку (60-70 років) – навпаки зменшилася. У першій половині 2014 року частка неформально зайнятих серед осіб 15-24 років становила 32%, серед осіб 25-29 років – 24,7%, серед осіб 30-34 років – 23,1%, серед осіб 35-39 років – 23,3%, серед осіб 40-49 років – 23,1%, серед осіб 50-59 років – 22,5%, серед осіб 60-70 років – 42,7% (див. таблицю 1). Як бачимо, найвищий рівень неформальної зайнятості зафіксований серед молоді (15-24 роки) та осіб похилого віку (60-70 років). Зауважимо, що представники саме цих вікових груп є найменш соціально захищеними в країнах периферійного капіталізму, до яких належить й Україна. Дискримінація молоді та пенсіонерів (так званий ейджизм) у доступі до офіційних робочих місць, а також невеликий розмір отримуваних ними державних соціальних трансфертів (стипендії, пенсії) змушує шукати неформальних джерел отримання додаткових засобів існування [12,с.53].

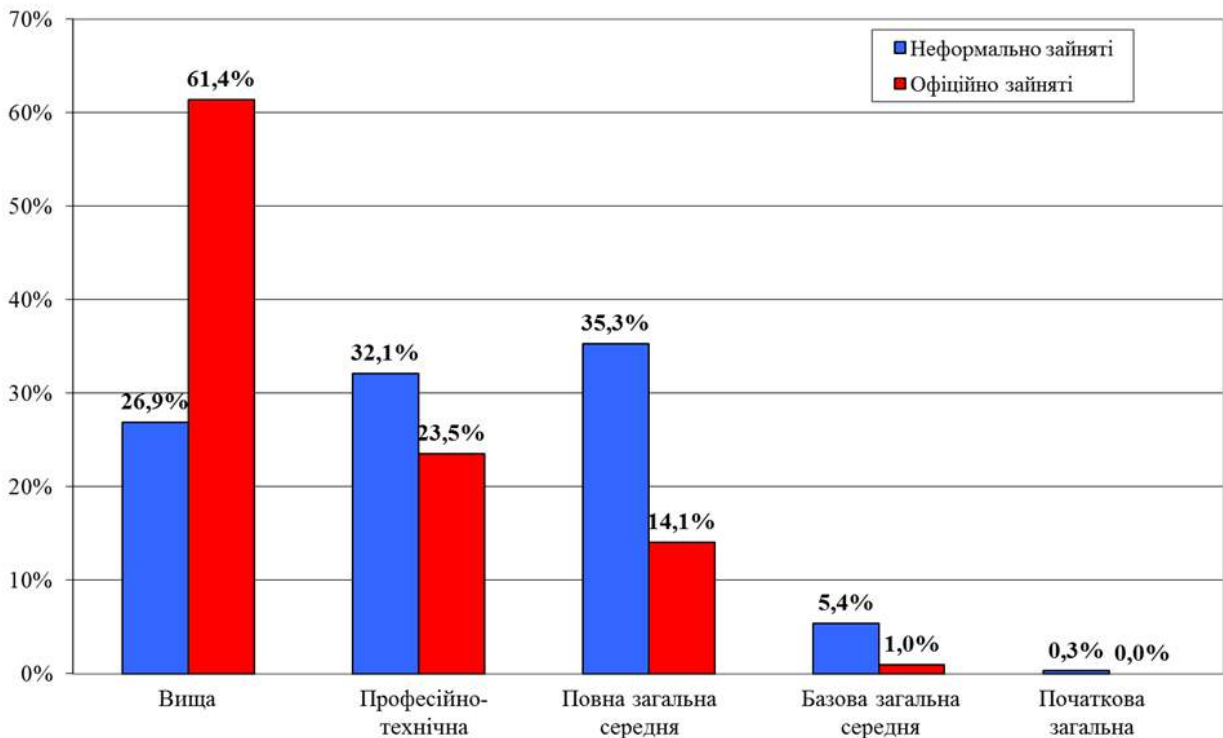

Рис.1. – Порівняння зайнятих в офіційно і неофіційно в освітньому розрізі

В травні 2015 року було проведено опитування молоді, що живе на прикордонні Угорщини, під назвою «Молодь на пограниччі Центрально-Східної Європи». Було опитано 472 учні 11 класів 3 районів області (Ужгородському, Берегівському, Виноградівському) та містах Ужгород та Берегово.

Досить цікавими виявилися результати відповіді на питання, щодо зайнятості і досвіду зайнятості. Так близько 32,4% випускників відповіли про досвід зайнятості в неофіційній сфері, без контракту; 14,6% працювали неповний робочий день, а взагалі не працювало – 36,0% молодих людей (Таб.2).

Таблиця 2. – Відповіді на питання щодо досвіду зайнятості

	Кількість відповідей	Відсотки, %	Кумулятивний відсотки
Оплачувана праця,(трудовий договір, контракт)	44	9,3%	9,6%
Повний чи неповний робочий день	69	14,6%	15,1%
Неофіційна праця, без контракту	153	32,4%	33,5%
Волонтерство	18	3,8%	3,9%
Оплачувана практика	11	2,3%	2,4%
Інший вид праці	7	1,5%	1,5%
Не працював	170	36,0%	37,2%
Разом	472	100,0%	103,3%

Основними сферами зайнятості молоді виступили сфера обслуговування – 20, 2%, будівництво - 17,2% (переважає чоловіча стать), далі по значимості виступає торгівля – 12,6% та сільське господарство – близько 6% молоді. Як на зайнятість в сфері сільського господарства, то він є досить низьким, особливо для сільського населення. Здається, що більшість молоді не вважає роботу по господарству, на полі, як сферу зайнятості. Існує зайнятість, що приносить прибуток, та сфера самозабезпечення, що виступає як норма щоденного існування людини в сільській місцевості.

Уявлення молоді про своє професійне майбутнє є досить цікавими, що відповідає сучасним тенденціям поширення інформаційних технологій, відсутності

необхідності бути на роботі восьмигодинний робочий день, а поширення тенденцій вільного графіку зайнятості. Однією з форм може бути фрілансерство, який самі шукають собі проекти, можуть одночасно працювати на декілька фірм. В Україні фрілансерами переважно називають людей, що виконують будь-яку роботу через мережу Інтернет, віддалено. Результати відповідей щодо уявлень молоді про своє професійне майбутнє. Щодо майбутньої зайнятості переважає відповідь – Стабільна, надійна робота, яку можна виконувати як на робочому місці, так і вдома (дистанційна з використанням Інтернету, комп'ютера чи мобільного телефону) – 41,2%. (Таб.3).

Таблиця 3 – Уявлення молоді про професійне майбутнє

	Кількість відповідей	Відсотки,%	Ком. відсотки, %
Стабільна, надійна робота – щоденна праця декілька годин в однаковий час на робочому місці	159	34,0	34,9
Стабільна робота, яку можна виконувати як на робочому місці, так і вдома (дистанційна з використанням Ін-ту, ком-ра чи моб.тел-ну)	193	41,2	77,2
Робота вдома, незалежно від тривалості та типу договору, укладеного з роботодавцем	25	5,3	82,7
Робота на повний робочий день з можливістю додаткових підробітків	34	7,3	90,1
Робота тільки за договором, тимчасовий контракт	29	6,2	96,5
Інша, напиши в кількох словах яка	15	3,2	99,8
Разом	456	97,4	100,0

Висновки. На основі аналізу ряду соціологічних досліджень, досвіду діяльності служби діяльності варто розробити наступні рекомендації, а саме добитися більш ефективної взаємодії із зацікавленими органами, підприємствами і організаціями з ціллю створення банку вакансій по працевлаштуванню молодих людей, задоволення потреб роботодавців в першу чергу в кадрах робітничих професій. Досить цікавим є проекти по укладенню договорів між роботодавцями і

конкретними навчальними закладами на підготовку кадрів відповідних професій при чому на короткострокову перспективу. Варто звернути увагу на гарантоване перше робоче місце молоді, розширення інформаційного поля в сфері молодіжної зайнятості, створення власної справи та можливостей самозайнятості для попередження масової міграції, дезадаптації та криміналізації молоді.

Література

References

1. Кузнецова В.Н. Социология молодежи. / В.Н. Кузнецова. – М.: Гардарики, 2007.
2. Огаренко В.М. Соціологія праці: Навч. посіб. / В.М. Огаренко, Х.Д. Малахова. – К.: Либідь, 2001. – 306 с.
3. Баланда А. Л. Державна політика впливу на ринок праці як системний процес у конкурентній економіці / А.Л. Баланда // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 86-94.
4. Буряк П.Ю. Економіка праці й соціально-економічні відносини / П.Ю. Буряк, Б.А. Карпінський, М.І. Григор'єва – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 440 с.
5. Генкин В. М. Экономика и социология труда: учебник / В.М. Генкин. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2000. – 399 с.
6. Лібанова Е. М. Ринок праці: навч. посібник / Е.М. Лібанова. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 226 с.
7. Дворецька Г. В. Соціологія праці: навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К.: КНЕУ, 2005. – 244 с.
8. Фединець Н. І. Соціологія ринку. / Н.І. Фединець, Ю.Б. Миронов, М.Р. Гонська. – Навчальний посібник. – Львів: Вид-во ЛКА, 2011. – 226 с.
9. Крупка М.І. Соціопсихологічні основи розвитку приватного підприємництва / М.І. Крупка, Я.О. Береський, Ю.Ф. Пачковський // Актуальні проблеми розвитку підприємництва в Україні. Кол. мон. – Львів: Діалог, 1999. – С. 34-56.
10. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. Проблема оплати праці і зайнятості в оцінках громадян та експертів. // Національна безпека оборона. – №7. – с.90-114 – [Електронний ресурс] – Режим доступ: <http://www.uceps.org/ukr/journal.php>
11. Огаренко В. М. Соціологія праці / В.М. Огаренко, Х.Д. Малахова. – Навч. посіб. – К.: Либідь, 2001. – 306 с.
12. Леана К. Как справиться с потерей работы: реакции индивидуумов, организаций и общественности на увольнения / К. Леана, Д. Фельдман – М., 1995. – С.25.
13. Неформальна зайнятість населення України: кількісний та якісний виміри. / О. Струченков [Електронний ресурс] – Режим доступ: <http://commons.com.ua/neformalna-zajnyatist-naselennya/>
1. Kuznetsova V.N. Sotsiologiya molodezhi. / V.N. Kuznetsova. – Uchebnik. – M.: Gardariki, 2007.
2. Ogarenko V. M. Sotsiologiya pratsi: Navch. posib. / V.M. Ogarenko, H.D. Malahova. – K.: Libid, 2001. – 306 s.
3. Balanda A. L. Derzhavna politika vplivu na rinoк pratsi yak sistemniy protses u konkurentniy ekonomitsi / A.L. Balanda // Demografiya ta sotsialna ekonomika. – 2008. – # 2. – S. 86-94.
4. Buryak P.Yu. Ekonomika pratsi y sotsialno-ekonomichni vidnosini / P.Yu.Buryak, B.A. Karpinskiy, M.I. Grigor'eva - Kyiv: Tsentri navchalnoyi literaturi, 2004. – 440 s.
5. Genkin V. M. Ekonomika i sotsiologiya truda: uchebnik / V.M. Genkin. – M.: NORMA-INFRA, 2000. – 399 s.
6. Libanova E.M. Rinoк pratsi: navch. posibnik / E.M. Libanova. – K.: Tsentri navch. literaturi, 2003. – 226 s.
7. Dvoret'ska G.V. Sotsiologiya pratsi: navch.posibnik / G.V. Dvoret'ska. – K.: KNEU, 2005. – 244 s.
8. Fedinets N.I. Sotsiologiya rinku. / N.I Fedinets, Yu.B. Mironov, M.R. Gonska – Navchalniy posibnik. – Lviv: Vid-vo LKA, 2011. – 226 s.
9. Krupka M.I., Bereskiy Ya.O., Pachkovskiy Yu.F. Sotsiopsihologichni osnovi rozvittku privatnogo pidpriemnitstva / M. I.Krupka, Ya.O. Bereskiy, Yu.F. Pachkovskiy // Aktualni problemi rozvittku pidpriemnitstva v Ukraini. Kol. mon. – Lviv: Dialog, 1999. – S. 34-56.
10. Ukrainskiy tsentr ekonomichnih i politichnih doslidzhen im. O. Razumkova. Problema oplati pratsi i zaynyatosti v otsinkah gromadyan ta ekspertiv. // Natsionalna bezpeka oborona. – #7. – s.90-114 – [Elektroniy resurs] – Rezhim dostup: <http://www.uceps.org/ukr/journal.php>
11. Ogarenko V. M. Sotsiologiya pratsi / Ogarenko V.M., H.D. Malahova. – Navch. posib. – K.: Libid, 2001. – 306 s.
12. Leana K., Feldman D. Kak spravitsya s poterey raboty: reaktsii individuumov, organizatsiy i obshchestvennosti na uvolneniya / K. Leana, D. Feldman – M., 1995. – S.25.
13. Neformalna zaynyatist naselennya Ukraini: kil'kisniy ta yakisniy vimiri. / O. Struchenkov [Elektroniy resurs] – Rezhim dostup: <http://commons.com.ua/neformalna-zajnyatist-naselennya/>

Varha N.I.,

candidate of sociological sciences, associate professor Uzhgorod National University, Ignatola@list.ru

Ukraine, Uzhgorod

PROBLEMS OF SELF-EMPLOYMENT OF YOUTH UNDER THE CONDITIONS OF THE GIVEN REGION

Main problems discussed in the given article can be summarized as follows: well-being of the two age groups in the labor market and employment in the post-crisis conditions. You can select multiple lines of inquiry in this area: firstly, the desire and ability to do business, secondly, problems of self-realization at the primary and secondary levels of employment, and thirdly, the problem of profitability at a working place.

The article uses the results of survey of young people living on the border of Hungary, intitled as "Youth on the Border of Central and Eastern Europe", which has shown a high percentage of self-employment opportunities to young people. The most optimal expression of self-entrepreneurship is associated with the creation of a business, business activity and risk and focused on residual income.

We have come to such generalizations, that it is important to pay attention to the first working place of youth, expand informational field in the area of youth employment, create their own business and self-employment opportunities in order to prevent mass migration, disadaptation and criminalization of youth.

Key words: self-employment, youth, labor, employment, entrepreneurial activity.

УДК 316:313.1

Піронкова О.Ф.,

*к.соц.н., Класичний приватний університет, докторант Класичного приватного університету, zoskaya@mail.ru**Україна, м. Запоріжжя*

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ДО ПСИХІЧНО ХВОРИХ

У статті зазначено, що у сучасному суспільстві гостро постає питання зменшення стигматизації психічно хворих, оскільки це в значній мірі обумовлює соціальну дезадаптацію цієї групи населення. Саме тому метою даної роботи стало виявлення механізмів адаптації суспільства до психічно хворих та встановлення компонентів інклюзії пацієнтів з психічною патологією до соціуму.

У результаті проведеного контент-аналізу було виділені основні групи заходів, необхідні для підвищення соціальної адаптації психічно хворих у сучасному суспільстві. Дана група включає як компоненти, спрямовані на корегування стигматизуючого ставлення здорових членів суспільства до осіб з психічною патологією (формування чіткої дефініції психічної норми і патології, поняття «психічно хворий», «психічний розлад», вироблення «еталонних» вербально-поведінкових соціальних практик взаємини з психічно хворими) так і кроки, що полегшують адаптацію та реадaptaцію психічно хворих до соціуму (формування інституту психічного здоров'я, досягнення оптимальних стандартів лікування та профілактики психічних розладів, що включають передові дослідження в даному напрямку, підвищення матеріально-побутової бази медичних установ психіатричного профілю, etc).

Для подолання існуючого дезадаптивного становища психічно хворих необхідно використовувати як прямі, так і опосередковані методики впливу на вербально-поведінкові практики взаємини з психічно хворими.

Ключові слова: вербально-поведінкова стигматизація, психічно хворі, соціальна дезадаптація, соціальна інклюзія, соціальні практики.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві психічно хворі люди виступають як дезадаптивний до соціуму клас. Перш за все, це пов'язано з вербально-поведінковою стигматизацією цієї соціальної групи. При цьому, соціальна дезадаптація психічно хворих тим більш виражена, чим більшої стигматизації у суспільстві вони підлягають. В цьому контексті питання зменшення стигматизації психічно хворих з боку суспільства, фактично, адаптації суспільства до психічно хворих, набувають все більшого значення [6, с. 63].

Значна частина категорій психіатричного дискурсу непомітним чином увійшла в мову повсякденного життя (стигмами «параної», «дебіл», «маніяк», «шизофренік», «псих», і т. п. нерідко послуговуються в буденних ситуаціях актори непрофесійного психіатричного поля-дискурсу). Всі стигми позначають відхилення від деякої норми, а сам феномен «ненормальної поведінки» слугує своєрідним обґрунтуванням необхідності інституту психіатрії в сучасному суспільстві і фактором індукції психічно хворих до асоціалізації [3, с.1202].

Таким чином, в теоріях стигматизації категорія «божевілья» інтерпретується в аспекті нав'язування-сугестії професійною свідомістю свідомості поля непрофесіоналів широкого спектру ярликів-стигм психічних захворювань, яка тягне за собою відтворення в масовій свідомості мізантропних та стигматизаційних соціальних стереотипів у так званих «нормальних людей» щодо психічно хворих [4]. Психічний розлад, у

свою чергу, означає в стигматизаційній концептуалізації не просто певну форму хвороби, яка підлягає лікуванню, а категорію населення, щодо якої є припустимими практики соціальної дискримінації та ексклюзії (незважаючи на те, що опис багатьох різновидів медикалізованого божевілья і досі створює утруднення для чіткої наукової ідентифікації, оскільки зовсім не є самоочевидним феноменом) [1, 2].

В поняттєвому апараті теорій стигматизації фігурують два поняття: первинної та вторинної девіації. З точки зору визначення людини як психічно-хворої, йдеться про поширення/непоширення інформації про епізодичні прояви девіантності у вигляді невротичної, пограничної та патопсихологічної симптоматики.

До виявлення жорсткої неадаптивності особою оточення може довготривалий час не звертати на це уваги, але при скоєнні девіантних вчинків або припущенні інших екстремально-помітних девіантних проявів (розмов, висловлювань) первинний девіант стає вторинним девіантом: він потрапляє до психіатричної лікарні [5]. Саме через «вторинну девіацію», яка вже є результатом застосування санкцій і стигматизації, відбувається перехід девіанта з розряду «зовнішніх» у розряд «внутрішніх», себто, девіантні ролі інтерналізуються і «просто дивак» ідентифікується вже як психічно-хвора особа з усіма наслідками ексклюзії з товариства психічно-здорових людей [7, с.170].

Цілком очевидним є те, що людина, яка визнає наявність у себе психічного розладу, приймає також

новий соціально-рольовий набір, щось на зразок нової ідентичності, яку можна визнати або не визнати за собою і яка, фактично, є нав'язанню вербально-поведінковими практиками суспільства по відношенню до психічно хворих, і чим більш спрямованими на соціалізацію психічно хворих вони є, тим більшою є адаптивна спроможність психічно хворих до соціалізації.

Мета роботи – виділити механізми адаптації суспільства до психічно хворих і встановити компоненти досягнення соціальної інклюзії психічно хворих.

Матеріали і методи дослідження. Контент-аналіз матеріалів по темі дослідження. Дослідження ґрунтується на загальних принципах пізнання: науковості, об'єктивності, системності, зв'язку з практикою. Застосовано соціологічний, структурно-функціональний, порівняльно-історичний методи аналізу, загальнонаукові методи аналізу та синтезу матеріалу, індукції і дедукції, застосовується соціологічний метод аналізу документів.

Виклад основного матеріалу. На підставі аналізу та оцінки вербально-поведінкових соціальних практик взаємини з психічно хворими розроблені технології соціальної інклюзії психічно хворих, в основі яких лежить вплив на вербально-поведінкові соціальні практики взаємини з психічно хворими з метою досягнення оптимального їх змісту.

З метою нівелювання негативних аспектів вербально-поведінкових соціальних практик, доцільні до впровадження наступні компоненти досягнення соціальної інклюзії психічно хворих:

I. Компоненти, спрямовані на соціалізацію психічно хворих;

До них можна віднести наступні:

- формування інституту психічного здоров'я;
- досягнення оптимальних стандартів лікування та профілактики психічних розладів, що включають передові дослідження в даному напрямку;
- підвищення матеріально-побутової бази медичних установ психіатричного профілю;
- соціальний розвиток спеціалізованої служби «психіатричного профілю», функція якої полягає в соціальній адаптації і реадaptaції психічно хворих;
- інтеграція і спадкоємність медичних та соціальних програм ресоціалізації психічно хворих;
- формування у психічно хворих адекватного уявлення про психічних захворюваннях як медичній проблемі; нівелювання архаїчних уявлень про психічних захворюваннях;
- побудова оптимальних моделей вербально-поведінкових практик з боку психічно хворих і навчання їм хворих як варіантів когнітивно-біхевіоральної терапії;
- виключення з соціального середовища обценених і асоціалізуючих вербально-поведінкових модулів взаємини з психічно хворими;
- посилення вимог до медичного персоналу та осіб, допущених до надання медичної та соціальної допомоги психічно хворих, в т. ч. у контексті відсутності в їх групі осіб, що дотримуються асоціальних, стигматизуючих вербально-поведінкових практик і архаїчних уявлень про психічно хворих і психічних розладах;

– приведення нормативно-правової бази рубрик, здатних продукувати / посилювати стигматизацію психічно хворих;

– перегляд медичної термінологічної бази в контексті психічних розладів з виключенням / заміщенням найменувань, що скомпрометували себе;

– приведення матеріально-побутових умов життя та проживання психічно хворих до середньостатистичного рівня;

– забезпечення працевлаштування психічно хворих як одного з ключових чинників соціальної адаптації, в т. ч. відновлення профільних цехів, фабрик, трудові місця яких орієнтовані виключно на працевлаштування психічно хворих;

– розробка бізнес-планів по самокупності вищезгаданих виробництв;

– впровадження психоосвіти для членів сімей психічно хворих.

II. Компоненти, спрямовані на адаптацію суспільства до психічно хворих і формують готовність суспільства до «прийняття» психічно хворих.

Для досягнення останнього необхідні до реалізації наступні кроки:

1. Формування чіткої дефініції психічної норми і патології; поняття «психічно хворий», «психічний розлад».

2. Вироблення «еталонних» вербально-поведінкових соціальних практик взаємини з психічно хворими.

3. Виключення з ужитку наявних негативно-стигматизуючих, асоціальних вербально-поведінкових практик взаємини з психічно хворими і недопущення формування нових стигматизуючих, асоціальних вербально-поведінкових практик взаємини з психічно хворими.

Останнього можна досягти такими шляхами:

- ідентифікація, репатріація психоїчного дискурсу в імманентних локусах свого виробництва (відтворення);
- виявлення та елімінації інконгруентних вторинних дискурсів психоїчного і псевдо психоїчного спрямування;
- досягнення консенсусу (паритетного дискурсу) між легітимними носіями психоїчного (психіатричного) дискурсу та його адресатами;
- вирішення питання про доцільність винесення спеціалізованої інформації про сферу психоїчного за межі кола працівників профільної спеціальності, шляхи, методи та в обсяги інформування населення про психічні хвороби і психічно хворих, контроль і дозування поширення інформації про психоїчне;
- формування позитивно-нейтрального образу психічно хворого в засобах масової інформації, художній літературі, соціальній рекламі тощо;
- формування системи, що забезпечує контроль і фільтрацію інформації, котра з'явилась, інформації щодо психоїчного;
- запровадження відповідальності за розповсюдження невірної або спотвореної інформації про психоїчне;
- нівелювання архаїчних уявлень про психічно хворих і психічних захворюваннях з заміщенням їх суто науково-медичними уявленнями, в першу чергу, серед

медичного персоналу, як джерела «еталонних» уявлень про психічно хворих;

– збільшення частки інформованості учасників психічного дискурсу, що не володіють повною і достовірною інформацією про психічних хворобах і психічно хворих, але мають велику сферу впливу на формування у населення уявлень про психічне. Проведення комплексу роз'яснювальних заходів про психічне серед населення;

– збільшення сфери впливу на формування у населення уявлень про психічне учасників психічного дискурсу, що володіють достовірною та вичерпною інформацією про психічних хворобах і психічно хворих;

– припинення використання психіатричної термінології, в тому числі нозологічних найменувань, поза їх початкового значення, а так само з негативно-коннотованим контекстом, в інвективному і обсценному значенні.

Сформульовані кроки були розділені на наступні групи:

– надають пряме вплив на вербально-поведінкові соціальні практики взаємини з психічно хворими, які включали переважно кроки інформаційного характеру. У цьому контексті можна говорити про глобальну державній програмі щодо зміни способу психічно хворих у суспільстві, формування нового уявлення, модусів мови і поведінки по відношенню до психічно хворим;

– надають опосередкований вплив на вербально-поведінкові соціальні практики взаємини з психічно хворими, які включають в себе кроки щодо вдосконалення юридичних і медичних норм, що стосуються психічно хворих, поліпшення матеріально-побутового становища психічно хворих. При цьому слід враховувати важливість групи опосередкованих кроків, як формують базис для інформаційної політики держави, про яку йшла мова в попередньому абзаці.

Висновки. Вербально-поведінкова стигматизація психічно хворих створила передумови для дискримінації та фактично соціальної ексклюзії цієї групи населення. З метою нівелювання описаних вище негативних аспектів вербально-поведінкових практик були розроблені наступні компоненти соціальної інклюзії психічно хворих до соціуму:

– компоненти, що безпосередньо спрямовані на соціалізацію та реінтеграцію психічно хворих: оптимізація існуючих умов та стандартів лікування психічної патології, з акцентом на посиленні значення соціальної служби «психіатричного профілю», що займається адаптацією та ресоціалізацією пацієнтів з психічною патологією. Важливим елементом у боротьбі з стигматизацією також є формування у самих пацієнтів адекватного розуміння своєї хвороби та навичок адекватних вербально поведінкових практик, як варіанту когнітивно-біхевіоральної терапії.

– компоненти, що спрямовані на адаптацію суспільства до психічно хворих. Важливо сформулювати у соціумі чітке розуміння дефініції психічного розладу та норми, створити еталонні моделі вербально-поведінкових практик у ставленні до психічно хворих. Нівелювання існуючого стигматизуючого ставлення має досягатися шляхом комплексного впливу: запобігання

розповсюдженню невірної та конфіденційної інформації щодо психічно хворих, створення позитивно-нейтрального образу психічно хворої людини у ЗМІ, розвінчування архаїчних та містифікованих уявлень про психічну патологію.

Описані вище компоненти можуть використовуватися як базис для формування інформаційної політики держави у аспекті створення нових модусів поведінки по відношенню до психічно хворих.

Література

1. Антонова Н.А. Социальная практика: теоретико-методологические основания исследовательского анализа/Антонова Н.А.// Известия уральского федерального университета. – 2009. – III. 70. – №4. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia3/article/view/293>.

2. Богатова Т. В. Бесплатное здравоохранение : реальность и перспективы / Богатова Т. В. – М. : ООО «Пробел-2000», 2002. – 216 с.

3. Гурович В. Я. Взаимодействие общемедицинской и психиатрической помощи и стигма психиатрических расстройств / В. Я. Гурович // Российский медицинский журнал. – 2001. – III. 9, № 25. – С. 1202-1203.

4. Голдобина О. А. Система охраны психического здоровья и повышения эффективности психиатрической службы / Под ред. В. Я. Семке, Н. Ф. Герасименко. – Новосибирск : Наука, 2005. – 260 с.

5. Звягин И. М. История отношения к душевнобольным / И.М. Звягин. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://patologia.su/load/9-1-0-26>.

6. Corrigan P.W. Is stigma a stigmatizing word? A political question for science / P.W.Corrigan, D.Ben-Zeev // Stigma Research and Action. – 2012. – №2(2). – С.62-66.

7. Corrigan P.W. The effects of news stories on the stigma of mental illness / P.W. Corrigan, K.J. Powell, P.J. Michaels // Journal of Nervous and Mental Disease. – 2013. – №201(3). – P.179-182.

References

1. Antonova N. L. Sotsialnaya praktika: teoretiko-metodologicheskiye osnovaniya issledovatel'skogo analiza/Antonova N.L. // Izvestiya uralskogo federalnogo universiteta. – 2009. – T. 70. №4. [Elektronnyy resurs]-Rezhim dostupa: <http://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia3/article/view/293>.

2. Bogatova T. V. Besplatnoye zdoravookhraneniye: realnost i perspektivy / Bogatova T. V.–M.: ООО «Пробел-2000». 2002.–216 s.

3. Gurovich V. Ya. Vzaimodeystviye obshchemeditsinskoy i psikiatricheskoy pomoshchi i stigma psikiatricheskikh rasstroystv / I. Ya. Gurovich // Rossiyskiy medichniy zhurnal. – 2001. – T. 9. № 25. – S. 1202-1203.

4. Goldobina O. A. Sistema okhrany psikhicheskogo zdorovia i povyshe-niya effektivnosti psikiatricheskoy sluzhby / Pod red. V. Ya. Semke, N. F. Gerasimenko.–Novosibirsk : Nauka. 2005.–260 s.

5. Zvyagin I. M. Istoriya otnosheniya k dushevnobolnyim / I.M. Zvyagin. [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: <http://patologia.su/load/9-1-0-26>.

6. Corrigan P.W. Is stigma a stigmatizing word? A political question for science / P.W. Corrigan. D. Ben-Zeev // Stigma Research and Action. – 2012. – №2(2). – S.62-66.

7. Corrigan P.W. The effects of news stories on the stigma of mental illness / P.W.Corrigan. K.J. Powell. P.J. Michaels // Journal of Nervous and Mental Disease. – 2013. – №201(3). – P.179-182.

Pironkova O.F.,

candidate of sociological sciences, doctoral student, Classic private University, zoskaya@mail.ru

Ukraine, Zaporizhzhya

MECHANISMS OF ADAPTATION OF SOCIETY TO THE MENTALLY ILL

This article properties problem in modern society, the question arises reducing stigmatization of the mentally ill, because it largely determines the social exclusion of this population group.

Therefore, the aim of this study was to identify mechanisms of adaptation of society to the mentally ill and installing components inclusion of patients with mental disorders to society.

As a result of the content analysis was selected main groups of measures are needed to improve the social adaptation of mentally ill in society. This group includes both components aimed at correcting stigmatizing attitudes healthy members of society to people with mental disorders (formation of a clear definition of mental health and disease, the term «mentally ill», «mental disorder» develop «standard» verbal-behavioral social practices relationships with mentally ill) and steps to facilitate the adaptation and resettlement of the mentally ill into society (formation of the Institute of Mental Health, optimum standards of treatment and prevention of mental disorders, including advanced research in this area, increasing consumer base material and medical institutions psychiatric profile, etc).

To overcome the existing situation of disadaptation of mentally ill must use both direct and indirect methods of influence on verbal and behavioral practices relationships with the mentally ill.

Key words: verbal-behavioral stigma, mentally ill, social exclusion, social inclusion, social practices.

History

УДК 94(477),1648/179”(083.89)

Дмитренко В.А.,

к.і.н., доцент кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, vitodmitrenko@mail.ru

Україна, м. Полтава

МЕТРИЧНІ КНИГИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СМЕРТІ ТА СМЕРТНОСТІ У КУЛЬТУРІ РАНЬОМОДЕРНОГО СОЦІУМУ ГЕТЬМАНЩИНИ

У статті проаналізований порядок фіксації смерті у метричних книгах Гетьманщини XVIII століття. Розглянуто як законодавчо регулювалися записи про смерть особи. З'ясовано порядок обліку смертності населення на повсякденному рівні за матеріалами парафіяльних метричних книг Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій. Проаналізовано як повсякденні записи корелювалися з законодавчими нормами та наскільки достовірною є інформація в них. Простежено можливості використання метричних книг для дослідження сприйняття смерті та смертності у культурі ранньомодерного соціуму.

Ключові слова: Гетьманщина, культура ранньомодерного соціуму, метрична книга, смерть

Постановка проблеми. У нашому соціумі говорити про смерть не прийнято. Ця тема є незручною, а для багатьох носіїв сучасної культури табуованою. Проте, вона є невід'ємною складовою людського життя, а, значить, і його важливою частиною. Ставлення суспільства та конкретної людини до смерті є важливим чинником, котрий характеризує їх культурний розвиток. Однак, як засвідчують новітні дослідження, сприйняття смерті особою у різні епохи не було однаковим.

Пробудження інтересу до вивчення кола питань, пов'язаних із сприйняттям людиною смерті, традиційно асоціюють з становленням історичної демографії та антропологічним переворотом в історичній науці. На жаль, на українському історичному матеріалі розробка цієї теми лише розпочинається. Перші піонерські розвідки у цій царині були проведені Арнольдом Перковським та Максимом Крикуном ще усередині 60-х та на початку 80-х років XX століття [1-2]. З новітніх розробок привертає увагу монографія полтавської дослідниці Олени Замури ««Великий шаленець». Смерть і смертність у Гетьманщині XVIII століття» [3]. Проте, можемо констатувати, що вивчення комплексу проблем, пов'язаних зі ставленням людини ранньомодерного часу до смерті перебуває сьогодні лише на початковій стадії.

У зв'язку з вищевикладеним, безсумнівно, важливим є питання джерел, на основі яких можна досліджувати цю тему. Зауважимо, життя людини ранньомодерного суспільства було тісно пов'язане з релігією та церквою. Тож вочевидь, саме у документах церковного походження дослідникам необхідно шукати інформацію для розробки цієї тематики.

На вагому увагу тут заслуговують метричні книги, бо ж саме у них масово фіксувалося це природне явище на теренах Гетьманщини. Метричні книги являють собою сукупність актів церковної реєстрації населення, що засвідчували події хрещення (народження), вінчання

(шлюбу), поховання (смерті) конкретних осіб у вигляді хронологічних записів.

Мета статті. У нашій розвідці ми зосередимося на таких основних моментах, пов'язаних із цим джерелом:

- по-перше, з'ясуємо, як на законодавчому рівні регулювалися фіксація смерті у метричних книгах;
- по-друге, встановимо, як у конкретних (парафіяльних) книгах здійснювали запис про смерть;
- по-третє, виявимо наскільки достовірною може бути така інформація.

Виклад основного матеріалу. Попри наявність попередньої церковної традиції поширення повсякденної практики, введення метричних книг на територію Гетьманщини варто пов'язати з запровадженням Духовного регламенту в 1721 році та Додатку до нього, виданого у травні 1722 року.

Пункт 29 зазначеного Додатку «О пресвитерах, диаконах и прочих причетниках» містив положення, згідно з яким кожен парафіяльний священик повинен був мати у себе метричні книги. Там також зазначалося, що до такої книги потрібно було записувати усіх померлих із зазначенням: чи за християнським обрядом вони поховані і чи прийняли вони перед смертю християнське покаєння. У випадку, коли останнього не відбулося, належало вказати причину цього [4, с. 707].

У наступному законі «О содержании священниками метрических книг», що був оприлюднений 20 лютого 1724 року, містилися зразки форм, за якими слід було вести метричні книги. У відповідності з ними, книги повинні були складатися з трьох частин: «Про народження», «Про одруженні», «Про померлих».

Третя частина поданого зразка, у якій і мав фіксуватися факт сповіді, смерті та поховання, ділилася на сім колонок. У першій проставлявся номер за порядком, причому колонка розділялась на дві частини і нумерація мала вестись окремо для чоловіків й окремо для жінок. У другу колонку нотували дату смерті, в

третю – записували відомості про померлого. Четверта колонка містила дані про його вік (її оформлення повинно було бути аналогічне першій колонці), в п'ятій – мусили вказуватися причини смерті людини. У шосту колонку вписували інформацію про те, ким був сповіданий та відповідний померлий, у сьомій – потрібно було вказати місце його поховання.

В указі містилися також короткі рекомендації щодо здійснення записів у встановлених зразках формуляру. Їх суть зводилася до вимоги обов'язково вказувати ім'я священика, який здійснював обряди. Про фігуранта ж запису зазначалося лише те, що його треба було «именовати». Жодного зразка як правильно робити запис не подавалося [5, с.266- 267].

Розглядаючи подальше законодавство стосовно ведення метричних книг, можемо стверджувати, що впродовж усього XVIII століття офіційний формуляр, запроваджений в 1724 році, залишався незмінним аж до 1831 року, коли був затверджений новий.

Вихід у світ указів 1722 і 1724 років не потягнув за собою автоматичного їх виконання на місцях. Про це свідчить низка пізніших Сенатських і Синодських актів, а також розпоряджень єпархіальних архієреїв. Так, єпископ Переяславський Арсеній (Берло) 28 серпня 1733 року оголосив спеціальне повеління, присвячене веденню метричного обліку. У ньому зазначалося, що на виконання указу Петра I (1724 року) до квітня 1735 року усі парафіяльні священики єпархії мають внести у метричні книги відомості про всіх новонароджених, померлих та молодят за попередні роки [6, арк.15]. Показово, що видане воно було майже одразу після утворення самої єпархії. Тож, імовірно, існуючий стан речей у цьому питанні не задовольняв новопризначеного владику.

У лютому 1765 року Київською духовною консисторією до протопопій було видане розпорядження, що торкалося різноманітних питань змісту записів у метричних книгах. У ньому, серед іншого, духівникам нагадували, що до третьої частини метричних книг треба записувати всіх померлих. У тому числі й тих, хто був похований без церковного покаяння та відспівування. Причини, через які обряди не відбулися, так само належало вказати [7, арк.26-29].

Незважаючи на вищеперераховані заходи, проблем із веденням метричних книг залишалося чимало. Свідченням цього можуть бути ще два Синодські укази 1779 та 1794 років, видані за часів правління Катерини II. Перший з них називався «Об исправном содержании метрических книг во всех приходских церквях» [8, с.883-884], другий – «О присылке метрических экстрактов в Синод из всех епархий» [9, с.504-505]. Обоє вони стосувалися питань належного ведення метричних книг, зокрема, зверталася увага на необхідності записувати усіх померлих та своєчасної звітності по них.

Потрібно звернути увагу на певну правову колізію, що виникла при реалізації вищенаведених актів. Адже, вимагаючи запровадження метричних книг у 1722 році, влада не надала бажаного зразка їх ведення. Попередня ж церковна традиція, зафіксована, приміром, у рішеннях єпархіального собору в Києві 1691 року, скликаного з ініціативи митрополита Варлама (Ясинського), запису померлих до метричних книг не

знала [10, с.80-87]. Її замінювала, мабуть, церковна практика складання поминальних списків на великі свята, які, поряд із суто релігійним призначенням, й відігравали роль метричних свідчень про померлих осіб.

Проте, метричні записи на території Гетьманщини у цей час такі велися. На сьогодні у фондах Центрального державного історичного архіву України м.Київ нами виявлено метричні книги по шістнадцяти населених пунктах, котрі функціонували в період з 1722 по 1724 роки. Вони презентують містечка: Веприк, Власівка, Гадяч, Глинськ, Говтва, Грунь, Кобеляки, Комишня, Куземин, Малі Будища, Маячка, Миргород, Опішня, Оржиця, Сенча, Сорочинці. Всі вони містять третю частину до якої записували померлих.

Дослідження формуляру цієї частини показує, що він склався з трьох колонок. У першій фіксували номер запису. У другій вказували дату події, а в третій записували інформацію про саму подію. Зміст запису відзначався значною різноманітністю та довільністю. В окремих випадках, наприклад, у книзі Святопреображенської церкви містечка Кобеляки, запис вівся взагалі суцільним текстом без розподілу на колонки [11, арк.2-11].

Дослідження метричних книг за період з другої половини 20-х до кінця 60-х років XVIII століття показує, що, незважаючи на появу офіційного зразка формуляра, парафіяльні священики продовжували користуватися його спрощеним варіантом, який з'явився одразу 1722 року. Наприклад, у метричній книзі Миколаївської церкви села Сорочинці третя частина розподіляється на три колонки, перша з яких слугувала для запису порядкового номера, друга – використовувалась для датування події, а третя, найпоширеніша, містила у собі опис самої події [12, арк.1-71]. Порядковий запис був один для всіх без розподілу на чоловіків та жінок, як того вимагав зразок. Принагідно зазначимо, що аналогічно виглядали і перші дві частини книги.

Лише з 70-х років XVIII ст. спостерігається поступове ускладнення формуляру у напрямку його наближення до законодавчо закріпленого зразка. Це стало, очевидно, наслідком діяльності Катерини II, спрямованої на поліпшення облікової та звітної документації.

Найбільших змін, порівняно з двома першими частинами метричних книг, зазнав саме формуляр третьої – «Про померлих». У ньому виділяється окрема колонка для запису віку померлого, в якій, у свою чергу, в окремих графах іде запис років для чоловіків та жінок. Порядкова нумерація при цьому, в окремих книгах, також розділяється на дві колонки, як того вимагав зразок. Однак, у значній їхній масі, вона продовжує лишатися спільною. Також з'являються стовпці, в яких зазначається, чи з дотриманням православного канону померла і була похована людина [13, арк.1-60].

Проте, відзначимо, що в формулярі третьої частини, так і не закріпилося виділення окремої колонки, в якій би зазначалися причини смерті та вказувалося місце поховання особи, як того вимагав офіційний зразок. Очевидно, рівень підготовки священиків не дозволяв встановити причини смерті людини, коли ті не були

очевидними, а тому вони воліли просто не креслити колонку щоб не заповнювати її. Не зазначалося й місце поховання особи. Мабуть, панотці, вказуючи у вступній частині назву церкви та населеного пункту, де ведеться ця книга вважали, що цього досить і не бачили сенсу в заповненні ще й окремої колонки. Цікаво, що й у жодних ієрейських розпорядженнях, що торкалися питань ведення метричного обліку, ці питання не піднімалися.

Як ми вже зазначали, нормативні акти, що регулювали впровадження та функціонування метричних книг у XVIII столітті, не містили детальних пояснень щодо безпосереднього ведення записів та їх змісту. Тож записи у них доволі різноманітні. Переважно вони зафіксують особу померлого, зазначають факт виконання ним таїнств сповіді та причастя, фіксують вік – далеко не завжди та у поодиноких випадках – зазначають причину смерті.

Так, у випадку смерті дорослої людини зазначалося переважно її прізвище та ім'я, скажімо: «Преставилась раба Божия Агафья Карасиха» [14, арк.127]. Непоодинокі записи виключно імені померлого, як-от: «Преставился раб Божий Афанасий...» [11, арк.87]. Особливо поширені такі зразки у метричних книгах першої половини XVIII століття. У випадку смерті жінки, що була одружена, часто вказувалося ім'я та прізвище чоловіка померлої або ж когось з її близьких родичів. Типовий запис у цьому випадку виглядає так: «У жителя войтовского Степана Кузя жена Ирина померла» [15, арк.145]. Коли ж, мабуть, родичів по чоловічій лінії не було, то зустрічаємо прив'язування особи, так би мовити, по «жіночій лінії». У цьому випадку запис міг набувати такої форми: «Жительки Плюсого посполитой Марии Кравчихи мать Уляна померла» [14, арк.51].

У разі смерті дитини, окрім її імені, вказувалося також прізвище та ім'я батька, рідше – матері. Для прикладу: «...преставилась младенец Пелагея дочь Федора Атаманченка...» [11, арк.29]. Характерною є деталь, що в разі смерті дорослих, але неодружених юнака чи дівчини також йшов запис прізвища та ім'я батька. Скажімо: «У Петра Филоненка сын Матфей умре...», а у графі, де записувався вік померлого, зазначалося, що йому було двадцять років [16, арк.53].

Складною для визначення є фіксація віку покійника. Як уже зазначалося з 70-х років XVIII століття у частині третій «Про померлих» починає масово з'являтися окремо виділена колонка, для запису віку померлого. Проте, у багатьох переглянутих нами метричних книгах вона лишається незаповненою, наприклад, у метричній книзі Миколаївської церкви села Матяшівка Миргородської протопопії [16, арк.1-60]. Втім, навіть при наявності даної відмітки відкритим залишається питання про достовірність такої інформації. Загалом, до найпоширеніших вад при зазначенні віку можемо віднести:

- невелику кількість записів дітей, вік яких менше одного року;
- відсутність, у багатьох випадках, поміток про вік жінок;
- значна кількість «ювілярів», що свідчить про фіксацію віку навмання.

Хоча метричні книги містять цінну та різноманітну інформацію облікового характеру, але їх первинною функцією був саме запис церковних таїнств і обрядів, що супроводили життя людини. Це проявилось у фіксації таїнств хрещення, вінчання, сповіді й причастя та обряду відспівування. В умовах конфесіалізації релігійного життя дотримання православних таїнств було першочерговою задачею. Напевне тому їх реєстрація складала суть первісних записів. Згодом, із поступовим включенням церкви у структуру державного механізму, ця сакральна функція відійшла на другий план. Її місце посіли завдання, передовсім, обліково-контролюючого характеру.

Такі зміни знайшли своє відображення у текстах метричних записів. Наприклад, у третій частині метричної книги церкви Різдва Пресвятої Богородиці міста Лубни, датованої 1728 роком, записано: «Представилась раба Божия Агафья Красиха в православно католической вере исповедалась и причастилась христианских тайн предала душу свою благочестно Господу» [17, арк.27]. Натомість, уже з другої половини XVIII століття у досліджуваних епархіях загальнопоширеними стають записи на зразок: «Козак Иван Сенченко з покаянням умре» [18, арк.127]. При певному спрощенні записів про смерть, зазначених вище, слід відзначити, що констатація факту покаяння все ж збереглася.

Порівняльний аналіз записів про смерть особи, здійснених у Київській та Переяславсько-Бориспільській епархіях першої половини XVIII століття з аналогічними, здійсненими у парафіях Поділля, засвідчує їх схожість. Так, у метричних книгах церкви Пресвятої Богородиці містечка Балин, запис про поховання був такого змісту: «Преставилась раба Божия Феодосия Сукова со всем церковным порядком и погребена есть» [19, арк.49]. Суттєвою різницею є те, що на Правобережжі зміст записів залишається незмінним, у той час як у досліджуваних нами епархіях він зазнає змін, описаних вище.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене можемо зробити наступні висновки:

- по-перше, фіксація факту сповіді, причастя, смерті та поховання особи у метричних книгах стали наслідком їх запровадження на території Гетьманщини указами 1722 та 1724 років;
- по-друге, порядок такої фіксації не був законодавчо виписаний, що викликало різноманітні проблеми при його практичному здійсненні;
- по-третє, основними вадами таких записів була їх неповнота, що відображалось у невнесенні до метричних книг певних категорій покійників та відсутності, у ряді випадків, вказівок на дотримання таїнств, на що звертали увагу ще законодавці XVIII століття. Разом з тим, слід відзначити, що в жодному нормативному акті не регулювалося питання встановлення причин смерті й місця поховання особи. Тому у більшості метричних книг цей пункт також був відсутній;
- по-четверте, фіксація віку померлого набуває поширення лише у метричних книгах другої половини XVIII століття. Однак достовірність їх залишається під питанням;

– по-п'яте, при всіх вищезгаданих недоліках мусимо зазначити, що метричні книги упродовж всього XVIII століття були єдиним систематичним джерелом, яке фіксувало смерть людини.

Література

1. Крикун Н.Т. Документальные источники по демографии Правобережной Украины XVIII века / Н.Т. Крикун // *Историко-географические и источниковедческие проблемы отечественной истории. Источники по социально-экономической истории России и Украины XVII – XIX веков; Межвузовский сборник научных трудов.* – Днепропетровск, 1983. – С.83-86.
2. Перковський А. А. Українське населення в 60-70-х рр. XVIII ст. / А.А.Перковський // *Український історичний журнал.* – 1968. – №1. – С.16-25.
3. Замура О.Ю. «Великий шаленець». Смерть і смертність у Гетьманщині XVIII століття» / О.Ю. Замура. – К.: КІС. – 2014. – 240с.
4. Прибавление к Духовному Регламенту // Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – СПб., 1830. – III. 6. – С. 707.
5. О содержании священниками метрических книг // ПСЗ. – СПб., 1830. – III. 7. – С. 266-267.
6. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф.990. – Оп.1. – Спр.1.
7. ДАПО. –Ф.801. – Оп.1. – Спр.53.
8. Об исправном содержании метрических книг во всех приходских церквях // ПСЗ. – СПб., 1830. – III. 20. – С. 883-884.
9. О присылке метрических экстрактов в Синод из всех епархий // ПСЗ. – СПб., 1830. – III. 23. – С. 504-505.
10. Скоричас І. Запровадження метричних книг у Київській православної митрополії в другій половині XVII століття / Ігор Скоричас // *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства.* – Біла Церква, 2001. – Вип.2. – С.77-87.
11. Центральний державний історичний архів України м. Київ (далі ЦДАУК). – Ф.127. – Оп.1012. – Спр.72.
12. ДАПО. –Ф.1011. – Оп.1. – Спр.177.
13. ДАПО. –Ф.1011. – Оп.1. – Спр.196.
14. ДАПО. –Ф.706. – Оп.4. – Спр.4.
15. ЦДАУК. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.4.
16. ДАПО. –Ф.1011. – Оп.1. – Спр.196.
17. ЦДАУК. – Ф.127. – Оп.1012. – Спр.99.
18. ДАПО. –Ф.1011. – Оп.1. – Спр.202.
19. ЦДАУК. – Ф.224. – Оп.1. – Спр.27.

References

1. Krykun N.H. Dokumental'nye istochniki po demografii Pravoberezhnoy Ukrainy XVIII veka / N.H. Krykun // *Istoriogeograficheskyye y istochnikovedcheskiye problemy otechestvennoy istorii. Istochniki po sotsial'no-ekonomicheskoy istorii Rossii y Ukrainy XVII – XIX vekov; Mezhvuzovskyy sbornik nauchnykh trudov.* – Dnepropetrovsk, 1983. – S.83-86.
2. Perkovskiy A. L. Ukrain's'ke naselennya v 60-70-ki rr. XVIII st. / A.L.Perkovskiy // *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal.* – 1968. – №1. – S.16-25.
3. Zamura O.YU. «Velykyy shalnets». Smert' i smertnist' u Het'manshchyni XVIII stolittya» / O.YU. Zamura. – K.: KIS. – 2014. – 240s.
4. Prybavlenye k Dukhovnomu Reglamentu // Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (dali PSZ). – SPb., 1830. – T. 6. – S. 707.
5. O sodержaniy svyashchennykamyy metricheskyykh knygi // PSZ. – SPb., 1830. – T. 7. – S. 266-267.
6. Derzhavnyy arkhiv Poltav's'koyi oblasti (dali DАPO). – F.990. – Op.1. – Spr.1.
7. DАPO. –F.801. – Op.1. – Spr.53.
8. Ob yspravnom sodержaniy metricheskyykh knygi vo vsekh prykhodskyykh tserkvyakh // PSZ. – SPb., 1830. – T. 20. – S. 883-884.
9. O prysylke metricheskyykh ekstraktov v Synod yz vsekh eparkhiy // PSZ. – SPb., 1830. – T. 23. – S. 504-505.
10. Skorchiyas I. Zaprovadzheniya metrichnykh knygi u Kyiv's'kyy pravoslavniy mytropol'iyi v druhiy polovyni XVII stolittya / Ihor Skorchiyas // *Henealohichni zapysky Ukrain's'koho heral'dychnoho tovarystva.* – Bila Tserkva, 2001. – Vyp.2. – S.77-87.
11. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrainy m. Kyiv (dali TSDAUK). – F.127. – Op.1012. – Spr.72.
12. DАPO. –F.1011. – Op.1. – Spr.177.
13. DАPO. –F.1011. – Op.1. – Spr.196.
14. DАPO. –F.706. – Op.4. – Spr.4.
15. TSDAUK. – F.990. – Op.1. – Spr.4.
16. DАPO. –F.1011. – Op.1. – Spr.196.
17. TSDAUK. – F.127. – Op.1012. – Spr.99.
18. DАPO. –F.1011. – Op.1. – Spr.202.
19. TSDAUK. – F.224. – Op.1. – Spr.27.

Dmytrenko V.A.,

Ph.D., assistant professor of cultural studies and methods of teaching cultural disciplines Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, vitodmitrenko@mail.ru,

Ukraine. Poltava.

METRIC BOOKS LIKE SOURCE RESEARCHED AS DEATH PERCEPTION IN THE CULTURE OF EARLY MODERN SOCIETY GETMANCHYNY

The article analyzes the procedure of fixing deaths in parish registers Getmanchyny XVIII century. Considered as legal regulated records of death. Found out the accounting of mortality in everyday level on materials parish metric books Kiev and Pereyaslav-Boryspil bishoprics. Analyzed as daily records correlated of legislation and how accurate is the information in them. Traces possible use metric books to study the perception of death and mortality in the culture of early modern society.

Key words: Getmanchyny, the culture of early modern society, metric book, death

УДК 629.42

Довганюк С.С.,

д.іст.н., к.т.н., доцент, професор кафедри рухомого складу і колії Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, Львівська філія, dovganyuk@ukr.net

Україна, м. Львів

ВНЕСОК П.П. МЕЛЬНИКОВА В РОЗВИТОК МЕРЕЖІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАЛІЗНИЦЬ

На основі аналізу наукової літератури з'ясовано внесок видатного інженера-залізничника, основоположника вітчизняної транспортної науки, автора проекту і керівника будівництва першої російської залізничної магістралі Петербург-Москва, першого міністра шляхів сполучення Російської імперії – Павла Петровича Мельникова (1804-1880) у розвиток мережі вітчизняних залізниць. Аналізуються його оригінальні статті з означеної у статті проблематики. Висвітлені плани будівництва залізниць в Російській імперії.

Ключові слова: мережа залізниць, залізничний транспорт, паротяги, наука, техніка

Постановка проблеми. Розгалужена мережа залізничних сполучень включає в себе як лінії з високою вантажонапруженістю, так і малодіяльні дільниці, які часто бувають і збитковими. З самого початку розвитку залізничного сполучення подавалися окремі проекти залізниць без врахування їх використання в майбутньому і залучення в роботу загальнодержавної мережі. В роботі досліджена проблема створення технічно і економічно обгрунтованої мережі залізниць царської Росії.

Мета статті. На основі аналізу наукових праць, публічних виступів, тощо встановити внесок Мельникова П.П. у становленні та розвитку економічно та технічно обгрунтованої системи залізничних шляхів сполучення.

Викладення основного матеріалу. Разом із утворенням Відомства шляхів сполучення в Російській імперії на початку XIX ст. почалася наукова розробка плану розвитку мережі вдосконалених шляхів сполучення в царській Росії, зокрема шосейних і ґрунтових доріг. Згідно цього плану Петербург-Московське ґрунтове шосе було віднесене до першого класу. Будівництво його почалося в 1817р. і завершилося в 1834 р. Спорудження цього шосе, проектування якого здійснювалося російськими інженерами шляхів сполучення, започаткувало становлення дорожно-будівельної справи в країні [1].

На початку 30-х років XIX ст. в Англії, Франції та в США з'явилися залізниці, почало активно розвивалося парове судноплавство, курсували парові екіпажі на шосейних дорогах. У цей час виникли різні припущення про систему шляхів сполучення в царській Росії [2]. Вони обговорювалися у пресі, в публічних виступах і в Інституті Корпусу інженерів шляхів сполучення. Наприклад, видатний російський винахідник В.П. Гурьев у 1836 р. опублікував книгу «Будівництво торцевих доріг і сухопутних паротягів у Росії», в якій запропонував побудувати цілу мережу шосе для їзди парових машин, разом із возами [3, с.59]. Конструкція торцевих доріг була новою і оригінальною. Ім'я автора книги зайняло почесне місце в історії дорожньої техніки.

Ідея створення хороших шосейних парових потягів була цілком схвалена визначним вітчизняним

залізничником П.П. Мельниковим [4]. Проте він не знаходив можливим застосувати подібні потяги в суворох зимових умовах Росії, але вважав, що з часом ця система парових екіпажів з вигодою замінить коней для переїзду звичайними дорогами. Внаслідок труднощів застосування парових екіпажів в Росії пропозиція В. П. Гурьева не знайшла підтримки серед інженерів шляхів сполучення.

Усі інші припущення 30-х років XIXст. про «систему» розвитку шляхів сполучення в Росії, особливо залізниць, ще не мали техніко-економічного обгрунтування. Вони, як писав П. П. Мельников у своїх спогадах, представлялися так поверхнево і виражали таке незнання в справі самих «пропонувачів», що жодне з них не могло бути прийняте до виконання. Це, передусім, відносилося до залізниць, тому усі такі припущення зазвичай відхилялися супротивниками розбудови залізничного транспорту. Питання боротьби навколо різних планів будівництва залізниць в Російській імперії загалом добре висвітлене в науковій літературі та пресі. Тому на одному з таких планів ми зупинимось в даній статті.

У 1837р. інженер шляхів сполучення М.І. Богданов розробив за даними польових досліджень проект спорудження Кругобайкальського тракту від Іркутська до пограничного пункту Кяхти, що відіграв тоді важливу роль в російсько-китайській торгівлі. У проекті запропонованого тракту М.І. Богданов представив свої міркування «щодо влаштування залізниці – вигідного і зручного способу сполучення від межі китайської до нижгородського ярмарку», яка, на його думку, стала б джерелом примноження народного багатства і поширення промисловості та торгівлі в Сибіру. Отже, російський інженер М.І. Богданов першим визначив значення і загальний напрям майбутньої Транссибірської магістралі.

П.П. Мельников добре розумів значення будівництва залізниць для царської Росії. Він вважав, що головне в них швидкість і безперервність руху потягів. Ці чинники відігравали важливу роль в умовах промислового перевороту, що почався в країні. Проте потрібні були докази економічної ефективності будівництва залізниць. Тому П.П. Мельниковим у 1841р. було представлено

дослідження, яке стосувалося техніко-економічного обґрунтування ефективності будівництва Петербург–Московської залізниці. Це робота «Чисельні дані відносно залізниці між Петербургом і Москвою» [5].

Лише у 1844р. Міжвідомчий комітет шляхів сполучення приступив до складання загального плану розвитку сухопутних і водних сполучень в Росії. У зв'язку з цим П.П. Мельников в тому ж році вніс у комітет пропозицію щодо проведення техніко-економічних досліджень в центрі країни для обґрунтування накресленого плану спорудження мережі «замосковських» залізниць загальною протяжністю 3200 км. Вчений припускав, що Петербург–Московська залізниця, яка вже будувалася, стане першою ланкою мережі рейкових колій у напрямку до портів на Чорному і Азовському морях і до пристаней на Волзі, Дніпрі та інших річках для створення системи змішаного та залізнично-водного сполучення. На жаль, пропозиція П.П. Мельникова була відхилена. Тільки на початку 50-х років Міжвідомчий комітет спробував визначити черговість спорудження залізниць в центрі країни. Проте спроби його не увінчалися успіхом, оскільки не були проведені техніко-економічні вишукування. П.П. Мельников справедливо вважав, що будь-яке планування мережі рейкових колій повинно базуватися на даних економічних і технічних досліджень, проведених на широкому полігоні проєктованих залізничних напрямків. Ось чому П.П. Мельников у 1854–1856рр. очолив експедицію з дослідження мережі залізниць в центрі і на півдні Росії (Україні). Матеріали експедиції склали понад 2 тис. найменувань карт, схем, профілів, записок та інших проєктно-дослідницьких документів. На основі цих матеріалів П.П. Мельников склав план будівництва залізниці Москва–Феодосія з відгалуженнями на Севастополь, Одесу, до Донбасу і до Дніпра, вище і нижче від порогів на р. Дніпро. Довжина порогів становила 70 км. Підведення рейкових колій до Дніпра створило б залізнично-водний шлях до Києва і Херсона. Усі польові роботи в Донбасі здійснював інженер В.О. Панаєв.

План П. П. Мельникова був першим економічно обґрунтованим планом розвитку мережі рейкових колій в Російській імперії. Цим він і відрізнявся від усіх попередніх припущень щодо будівництва мережі залізниць в країні. Доля цього плану сумна. Відомство шляхів сполучення передало його з усіма матеріалами до Головного товариства російських залізниць. План був залишений без уваги. Наукова праця П.П. Мельникова не отримала висвітлення у пресі. Тому на той час склалася думка, що план першої мережі залізниць держави був складений цим Товариством.

У другій половині 50-х років XIX ст. П.П. Мельников продовжував вести дослідження щодо розвитку мережі рейкових колій в Росії. У своїй роботі «Про залізниці» (СПб., 1856) він науково обґрунтував необхідність спорудження залізниць, оскільки «в них не лише полягає майбуття, багатство і процвітання Росії, але вони потрібні і для забезпечення безпеки вітчизни» [6, с.13]. При цьому він підкреслював важливість визначення найкоротшого напрямку при формуванні мережі магістральних залізниць. Важливо відзначити, що його учені Д.І. Журавський також займався проєктуванням

мережі рейкових колій в Росії. Він вважав, що чим коротшою є залізниця, тим повніше вона задовольнятиме промисловим вимогам, і що якби лінія Петербург–Москва торкнулася Новгорода, то «повз нього мчалися б мільйони пудів різної поклажі, пасажири здалека бачили б верхівки його соборів і Росія платила б щорічно до 300 тисяч рублів за тридцятиверстовий надлишок переїзду з однієї столиці до іншої». Вчені вважали, що Росія – країна відстаней. Тому вони проєктували головні магістралі за найкоротшими напрямками.

У 1858р. Міжвідомчий комітет залізниць приступив до координації дій Відомства шляхів сполучення стосовно приватних залізниць. П.П. Мельников як член цього комітету та інспектор приватних залізниць в тому ж році знову порушив питання щодо проєктування нових ліній за найкоротшим напрямом. Його виступ був зумовлений тим, що Головне товариство російських залізниць часто подовжувало лінії, що будувалися, обираючи ділянки, на яких скорочувався обсяг основних робіт, оскільки урядова гарантія доходу призначалася поверхнево, незалежно від вартості будівництва залізниць. Проте вчений тут був безсилий що-небудь змінити. Це було однією з причин відходу його з поста Головного інспектора приватних залізниць.

У 1860 р. П.П. Мельников розробив технічні умови на проєктування в Петербурзі мережі перших в Росії міських рейкових колій з кінною тягою при такій же ширині колії, що і на магістральних залізницях. У тому ж році перша кінна залізниця була відкрита: від пристані навпроти 11-ої лінії до біржі на стрічці Васильєвського острова. У 1863р. рейкові колії були прокладені по Невському проспекту, а пізніше – і по інших вулицях Петербурга. Це забезпечило безперевантажувальне сполучення між Миколаївським залізничним вокзалом і пристанню на Неві. Технічні умови петербурзької мережі кінних залізниць були поширені й на інші міста Російської імперії.

У 1863р. П.П. Мельников узагальнив усі свої дослідження з розвитку мережі рейкових колій і розробив новий проєкт спорудження великої мережі залізниць в країні протяжністю 4812 км. Цей план він опублікував в «Журнале Главного управления путей сообщения и публичных зданий» з метою обговорення широкою громадськістю країни [7]. Будівництво мережі залізниць мало на меті встановити найкоротші шляхи між Балтійським морем, з одного боку, і Чорним і Азовським морями, з іншого боку; зв'язати з Москвою і Петербургом і між собою головні економічні центри Росії і забезпечити нові залізниці паливом з Донбасу. П.П. Мельников чітко розумів значення залізниць для майбуття кам'яновугільної промисловості країни, яка тоді ще перебувала в зачатковому стані. У його проєкті було передбачено будівництво Південно-Східної залізниці від Катеринослава (нині Дніпропетровськ) до Грушевських копалень протяжністю 405 км. Від цих копалень вже була побудована острівна залізнична лінія завдовжки 70 км до гирла р. Аксая (притока р. Дон). Слід зазначити, що Південно-Східна залізниця була названа згодом Катерининською, до цього ж була побудована лише через 20 років, але майже повністю за напрямком, накресленим П.П. Мельниковим. План

залізничного будівництва, розроблений вченим, був знаковою подією для тодішньої Росії, про нього детально писали не лише в країні, але і за кордоном. План охоплював територію від західної межі країни, Балтійського і Чорного морів до Волги.

Проте Мельников думав і про Закавказзя, про Урал і Сибір. Так, у 1863 р. він виступив проти спорудження Поті-Тифліської вузькоколійної залізниці, яке тільки планувалося. У спеціальній записці намісникові Кавказу він описав відносну ширину колії: «Я вважав би раціональнішим для передбачуваних залізниць і майбутньої їх мережі в Кавказській області зберегти ширину в 5 футів (1524 мм), при якій ці залізниці могли б увійти до загальної мережі залізниць Росії» [8]. Нелегко було вченому боротися з намісником, але він домогся того, що залізниці в Закавказзі стали будуватися з широкою колією, хоча і за полегшеними технічними умовами відносно граничного ухилу і мінімального радіуса кривих. Крім того, П. П. Мельников вважав за необхідне за прикладом Волго-Донської острівної лінії (75 км) побудувати такі ж острівні залізниці Перм-Тюмень та Іркутськ-Чита для створення залізнично-водного сполучення між волзькою і обською водними системами і між Східним Сибіром і Далеким Сходом через притоки Амура, судноплавство по яких було можливе до Чити. При цьому П. П. Мельников, з властивою йому державною мудрістю, підкреслював, що головну мережу ліній торговельного руху, що має велике урядове значення, бажано виконати переважно розпорядженням самого уряду або принаймні при значній участі уряду.

У 1863-1865рр. план розвитку мережі залізниць широко обговорювався в різних відомствах і установах і був схвалений. Проте в деяких відгуках давалися рекомендації з уточнення та зміни окремих залізничних напрямків. П. П. Мельников вивчив ці рекомендації і 8 січня 1866р. представив уряду уточнений план будівництва залізниць в Російській імперії. У поясненні до плану, названого «Записка до карти мережі головних ліній залізниць Росії», автор дав аналіз нового плану з обґрунтуванням зміни його по відношенню до плану 1863 року. Так, зокрема, замість залізниці від Катеринослава до Грушевських копалень було запропоновано побудувати нову лінію від Харкова до Таганрога і Ростова-на-Дону.

23 квітня 1866р. план будівництва найбільш необхідних ліній залізниць був затверджений урядом. За планом намічалася спорудження залізниць загальною протяжністю 7117 км, у тому числі 3655 км першої і 2818 км другої черги, а також 644 км допоміжних гілок. Цей план як би охоплював мережею залізниць величезну територію майже усієї Європейської Росії і створював можливість для організації змішаних залізнично-водних перевезень пасажирів і вантажів. У наступні роки план розвитку мережі залізниць уточнювався і змінювався, зокрема відносно вибору напрямку окремих залізничних ліній для посилення міжрайонних зв'язків в межах європейської частини Росії. В той же час П. П. Мельников передбачав величезне значення продовження запланованих до будови залізниць від Ярославля до Пермі-Тюмені з відгалуженням від Вятки (нині Кіров) до Котласа на Північній Двіні й від Самари

– на схід до Оренбурга. Вчений вказував, що мережа повинна поспішати переступити за Волгу, розвинутися на схід і на південний схід та посилити могутність держави усіма багатствами, що криються в її глибинках.

По деяких із цих напрямів були запропоновані дослідження для розробки нових планів залізничного будівництва в країні. Адже П. П. Мельников вважав, що будь-який план розвитку мережі залізниць з урахуванням вибору напрямку кожної із залізниць може бути складений тільки на основі проведення ретельних попередніх досліджень. Як патріот, П. П. Мельников неодноразово ставив питання про включення Сибірської залізничної магістралі в план будівництва нових ліній в Росії. При цьому він не ослабну увагу приділяв питанню вибору напрямку західної ділянки магістралі. У статті «Про сибірську залізницю» вчений дав оцінку усім можливим варіантам Великого Сибірського шляху і детальні економічні розрахунки собівартості перевезень по кожному з них. П. П. Мельников вважав, що залізниця Москва-Урал-Тюмень має бути головною ділянкою Великого Сибірського шляху, і тому припускав проектувати її як транзитну, тобто за найкоротшим напрямом. З іншого боку, ця ж залізниця призначалася і для обслуговування Уральської гірничозаводської промисловості, а отже, повинна була проходити через Нижній Тагіл і Катеринбург. Виникла проблема вибору напрямку лінії. П. П. Мельников вирішив її дуже просто. Він запропонував побудувати дві залізниці, оскільки потреби транзитні і гірничозаводські не можуть знайти повного задоволення в одній загальній лінії. Інакше кажучи, як стверджував вчений, змішування інтересів транзитну з інтересами гірничого господарства тільки заплує справу.

Пропозиція П. П. Мельникова була прийнята, і у 1878р., ще за його життя, була побудована спеціальна гірничозаводська залізниця Перм-Чусова-Нижня-Тагіл-Катеринбург, з гілкою від ст. Чусової до Березняків, загальною довжиною 669 км. Це дозволило уральським заводам безупинно просувати свою продукцію в Перм і далі по Камі і Волзі сплавляти її в Нижній Новгород, тобто у центр країни. У 1885 р. ця лінія була продовжена до Тюмені і збільшилася ще на 330 км. Так утворилася острівна магістраль протяжністю 99 км, яка з'єднала системи річок Обі і Волги. Пізніше, вже на початку ХХ ст., була побудована і друга залізнична лінія Перм-Кунгур-Катеринбург. Так збулися плани П. П. Мельникова з будівництва двох залізниць через Урал.

У 70-х роках ХІХ ст. виникла проблема спорудження залізниці в Середню Азію. Обговорення цієї проблеми супроводжувалося вивченням і зіставленням різних варіантів напрямку середньоазійської залізничної магістралі. П. П. Мельников, як завжди, брав участь в обговоренні подібних проблем. Учений вважав, що магістраль, яка будувалася, Сизрань-Оренбург мала бути продовжена до Ташкента. З іншого боку, він допускав можливість розгляду варіанту залізнично-водного сполучення Ростов-на-Дону-Владикавказ-Петровськ (нині Махачкала)-Каспійське море-Красноводськ-Ташкент. Проте військово-політичні події в Середній Азії визначили будівництво в 80-х роках ХІХ ст. острівної лінії Красноводськ-Чарджоу-Самарканд-

Ташкент, а на початку ХХ ст. була здана в експлуатацію і Оренбург-Ташкентська залізниця. Таким чином, і тут задуми П.П. Мельникова отримали практичне здійснення.

Можна сміливо стверджувати, що в історії вітчизняного залізничного транспорту П.П. Мельников є однією з головних осіб, які визначили форму мережі залізниць в країні. Залізниця в Російській імперії були побудовані або згідно його задуму, або з його схвалення. Жодна прийнята пропозиція про розвиток мережі рейкових колій не пройшла повз нього. П.П. Мельников розумів, що промисловий розвиток країни у багатьох випадках починався лише з проведенням залізниць, а залізничні магістралі Москва-Харків-Ростов-на-Дону і Москва-Воронеж-Грушевські копальні, здані в експлуатацію в 1868-1871рр., оживили гірничу промисловість Донбасу. За рекомендації П.П. Мельникова була побудована і Донецька кам'яновугільна залізниця, що з'єднала басейни річок Волги, Дону, Дніпра і Південного Буга.

П. П. Мельников прагнув до того, щоб забезпечити вихід мережі залізниць до Чорного моря. Вже в 1870 р. вступила до ладу залізнична магістраль Москва-Курськ-Київ-Жмеринка-Одеса протяжністю 1698 км. В Одесі було виконано великі роботи з поглиблення акваторії і спорудження причалів та молу. Ця магістраль мала важливе політичне і народногосподарське значення. Можна було б навести й інші приклади, що характеризують цілеспрямованість П.П. Мельникова у справі розвитку мережі головних залізниць Російської імперії. Проте це не означає, що усі залізничні лінії були побудовані згідно його плану. Деякі з них зведені приватними залізничними товариствами і не відповідали загальнодержавним інтересам.

Висновки. П.П. Мельников створив економічно і науково-технічно обґрунтований остов раціонального розташування залізниць в Росії. Головні залізничні магістралі виявилися життєвими, про що свідчить їх функціонування і висока вантажна напруженість і в сьогодення.

Література

1. Виргинский В.С. Возникновение железных дорог в России / В.С. Виргинский. – Москва: Трансжелдориздат, 1949. – 283 с.
2. Мельников П.П. О подвижных паровых машинах употребляемых на простых дорогах / П.П. Мельников // Журнал путей сообщения. – 1835. – Кн. 34. – С. 36–51.

3. Турьев В.П. Об учреждении торцевых дорог и сухопутных пароходов в России постредством компаний / В.П. Турьев, – Санкт-Петербург, 1836. – 64 с.

4. Мельников П.П. О железных дорогах / П.П. Мельников. – Санкт-Петербург, 1835. – 98 с.

5. Мельников П.А. Численные данные относительно железных дорог и применение их к дороге между Петербургом и Москвой / П.П. Мельников. – Санкт-Петербург, 1841. – 308 с. – (Рукопись, Биб-ка ЛГУПС).

6. Мельников П.П. О железных дорогах / П.П. Мельников. – Санкт-Петербург, 1856. – 24 с. – (Рукопись, Биб-ка ЛГУПС).

7. Мельников П.П. Сеть главных линий железных дорог Европейской России, составленная в Главном управлении путей сообщения и публичных зданий / П.П. Мельников // Журнал Главного управления путей сообщения и публичных зданий. – 1863. – Т. 41, кн. 5. – С. 22–34.

8. Мельников П.П. Доклад о сооружении Закавказской железной дороги / П.П. Мельников // Российский государственный исторический архив. – Ф. 219. – Оп. 1. – Д. 5840. – Л. 121-137 об. – (1861).

Refereces

1. Virhins'kyi V.S. Vozniknovenie zheleznykh dorozh v Rossii / Virhins'kyi V.S. – Moscow: Transzheldorizdat, 1949. – 283 p.

2. Mel'nykov P.P. O podvizhnykh parovykh mashynakh, upotrebliaemykh na prostykh dorozhakh / P.P. Mel'nykov // Zhurnal putey i soobshcheniy. – 1835. – Book 34. – P. 36-51.7

3. Guryev V.P. Ob uchrezhdenii tortsevykh dorozh i sukhoputnykh parokhodov v Rossii postredstvom kompaniy / V.P. Guryev – Sankt-Peterburh, 1836. – 64 p.

4. Mel'nykov P.P. O zheleznykh dorozhakh / P.P. Mel'nykov. – Sankt-Peterburh, 1835. – 98 p.

5. Mel'nykov P.P. Chislitel'nye danye otnositel'no zheleznykh dorozh i primeneniye ikh k dorozhe mezhdru Peterburhom i Moskvoy / P.P. Mel'nykov. – Sankt-Peterburh, 1841. – 308 p. – (Rukopis', biblioteka PHUPS).

6. Mel'nykov P.P. O zheleznykh dorozhakh / P.P. Mel'nykov, Sankt-Peterburh, 1856. – 24 p. – (Rukopis', biblioteka PHUPS).

7. Mel'nykov P.P. Set' glavnykh liniy zheleznykh dorozh Evropeyskoy Rossii, sostavlenaya v Hlavnom upravlenii putey soobshcheniya i publichnykh dannykh / P.P. Mel'nykov // Zhurnal Hlavnoho upravleniya putey soobshcheniya i publichnykh dannykh. – 1863. – Tom 41, kn. 5. – P. 22-34.

8. Mel'nykov P.P. Doklad o sooruzhenii Zakavkazskoy zheleznoi dorozhy / P.P. Mel'nykov // Rossiyskiy gosudarstvennyi istoricheskiy arkhiv. – F. 219. – Op. 1. – D. 5840. – L. 121-137ob. – (1861).

Dovganyuk S.S.,

MA, PhD, Professor of the Department of Rolling Stock and Track of the Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, L'viv branch, dovganyuk@ukr.net

Ukraine, L'viv

P.P. MEL'NYKOV'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF NATIONAL RAILWAY SYSTEM

The outstanding contribution to the development of national railway system made by Pavlo Petrovych Mel'nykov (1804-1880), the founder of the national transport science, the project author and manager of the first Russian railway line Petersburg-Moscow, the first Minister of Communications of the Russian Empire, was found out based on the analysis of the scientific literature. His original articles of the above-mentioned issue are analyzed. The plans in building railways in the Russian Empire are covered.

Key words: railroad system, railway transport, train, science, technology

УДК 94(477)+372.48

Доляр Л.В.,

*к. іст. н., доцент, доцент кафедри історії та українознавства
Криворізького національного університету, lardo07@rambler.ru,**Україна, м. Кривий Ріг*

РАДЯНСЬКИЙ ЗАКОРДОННИЙ ТУРИЗМ КІНЦЯ 1950-Х РР. ОЧИМА КРИВОРІЗЬКОГО ГІРНИЧОГО ІНЖЕНЕРА

У статті розглянуто проблему радянського закордонного туризму, що є малодослідженою в українській історіографії. Метою даної розвідки є з'ясування особливостей радянської туристичної галузі та її функціонування за межами СРСР наприкінці 1950-х рр. Стаття написана на архівних матеріалах, що дотепер у науковому обігу не перебували. Автор здійснив контент-аналіз унікального нарративного періоджерела – мемуарів гірничого інженера Кирила Писанка. Результатом проведеного дослідження стали висновки щодо змісту та характеру радянської туристичної роботи за кордоном та її ролі у зміцненні ідейних переконань громадян СРСР.

Ключові слова: туризм, круїз, подорожні записки, екскурсія, музей, виставка

Постановка проблеми. Надзвичайно цікавою і, фактично, маловідомою на сьогоднішній день є історія радянського закордонного туризму. Науковець О. Попов, який нещодавно дослідив цю проблематику на матеріалах 1960-1980-х рр. зазначає, що питання виїзного радянського туризму дотепер залишаються малодослідженими [1, с.49]. Єдиною узагальнюючою розвідкою з історії вітчизняного туризму є праця В.К.Федорченка і Т.А. Принчак [2]. Отже, обрана нами тема має доволі куцу історіографію. Між тим, періоджерельна база з цього питання представлена навіть у відносно невеликому архіві Музею історії Криворізького національного університету.

Мета статті. На основі подорожніх записок головного інженера Науково-дослідного гірничорудного інституту К.С. Писанко автор прагне дослідити організацію радянського закордонного туризму та встановити особливості його розвитку у сприятливий для даної галузі період десталінізації. Авторський інтерес до постаті К.С. Писанко пояснюється тим, що Кирило Степанович Писанко входив до першого набору (1922 р.) студентів нашого навчального закладу і разом з іншими становить предмет майбутньої авторської розвідки, присвяченої 90-річчю першого випуску ДВНЗ «КНУ».

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що СРСР тривалий час не визнавався світовими державами і знаходився у міжнародній ізоляції. Перебування Радянського Союзу у Лізі Націй дану ситуацію кардинально не змінило, хоча, позитивний вплив на розвиток закордонного туризму все ж таки був, щоправда, це стосувалося в'їзного (в СРСР), а не виїзного туризму. Під час війни туристична галузь, зрозуміло, завмерла, а за повоєнної доби, незважаючи на спільну із західними державами участь у антифашистській коаліції та гучну хрущовську «відлигу», СРСР опинився за «залізною завісою». Виходячи з цього, радянський закордонний туризм не міг бути масовим чи, бодай, поширеним явищем. Поїздка громадянина СРСР за кордон розглядалася як унікальна подія у його житті, як визнання його

особливих заслуг перед суспільством, як беззастережна довіра «компетентних» органів до його світоглядних і моральних якостей. З огляду на це, проблема фінансування закордонного вояжу не була ключовою: туристичну путівку було важко отримати, а не оплатити, принаймні, члену гірничорудної профспілки, про якого йдеться у даній статті. Так, морський круїз з Одеси до Ленінграду з відвідуванням Стамбулу, Пірею, Афін, Олександрії, Каїру, Гавру, Парижу, Антверпену, Брюсселю, Гельсинки, що тривала в умовах виключного сервісу на одному з найкращих круїзних лайнерів впродовж 29-ти (!) днів, загалом коштувала 3540 радянських карбованців (3300 крб. – сама путівка і 240 крб. – інвалюта на особисті витрати) і це при тому, що у квітні 1958 р. головний інженер НДГРІ К.С. Писанко отримав заробітну плату і відпускні кошти у суммі 7085 карбованців 43 копійки [3, од. зб. 3, 10-11]. Як свідчать архівні матеріали Музею історії КНУ, під час поїздок за кордон (зокрема, на лікування у Чехословаччину) Кирило Степанович сплачував повну вартість путівки, а грандіозне міжвідомче листування з цього приводу стосувалося не грошей і пільгових умов придбання путівки, а можливості поїхати за кордон з непрацюючою у НДГРІ дружиною [4, арк. 29-43].

Подорожні записки К.С. Писанко, присвячені його морському круїзу навколо Європи у період з 7 травня по 4 червня 1958 р., уміщені у 96-аркушному зошиті та 2-х записниках формату 10x13 [3, од. зб. 1-3]. Переважна більшість записів зроблена грифельним олівцем, похапцем, з першого сприйняття, що називається, щиро, без приховування почуттів і емоцій.

Слід зазначити, що К.С. Писанко, у першу чергу, звертає увагу на відношення іноземців до радянської людини. Так, він із задоволенням розповідає про рукотисний Єгипет, у якому радянських туристів перевтомлювали увагою усі мешканці Каїру – від малих хлопчаків до літніх дідусів – єгиптяни плескали у долоні, посміхалися, простили сувенірних подарунків (до речі, у цій якості виступали статуєтки Леніна). Кирило Степанович неодноразово пише, що без допомоги поліції радянські туристи не могли вільно пересуватися

по місту. Особливе враження залишила сцена прощання з Олександрією, від порту якої теплохід «Грузія» відпливав у Францію. Привітним ставленням до радянських людей позначилися і греки: Кирило Степанович пригадує усміхнені обличчя, вигуки російською мовою. Греки, як зазначає дописувач, цінували той факт, що у конфлікті на Кіпрі СРСР підтримував саме їх країну, тож, усіляко демонстрували свою прихильність до наших туристів. На тлі дружнього тепла і щирості, що їх радянським туристам дарували греки і єгиптяни, надзвичайно контрастно виглядають зустрічі з місцевим населенням Туреччини: турки не тільки оминали, а навіть тікали від наших туристів, особливо, коли бачили, що наближаються представники поліції. Коли стражі порядку були відсутні, турки виявляли зацікавлення, фотографувалися, приймали сувеніри. Водночас, Кирило Степанович з прикриттю пише про викинутий турками значок з написом «СРСР – голуб миру».

Окрім особистого ставлення, нашого туриста, безумовно, цікавив рівень закордонного життя. Він докладно розповідає про заробітні плати, називає ціни на харчі і товари широкого вжитку. Писанко пише про валютний курс, що дає можливість співставити закордонні ціни 1958 р. з тогочасними цінами в СРСР і, що важливо, співставити їх з заробітньою платою, точніше сказати, з її купівельною спроможністю. Слід зазначити, що подібні порівняння не могли не втішати радянського громадянина. Так, наприклад, у Греції інженер отримував від 4 до 9 тис. драм, службовець від 4 до 5 тис. драм, а робітник від 400 до 3 тис. драм на місяць, при цьому 2-кімнатна квартира без зручностей коштувала на місяць 600-900 драм, зі зручностями (ванною) 1,1 тис. драм, а 4-кімнатна квартира з опаленням і освітленням до 6 тис. драм на місяць. Це було не по кишені навіть інженеру. Між тим, в СРСР ціна комунальних послуг була сміхотворною: К.С. Писанко за свою квартиру з усіма зручностями по вул. Янова [історичний центр Кривого Рогу – Л.Д.] у квітні 1958 р. заплатив 180 крб., маючи заробітню платню понад 4000 крб. на місяць. Вражає і купівельна спроможність греків: найкваліфікованіший інженер, відпрацювавши місяць, не міг придбати таку популярну на той час річ, як радіола, бо остання коштувала понад 13 тис. драм, а інженер отримував максимум 9-ть, не один місяць треба було економити, щоб придбати швейну машинку, яка коштувала близько 7 тис. драм, магнітофон, за який треба було віддати 8,3 тис. драм. Радянського інженера особливо вразив той факт, що за навчання дітей у Греції батьки платили чималі кошти: навчати дітей до 5-го класу коштувало 900 драм на рік. Взагалі, зарплата і відпускні головного інженера НДГРІ у квітні 1958 р. у перерахунку на драми становили 21250 драм (тогочасний курс 3 драми за 1 радянський карбованець), навіть без відпускних, радянський гірничий інженер отримував значно більше, ніж найкваліфікованіший грецький інженер, а, якщо згадати, що радянські люди фактично безкоштовно споживали комунальні послуги, то заробітня платня криворіжця виглядає дуже переконливою. Цікаво, що і ціни на продукти у ситій, теплій, сільськогосподарській Греції цілком кориливалися з цінами тогочасного

напівголодного СРСР. Так, кілограм м'яса у 1958 р. греки купували за 15-30 драм (5-10 крб.). У СРСР у цей час м'ясо коштувало 10-12 крб. [після реформи 1961 р. (10:1) та підняття цін у 1962 р. м'ясо в СРСР коштувало 1,5-2 крб. – Л.Д.]. У співвідношенні до зарплатні гірничого інженера це було не критично, однак, проблема полягала у його тотальній нестачі та загальному дефіциті продуктів харчування. Для автора подорожніх записок круїзний раціон був казковим, хоча, зрозуміло, що головний інженер інституту всесоюзного значення рядовим працівником не був. Водночас, Кирило Степанович не приховував розчарування сніданками у єгипетських готелях, де вранці давали каву і кусинчик хліба з маленьким шматочком масла. К.С. Писанко зізнається, що після таких сніданків усі були голодними. У дефіцитному на харчі СРСР, вочевидь, снідали краще, дефіцитним товарам знаходилися відповідні компенсатори: вживали більше круп'яних виробів, каш, овочів тощо. Судячи з коментарів подорожуючого, радянські люди наприкінці 1950-х рр. більше страждали через відсутність вільного вибору харчів, ніж через їх недостатній обсяг.

Кирило Степанович ретельно описує сферу обслуговування, наявний готельний і туристичний сервіс, заклади торгівлі і харчування тощо. У Туреччині, зокрема, його вражає велика кількість і невпорядкованість транспортної руху на вулиці, відсутність пішохідних тротуарів, через що вуличний транспорт, у буквальному розумінні, зазірав у вікна мешканців. Його дивують вузькоколіїні однобічні трамваї, несхожа на радянську мода (зокрема, жінки без шарпеток), відсутність урн для сміття, через що радянські туристи, не маючи куди викинути недопалки, ховали їх у кишені (такий рівень вихованості наших туристів приємно вражає), вулична торгівля з тротуарів, наявність двох цін на кожному товарі (перша – це ціна придбання товару торгівцем, друга – ціна його реалізації). Турецький пасаж Кирило Степанович називає «катакомбами». Радянський турист звертає увагу на той факт, що пересічні громадяни купують переважно зелену цибулю і майже не беруть надмірно коштовні фрукти. Радянського інженера вразив екскурсійний лад у Туреччині, а саме те, що туристи топталися по старовинним коврам, могли на них сидіти і лежати, відпочиваючи від спеки.

Далекими від комплементарних є і його враження від єгипетського способу життя: овочі і фрукти поливні, водянисті, не смачні, льодяна вода до їжі недоречна, приправи до страв огидні. Між тим, Кирилу Степановичу сподобалися комфортабельні австрійські автобуси, якими їх перевозили по країні, зручне розташування перону по відношенню до підніжки вагонів (на одному рівні), відсутність спеки у єгипетських потягах.

У Греції автор записок звернув увагу на велику кількість вуличних кафе. Його неймовірно вразили стільці на тротуарах, велика кількість магазинчиків, куди мало хто заходив, здивували цитрусові, що валялися скрізь неприбраними. І це при тому, що 1 лимон коштував драхму, а апельсин 2-3 драми. У Греції Кирило Степанович витратив половину свого «доларового бюджету»: кожен тогочасний інтурист

отримував 24 долари, з яких у Афінах Кирило Степанович витратив понад 13-ти. За 11 доларів він придбав кофтину для дружини і понад 2 долари заплатив за 3 пари нейлонових жіночих панчо, які коштували 70-80 центів кожна. Для радянської жінки це був подарунок, що міг зрівнятися лише з царськими черевичками від Вакули.

Слід зазначити, що автор подорожніх записок не співставляє наведені дані з рівнем життя тогочасного гірничого інженера в СРСР. За нього це робимо ми. Однак, вочевидь, що мемуарист добре усвідомлював, яку інформацію варто наводити. Інакше, ми б мали описи відвідувань усіх 6-ох країн. Натомість, маємо розповіді лише про Грецію, Туреччину і Єгипет, у яких подібні співставлення з усіх параметрів виглядають виключно на користь СРСР. Порівняння радянського життя з життям у Франції, Бельгії і Фінляндії виглядали некоректно, тож К.С. Писанко, взагалі, не відображає цю частину подорожі у своїх записках. Звичайно, можна припустити, що друга частина мемуарів «загубилася». Однак, факти біографії К.С. Писанка прозоро натякають на її відсутність, а не на детективну пропажу. Головний інженер НДГРІ, член КПРС добре розумівся на особливостях закордонної поведінки радянської людини і поведився відповідно до свого статусу і тогочасних вимог. Вірність ідеалам забезпечила цікаве життя йому і його родині: на початку Великої Вітчизняної К.С. Писанко був у відрядженні у Швеції, де зустрічався з легендарною дипломаткою О.М. Колонтай; у 1955 р. був відряджений у Індію; його дочка з сім'єю кілька років працювала у Німеччині; разом з дружиною він лікувався у Чехословаччині... Це зовсім нетипова біографія, навіть, для керівної ланки науково-технічної інтелігенції.

Слід зазначити, що виїзним туризмом в СРСР займалося Всесоюзне акціонерне товариство (!) «Інтурист». Зазначена організація була створена 12 квітня 1929р. на комерційній основі. Вона мала статутний капітал у 5 млн. крб. і 200 штук акцій, тобто все, що належало мати приватній установі. Засновниками товариства були всесоюзні наркомати торгівлі і шляхів сполучення. Головою правління був обраний Олександр Сванідзе, близький друг Й. Сталіна, брат його першої дружини. Цікаво, що утворення відбулося у «рік великого перелому», коли, за наказом диктатора, було згорнуто неп і почалося нищення приватного капіталу. Між тим, класово небезпечний «Інтурист» не тільки вижив за сталінізму, але й примножив свої прибутки, а у повоєнні часи фактично став монополістом усієї туристичної галузі СРСР. Окрім того, у роки свого процвітання (1970-1980-ті) «Інтурист» увійшов до десятки найбільших туристичних агенцій світу. Варто підкреслити, що від початку свого існування організація послідовно виконувала виховну функцію радянської влади. Так, у 1930 р. у закордонну подорож на теплоході «Абхазія» було відправлено 257 передовиків соціалістичної праці. Вони відвідали Гамбург, Неаполь, Стамбул – це був перший в історії СРСР круїз навколо Європи [1,с.49]. Однак, в усі часи агенція більше приймала туристів з-за кордону, ніж вивозила туди своїх громадян. Динамічне зростання виїзного радянського туризму спостерігається лише з

другої половини 1950-х рр.: якщо у 1956 р. за кордоном побувала 561 тис. громадян СРСР, то у 1965р. - 1,2 млн. [1, с.51].

Організацією круїзних подорожей «Інтурист» зайнявся у 1957 р., коли для цього було орендовано пароплави «Перемога» і «Грузія». Кирило Степанович Писанко відправився у подорож у травні 1958 р. на теплоході «Грузія». Він був одним із перших радянських туристів, що відпочивали за новою програмою і на високому рівні туристичного сервісу.

Особливості функціонування товариства «Інтурист» можна прослідкувати за документами, що зберігаються у Музеї історії нашого університету [3, од. зб. 10-24]. Показовим для усвідомлення є зміст самої туристичної путівки, виданої Писанку К.С. [3, од. зб. 12]. Документ із логотипом «Інтуриста» за № 0584 та під назвою «Круїзна подорож на теплоході «Грузія» 1958 рік» уміщує чимало інформації. Зокрема, йдеться про те, що путівка виписана на один рейс терміном 29 днів для перебування у 7-містній (!) каюті «314» з визначеним нижнім 5-тим місцем. У розділі «клас каюти» говориться, що вона туристична, без ілюмінаторів. Зазначено умови харчування туриста Писанка, а саме: ресторан 1-го класу, друга зміна, стіл № 12, місце № 1. У документі також говориться, що турист для оплати додаткових послуг (користування телеграфом, перукарнею, пральнею, кіоском і буфетом теплоходу) має право придбати чеки Держбанку СРСР на суму до 1 тис. радянських карбованців. Додатково зазначалося, що продаж цих чеків та обмін інвалюти будуть здійснюватися у Москві, Ленінграді, Києві та Одесі, невикористані чеки будуть прийматися без обмежень після повернення туриста на батьківщину. У вартість путівки не входив проїзд від місця проживання до порту і від порту до місця проживання. Володар путівки мусив заздалегідь, за добу до відправлення, прибути на місце збору у готель «Одеса» на Приморському бульварі, 11. За півдоби до початку круїзу, а саме 6 травня о 18.00, було здійснено посадку на теплохід, а о 6-ій ранку 7 травня «Грузія» відчалив з одеського морського порту. Окрім цих чітких організаційних вимог, обов'язкових до виконання туристом, у путівці повідомлялися можливості для насиченого культурного відпочинку. Зокрема, на теплоході «Грузія» у 1958 р. діяли музичні салони, бібліотека, басейни для плавання, настільний теніс, шахмати, телеграф, перукарня, пральня, буфет, кіоск з подорожніми товарами, пункт медичної допомоги. Програма культурного відпочинку передбачала проведення лекцій, кіносеансів, танцювальних вечорів, різноманітних ігор, шахматних турнірів, вечорів самодіяльності. Цікаво, що кожен турист отримував текст «Пісні туристів теплоходу «Грузія»», мусив її вивчити і за потреби виконувати. Писанко неодноразово пригадує про спільні репетиції туристичного гімну теплоходу. Відповідальний підхід до організації цієї справи підтверджується тим, що музику до твору написав відомий радянський композитор О. Островський, а слова – не менш знаменита радянська поетеса О. Фадеєва. Зміст пісні надзвичайно доброзичливий і свідчить про те, що туристів з СРСР виховували у дусі дружби з усіма народами світу. Текст туристичного гімну позбавлений класового змісту,

більш того, він космополітичний і пацифістський за своєю суттю.

Програма круїзної подорожі була ретельно розписана і передбачала, поміж іншими країнами, відвідування Італії, однак, в останній момент Італія відмовилася приймати радянських туристів, посилаючись на те, що у країні проводяться вибори (!). Несолідність і образливість такої відмови, вочевидь, була підставою для дипломатичного демаршу. Чи відбувся останній невідомо, але дивує той факт, що товариство «Інтурист» швидко владнало проблему: було кардинально змінено маршрут і радянські туристи вперше в історії потрапили до Єгипту! Зрозуміло, що питання узгоджувалося структурними підрозділами міністерств закордонних справ СРСР і Єгипту, порозуміння було знайдено, а приймаюча сторона, судячи з мемуарів нашого випускника, забезпечила не тільки гостинність, але й достатньо високий рівень туристичного сервісу. І все це без зайвої бюрократії, зволікань, вимагання додаткових справок! Кирилу Степановичу, як свідчать документи, у квітні 1958р. зробили ревакцинацію оспи, однак, це не було пов'язано зі зміною маршруту, а передбачено протиепідеміологічними заходами, обов'язковими на той час [3, од. зб. 20]. Чи задовольнила така раптова зміна маршруту радянських туристів сказати важко. Однак, К.С. Писанко неодноразово та з ширим захопленням підкреслює, що вони були першими відвідувачами країни, яка є однією з найдавніших цивілізацій світу.

Програмою туристичної поїздки передбачалося, що буде подолано шлях у 4954 морські мілі (9156 км). Між тим, через зміну маршруту «Грузія» загалом пройшов 10500 км. Поїздка з Одеси до Стамбула тривала 25 годин (з 6-ої ранку 7 травня до 7-ої ранку 8 травня) за цей час корабель пройшов 342 мілі (632 км). Відпочивши у Туреччині майже добу, радянські туристи о 6-ій ранку 9 травня (до речі, у мемуарах не має жодної згадки про відзначення Дня Перемоги) відправилися у Грецію. Впродовж 25 годин лайнер рухався водами Мраморного моря, проливу Дарданели, Егейського моря і, здолавши 359 миль (663 км) прибув у бухту Пирей. Неповторні античні артефакти радянські туристи оглядали менше доби. Опівночі 10 травня теплохід «Грузія» взяв курс на єгипетську Олександрію. Подорож тривала довгі 44 години. Корабель рухався по Середземному морю і на шляху до пункту призначення здолав 950 км. У Єгипті радянські туристи перебували більше 4-ох діб. Було виконано насичену туристичну програму: одноденна екскурсія Олександрією, триденна по Каїру. Опівночі 16 травня «Грузія» спрямував курс на французький Гавр. Понад 6-ти діб подорожуючі пливли повздовж берегів Алжиру, Марокко, здолали Гібралтарський пролив, оминули береги Іспанії, Португалії, пройшли через Атлантику і Біскайську затоку повздовж берегів Франції, Англії, через протоку Ла-Манш і, нарешті, о 7-ій ранку 23 травня, здолавши 5600 км, прибули до портового міста Гавр. Звідси спеціальним поїздом радянських туристів відправили до Парижу, де вони перебували понад 3 доби. Увечері 26 травня подорожуючі повернулися у Гавр і о 2-ій ночі 27 травня відчалили у Антверпен. Поїздка тривала 19 годин. Корабель пройшов 244 мілі (451 км) і о 9-ій вечора 27

травня прибув у пункт призначення. Понад 3 доби радянські туристи перебували у Бельгії: за цей час вони оглянули Антверпен, Брюссель і відвідали тамтешню Всесвітню виставку. Опівночі 30 травня «Грузія» взяв курс на Гельсинки. Теплохід прямував Північним морем, Кільським каналом і, нарешті, увійшов у балтійські води. Здолавши 1000 миль (1848 км) вранці 3 червня подорожуючі прибули до столиці Фінляндії. Після одноденної екскурсії о 4-ій ранку 4 червня радянські туристи попливли у Ленінград. Шлях був недовгим 183 мілі (338 км). Через 16 годин сповнені незабутніми враженнями туристи прибули до північної столиці СРСР.

Слід зазначити, що програма круїзу, окрім детальної інформації про маршрут, уміщувала чіткі вимоги агенції до подорожуючих громадян. Зокрема, говорилося, що з усіх питань турист мусить звертатися до представника «Інтуристу», останній, в свою чергу, після прибуття теплоходу у зазначений порт повідомляє докладну програму перебування, уточнену з іноземними туристичними агенціями («Тюрктуризм» у Туреччині, «Караянидис Тревел Офисис» у Греції, «Транстур» у Франції, «Вуаяж Жозеф Дюмулен» у Бельгії, «Фінляндське бюро подорожей» у Фінляндії). Окремо підкреслювалося, що радянські туристи повинні у повному обсязі виконати усю програму подорожі, брати участь в усіх екскурсіях, не відхилитися від маршруту, чітко дотримуватися порядку, часу висадки з теплоходу і повернення на нього. Організація «Інтурист» забезпечувала комфортне повернення туриста до місця його проживання. Кожен подорожуючий до 20 травня повинен був здати представнику «Інтуриста» свої побажання щодо від'їзду з Ленінграду. Фірма забезпечувала бронювання місць у потягах із зазначенням дати і класу вагона.

Своєрідною компенсацією за відсутність записів про відвідування розвинутих країн Європи є вкладений у рукопис друкований проспект «Туристична поїздка у Бельгію. Коротка справка по країні», підготовлений співробітниками агенції «Інтурист» і виданий у Москві у 1958р. [3,од.зб.18]. Надзвичайно цікавий за змістом документ позначений, як і уся друкована продукція «Інтуристу», логотипом «розгорнуте крило птаха над землею кулею» і уміщує 14 сторінок дрібношрифтового тексту. Документ свідчить про те, що подорож К.С. Писанка була «ексклюзивною» двічі: туристична група, у складі якої він перебував, була у числі перших відвідувачів не тільки Єгипту, але і знаменитої Всесвітньої виставки у Брюсселі (1958р.). Попередня подія такого масштабу проводилася у 1939р. у Нью-Йорку. Виставка, по суті, віддзеркалила тогочасні євроінтеграційні процеси, і присутність на ній радянських громадян свідчила про вагомий результат хрущовської десталінізації. Отже, випускник нашого навчального закладу був очевидцем початку утворення ЄС, був одним з перших, хто на власні очі пересвідчився у тому, що розвиток світової економіки відбувається за законами, далекими від запеклої класової боротьби і мрії про всесвітній комуністичний лад. Задля подолання можливих розчарувань у радянському способі життя, брошура «Інтуристу» уміщувала розділ «Становище трудящих», у якому зазначалося, що «середня заробітня

платня робітника у Бельгії становить 5000 франків на місяць», тоді, як «прожитковий мінімум, обрахований католицькими профспілками, становить 5576 франків». Окрім того, повідомлялося, що у Бельгії у 1955 році, лише за офіційними даними, нараховувалося 175 тис. безробітних, що складало 10 % працездатного населення. Одночасно, підкреслювалося, що Бельгія є нещадним експлуататором колоній.

Висновки. Отже, радянський закордонний туризм, зокрема його круїзна складова, вирізнявся фундаментальністю, ґрунтовною підготовкою і чіткою організацією, високим рівнем сервісного обслуговування і що, важливо, безпечністю і надійністю. У пам'яті подорожуючих на все життя залишалися незабутні яскраві враження. Програма туристичних поїздок була різнобічною, розрахованою на різноманітні уподобання і смаки. Ідеологічний зміст виїзного радянського туризму, судячи з опрацьованих джерел, вирізнявся гнучкістю, пропагандистською наочністю, впевненістю і переконливістю. Автор подорожніх записок, безумовно, був носієм радянського менталітету, а за своїми життєвими пріоритетами – типовим громадянином СРСР.

Література:

1. Попов А. Советские туристы за рубежом: идеология, коммуникация, эмоции (по отчетам руководителей

туристических групп)/ Алексей Попов // Историческая панорама. – 2008. – Вып. 6. – С. 49-56.

2. Федорченко В.К., Прінчак П.А. Історія туризму в Україні/ В.К. Федорченко, П.А. Прінчак. – К.: Вища шк., 2002. – 195 с.

3. Архів музею історії ДВНЗ «Криворізький національний університет» (далі АМІ ДВНЗ «КНУ»). – Ф. 1 «Персоналії». – Оп. 3. – Спр. 2 «Рукописи та матеріали про закордонну подорож 1958 р. К.С. Писанка». – 24 од. зб.

4. АМІ ДВНЗ «КНУ». – Ф. 1 «Персоналії». – Оп. 2. – Спр. 156 «Писанко Кирило Степанович». – 76 арк.

References:

1. Popov A. Sovetskije turisty za rubezhom: ideologiya, kommunikatsiya, emotsii (po otchetam rukovoditeley turisticheskikh grupp)/ Aleksey Popov// Istoricheskaya panorama. – 2008. – Vyp. 6. – S. 49-56.

2. Fedorchenko V.K., Princhak T.A. Istoriya turizmu v Ukraini/ V.K. Fedorchenko, T.A. Princhak. – K.: Vishcha shk., 2002. – 195 s.

3. Arhiv muzeyu istoriyi DVNZ «Krivorizkiy natsionalniy universitet» (dali AMI DVNZ «KNU»). – F. 1 «Personaliiy». – Op. 3. – Spr. 2 «Rukopisi ta materialy pro zakordonnu podorozh 1958 r. K.S. Pisanka». – 24 od. zb.

4. AMI DVNZ «KNU». – F. 1 «Personaliiy». – Op. 2. – Spr. 156 «Pisanko Kirilo Stepanovich». – 76 ark.

Doyar L.V.,

Ph.D., associate professor, assistant professor of Department of History and Ukrainian of the National University in Krivoy Rog, lardo07@rambler.ru,

Ukraine, Krivoy Rog

SOVIET FOREIGN TOURISM LATE 1950 EYES MINING ENGINEER OF KRIVOY ROG

In the article the problem of the Soviet foreign tourism, which is less explored in Ukrainian historiography. The aim of this research is to clarify the characteristics of Soviet tourism industry and its operation outside the USSR in the late 1950. Article written on archival materials that are still in the scientific circulation are. The author undertook a content analysis narrative unique primary sources - memoirs mining engineer Cyril Pysanko. The study findings were about the content and nature of Soviet tourism abroad and its role in strengthening the ideological beliefs of Soviet citizens.

Key words: *tourism, cruise, travel notes, tour, museum, exhibition*

УДК 001.630(929):631.53(032)

Зіборова І.В.,

аспірант Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, i.ziborova@ukr.net

Україна, м. Київ

ДОСЛІДНЕ ЛІСОРозВЕДЕННЯ ДВОРЯНИНА-АГРАРІЯ П.А. КОЧУБЕЯ В САДИБІ СЕЛА ЗГУРІВКИ ПРИЛУЦЬКОГО ПОВІТУ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті представлено наукові підходи полтавського дворянина Петра Аркадійовича Кочубея (1825 - 1892) до раціонального господарювання в згурівському маєтку на основі лісових насаджень, як одного із перспективних методів організації власного сільського господарства. За допомогою історичного ретроспективного аналізу та досліджень архівних і літературних матеріалів вдалося відтворити експериментаторську діяльність власника садиби с.Згурівки, яка згодом перетворила звичайну степову місцевість в науково-показовий аграрний осередок. Особливу увагу приділено дослідженню лісорозведення у поміщицьких садибах напередодні аграрної реформи 1861 р. та після відміни кріпосного права на теренах колишньої Російської імперії. Важливість обраної теми визначається необхідністю комплексного наукового вивчення проблеми становлення та розвитку вітчизняної лісової галузі, як складової ланки аграрної науки.

Ключові слова: Петро Аркадійович Кочубей, Згурівка, лісорозведення, парк, аграрій.

Постановка проблеми. Пожвавлення інтересу сучасної історичної науки до агрономічної сфери діяльності малоросійських землевласників викликано реформуванням нинішнього агропромислового сектору України з орієнтацією на середній та малий підприємницький бізнес. В умовах жорсткої економії земельних ресурсів аграрії шукають шляхи вирішення сільськогосподарських проблем не лише в світовому передовому досвіді, а й звертаються до напрацьованих минулого. Саме тоді були закладені наукові підходи до сучасної світової «синьої економіки», що на протязі десятків років пройшли свою практичну перевірку на прибутковість та збалансованість. У її основі лежить обґрунтований поділ між ріллею, лісом і водними ресурсами окремого агроландшафту та господарювання з елементами відновленого землеробства.

Оскільки кожне з поміщицьких володінь на українських землях колишньої Російської імперії має власну історію створення, генезу та форми і методи діяльності, постає необхідність вибору хронологічних меж періоду дослідження: за часовими рамками – 50-80-і роки XIX ст., територіально – колишня Полтавська губернія. Суб'єктом господарювання постає Петро Аркадійович Кочубей – військовий фахівець в галузі артилерії, практичний механік, вчений-хімік, знавець мінералогії, а також талановитий дослідник-аматор в сільському господарстві. Зважаючи на обмежену документальну базу, яка розпорошена у різних архівних фондах, науковий процес її вивчення доволі ускладнений. Тому аграрно-науковий аспект внеску П.А. Кочубея у вітчизняну історію, на жаль, до цих пір залишався не вивченим.

Мета роботи – дослідити наукові підходи аграрія-експериментатора П.А. Кочубея до степових ландшафтів згурівських земельних володінь для забезпечення їх докорінного поліпшення шляхом використання ґрунтозахисних і стокорегулюючих властивостей штучних лісових насаджень.

Виклад основного матеріалу. Для усвідомлення становища, в якому перебували природні зелені насадження південно-західних областей Російської імперії, що історично були українськими, потрібно згадати кілька державних поворотних моментів. Початковим головним кроком, що приніс шкоду лісорозведенню, був указ Катерини II 22 вересня 1782р. [1], що зняв державний нагляд за приватними лісами. Підтримуючи ліберальні ідеї та заважаючи з дворянським станом, за 1782-1785 рр. імператриця повернула поміщикам право вільного користування лісами, дозволивши також вирубку порід, що йдуть на кораблебудування. Вина дворян, які бажали продажем лісу на дрова поповнити свій капітал, велика, бо з XVIII по XIX ст. загалом в південних районах Європейської частини Росії знищено 67 млн. га добротного лісу, а посаджено за цей же час 1,3 млн. га, що склало всього 2% [2]. Про катастрофічні наслідки урядових нововведень красномовно свідчить статистика: за сторіччя (1774-1874) в Ярославській губернії лісів зменшилося на половину, в Харківській і Катеринославській – за 10 років (1872-1882) на 80%, в Київській – за 20 років (1849-1869) на 187 тис. десятин [3]. Але повальне винищення лісів з багатьох причин почалося після звільнення селян в 1861 р. По-перше: землевласники втратили величезний масив дармової робочої сили, що використовувалась як у поміщицьких сільськогосподарських роботах, так і в справі лісорозведення та збереження вже створених зелених насаджень. По-друге: багато звільнених селянських сімей до земельного наділу отримували ліси, обкладені великим земельним податком, який провокував валити дерева. Іноді селян допускали селитися всередині лісів і вони викорчувували їх, дбаючи лише про розширення полів. Багато деревних насаджень гинуло під час пожеж, а потім йшло на будівництво для погорільців. Нерідко ліс підпалювався навмисне, для обходу лісоохоронного закону, адже прибирання горілих дерев дозволялося робити на будь-

якій площі. Незабарилися і наслідки: з виходом в 1861 р. державних селян з-під опіки Міністерства державного майна, лісові посадки, насаджені при волосних і сільських управліннях, були закинуті і загинули [4]. У Київській губернії до кінця XIX ст. лише на 565 фабриках згоряло щорічно 193 тис. куб. сажнів дров, а всього в губернії – 752 тисячі [5]. Натомість 7 пудів дров можна було замінити 3 пудами вугілля або 2 пудами нафти. Так чи інакше, з 1854 до 1916рр. лісистість центральної України зменшилася більше, ніж на 30% [6]. У протоколах Херсонського губернаторського комітету констатували факт: «Поки Південь Росії охоплений був з півночі, північного сходу і південного сходу широким поясом лісів, ліси ці служили природною перешкодою посушливій силі вітру. На думку фахівців і багатьох практиків-господарів, неврожай на півдні і особливо в Новоросійському краї знаходиться в тісній залежності від непомірної експлуатації лісів» [2]. Процес ліквідації зелених насаджень не міг не привернути уваги тих, хто розумів значення лісу. Серед них добрим словом можна згадати: миргородського землевласника В.Я. Ломиковського, що домігся збільшення врожаю за рахунок штучних лісосмуг (Полтавської губернії); поміщика І.Я. Данилевського з його сосновою дібровою на 1,1 тис. десятин в сипучих пісках маєтку «Пришиб» (Харківської губернії); І.М. Каразіна з його Основинцівським акліматизаційним садом (Слобідсько-Української губернії); графа Л.-О.-Андро де Ланжерона, який заклав в Одесі ботанічний сад задля розведення саджанців для роздачі степовим жителям (Новоросійський край); поміщика В.П. Скаржинського, що насадив у своєму маєтку «Трикрати» 400 десятин листяних і хвойних лісів (Херсонської губернії) [7].

Петро Аркадійович Кочубей (1825-1892), син сенатора Аркадія Васильовича Кочубея (1790-1878), праправнука генерального судді Малоросії Василя Леонтьовича Кочубея (1640-1708), був серед тих українських господарів, що усвідомлювали важливість лісорозведення, особливо в степах Київщини та Полтавщини. Початкові наукові підходи щодо ведення домашнього господарства з використанням озеленення незаліснених земельних ділянок були закладені батьком – Аркадієм Васильовичем Кочубеєм, який став в 1824 р. власником маєтку в с.Згурівці Прилуцького повіту Полтавської губернії [8,с.293-294]. Його перше враження від отриманого земельного спадку було позитивним: «Я знайшов маєток відмінним: ґрунт чисто чорноземний, але господарство перебувало у великому безладі...» [8,с.208]. На той час садиба родини Кочубеїв не виділялася рослинністю, втім як і прилеглі до неї степові місцевості, що тяглися вздовж заболочених берегів річки Супою. Єдиним притулком від літньої спеки був дубовий гай («Дубина»), площею близько 8 десятин (1 дес. – 1,0925 га), насаджений ще в 70-80 рр. XVIII ст. предком А. В. Кочубея – графом і останнім гетьманом України Кирилом Григоровичем Розумовським [9]. Увесь цей простір перебував або під оранкою, або використовувався під пасовище. Лиш подекуди виднілись осоки та старі верби з чагарниками вишняка та бузини, що залишилися від селянських поселень, перенесених далі в найближчий

степ. Посеред того одноманітного роздолля тяглася багниста, поросла очеретом, низовина, що навесні завжди заливалася водою з навколишніх полів [10, с.3-5]. Ще 1838 року Аркадій Васильович Кочубей разом із 13-річним сином Петром зайнявся озелененням території навколо побудованого в Згурівці родинного будинку: «Навесні я взявся за господарство і зайнявся посадкою дерев, для чого запросив садівника, швейцарця Гіппа, який жив у хуторі біля Згурівки і якому ще раніше, на початку 30-х років, я доручав розбити сад перед будинком, що він і виконав з великою майстерністю, проте, без всякого розрахунку: він думав, ймовірно, що дерева залишаться тієї ж висоти, як він їх посадив, бо клумби і газони були ним розраховані на малий ріст дерев. Тому синові моему Петру довелося згодом їх знову розбивати, збільшивши газони і знищивши деякі клумби» [8,с.294]. З 1850 року Петро Кочубей, як спадкоємець згурівського маєтку, впритул зайнявся лісорозведенням, використовуючи новий ландшафтний підхід до цієї справи [8,с.314]. Перш за все, на початку 50-х років, він провів, так звані, «грабарські роботи» для «оздоровлення» ґрунтів. Найнята артіль грабарів за два роки перетворила багнисту місцевість в гарний ставок. У низинних частинах садиби для відводу застійної води провели канали, що впадали в штучно створене озеро. Зрештою, утворена таким чином водойма, прикрашена по берегах горбками, невеликими узвишсями, зовсім змінила монотонно рівнинний характер степу. Перед терасою дворянського будинку, щоб відкрити краєвид, була вирита велика долина, що збігає до ставка, а з її боків живописно розкинуті підвищення, обсажені різними деревами. Досліди з лісорозведення проводились одночасно з осушувальними роботами, що створювали сприятливі умови для великих лісових посадок [10,с.14-15].

Справа почалася з того, що посадковий матеріал привозився з найближчих лісових осередків за 40-50 верст. Бралися екземпляри берези, липи, клена 2-х річного віку і висаджувались в заздалегідь приготованих ямках. Такий спосіб коштував дуже дорого, оскільки привезені деревця обходилися від 2-х до 3-х копійок за штуку. Результати перенесення саджанців в новий ґрунт часто виявлялися згубними: викопані з лісової тіні та вологи, вони масово гинули на відкритій місцевості з сухим ґрунтом; ледь 40-50% їх приймалися та й ті погано росли, повільно піднімаючись. Але невдачі не могли зупинити Петра Аркадійовича і відмовитися від поставленої мети. Навпаки, він з наполегливістю став домагатися успіху, не шкодуючи ні праці, ні витрат. Більше того, незважаючи на поширене в той час упередження, що на чорноземі сосна не росте, дослідник мав намір приступити до посадки хвойних дерев, любителем яких він був завжди. Наполегливий експериментатор прагнув довести протилежне і наказав привозити саджанці сосни з лісів сусідньої Чернігівської губернії [10,с.6]. Але не тільки любов до хвойних порід спонукала Петра Кочубея до їх розведення.

Отримавши базову освіту в Михайлівському артилерійському училищі (1840-1845) і ґрунтовно вдосконаливши спеціальні знання з фізики, хімії та механіки у кращих професорів Бельгії та Франції,

П.А. Кочубей закінчив «Офіцерські класи» й отримав призначення викладача в Петербурзькій Артилерійській Академії з прикомандируванням до штабу генерал-фельдцейхмейстера. Невдовзі став ординарцем імператора Олександра II, а згодом флігель-ад'ютантом. Як особа, наближена до імператорської родини, Петро Аркадійович перебував у тісному листуванні зі спадкоємцем царя і на його прохання вивчав стан розвитку хімічних лабораторій в розвинених країнах Європи. До того ж його посада і його чесне служіння державі зобов'язувало займатися найновішими досягненнями науки і впроваджувати їх на теренах Російській імперії. Назріла необхідність у практичному розвитку хімії. У 1854 році Петро Кочубей черговий раз відвідав дослідницькі лабораторії в Німеччині та Бельгії. В цей час, в ході Кримської війни (1853-1856), з особливою наочністю проявилася військово-технічна відсталість Росії. Тому потрібно було зробити величезні кроки вперед в цьому напрямку – за допомогою досягнень хімії створювати нові види вибухових речовин, зокрема в артилерійській справі. Крім того, глобально мислячи в масштабах країни, П.А. Кочубей розумів важливість хімії в технічній промисловості, а також на побутовому рівні, коли стояла проблема освітлення міст. Про це він писав: «Значному розвитку практичної хімії в новітній час ... сприяли винаходи різного роду приладів, що спростили введення у більшій частині лабораторій Англії, Німеччини та Бельгії вживання світильного газу, який, служачи як для освітлення покоїв, так і для нагрівання снарядів, застосовується майже в усіх хімічних роботах. Питання про вживання світильного газу стає для Росії тому цікавішим, що, ймовірно, незабаром буде введений у нас, винайдений в Баварії в 1853 році професором Петенгофером, дешевий спосіб добування газу із соснового і ялинового дерева та торфу. З аналізу, проведеного професором Петенгофером над газом, видобутим з дерева, виявляється, що світлова сила газу з дерева повинна значно перевищувати світлову силу газу з кам'яного вугілля, тому що в першому міститься вуглецево-чотирьох-водневого газу (оливоподібного) близько 10%, а, отже, вдвічі більше, ніж в газі з кам'яного вугілля» [11, с.ІІІ]. Ось в чому полягає додаткова зацікавленість Петра Кочубея хвойним лісівництвом та розробками торфу на заболочених степових місцевостях – істинно державницьке мислення про майбутню перспективу.

Перші посадки хвойних були невдалі через поганий стан посадкового матеріалу: багато екземплярів були без землі на коренях та й самі корені виявлялися пошкодженими. Наступні саджанці викопувалися і доставлялися в Згурівку з більшою ретельністю і бралися з в'язкого моховистого ґрунту з грудкою землі, завдяки чому почали краще вкорінятися. Переслідуючи поставлену мету будь-якою ціною озеленити степ, власник Згурівського маєтку прийшов до думки закласти свої власні розплідники, при чому відразу утворив їх три: 1) для листяних дерев; 2) для кущових рослин і 3) для хвойних [10, с.7]. Знову почалися роботи з підготовки місця для майбутніх розплідників в парку. Восени і взимку поспішали утворити острів в одному місці ставка. Возили землю, засипали низовину і вже до

наступної весни був готовий простір близько 2,5 дес., на якому посіяні: береза, клен, вільха, берест; штурпи різних тополь і багато видів лоз. У той же час чагарниковий і хвойний розплідники були засіяні насінням, виписаним з кращих садових закладів в Росії та з-за кордону. Незабаром увесь простір Згурівського парку, що займав до 250 дес., вкрила деревна рослинність. Околиці парку з північної, південної та західної сторін засаджені суцільною масою листяних порід: береста, клена, липи, дуба, ясеня, білої акації, каролінської тополі; на східній – потяглася темна смуга хвойних: ялини, сосни, модрина, ялиці. На галявинах, залишених в середині парку, групами живописно розташовані красиві рідкісні види хвойних: Веймутова сосна, Канадська ялина та ін. і різного роду декоративні кущі. На берегах ставка посаджені різні лози [10, с.8].

Завершивши в 1857р. службову кар'єру військового офіцера, П.А. Кочубей повернувся до Полтавської губернії. Там, у своєму маєтку «Згурівка», він зайнявся улюбленою справою: сільським господарством, садівництвом та посадкою лісу, назавжди відмовившись від державної служби і присвятивши своє служіння громадським інтересам. Щороку з травня по вересень господар знаходився у численних економіях згурівських володінь для проведення аграрних робіт і лісорозведення. Вже за перші три роки творчої праці старий парк, закладений ще батьком Петра Кочубея, був в рази збільшений, помережений дорогами і стежками у всіх напрямках, розташований з великими мистецтвом. Особливо майстерно була прокладена кільцева доріжка, що носила ім'я власника. Вона йшла від самого майже флігеля, в якому влітку жив зазвичай Петро Аркадійович, і тягнулася протягом 5-ти верст, під кронами деревних насаджень. На цій доріжці з різних пунктів, відзначених лавками, можна було споглядати кращі і найкрасивіші місця парку та все розмаїття його рослинності. [10, с.14-15]. Починаючи з кінця 50-х років ХХ ст., в маєтку засаджується деревною рослинністю більше 450 дес. землі. Призначене для заліснення місце попередньо надходило під колосів хліба і лише по знятті 2-3 врожаїв приступали до посадки по стерні: восени – листяних дерев, а весною – хвойних [12]. На початку 70-х років П.А. Кочубей в своїй економії «Петровасмик» відгородив канавою серед степу 15 квадратів, і на цьому просторі в 90 десятин провів лісонасадження, назвавши цю леваду «Галаганівською» на честь свого родича Григорія Павловича Галагана, відомого громадського діяча часів селянської реформи в Малоросії та Південно-Західному краї, українофіла і мецената Полтавщини та Чернігівщини. За планом 1892 р. Галаганова левада займала 150 десятин, куди входили Варина (60 дес.) та Катеринина луки [10, с.12; 13]. В наш час ця оаза серед рівного степу являє собою прекрасний гай різноманітних лісових насаджень, як листяних, так і хвойних. В інших економіях згурівського маєтку також були влаштовані левади. Наприклад, в селі Аркадіївці левада «Гадоліна» займала площу заліснення в 42 десятини і була названа на честь товариша П.А. Кочубея Акселя Вільгельмовича Гадоліна – російського вченого в галузі артилерійського озброєння, механічної обробки металів, мінералогії та кристалографії, академіка С.-Петербурзької Академії Наук. Менш значні ділянки

насаджень розташовувались в інших економіях [10, с.13].

Уже на початку 80-х Петро Аркадійович міг цілком насолоджуватися результатами своєї праці. Одночасно з розбивкою і благоустроєм Старого парку йшло створення Нового парку, під який були відведені землі близько 70 дес. вздовж берега заболоченої річки Супою. Започаткування цього парку відбулося ще в 50-х роках, посівом дуба на 6 дес. Згодом безліч екземплярів різних порід лісових насаджень, отриманих у власних розплідниках, дали можливість П. Кочубею за порівняно короткий час покрити весь незайнятий простір Нового парку рослинністю, рідкісними видами хвойних, акліматизація яких йому чудово вдалася (Веймутова сосна, Канадська ялина, модрина, ялини, ялиці, туї, ялівці) [10, с.9]. Набутий досвід показав, що сосна і, навіть, ялина, і модрина добре ростуть на чорноземі. При великих розмірах лісорозведення, зробленого П.А. Кочубеєм, доводилося висаджувати до 150 тисяч і більше рослин щорічно. Посадка такої значної кількості дерев проводилася у спрощений спосіб, що успішно застосовувався п. Шлінглофом в Тростянецькому маєтку І.М. Скоропадського [10, с.10]. Іван Михайлович Скоропадський (1805-1887) – український меценат, Прилуцький і Полтавський предводитель дворянства був правнуком генерального підскарб'я Гетьманщини Михайла Скоропадського і родич (нащадок брата) гетьмана Івана Скоропадського. Через прилуцьку козацько-старшинську гілку Марковичів він доводився Петру Аркадійовичу троюрідним дядьком [14, с.836-837; 15]. У 1833р. І.М. Скоропадський у своїй головній садибі в Тростянці розпочав створення величезного парку: влаштував штучні озера, гори, ущелини, мости й альтанки, завіз з різних кінців світу екзотичні рослини, дерева і чагарники. Саме під час закладення тростянецьких лісових насаджень і був задіяний швидкий спосіб посадки дерев, що довів на практиці свою ефективність. Досконально вивчивши напрацювання дядька, Петро Кочубей високо оцінив їх перспективність і використав для лісорозведення у своїх маєтках [16]. Свою любов до деревних насаджень Петру Аркадійовичу вдалося передати і оточуючим; всі завідувачі його маєтками, з усвідомленням корисності, стали продовжувати його започаткування та й місцеві жителі не могли не бачити добродійних наслідків лісорозведення. Навіть селяни помічали: набіжить хмарка в сухі літні дні, в степу дощ ледь пил прибіє, а поблизу левад – калюжі на дорогах [10, с.13]. Зелені насадження П.А. Кочубея не тільки поліпшили земельні угіддя, а й створили свій особливий мікроклімат на залісненій території. На кінець 80-х років ХХ ст. у розлогіх розплідниках і парках Згурівки розводились різноманітні породи дерев і чагарників: клен (17 різних видів і різновидів), тополя (17 видів), береза, ясен (11 видів), ільм, дуб (10 видів), жовта акація (*Caragana*) (5 видів), глід (*Crataegus*) (8 видів), сосна (12 видів), ялина (6 видів), модрина (4 види), ялиця (12 видів), туя та ін. [12]. Починаючи з кінця 50-х років і до 1892 р. власник Згурівської садиби «конфіскував» у колишнього присупойського степу близько 800 дес. землі: 350 дес. знаходилось під парками і садибами, 450 дес. – під лісовими насадженнями. Цей величезний зелений масив,

спланований впевненою думкою вченого, створений наполегливою працею та людськими руками, вражає своєю грандіозністю і виводить лісорозведення П.А. Кочубея на одне з перших місць серед когорти знатних власників лісових насаджень.

За офіційними даними, що зустрічаються в спеціальній російській літературі, у центральній Україні в ХІХ – початку ХХ століття прекрасні ліси мали землевласники Л.С. Кьоніг, М.С. Браницька, К.А. Балашова, барон А.Е. Мас, граф О.О. Бобринський, Р.В. Сангушко, В.С. Кочубей і незаслужено забутим залишається Петро Аркадійович Кочубей. Коротко розглянемо діяльність згаданих осіб в галузі лісорозведення.

Цукрозаводчик Леопольд Єгорович Кьоніг в своїй садибі «Шарівка» (нині Харківської обл.) на кінець ХІХ ст. мав площу парку близько 39,3 га (з них: 15 га лісу, ландшафтних груп 3 га, 3,5 га газонів і галявин). Парк знаходився на схилах великої балки, що прилягає до русла ріки Мерчик, на основі природного лісу та фруктових садів. На початок ХХ ст. площа садиби зросла до 70 га [17]. В 60-х роках ХІХ ст. Марія Євстафіївна Браницька володіла найбільшим архітектурно оформленим ландшафтним парком в Україні, що розкинувся на площі 297 га на березі річки Рось (нині Київська обл.). Парк «Олександрія» створили, використовуючи існуючий лісостеповий ландшафт та природні дібровні насадження [18]. Катерина Андріївна Балашова успадкувала землі рідного дядька князя С.М. Воронцова. Їй при містечках Мошни і Городище (нині Черкаська обл.) належало 43590 десятин землі. Лісові насадження станом на 1886р. становили 22 842 дес., сінокоси та луки 5 989 дес., пасовища 689 дес. [19]. Мошногірський кряж був вкритий природним віковим лісом протяжністю 27 км, який був перетворений власниками на пейзажний парк, а в низинах провели меліоративні роботи та осушили навколишні болота. Загалом було прорито до 60 км каналів і створено рукотворну річку Фосса для стоку надлишкових повеневих вод [20]. Цукрозаводчик Аріст Ернестович Мас володів Дербчинським маєтком (нині Вінницька обл.) площею 8875 десятин (~9700 га), розташованим на схилах річки. Із загальної кількості землі були виділені 22 дес. в Стрільницькій економії маєтку під дослідні поля, а близько 14,5 дес. зайняті парком [21]. Створений парк з рідкісними породами дерев, ставок, сортовий сад, родючі поля, оточені молодими лісами, на північному сході переходять у великий дубово-грабовий ліс. Ще один російський цукрозаводчик Олексій Олексійович Бобринський в 1821 р. отримав як посаг дружини землі в Звенигородському і значній частині Чигиринського і Черкаського повітів, що мали 40 тис. дес. орних ґрунтів. На паливо його численним цукроварням йшли дрова із місцевих лісів, переважно більшість яких становили граб, верба та акація. В середині ХІХ ст. під керівництвом графа Бобринського, ліси розділили на кварталні просіки. На Смілянщині О.О. Бобринський захопився лісівництвом: вкладав кошти в охорону і відновлення Черкаського лісу, організовував штучні посадки дуба і хвойних порід дерев. Ліси на його землях нагадували парки [22]. Славутські маєтки Романа Владиславовича Сангушка розташовувались в природній

лісовій зоні (нині Хмельницька обл.). Межували з одного боку з лісами Кривинськими, а з іншого – Шепетівськими і Полонськими. Величезні хвойні ліси простором до 60000 десятин, що оточували Слауту, грали важливу роль в лікуванні грудних хвороб [23]. Про лісові масиви князя Романа писала газета "Киевлянин" 13 липня 1898 року: "В маєтку князя Р.В.Сангушка нараховується понад 60 тис. дес. земельних угідь, з яких тільки лісом зайнято понад 39 тис. дес. Чистого доходу від лісу князь... одержав у 1895-1896 роках 132909 крб., від лісопильних заводів – відповідно 40345 крб., а всього отримано від лісового господарства 173254 крб." В слаутських родинних маєтках, що сягали з півночі на південь – 90 верст, з заходу на схід – 30 верст, були запроваджені система сівозмін на полях і план раціонального використання лісів, заведені розлогі розсадники для вирощування молодих дерев, ліси розбиті на сектори, організований видобуток смоляних продуктів з коріння сосни методом сухої хімічної дистиляції [24]. Князь Віктор Сергійович Кочубей (1860-1923) – син одного із засновників Полтавського сільськогосподарського товариства С.В.Кочубея (1820–1880) й онук першого канцлера внутрішніх справ Російської імперії графа В.П. Кочубея (1768–1834) – в полтавському маєтку «Диканька» мав 50 га парку на базі природного ландшафту: типові діброви, заплавні луки, балки та яри, струнка лісоосуа; насадження із ялини європейської на площі 4,5 га (1907-1910 рр.); Бузковий гай площею 2 га (закладений у 20-х роках 19 ст. чехами-садівниками); Пивоварські ставки. Основи парку були закладені за часів графа Віктора Павловича під керівництвом М.О. Львова [25]. Потім до 1896 р. управляючим сільським господарством в маєтку В.С.Кочубея служив відомий вчений-агроном О.О. Ізмаїльський [26].

Із проаналізованого довідкового матеріалу стає зрозуміло, що в списку власників прекрасних лісів зазначені дворянські родини, які від самого початку мали величезні природні лісопосадки. З розвитком промисловості дерева знищувались як паливний матеріал, що й надихнуло дбайливих господарів на збереження залишків природних лісових масивів і виділення коштів на відновлення штучних лісових насаджень на місці вирубок. Вважаємо, що для адекватного порівняння лісорозведення потрібно брати до уваги Тростянецький парк (нині Чернігівська обл.) і дендрологічний парк «Софіївка» (нині Черкаська обл.), які засаджувались у більш схожих умовах зі Згурівським парком П.А. Кочубея. Для створення Тростянецького парку була вибрана місцевість на околиці села в урочищі "Нескучне". На початку XIX ст. вона була відкритою рівниною Лівобережного лісостепу, порізаною численними незалісненими заболоченими балками. На південній частині цієї території зростав дубовий гай, посаджений у кінці XVIII і на початку XIX ст., який частково зберігся і ввійшов до складу паркових ландшафтів. Зусиллями і коштом І.М. Скоропадського були поглиблені балки, насипані греблі, створені ставки. У 1834 р. на берегах цих водоймищ на площі близько 20 га зроблені перші посадки деревних рослин, що згодом привели до створення власного розсадника на території парку. В 50-х роках XIX ст. в насадження почали

вводити екзотичні види. У 1886 р. площа парку становила 170 га; захисні насадження займали площу 180 га [27]. Уманський парк «Софіївка» красивого типу був створений у майже безлісній місцевості, розчленованій річкою Кам'янкою, балками та ярами, що врізалися в гранітне підложжя. У північній частині парку вдало використано рельєф для штучних насаджень (Англійський парк) площею близько 2 га. На схилі, західніше від Нижнього ставка, розташована природна діброва (Дубинка і Грекова балка). Східна частина (Долина гігантів, Темпейська долина, Єлисейські поля) засаджена на планами європейських ландшафтних фахівців [28]. В наш час площа дендрологічного парку 179,2 га, але слід зазначити, що 40,79 га угідь долучили до паркової території вже після 1949 р. Зрозуміло, що за своїм змістовим наповненням всі три парки виконували різні завдання. Однак за величчю праці, вкладеної в створення лісових і паркових насаджень, пальма першості належить Згурівському лісовому зразку садово-паркового мистецтва, створеному на 800 десятинах (874 га) без будь-якої практичної допомоги ландшафтних архітекторів і професійних садоводів чи лісівників.

Висновки. Дослідне лісорозведення в Згурівському маєтку П.А. Кочубея, спрямоване на докорінне поліпшення земель, сформувало поліфункціональні лісомеліоративні системи в низовинних ділянках Присупойського степу. Деревні насадження забезпечили захист ґрунтів від вітрової та водної ерозій, а водних об'єктів від виснаження та замулення шляхом заліснення ярів, балок, прибережних зон р. Супою та штучно створених водойм. Одночасно, за рахунок захисних властивостей лісових насаджень поліпшились ґрунтово-кліматичні умови місцевих сільськогосподарських угідь. Невичерпний дух дослідника спонукав Петра Аркадійовича до застосування найпрогресивніших для свого часу підходів господарювання за рахунок ландшафтного, екологічно збалансованого ведення реконструктивного землеробства. Крайній адаптований лісовідновлювальний матеріал знаходив своє застосування як у Згурівських економіях, так і в інших місцевостях Полтавської губернії. Все вищевказане знайшло своє підтвердження під час досліджень документальної бази Полтавського товариства сільського господарства і зазначається в науковій роботі професора В.А. Вергунова [29, с.11-12]. Люди творчої наснаги такі, як дослідник-дворянин П.А.Кочубей, це – науковці-реформатори, які бачили нові шляхи розвитку аграрної науки та докладали максимум зусиль для реалізації своїх ідей, планів і згодог. Впровадження в практику сільськогосподарського виробництва лісомеліорації в поєднанні з агротехнічними заходами має стати стратегічним напрямом управління агроландшафтами.

Література

1. *О распространении права собственности владельцев на леса, в дачах их растущие: императорский указ от 22 сентября 1782 г. // ИСЗФУИ. – Собр. 1. – Т. 21. – № 15518. – С. 676.*
2. *Цветков М.А. Изменение лесистости Европейской части России с конца XVII по 1914 г. – М.: Изд-во АН СССР. – 1957. – 230 с.*

3. Арнольд Ф.К. К истории русского государственного лесного управления. // Лесной журнал. Изд. Петербургского лесного общества. – СПб.: В тип. Мин-ва зем. и гос. имущества. – 1884. – № 2. – С. 116.
4. Срединский Н.К. Краткий исторический очерк лесоразведения в южно-русских степях. – Харьков. – 1887. – 83 с.
5. ЦДІА України, ф. 442, оп. 49, сп. 333, арк. 6–7.
6. Бондаренко В.Д. Українські національні традиції мисливства / В. Д. Бондаренко // Український ліс. – 1992. – № 1. – С. 6-14.
7. Бейлин И.Т. Очерки по истории лесных обществ дореволюционной России. – М.: ГЛБМ. – 1962. – С.18.
8. Кочубей А. В. Семейная хроника: Записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790–1873 / А. В. Кочубей. – Санкт-Петербург: тип. бр. Пантелеевых, 1890. – 314 с.
9. Книга Киевского наместничества с поименованием всех селений и с показанием во оных числа душ и фамилии владельцев по алфавиту, учиненная 1787 года генваря. Описи Киевского наместничества 70-80 років ХVIII ст. / [за ред. П.С.Соханя]. Упор. Т. В. Болотова та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 250.
10. К. – н (NN). Очерк деятельности П. А. Кочубея по лесоразведению в Полтавской губернии. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1892. – 30 с.
11. Описание замечательнейших лабораторий Германии и Бельгии / Сост. Петром Кочубеем. – Санкт-Петербург: тип. Э. Веймара. – 1854. – 79 с.
12. Краткие справочные сведения о некоем рус. хозяйствах Мин-во зем. и гос. имущества; Департ. земледелия. Изд. второе. Вып. 2-й. – СПб.: Тип. В. Киришаума. – 1901. – С. 465.
13. К. – н (NN). Очерк деятельности П. А. Кочубея по лесоразведению в Полтавской губернии. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1892. – 30 с. – Приложение: План Талагановой лавды при Згуровской эконومی их превосходительств Петра Аркадьевича и Варвары Александровны Кочубей.
14. Заруба В.М. Козацька старшина Гетьманської України, (1648-1782): персональний склад та родинні зв'язки / В. М. Заруба. – Дн-ськ.: АІРЯ, 2011. – 931 с.
15. Модзалевский В.А. Малороссийский Родословникъ. – Киевъ: Тип. «С.В.Кульженко», 1912. – том III. – С. 388.
16. Кочубей П.А. О трудах И. М. Скоропадского по лесоразведению на черноземных степях Полтавской губернии // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1888. – № 5. – С. 199–215.
17. Лукромский Г. К. Шаровка // Столица и усадьба, СПб. – 1915. – № 26. – С. 13-17.
18. Чернецький Є. А., Мордатенко А. П. Біла Церква. Браницькі. Олександрія // Огороду Czartoryskich. Studia i materiały. — Warszawa, 2001. — С. 108–112.
19. Мошгородищенское имение Екатерины Андреевны Балашевой, Киевской губернии, Черкасского уезда, при местечках Мошны и Городище [Комплект] /сост. М.Е. Филипенко. – К.: Типография С.В. Кульженко, 1896. – С. 62.
20. Грабовский М. Парк князя М. С. Воронцова в Киевской губернии. / Современник, том XXXVIII. – СПб., 1853. – С. 242-257.
21. Богданов С.М. Об организации опытных полей в Юго-Западном крае / С.М. Богданов // Земледелие. – 1887. – № 2. – С. 25–27.
22. Смела. Краткое статистико-экономическое описание именов и заводов графов Бобринских в Киевской губернии, для Всероссийской выставки 1913 года в Киеве [Комплект] /сост. В. Головня. – К.: [Типография Ф.К. Лубковской], 1913. – 199 с.: илл., фотогр., табл.
23. Андреев П. Иллюстрированный путеводитель по юго-западной железной дороге / П. Андреев. – К.: ЮЗЖД, 1897. – С. 339, 341.
24. Шаповал А. Володарі трьох ключів. Життя і діяльність князівської родини Сангушків. – Шернітль. – КРОК, – 2010. – с. 45-47.
25. Барон Врангель. Иностранцы XIX века в России. // Старые годы. – СПб., 1910. – (Июль–сентябрь). – С. 34-35.
26. Зяцьков А.А., Петренко А.Е. Мало відомі сторінки з історії роботи Особливої Експедиції В. В. Докучаєва на землях Донецького басейну. // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вып. 34 – Луганськ, – 2012. – С.59.
27. Шевченко Б.В. Простянець: фотоальбом /Б.В. Шевченко; кер. проекту О. Ільєнко. – К.: Гнозис, 2012. – 96 с.: іл.
28. Лыпа А.А. «Софиевка»: Уманский гос. заповедник 1796-1949. – К.: Изд-во АН УССР, 1948. – 110 с.
29. Верзунов В.А. Полтавському товариству сільського господарства – 150 років: віхи видатних діянь на благо України / В.А. Верзунов; ННСТБ НААН. – К.: ПІОВ «Нілан-АПД», 2015. – 52 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах документів бібліографії»; кн. 76).

References

1. O rasprostranenyu prava sobstvennosti vladeltsev na lesa, v dachakh ykh rastushchye: ymperatorskyy ukaz ot 22 sentyabrya 1782 h. // PSZR. – Sobr. 1. – T. 21. – № 15518. – S. 676.
2. Tsvetkov M.A. Yzmenenye lesyosty Evropeyskoy chasty Rossyy s kontsa XVII po 1914 h. – М.: Yzd-vo AN SSSR, – 1957. – 230 s.
3. Arnold F.K. K ystoryi russkogo gosudarstvennogo lesnogo upravleniya. // Lesnoy zhurnal. Yzd. Peterburhskogo lesnogo obshchestva. – SPb.: V typ. Min-va zem. y gos. ymushchestva. – 1884. – № 2. – S. 116.
4. Sredynskyy N.K. Kratkyy ystorycheskyy ocherk lesorazvedeniya v yuzhno-russkyykh stepyakh. – Kharkov. – 1887. – 83 s.
5. TsDIA Ukrayiny, f. 442, op. 49, sp. 333, ark. 6—7.
6. Bondarenko V.D. Ukrayins'ki natsionalni tradytsiyi myshyvstva / V. D. Bondarenko // Ukrayins'kyy lis. – 1992. – № 1. – S. 6-14.
7. Beylyn I.H. Ocherky po ystoryi lesnykh obshchestv dorevolutsionnoy Rossyy. – М.: ГЛБМ. – 1962. – S.18.
8. Kochubey A. V. Semeynaya khronika: Zapysky Arkadyya Vasylyevycha Kochubeya. 1790–1873 / A. V. Kochubey. – Sankt-Peterburh: typ. br. Panteleevykh, 1890. – 314 s.
9. Knyha Kyevskoho namestnychestva s poumenovanyem vsekh seleny y s pokazanyem vo opykh chysla dushi y famyly vladeltsov po alfavytu, uchynennaya 1787 hoda henvarya. Opysy Kyiv's'koho namisnytstva 70-80 rokiv KhVIII st. / [za red. P.S.Sokhanya]. Upor. H. V. Bolotova ta in. – К.: Naukova dumka, 1989. – S. 250.
10. К. – н (NN). Ocherk deyatel'nosti P. A. Kochubeya po lesorazvedeniyyu v Poltavskoy gubernyy. – К.: Typ. S. V. Kulzhenko, 1892. – 30 s.
11. Opysanye zamechatel'nyshykh laboratoryy Germanyy y Bel'yy / Sost. Petrom Kochubeem. – Sankt-Peterburh: typ. E. Veymara. – 1854. – 79 s.
12. Kratkyye spravochnye svedeniya o nekot. rus. khoz'yaystvakh. Min-vo zem. y gos. ymushchestva; Depart. zemledelya. Yzd. vtoroe. Вып. 2-й. – СПб.: Тип. В. Киришаума. – 1901. – S. 465.
13. К. – н (NN). Ocherk deyatel'nosti P. A. Kochubeya po lesorazvedeniyyu v Poltavskoy gubernyy. – К.: Typ. S. V. Kulzhenko,

1892. – 30 s. – Prylozhenye: Plan Halahanovoy levady pry Z. hurovskoy ekonomyy ykhi prevoskhodytelstv Petra Arkad'evycha y Varvary Aleksandrovny Kochubey.

14. Zaruba V.M. Kozats'ka starshyna Het'mans'koyi Ukraïny, (1648-1782): personal'nyy sklad ta rodynni zv'yazky / V. M. Zaruba. – Dn-s'k.: LIRA, 2011. – 931s.

15. Modzalevskiy V.L. Malorossiyskiy Rodoslovnnyk. – Kiev': Typ. «S.V.Kul'zhenko», 1912. – tom III. – S. 388.

16. Kochubey P.A. O trudaĸhi Y. M. Skropad's'koho po lesorazvedennyu na chernozemnykh stepyakh Poltavskoy hubernyy // Vestnyk sadovodstva, plodovodstva y ohorodnychestva. – 1888. – № 5. – S. 199–215.

17. Lukomskyy H. K. Sharovka // Stolitsya y usad'ba, SPb. – 1915. – № 26. – S. 13-17.

18. Chernets'kyy Ye. A., Mordatenko L. P. Bila Tserkva. Branyts'ki. Oleksandriya // Ogrody Czartoryskich. Studia i materialy. – Warszawa, 2001. – S. 108–112.

19. Moshinohorodys'chenskoye ymenye Ekateryny Andreevny Balashevoy, Kyevskoy hubernyy, Cherkass'koho uezda, pry mestechkakh Moshiny y Horodys'che [Komplekt] /sost. M.E. Fylypchenko. – K.: Typohrafiya S.V. Kul'zhenko, 1896. – S. 62.

20. Hrabovskyy M. Park knyazya M. S. Vorontsova v Kyevskoy hubernyy. / Sovremennyyk, tom XXXVIII. – SPb., 1853. – S. 242-257.

21. Bohdanov S.M. Ob orhanyzatsyy opytnykh poley v Yuho-Zapadnom krae / S.M. Bohdanov // Zemledel'ye. – 1887. – № 2. – S. 25–27.

22. Smela. Kratkoye statystyko-ekonomycheskoye opysanye ymenyy y zavodov hrafov Bobrynskykh v Kyevskoy hubernyy, dlya Vserossiyskoy vystavky 1913 goda v Kyeve [Komplekt] /sost. V. Holovnya. – K.: [Typohrafiya R.K. Lubkovskoho], 1913. – 199 s.: yll., fotohr., tabl.

23. Andreev P. Illustrirovannyy putevoditel' po yuho-zapadnoy zheleznoy dorozhe / P. Andreev. – K.: Yu.Z.Zh.D, 1897. – S. 339, 341.

24. Shapoval A. Volodari trokhi klyuchiv. Zhyttya i diyal'nist' knyazivs'koyi rodyny Sanhushkiv. – Ternopil. – KROK, – 2010. – s. 45-47.

25. Baron Vranhel. Ynostrantsy KhIKhi veĸa v Rossyy. // Staryye hodyy. – SPb., 1910. – (Yul'–sentyabr). – S. 34-35.

26. Zyat'kov L.L., Petrenko A.E. Malovidomi storinky z istoriyi roboty Osoblyvoyi Ekspeditsyyi V. V. Dokuchayeva na zemlyakh Donets'koho baseynu. // Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats'. Vyp. 34 – Luhans'k. – 2012. – S.59.

27. Shevchenko B.V. Trostyanets': fotoalbom / B.V. Shevchenko ; ker. proektu O. Il'yenko. – K.: Hnozis, 2012. – 96 s.: il.

28. Lyba A.L. «Sofyevka»: Umans'kyy hos. zapovednyk 1796-1949. – K.: Yzd-vo AN U.S.S.R., 1948. – 110 s.

29. Verhunov V.A. Poltav's'komu tovarystvu sil's'koho hospodarstva – 150 rokiv: vikhly vydatnykh diyan' na blaho Ukraïny / V.A. Verhunov; NNS HB N.A.N. – K.: TOV «Nilan-LTD», 2015. – 52 s. – (Ist.-bibliohr. ser. «Ahrarna nauka Ukraïny v osobakh, dokumentakh, bibliohrafiy»; kn. 76).

Ziborova I.V.,

Graduate student National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, i.ziborova@ukr.net

Ukraine, Kyiv

THE EXPERIMENTAL FORESTATION OF NOBLEMAN AND AGRARIAN P.A. KOCHUBEY IN THE MANOR OF ZGHURIVKA PRYLUKI COUNTY POLTAVA PROVINCE

The article has presented Poltava nobleman Petro Arkadiiovych Kochubey's (1825-1892) scientific approaches to good housekeeping based on forest plantations in Zghurivka estate as one of the most promising methods of organization of the own agriculture. Using the historical retrospective analysis and researches of the archival and literature materials, the experimentation activities of the owner of the estate of village Zghurivka have reproduced and the ordinary steppe area has turned in a scientific demonstration of agricultural cell with the help of these activities. Special attention is paid to forestation research in landed estates on the eve of the agrarian reform in 1861 and after the abolition of serfdom in the former Russian empire. The importance of the chosen topic has determined by the need of the complex scientific study of the problem of the establishment and development of the national forest industry as a component of the agricultural science.

Key words: Petro Arkadiiovych Kochubey, Zghurivka, forestation, a park, an agrarian.

УДК 94 (477) «19» -054.7

Павловський Є.А.,

викладач НПУ імені Драгоманова, pavlovski.evgen@gmail.com

Україна, м. Київ

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА ТА ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ 1932-1933 РР.

У статті проаналізовано відношення представників української діаспори до голодомору в Україні як до геноциду українського народу на початку 30 рр. минулого століття, також в сі прослідковується участь української діаспори в наданні допомоги голодуючій Україні та простежується активна діяльність діаспорних громадських організацій в справі надання допомоги Україні як жертві тоталітарного сталінського режиму.

Ключові слова: геноцид, голодомор, діаспора, тоталітарний режим, український народ.

Постановка проблеми: Автор статті звертає увагу на діяльність різноманітних діаспорних організацій, що організували і акції на підтримку України, а також намагалися будь-якою ціною надати допомогу українцям, які стали жертвами голоду сталінського терору.

Українська діаспора та еміграція були невід'ємною складовою суспільно-політичного життя українського народу. Тому не дивно, що саме українські діаспорні та емігрантські політичні і громадські організації одними з перших намагалися організувати допомогу Україні та звертали увагу світової громадськості на страшну трагедію штучного голоду, що його організував жорстокий сталінський тоталітарний режим. Отже основна проблема даної статті проаналізувати та науково висвітлити ставлення української діаспори до подій голодомору 1932-1933рр.

Мета роботи – простежити діяльність діаспорних громадських організацій на міжнародній арені для порушення питання голодомору в Україні перед світовою громадськістю, а також дослідити організацію українською діаспорою різноманітних акцій протесту та інших заходів, що були спрямовані на поширення правдивої інформації про голодомор в Україні.

Виклад основного матеріалу – Українці за кордоном відігравали важливу роль в узагальненні досвіду та переоцінці подій доби національно-визвольних змагань, пропаганді українського питання перед зарубіжною громадськістю, продовжували пошуки шляхів до державної незалежності [1,с.15]. Водночас в полі зору українських емігрантів постійно були події на Батьківщині. На відміну від дореволюційної української діаспори, де переважали заробітчанські верстви, українська еміграція, породжена поразкою національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр., мала яскраво виражене політичне спрямування, яке було значною мірою зумовлене виїздом з України провідників політичних організацій та урядових структур доби Центральної Ради, Української Держави, Директорії та ЗУНР, значної частини національної, політичної, наукової та культурної еліти, вояків армії УНР. Українці в еміграції, що створили свої осередки в усіх країнах Європи, США, Канаді та Латинській Америці, попри відмінності в традиціях, релігії та культурі між різними територіальними гілками,

соціальному походженні й рівні освіти, незважаючи на внутрішні політичні суперечності, зберігали національну солідарність, спільність інтересів щодо драматичних подій на Батьківщині. Серед чільних напрямків роботи української діаспори та еміграції знаходилася інформаційно-пропагандистська діяльність в світі, зокрема у Лізі Націй, з метою критики більшовицької влади, викриття злочинів сталінського режиму. Не залишалася вона байдужою і до великої трагедії України- голодомору 1932-1933рр. Прикметним та безумовно позитивним явищем тогочасної діяльності всієї української спільноти за кордоном стала її консолідація в зв'язку з драматичними подіями в Україні. Відкинувши політичні амбіції та руйнівні ідеологічні суперечки, представники політичних партій та громадських організацій спільними зусиллями прагнули досягти бажаного міжнародного резонансу з приводу страшної трагедії, що розгорнулася на їхній Батьківщині. Дезінформація та приховування правди радянською владою про страшні події в Україні не змогли стати на заваді збиранню фактів щодо справжнього стану речей в українському селі. Державний Центр УНР в екзилі, уряд якого після вбивства Петлюри в 1926р. очолював український політичний та державний діяч А. Левицький об'єднав навколо себе чи не найчисельнішу українську еміграцію, колишніх військових армії УНР, представників української дипломатичної служби за кордоном доби Директорії, науковців, викладачів та студентської молоді вищих українських шкіл в Польщі, Чехословаччині та інших країнах. Активною діяльністю щодо надання допомоги Україні та розповсюдження правди про справжнє становище в Україні, займалися не тільки українські емігрантські політичні організації, але й громадські організації української діаспори в багатьох країнах, передусім, в США та Канаді [1,с.20-22]. Державний Центр не втрачав жодної можливості надавати об'єктивну інформацію міжнародній громадськості або від імені цілої нації висловити протест проти вандалізму, що чинився комуністичною владою на українських землях [2,с.20]. Ситуації в Україні були присвячені чисельні публікації пресового бюлетеня екзильного уряду. Було видано спеціальний комунікат французькою та англійською мовами про голодомор в Україні, який привернув до цього лиха

увагу світової громадськості, хоча і не в такому масштабі, як того прагнула еміграція.

Інформацією про події в Україні безпосередньо займалися два осередки екзильного уряду - варшавський та паризький. При Українському центральному комітеті у Варшаві було спеціально створено окрему організацію, що опікувалася не лише справою пропаганди, а й практичною допомогою голодуючим в Україні. Її очолював відомий український громадсько-політичний діяч та вчений Л. Чикаленко. Французький осередок представляв О.Шульгін що за часів Директорії очолював в Парижі українську дипломатичну місію, а в 1930рр. екзильне міністерство закордонних справ УНР, мав зв'язки з впливовими чиновниками в цій країні, а також у Лізі Націй. В Парижі діяла Головна еміграційна рада, якою було засновано спеціальний комітет, що готував звернення до всіх світових гуманітарних організацій, подавав відомості до преси та випустив в Парижі брошуру французькою мовою «Голод на Україні». Перші політичні прогнози Державного Центру УНР в екзилі щодо можливості виникнення штучного голоду в Україні з'явилися ще в червні 1930 року. Представники українських емігрантських об'єднань та політичних партій звертали увагу світової громадськості на небезпеку виникнення голоду в Україні внаслідок колективізації. Саме тоді був оприлюднений заклик Головної еміграційної ради, в якому на тлі висвітлення справжнього становища українського села, обґрунтовувалися застереження щодо торгівлі іноземних держав з СРСР, зверталась увага на фінансові труднощі в ньому, які вирішуються за рахунок союзних республік і, в першу чергу, України шляхом системи примусового продажу збіжжя, реквізицій [3,с.23-25]. Прогнозуючи трагічний розвиток подій Головна еміграційна рада наголошувала, що радянська влада терором та колективізацією, ще раз кине край в найгірше нещастя. Насамкінець Головна еміграційна рада звернулася до іноземних торговельних партнерів Радянського Союзу закликаючи їх не купувати хліба в радянської влади. Втім ці застереження не почули, або не хотіли почути. Дешевий хліб з України, матеріальний зиск, отриманий багатьма іноземними державами, переважали над гуманітарними питаннями [4,с.22]. Вже через два роки розпочалася найстрашніша трагедія в історії українського народу. І тоді українська еміграція в черговий раз зверталася до світової громадськості щодо надання допомоги голодуючій Україні та її народу. В липні 1933р. Головна еміграційна рада, констатуючи жахливий голод в Україні, заклікала світову громадськість створити міжнародну організацію допомоги Україні з ініціативи французького товариства українознавства в Парижі. Такий комітет було створено і тимчасовим його головою було обрано І. Карашевича-Токаржевського. З'явився протекторат цього комітету в складі князів церкви та високих світських осіб. В середині липня 1933 р. Головна еміграційна рада адресує докладного листа Голові Ради Ліги Націй та надсилає також окремі листи і відозви до відомих осіб світу, таких як президент США Рузвельт й інших, до впливових гуманітарних організацій Європи та до митрополита Шептицького з проханням прийти на допомогу українському народові.

Паралельно із допомогою діяльністю українських емігрантських політичних та громадських організацій свою частку в справу надання допомоги голодуючій Україні продовжували вносити різноманітні діаспорні українські громадські організації в багатьох державах світу, передусім в США та Канаді [5,с.10]. Представники української діаспори своїми діями намагалися донести до світової громадськості правдиву інформацію про страшну трагедію в Україні, що сталася з вини злочинного сталінського режиму. Представники діаспори закликали громадськість всього світу надати невідкладну допомогу українському народу. Разом з тим, вони самі намагалися, в силу своїх можливостей, надавати подібну допомогу. Крім того, різні громадські організації української діаспори проводили так звані віча-протести проти штучного голоду в Україні та проти злочинної політики радянської влади. Ці організації, а також комітети, що спеціально створювалися для надання допомоги Україні, надсилали офіційні листи до лідерів багатьох країн світу, зокрема, США та Канади з проханням надання допомоги голодуючому українському народу [5,с.20-22]. Однак, траплялися випадки, що не всі діаспорні організації українців підтримували ідею надання допомоги Україні. Справа в тому, що серед великої кількості громадських організацій діаспори існували й такі, що дотримувалися комуністичних поглядів та не визнавали голодомору в Україні називаючи правдиву інформацію про цю страшну трагедію брудним наклепом на першу в світі соціалістичну державу – СРСР. Вони, навіть, намагалися перешкоджати свідомим українцям діаспори проводити акції на підтримку надання Україні допомоги. Виникали випадки масових сутичок між свідомо налаштованими українцями діаспори та прокомуністично налаштованими українськими діаспорними організаціями. Протестуючи проти політики голодомору в Україні, Центральний Комітет Українського Національного демократичного об'єднання виступив 24 червня 1933 року із заявою, в якій розглядалося культурне, соціально-політичне та господарське становище українського народу в СРСР. В цьому документі йшлося про основні напрямки діяльності більшовицького уряду, спрямовані на тотальне винищення українців, їх культурних, суспільно-громадських та економічних традицій. У відозві УНДО зверталася увага на політичне спрямування політики голодомору в Україні, розв'язаною більшовицькою владою з тим, щоб зламати опір українського народу, його прагнення до волі.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане можна сказати, що українська діаспора проводячи різні протестні акції та зібрання, намагалася переконати світове суспільство в правді про страшні події в Україні у 1932-1933рр. Її діяльність у справі допомоги українському народу можна умовно поділити на такі етапи: 1) проведення протестних акцій та зібрань, 2) друковані звернення та листи до світової громадськості та до світових лідерів з метою привернути їхню увагу до страшної трагедії в Україні, 3) надсилання реальної матеріальної допомоги голодуючим українцям. До активних акцій організацій української діаспори

долучилися також Українська греко-католицька та католицька церкви. Українські церкви надавали значну допомогу в поширенні правдивої інформації про справжній стан речей в Україні та в організації протестних акцій і зборів на підтримку голодуючої України. Отже, українська діаспора та українські церкви відіграли вагомий роль в поширенні правди про голодомор 1932-1933рр. та в організації надання матеріальної допомоги голодуючим України, що стали жертвою сталінського політичного режиму. Радянський комуністичний режим майже за весь час свого існування всіляко приховував правдиву інформацію про страшні події в Україні на початку 30 років 20 століття. Але, незважаючи на це світова громадськість, завдячуючи українським діаспорним громадським організаціям, змогла отримати правдиву інформацію про жахливе становище радянських українців, хоча радянська влада завжди заперечувала навіть наявність самого факту голодомору вважаючи тих, хто поширював правдиву інформацію наклепниками та ворогами українського народу.

Література

1. Кульчицький С.В. Сталінський нищівний удар / С.В. Кульчицький – К: Темпора, 2013, – 316 с.
2. Вакулишин С.М. Голодова катастрофа в Києві / С.М.Вакулишин – К: 2005. – 79 с.
3. Гришко В. Москва сльозам не вірить/В. Гришко – К: Юніверс, 2003, – 242 с.
4. Конквест Р. Жнива скорботи/Р. Конквест – К: Либідь, 1993, – 284 с.
5. Кульчицький С.В. Ціна великого перелому / С.В. Кульчицький – К: Україна, 1991. – 432

References

1. Kulchitskiy S.V. Stalin'skiy nishchivniy udar/ S.V. Kulchitskiy – К: Tempora, 2013, – 316 s.
2. Vakulishin S.M. Golodova katastrofa v Kyevi/S.M.Vakulishin – К: 2005. – 79 s.
3. Grishko V. Moskva slozam ne virit/V. Grishko – К: YunIvers, 2003, – 242 s.
4. Konkvest R. Zhniva skorbotti/R. Konkvest – К: LibId, 1993. – 284 s.
5. Kulchitskiy S.V. Tsina velikogo perelomu/S.V. Kulchitskiy – К: UkraYina, 1991. – 432.

Pavlovskiy E.A.,

NEA teacher of M.P. Dragomanova. pavlovski.evgen@gmail.com

Ukraine, Kiev

GOLODOMOR 1932-1933 AND UKRAINIAN DIASPORA

The article analyzes the representatives of the Ukrainian diaspora to the holodomor in Ukraine as genocide against the Ukrainian people in early '30 the last century. Also in the article traced part of the Ukrainian diaspora in providing help Ukraine. There has diaspora activism of NGOs in the provision assisting Ukraine as victims of the totalitarian Stalin's regime. Main focus of the article refers to an active social position of the Ukrainian diaspora and their action is organized in support of Ukraine.

Key words: genocide, holodomor, diaspora, totalitarian regime, in Ukrainian people.

УДК 929(477)+347.214.2+34.03.«1945-1956»

Шпак Д.О.,

*к.і.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Николаївської філії
Київського національного університету культури і мистецтв, postsciresearch@gmail.com**Україна, м. Миколаїв*

ДЕВ'ЯТЬ МАРНИХ РОКІВ СУДОВОЇ ТЯГАННИ: НА ЧИЄМУ БОЦІ ПРАВДА?

У статті, на матеріалах судової справи № 3-227 Державного архіву апеляційного суду Миколаївської області, представлена проблема протистояння приватних інтересів радянського громадянина й інтересів муніципальної влади міста, – проблема, яка не завжди потрапляє до кола уваги істориків. Матеріали справи цікаві тим, що вони показові щодо того, як в ключових питаннях для сторін, що захищали інтереси місцевої влади, використовувалися норми радянського права, порушуючи права громадян, і реалізовувалася практика навішування «ярликів». Зазначена проблематика безсумнівно викличе інтерес у юристів, які займаються дослідженням процедурної частини радянського судочинства в історичному контексті, а також буде цікава будь-кому допитливому читачеві.

***Ключові слова:** судова справа, будинковолодіння, право власності, позов, касаційна скарга, Народний суд, Верховний суд УРСР, Українська радянська соціалістична республіка.*

Постановка проблеми. Помітною умоглядною плямою серед багатьох архівно-слідчих матеріалів, що зберігаються у фондах апеляційного суду Миколаївської області, виділяється судова справа про вирішення питання права власності будинковолодіння по вул. Мархлевського, 2 м. Миколаєва (дозволимо собі нагадати, що вулиця у 1920-их роках отримала назву в пам'ять польському революціонеру Юліану Мархлевському, а у 1986 р. перейменована на вулицю Адмірала Макарова). Цікавість цієї справи полягає у тому, що вона знайомить дослідника з протистоянням, у переносному значенні слова, приватних інтересів радянського громадянина з інтересами муніципальної влади міста – проблемою, яка не завжди потрапляє до кола уваги істориків. Зазначена проблематика безсумнівно викличе інтерес у юристів, які займаються дослідженням процедурної частини радянського судочинства в історичному контексті, а також буде цікава будь-кому допитливому читачеві. Матеріали справи цікаві також і тим, що вони показові щодо того, як в ключових питаннях для сторін, що захищали (зв'язимось на таке визначення) інтереси місцевої влади, використовувалися норми радянського права, порушуючи права громадян, і реалізовувалася практика навішування «ярликів». Варто відразу зазначити, що ми ні в якому разі не ставимо своєю метою виправдати жодну із сторін спірного питання (як і належить сумлінному досліднику), беручи до уваги той факт, що встановити достовірність звинувачень на адресу приватної особи, сьогодні, на жаль, не представляється можливим.

Мета статті: на матеріалах архівної судової справи, представити у межах судового розгляду проблему протистояння приватних інтересів радянського громадянина – доктора медицини Белицького Юлія Карловича – й інтересів житлоуправління м. Миколаєва, розкриваючи практику навішування «ярликів» владою й використання нею норм радянського права при вирішенні спірного питання власності

будинковолодіння. Для повного розкриття проблеми вважаємо необхідним звернення до деяких сторінок біографії позивача.

Виклад основного матеріалу. Серед архівних матеріалів справи № 3-227 Миколаївського обласного суду, справ № 2-783 та № 419/92 Народного суду Ш дільниці м. Миколаєва, в першу чергу, привертає увагу клопотання від 15 травня 1947р. про призначення персональної пенсії республіканського значення Юлію Карловичу Белицькому до Ленінградського відділу соціального забезпечення Міністерства охорони здоров'я РРФСР від кафедри психіатрії Першого Ленінградського медичного університету⁹, яке, разом із відгуком на особистість професора, було підписано завідуючим кафедрою, заступником директора з наукової частини Психоневрологічного інституту ім. В.М. Бехтерева, професором Р.Я. Голант. Ці документи дають можливість познайомитись з Ю. Белицьким, що виступає по справі позивачем, початком його лікувальної кар'єри, результатами наукової діяльності, а також з колом науково-медичних інтересів професора, задля характеристики однієї зі сторін справи та розкриття суті проблеми.

Як свідчать вище згадані документи, Юлій Карлович, 1872 року народження, був одним із засновників науково-дослідницького Психоневрологічного інституту у Санкт-Петербурзі (відкритий у 1907р.), працюючи у той час під керівництвом академіка В.М. Бехтерева на кафедрі Жіночого медичного університету¹⁰, де обіймав посаду асистента, а пізніше отримав звання приват-доцента.

Отримавши у 1898р. медичну освіту (на жаль представлений архівні справи не містять вказівок на навчальний медичний заклад, в якому здобував освіту Ю. Белицький), Юлій Карлович починає свою лікарську

⁹ У 1936 р. університету було призначено ім'я лауреата Нобелівської премії, академіка І. П. Павлова.

¹⁰ Створений у 1897 р. і перетворений у Перший ЛМУ у 1924 р.

практику у клініці нервових й душевних хвороб та в лабораторіях В. Бехтерева [1, арк.104], в яких і розпочинається його наукова робота над дисертаційним дослідженням на здобуття ступеню доктора медицини, який і одержав у 1903 р. Звання професора, рішенням Радою Психоневрологічного інституту, Юлій Карлович отримав 26 січня 1912 р.

З архівних матеріалів відомо, що Ю. Белицьким було опубліковано 33 наукової роботи, присвячених проблемам невропатології того часу, фізіології мозку, фізіотерапії й питанням так званих приграничних станів. Серед праць професора, директор Інституту В. Н. Мясішев, згадує дві фундаментальні монографії: «Неврастения, ее сущность, причины, симптомы, виды и лечение», «Истерия, ее сущность и лечение». Коло наукових інтересів Юлія Карловича охоплювали й питання ендокринних захворювань, змін у спинному мозку при анемії, проблеми функціонування коркових центрів внутрішніх органів.

25 березня 1935 р. у м. Миколаїв Ю. Белицький купує будинок, за адресою вул. Католицька 2, в який переїжджає разом із своєю дружиною, Белицькою Вірою Іполітівною. В матеріалах справи відсутні вказівки на факт переїзду Ю. Белицького до Цюрупинська, що задовго передувало купівлі будинку у Миколаєві й про що згодом згадували свідки судової справи. Можемо лише припускати, що причиною були лютневі події у Петрограді. Крім того, можливо визначальними можуть виявитися спогади свідків про те, що Белицький отримував медичну освіту в Берліні, а його дружина добре володіла німецькою. Наскільки такі свідчення відповідають дійсності, на жаль, встановити сьогодні не представляється можливим.

Витяг з договору купівлі-продажу будинкової ділянки констатує, що 25 березня 1935 р. Соф'я Володимирівна Зімберблом продала будинок по вул. Мархлевського (за старої нумерації – вул. Католицька №2/1) на ділянці землі загальною площею 1818 м², у межах із житлокооперативом і житловолодінням громадянина Ярути за 6300 руб. Белицькому Юлію Карловичу. В свою чергу, Зімберблом придбала цей будинок у громадянина Дранського (договір купівлі-продажу затверджений Миколаївською державною нотаріальною конторою 5 лютого 1927р. і зареєстрований в Миколаївському комунальному відділі 9 лютого 1927р. [1, арк. 6]).

Придбання будинку, разом із дворовими будівлями, було оформлено нотаріальним договором, що був зареєстрований в Миколаївському комунальному відділі 9 травня 1935р. За свідченням самого Юлія Карловича, їх діти проживали у новопридбаному будинку періодично, він же із дружиною безвизно до 1943р. У цей час професор працював директором Фізіотерапевтичної лікарні, після-науковим консультантом, а також консультантом у різних медичних закладах; викладав лекції у Інституті Народної освіти, а під час німецько-фашистської окупації-директором Миколаївської водолікарні, де разом з тим здійснював і лікарську практику.

У березні 1943р., в результаті розгорнутої 3-м Українським фронтом наступальної «Одеської операції» його, разом із дружиною, німецька адміністрація міста

примушує залишити Миколаїв і виїхати до Австрії, де він із Вірою Іполітівною незабаром опинився у концтаборах. Факт утримання у таборах підтверджується табірним паспортом № 4420, з якого бачимо, що Юлій Карлович перебував у трьох таборах: з 23 листопада 1943 у Ейхграбені, з 8 серпня 1944 у Ірененталі, а з 23 серпня у Фарафельді при м. Берендорфі – до визволення радянськими військами, що свою сергу підтверджується довідкою Військової комендатури м. Берендорф [1, арк. 97].

Після звільнення, до репатріації, професор у Берендорфі обслуговував червоноармійців, був призначений лікарем, супроводжуючи робочу бригаду репатрійованих у кількості 800 чол. Разом з нею прибув у СРСР у с. Кольчугіно Володимирської області у кінці серпня 1945 р. Там поступив на службу до місцевої поліклініки консультантом. Отримавши дозвіл виїхати до Ленінграду до синів (у Юлія Карловича залишилися два сини, що пережили блокаду Ленінграду), він разом із дружиною у червні 1946р. виїжджає до колишнього Петрограду. В матеріалах справи зберігаються дві перепустки на виїзд з Володимирської області №№ 60653, 60654 від 22 травня 1946 р. та дозволи на в'їзд до Ленінграду №№ 005474, 005475 виданих Ленінградським мисськвиконкомом від 29 квітня 1946 р. Прибувши до північного міста-героя Ю. Белицький отримав безстроковий паспорт і 1 червня 1947р. йому була призначена персональна пенсія місцевого значення у розмірі 350 руб / міс., про що свідчить книжка персональної пенсії № 100039 [1, арк.4].

Причина за якою професор приймає рішення виїхати до Ленінграду цілком зрозуміла – будучи у віці 74 років, переживши жахи німецької неволі і не маючи жодних уявлень про стан будинку у Миколаєві, він із дружиною поспішає до синів, підштовхуваний батьківськими почуттями і бажанням старої людини знайти синівську опіку. «В Николаев я не мог вернуться потому, что не знал о судьбе дома – разрушен ли он. В Ленинграде же у меня находились два сына с семьями, которых я не имел возможности видеть несколько лет. Будучи в очень преклонном возрасте, больной тяжелой грыжей и перенесший инсульт, я не мог скрыться от немцев и избежать принудительной эвакуации в сорок третьем ввиду угроз с их стороны» [1, арк.89] – писав Ю. Белицький у 1951р. в «Поясненні по суті» до Народного суду III дільниці м. Миколаєва.

Буде невірним стверджувати, що професор повернувшись до СРСР не цікавився долею будинку у Миколаєві. Збереглися запити про стан будинкової ділянки до Миколаївського комунального відділу від 21 березня 1947р., заява на ім'я Миколаївського міського прокурора від 19 травня 1947р. та посилання у документах справи на скарги й заяви до Миколаївської Міськради, Комунального відділу та Райжитлоуправління 1946-го року, які на протязі майже двох років залишилися без відповіді, які свідчать про стурбованість професора долею своєї власності.

Зі змісту приватної скарги по справі з Райжитлоуправлінням м. Миколаєва до судової колегії з цивільних справ Миколаївського обласного суду УРСР від 2 вересня 1948р. дізнаємося, що Рішенням Народного суду I дільниці від 1945р. будівлю по вул.

Мархлевського 2 було визнано безгосподарною та передано на баланс Райжитлоуправління м. Миколаєва. Дізнаємося також, що Народний суд відмовляє у розгляді справи Ю. Белицького, називаючи позов скаргою і пропонує звернутися по адміністративній лінії до Миколаївської міськради, що позбавляє по суті професора права домагатися у судовому порядку здійснення прав, передбачених ст. 59 Цивільного Кодексу УРСР.

Як бачимо, відповідач - Райжитлоуправління Центрального району Виконавчого комітету Миколаївської міськради депутатів трудящих, прийняв будинок по вул. Мархлевського (Католицька) 2 на свій баланс. Відповідач видав ордер на право займання житлової площі різним особам, що мешкають у будинку без відома та згоди Белицького і вносять відповідачу квартплату, серед яких гр. Агапов – директор Облдержбанку [1,арк.35]. Це свідчить, що відповідач прийняв будинок на свій баланс та почав здавати його в оренду, що рівнозначно позбавленню Ю. Белицького права власності на нерухомість. У відповідях прокурора 30 жовтня 1947 р. та від 16 травня 1947 №320/287-6П міститься пропозиція Юлію Карловичу – зняти будинок з балансу Райжитлоуправління і переоформити на своє ім'я.

Довідавшись про стан справ і стан домоволодіння з листа прокурора Миколаївської області, професор звертається до Народного Суду з проханням прийняти справу до розгляду. Райжитлоуправління пред'явило зустрічну претензію – відшкодувати витрати на капремонт (Ю. Белицький його факт визнав) 229 м² та 42 м² сараю й сплатити державне мито.

Відповідно до Директивного листа Народного комісаріату юстиції СРСР від 5 січня 1946 р. Народним комісарам юстиції та Головам Верховних судів Української, Білоруської, Литовської, Латвійської, Естонської, Молдавської та Карело-Фінської РСР, з огляду на те, що у радянському законодавстві були відсутні підстави для визнання безгосподарним майно, залишене громадянами, що були насильно угнані у німецьке рабство, судам, у випадку звертання з позовом повернення репатрійованим громадянам майна, призначалося розглядати справи на загальних підставах.

Народний суд III дільниці м. Миколаєва 16 жовтня 1948 р. по справі №981 від 22 вересня 1948 р. визнає відмову у визнанні права власності Ю. Белицького на будинковолодіння грубим порушенням Директивного листа. Тому, керуючись ст.ст. 276, 277 ГПК, судова колегія приймає рішення приватну скаргу професора задовольнити та Визначення Народного суду I дільниці м. Миколаєва відмінити, а заяву власника з усіма матеріалами повернути до Народного суду для розгляду по суті [1,арк.44].

22 грудня 1948 р. Протоколом Народного суду III дільниці м. Миколаєва встановлено справу № 419 призупинити; запросити довідку міськжитлоуправління про вартість будинковолодіння за адресою вул. Музейна 2 та зобов'язати позивача сплатити державне мито відповідно вартості спірної власності у строк 1 місяць. У випадку невиконання даного рішення справу планувалося припинити [1,арк.48].

Юлій Карлович 12 січня 1949 р. знову звертається до Народного Суду III дільниці м. Миколаєва із скаргою на рішення від 22 грудня 1948 р. та вимагає направити матеріали справи до Обласного Суду. Спираючись на ст. 249 ГПК УРСР він просить звільнити його від сплати мита, у зв'язку з тим, що він є людиною похилого віку (на той час йому виповнилося 76 років), є непрацюючим персональним пенсіонером, що постраждав від німецької окупації та немає коштів. У доповнення, позивач, посилаючись ст. 43 ГПК вказував, що судові мита не стягуються з трудящих, що не мають достатньо коштів для сплати мита. 350 руб./мес. були для нього єдиним джерелом для існування, окрім того, на його утриманні знаходилася дружина. Необхідно вказати, що відповідач додав до вартості й ремонт та, безсумнівно, навмисно не відповідав на скарги, затягуючи справу.

Розглянувши матеріали справи, враховуючи відсутність інвентарної оцінки майна в архіві Миколаївського інвентарбюро і керуючись ст.ст. 138, 239 ГПК УРСР Народний суд III дільниці м. Миколаєва 29 березня 1949 р. виносить рішення – державне мито у розмірі 360 рублів з позивача стягнути у дохід держави, позов задовольнити і право власності на будинковолодіння за Ю. Белицьким визнати. Здавалося б на цьому справа могла і завершитися. Але з якихось дивних і, навіть, смішних причин, після літніх відпусток, наприкінці вересня, а саме 29-го, міськжитлоуправління (далі – МЖУ) надсилає до Народного суду III дільниці м. Миколаєва заяву про поновлення строку касації по справі Ю. Белицького, пояснюючи свою вимогу тим, що на той час, у березні, МЖУ не мало можливості «кассировать дело ввиду того, что была смена аппарата горжилуправления, а поэтому просим восстановить кассационный строк и дать возможность горжилуправлению обжаловать решение суда» [1,арк.72], та направляє касаційну скаргу до Миколаївського обласного суду. Але взявши до уваги витрати на ремонт будівлі, заселення будови і факт перебування будинку на балансі МЖУ, бажання відновити касаційний строк не здається дивним.

Судова колегія з цивільних справ Миколаївського обласного суду, у складі Фединої, Коблової і Тарасової за участю прокурора Хвостової, 4 жовтня 1949 р. виносить Визначення № II 38 за яким знаходить касаційну скаргу необґрунтованою, немотивованою й такою, що не заслуговує задоволення, а рішення Народного суду III дільниці м. Миколаєва від 29 березня 1949 р. залишає у силі [1,арк.77]. І з цього часу розпочинається процес збору свідочств, виходячи з наявних документів і розуміння інтересів РЖУ, що майже до початку жовтня 1950р. формують «пакет документів» в прокуратуру Миколаївської області про причетність Ю. Белицького до колабораціоністів, що викликає зрозумілий скепсис, і ставить під сумнів примусовий виїзд справжнього власника будинку по вул. Мархлевського, 2.

Потрібно навести деякі «свідчення» про взаємовідносини професора із німецькими «господарями» під час окупації Миколаєва, що були підготовлені різними мешканцями міста, які пам'ятали Белицького, і які були подані до прокуратури Миколаївської області, щоб мати уявлення про зміст

обвинувачень. Бабенко Федір Миколайович, 1892 року народження, що проживав по вул. Шевченко, 58, електрик за фахом, у своєму поясненні на ім'я прокурора писав: «Белицкий был директором Водолечебницы и пригласил меня работать электриком в Водолечебницу. О Белицком я знаю следующее: на его квартире стоял полковник немецкий, поэтому Белицкий был обеспечен всем как немец. Его жена – немка, приходила в Водолечебницу и переводила, кто не знал немецкого языка. Белицкий среди немцев пользовался авторитетом, сам он говорил, что Советская власть его обидела, когда он работал в Цюрипинске. Я лично замечал, что Белицкий некоторым образом помогал немцам. Думаю, он сдал немцам сестру хозяйки Водолечебницы. Белицкий говорил, что она еврейка и вскоре этой сестры хозяйки не стало, ее забрали немцы. Когда отступали немцы, Белицкий уехал с ними...» [1,арк.79].

21 жовтня 1950р. Чередніченко пише обласному прокурору т. Медведєву: «Со слов жильцов, проживающих в оккупации при немцах, т. Белицкий работал в Николаевской водолечебнице и при подходе советских войск он ушел с немцами. Мне документально установит все выше указанные факты не представилось возможным. Для установления указанных фактов прошу спросить т. Частникову, что живет по ул. Католическая 5» [1,арк.80].

Частникова, на яку посилається Чередніченко, пояснює: «Белицкий обслуживал высшее командование немцев. Белицкий пользовался большим доверием у немцев. Это говорили все окружающие жильцы и в том числе говорил Бабенко, что он хотел его продать немцам» [1,арк.81].

Як бачимо, свідчення викликають певний скепсис, хоча б тим, що свідки посилаються на чутки і розмови мешканців вул. Мархлевського часів німецької окупації. Але розуміння цього не збентежує начальника МЖУ Чередніченко, який надсилає раднику юстиції III класу, прокурору Миколаївської області Медведєву лист, в якому зазначає: «В период изгнания немецких оккупантов из г. Николаева Белицкий бежал вместе с немцами в Германию, а оттуда каким-то образом пробрался в г. Ленинград, где и живет по настоящее время. С момента побега своего из г. Николаев Белицкий о доме своем не произвел никакой заботы, никаких государственных налогов не оплачивал, оставил его на произвол судьбы, и в следствии безхозности дом этот начал разрушаться. В целях сохранения жилфонда, Горжилуправление взяло дом как безхозный под свой присмотр в 1944 г.». І далі: «...Горжилуправление истратило на капитальный ремонт 17 355 руб. 34 коп. Кроме того, проживающие в этом доме 4 семьи также расходовали на ремонт 8 597 руб. 66 коп.». «Народный суд 3 участка г. Николаева не разобравшись толком в материалах дела, вынес решение в пользу гр. Белицкого, а интересы государства, вложившего материальные средства в дом, Белицкий игнорировал и обошел молчанием. Такое решение суда было вынесено потому, что рассматривал дело не народный судья, а его заместитель. Для сведения сообщая, что в настоящее время этот дом находится в аварийном состоянии. Гр. Белицкий на это не реагирует и дом свой допускает до

разрушения. На основании изложенного прошу вас, возбудить через Народный суд вопрос об отобрании у гр. Белицкого этот дом, как у нерадивого хозяина» [1,арк.82]. Вважаємо давати належну оцінку цьому листу немає необхідності.

На основі таких свідчень 15 квітня 1951 р. прокурор УРСР, державний радник юстиції II класу Р. Руденко відправляє протест до Верховного суду УРСР. Викликає інтерес формулювання підстав протесту: «После возвращения Белицкого в СССР, Горсовет отказал ему в возврате дома, как лицу *добровольно выехавшему с немцами* при их изгнании. Белицкий предъявил иск о возврате ему дома. Решением Народного суда з участка г. Николаева от 29.03.1949 этот иск удовлетворен». «Нахожу, что решение и определение суда подлежит отмене, а дело пересмотру ввиду того, что суд не проверял в каком порядке Белицкий выехал в Германию. Кроме того, суд не учел затраты Горжилуправления» [1,арк.83]. Тим самим, прокурор просить Верховний суд УРСР рішення Народного суду м. Миколаєва відмінити, а справу передати на новий розгляд. Верховний суд УРСР 5 червня 1951р. виносить Визначення переглянути матеріали справи.

Ю. Белицкий пише у відповідь «Пояснення по суті» до Народного суду III ділянки м. Миколаєва, в якому посилається на Директивний лист НКЮ СРСР від 5 січня 1946 р. № Д-2, підкреслюючи, що МЖУ повинно було повернути будинок за першою вимогою, що була пред'явлена ще у 1946 р. Він зазначає, що Інструкція НКЮ СРСР від 31 травня 1943 р. № 311 по використанню Положення про порядок обліку та використання націоналізованого, конфіскованого, вимороченого та безгосподарчого майна «к моему дому не применима, т.к. таковой не был признан вымороченным в порядке, установленным этой инструкцией» [1,арк.89]. Читаємо далі: «Если бы я изменил Родине и добровольно оставил ее пределы – органы МГБ, производившие проверку этого обстоятельства, в течение нескольких месяцев привлекли бы меня к ответственности по Постановлению ЦИК СССР от 8.06.1934 г., и только по приговору Уголовного суда дом мог быть конфискован. Ничего подобного не было». До «Пояснення» профессор додає цизку документів, до яких входять копії табірних паспортів, виписка про пенсію, довідка з Військової комендатури м. Берендорфа та ряд інших.

Справа знову повертається до Народного суду м. Миколаєва. Як бачимо з протоколу судового засідання Народного суду 1951р., на засідання не з'являється прокурор, тому судова колегія приймає рішення перенести на 21 листопада 1951р. Тим часом, обласному прокурору Миколаївської області Медведєву, пише «пояснення» Я. Ф. Опришкін, який під час окупації хворів туберкульозом та мешкав на вул. Мархлевського, 4 у будинку Ярути: «При отступлении немецких войск от Николаева в частной беседе с Белицким я задал вопрос, почему он не эвакуировался. Он мне сказал, зачем мне выезжать, когда я жду немецкую армию как своих родных, ведь я жил и учился в Берлине... Работал он в Водолечебнице доктором и главврачом. Русских никогда не принимал на лечение» [1,арк.110].

21 листопада відбулося судове засідання Народного суду, але, як бачимо з протоколу, не з'явився відповідач, у зв'язку з чим, судова колегія приймає рішення перенести слухання справи на 27 листопада. Незабаром, МЖУ Центрального відділу виконавчого комітету Миколаївської міськради надсилає до Народного суду Довідку № 2.53, у якій повідомляє, що за довіреністю, інтереси МЖУ у справі Ю. Белицького, буде представляти Ойфе Григорій Яковлевич, головний інженер Миколаївського Міського комунального відділу.

На судовому засіданні 27 листопада давали «показання» декілька свідків, серед яких привертають увагу дані Савченко Олександри Михайлівни, що мешкала за адресою вул. Спаська, 2. Вона розповідала, що погано себе відчувала після пологів, і довідавшись, що у водолікарні працює професор, вона звернулася до нього за допомогою, на що Белицький, за її словами, відповів: «Вы не немка и я вас лечить не буду». «Кроме этого, я знаю, что перед освобождением города Николаева Белицкому была подана грузовая и легковая машина, на которой он уехал с супругой. Шоферы в машинах были немцы» [1, арк.130]. Про подані автівки розповідала і Широточенко Ганна Миколаївна, інший свідок, що мешкала по вул. Мархлевського, через два будинки від володіння Ю. Белицького: «Я видела как осенью 1943 года грузовая машина подошла к воротам Белицкого, где супруга профессора грузила вещи на машину». Ярута Валентина Йосипівна свідчила: «Во время немецкой оккупации немцы угоняли население на окопы. Для того чтобы избавиться от этой работы, я попросила Белицкого принять меня в качестве домработницы, на что он согласился. Я видела, что они жили хорошо, продуктов было много. На квартире у них жил немецкий офицер. В октябре или ноябре 1943 года я помогала Белицкому упаковывать вещи и грузить на грузовую машину. Уезжали они спокойно, простились с нами и сели в легковую машину уехали. Куда не знаю» [1, арк.130]. Не менший інтерес викликають «показання» Опришкіна Якова Федотовича, які, як і вище наведені, залишемо без коментарів: «...Белицкий на мой вопрос ответил, что не уехал потому что ждал своих» (мова йшла про захоплення Миколаєва німцями – прим. автора). «Кроме того, я слышал, что когда уезжали Белицкие, то они хотели взорвать дом» [1, арк. 130]. Відповідно до таких свідчень, прокурор Миколаївської області Пономарьов вносить пропозицію, що позов Ю. Белицького не можна вважати обгрунтованим, а звідси не може бути задоволеним, «т.к. истец оставил город добровольно, как это видно из показаний свидетелей и поэтому домостроение нужно считать безхозным и должно быть передано в доход государству».

Народний суд III дільниці м. Миколаєва виносить рішення відмовити Ю. Белицькому у позові у зв'язку з його необгрунтованістю. Ю. Белицький пише касаційну скаргу до Обласного суду Миколаївської області.

17 грудня 1951р. Судова колегія Миколаївського обласного суду виносить ухвалу залишити у силі рішення Народного суду від 21.11.51, а у позові Юлію Карловичу відмовити й касаційну скаргу залишити без задоволення.

Після отримання копії протоколу судового засідання від 21 листопада лише наприкінці 1952 р., в ознайомленні з яким представник позивача О. Картаєва, що мала довіреність, Народний суд протягом тривалого часу відмовляв, і дозволив лише за розпорядженням Міністра юстиції СРСР після поданої скарги професором, справу № 2-783-1951р. Белицький по довіреності передає Анісімовій Ользі Георгіївні, яка не втрачає час, і пише до Народного суду III дільниці зауваження і, одночасно, скаргу до Верховного суду УРСР. У зауваженні вона викриває численні фальсифікації показань свідків і вимагає судову колегію виправити низку свідчень. Наприклад, у п.2. свого зауваження дізнаємось, що свідки Опришкін та Бабенко взагалі буди відсутніми на судовому засіданні й показань не давали [1, арк.147]. Слова свідка Ярути вимагає виключити з матеріалів справи, у зв'язку з тим, що слова «продуктов было много» та «уезжали они спокойно, простились с нами и сели в легковую машину уехали» не звучали у залі засідання. Так само, виявляється, що Савенко слів «Шоферы в машинах были немцы» не говорив. Окрім зазначених фактів навмисної фальсифікації, О. Анісімова викриває й ряд інших перекручувань у показаннях свідків, в тому числі й самого представника позивача, О. Картаєвої.

Цікаво, але лише 11 листопада 1955р. Голова Верховного суду УРСР Нощенко вносить протест до судової колегії у цивільних справах Верховного суду УРСР й просить судове рішення Миколаївського обласного суду скасувати, а справу надіслати на новий розгляд. Судова колегія у цивільних справах 22 листопада приймає ухвалу скасувати рішення Народного суду III дільниці м. Миколаєва від 21.11.51 та Ухвалу Обласного суду Миколаївської області й повертає справу до останнього для її розгляду по I інстанції. Таким чином, 11 листопада 1955 р. Верховний суд УРСР, за скаргою Ю. Белицького, у порядку нагляду скасовує обидва рішення від 21.11.51 та від 17.12.51 й передає справу до Обласного суду Миколаївської області.

Майже протягом трьох місяців Обласний суд не призначав слухання справи, у зв'язку з чим, Ю. Белицький пише заяву Голові обласного суду з проханням прискорити розгляд справи та завчасно надіслати йому повістку до суду. Професор як відчував, що останню він отримає занадто пізно, і, як наслідок, слухання справи, що відбулося 14 квітня 1956 р. було відкладено, у зв'язку з відсутність позивача. Суд пропонує професору з'явитися на судове засідання особисто або його близьких родичів [1, арк.167]. М. Слепуха, заступник голови Миколаївського обласного суду, телеграфує професору, повідомляючи що Справа була відкладена на 5 травня та пропонує з'явитися до суду задля перевірки доказів по справі. Потрібно нагадати, що на той час Юлію Карловичу виповнилося 84 роки. Про стан його здоров'я на той час свідчить довідка, направлена професором разом із заявою, до якої звернемось нижче, до Миколаївського обласного суду 25 квітня 1956 р., підписана в.о. головлікаря Веденською. У довідці зазначено, що у Юлія Карловича були виявлені явища загального артеріального склерозу, в наслідок перенесеного

порушення мозкового кровообігу, виснаження та стенокардії. За станом свого здоров'я він вимагає постійного нагляду, не здатний був самостійно пересуватися, а тим паче здійснювати поїздки. Довідку професор додає до заяви від 28 квітня до Судової колегії з цивільних справ, у якій просить розглянути справу без його участі та повідомляє, що «близких лиц представити не могу, т.к. таковых у меня в Ленинграде не имеется, кроме двух сыновей, занимающих ответственные должности и не имеющих возможности явиться... к тому же (они) не в полном курсе дела».

Як бачимо з Протоколу судового засідання Судової колегії Миколаївського обласного суду від 5 травня 1956 р. інтереси позовача представляв адвокат М. О. Рейзман. Відповідач та свідки до суду не з'явилися, у зв'язку з чим, прокурор пропонує перенести слухання на 12 травня, з чим погоджується і М. Рейзман. Нарешті у призначений день судового розгляду справи, колегія приступає до заслуховування свідків. О.І. Савенко розповідала: «Со мной был случай, когда я заболела и обратилась к Белицкому, но он мне ответил, что я не немка и помощи оказывать мне не будет. Уехал он с немцами. Ему предоставили две машины. Грузовую, на которую погрузили вещи и легковую, на которой он уехал со своей женой. Люди говорили о том, что уезжает Белицкий добровольно. Других людей угоняли полураздетых и под охраной» [1, арк.191]. Свідок В.Й. Ярута доповідаючи майже те саме, додала: «Белицкий был в дружеских отношениях с немцем, который был у него на квартире... Жена Белицкого говорила, что их заставляют уезжать и говорила, что может они до Одессы доедут и возвратятся». На питання адвоката Ярута відповіла: «Я знаю случай, когда Белицкий оказал помощь одной женщине по фамилии Ткаченко» [1, арк.191]. Я. Опришкін пояснював: «Знаю о том, что Белицкий уехал в Германию с большой охотой... Со слов Яруты я узнал о том, что при отъезде он хотел взорвать дом. При встрече с ним (Белицким) я его спросил, правда ли, что он хочет взорвать дом? Он мне сказал, что действительно хочет взорвать дом, потому что он для него много стоит и он не хочет, чтобы этот дом достался кому-то другому... Знакомый Бабенко говорил мне о том, что Белицкий неосознанно относился к русским» [1, арк.192]. На підставі таких неоднозначних, і в деяких моментах показань, суперечливих свідчень, суд «визнає» від'їзд Белицького з Миколаєва добровільним та відмовляє у позові професору, що й було закріплено у Рішенні Судової колегії у цивільних справах Миколаївського обласного суду від 12 травня 1956 р.

Ю. Белицький знову пише касаційну скаргу (була підписана М. Рейзманом) до Судової колегії у цивільних справах Верховного суду УРСР. Читаючи Протокол засідання одразу приходимо до висновку, що членами судової колегії при винесенні свого вердикту були порушені ст.ст. 7, 138 ГПК УРСР та не був прийнятий до уваги табірний паспорт професора. Окрім того, одразу впадає в очі відверті суперечливості у показаннях свідків. І справді, Опришкіна розповідала про залишену жінку, яку Белицький прохав оберігати будинок, що суперечить показанням свідка Ярути. Залишаючи жінку з метою догляду за будинковою ділянкою, планована

можливість господаря знищити свою власність викликає зрозумілі сумніви. Хіба що така ідея могла прийти на думку психічно хворій людині, на яку професор на сторінках архівної справи не схожий. Звичайно ж скидати з рахунків слова хай і не численних свідків теж буде не вірним, але, на жаль, матеріали справи не дають можливості доповнити відсутніми пазами об'єктивну картину подій воєнних років. Протоколи судових засідань загалом і в цілому мають однобічний характер.

15 червня 1956 р. Судова колегія у цивільних справах Верховного суду УРСР, за головуванням Слепухи й за участю адвоката Рейзмана, розглянула касаційну скаргу професора й знайшла, що табірний паспорт не підтверджував примусовий виїзд позивача з Миколаєва і в такому випадку мотиви Обласного суду відповідали матеріалам справи. Виходячи з наявних даних рішення суду відповідає дійсним обставинам та інструкції НКФ СРСР від 31.05.1948 р. № 311, тому керуючись ст.ст. 276, 277 ЦПК УРСР Судова колегія у цивільних справах Верховного суду УРСР приймає рішення залишити касаційну скаргу Ю. Белицького без задоволення, а рішення Миколаївського обласного суду від 12.05.1956 р. у цій справі залишити у силі, що й було затверджено 27 червня 1956 р. відповідною Ухвалою.

Висновки. Завершаючи розгляд цієї судової тяганини, що розтяглася майже на дев'ять років, доцільним вважаємо звернутися й до заперечення на касаційну скаргу Миколаївського державного відділу комунального господарства, що було подано до Верховного суду УРСР, яка по суті ставить крапку у вирішенні питання права власності будинковою ділянкою по вул. Мархлевського, 2 м. Миколаєва, та викриває підоснову інтересів МЖУ. Звичайно ж потрібно враховувати можливість висвітлення займаної позиції професора під час німецької окупації міста свідками як такої, що відповідала дійсності, до чого і апелював відповідач у справі, а й треба брати до уваги корінні інтереси останнього, що і зумовили такий довгий термін слідства. А методи, до яких вдався відповідач не були новими для того часу. Досвід сталінської доби свідчив про ефективність навішування ярликів та звинувачень у пособництві окупантам. Миськівділ комгосподарства стверджував, що «в 1941г. во время оккупации из г. Николаева истцу Николаевский областной отдел здравоохранения предложил, как специалисту-профессору эвакуироваться в глубь страны. Гр. Белецкий категорически отказался. Остался в г. Николаеве и *работал в пользу фашистов* – лечил только немцев... истец свободно и тщательно готовился к отъезду и готовил к отъезду свою собаку, на которую сшил пальто. Можно ли считать этот отъезд насильственным? Конечно, нет. Из материалов в деле видно, что истец в 1935 г. купил домовладение за 6 350 рублей. Из его же документов – Страховое свидетельство – в деле видно, что по оценке 1940 г. – 40 398 руб / во время (войны?) было разрушено, Домоуправлением восстановлено /. По оценке 1946 г. – 64 662 руб».

Ну що ж, можливо і так. Складно, дивляючись у документи минулого сторіччя і спираючись в міркуваннях тільки на представлені свідчення в матеріалах справи, будувати висновки, які б

претендували на об'єктивність та неупередженість. Але не можна не погодитися з тим, що обвинувачення у пособництві окупантам в радянські часи мало вирішальне значення, не дивлячись на норми права і представлені докази по справі Ю. Білицького. Чи можна говорити про справедливість, у представленому читачеві інциденту, і законність, за яку так ратувала радянська влада? Питання, напевно, варто залишити відкритим.

Shpak D.A.,

Ph.D. in History, Associate Professor of department of Social and Humanitarian disciplines Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts, postsciresearch@gmail.com
Ukraine, Mykolajiv

NINE YEARS OF THE USELESS LITIGATION: WHO IS RIGHT?

The problem of confrontation between private interests of Soviet citizen and the interests of the municipal authorities of the city on the court file № 3-227 State Archives of the Court of Appeal of Mykolaiv region is examined in the article. These materials are indicative on key issues of the Soviet law norms using, violation of citizen rights and realization of practice «labels» by the sides, that defend the interests of local authorities. The above issues are interesting for lawyers, who are engaged in research of the Soviet procedural justice in the historical context.

Key words: *proceedings, ownership of the houses, proprietary, claim, complaint, People's Court, Supreme Court of the USSR, Ukrainian Soviet Socialist Republic.*

УДК 338.242

Вівчар О.І.,

*к.е.н., доцент кафедри фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності
Тернопільського національного економічного університету, oksana-vivchar@mail.ru**Україна, м. Тернопіль*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ SPACE-МЕТОДИКИ ПРИ ДІАГНОСТИЦІ ТА ОЦІНЦІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

У статті визначено та розглянуто основні концептуальні підходи SPACE-методики та критерії оцінювання відповідно. Обґрунтовано етапи та методи діагностики економічної безпеки підприємств, а також сформовано стратегічні напрямки розвитку підприємницьких структур.

Ключові слова: *діагностика рівня економічної безпеки підприємств, економічна безпека підприємств, SPACE-методика, теорії Харрінгтона, стратегічний аналіз економічної безпеки підприємств, стратегія економічної безпеки підприємств.*

Постановка проблеми. Трансформація економічної системи зумовила виникнення і розвиток інноваційних підходів до діагностики економічної безпеки підприємства. Діагностика підприємства відіграє важливу роль як у процесі поточного контролю за діяльністю підприємств так і дає можливість оперувати необхідною інформацією для залучення власних, кредитних коштів та формує загальну базу економічних даних про об'єкт дослідження та її економічну безпеку. Ми переконані, що діагностику на противагу процедурам аналізу або оцінки доцільно застосовувати при управлінні складними та системними об'єктами, де є необхідним моніторинг стану об'єкту, розвитку подій та надання комплексної функціонально-структурної характеристики [2]. Це дає стверджувати, що діагностика – це процес отримання, систематизації та відображення інформації про стан об'єкта досліджень. При цьому діагностика підприємства – це розпізнавання його кризових явищ на підставі встановлених закономірностей, змін та виявлених залежностей. Таким чином, зростає актуальність дослідження кола питань, пов'язаних із прийняттям рішень у сфері оцінювання підприємницьких структур, розробленням та реалізацією стратегії за методом SPACE.

Метою роботи є розробка методичних підходів до діагностики економічної безпеки підприємств за методом SPACE на основі запропонованих стратегій, які дозволять приймати чіткі та обґрунтовані управлінські рішення на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Матриця стратегічного положення економічної безпеки підприємства та оцінки дій (SPACE) розглядається як багаторівневе дослідження зовнішнього середовища та стратегічного потенціалу підприємства, їх взаємодії, для визначення стратегічної орієнтації, на основі якої формується стратегія розвитку системи безпеки, розробляється стратегічний план її забезпечення.

Зміст стратегічного аналізу економічної безпеки підприємства відображається у використанні

специфічних методів і прийомів, що дозволяють діагностувати потенційні та існуючі загрози підприємства, виявити можливості підприємства у посиленні економічної безпеки [1].

Більшість зарубіжних вчених визначають те, що в цілому усі методи стратегічного аналізу економічної безпеки підприємств можна поділити на 3 групи:

1. Статистичні (статистичне спостереження, абсолютні та відносні величини, середні величини, ряди динаміки, балансний, групування, графічний, порівняння, індексний, ланцюгових підстановок, абсолютних різниць, відносних різниць, інтегральний, диференційний, логарифмування та ін.);

2. Економіко–математичні (системний аналіз, імітація, моделювання, ділові ігри, математичне програмування, математичний аналіз, дослідження операцій, математична теорія оптимальних процесів, методи експертних оцінок та мозкового штурму та ін.);

3. Спеціальні методи, що використовуються лише в стратегічному аналізі (STEP-аналіз; SWOT-аналіз; SPACE-аналіз; метод аналізу LOTS; PIMS-аналіз; вивчення профілю об'єкта, матричні методи портфельного аналізу та ін.) [5].

Використання певних прийомів або їх сукупності в процесі діагностики економічної безпеки та рівня зовнішніх загроз залежить від призначення дослідження: ситуаційний аналіз, прогнозування, розробка стратегічних альтернатив, обґрунтування стратегії, стратегічне планування, прийняття рішень, а також від ступеня повноти й охоплення аналізу.

За результатами аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства здійснюється оцінка стратегічних альтернатив, обґрунтовується система стратегій забезпечення економічної безпеки та розробляється проект рішень, що теж передбачає використання методичних прийомів стратегічного аналізу.

До загальновідомих методів діагностики, в тому числі і діагностики рівня економічної безпеки підприємств, науковці відносять наступні.

1) SWOT-аналіз, який передбачає детальний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища об'єкта дослідження. Методологія цього виду аналізу передбачає дослідження виявлення сильних і слабких сторін об'єкту, можливостей і загроз. Далі встановлюються зв'язки між сторонами, що в подальшому може бути використано для формування нової або корегування існуючої стратегії розвитку об'єкту.

2) STEP-аналіз, який надає можливість охарактеризувати зовнішню економічну ситуацію комплексно, на підставі оцінки впливу суспільних технологічних, економічних та політико-правових факторів. Результати розрахунків оформляються у вигляді матриці, що відображає силу впливу виділених факторів на рівень економічної безпеки об'єкту дослідження. Оцінка рівня впливу відбувається в балах або рангах тощо.

3) SPACE-аналіз, в основі якого лежить дослідження положення об'єкту дослідження та умов його функціонування за чотирма координатами, що характеризують мікро- та макрооточення, а також його внутрішній потенціал.

4) функціонально-вартісний аналіз, який відносять до найбільш ефективних видів аналізу діяльності щодо виявлення резервів економії витрат матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Це метод одночасного і взаємопов'язаного дослідження функцій об'єкту, які забезпечують його споживчу вартість [6].

Світовий досвід переконує, що формування і розвиток методичних засад при діагностиці та оцінці підприємств – один з найважливіших напрямків на шляху подолання багатьох деструктивних явищ в економіці, прискореного розвитку підприємницької діяльності. Одним з найпоширеніших методик до діагностики положення фірми в ринковому “просторі” є методика, яка в англійській аббревіатурі так і називається SPACE (простір) = Strategic Position and Action Evaluation (стратегічна оцінка положень і дій), який являє собою комплексний метод, призначений для аналізу позиції на ринку і вибору оптимальної стратегії для середніх і малих підприємств. Враховуючи те, що в Україні переважають невеликі підприємства, даний метод є досить привабливим для практичного застосування.

Слід звернути увагу на те, що поведінка фірми – це поведінка розвідника. Прагнення досліджувати якнайбільше альтернатив, нежорсткий, децентралізований контроль, не завжди повне використання ресурсів. SPACE-аналіз можна застосовувати для первинної оцінки позиції фірми на ринку та встановлювати якісні параметри стратегії, які

потребують подальшого уточнення та застосування інших методів аналізу і прогнозування.

Нині для оцінювання стратегічного положення підприємства усе частіше використовується SPACE-аналіз. Це – комплексний метод, призначений для оцінювання ситуації та вибору стратегій. Його привабливість пояснюється також і тим, що він дає можливість проаналізувати наявну стратегію організації навіть тоді, коли вона існує у неявному вигляді.

Під час проведення оцінки підприємства за методом SPACE стратегічне становище підприємства визначається на основі двох груп факторів: внутрішнього становища підприємства; зовнішнього становища підприємства. Кожна з цих двох груп факторів складається з багатьох змінних, тому метод SPACE належить до категорії багатокритеріальних методів. Він дає можливість здійснити ідентифікацію, вибір репрезентативної підмножини характеристик діяльності підприємства, впорядкувати їх і зважити за ступенем суттєвості для прийняття рішень.

Оцінка факторних умов відбувається за допомогою методу експертних оцінок за наступними напрямками: 1) оцінюється стабільність середовища: множинність технологічних змін; стійкість грошової одиниці; стабільність споживчого попиту; рівень конкуренції; обмеження при вході об'єкту дослідження на ринок; еластичність попиту на продукцію; 2) оцінюються параметри напряму діяльності: ємкість ринку і ступінь відповідності виробничих ресурсів; середня норма прибутку; фінансова стабільність підприємств; відносна ефективність використання ресурсів; капіталоємність і легкість входження на ринок; рівень продуктивності праці у регіоні; 3) оцінюються конкурентні переваги: якість продукції та етапи її життєвого циклу; прихильність споживачів до продукції; частка ринку; ступінь вертикальної інтеграції; технологічні “ноу-хау”; завантаженість потужностей; 4) оцінюється фінансове становище: рівень рентабельності інвестицій; рівень фінансового важелю; стан ліквідності; оборотність запасів; ступінь задоволення потреби в капіталі; рівень ризикованості бізнесу; величина втрат у разі виходу з ринку [5].

Слід звернути увагу на те, що в основі SPACE-аналізу лежить аналіз стану підприємства та умов функціонування за чотирма координатами: конкурентна перевага підприємства, фінансовий потенціал, привабливість галузі і, нарешті, стабільність економічного середовища (табл. 1). У матриці SPACE ці фактори ранжуються за шкалою від 0 до 6.

На основі вивчених критеріїв у складі кожної групи складається матриця спрямованої стратегії в системі координат і будується вектор позиції підприємства, що оцінюється. Положення вектора визначає тип стратегічної зони і відповідно рекомендованих стратегій.

Таблиця 1 - Основні критерії оцінювання методики SPACE [7]

Група	Критерії
1. Фінансова сила підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - виробничі витрати; - рентабельність вкладеного капіталу; - стабільність отримання прибутку; - рентабельність інвестицій; - ліквідність; - структура заборгованості; - здатність до підвищення рівня капіталізації та залучення коштів.
2. Конкурентоспроможність і становище підприємства на ринку	<ul style="list-style-type: none"> - ринок та його обсяги; - частка підприємства на ринку та її динаміка; - асортимент продукції; - здатність здійснювати маркетингові заходи; - можливості активного впливу на рівень цін і витрат; - зв'язки зі споживачами рентабельність продажу.
3. Привабливість сектора (галузі)	<ul style="list-style-type: none"> - характеристика конкурентної ситуації у секторі (галузі); - стадія життєвого циклу сектора (галузі); - залежність розвитку сектора (галузі) від кон'юнктури; - суспільна привабливість сектора (галузі); - використання виробів галузі в інших галузях.
4. Стабільність сектора (галузі)	<ul style="list-style-type: none"> - тривалість життєвого циклу сектора (галузі) та стадія розвитку; - ступінь інновативності сектора (галузі); - маркетингові та рекламні можливості у галузі; - стабільність прибутку (рентабельності); - ступінь впливу закордонного капіталу.

Кожен стратегічний квадрант відповідає одній з чотирьох можливих стратегічних зон компанії:

1) агресивна. Цей стан типовий у привабливій галузі промисловості з незначною невизначеністю ситуації. Компанія отримує конкурентні переваги, які вона може зберегти і примножити за допомогою фінансового потенціалу. Загрози незначні, тому зазвичай необхідно сконцентруватися на забезпеченні інтересів. Концентрують сили на: розширенні виробництва і продажів; ціновій війні з конкурентами; освоєнні нових секторів ринку; просуванні брендів;

2) конкурентна. Цей стан характерний для привабливої галузі. Організація отримує конкурентні переваги у відносно нестабільній ситуації. Критичним чинником є фінансовий потенціал, тому, як правило, необхідно зменшити загрози, пов'язані з втратою належних обсягів фінансування. Основні механізми: пошук фінансових ресурсів і розвиток збутових мереж;

3) консервативна. Цей стан звичайно спостерігається на стабільних ринках із низькими темпами зростання. У цьому випадку зусилля концентруються на фінансовій стабілізації. Найважливішим чинником є конкурентоспроможність продукту. Основні механізми: зниження собівартості та підвищення якості товару та скорочення виробництва і вихід на більш перспективні ринки;

4) оборонна. Такий стан виникає в ситуації, коли організація працює в привабливій галузі, але їй бракує конкурентоспроможності продукції і фінансових коштів.

Основну увагу при цьому потрібно приділити методам зменшення загроз і виходу з ринку [3].

При формулюванні критеріїв оцінки береться до уваги специфіка конкретного виду підприємницької діяльності, завдання, що стоять перед ним, виробничі можливості, а також прийнята система орієнтирів і цінностей [4]. Формулювання критеріїв, їх оцінка та визначення рекомендованої стратегії вимагають ґрунтовних знань як методології аналізу, так і специфіки галузі та бізнесу підприємства. Тому для аналізу за методом SPACE потрібно залучати висококваліфікованих експертів з числа внутрішніх чи зовнішніх консультантів.

Слід звернути увагу на те, що методика діагностики та оцінки підприємства за методикою SPACE не обмежується побудовою таблиці результатів оцінки ситуації, в якій знаходиться підприємство. На наступному етапі отримані результати позначаються на прямокутній системі координат, де кожна половина осей x і y відображає відповідну групу критеріїв (рис. 1).

Щоб визначити рекомендовану стратегію, потрібно знайти координати точки $P(x, y)$ за формулами:

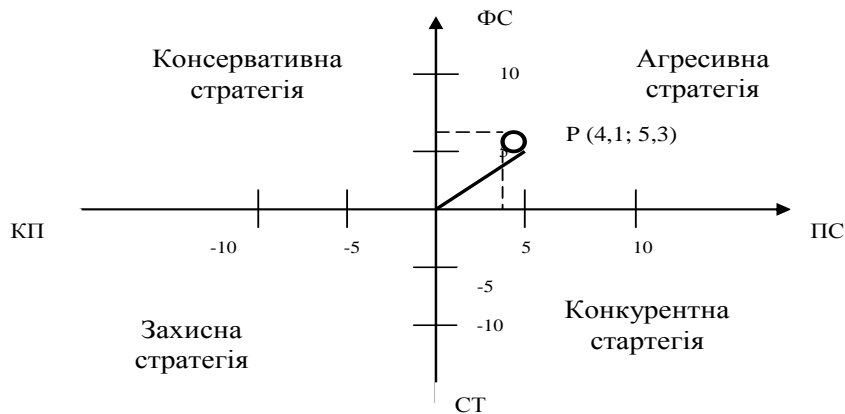
$$x = PC - KP \quad (1)$$

$$y = \Phi C - CT \quad (2)$$

Для типового прикладу розглянемо ТОВ «Хелена-Х» та дані координати подамо на рис. 1:

$$x = 7,4 - 3,3 = 4,1;$$

$$y = 9,3 - 4,0 = 5,3.$$

Умовні позначення:

ФС – фінансова сила підприємства; КП – конкурентоспроможність підприємства; ПС – привабливість сектора (галузі); СТ – стабільність сектора (галузі)

Рис. 1. – Побудова рекомендованої стратегії за методом SPACE

У системі координат, зображеній на рис. 1, потрібно відкласти точку P (4,1; 5,3) у правому верхньому квадранті. З'єднавши цю точку з початком координат, отримуємо вектор, який вказує на рекомендований вид стратегії.

Отже, згідно з рекомендаціями, отриманими за допомогою методу SPACE, ТОВ «Хелена-Х» має дотримуватися агресивної стратегії, тобто намагатися захоплювати нові ринки збуту, збільшувати виробництво, знаходити нових партнерів, дистрибуторів і клієнтів. Аналіз показує, що становище підприємства на ринку дає можливість активно інвестувати кошти у розвиток, намагаючись збільшити свою частку ринку.

Матриця стратегічного положення та оцінки дій (SPACE) використовується для визначення найвигіднішого стратегічного положення для підприємства, а також окремих областей її діяльності. Вона є засобом, який допомагає підприємству оцінити в цілому привабливість сфери виробництва, в якій воно діє, а також його здатність конкурувати на ринку.

Процес діагностики рівня економічної безпеки підприємств є складним багатofакторним завданням, що зводиться до виявлення найбільш значних числових показників рівня економічної безпеки підприємств за функціональними складовими, їх групування та інтеграції. Система показників має завчасно сигналізувати про наявність небезпечних факторів, що дозволить апарату управління регіоном своєчасно розробити комплекс заходів щодо попередження або зниження рівня впливу негативних факторів.

Ключовим моментом діагностики є визначення складових економічної безпеки підприємств, системи збалансованих показників, та індикаторів і порогових значень показників. Індикатори, за якими визначається рівень економічної безпеки регіону має відносно стійкий характер. Вони можуть змінюватися в міру стабілізації економіки країни та зумовлюються зрушеннями у соціально-економічному стані суспільства. Формування набору оціночних індикаторів має проходити з урахуванням особливостей розвитку підприємницьких структур. Необхідно зауважити, що при відборі показників для визначення рівня економічної безпеки

регіону важливо враховувати їх універсальність. До системи збалансованих показників мають увійти тільки ті, що розраховуються для всіх підприємств країни. Для більш детального дослідження рівня економічної безпеки регіону можна ввести додаткові показники, які більш точно відображають специфіку підприємницьких структур.

Система показників для визначення рівня економічної безпеки підприємств сформована на основі теорії збалансованої системи показників. Дослідження рівня економічної безпеки підприємства, як об'єкту національної економіки проводиться за наступними етапами: 1) формування збалансованої системи показників для визначення рівня економічної безпеки об'єкта економіки за виділеними функціональними складовими; 2) розрахунок одиничних показників рівня економічної безпеки об'єкта економіки; 3) формування рівнянь функцій Харрінгтона; 4) розрахунок групових показників рівня економічної безпеки та інтегрального показника; 5) прогнозування рівня економічної безпеки об'єкта економіки із застосуванням моделі Брауна.

Розрахунок одиничних показників рівня економічної безпеки об'єкту економіки проводиться за розрахунковими формулами в межах виділених функціональних складових. Кожен із представлених одиничних показників має нормативне або рекомендоване значення, що дозволяє на цьому етапі виділити показники, які мають значне відхилення від нормативного значення. Групові показники економічної безпеки розраховуються як середнє геометричне. Розрахунок інтегрального показника економічної безпеки проводиться за допомогою середнього геометричного значення.

Рівень економічної безпеки об'єкта економіки визначається в залежності діапазону значень інтегрального показника. У табл. 2 наведено характеристику оцінки рівня економічної безпеки підприємства в залежності від діапазонів інтегрального показника, значення якого для конкретного об'єкту економіки отримано в процесі дослідження.

Таблиця 2 – Діапазони значення інтегрального показника рівня економічної безпеки об'єкта економіки відповідно до теорії Харрінгтона [5]

Діапазон значень	Характеристика оцінки
0,00 – 0,20	незадовільний рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,21 – 0,36	низький рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,37 – 0,62	задовільний рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,63 – 0,79	добрий рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,80 – 1,00	відмінний рівень економічної безпеки об'єкта економіки

За отриманими результатами апарат управління об'єктом економіки може прийняти рішення щодо достатності розрахованого рівня економічної безпеки або його недостатності. У випадку незадовільного та низького рівня економічної безпеки об'єкта економіки необхідно розробити заходи щодо підвищення рівня економічної безпеки.

Висновки. Отже, стратегічний аналіз економічної безпеки підприємства згідно методики – SPACE є комплексним, багаторівневим дослідженням зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, що дозволяє визначити стратегічні орієнтації, на основі якої формується стратегія розвитку системи безпеки, розробляється стратегічний план її забезпечення.

Стратегічний аналіз економічної безпеки підприємства та оцінка дій методики –SPACE використовується низка специфічних методів і прийомів, що дозволяють діагностувати потенційні та існуючі загрози підприємства, виявити можливості підприємства у посиленні економічної безпеки.

Література

1. Вівчар О. І. Особливості ідентифікації методів оцінки ринкової вартості бізнесу при діагностиці його економічної безпеки / О. І. Вівчар, В. П. Мартинюк // Вісник Науки молода – Випуск 18 – Тернопіль, ТНЕУ 2012 – С. 118–122.

2. Вівчар О. І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін / О. І. Вівчар // Сталій розвиток

економіки. – Міжнародний науково-виробничий журнал – 1'2014 [23] – С. 194–199.

3. Колесніков А. П. Засади механізму забезпечення стійкого розвитку підприємств / А. П. Колесніков // Інноваційна економіка. – Всеукраїнський науково-виробничий журнал – 1'2013 [39] – С. 97–100.

4. Колесніков А. П. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні / А. П. Колесніков // [Електронний ресурс]

5. Лойко В. В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економічної безпеки / В. В. Лойко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»

6. Овсієнко Н. В. Методичні підходи до маркетингового стратегічного аналізу діяльності підприємств / Н. В. Овсієнко // [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4595/1/model_is_ekon_88_13_\(13-23\).pdf](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4595/1/model_is_ekon_88_13_(13-23).pdf)

7. Яшкіна Н. В. Оцінка бізнесу: Навчальний посібник / Яшкіна Н. В. – К.: Алетра, 2010. – 440 с.

References

1. Vivchar O. I. Osoblyvosti identyfikatsii metodiv otsinky rynkovoї vartosti biznesu pry diahnostytsi yoho ekonomichnoi bezpeky / O. I. Vivchar, V. P. Martyniuk // Visnyk Nauka moloda – Vypusk 18 – Ternopil, TNEU 2012 – S. 118–122.

2. Vivchar O. I. Prahmatyzm pryskorennya biznesu pry monitoringu yoho ekonomichnoi bezpeky v konteksti transformatsiynykh zmin / O. I. Vivchar // Stalyi rozvytok ekonomiky. – Mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychiy zhurnal – 1'2014 [23] – S. 194–199.

3. Kolesnikov A. P. Zasady mekhanizmu zabezpeennia stiihogo rozvytku pidpriemstv / A. P. Kolesnikov // Innovatsiina ekonomika. – Vseukrainskyi naukovo-vyrobnychiy zhurnal – 1'2013 [39] – S. 97–100.

4. Kolesnikov A. P. Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsiinoї diialnosti v Ukraini / A. P. Kolesnikov // [Elektronnyi resurs]

5. Loiko V. V. Metodichni aspekty rehionalnoi diahnostyky rivnia ekonomichnoi bezpeky / V. V. Loiko // Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektivna ekonomika»

6. Ovsienko N. V. Metodichni pidkhody do marketingovoho stratehichnogo analizu diialnistii pidpriemstv / N. V. Ovsienko // [http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4595/1/model_is_ekon_88_13_\(13-23\).pdf](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4595/1/model_is_ekon_88_13_(13-23).pdf)

7. Yashkina N. V. Otsinka biznesu: Navchalnyi posibnyk / Yashkina N. V. – K.: Aletra, 2010. – 440 s.

Vivchar O. I.,

Ph.D. in Economics, assistant professor of finance-economic security
Ternopil National Economic University, oksana-vivchar@mail.ru

Ukraine, Ternopil

CONCEPTUAL APPROACHES OF SPACE-METHOD AT DIAGNOSTICS AND ESTIMATION OF ECONOMIC SECURITY ENTERPRISES

In the article certainly and basic conceptual approaches of space-method and evaluation criteria are considered accordingly. Grounded the stages and methods of diagnostics economic safety enterprises, and also strategic directions of development enterprises structures are formed.

Key words: diagnostics of economic strength enterprises security, economic security of enterprises, space-method, theories of Harringtona, strategic analysis of economic security enterprises, strategy of economic security enterprises.

УДК 332.135

Гриценко С.І.,

д.еко.н., професор кафедри маркетингу та бізнес - адміністрування Приазовського державного технічного університету, sergiy.gritsenko@gmail.com

Україна, м. Маріуполь

ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНІ КЛАСТЕРИ – ВЕКТОР РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Запропоновано вирішення актуальної проблеми щодо посилення ролі регіонів на базі теоретичного узагальнення. Розширено розуміння підходів щодо корпоративно-кластерних агломерацій, які в сучасних умовах регіонального розвитку перетворюються на дієвий інструмент ефективного управління. Розроблено матричну корпоративно-кластерну організаційну структуру, яка на умовах аутсорсингу поєднує вертикалі технологічних процесів підрозділів профільних національних і транснаціональних корпорацій від переробки сировини до виготовлення напівфабрикатів, готових споживчих товарів на ринку регіонів з горизонтальними послугами підрозділів транспортно-логістичних кластерів географічних регіонів і сприяє їх подальшому розвитку. Обґрунтовано корпоративно-кластерний підхід як інтеграційну складову в забезпеченні регіонального розвитку.

Ключові слова: корпорації, транспортно-логістичні кластери, глобалізація, організаційна структура, маркетинг, логістика, аутсорсинг.

Постановка проблеми. Основна ідея сучасної регіональної парадигми полягає в посиленні ролі регіонів як самостійних суб'єктів національної і світової економіки [1, с.1057]. Регіони зв'язані не з абстрактною світовою економікою, а з конкретними регіонами або прямими зв'язками, або опосередкованими через міжнародну торгівлю, фінансові інститути, ТНК. Тому кожен регіон повинен формувати й підсилювати свої конкурентні переваги, у тому числі з використанням кластерної форми організації економіки. Діяльність регіональних органів влади повинна бути спрямована на створення мережових форм організації бізнесу, корпоративно-кластерних агломерацій, оскільки вони в сучасних умовах здатні забезпечити території довгострокову конкурентоспроможність і сталий розвиток. Корпорації як об'єднання підприємств, які утворюють самостійний суб'єкт права – юридичну особу, організуються, як правило, у формі акціонерних товариств, є самодостатніми структурами. За своєю природою вони не зацікавлені виступати в ролі ідентичних об'єктів, що утворюють кластерні формування. Транспортно-логістичні системи за участю регіональних структур більшою мірою зацікавлені в регіональному розвитку в контексті формування відповідної логістичної інфраструктури, створюючи мережові структури у формі транспортно-логістичних кластерів. Формування корпоративно-кластерних агломерацій можливо на засадах створення на певній території максимально сприятливого клімату для підприємництва й розвитку добробуту всього співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і світовій літературі узагальнено теоретичні дослідження щодо впровадження кластерів, які знайшли відображення в наукових публікаціях Войнаренка М.П. [1], Гриценка С. [5]. Успішний розвиток ринку передбачає створення ефективного механізму його регулювання,

заснованого на комплексному підході використання менеджменту, маркетингу, логістики, визначенні пріоритетів у реформуванні економіки країни та її регіонів. Теоретичне обґрунтування цих питань розкрито в працях науковців: Дафта Р. [2], Котлера Ф. [3], Бауерсокса Д.Д. [4], Новака А.Я. [6], Медвідь В.Ю. [7], Савельєва С.В. [8]. Аналіз вітчизняних та іноземних джерел показав, що питання розвитку корпоративно-кластерних агломерацій та їх структури потребують додаткових досліджень.

Мета статті. Запропонувати й обґрунтувати матричну корпоративно-кластерну організаційну структуру регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкуренція корпоративно-кластерної структури регіонального розвитку стає глобальною і буде поширюватись на усю світову економіку, стимулюючи її до розвитку. Якщо ці процеси відбуваються на території України, то потрібно на державному рівні міжнародними угодами, законами, організацією міжгалузевої кооперації підприємств-учасників, програмами кредитування створювати захисні бар'єри для конкурентоспроможності вітчизняних і українських транснаціональних корпорацій в контексті освоєння пріоритетних напрямків інноваційної діяльності, регіонального розвитку економіки, виходячи з потреб сформованих ринків сировини, певного типу споживчих товарів, транспортно-логістичних послуг. Конкурентоспроможність підприємств у складі корпоративно-кластерної структури буде вища за самостійну їх роботу у статусі некорпоративних підприємств. Підприємства-переробники сировини та підприємства, що надають транспортно-логістичні послуги можуть бути задіяні у роботі декількох корпорацій.

Із розвитком регіонів з'являються нові господарські агломерації, в яких можна узагальнено виділити матричну корпоративно-кластерну організаційну структуру, яка на умовах аутсорсингу

поєднує вертикалі технологічних процесів підрозділів профільних національних і транснаціональних корпорацій від переробки сировини до виготовлення напівфабрикатів, готових споживчих товарів на ринку регіонів з горизонтальними послугами підрозділів транспортно-логістичних кластерів географічних регіонів і сприяє їх подальшому розвитку (рис. 1).

Одна з унікальних особливостей матриці полягає в тому, що в ній існують подвійні лінії владних повноважень [2, с.378] бізнес-підрозділів корпорацій і транспортно-логістичних кластерів. Вертикальна структура забезпечує традиційний контроль над функціональними відділами корпорацій, а горизонтальна структура – координацію їх взаємодії за допомогою аутсорсерів системи транспортно-логістичних кластерів. Матрична корпоративно-кластерна структура забезпечує одночасну координацію виробництва споживчих товарів, спеціалізованого устаткування засобів виробництва, надання послуг з обслуговування виробництва кінцевої продукції в кожній країні або регіоні й узгодження взаємодій по кожній товарній лінії на стадії виготовлення сировини, напівфабрикатів, готової продукції.

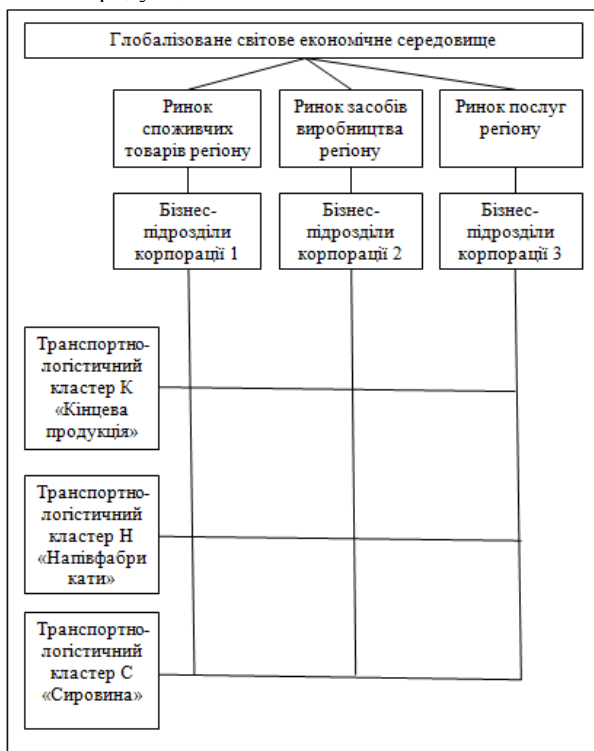

Рис.1. – Матрична корпоративно-кластерна організаційна структура регіонального розвитку

Функціональна (вертикальний управлінський ланцюжок підрозділів) і дивізійна (горизонтальний управлінський ланцюжок підрозділів) сторони матриці повинні мати рівні власні повноваження. Інакше (домінування однієї із сторін) переваги матричної структури втрачаються і об'єднання працюватиме як функціональна структура з неформальними горизонтальними взаємозв'язками [2,с.381].

Оптимізації економічних результатів в об'єднаннях сприяють поєднання складових маркетингової і логістичної діяльності. Головним змістом маркетингової діяльності є цільова орієнтація і комплексність. Саме на цьому базуються всі головні поняття сучасного маркетингу. Ключовим є «комплекс маркетингу» (маркетинг-мікс), в якому вбачають сукупність засобів впливу на споживачів цільового ринку з метою викликати їхню бажану зворотну реакцію. В сучасній літературі маркетинг-мікс ототожнюють з такими складовими: продукт (product), ціна (price), місце (place), просування товару (promotion) [3, с.42]. Кожен із цих елементів має комплексний і багаторівневий характер. Виробництву якісних товарів, які будуть забезпечені якісними послугами, в корпоративно-кластерній структурі буде сприяти колективна відповідальність працівників відповідних підрозділів з виготовлення сировини, напівфабрикатів, комплектуючих, надання логістичних послуг. На рівень ціни кінцевої споживацької продукції буде впливати можливість зниження затрат на стимулювання продажу, собівартості її виготовлення та надання послуг без прибуткових нарахувань і гарантії їх отримати в подальшому при продажі кінцевої споживчої продукції. Власники проміжних виробництв, логістичних підсистем зможуть отримувати дохід на стадії реалізації готового товару та послуг за рахунок дивідендного доходу, частки прибуткового доходу всієї корпорації за домовленістю.

В якості пріоритетної зарекомендувала себе концепція інтегрованої логістики, яка заснована на консолідації учасників системи вантажо- і товароруку для забезпечення безперервності і безперебійності товароматеріальних і супутніх їм інформаційних, сервісних і фінансових потоків на внутрішньому, регіональному, міжрегіональному, галузевому і міжнародному рівнях.

На світовому ринку не обійтися без глобальних виробничих, логістичних і маркетингових союзів. Створенню подібних союзів повинен сприяти розвиток інтегрованих розподільчих і транспортних мереж [4,с.168].

Використання транспортно-логістичних кластерів в корпоративно-кластерній організаційній структурі веде до скорочення транспортних витрат, зберігання матеріальних ресурсів і готової продукції, витрат на навантажувально-розвантажувальні роботи; зменшення загальних логістичних витрат; прискорення оборотності матеріальних ресурсів; зниження запасів ресурсів і готової продукції.

Основними елементами транспортно-логістичних кластерів повинні стати транспортні вузли, магістральні і місцеві шляхи сполучення, контейнерні і вантажопереробні термінали, мультимодальні транспортно-логістичні центри (МТЛЦ).

Під регіональним транспортно-логістичним кластером розумітимемо транспортно-логістичну систему регіональної товаропровідної мережі, що функціонує з метою забезпечення оптимальних витрат ресурсів при управлінні основними і

супутніми потоками і міжорганізаційній логістичній координації транспортними посередниками (перевізниками) діяльності різних контрагентів ланцюга постачань, спрямованого на отримання максимального синергетичного ефекту [5,с.57].

Взаємозв'язок структурних підрозділів корпоративних і кластерних формувань буде мати спільний технологічно-логістичний ланцюжок, який забезпечує стійкість об'єднання як системи, юридичну форму, фінансову схему за принципом урахування інтересів утворюючих суб'єктів, територіальних громад, де вони знаходяться, в умовах глобалізованого світового економічного середовища. Глобалізоване світове економічне середовище з утвореними корпоративно-кластерними об'єднаннями, враховуючи наявність і перспективність експортного потенціалу товарів чи послуг, сприяє усуненню бар'єрів на міжнародних ринках товарів і послуг, тіснішій інтеграції національних економік, діловій активності як вітчизняних так і зарубіжних підприємств, зниженню ризиків, інвестиційній привабливості регіонів. Для інвестиційної привабливості регіонів потрібно також забезпечення політичної стабільності, економічного розвитку, безпеки інвестора, адміністративного сприяння [6,с.141].

На регіональному рівні перетинаються інтереси суб'єктів світового, національного й регіонального ринків – держав, транснаціональних корпорацій (ТНК), транснаціональних банків (ТНБ), міжнародних економічних організацій, наднаціональних органів, домашніх господарств, фізичних і юридичних осіб (промислових, логістичних і торговельних компаній, корпорацій, банків), встановлюються прямі й опосередковані зв'язки суб'єктів економічних відносин, які є основою функціонування сучасного ринку з організації та купівлі-продажу товарів, послуг та є одним із результатів економічного розвитку регіонів. Головна мета функціонування цих ринків полягає в ефективному розвитку економіки регіону, який залежить від передбачуваного співвідношення споживання і накопичення [7,с.72]. Це співвідношення розглядається з точки зору відтворювального підходу, що відображає соціальні пріоритети до проблеми комплексного розвитку регіонів, і визначає аргументацію відносно доцільності побудови системи відносин між учасниками корпорацій. Сучасний розвиток регіонів як відносно самостійних об'єктів схильний до соціальних пріоритетів в модернізації побудови нової моделі розвитку української економіки [8,с.82]. Дуже поширеною є позиція, що обираючи економічну модель в Україні необхідно прийняти основоположний постулат – подальші процеси в національній ринковій економіці повинні отримати пріоритетну соціальну орієнтацію. Для регіонів із розвинутою ринковою інфраструктурою більше підходить кейнсіанська модель співвідношення між споживанням і накопиченням в пропорції 60:40 за рахунок інтенсивності в інтеграційних процесах

продуктивних сил. Кількісне співвідношення між споживанням і накопиченням в регіонах із менш розвинутою ринковою інфраструктурою має, за марксистською моделлю, становити 0,395:0,605, оскільки їм більше доводиться використовувати власні ресурси й можливості. Відтворювальний підхід до розвитку регіонів можна представити через їх системну відтворювальну цілісність, аналогічно корпорації, що розвивається за своїми внутрішніми законами, власною системою управління, з нерівномірним характером господарських процесів, які створюють певний відтворювальний цикл.

Одним із варіативних підходів до проблеми комплексного розвитку регіонів є функціональний підхід, який передбачає розгляд господарства з позиції оптимального використання обмежених ресурсів для досягнення цілей. Економічна складова цього підходу полягає в максимізації корисності, прибутку та мінімізації можливих витрат [7,с.72]. Функціональний підхід розвитку регіону доцільно розглядати на прикладі транспортно-логістичного кластера, основною метою якого є оптимізація сумарних витрат, що пов'язані з його функціонуванням.

Поєднання відтворювального й функціонального підходів дало інтеграційну складову в вирішенні проблем регіонального розвитку – корпоративно-кластерний підхід, який розглядається на стику цих складових. Корпоративно-кластерний підхід стимулює розвиток співробітництва і створення мережових структур на визначених територіях. Мережі знаходяться у центрі уваги регіональних і місцевих органів управління усіх держав. Синергетичний ефект, що виникає в результаті сільового співробітництва між групами корпорацій, а також підприємств в межах транспортно-логістичного кластера, пояснюється економією на транзакційних витратах при одержанні інформації, специфікації прав власності, зниженні витрат, пов'язаних з пошуком постачальників, укладанням і оформленням контрактів тощо. Головною ознакою корпоративно-кластерного підходу є спрямованість всіх структурних підрозділів корпорації на виробництво кінцевої продукції, підприємств транспортно-логістичного кластера на надання відповідних логістичних послуг. Організації, установи спрямовані на обслуговування виробництва кінцевої продукції в межах окремого регіону та реалізації готової продукції, послуг на ринках споживчих товарів і послуг, засобів виробництва на ринках товарів промислового призначення регіону й зовнішніх ринках. На ринку послуг організують діяльність підприємства, установи, які обслуговують виробництво кінцевої продукції корпорацій, діяльність структурних підрозділів транспортно-логістичних кластерів. Це академічні інститути, дослідницькі центри, які розробляють та впроваджують нові технології, освітні заклади, які готують кваліфіковані кадри, фірми по наданню фінансових, маркетингових, рекламних, інформаційних та інших послуг, державні

установи, що здійснюють контроль, державну підтримку, регулювання регіонального розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Корпоративно-кластерна організаційна структура є одним із видів господарської агломерації при наявності переданих корпораціями традиційних неключових функцій (транспортування, складування, експедиції, вантажопереробки, упакування, страхування ризиків, митних процедур) зовнішнім виконавцям – аутсорсерам в особі логістичних підприємств транспортно-логістичних кластерів. Саме поєднання зусиль корпорацій, як на внутрішніх так і зовнішніх ринках, по виготовленню і збуту своєї продукції й транспортно-логістичних кластерів по наданню логістичних послуг сприяє мінімізації собівартості продукції не тільки за рахунок дешевих природних і трудових ресурсів регіонів, але й оптимізуючи запаси матеріальних ресурсів, умови зберігання, транспортування, оформлення замовлень, митних процедур. Корпоративно-кластерна організаційна схема дозволить кожному підприємству-учаснику незалежно від його форми власності, виду діяльності, регіону розміщення, створюючи тимчасові інтеграційні об'єднання при переробці сировини, виготовленні напівфабрикатів, готової продукції, наданні транспортно-логістичних послуг, досягати оптимальних економічних результатів своєї діяльності.

Література

1. Кластери в економіці України: монографія / за наук. ред. докт. екон. наук, проф. М.П. Войнарєнка. – Хмельницький: ХНУ, ФОП Мельник А.А., 2014. – 1085 с.
2. Дафт Р. Менеджмент. 6-е изд. Пер. с англ. / Р. Дафт. – СПб.: Питер, 2006. – 864 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. 11-е изд. / Ф. Котлер. – СПб.: Питер, 2005. – 800 с.
4. Бауэрсокс Д.Д. Логистика: интегрированная цепь поставок, 2-е изд. Пер. с англ. / Д.Д. Бауэрсокс, Д.Д. Клосс. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 640 с.

5. Гриценко С. Транспортно-логістичні кластери у науково-технічному розвитку Донецької області. / С. Гриценко. // Вісник Шерніпільського національного економічного університету. – 2013. – №5. – С. 56-63.

6. Новак А.А. Як підняти українську економіку: Монографія. / А.А. Новак. – К.: ЛІОВ «Інпрес», 2015. – 432 с.

7. Медвідь В.Ю. Економічне регулювання регіонального розвитку: теорія, методологія, практика: монографія / В.Ю. Медвідь; наук. ред. В.М. Василенко; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Київ: Вид-во «Disa plus», 2015. – 282 с.

8. Савельєв Є.В. Пріоритети у реформуванні української економіки / Є.В. Савельєв, В.Є. Куриляк // Економіка України. – 2015. – №5. – С. 79-89.

References

1. Klasteri v ekonomiki Ukrainy: monografiya / za nauk. red. dokt. ekon. nauk, prof. M.P. Vojnarenka. – Xmel'ny'cz'kyj: ХНУ, ФОП Мельник А.А., 2014. – 1085 s.
2. Daft R. Menedzhment. 6-e y'zd. Per. s angl. / R. Daft. – SPb.: Py'ter, 2006. – 864 s.
3. Kotler F. Markety'ng menedzhment. 11-e y'zd. / F. Kotler. – SPb.: Py'ter, 2005. – 800 s.
4. Bauerzokhs D.D. Logy'sty'ka: y'ntegy'rovannaya ser' postavok, 2-e y'zd. Per. s angl. / D.D. Bauerzokhs, D.D. Kloss. – M.: ЗАО «Olymp-Biznes», 2005. – 640 s.
5. Grycenko S. Transportno-logisty'chni klasteri u naukovno-technomou rozvy'tku Donecz'koyi oblasti. / S. Grycenko. // Visnyk Ternopil's'kogo nacional'nogo ekonomichnogo universy'tetu. – 2013. – #5. – S. 56-63.
6. Novak A.A. Yak pidnyaty' ukrajyns'ku ekonomiku: Monografiya. / A.A. Novak. – K.: TOV «Inpres», 2015. – 432 s.
7. Medvid' V.Yu. Ekonomichne regulyvannya regional'nogo rozvy'tku: teoriya, metodologiya, prakty'ka: monografiya / V.Yu. Medvid'; nauk. red. V.M. Vasylenko; NAN Ukrainy, In-t ekonomiko-pravovy'x doslidzhen'. – Kyiv: Vy'd-vo «Disa plus», 2015. – 282 s.
8. Savel'yev Ye.V. Priory'tety u reformuvanni ukrajyns'koyi ekonomiky' / Ye.V. Savel'yev, V.Ye. Kurylyak // Ekonomika Ukrainy. – 2015. – #5. – S. 79-89.

Grytsenko S.I.,

a doctor of economic sciences, a professor of department of marketing and business-administration of the Priazovskyi state technical university, sergiy.grytsenko@gmail.com

Ukraine, Mariupol

TRANSPORT AND LOGISTICS CLUSTERS ARE A VECTOR OF REGIONAL DEVELOPMENT

It's proposed solution of actual problem concerning strengthening of the role of regions on the basis of theoretical generalization. It's enhanced conception of approaches to corporate-cluster agglomeration, which in contemporary conditions of regional development become an effective tool of effective management. It's developed a matrix corporate-cluster organizational structure, which in terms of outsourcing combines verticals of technological processes of divisions of specialized national and transnational corporations from raw materials processing to the production of intermediate product, finished consumer goods on the market of regions with horizontal services of the divisions of transport and logistics clusters of geographic regions and promotes their further development. It's explained corporate-cluster approach as an integration component in supporting of regional development.

Key words: corporations, transport and logistics clusters, globalization, organizational structure, marketing, logistics, outsourcing.

УДК 33.338

Гурова В.А.,

к.э.н., доцент кафедры менеджмента Донецкого национального университета МОН Украины

Садекова А.И.,

аспирант Донецкого национального университета МОН Украины, alice260692@gmail.com

Украина, г. Винница

СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

В статье представлены механизмы управления проектами в условиях кризиса. С точки зрения практики проектного менеджмента (ПМ) кризис — это дефицит любого ресурса, не позволяющий продолжить и завершить проект (этап, работу проекта) на приемлемых условиях. Если все условия соблюдены, а проект все равно не развивается, значит, существует дефицит управленческого ресурса. В кризисных условиях меняется значимость отдельных областей проектного менеджмента. На практике это означает, что на первый план выходят корпоративные решения для управления портфелями проектов и программ. Именно эти решения обеспечивают анализ всей проектной деятельности в рамках предприятия в реальном времени. Возможность анализа различных сценариев развития событий особенно актуальна в трудных условиях. Большое значение приобретает управление рисками, и именно во время кризиса необходима гармонизация корпоративных систем для управления рисками и систем управления портфелями проектов.

Ключевые слова: проектный менеджмент, кризис, анализ, риски, управление, портфель проектов.

Постановка проблемы. Характерными признаками решения кризисных ситуаций в большинстве организаций является сокращение объемов производства и количества рабочего персонала. Кризис заставляет думать о переменах, а применение современных методов управления проектами — лучший и проверенный практикой способ быстрого, прозрачного и экономически эффективного осуществления изменений. Кризис одновременно является источником ущерба и возможностью обновления. Он выполняет такие важные социально-экономические функции, как выявление скрытых конфликтов и диспропорций, определение наиболее сильных собственников, восстановление адекватности социально-экономических условий, обновление элит и т.д. [1, с.11]. С точки зрения практики проектного менеджмента (ПМ) кризис — это дефицит любого ресурса, не позволяющий продолжить и завершить проект (этап, работу проекта) на приемлемых условиях. Если все условия соблюдены, а проект все равно не развивается, значит, существует дефицит управленческого ресурса.

Таким образом, в условиях кризиса использование методов проектного менеджмента является актуальным, а в некоторых случаях даже необходимым.

Цель работы. Проанализировать стратегии проектного менеджмента в условиях кризиса.

Изучение проблемы. Проблемы антикризисного управления с применением проектных технологий, исследованы в работах И.И. Мазура, С.Ф. Чижова, В.Д. Шапиро, Е.В. Карлинская, Т.В. Юрьева, В.Р. Веснин, Л.А. Данченко.

Использованию проектных методов в управлении современных организаций посвящены публикации независимых экспертов в области проектного менеджмента А. Арефьева, В. Палагина, Е. Пикулева, А. Рыбина, В.С. Ефремов, Б.Н. Бурков, Д.А. Новиков, С.В. Пятенко, В.В. Позняков, Д.А. Шепелявый.

Основное изложение материала. Влияние кризиса на управление проектами очевидно. Возрастает взаимное влияние проектов (даже совершенно не связанных по смыслу) — из-за конкуренции за ресурсы. На первый план выходят риски заморозки бюджетов и неплатежей за сданные этапы. Опытным участникам рынка становится ясно, что классический подход, в котором главную роль играют ресурсное планирование на длинных этапах, поиск кратчайшего пути и выбор способов оптимизации общего пула расходов на проект, перестает работать. Значит, его необходимо менять.

В процессе изменения следует учесть, что кризис вводит в управление проектами новые переменные и возрождает забытые риски. Такие, как риск смены всей управленческой команды, а вместе с ней и приоритетов в развитии. Или риск ухода с рынка крупного интегратора, ведущего масштабный проект. Причем модернизированная методика должна быть направлена на самый острый участок проектной работы, связанный с завершением масштабных проектов. Это, например, внедрение или адаптирующее сопровождение учетных систем в средних и крупных коммерческих предприятиях с большим числом филиалов.

Все проблемы антикризисного управления можно распределить по трем группам. Первая группа включает проблемы распознавания предкризисных ситуаций.

Вторая группа проблем антикризисного управления связана с методологическими проблемами жизнедеятельности организации. Эта группа включает комплекс проблем финансово-экономического характера. Проблематику антикризисного управления можно представить и в дифференциации технологии управления (третья группа проблем). Она включает в самом общем рассмотрении проблемы мониторинга кризисов и разработку прогнозов развития социально-экономических систем, проблемы разработки управленческих решений.

Суть антикризисного управления выражается в следующих положениях:

- кризисы можно предвидеть, ожидать и вызывать;
- кризисы в определенной мере можно ускорять, предвдвять, отодвигать;
- к кризисам можно и необходимо готовиться;
- кризисы можно смягчать;
- управление в условиях кризиса требует особых подходов, специальных знаний, опыта;
- кризисные процессы могут быть до определенного предела управляемыми;
- управление процессами выхода из кризиса способно ускорять эти процессы и минимизировать их последствия.

Мировые модели проектного менеджмента (ПМ) обобщили лучший накопленный опыт.

Решение для Евразии отличают следующие особенности:

- Изначальная локализация органичная связь с менталитетом, языком, деловой практикой.
- Близость к объектам управления, к «земле».
- Минимальное время реакции на изменения условий.
- Настройка на региональные и национальные потребности.

Базовый стандарт разработан как элемент связи, основа для отраслевых и корпоративных систем управления. Это позволяет легко интегрировать новый опыт и настраивать модель управления на любые условия, в том числе и кризисные.

Примером такой настройки служит модель антикризисного проектного менеджмента (АКПМ), разработанная для следующих областей применения проекта, бизнеса:

- ликвидация, консервация, сохранение;
- слияние, репрофилирование, развитие;
- сокращение производства, персонала;
- реструктуризация финансового портфеля, портфеля проектов;
- внедрение новых технологий, изменение стратегии.

Цели АКПМ достигаются выполнением защитных мероприятий по трем направлениям: Внешняя среда, Внутренняя среда, Система управления [4, с.2].

Итак, проектный менеджмент внешней среды подразумевает ряд необходимых для преодоления кризисной ситуации действий:

1. Усиленный мониторинг положения дел по всем направлениям деятельности.
2. Анализ информации, полученной вследствие мониторинга.
3. Метод сценариев: пессимистический, консервативный (ситуация остается такой же), оптимистический.
4. Гармонизация проекта с внешней средой.
5. Объективность взгляда на положение вещей.

Инструментом в сфере урегулирования кризисной ситуации во внешней среде является структурированный перечень проектов мира, применимый для выявления связи проекта с внешней средой (структурированный классификатор проектов контрагентов отрасли,

национальной экономики, межгосударственных структур).

Во внутренней среде следует принять следующие меры:

1. Активизация антикризисного режима (система управления, обеспечивающая усиление контроля, сокращение времени реакции, сокращение излишних рисков и расходов).

2. Оперативное и качественное внесение изменений.

Инструментарием может выступить структурированный перечень проектов предприятия. Необходимо провести анализ портфеля проектов и принять финансово обоснованные решения по составу, взаимосвязям и порядку выполнения, рациональному распределению ресурсов. Следует определить: продолжать проект в прежнем виде, изменить, отложить, прекратить, передать на аутсорсинг, выполнять их совместно с другими предприятиями или создать новые проекты.

Применение инструментов АКПМ предполагает:

- миграцию к инструментам более легким по затратам, простым и быстрым в применении;
- изменение кадровой политики.

Достижение этих целей связано с реализацией соответствующих основных ценностей:

- реализация антикризисной стратегии;
- эффективное управление программами и портфелями;
- рациональное целеполагание;
- инструмент конкуренции.

Настраивать систему управления рекомендуется, используя в качестве инструмента динамическую модель управления проектами. Она реализуется с помощью решений класса управления портфелями проектов, позволяющих оперативно реагировать на изменения условий и достигать стратегических целей с минимальными затратами ресурсов.

Примеров успешного управления проектами в условиях кризиса достаточно много. Вот некоторые из них.

1. Консалтинговая компания «Ай Ти Пауэр». Компания-Заказчик реализовала у себя постановку проектного управления методом выделения функциональности проектного управляющего в отдельную штатную единицу. Однако полномочия по принятию решений по бюджетам и срокам остались закрепленными за руководителями подразделений, предоставляющих ресурсы, а полномочия по организации коммуникаций – за руководством компании. В итоге руководители проекта оказались ответственными за результат проекта, не имея в распоряжении рычагов влияния на него.

Следствием кризиса было значительное возрастание напряженности внутри компании, увеличения числа явных и скрытых конфликтов, рост нагрузки на высший менеджмент и провалы проектов.

Решением стало выделение функциональности единоначального и централизованного управления портфелем проектов на уровень топ-менеджмента, открытие позиции руководителя проектного офиса с

соответствующими полномочиями и административным подчинением ему руководителей проектов [4, с.4].

2. Корпорации «Chrysler». Ли Якокка начал свою трудовую деятельность, занимая должность председателя Совета директоров корпорации «Chrysler» в тот момент, когда предприятие находилось в кризисном положении. На тот момент в корпорации не существовало никакой системы, которая цементировала бы организационную структуру. Отсутствовала практика совещаний руководителей проекта, на которых происходил бы обмен собственными мнениями, рассматривались различные варианты решения поставленных задач и передавался личный опыт ошибок. На предприятии не было системы финансового контроля. Внутри организации сложился нездоровый нравственный климат. Люди были запуганы и морально подавлены.

Ли Якокка считал, что необходим подбор специалистов в области финансов. Таким руководителем стал Джеральд Гринуолд. Изначально Гринуолд занял должность главного бухгалтера-ревизора, хотя наметил планы занять более высокую должность. Убедившись в его профессиональных и моральных качествах, Ли Якокка предложил ему занять высшую должность с одним условием, что тот найдет на свое место подходящего специалиста, с соответствующими профессиональными навыками и умением вести дело. Гринуолд сразу же привел Стива Миллера. Третьим членом команды стал Хэл Сперлих. Он работал в корпорации уже два года и знал положение дел. Именно он смог определить самых лучших работников, которые ранее были не замечены прежним руководством организации.

Ли Якокка продолжал формировать команду менеджеров, приглашая людей, работавших долгое время в компании «Ford». Из этой команды самым первым Ли Якокка пригласил Гра Локса, самого специализированного специалиста в области маркетинга. Команда менеджеров Следующей мерой, предпринятой руководством, стал подбор специалиста по определению качества автомобилей. Якокка привлек для этой работы Ханса Матиаса, бывшего главного конструктора компании «Ford». определение качества автомобилей. Подводя итоги деятельности Ли Якокки по созданию эффективной сплоченной команды, можно выделить ряд принципов, которыми он руководствовался:

- непосредственное личное участие в подборе членов команды;
- оперативная и решительная чистка высшего эшелона руководителей;
- профессионализм, опыт, талант;
- напористость, умение решать проблемы;
- коммуникабельность, способность привлекать людей;
- взаимопонимание, помощь и сотрудничество; – личная преданность.

Вывод. В кризисных условиях меняется значимость отдельных областей проектного менеджмента. На практике это означает, что на первый план выходят корпоративные решения для управления портфелями проектов и программ [2, с.5]. Именно эти решения

обеспечивают анализ всей проектной деятельности в рамках предприятия в реальном времени. При можно увидеть всю ситуацию в целом, с позиций различных критериев и параметров и опыта руководителей проектов, аналитиков и экспертов. Возможность анализа различных сценариев развития событий особенно актуальна в трудных условиях. Большое значение приобретает управление рисками, и именно во время кризиса необходима гармонизация корпоративных систем для управления рисками и систем управления портфелями проектов. Для последней составляющей актуальными будут три основные задачи:

1) определение спроса и предложения ресурсов для раннего обнаружения их избыточности или недостаточности;

2) оптимизация планирования запросов и распределение ресурсов с помощью методов сценарного анализа;

3) глобальное распределение ресурсов по различным критериям, назначения в реальном масштабе времени.

Сегодня кризисы воспринимаются как естественное свойство биологических, социальных и финансово-экономических систем. Специалисты должны уметь работать, что бы ни случилось, поэтому в трудных экономических условиях еще больше возрастает ценность профессионального управления проектами. Грамотно выполнить мероприятия, направленные против кризиса, сформировать портфель проектов для успешного его преодоления и, что еще важнее, для подготовки инновационного развития после стабилизации положения – вот основа успеха.

Литература

1. Глушенко В.В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление. / В.В. Глушенко – М.: ИТТ Глушенко В.В., 2008. – 365 с.

2. Карлинская Е.В. Применение проектных методологий для управления инновациями в современном мире: Доклад на научной конференции ГУ-ВШЭ «Современный менеджмент: проблемы, гипотезы, исследования». 20-21 ноября 2008г. [Электронный перс] – Режим доступа: <http://www.rpm-consult.ru/pdf/article22.pdf>

3. Карлинская Е.В. Стандарты, методологии и инструменты управления инновациями отечественных предприятий в условиях кризиса: Материалы Международной конференции X юбилейного международного форума «Высокие технологии XXI века» / Е.В. Карлинская – М., 2009. – с.35-32.

4. Палагин В.С., Карлинская Е.В., Чухлебов В.В. Финансовый кризис: время управлять проектами. Журнал «Управление проектами и программами», 03(19)2009 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.epmc.ru/docs/Finansovyi%20krizis_vremya%20upravlyat%20proektami.pdf

5. Экономические термины и понятия. Антикризисное управление // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://forexaw.com/TERMs/Economic_terms_and_concepts /Economic_and_legal_terminology/l856

References

1. Glushchenko V.V. Vvedenie v krizisologiyu. Finansovaya krizisologiya. Antikrizisnoe upravlenie. / V.V. Glushchenko – M.: IP Glushchenko V.V., 2008. – 365 s.

2. Karlinskaya E.V. Primenenie proyektnykh metodologij dlya upravleniya innovatsiyami v sovremennoy mire: Doklad na nauchnoy konferentsii GU-VSHEH «Sovremennyy menedzhment: problemy,

gipotezy, issledovaniya». 20-21 noyabrya 2008 g. [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <http://www.rpm-con-sult.ru/pdf/article22.pdf>

3. Karlinskaya E.V. Standarty, metodologii i instrumenty upravleniya innovatsiyami otechestvennyh predpriyatij v usloviyah krizisa: Materialy Mezhdunarodnoj konferencii X yubilejnogo mezhdunarodnogo foruma «Vysokje tekhnologii XXI veka»/ E.V. Karlinskaya — M., 2009. — s.35-32.

4. Palagin V.S., Karlinskaya E.V., Chuhlebov V.V. Finansovyy krizis: vremya upravlyat' proektami. Zhurnal «Upravlenie proektami

i programmami», 03(19)2009 // [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: http://www.epmc.ru/docs/Finansovyyi%20krizis_vremya%20upravlyat'%20proektami.pdf

5. Ekonomicheskie terminy i ponyatiya. Antikrizisnoe upravlenie // [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: http://forexaw.com/TERMs/Economic_terms_and_concepts/Economic_and_legal_terminology/l856

Gurova V.A.

Associate Professor, Ph.D., Donetsk National University

Sadekova A.I.

graduate student Donetsk National University, alice260692@gmail.com

Ukraine, Vinnitsa

MECHANISMS OF PROJECT MANAGEMENT DURING THE CRISIS

The article presents the project management mechanisms during the period of crisis. From the point of view of the practice of project management (PM) crisis – a shortage of any resource that does not allow to continue and complete the project on acceptable terms. If all conditions are met, and the project is still not developed, so there is a shortage of administrative resource, The significance of individual areas of project management changes in crisis conditions. In practice, this means that at the enterprise solutions for managing project portfolios and programs become the main goal. These solutions provide analysis of all project activities across the enterprise in real time. The ability to analyze the various scenarios is particularly relevant in the difficult conditions. The importance of risk management increases, and it was during the crisis requires the harmonization of corporate systems for risk management and control systems of project portfolios.

Key words: project management, crisis analysis, risk management, project portfolio.

УДК 330.131.7

Кривда О.В.,

*к.економ.н., доцент кафедри економіки і підприємництва**Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», elcandy@mail.ru**Україна, м. Київ*

ДОЦІЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ ТА ПІДТРИМКИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті досліджено та обґрунтовано доцільність побудови сучасної індивідуальної системи ризик-менеджменту на українських підприємствах. Проаналізовано процес формування системи управління ризиками. Окреслено основні заходи, які потрібно здійснити при реалізації політики з управління ризиками. Доведено, що ефективна система ризик-менеджменту повинна супроводжуватися веденням інформаційно-аналітичної діяльності з управління ризиками як невід'ємного елемента системи ризик-менеджменту.

Ключові слова: *система; ризик-менеджмент; підприємство; процес; управління; інформаційно-аналітична діяльність; ефективність.*

Постановка проблеми. Діяльність стабільних міжнародних компаній переконливо свідчить про те, що повсякчасне застосування системи ризик-менеджменту як складової системи управління підприємством є вагомим передумовою ефективності діяльності підприємства та розширення бізнесу.

Система ризик-менеджменту представляє собою процес управління компанією з врахуванням безперервного впливу ризиків на базі процесу їх визначення, оцінювання, аналізу та вибору й застосування методів попередження, уникнення чи нейтралізації їх наслідків для досягнення раціонального співвідношення між стратегічними можливостями компанії та рівнем ризику.

Проблематика ризику та ризик-менеджменту в діяльності сучасного виробничого підприємства активно досліджувалася такими вченими, як S. Gary [1], В. Кашуба [2], Г. Кутергина [3], О. Кривда [4], Д. Марцинковський [5], Н. Хохлов [6], С. Коробова [7], М. Куташенко [8], О. Кузьмак [9] і т.д. Однак, питання розробки єдиної ефективної методики побудови сучасної системи ризик-менеджменту в рамках діяльності українських підприємств вивчено науковцями недостатньо і потребує подальшого доопрацювання.

Метою роботи є дослідження та обґрунтування доцільності побудови сучасної системи ризик-менеджменту на українських підприємствах, а також аналіз процесу її формування. Завданням дослідження є створення ефективної системи ризик-менеджменту з метою підвищення результативності функціонування підприємства як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Методологія. У процесі дослідження було використано системний підхід, за допомогою якого здійснено обґрунтування доцільності формування сучасної системи ризик-менеджменту в діяльності українського підприємства, а також методи наукової абстракції, аналізу, синтезу та логічний метод.

Виклад основного матеріалу. Система ризику-менеджменту спрямована на досягнення збалансованого співвідношення між отримуваними прибутками й зменшенням можливих збитків і є органічною

складовою системи управління компанією. Така система повинна завжди контролюватися керівництвом підприємства з метою її ефективного інтегрування в поточні та майбутні стратегічні бізнес-плани та політику організації.

Причинами побудови та впровадження системи ризик-менеджменту на сучасному українському підприємстві є, перш за все, бажання досягнути ефективності та стабільності роботи організації за рахунок покращення фінансового положення методом створення відповідних контрольованих умов управління ризиками, прийняття правильних управлінських рішень при виникненні ситуацій зі значним ступенем ризику тощо.

Ключовими пунктами формування системи ризик-менеджменту повинні стати наступні:

- дослідження причин і факторів появи ризиків на підприємстві;
- окреслення видів й оцінка ступеня появи можливих ризиків;
- побудова стратегії уникнення потенційних чи зменшення існуючих ризиків;
- окреслення конкретних тактичних дій та заходів з попередження ризиків;
- впровадження антикризових дій та заходів;
- контроль за правильністю реалізації антикризових дій та заходів;
- аналіз результатів впровадження антикризових дій та заходів й окреслення майбутніх орієнтирів.

Беручи до уваги українські реалії та плачевний стан вітчизняних підприємств, можна сміливо стверджувати, що проблема побудови сучасної системи ризик-менеджменту є досить актуальною. Це спричинено, зокрема, нестабільною політичною ситуацією в країні, особливостями законодавства та недосконалою політикою ведення бізнесу. Як зазначено у [2, 9], система управління ризиком – це значна внутрішня конкурентна перевага, яка носить не лише тактичний, а й стратегічний характер для забезпечення стійкого і надійного розвитку бізнесу.

Побудова ефективної системи ризик-менеджменту означає, зокрема, створення комплексу економічних та

організаційних дій, що передбачають планування та реалізацію певного кола заходів з метою попередження чи зменшення результатів виникнення неочікуваних подій, які можуть завдати шкоди бізнесу.

Підприємству варто створити індивідуальні підходи й методики щодо уникнення появи ризикових ситуацій. При побудові системи управління ризиками основна увага має бути сконцентрована на формуванні основних критеріїв ризик-менеджменту у вигляді різноманітних обмежень, накладених на ключові рішення як економічного, так і організаційного характеру. Крім того, важливими завданнями залишаються виявлення та оцінювання існуючих та потенційних ризиків і створення заходів з їх попередження та уникнення. Для реалізації вище сказаного слід обрати виконавців створення системи ризик-менеджменту, у т.ч. підрозділ чи групу осіб, відповідальних за формування такої системи, а також розробити політику управління ризиками, яка б включала в себе комплекс дій та заходів, спрямованих на своєчасне попередження, швидке припинення дії чи уникнення появи виникнення непередбачуваних негативних ситуацій.

У [5] виділено наступні моделі управління ризиками: 1) перша включає в себе загальну стратегію та політику ризик-менеджменту в межах усього підприємства чи конкретного підрозділу. Рішення щодо управління ризиками приймаються на більш узагальненому рівні разом з питаннями економічного та організаційного характеру; 2) друга модель концентрує усі заходи з управління ризиками в межах конкретного відділу, а система ризик-менеджменту може бути направлена або на окремі напрями бізнесу, або на виявлення різноманітних видів ризику. Однак, недоліками таких моделей є те, що вони концентрують свою увагу або на більш загальному рівні, або лише в межах конкретного підрозділу. Нашим завданням є побудувати таку систему ризик-менеджменту, яка б охоплювала усі рівні управління підприємством, а також всі види і напрямки діяльності.

Варто відмітити, що загальна стратегія ризик-менеджменту повинна бути викладена в конкретному документі, що дозволить більш повно охопити та передбачити можливі ризикові ситуації. Цей документ має бути доступним співробітникам усіх підрозділів підприємства та містити методики та заходи із запобігання та попередження виникнення несприятливих подій та ситуацій. В ньому мають фіксуватись наступні аспекти:

- передумови та фактори ведення стійкого бізнесу;
- заходи з соціального та медичного захисту співробітників для підвищення морального комфорту роботи на підприємстві;
- додаткові джерела фінансування на випадок виникнення несприятливих ситуацій тощо;
- заходи з захисту активів засновників та власників бізнесу;
- оцінювання всіх можливих ризиків;
- першочергові, другорядні та резервні заходи з попередження чи уникнення ризиків;
- порядок контролювання процесу управління ризиками.

Окрім вище зазначеного, керівництвом підприємства мають бути окреслені політика й концепція управління ризиками. На нашу думку, в ході формування політики з управління ризиками та побудови системи ризик-менеджменту необхідно реалізувати наступні заходи та дії:

- знаходження конкурентних переваг та слабких сторін виробничого підприємства з метою їх постійного контролю;
 - аналіз зовнішніх факторів (позитивних і несприятливих), які здійснюють вагомий вплив на розвиток компанії;
 - вивчення тенденцій науково-технічного розвитку галузі;
 - аналіз існуючих та потенційних конкурентів у галузі промисловості, до якої належить підприємство;
 - постійне вивчення особливостей технологічного розвитку актуальних постачальників сировини й матеріалів, необхідних для забезпечення ефективного розвитку організації;
 - аналіз існуючих товарів-субститутів;
 - наявність постійної підготовки й залучення кваліфікованого персоналу;
 - розробка програм техніко-технологічного розвитку підприємства;
 - оновлення засобів автоматизації на виробництві;
 - створення (в разі відсутності) чи удосконалення сервісних центрів після продажного обслуговування, що сформує позитивний імідж компанії.
- На нашу думку, ефективна система ризик-менеджменту повинна супроводжуватися реалізацією інформаційно-аналітичної діяльності з управління ризиками як невід'ємного елемента системи управління ризиками.

Інформаційно-аналітична діяльність – це особливий напрям інформаційної діяльності, пов'язаний з виявленням, опрацюванням, збереженням та поширенням інформації переважно у сфері управлінської, політичної та економічної діяльності [11]. Реалізація такої діяльності покликана допомогти активно вести бізнес та управляти всіма потенційними і існуючими ризиками.

Інформаційно-аналітична діяльність з управління ризиками повинна містити в собі такі елементи: 1) інформаційний (діяльність попередньо підготовлених фахівців (ризик-менеджерів) з пошуку, відбору, оброблення, узагальнення, систематизації й збереження інформаційних даних стосовно активності підприємства з метою попередження та уникнення появи негативних подій); 2) аналітичний (формування відповідно підготовленими фахівцями на підставі наявних інформаційних даних висновків щодо можливості виникнення несприятливих подій).

Інформаційно-аналітична підтримка формування системи ризик-менеджменту повинна стати невід'ємною складовою діяльності багатьох організацій, зокрема, великих підприємств та холдингів, фінансових установ, приватних компаній тощо, оскільки для ведення ефективної господарської діяльності потрібні комплексний аналіз отриманої інформації та

обґрунтовані передбачення можливості розвитку подій, здійснені на основі такого аналізу.

Усі завдання, які розв'язуються в рамках інформаційно-аналітичної діяльності з управління ризиками на підприємстві, мають на меті забезпечити менеджмент компанії достовірними та актуальними інформаційними даними, достатніми для прийняття раціональних управлінських і стратегічних рішень щодо формування ефективної системи ризик-менеджменту. Інформаційно-аналітична діяльність з управління ризиками враховує видимі та невидимі сторони й особливості суб'єкта господарювання, наприклад, специфіку галузі, структуру виробництва, першочергові та другорядні напрямки господарського розвитку підприємства, рівень та повноту забезпеченості ресурсами тощо. Крім того, така діяльність мусить включати такі обов'язкові пункти з аналізу ризиків, як прогнозування несприятливих ситуацій, ідентифікацію можливих ризиків, їх виокремлення в окремі види та класи за ступенем значущості та причиною виникнення, заходи запобігання їх виникнення, методи управління ризиками тощо.

Система ризик-менеджменту повинна працювати так, щоб сигнал про несприятливу чи небезпечну подію поступав до керівництва негайно з метою швидкого реагування. Тобто, при виникненні тривожних подій чи невідповідностей в роботі будь-якого відділу підприємства та особа, яка помітила невідповідність, зобов'язана вмиг сповістити ризик-менеджера для прийняття подальших рішень щодо виходу із ситуації, що склалася.

Після побудови системи ризик-менеджменту слід оцінити її ефективність. Зокрема, наявність збитків компанії буде свідчити про те, що система побудована неправильно, а, отже, не враховано всіх факторів, що призвели до втрат. Відповідно, система реагування на несприятливі події також недосконала й потребує доопрацювання. В такому випадку керівництво підприємства вимушено прийняти рішення щодо подальших напрямків покращення системи управління ризиками з метою уникнення неочікуваних збитків.

Висновки. Ефективний розвиток підприємства направлений на досягнення таких цілей, як одержання прибутків, зниження загальновиробничих витрат, охоплення більшої частки внутрішнього й зовнішніх ринків, підвищення темпів економічного розвитку тощо. З цією метою важливим й незамінним буде процес створення і підтримки індивідуальної системи ризик-менеджменту, формування якої виявляється у виробничій і організаційно-управлінській діяльності, спрямованій на введення комплексних заходів і змін з управління ризиками згідно з існуючими у компанії економічними, виробничими, екологічними й правовими умовами діяльності, одночасно враховуючи вимоги споживачів, можливості посередників й постачальників, активність конкурентів.

Отже, всім без винятку українським підприємствам потрібно будувати та удосконалювати власні моделі управління ризиками методом впровадження нових технологій попередження та уникнення ризиків, а також своєчасного на них реагування. Система ризик-менеджменту покликана стати невід'ємною складовою

системи управління підприємством, а відповідальність за її виконання покладається на відповідну особу чи на окремих підрозділ.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що побудована на підприємстві система ризик-менеджменту повинна вчасно розпізнати несприятливі події чи загрозу їх виникнення й окреслити шляхи уникнення чи зменшення негативних наслідків їх настання. Крім того, важливою складовою такої моделі є проведення інформаційно-аналітичної діяльності зі збору та аналізу інформаційних даних з метою ефективного управління ризиками.

Перспективи подальших досліджень та наукових розробок за даним напрямом полягають у поглибленні вивчення та деталізації процесу побудови системи ризик-менеджменту на українських підприємствах, а також окреслення нових шляхів підвищення ефективності методики управління ризиками.

Література

1. Gary S. Currency Risk Management: A Handbook for Financial Managers, Brokers, and Their Consultants / Gary Shoup. – Atacom. American Management Association 1601 New York, 2012. – 639 p.
2. Кашуба В.М. Ризик-менеджмент как система управления финансовыми рисками компании / В.М. Кашуба // ЭПЭП: экономическая теория, анализ, практика. – 2012. – № 2. – С. 68-83.
3. Кутергина Т.В. Анализ эффективности систем управления финансовыми рисками коммерческой организации / Т.В. Кутергина, А.В. Модорский // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 3. – С. 149-162.
4. Кривда О.В. Механізм ризик-менеджменту та чинники, що його формують. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». [Шекст]: Зб. наук. праць. – Вип. 10. – К.: НПУУ «КПІ», 2013. – С. 268-273.
5. Марцинковський Д.А. / Обзор основных аспектов риск-менеджмента // Компетентность, 2009. – № 1. – с. 37-42.
6. Хождов Н.В. Управление риском. – М.: ЮНИСЕП-ДАНАБ, 2009. – 239 с.
7. Коробова С.С. Развитие риск-менеджмента в предпринимательстве: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kucherova.ru/development/index.html.
8. Кутащенко М.В. Сутність ризику і причини його виникнення // Інвестиції: практика та досвід, 2009. – № 6. – С. 45-48.
9. Кузьмак О.М. Ефективна система ризик-менеджменту як дієвий засіб забезпечення стійкості фінансових установ [Електронний ресурс]–Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/portal>.
10. Enhancing Shareholder Wealth by Better Managing Business Risk. International Federation of Accountants New York, USA. – 54 p.
11. Четова Н.Ф. Сутність та завдання інформаційно-аналітичного забезпечення муніципального управління / Н.Ф. Четова, Н.С. Лелюк // Коммунальное хозяйство городов. – 2011. – С. 162-167.

References

1. Gary S. Currency Risk Management: A Handbook for Financial Managers, Brokers, and Their Consultants / Gary Shoup-Atacom. American Management Association 1601 New York, 2012.–639 p.

2. Kashuba V.M. Risk-menedzhment kak sistema upravleniya finansovymi riskami kompanii/V.M. Kashuba // *ETAP: ekonomicheskaya teoriya, analiz, praktika*. – 2012. – № 2. – S. 68-83.
3. Kutergina G.V. Analiz effektivnosti sistem upravleniya finansovymi riskami kommercheskoi organizatsii / G.V. Kutergina, A.V. Modorskii // *Audit i finansovyi analiz*. – 2010. – № 3. – S. 149-162.
4. Kryvda O.V. Mekhanizm rizik-menedzhmentu ta chinniki, shcho iogo formuyut. *Ekonomichnii visnik Natsionalnogo tekhnichnogo universitetu Ukraini «Kiv's'kii politekhnichnii institut»*. [Tekst]: Zb. nauk. prats'. – Vip. 10. – K. : NTUU «KPI», 2013. – S. 268–273.
5. Martsinkovskii D.A./Obzor osnovnykh aspektov risk-menedzhmenta // *Kompetentnost'*, 2009. – № 1. – s. 37 - 42.
6. Kholodilov N.V. Upravlenie riskom. – M. : YuNITI-DANAb, 2009. – 239 s.
7. Korobova S.S. Razvitie risk-menedzhmenta v predprinimatel'stve: [Elektronnyi resurs]–Rezhim dostupu : www.kycherova.ru/delopment/index.html.
8. Kutashenko M.V. Sutnist' riziku i prichini iogo viniknennya // *Investitsii: praktika ta dosvid*, 2009. – № 6. – S. 45–48.
9. Kuz'mak O.M. Efektivna sistema rizik-menedzhmentu yak divii zasib zabezpechennya stikosti finansovikh ustanov [Elektronnyi resurs]–Rezhim dostupu : <http://www.nbuv.gov.ua/portal>.
10. *Enhancing Shareholder Wealth by Better Managing Business Risk*, International Federation of Accountants New York, USA.– 54 p.
11. Chechetova N.F. Sutnist' ta zavidannya informatsiino-analichnogo zabezpechennya munitsipalnogo upravlinnya / N.F. Chechetova, N.C. Lelyuk // *Kommunal'noe khozjaistvo gorodov*. – 2011. – S. 162–167.

Kryvda O.V.,

candidate of economy sciences, associate professor, Department of Economics and Business of National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute», elcandy@mail.ru

Ukraine, Kyiv

FEASIBILITY OF PERSONAL AND SUPPORT OF RISK MANAGEMENT AT UKRAINIAN ENTERPRISES

Investigated and grounded the expediency of building the modern risk management system at Ukrainian enterprises. Analyzed the process of forming the system of risk management. Outlined the main measures that must be implemented at the risk management policies realization. Proved that an effective risk management system must be accompanied by conducting the information and analytical activities of risk management as an integral part of risk management system.

Key words: *system; risk management; enterprise; process; management; information and analytical activity; effectiveness.*

УДК 657

Ніколенко Л.А.,

к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені
Вадима Гетьмана», larisa_nikolenko@ukr.net

Охрамович О.Р.,

к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені
Вадима Гетьмана», ohratovich@mail.ru

Україна, м. Київ

ІНТЕГРУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В ERP-СИСТЕМУ

В статті розглянуті актуальні питання щодо перспектив розвитку та втілення систем електронного документообігу, інтегрованих з ERP-системами, з метою реєстрації, створення та обробки фінансових, юридичних, кадрових, бухгалтерських та звітних документів, що вирішує проблему оптимізації документообігу, забезпечує контроль над потоками документів та за обробкою інформації, ефективно управління документообігом та відповідно ефективно управління бізнес-структурами.

Ключові слова: інформація, система, електронний документ, договір, звітність, розвиток.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання, в умовах безперервної конкуренції за ринок збуту менеджмент знаходиться в постійному пошуку шляхів вдосконалення системи управління підприємством. Сучасні бізнес-процеси в першу чергу побудовані на системному аналізі та оцінці функціональних завдань внутрішнього управління, міжвідомчої взаємодії, збільшенні обсягів інформації, що створюється, обробляється, зберігається, аналізується. Потоки корпоративної інформації відрізняються різноманітністю, як за джерелами, так і за формами її представлення. Умовно їх можна поділити за формою зберігання на електронні та паперові документи. Великий обсяг потоків інформації на підприємствах вимагає впровадження автоматизованих систем управління. Це пов'язано з необхідністю реєстрації, накопичення, зберігання інформації та передачі її керівникам різних рівнів управління підприємства з метою проведення бюджетування, аналізу і контролю, своєчасного реагування на негативні зміни у діяльності підприємства, підготовки оптимальних управлінських рішень щодо підвищення ефективності діяльності підприємства та пошуку перспектив подальшого його розвитку.

Існують оцінки, що в даний час тільки 30% всієї корпоративної інформації зберігається в електронному вигляді, вся решта (біля 70%) зберігається на паперових носіях, що створює великі труднощі при її пошуку. Крім того, 30% часу співробітників витрачається на пошук та узгодження документів, 6 – 15% документів безповоротно губиться, а працівник витрачає щорічно до 150 годин свого робочого часу на пошук загубленої інформації. Кожний внутрішній документ копіюється в середньому до 20 разів [1, с.13].

А при прийнятті певних управлінських рішень керівництво цікавить:

- чи виконуються умови за договорами?
- чи надійшли кошти за зазначеними договорами?
- хто і чому не виконують поставлені завдання за період?
- скільки задач не виконано?

– хто та що більш за все впливав на затримку процесу?

Так в багатьох компаніях складається парадоксальна ситуація: коли документи складаються і супроводжуються окремо, а бізнес ведеться окремо, тобто відсутній зв'язок між бізнес-процесами, матеріальними потоками та документами, що тягне цілий ряд проблем:

- документи не відповідають реальному стану матеріальних потоків;
- зміни в матеріальних потоках та бізнес-процесах не відображаються в документах;
- збільшуються витрати часу на пошук пов'язаних між собою документів (наприклад: договорів, рахунків-фактур, платіжних доручень, банківських виписок, актів виконаних робіт тощо);
- не має повної картини того, що відбувається на підприємстві в даний час, що унеможливує точне прогнозування та прийняття оптимальних рішень;
- бізнес-процеси розробки, узгодження, затвердження документів стають непрозорими, що впливає на ефект контролю за здійсненням задач.

У сучасному розвитку інформаційних технологій (далі – ІТ) ці питання вирішуються за допомогою систем електронного управління, а зокрема системою електронного документообігу (далі – СЕД), яка включає в себе стандартні функції: узгодження, затвердження, зберігання та надає можливість побачити в комплексі всю діяльність підприємства, що цими документами супроводжується і управляти великою кількістю різної документації, що кожного дня проходить через підприємство. В більшості розповсюджених СЕД реалізовано інтегрування з найбільш відомими ERP-системами (Oracle, Application, SAP R\3) та інші. ERP-системи (Enterprise Resource Planning System) – це система планування ресурсів підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі теоретичним та практичним аспектам автоматизації бухгалтерського обліку та управління, в тому числі впровадження на підприємствах корпоративних інформаційних ERP-систем присвячені наукові дослідження багатьох

вітчизняних вчених, таких як К.Л. Багрій, В.П. Завгородній, С.В. Івахненко, Г.Ю. Коблянська, Л.М. Коліна, А.О. Пашніна, І.С. Реєнтенко та інші.

Аналіз останніх наукових досліджень [2-6] показує, що в своїх статтях вітчизняні науковці розглядають функціональні модулі ERP SAP R/3, розроблених для автоматизації управлінського обліку, переваги та недоліки автоматизованих інформаційно-облікових систем на прикладі конкретних програмних продуктів, основні принципи створення ефективної автоматизованої системи бухгалтерського обліку, переваги ERP-систем, помилки та ризики в процесі їх впровадження.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на численні наукові праці надалі залишається актуальним дослідження теорії та практики організації бухгалтерського обліку на підприємствах України в умовах автоматизованих систем управління. Практично не розглядаються, залишаються малодослідженими і потребують подальшого вивчення та висвітлення питання щодо інтегрування фінансового електронного документообігу в ERP-системи.

Метою даного дослідження є вивчення перспектив розвитку сучасного ринку СЕД в Україні та надання практичних рекомендацій щодо втілення та інтеграції СЕД та існуючих систем електронного ведення, ERP-систем, зберігання та супроводу фінансових, юридичних, кадрових, бухгалтерських, звітних документів в українських бізнес-структурах.

Основні результати дослідження. Що ж собою являє система електронного документообігу? СЕД – це організаційно-технічна система, що забезпечує процес створення, управління доступом та розповсюдження електронних документів в комп'ютерних мережах, а також здійснює контроль за документообігом на підприємстві.

Спочатку такі системи розглядалися лише як інструмент автономних задач організаційно-розпорядчого характеру. Згодом СЕД почали застосовувати для рішення прикладних задач. Так що тепер системою електронного документообігу називають будь-яку інформаційну систему, що забезпечує роботу з електронними документами. Ринок СЕД в останні роки є одним із самих розвинутих сегментів вітчизняної ІТ-індустрії. Користувачами технологій електронного документообігу є різні за специфікою та обсягом діяльності організації.

З метою утримання ринкових позицій необхідність в СЕД гостро відчули фінансові установи. Низький рівень автоматизації бізнес-процесів збільшував їх собівартість та операційні ризики, а рівень управління все більш погіршувався у зв'язку з децентралізацією функцій відділів обробки інформації, що суттєво впливало на темпи росту розвитку банків.

Така система охоплює весь життєвий цикл договорів (з моменту укладання до завершення проекту або угоди) і дозволяє:

- забезпечити взаємозв'язок між фінансовими та логістичними операціями;
- створити єдиний реєстр та архів документів, що є своєрідною базою даних (далі – БД) для зберігання,

пошуку необхідних даних, а також для вилучення необхідних даних для статистики та аналізу;

- вести електронне узгодження договорів та контроль за його виконанням;
- планувати платіж за договором, строки поставок та робіт;
- формувати звітність;
- контролювати рівень доступу до різної інформації на основі системи повноважень.

Сьогодні можна стверджувати, що для будь-якого підприємства або організації питання оптимізації документообігу і контролю за обробкою інформації мають ключове значення. Це можна підтвердити наступними даними, наданими компанією Siemens Busyness Services:

- 80% усього робочого часу керівник витрачає на роботу з інформацією;
- до 30% усього робочого часу співробітників іде на створення, пошук, узгодження і відправлення документів;
- до 15 % корпоративних документів губиться, безповоротно зникає;
- середньостатистичний службовець щорічно витрачає до 150 годин на пошук загубленої інформації;
- на роботу з документами витрачається до 40% трудових ресурсів і до 15% корпоративних доходів [7].

Все це зумовлює підприємства для ефективного управління електронними документами створювати системи електронного документообігу.

Зупинимось на основному призначенні СЕД, як системи з організації руху документів між підрозділами організації, групами користувачів або окремих користувачів. При цьому під рухом розуміють не їх фізичне переміщення, а передача прав на їх використання з повідомленням конкретних користувачів по контролю за їх виконанням. За допомогою СЕД можна інтегрувати (додавати, розробляти, удосконалювати) інші програмні додатки, які вже використовують на підприємстві. Так за допомогою вже існуючих програмних технологій OLT Automation, DDE, MAPI та інших користувач текстового процесора MSWord або прикладного рішення 1С: Підприємство, відкриваючи файл може мати доступ до бібліотек та файлів з документами СЕД, звідкіль і вибирає необхідний йому документ. При зберіганні документ автоматично зберігається і в базі даних СЕД.

Слід наголосити на те, що в більшості розповсюджених СЕД реалізовано інтегрування з найбільш відомими ERP-системами (Oracle, Application, SAP R/3 та інші). Саме ця можливість СЕД-інтеграції з різними додатками є характерною її властивістю. Завдяки цій можливості СЕД можуть бути в якості з'єднуючої ланки між різними корпоративними додатками, створюючи, тим самим, основу для ефективного управління підприємством.

Так на прикладі покажемо як система працює в розрізі управління договорами з використанням її в прикладному рішенні 1С: Підприємство.

На етапі підготовки договору (створення проекту договору) в систему вводяться всі необхідні дані. При

цьому враховується вид документа: довгостроковий, разовий, додаткова угода до договору. Для окремих замовлень на закупівлю, які виконуються в рамках довгострокового договору, можна посилатися на нього як на пріоритетний договір. У цьому випадку можна буде контролювати загальну суму за договором та інші обумовлені в ньому специфічні умови. Проект договору може виходити як від компанії, так і від контрагента, в будь-якому випадку його можна врахувати в системі. При збереженні введених даних про новий договір створюється картка управління договором (так звана DMS-картка, DMS-Document Management Systems), в якій відображені всі значущі параметри документа:

- основні реєстраційні дані про договір (номер, коротко предмет договору, версія, статус, документ – основа, виконавець, підрозділ тощо);

- узгоджений перелік додаткових даних (реєстраційні дані з договору, наприклад: «контрагент», «номер договору контрагента», «сума договору», «валюта договору», «умови платежу», «термін дії з...», «термін дії по...» і т.п.).

У DMS-картці з'являється посилання на створений договір і приєднується doc-файл або відсканований оригінал документа. При цьому картку видно як у системі документообігу, так і в ERP, CRM або іншій системі, яка має відношення до підрозділу, який ініціював договір. У цих системах активізується потік робіт над документом: розробка – узгодження – підписання – виконання – закриття. Згідно зі схемою потоку робіт над договором завдання надходять відповідним виконавцям у їх список завдань. При узгодженні проекту договору користувачі можуть переглянути дані і вкладений файл і, при необхідності, внести зміни до даних (у відповідності зі своїми повноваженнями), обов'язково зробивши при цьому коментарі. Після того, як проект договору отримує статус «Погоджено», файл можна роздрукувати і підписати документ на папері. Після підписання договір приєднується до DMS- картки.

Після виконання кожного з кроків робочого процесу відповідний статус присвоюється картці договору. В результаті з DMS- картки договору можна:

- переглянути звіт про виконання потоку робіт над документом (яка стадія виконання);

- отримати звіт про поточний стан виконання договору: платежі і постачання за договором. Звіт формується на основі даних з ERP – системи;

- переглянути інші користувальницькі звіти, пов'язані з договором;

- перейти до інших бізнес-об'єктів ERP-системи, пов'язаних з даним договором.

В системі автоматично формуються повідомлення з нагадуваннями або завданнями певним користувачам про необхідність виконання будь-якої дії при закупівлі матеріалів, формуванні та надходженні рахунків-фактур, настанні термінів оплат за договором або інших визначених подій [8].

Аналітична складова рішення такої «об'єднаної» системи полягає в тому, що є можливість здійснювати постійний контроль та аналіз маршрутів проходження документів, фінансовий документообіг дозволяє

контролювати платежі і виконання бюджету при укладанні договорів. Крім того, система накопичує статистику і дозволяє формувати звітність:

- по виконанню договорів в ERP-системі;
- за документами до контракту на закупівлю;
- по виконанню бюджету, в тому числі бюджету підрозділів.

В результаті компанія отримує значне скорочення часу на візування, коригування, затвердження документів (приблизно на 50-60%) і на пошук документів (80-90%). Зростання продуктивності роботи управлінського персоналу підіймається на 20-25%, а скорочення витрат на управління сховищем документів знижується на 25-80%, також зростає швидкість по розповсюдженню та поширенню документів всередині і поза організацією (70-80 %) [9].

Перевага ERP-систем полягає в тому, що вони більш універсальні, оскільки можуть використовуватися як на промислових підприємствах, так і в банках, страхових компаніях, освітніх установах, тобто в організаціях з принципово різною специфікою роботи. Саме тому окремі модулі ERP, що відповідають за непридатні до даної галузі процеси, часто взагалі не використовуються. Виходом в подібній ситуації є або впровадження не всієї ERP-системи в цілому, а лише окремих її модулів, або використання спеціалізованої системи, пристосованої для конкретної сфери бізнесу.

Системи ERP знаходяться на верхньому рівні в ієрархії систем управління підприємством, який зачіпає ключові аспекти діяльності, такі як виробництво, планування, фінанси та бухгалтерія, матеріально-технічне постачання і керування кадрами, збут, управління запасами, ведення замовлень на виготовлення та поставку продукції та надання послуг. Такі системи призначені для надання керівництву компанії інформації для аналізу і прийняття стратегічних рішень, що стосуються управління компанією, а також для створення інфраструктури обміну даними як з постачальниками, так і з споживачами.

Звичайно, кожне підприємство по-своєму унікальне у своїй фінансовій та господарській діяльності, однак поряд зі специфікою завжди вдається виділити завдання, спільні для підприємств, що представляють різні сфери діяльності. До таких загальних завдань можна віднести: управління матеріальними і фінансовими ресурсами, закупками, збутом, замовленнями споживачів і поставками; управління кадрами, основними засобами, складами; бізнес-планування та облік. Саме на цьому принципі ґрунтуються всі розробки ERP-систем.

Основні переваги застосування в господарській діяльності ERP-систем полягають у наступному:

- системи ERP покликані автоматизувати всі процеси на підприємстві;

- у ERP є механізми управління не тільки компаніями, функціонуючими в одній країні, а й транснаціональними корпораціями, включаючи підтримку декількох часових поясів, мов, валют, систем бухгалтерського обліку та звітності (відповідно зростає і масштабованість систем);

– ERP-системи все більше інтегруються з додатками, які вже використовуються на підприємстві (наприклад, з додатками для обліку та управління технологічними процесами, розрахунків з клієнтами тощо), а також з новими розробками. Іноді ERP не може вирішити усіх завдань управління промисловим підприємством і в цьому випадку функціонує як своєрідний «хребет», на основі якого виконується інтеграція з іншими додатками;

– у системах ERP більше уваги приділяється засобам підтримки прийняття рішень і засобам інтеграції зі сховищами даних (іноді поставляються у вигляді окремого модуля);

– у ERP-системах існують розвинені засоби для конфігурації системи до конкретних умов експлуатації і більше уваги приділяється фінансовим підсистемам;

– системи ERP орієнтовані на управління «віртуальним підприємством». Віртуальне підприємство, що відображає взаємодію виробництва, постачальників, партнерів і споживачів, може складатися з автономно працюючих підприємств, корпорації або є географічно розділеними підприємствами, або тимчасово об'єднаними підприємствами, що працюють над окремими проектами або державною програмою.

– при впровадженні систем управління компанія отримує цілий ряд переваг. Насамперед - це стабільність і уніфікація всіх процесів управління підприємством.

Системи класу ERP являють собою інтегровані системи управління, тобто:

– вони не пов'язані з виробничим процесом безпосередньо, не є автоматизованими системами управління технологічними процесами, але мають справу з моделлю технологічного процесу;

– їх робота полягає в поліпшенні діяльності підприємства, в оптимізації матеріальних і фінансових потоків на основі введеної на робочих місцях інформації;

– в одній системі охоплюється планування і управління всією діяльністю виробничого підприємства, починаючи від закупівлі сировини і закінчуючи відвантаженням товару споживачеві;

– інформація вводиться в систему тільки один раз в тому підрозділі, де вона виникає, зберігається в одному місці і багаторазово використовується всіма зацікавленими підрозділами.

Іншими словами, призначення ERP-системи – досягти узгодженості в роботі різних підрозділів компанії, що дозволяє значно знизити адміністративні витрати і усунути проблему інтеграції даних для різних додатків, оскільки все підприємство працює з єдиною системою.

На сьогодні в Україні спостерігається зростання інтересу до систем електронного документообігу. Компанії-розробники надають біля 50-ти рішень цього класу. Так, компанією «Український мобільний зв'язок» (МТС Україна) в рамках модернізації електронного архіву втілено комплексне рішення ECM (Enterprise Content Management), що дозволило майже повністю відмовитись від паперового документообігу. Вибір

компанії «Фокстрот» був зроблений на користь систем Docs Vision, а ПАТ «Укргазбанк» використовує CED Magapolis Doc Net. Тому підприємствам, що зрозуміли необхідність у застосуванні CED, слід здійснити комплексний аналіз їх можливостей в залежності від вимог та специфіки, адаптації, модифікації і розвитку в подальшому до існуючих програмних додатків та звернути увагу при виборі тої чи іншої CED, як на загальні характеристики: реєстр документів, приєднання файлів, налаштування шаблонів, формування списків, віддалений доступ з Web-форм, з електронної пошти, автопроцесінг та інше, так і на послуги, які надає компанія – розробник з обслуговування та на технічні вимоги до системи. Також мають бути реалізовані можливості сумісної роботи (календарне, групове планування, сумісне використання інформації, тощо), налаштовані функції оперативного контролю використання документів та робіт (передача робіт між виконавцями, контроль стану процесу, що виконується, виявлення відхилень від ходу процесу, прогнозування цих відхилень та вірогідний строк завершення процесу в цілому).

Проте застосування даних систем не є панацеєю від усіх проблем. Головне завдання ERP-системи – це підвищення ефективності документообігу, і як наслідок, підвищення ефективності роботи організації в цілому. Без сумніву ERP-системи є потужним інструментом підвищення прибутків підприємства за рахунок гнучкого управління собівартістю.

До переваг в застосуванні підприємством ERP-системи можна віднести:

– простота та гнучкість при монтажу, конфігурації, експлуатації;

– можливість одночасного використання паперового та електронного документообігу;

– можливість інтеграції з розповсюдженими платформами;

– організація групової роботи з документами;

– наявність засобів для організації конфіденційного документообігу;

– сумісність з сертифікованими засобами захисту інформації;

– можливість роботи через інтернет, з мобільними (віддаленими) користувачами.

Висновки. Впровадження на підприємствах сучасних інформаційних технологій, а саме систем електронного документообігу, що інтегрують з ERP-системами, вирішує проблему оптимізації документообігу, забезпечує контроль над потоками документів та за обробкою інформації, ефективне управління документообігом, економію робочого часу, зменшення витрат на організацію обліково-аналітичного процесу, прийняття ефективних управлінських рішень, направлених на виявлення і мобілізацію резервів підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства, розвитку бізнесу, покращення фінансового стану і максимізацію прибутку підприємства.

Інтегрування систем електронного документообігу та систем класу ERP дозволить створити єдине інформаційне середовище для автоматизації

бюджетування, обліку, контролю, аналізу та управління всіх основних господарських процесів підприємства.

Література

1. Золотарьова І.О. Автоматизація документообігу. Навчальний посібник / І. О. Золотарьова, Р. К. Бутова. - Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. - 156 с.
2. Багрий К.А. Важливість автоматизації обліку фінансових результатів у сучасних умовах господарювання // Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2013. - Випуск 2. - Серія «Економічні науки». - С.76-79.
3. Івахненков С.В. Наукове обґрунтування впровадження інформаційних технологій в аудиті та внутрішньогосподарському контролі / С.В. Івахненков // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 7 (25) - Ч.1. - Луцьк, 2010. - 556 с. - С. 547-555.
4. Коблянська Т.Ю., Реєнтенко І.С. Застосування модулю «Управлінський облік і звітність» (СО) системи ERP SAP R/3 для автоматизації управлінського обліку // [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://magazine.faaf.org.ua/zastosuvannya-modulyu-upravlinskij-oblik-i-zvitnist-so-sistemi-erp-sap-r-3-dlya-avtomatizacii-upravlinskogo-obliku.html>
5. Коліна Л.М. Система ERP як ефективний інструмент планування ресурсів підприємства [Електронний ресурс] - Режим доступа: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2010/Economics/64469.doc.htm
6. Пашніна А.О. Переваги використання автоматизованої інформаційно-облікової системи у контексті функціонування інтегрованої системи господарського обліку // <http://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arclselid=27>
7. Глінських А. Мировой рынок систем электронного документооборота [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.jetinfo.ru/Sites/new/Uploads/2002>
8. От бумажных документов к электронным данным [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.doflow.ru/toolkits/2/>

9. Сервер електронних документів. [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.1c-sed.com.ua/page.php?id=5>

Reference

1. Zolotar'ova I.O. Avtomatizacija dokumentoobigu. Navchalnij posibnik / I. O. Zolotar'ova, R. K. Butova. - Har'kiy: Vid. HNEU, 2008. - 156 s.
2. Bagrij K.L. Vazhlivost' avtomatizacii obliku finansovih rezultativ u suchasnihi umovah gospodarjuvannja // Naukovij visnik Herson's'kogo derzhavnogo universitetu. - 2013. - Vipusk 2. - Serija «Ekonomichni nauki». - S.76-79.
3. Ivahnenkov S.V. Naukove obruntuвання vprovadzhenja informacijnih tehnologij v auditi ta vnutrishn'ogospodars'komu kontroli / S.V. Ivahnenkov // Ekonomichni nauki. Serija «Oblik i finansy». Zbirnik naukovih prac'. Luc'kij nacional'nij tehnicnij universitet. Vipusk 7 (25) - Ch.1. - Luc'k, 2010. - 556 s. - S. 547-555.
4. Kobljanska T.Ju., Rejntenko I.S. Zastosuvannja modulyu «Upravlinskij oblik i zvitnist» (SO) sistemi ERP SAP R/3 dlya avtomatizacii upravlinskogo obliku // [Elektronnij resurs] - Rezhim dostupa: <http://magazine.faaf.org.ua/zastosuvannya-modulyu-upravlinskij-oblik-i-zvitnist-so-sistemi-erp-sap-r-3-dlya-avtomatizacii-upravlinskogo-obliku.html>
5. Kolina L.M. Sistema ERP jak effektivnij instrument planuvannja resursiv pidpriemstva [Elektronnij resurs] - Rezhim dostupa: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2010/Economics/64469.doc.htm
6. Pashnina A.O. Perevagi vikoristannja avtomatizovanoj informacijno-oblikovoї sistemi u konteksti funkcionuvannja integrovanoj sistemi gospodars'kogo obliku // <http://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arclselid=27>
7. Glinskij A. Mirovoj ryнок sistem jelektronного dokumentooborota [Elektronnij resurs] - Rezhim dostupa: <http://www.jetinfo.ru/Sites/new/Uploads/2002>
8. Ot bumazhnych dokumentov k jelektronnym dannym [Elektronnij resurs] - Rezhim dostupa: <http://www.doflow.ru/toolkits/2/>
9. Server elektronnih dokumentiv. [Elektronnij resurs] - Rezhim dostupa: <http://www.1c-sed.com.ua/page.php?id=5>

Nikolenko L.A.,

PhD in Economics, associate professor of Department of Accounting, SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», larisa_nikolenko@ukr.net

Okhramovych O.R.,

PhD in Economics, associate professor of Department of Accounting, SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», okhramovicho@mail.ru

Ukraine, Kyiv

INTEGRATION OF FINANCIAL ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT IN ERP SYSTEM

The article discusses topical issues of the developmental perspectives and implementation of electronic document flow systems, integrated with ERP-systems, to record, create and process financial, legal, personnel, and accounting documents, which solves the document flow optimization problem, controls this document flow and data processing, manages it, and, consequently, operates business structures effectively.

Key words: information systems, electronic document, contract, reporting, development.

УДК 332.1.330.322:339.9

Сириченко Н.С.,

здобувач Донецького національного університету (м. Вінниця), провідний економіст Публічного акціонерного товариства «УКРСОЦБАНК», natasirichenko@gmail.com

Україна, м. Запоріжжя

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Розглянуто альтернативні підходи закордонного досвіду вирівнювання економічних і соціальних можливостей різних регіонів шляхом стимулювання притоку інвестицій, виявлено переваги та недоліки. Запропоновано модель забезпечення економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків в умовах глобальних трансформацій. Встановлено, що економічне регулювання регіональних інвестиційних потоків передбачає у своїй структурі наявність узгоджених інтересів об'єктно-суб'єктного складу учасників, форм економічного регулювання розвитку регіонів. Обґрунтовано умови дієвого регулювання регіональної інвестиційної діяльності на основі інвестиційних проектів, принципів і функцій регулювання, що дасть змогу скоординувати і синхронізувати всіх учасників суспільних інтересів щодо вкладення і використання капіталу.

Ключові слова: економічне регулювання, інвестиційна діяльність, ресурсний потенціал регіону, глобальні трансформації, «точки зростання».

Постановка проблеми. Для інвестування в умовах глобальних трансформацій створюється сприятливе середовище за рахунок формування системи міжнародних організацій, посилення відкритості національних економік, поширення діяльності транснаціональних корпорацій та банків, впровадження електронних засобів, що прискорює переміщення фінансового капіталу. Одним із важливих проявів глобальних трансформацій виступає регіоналізація світової економіки, в основі якої лежить міжнародна економічна інтеграція [1, с.72]. Ознакою сучасного функціонування регіонів в умовах посилення нерівномірності їх розвитку є конкуренція територій [2, с.47]. Наростають протиріччя між розвинутими (багатими) і відстаючими (бідними) регіонами. Регіональні зв'язки мають тенденцію до поглиблення економічної інтеграції та територіального розширення й організаційної трансформації, яка буде набувати глобального характеру. Від своєчасних, цілеспрямованих, скоординованих дій різних суб'єктів господарської діяльності, органів державного управління, громадських, політичних організацій в умовах глобальних трансформацій залежатиме спрямований розвиток системного регіонального інвестування, узгодження інтересів сторін, вирішення економічних суперечностей. Такі заходи можуть привести до зміни існуючого «статус-кво» між регіонами [3, с.49]. Наслідком яких є широке використання економічного регулювання розвитку регіонів як автономних систем. Економічне регулювання регіональних інвестиційних потоків спрямоване на розвиток економічної системи регіону з урахуванням територіальних особливостей, включаючи природні та трудові ресурси, виробничу й сервісну спеціалізацію, економіко-географічні, конкурентні та інші переваги. Головними суб'єктами економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків є органи державного і регіонального управління, місцевого самоврядування, співтовариства ділових людей, наднаціональні органи окремих інтеграційних

угруповань, громадські, політичні організації, структури населення, що самоорганізуються.

У вітчизняній та зарубіжній економічній літературі висвітлені результати досліджень інвестиційної діяльності, так автором Кубліковою Т.Б. [7] досліджено вплив зарубіжних інвестицій на економіку країни-реципієнта. Формуванню міжнародних стратегій економічного розвитку в контексті глобалізації присвячені роботи Козака Ю.Г. [1], Мінцберга Г. [5]. Пріоритетні напрями структурних зрушень у глобальному економічному просторі розглянуто науковцями Юрієм С.І., Савельєвим Є.В. [8], Портером М. [10]. Обґрунтуванню перспектив конкурентоспроможності регіонів, економічного регулювання регіонального розвитку присвячені наукові праці Василенка В.М. [3], Медвідь В.Ю. [2]. Однак, окремі теоретичні і практичні питання щодо економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків в умовах глобальних трансформацій залишаються вивченими недостатньо.

Мета статті. Розробити модель забезпечення економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків в умовах глобальних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою здійснення державної регіональної політики є законодавча база країни, яка впливає на інвестиційну діяльність. Від особливостей законодавчого регулювання залежить можливість залучення інвестиційних ресурсів. В Україні основним законом, який регулює інвестиційні процеси є Закон «Про інвестиційну діяльність» [4]. В умовах глобальних трансформацій успішна модернізація країни можлива при збереженні провідної ролі держави, яка проявляється в формуванні відповідних політик: однієї, що розробляється на рівні країни, другої, що розробляється на рівні регіону. Державна регіональна політика з основними важелями економічного регулювання – антимонопольними заходами; податковою, бюджетною, кредитною, зовнішньоекономічною, амортизаційною, інноваційною, інвести-

ційною політикою передбачають вибір, розробку, обґрунтування і реалізацію стратегії соціально-економічного розвитку. Зовнішньоекономічна політика направлена на залучення країни до глобального простору міжнародних економічних відносин, на регулювання у сфері зовнішньої торгівлі, митних тарифів, обмежень, залучення іноземного капіталу, вивезення капіталу, зовнішніх позик, надання економічної допомоги іншим країнам, реалізації спільних економічних проєктів. Завданням амортизаційної політики – є формування необхідних фінансових умов для інвестиційної діяльності та нагромадження основного капіталу. Інноваційна політика формується на основі довготермінових прогнозів науково-технічного прогресу, створенні державних інноваційних програм, знаходженні джерел інноваційних інвестицій. Інвестиційна політика базується на комплексі урядових рішень, які визначають основні напрями, джерела та обсяги використання капітальних вкладень в економіку, різні її сфери та галузі. На рисунку 1 схематично наведено модель забезпечення економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків в умовах глобальних трансформацій. Економічне регулювання регіональних інвестиційних потоків – це системні впливи, спрямовані на створення умов для ефективного залучення та використання інвестицій. Основними заходами економічного регулювання розвитку регіонів, які забезпечують позитивну динаміку розвитку, є пряме і непряме економічне регулювання. Основними формами прямого економічного регулювання розвитку регіонів виступають стратегії, програми, індикативні плани, заходи протекціонізму, норми та правила охорони навколишнього середовища, стратегічні плани, прогнози тощо. Форми непрямого економічного регулювання – господарський механізм із створенням системи стимулів: надання податкових та кредитних пільг; інвестиційні надбавки, субсидії, дотації; митне та валютне регулювання тощо.

Однією із складових економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків є стратегія соціально-економічного розвитку. Усталеної дефініції поняття «стратегія» немає. Під економічною стратегією розуміються п'ять «П» взаємозв'язаних визначень: стратегія – це план (попереднє прогнозування); стратегія – це принцип поведінки (з урахуванням поведінки у минулому); стратегія – це позиція, тобто утворення найвигіднішого сполучення елементів економічної політики або бізнесу; стратегія – це перспектива, тобто основний спосіб дії організації або теорія бізнесу цієї організації; стратегія – спритний прийом, особливий маневр, за допомогою якого можна перехитрити суперника або конкурента [5, с.16-20]. Економічна стратегія має декілька рівнів залежно від об'єкта, до якого вона призначена: стратегія на глобальному рівні

для ООН; стратегія країни в цілому, регіону, адміністративного району, фірми, підприємства. При розробленні стратегії соціально-економічного розвитку в умовах глобальних трансформацій, коли вплив міжнародного середовища на економіку країни дуже сильний, необхідно виходити з інтересів, внутрішніх можливостей як своєї країни, так й інтересів іноземних інвесторів і вимог світової економіки. Економічна стратегія регіонального розвитку є водночас складовою міжнародних стратегій, так як не байдужа для суб'єктів світового господарства в динаміці розвитку міжнародної економіки, темпах економічного зростання, галузевій структурі господарства, механізмі досягнення цілей тощо. Цілі і терміни виконання економічної стратегії повинні реально відповідати наявності у світі, країні, регіоні матеріальних, людських, фінансових ресурсів, а також можливому залученню кредитів, інвестицій і фінансової допомоги з інших країн і міжнародних організацій. Основною метою стратегії соціально-економічного розвитку країн з перехідною економікою є структурна перебудова економіки відповідно основним напрямом науково-технічного прогресу й особливостям проявів глобальних трансформацій. Структурна перебудова потребує значних коштів, тому держава повинна стабілізувати ситуацію законодавчо наданням податкових пільг, мобілізувати внутрішні резерви й залучати прями іноземні інвестиції.

В Україні затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року. Стратегія визначає цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення зазначених цілей, а також передбачає узгодженість державної регіональної політики з іншими державними політиками, які спрямовані на територіальний розвиток [6].

На державну регіональну політику й відповідно обґрунтовану стратегію регіонального розвитку чинять вплив транснаціоналізація світової економіки, зміни на внутрішньому та зовнішньому середовищах, що передбачає внесення необхідних коригувань в їх зміст з урахуванням національних інтересів. Прямі іноземні інвестиції вагомі на етапі виходу з кризи, модернізації економіки, розвитку нових галузей. В подальшому більш ефективна політика, яка спирається на власну промислову й науково-технічну базу й внутрішні інвестиції. Переважне використання величезних фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій, таких як МВФ, Світового банку та інших, може стати небезпечним для країни. Потрібна зважена стратегічна політика, яка дасть змогу користуватися цими коштами в розумних межах з забезпеченням економічної незалежності і безпеки країни.

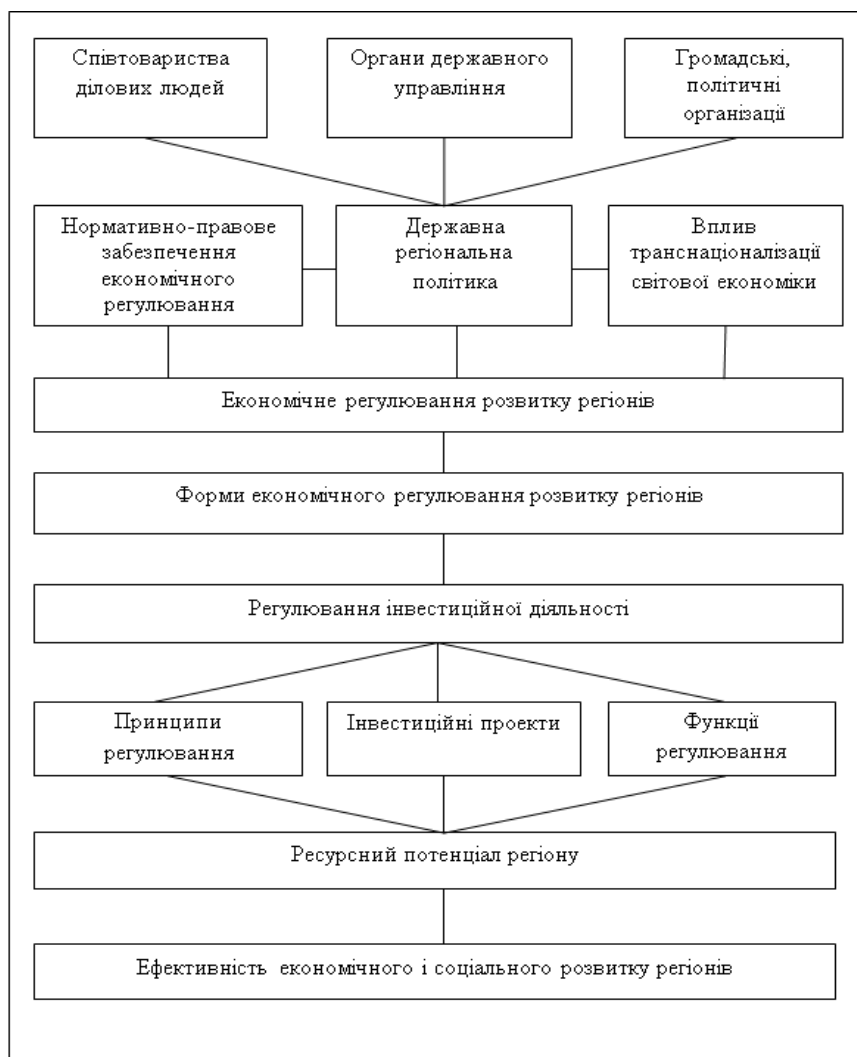

Рис.1. – Модель забезпечення економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків в умовах глобальних трансформацій

В Україні інвестиційна діяльність забезпечується шляхом реалізації інвестиційних проектів і проведення операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей. Інвестиційний проект – це сукупність цілеспрямованих організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних заходів, які здійснюються суб'єктами інвестиційної діяльності та оформлені у вигляді планово-розрахункових документів, необхідних та достатніх для обґрунтування, організації та управління роботами з реалізації проекту.

З метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій.

Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві про інвестиційну діяльність України, то застосовуються правила міжнародного договору [4].

Регулювання інвестиційної діяльності на регіональному рівні ґрунтується на принципах взаємної відповідальності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інвесторів щодо вирішення проблем територіального розвитку. Основними принципами регулювання інвестиційної

діяльності є: науковість; законність; справедливість; відповідальність сторін за виконання взятих на себе зобов'язань; прозорість та доступність; комплексність та життєздатність; надійність партнерських, рівноправних відносин; стимулювання інновацій; стабільність; сталий розвиток; координування діяльності органів влади і інвесторів; ефективність використання коштів тощо.

Регулювання інвестиційної діяльності здійснюється за допомогою загальних функцій: планування, прогнозування, стимулювання, ринкового саморегулювання. Загальні функції доповнюються конкретними функціями: визначення пріоритетних напрямів для залучення інвестицій; концентрація ресурсів держави, іноземних інвесторів на пріоритетних напрямках науково-технічного оновлення виробництва; створення системи гарантій для інвесторів; забезпечення стабільності національного законодавства, що впливає на залучення інвестицій; стимулювання притоку інвестицій; контроль за використанням інвестицій.

В зарубіжних країнах використовуються свої альтернативні підходи вирівнювання економічних і соціальних можливостей різних за потенціалом регіонів, використовуючи конкретну функцію регулювання

інвестиційної діяльності – стимулювання притоку інвестицій.

У розвинених країнах з федеральним устроєм, якою є Канада, вирівнювання рівнів економічного розвитку й інвестиційних потенціалів регіонів країни здійснюється шляхом стимулювання притоку інвестицій у відсталі регіони і надання фінансової допомоги таким регіонам. Економічне регулювання вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів виконується шляхом: здійснення прямих фінансових трансфертів в рамках надання допомоги депресивним регіонам; реалізація цільових державних програм, що передбачають розвиток і удосконалення усіх видів інфраструктури; заохочення приватних інвестицій в слабзорозвинені регіони шляхом надання податкових і інших пільг; субсидування і підтримки місцевого бізнесу [7, с.209-210].

Підхід Китаю, як країни з перехідною економікою, має пріоритетну підтримку одного або декількох виділених регіонів, що мають найбільш високий економічний і інвестиційний потенціал. Цей підхід забезпечує притік прямих іноземних інвестицій в економіку східного регіону, держава використовує його як «локомотив» для прискореного розвитку економіки країни в цілому, але це посилює майнове і соціальне розшарування населення, що живе в різних регіонах країни.

У загальному розвитку держав – членів ЄС значну роль відіграє сфера регіонального розвитку. Для реалізації регіональної політики в ЄС витрачається третина всього зведеного бюджету – 308 млрд. євро протягом 2007-2013 років, з них 81,5 відсотка спрямовується на здійснення заходів щодо зменшення територіальних диспропорцій, близько 16 відсотків – на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів та 2,5 відсотка – на європейське територіальне співробітництво [6].

Варто відзначити, що вжиття спеціальних державних заходів посилення інвестиційної привабливості окремих регіонів країни приводять до виникнення серйозних диспропорцій в розвитку інших регіонів.

В розвитку регіонального інвестування потрібно враховувати мотивацію іноземних інвесторів, які надають велике значення стану макроекономічних показників: стабільному валютному курсу, низькій інфляції і стійкому зростанню. В доповіді Робочої групи МВФ по вивченню ринків капіталів в країнах з ринками, що формуються, узагальнено фактори, які визначають рух інвестицій. Особливе значення інвестори надають: розміру ринку і перспективам зростання приймаючої країни; рівню продуктивності праці, який порівняно з рівнем заробітної праці; наявності інфраструктури; податковим стимулам, рівню оподаткування, загальний стабільності податкового режиму; політиці регулювання іноземних інвестицій, ліцензійній системі, правовій системі, якості управління [7, с.225-226].

Інтеграція української економіки зі світовою економікою знань потребує вироблення моделі руху, з якою можна розраховувати на успіх. Без сумніву, він має відбудуватися на основі інноваційної концепції країни. Національні інвестиційні проекти у сфері економіки

знань мають акумулювати ресурси на «полосах конкуренції» [8, с.41,43], пріоритетних напрямках, визначити «точки зростання», розвиток яких принесе найбільший ефект [2, с.61]. Такими стратегічними пріоритетними напрямками на 2011-2021 роки в Україні є [9]:

1. Освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії.

2. Освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки.

3. Освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій.

4. Технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу.

5. Впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики.

6. Широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища.

7. Розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Концентрація ресурсів держави, іноземних інвесторів на пріоритетних напрямках науково-технічного оновлення виробництва дозволить забезпечити модель розвитку економіки, не витрачати доволі обмежені ресурси на додання протидії конкурентів, підвищити конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності регіонального рівня формуються на основі стратегічних пріоритетних напрямів. Вони реалізуються шляхом формування та виконання регіональних, місцевих інноваційних програм та окремих інноваційних проєктів. Розробленню інноваційного проєкту може передувати розроблення проєктної (інвестиційної) пропозиції для «полосів конкуренції», «точок зростання» з позиції патерналістської регіональної політики. Якщо проєктна (інвестиційна) пропозиція як результат техніко-економічного дослідження інвестиційних можливостей приймається інвесторами, то це дозволить створити в регіоні нові кластери, які сприятимуть функції – стимулювання притоку інвестицій.

Кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм в споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торговельних об'єднань) в певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу [10, с.256]. Кластери дадуть можливість стимулювати розвиток взаємопов'язаних секторів економіки, ефективно концентрувати обмежені ресурси регіонального бюджету, приватних інвесторів на ключових напрямках «полосах конкуренції». Регіональні

економічні угруповання в вигляді кластерів в процесі динамічного розвитку можна розглядати як осередки глобального економічного простору. Вони стимулюють розвиток міжнародних економічних зв'язків усередині об'єднання.

Ресурсний потенціал регіону – це наявні основні види матеріальних, природних, трудових і фінансових ресурсів, раціональне використання яких передбачається при реалізації запропонованих заходів щодо регіонального розвитку для досягнення поставленої мети. Оптимізація структури ресурсів буде забезпечуватись регулюванням інвестиційної діяльності.

Головна мета економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків в умовах глобальних трансформацій полягає у досягненні та збереженні необхідних умов для ефективного залучення та віддачі вкладень з урахуванням національних інтересів, раціонального використання наявних регіональних ресурсів, забезпечення рівномірного розвитку галузей господарського комплексу за допомогою вирівнювання питомої вартості основних чинників виробництва (матеріальних, трудових і природних ресурсів).

Важливими завданнями економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків є: цільовий характер і системність заходів, що регулюють інвестиційне середовище в регіоні; сприяння утворенню регіонального інвестиційного клімату для залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій; сприяння інвестиційному співробітництву та регіональній інтеграції у світовий економічний простір; варіативна розробка можливих заходів спрямування потоків інвестицій у пріоритетні галузі економіки; обґрунтованість ресурсної забезпеченості регіонального розвитку; адресність і перевірка інвестиційних заходів, що реалізуються.

Отже, дана модель забезпечення економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків в умовах глобальних трансформацій перетворюється на дієвий механізм забезпечення регіонального розвитку з урахуванням регіональних особливостей і загальних правил, за допомогою яких досягається узгодження інтересів і пошук можливих компромісів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Таким чином, за умови обмеженості фінансових ресурсів, які органи державного управління можуть спрямувати на розвиток територій, необхідно визначити пріоритети розподілу ресурсів та сконцентрувати їх на тих заходах та територіях, що можуть забезпечити найвищий результат у найкоротший строк та матимуть довготривалий і комплексний вплив на розвиток не лише даної території, але і сусідніх регіонів.

Заходи, спрямовані на концентрацію інвестицій на певних територіях, слід здійснювати разом із заходами, спрямованими на підвищення ролі «точок зростання» як стійких міжгалузевих ланцюжків, для поширення на більшу територію позитивного впливу таких заходів.

Економічне регулювання регіональних інвестиційних потоків в умовах глобальних трансформацій стає важливим інструментом впливу на прояв різних

протиріч, що стосуються суспільних відносин в міжтериторіальному вимірі; забезпечення певної координації взаємодії учасників економічних відносин; забезпечення організованості регіонального розвитку виходячи із спільних тенденцій розвитку економічних систем різних країн світу. Кінцевим результатом економічного регулювання регіональних інвестиційних потоків виступає підвищення ефективності впливу інвестицій на економічний і соціальний розвиток регіону.

Література

1. Міжнародні стратегії економічного розвитку / [Козак Ю.Г., Єхануров Ю.І., Ковалевський В.В. та ін.] – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 353 с.
2. Медвідь В.Ю. Економічне регулювання регіонального розвитку: теорія, методологія, практика: монографія / В.Ю. Медвідь. – Київ: Вид-во «Disa plus», 2015. – 282 с.
3. Василенко В.Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы: монография / В.Н. Василенко, О.Ю. Агафоненко, В.Е. Будяков. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 335 с.
4. Про інвестиційну діяльність: Закон України [Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №47, ст. 646. Із змінами, внесеними згідно із Законами, останній № 1206-VII (1206-18) від 15.04.2014, ВВР, 2014, №24, ст. 885].
5. Минцберг Г. Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегий менеджмента. / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Д. Лэмпл. – СПб: «Питер», 2001. – 336 с.
6. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
7. Кублікова П.Б. Прямі іноземні інвестиції: стратегія розвитку України: монографія / П.Б. Кублікова. – Одеса. – «Атлант», 2012. – 278 с.
8. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / За ред. С.І. Юрія, Є.В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
9. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України №3715-VI від 8.09.2011 // Голова України №183, 01.10.2011. – С. 8.
10. Портер М.Э. Конкуренция: Пер. с англ. / М.Э. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.

References

1. Mizhnarodni strategiyi ekonomichnogo rozvytku / [Kozak Yu.G., Yekhanurov Yu.I., Kovalevskiy V.V. ta in.] – K.: Centr navchal'noyi literatury, 2005. – 353 s.
2. Medvid' V.Yu. Ekonomichne reguluvannya regional'nogo rozvytku: teoriya, metodologiya, praktyka: monografiya / V.Yu. Medvid'. – Kyiv: Vy'd-vo «Disa plus», 2015. – 282 s.
3. Vasylenko V.N. Konkurentosposobnost' regionov: y'stoky, ocenky' y' perspektyvy: monografiya / V.N. Vasylenko, O.Yu. Agafonenko, V.E. Budya'kov. – Doneck: OOO «Yugo-Vosto'k, Ltd», 2008. – 335 s.
4. Pro investy'cijnu diyal'nist': Zakon Ukrayiny' [Vidomosti Verxovnoyi Rady' Ukrayiny' (VVR), 1991, #47, st. 646. Iz zminamy', vneseny'my' zgidno iz Zakonamy', ostanniy # 1206-VII (1206-18)vid 15.04.2014, VVR, 2014, #24, st. 885].
5. My'nczberg G. Shkoly strategiy. Strategicheskoe safary': ekskursy'ya po debryam strategiy' menedzhmenta. / G. My'nczberg, B. Al'str'nd, D. L'empel. – SPb: «Py'ter», 2001. – 336 s.

6. Derzhavna strategiya regional'nogo rozvytku na period do 2020 roku [Elektronnyj resurs]: Zatverdzheno postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 06.08.2014 r. # 385. – Rezhy'm dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

7. KubliKOva T.B. Pryami inozemni investy'ciyi: strategiya rozvytku Ukrayiny: monografiya / T.B. KubliKOva. – Odesa. – «Atlant», 2012. – 278 s.

8. Ekonomichni problemy' XXI stolittya: mizhnarodnyj ta ukrajynskyj vy'miry' / Za red. S.I. Yuriya, Ye.V. Savel'yeva. – K.: Znannya, 2007. – 595 s.

9. Pro priorytetni napryamy' innovacijnoyi diyal'nosti v Ukrayini: Zakon Ukrayiny' #3715-VI vid 8.09.2011 // Golos Ukrayiny' #183, 01.10.2011. – S. 8.

10. Porter M.E. Konkurency'a.: Per. s angl. / M.E. Porter. – M.: Yzdatel'skyj dom «Vylyams», 2005. – 608 s.

Syrychenko N.S.,

Applicant of Donetsk national university (Vinnytsia city), leading economist of a Public joint-stock company «YKRSOTSBANK», natasirichenko@gmail.com

Ukraine, Zaporizhia

REGIONAL INVESTMENT DEVELOPMENT UNDER GLOBAL TRANSFORMATIONS

Alternative approaches of foreign experience for alignment of economic and social opportunities from different regions by stimulating investment flows were considered, advantages and disadvantages were found. The model of economic regulation specifying regional investment flows in conditions of global transformations was proposed. It is established that economic regulation of regional investment flows sets aside in its structure the presence of agreed interests of the object-subject membership, economic regulation forms of regional development. The terms of efficient regional investment activity regulation based on investment projects, principles and regulation functions were proved and allow coordinating and synchronizing all participants in the public interest over investments and capital use.

Key words: economic regulation, investment activity, resource regional potential, global transformations, “growth points”.

УДК 65.016.7(075.8)

Скібіцька Л.І.,

ст. викладач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету, Skibo@ukr.net

Сівашенко Т.В.,

к.еко.н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету, Sivashenko@ukr.net

Україна, м. Київ

МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ АВІАПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Проведено методологічне дослідження і методичне обґрунтування заходів щодо підвищення фінансової стійкості авіапромислових підприємств як системи прийняття антикризових стратегічних рішень та їх модельні побудови.

Опрацьовані концептуальні засади формування та функціонування системи антикризового управління і моделі функціонування антикризового менеджменту для отримання максимально можливого в ситуації монетарного (ринкового) ефекту при збереженні гарантій ліквідності авіа-виробничого підприємства.

Ключові слова: феномен кризи, фінансова стійкість авіапромислових підприємств, потенціал успіху,

Актуальність проблеми. Оскільки далеко не всі доступні для авіапромислового підприємства продуктивні комбінації є високоприбутковими (чи мінімально достатньо прибутковими), його зовнішній потенціал увійде до потенціалу успіху тільки в тій своїй частині, яка дозволяє протягом тривалого часу стійко генерувати прибуток у вигляді потужних (достатніх для розширеного відтворення) потоків готівки.

Неважно помітити, що ідентифікація потенціалу успіху стає рівносильною виявленню ключових видів діяльності, якими авіапромислове підприємство зможе займатися з вигодою, і встановленню тих різновидів роботи, від виконання яких воно повинно відмовитися, щоб не множити збитки. У цьому зв'язку сам *потенціал успіху* можна розглядати як сукупність здібностей авіапромислового підприємства здійснювати діяльність, що приносить більш високий у порівнянні з конкурентами фінансовий результат, тобто як сукупність оригінальних та унікальних здібностей (інакше, ключових компетенцій, що охоплюють усе господарське поле), що мають внутрішнє і зовнішнє походження або ж зачіпають можливості гармонізації взаємодії складових потенціалу як цілісності, які відкривають горизонти для отримання (вилучення) максимально можливого в ситуації монетарного (ринкового) ефекту при збереженні гарантій ліквідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання методологічного підходу до економічної оцінки антикризового потенціалу підприємства авіатранспортного комплексу наразі не дістало достатнього вирішення і наразі залишається дискусійним.

В області дослідження проблематики управління, що спеціалізується на феномені кризи слід зазначити роботи Альтмана [9], Ешлі [10], Бартона [11], Бівера [12], та інших.

Постановка питання про необхідність випереджаючого підходу в антикризовому менеджменті із різним ступенем присутності його вирішення міститься в роботах вітчизняних вчених. Дослідженнями проблем антикризового управління авіаційною промисловістю (АП) України в цілому і авіабудівними

авіапромисловими та моторобудівними підприємств підприємствами зокрема займалися вітчизняні вчені, а саме: Ареф'єва О.В. [1, 2], Богоніколос Н.Д. [3], Дубинская Е. С. [4], Костіна О.М., Майборода О.С. [5], Лігоненко Л.О. [6], Пілецька С.Т. [7], Штангрет А.М., Воробйов В.І. [8] тощо.

Разом із тим слід зазначити, що в публікаціях вітчизняних та зарубіжних вчених дана область економічних знань висвітлена з недостатнім ступенем систематизації, повноти і точності. Незважаючи на зростаючу актуальність проблеми, саме концептуальні засади формування та функціонування системи антикризового управління залишаються слабо опрацьованими в зарубіжній і особливо в вітчизняній спеціальній літературі з антикризової проблематики.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Слід відзначити, що проблеми розробки моделей функціонування антикризового менеджменту авіапромислового підприємства досліджені фрагментарно, прогнозування самої можливості формування стратегічного напрямку розвитку потенціалу підприємств авіатранспортного комплексу України потребують подальшого вивчення.

Методичне забезпечення формування моделей системи антикризового управління авіапромисловим підприємством потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є опрацювання моделі функціонування антикризового менеджменту для отримання максимально можливого в ситуації монетарного (ринкового) ефекту при збереженні гарантій ліквідності авіа-виробничого підприємства.

Виклад основного матеріалу. Авторами встановлено, що для життєдіяльності виробничо-господарської системи необхідно вирішити проблему не лише виживання, але і зростання. Для зростання, асоційованого з успішним розвитком, необхідні високі досягнення, що гарантують авіа-виробнику можливість заробляти достатньо, щоб зберегти і зміцнити свої ринкові позиції, зміцнити свою фінансову потужність, не допустити порушення динамічної рівноваги системи. У цьому зв'язку очевидний зв'язок життєздатності

авіапромислового підприємства з його потенціалом, що дозволяє забезпечувати успіх.

Поряд із внутрішньою структурною складовою потенціалу успіху слід виділити і зовнішню, орієнтовану на ринки (бізнес-поля, бізнес-сегменти), доступні для авіапромислового підприємства. Зовнішній потенціал успіху забезпечує зміцнення конкурентоспроможності авіа-виробника завдяки реалізації оригінальних та унікальних варіантів збуту авіа-продуктів, що роблять їх особливо привабливими в очах покупців, в порівнянні з пропозиціями ринкових суперників.

Особливу увагу криз-менеджменту авіапромислового підприємства до проблеми створення потенціалу успіху пояснюється впливом останнього на можливість розвитку кризового процесу. Справа в тому, що за відсутності належних зусиль на стратегічно важливих ділянках діяльності відбувається не поступове, а стрибкоподібне зниження потенціалу успіху, рівносильне найчастіше його практично повного руйнування [3]. Падіння стрибком, як ми пояснили раніше, обумовлюється тим, що в будь-якій динамічній системі переходи між припустимими його станами відбуваються швидкоплинно [4]. Якщо авіапромислове підприємство позбавляється майбутнього потенціалу успіху внаслідок, наприклад, великого науково-технічного зсуву або практичної реалізації конкурентами дрібних, але оригінальних змін, що підтримують існуючі у нього раніше переваги в обраній сфері діяльності, то виникає реальна загроза для майбутньої прибутковості активів (яка, однак, може якийсь період часу не позначатися відчутно на показнику поточного періоду).

Завуальованість кризи на початку кризового ланцюжка ускладнює її своєчасне розпізнавання, у зв'язку із чим корисно ідентифікувати знакові явища, які передвіщають руйнування майбутнього потенціалу успіху, а з ним і можливість втрати авіапромисловим підприємством фінансової спроможності в доступній для огляду перспективі [2]. Представляється, що в якості провісників можливої втрати авіапромислового підприємством в майбутньому потенційних здібностей домагатися успіху (виживати і рости) можуть розглядатися :

- надмірно високі темпи зростання;
- втрата постачальників ключових стратегічних ресурсів;
- негативні зміни в структурі замовлень на тривалу перспективу;
- різке скорочення кількості довготривалих контрактів;
- великі довготривалі запозичення в поточному періоді на обтяжливих (або навіть згубних) умовах погашення;
- надмірно високий рівень фінансового важеля в поточному періоді;
- різке збільшення числа нетрадиційно великих для авіапромислового підприємства дорогих проектів, які передбачається реалізувати в майбутній перспективі одночасно;
- розбалансованість загального портфеля ризиків, пов'язаних з авіапромисловим підприємством;

– проявляє тенденцію до зниження через незадовільну диверсифікації загально підприємницької синергії [1, с.137].

У разі виявлення кризових явищ, актуалізується подальше поглиблення досліджень, щоб встановити, чи зможе авіа-виробник відновити пристосованість до змін, що відбуваються, без радикальної зміни продуктової та технологічної орієнтації, серйозної активізації інноваційної та інвестиційної діяльності.

У процесі дослідження з'ясовують:

- міру досягнення цілей, заради яких авіапромислове підприємство було створене;
- ступінь виконання стратегічних і оперативних планів;
- фінансову спроможність авіапромислового підприємства та джерела фінансування його розвитку;
- техніко-технологічний рівень авіа-виробництва;
- якість випущених продуктів і питомі витрати;
- виконання вимог екології;
- можливості вирішення авіапромисловим підприємством виникаючих соціальних проблем [5, с.92].

Спираючись на установку про достатній в конкурентному оточенні прибуток, можна з високою часткою впевненості стверджувати, що процес переростання стратегічної кризи в кризу результату призупинено, якщо дотримується (без урахування синергізму) такої умови:

$$[(B'_A - VK'_A) + B'_S - (VK^0_S + \Delta VK'_S T_{VK} + \Delta FK'_S T_{FK})] - GFK' \gg 0 \quad (1)$$

де B'_A та B'_S – виручка, що забезпечується наявними та новоствореними потенціалами відповідно;

VK'_A – змінні витрати, пов'язані з наявним потенціалом;

VK^0_S – початкові змінні витрати, пов'язані з новим потенціалом;

$\Delta VK'_S$ – додаткові змінні витрати, викликані зміною процесів авіа-виробництва і реалізації у зв'язку із залученням прихованого потенціалу;

$\Delta FK'_S$ – додаткові постійні витрати, породжені легалізацією прихованого потенціалу;

GFK' – постійні витрати авіапромислового підприємства за період;

T – кількість місяців у періоді t , протягом яких виникають додаткові витрати [4, с. 85].

У разі виявлення синергічних ефектів при об'єднанні потенціалів розрахункова формула перетвориться, набуваючи наступний вигляд:

$$P'_A + P'_S + \Delta P_{SYN} \gg B' - (VK'_A + VK'_S + \Delta VK'_S T_{VK} + \Delta FK'_S T_{FK}) \quad (2)$$

Де P'_A, P'_S – прибуток, отриманий відповідно від залучення наявного потенціалу та переключення прихованих потенційних здібностей в явні;

ΔP_{SYN} – синергічні ефекти, зумовлені об'єднанням наявного та прихованого (резервного) потенціалів [7, с.312].

У міру наближення відповідного періоду стратегічної перспективи авіапромислове підприємство через «слабкість» наявного потенціалу, втіленого в його діючих активах, буде стикатися з фактом постійного відхилення одержуваного результату від запланованого виходячи з необхідності виживання і розвитку авіа-

виробника. У той час, як головним об'єктом кризового впливу в межах протікання стратегічної кризи виступають потенційні здібності авіапромислового підприємства «заробляти» цільовий монетарний результат, в рамках кризи результатом вирішальним об'єктом негативного впливу стає покриття витрат, сталі збереження ситуації, коли:

$$\sum_{j=1}^m (B_j - VK_j) - GFK \ll 0 \quad (3)$$

де j – вид авіа-продукту ($j = 1, 2, \dots, m$), дає підставу стверджувати, що авіапромислове підприємство увійшла в смугу кризи результату, розвиток же кризи ліквідності стає для нього справою часу [4, с.85].

Ситуаційна ліквідність передбачає дослідження платежів авіапромислового підприємства в реальному режимі часу, встановлення критичних моментів, коли мають місце запізнювання надходжень при необхідності інтенсивних виплат, перевірку достатності грошових резервів авіапромислового підприємства для проведення своєчасних і повних розрахунків за зобов'язаннями, запобігання дефіциту готівки. Авіапромислове підприємство «переживає» кризу ліквідності, якщо в практичній його діяльності в аналізованому періоді допускається виконання наступної умови:

$$ЗСН_{н.п.} + \sum_{i=1}^n (\Pi_i - B_i) \leq ЗПС_{\min} \quad (4)$$

$ЗСН_{н.п.}$ – запас грошових коштів на початок періоду;

$ЗПС_{\min}$ – мінімально допустимий запас платіжних засобів;

Π_i, B_i – відповідно надходження і виплати по тій розрахунковій операції ($i = 1, 2, 3, \dots, n$). Позначимо вираз

$$ЗСН_{н.п.} + \sum_{i=1}^n (\Pi_i - B_i) \quad (5)$$

через P , тоді для випадку прискореного розширення масштабів невиплат повинно виконуватись нерівність

$$P^{t+1} - P^t \geq 0 \quad (6)$$

Виходячи з проведених досліджень кризи як ситуації, породжуваної дією критичних чинників, як стану наростаючої зміни критичних параметрів виробничо-господарської системи, як механізму руйнування монетарних складових майбутнього потенціалу успіху авіапромислового підприємства, як процесу переростання одного різновиду кризи в інший, що характеризує більш глибоку ступінь ураження підприємницького організму і як перетворюючого процесу, що вимагає відтворення для очікуваної кризи конкретного ланцюжка явищ, супроводжуваних катастрофічним для авіа-виробника результатом, інтегрована версія кризи може бути описана таким чином.

Можливості та загрози зовнішнього середовища, реалізуючись як шанси і ризики для авіапромислового підприємства, формують початковий імпульс, тобто вихідне економічне явище, яке торкається одного або кількох елементів потенціалу успіху авіапромислового підприємства, або ж нарешті взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього блоків цього потенціалу, наслідком чого стає запуск механізму розвитку локальної криз (криз) [6, с.483].

У разі бездіяльності або невдалих дій локальна криза, причетна до певної структурної складової потенціалу, приведе до структурного дисбалансу та стрибкоподібному падінню потенціалу успіху, оскільки в динамічній системі переходи між допустимими його станами відбуваються швидкоплинно. Локальна криза трансформується в загальну циклічну кризу розвитку авіапідприємства на певній стадії його життєвого циклу [8, с.112].

Постійне скорочення одержуваного прибутку зумовить перманентне зниження фактичних розмірів дивідендних виплат і процентів за борговими зобов'язаннями (облігаціями), що обернеться втратою довіри до авіа-виробника і загострить проблему його своєчасних і повних розрахунків із ринковими контрагентами. Криза результату (прибутку) буде трансформуватися в кризу ліквідності, що виявляється у формі розбалансованості потоків платежів і надходжень [6].

Зусилля менеджменту щодо скорочення або, якщо це можливо, усунення кризових втрат, вжиті на латентній стадії і в рамках попередньої кризової ситуації, можуть прискорити настання періоду рівноваги і зменшити глибину падіння ключових монетарних показників, що характеризують життєздатність виробничо-господарської системи [7, с.286].

Розроблене авторами структурування кризового ланцюга зробило логічним і закономірним подальше ініціювання питання про антисипативне управлінське реагування на очікувані чи ймовірні кризові труднощі. Воно полегшило визначення «точок перемикавання» авіапромислового підприємства з виконання звичайного загально підприємницького плану на реалізацію спеціально розробленого кризового (для подолання кризи результату/кризи ліквідності) плану і навпаки. Для повноцінного вивчення процесів, що протікають в межах повного кризового ланцюга, потрібен розвиток теорії та методики передбачення (планування, випереджаючого і стратегічного контролю), як фундаментальних основ точної діагностики строків настання і характеру «поворотних» точок в циклічній динаміці мікросистеми [3, с.12].

Ідентифікація ключової умови незворотності дії кризового механізму-руйнування майбутнього потенціалу успіху авіапромислового підприємства – дозволила автору розробити інтегровану версію кризи, що вражає авіапромислове підприємство на черговий фазі його життєвого циклу [9, с.446].

Відповідно до збутової концепції, стратегічний успіх авіапромислового підприємства визначається структурою авіаційної галузі і правильно обраною стратегією для встановлення господарської області, в диференціації авіа-виробництва і захопленні ринкових ніш. Згідно із збутовою парадигмою, фактор успіху слід розглядати як параметр, який надає безпосередній прямий і тривалий вплив на економічні досягнення авіапромислового підприємства, що є загальним для всіх постачальників продукту даної галузі і серйозно впливає на ринковий результат. Потенціал успіху, на відміну від фактора успіху, характеризує здатність конкретного авіа-виробника вирішувати проблеми збуту продукції краще ринкових суперників. У цьому трактуванні

потенціал стає відображенням факторів успіху. Фактор успіху, який отримує вирішальне значення в конкурентній боротьбі, розглядається як ключовий фактор успіху [10, с.48].

Мається на увазі, що простір пошуку факторів успіху детерміновано сферою збуту. Вплив ключових факторів успіху на ринковий ефект діяльності авіапромислового підприємства пояснюється тим, що вони безпосередньо сприймаються клієнтом, базуються на суб'єктивно визначених споживачем авіа-продукту перевагах. Це, в свою чергу, означає, що конкурентні переваги, щоб трансформуватися у вирішальні фактори успіху, повинні вивчатися через призму впливу на збутову сферу, успіх товарної марки, потреби споживачів. Конкурентні переваги в рамках даної концепції асоціюються, насамперед, з успішною маркетинговою діяльністю, що дозволяє визначитися з перетвореннями, пов'язаними з диференціацією авіа-продукції, які зачіпають принципово важливі для покупців параметри і тому необхідні для гарантованої реалізації, які несуть необхідний ринковий (монетарний) результат.

Що ж стосується внутрішнього потенціалу, то в якості конкурентних переваг розглядаються лише ті комбінації ресурсів і здібностей, які безпосередньо сприяють створенню високоліквідних авіа-продуктів, що робить потребу в специфічних ресурсах (здібностях) побідною від ринкового становища авіа-виробника. Збутова орієнтація у формуванні майбутнього потенціалу успіху припускає, таким чином, підпорядкування пошуку комбінацій ресурсів визначенням прийнятних продуктово-ринкових комбінацій. В міру перетворення фактора часу в стратегічний, успіх в конкурентній боротьбі зміщується в бік задоволення нових запитів споживачів, вимагаючи «включення» інноваційного процесу, що спирається на внутрішні здатності авіапромислового підприємства до навчання, його ресурсний потенціал [2].

В умовах прискореного процесу скорочення життєвого циклу авіа-продукту проблема розробки нових конкурентоспроможних компетенцій для довгострокового виживання авіа-виробника серйозно актуалізується, змушуючи відходити від збутової орієнтації, що не враховує специфічних можливостей ресурсозбереження, підприємницьких і соціальних аспектів управління, що тягне за собою недостатню ефективність вжитих контр-дій. У цьому зв'язку більш продуктивним підходом до ідентифікації конкурентоспроможних компетенцій стає ресурсна орієнтація, яка передбачає, що підтримання життєздатності авіапромислового підприємства пов'язане з перебуванням оригінальних і важко відтворених ринковими суперниками рішень, які зачіпають власні специфічні можливості (перебувають у формі ресурсів і здібностей) [12].

Потенціал, як сукупність засобів, якими володіє окремий конкурент для досягнення поставлених цілей, відповідно за цією парадигмою є ресурсним потенціалом. Ресурси розглядаються як можливості, якими володіє авіапромислове підприємство для вирішення певних завдань (реалізації поставлених цілей). Можливості за ознакою реальності застосування можуть бути розмежовані на використані та

невикористані. Здійснення в практичній площині подібної диференціації вносить на перший план проблему здібностей авіапромислового підприємства з реалізації всіх можливостей, що відкриваються в процесі експлуатації ресурсів. Тому потенціал успіху трактується з позицій ресурсного підходу як сукупність ресурсів і здатності авіапромислового підприємства їх застосувати за призначенням [11, с.203].

У ході управління потенціалом успіху при опорі на будь-яку з версій (ресурсну або збутову) повинні бути, по-перше, ідентифіковані всі стратегічно значимі здатності авіапромислового підприємства, а по-друге, гіпотетично перевірені можливості їх адекватної реалізації в стратегічній перспективі, незважаючи на очікувані або можливі кризові труднощі. У цих цілях виправдано вдаватися до модельним побудов.

Використання моделей в управлінні потенціалом успіху, а з ним і життєздатністю авіапромислового підприємства, являє собою ітеративний процес дослідження ключових характеристик, які розкривають здатності авіа-виробника домагатися необхідного монетарного цільового результату. Для управління потенціалом успіху, за логікою речей, виправдано використовувати оптимізаційні моделі [4].

Потенціал може бути представлений у вигляді множини F , елементи якого $f (f \in \bar{1}, F)$, в свою чергу, формують два масиви, відповідно внутрішньої і зовнішньої складових потенціалу, зв'язки між якими потрібно структурувати. Тому для вивчення стану потенційних здібностей авіапромислового підприємства повинні бути описані стан середовища, стан внутрішньої і стан зовнішньої складових потенціалу успіху, а також його структурний стан як цілісної структури. Для формальної інтерпретації стану важливо також визначитися з розробками для його зміни: управлінськими діями. Отже, формування шансів авіапромислового підприємства на майбутній успіх, якщо розглядати його як процес, рівнозначно еволюційній зміні станів потенціалу $S_1 \rightarrow \dots \rightarrow S_n \rightarrow \dots \rightarrow S_r$. Причому кінцевий стан має гарантовано просуватися до поставлених на стратегічну перспективу цілей, насамперед монетарних.

Наведений загальний опис процесу створення потенціалу успіху потребує, з точки зору стратегічного планування і прогнозування, конкретизації, для якої необхідно прицільне вивчення кожної з множин, що визначають потенціал авіапромислового підприємства.

У множині елементів потенціалу, як цілісної системи, повинні бути виділені ті, які належать до внутрішнього потенціалу, і ті, які формують зовнішній потенціал.

Стосовно другого – мова повинна йти про комбінації авіаринків і авіа-продуктів. Покажемо, як здійснюється їх формування на конкретному прикладі. Коли на авіапромислового підприємства мається в перспективі можливість працювати на старих і нових авіаринках з новими і старими авіа-продуктами, може бути сформований масив комбінацій авіаринків і авіа-продуктів, для оформлення якого зручно використовувати квадратну матрицю (таблицю). Для опису можливих продуктово-ринкових комбінацій потрібно чотири таблиці, перша з яких (K_{cc}) буде містити набори старих продуктів (p) на старих ринках X

(m), друга (K_{CH}) — старих продуктів на нових ринках (M), третя (K_{HC}) — нових продуктів (P) на старих ринках, а четверта (K_{HH}) нових продуктів на нових ринках. Таблиці будуть мати наступний вигляд:

$$\begin{aligned}
 K_{CC} &= \begin{bmatrix} p_1m_1 & p_1m_2 & \dots & p_1m_n \\ p_2m_1 & p_2m_2 & \dots & p_2m_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ p_nm_1 & p_nm_2 & \dots & p_nm_n \end{bmatrix} \\
 K_{CH} &= \begin{bmatrix} p_1M & p_1M_2 & \dots & p_1M_n \\ p_2M_1 & p_2M_2 & \dots & p_2M_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ p_nM_1 & p_nM_2 & \dots & p_nM_n \end{bmatrix} \\
 K_{HC} &= \begin{bmatrix} P_1m_1 & P_1m_2 & \dots & P_1m_n \\ P_2m_1 & P_2m_2 & \dots & P_2m_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ P_nm_1 & P_nm_2 & \dots & P_nm_n \end{bmatrix} \\
 K_{HH} &= \begin{bmatrix} P_1M & P_1M_2 & \dots & P_1M_n \\ P_2M_1 & P_2M_2 & \dots & P_2M_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ P_nM_1 & P_nM_2 & \dots & P_nM_n \end{bmatrix} \quad (8)
 \end{aligned}$$

Об'єднання множин K_{CC} , K_{CH} , K_{HC} і K_{HH} дозволяє отримати множина елементів зовнішнього потенціалу успіху, щодо якої, справедливо записати, що існує $k_i \in K (i = \overline{1, N})$.

Для виявлення по-елементного складу внутрішнього потенціалу доречно згадати про його ресурсну природу. Ресурси виступають засобом зберігання потенційних здібностей авіапромислового підприємства, яке може бути використане в подальшому для досягнення успіху. Таким чином, дослідженню підлягає сукупність ресурсних можливостей авіапромислового підприємства: матеріальних (сировини та обладнання), кадрових (трудова), фінансових (інвестиційних), інформаційних. Певні їх поєднання дозволяють забезпечити нормальне протікання авіа-виробничого процесу для випуску затребуваних ринком авіа-продуктів. Позначивши потрібні для майбутнього успіху комбінації ресурсів отримуємо, що мається V елементів,

що належать множина V, тобто $v_j \in V (j = \overline{1, L})$. В якості фундаментальної характеристики потенціалу успіху, як цілісного системного утворення, може розглядатися внутрішній стан кожної з складових його підсистем (маються на увазі підсистема внутрішнього і підсистема зовнішнього потенціалу успіху). Для опису внутрішнього стану кожної з підсистем корисно використовувати вектор-стовпець, що відображає можливі значення параметрів опису елементів відповідної підсистеми на обраному рівні аналізу. Внутрішній стан потенціалу авіапромислового підприємства буде описувати вектор $R = (R_1, \dots, R_j, \dots, R_L)$ а зовнішнього потенціалу успіху-вектор $H = (H_1, \dots, H_i, \dots, H_n)$.

Продуктово-ринкові та ресурсні комбінації повинні бути взаємоузгоджені (гармонізовані) в рамках потенціалу, як цілісності. Відносини (зв'язку) елементів, що формують потенціал, потребують спеціального аналізу, проведення якого вимагає визначення вектора бінарних відносин q_{kv} . Цей вектор являє собою нуль-одичний вектор-стовпець, який вказує на наявність або відсутність зв'язків, які підлягають вивченню, між кожним елементом $k \in K$ й усіма елементами. Маються на увазі зв'язки щодо забезпечення масштабів авіа-виробництва (q_{kv}^{cas}), сировинному забезпеченню (q_{kv}^{sam}) кадрового забезпечення (q_{kv}^{cad}) фінансового забезпечення (q_{kv}^{fin}), інформаційного забезпечення (q_{kv}^{inf}). Для характеристики зв'язків елемента V з елементами використовується вектор зворотних зв'язків q_{kv} . Множина для всіх елементів потенціалу, як цілісної системи, визначає його структурний стан. Це множина може бути описана як багатовимірний масив у вигляді матриці Q, де рядок відображає наявність, коли $q_{kv}=1$, або відсутність, коли $q_{kv}=0$, зв'язків конкретного елемента зовнішнього потенціалу з елементами внутрішнього потенціалу, а стовпець-присутність при $q_{kv} = 1$, або відсутність при $q_{kv}=0$ зворотних зв'язків елементів внутрішнього потенціалу з конкретним елементом зовнішнього. У підсумку за допомогою матриці, що забезпечує структуру багатовимірного масиву всіх елементів потенціалу успіху, вдається визначитися з сукупністю зв'язків, що формують структурний стан потенціалу.

З урахуванням впливу підприємницької культури на зв'язки між елементами потенціалу, при описі множина відносин Q у принциповій схемі формування потенціалу успіху корисно відобразити додатково і характеристики взаємозв'язків між компонентами $W_{kv} (W_{kv} \in W_Q)$ як сукупності властивостей, характерних для взаємозв'язків елементів потенціалу. Видозмінено відповідно відзначеним обставинам запис буде виглядати наступним чином

$$Q = \{q_{kv}(W_{kv})\}, \quad (9)$$

де $q_{kv} \in Q, W_{kv} \in W_Q$.

На стан внутрішньої і зовнішньої складових потенціалу успіху серйозний вплив має макросередовище. Матриця стану макросередовища, під дією чинників якої знаходиться елемент f потенціалу, визначається вектором-стовпцем $D = (D_1, \dots, D_f, \dots, D_F)^T$.

За допомогою змінних R, H, Q, D може досліджуватися простір станів потенціалу успіху, як системи. Створення (розвиток) потенціалу являє собою процес, що протікає (1) у часі і (2) під впливом управлінських впливів (активності, втручання). Для опису динаміки потенціалу процес його формування корисно представити яка у часі послідовність зміни його станів:

$$S = \{R, H, Q, D\} : \{S(0)\} \rightarrow S(1), \{S(1)\} \rightarrow S(2), \dots, \{S(F-1)\} \rightarrow S(F), \dots, \{S(F-1)\} \rightarrow S(F) \quad (10)$$

Для простоти математичного опису розглянуто випадок, коли наслідки відсутні, і стан потенціалу в кожен момент визначається тільки його станом на попередньому часовому інтервалі. Якщо ж наслідки минулого розвитку потенціалу повинні бути відстеженні, при побудові ланцюжка змін стану слід чітко встановити число кроків, на яких ці наслідки мають виявлятися, продовжуючи впливати на поточний стан потенційних здібностей авіапромислового підприємства [5].

Зміна стану потенційних можливостей авіавиробника досягається завдяки управлінським втручанням, що зачіпають як компоненти потенціалу, так і структурні зв'язки. Справедливо твердження, що траєкторія руху (розвитку) потенціалу являє собою деяку функцію управління. Зміна стану потенціалу на будь-якому кроці процесу відбувається цілеспрямовано і визначається вектором управління $G = (G_1, \dots, G_f, \dots, G_F)^T$

Застереження про цілеспрямованості не випадкова і дозволяє визначитися з ще одним параметром — Z , який являє собою сукупність цілей організованої системи, досягнення яких може гарантувати створення потенціалу успіху.

Керуючі втручання повинні охоплювати підсистеми R , H , Q потенціалу успіху авіапромислового підприємства та бути орієнтованими на те, щоб кожним з компонентів досягалися задані для нього на кінець періоду T області цілей $Z_R(T_k), Z_H(T_k), Z_Q(T_k)$ відповідно.

Наприклад, мета $Z_R(T_k)$ задається областю станів компонента потенціалу R , яку він повинен досягти до моменту, що знаменує кінець періоду T_k . Справедливо стверджувати, що мета реалізована, коли $S_R(T_k) \subset Z_R(T_k)$, при $T = T_k$.

Задаючи мету, менеджмент накладає обмеження на область кінцевих станів системи потенціалу — S^* , які дозволяють не виходити за межі толерантності. Ці обмеження слід відрізнити від викликаних об'єктивним ходом розвитку подій, що протікають в макросередовищі і розкритих змінної D . Одночасно потрібно враховувати і факт виникнення обмежень можливостей самого управління — E^* . Детермінантами виступають підприємницька структура, граничні можливості системи управління, що визначають альтернативні набори дій, пов'язаних з координацією (необхідної для дотримання меж безпеки) і власне керівництвом (при розробці та реалізації кризових планів) [6, с.342]. Кризовий менеджмент обмежений, крім того, по частині часової тривалості та послідовності вирішення завдань, обрання напрямів реалізації зусиль і способів досягнення оголошених цілей [7, с.146].

З урахуванням обмежень на параметри стану і на управління потенціалом, трансформація цілей цілісної системи потенціалу $\Pi(T)$ в ланцюзі його підсистем (елементів) може бути представлена в наступному вигляді:

$$\begin{aligned} \Pi^R(T) &= \{Z_R(T), S_R^*, E_R^*\}; \\ \Pi^H(T) &= \{Z_H(T), S_H^*, E_H^*\}; \\ \Pi^Q(T) &= \{Z_Q(T), S_Q^*, E_Q^*\} \end{aligned} \quad (11)$$

З точки зору цілеспрямованого управління важливо визначити, яка з ціле-установок виступає чільною, адекватно відповідає завданню збереження, незважаючи на кризові труднощі, життєздатності авіапромислового підприємства. Досягнення високо прибуткової діяльності передбачає вміння за допомогою управлінського впливу на зміну стану зовнішнього потенціалу успіху домагатися синергічних ефектів в збутовій діяльності ($C^{зб/м}$), а на стан внутрішньої складової потенціалу забезпечення авіа-виробничого ($C^{вироб}$) і інвестиційного синергізму ($C^{інв}$). З розробки управлінських рішень щодо зміни структурних зв'язків компонентів потенціалу пов'язаний синергізм менеджменту ($C^{мом}$). Об'єднуючи синергічні ефекти, досягнуті за рахунок формування елементів потенціалу успіху, менеджмент зможе добитися більшого приросту прибутку відносно сталого на ринку його середнього рівня, знизити для авіапромислового підприємства ймовірність появи в майбутньому несподіванок у вигляді банкрутства. Оператор $\bar{\Pi}$, який реалізує зміну цілей залежно від стану потенціалу успіху авіапромислового підприємства, може бути описаний у вигляді наступного відображення:

$$\bar{\Pi}: \{S^*(T), Z(T-1), E^*(T-1)\} \rightarrow Z(T) = \{C_i\} \cup \{C_j\} \cup \{C_\phi\} \cup \{Y_T\} \quad (12)$$

де, $C_i \in (C^{зб/м})$, $C_j \in (C^{інв})$, $C_\phi \in (C^{інв}), (C^{мом})$, Y_T , — являють собою область допустимих змін часу отримання довгострокового прибутку.

Оператор, що відображає власне керівництво (E) на стратегічному рівні у складі оператора G , приймає в рамках формальної інтерпретації наступний вигляд:

$$E: \{S^*(T), Z(T), \Omega_T^*\} E: \{S^*(T), Z(T), \Omega_T^*\} \rightarrow E(T) \quad (13)$$

де Ω_T^* — область змін, які зачіпають власне управління в періоді T .

На оперативному рівні, коли доміняючою стає завдання забезпечення кращого використання наявного потенціалу, досягнення зростання ефективності господарювання за рахунок розширки «вузьких» місць, оператори Π і E повинні записуватися в уточненій формі:

$$\bar{\Pi}^0: \{S^*(t), \tau(t-1), E^*(t-1)\} \rightarrow \tau(t) = \{C^i\} \cup \{C^j\} \cup \{C^{\phi}\} \quad (14)$$

де τ — це область допустимих змін прибутку авіапромислового підприємства в результаті розширки «вузьких» місць в поточному періоді t .

$$\bar{E}^0: \{S^*(t), \tau(t), \Omega_t^*\} \rightarrow E^0(t) \quad (15)$$

Оскільки недопущення утворення та накопичення збитку виступає доказом ефективності функціонування системи антикризового управління, то в умовах АПП рекомендовано розробляти оперативну номенклатурну програму, що здатна забезпечити досягнення беззбитковості діяльності або отримання економічного результату.

Точку беззбитковості в багатомітенклатурному авіавиробництві запропоновано визначати за формулою (6):

$$ES^{be} = \frac{GFK}{\sum_j^m (S_j^{db/8} \times S_j^{es})} \quad (16)$$

де GFK — постійні витрати на весь випуск;

$S_j^{db/g}$ – частка суми покриття в центрі реалізації j -го авіа-продукту;

S_j^{es} – питома вага j -го авіа-продукту в загальному обсязі реалізації (плановий відсоток від загальної виручки);

$\sum_j^m (S_j^{db/g} \times S_j^{es})$ – середньозважений коефіцієнт виручки (у %).

Для обчислення критичного обсягу (у натуральному вираженні) випуску кожного асортименту позиції продуктової програми авіапромислового підприємства (X_j^{be}) отриманий розрахунковий результат розписати в наступній формулі (7):

$$ES^{be} = gX = \sum_j^m g_j X_j = \frac{GFK}{\sum_j^m (S_j^{db/g} \times S_j^{es})} \quad (17)$$

де q_j – ціна реалізації авіа-продукту j ($j=1,2,\dots,m$);

X_j – обсяг випуску авіа-продукту j ;

Помножимо та розділимо сумарну виручку на X_j , щоб первинний запис трансформувалася у таку формулу (8):

$$ES^{be} = \frac{X_j \times \sum_j^m g_j X_j}{X_j} = \frac{GFK}{\sum_j^m (S_j^{db/g} \times S_j^{es})} \quad (18)$$

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що узагальнена логіко-теоретична схема управління створенням потенціалу успіху авіапромислового підприємства у формалізованому вигляді описується послідовністю операторів:

– під дією факторів макросередовища $[D(T)]$ відбувається зміна змінних R і H , тобто

$$R(T-1) \rightarrow R(T); H(T-1) \rightarrow H(T); \quad (19)$$

– «зрушення» в структурних складових потенціалу успіху призводять до змін структури потенціалу:

$$\bar{Q} : \{R(T), H(T), Q(T-1), D(T), G(T-1)\} \rightarrow Q(T) \quad (20)$$

– з урахуванням змін, що відбулися в елементах і зв'язках потенціалу за підтримки криз-менеджменту надаються адекватні управлінські впливи, щоб привести систему зі стану $S(T-1)$ в стан $S(T)$.

$$\bar{G} : \{R(T), H(T), Q(T), D(T), G(T-1)\} \rightarrow G(T) \quad (21)$$

Новий стан системи вимагає від криз-менеджменту уточнення ціле-орієнтування (додаткових умов, які повинні дотримуватися) і програми дій по управлінню їх досягненням:

$$\bar{Z} : \{S^*(T), Z(T-1), E^*(T-1)\} \rightarrow Z(T) \quad (22)$$

$$\bar{E} : \{S^*(T), Z(T), \Omega_T^*\} \rightarrow E(T) \quad (23)$$

Висновки. Сукупність ресурсів і здатностей/здібностей авіапромислового підприємства з їх комбінування і оригінального використання, що утворюють потенціал, гарантує ринковий успіх авіапромислового підприємства, отримання стійкого, високого прибутку. Саме потенціал, який обумовлює вдалий виступ авіа-виробника на авіаринку, є першопричиною успіху, а не похідною від ринкового

становища авіа-виробника, як це трактується в рамках збутового підходу. Використання потенціалу дозволяє вигідно позиціонувати авіа-продукти на авіаринку.

Описана принципова схема управління допомагає визначитися в загальних рисах з технологією планування нового (стратегічний рівень) і використання наявного потенціалу успіху (оперативний рівень). Корисним виявляється його використання і при розробці збалансованої системи планових показників.

Гармонізація спроможності авіапромислового підприємства виробляти затребувані авіаринком продукти відкриваються зовнішніми можливостями розширення їх збуту, реалізована у формі ефективних продуктово-ринкових комбінацій, забезпечує рух до успіху, асоційованому з довготривалою високою прибутковою діяльністю, причому найбільш раціональним способом. Останнє підвищує ймовірність збереження авіапромислового підприємства, як виробничо-господарською системою, динамічної рівноваги при всіх очікуваних в майбутньому існування в реаліях авіаринку і в т.ч. – конкуренції.

Перспективи і напрямки подальших досліджень проблеми. Наразі стає очевидною необхідність формування нових моделей функціонування антикризового менеджменту авіапромислового підприємства і концепцій розвитку ресурсно-функціональних принципів антикризового управління та їх синергії. Це передбачає опрацювання адекватних методичних засад до управління потенціалом успіху АПП та ідентифікації моделей такого управління в антикризовому інтегрованому стратегічному плані підприємства.

Методологічне дослідження і методичне обґрунтування заходів щодо підвищення фінансової стійкості авіапромислових підприємств як системи прийняття антикризових стратегічних рішень та їх модельні побудови можуть бути використані як методологічна база для створення підрозділу антикризового управління в підприємствах АП України.

Література

1. Ареф'єва О.В. Розвиток підприємств авіаційної галузі в контексті економіки знань. Монографія / О. В. Ареф'єва, А.М. Штангрет. – Львів: Українська академія друкарства, 2011. – 224 с.
2. Ареф'єва О.В., Сучасний стан та ключові загрози для розвитку підприємств авіаційної галузі в Україні / О. В. Ареф'єва, А.М. Штангрет // Проблеми системного підходу в економіці. [Електр. наук. фах. вид.] – К.; 2011. – Випуск 1. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www/nbuv.gov.ua/e-journals/PSPPE/texts.html>
3. Богоніколов Н. Д. Моделі антиципативного управління у фінансовій діяльності підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук; спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / Н.Д. Богоніколов – Х.: Харк. нац. екон. ун-т, 2005. – 18 с.
4. Дубинская Е. С. Анализ современных моделей и методик прогнозирования кризисного состояния предприятия / Е.С. Дубинская // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2009. – № 2 (16). – С. 84-89.
5. Қостіна О. М. Методи та моделі діагностики кризового стану підприємства / О. М. Қостіна, О. Є. Майборода // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 4. – С. 91-97.

6. Лігоненко Л. О. Антикризисное управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія [Штекст]/Л.О. Лігоненко; Міністерство освіти і науки України, Київський національний торговельно-економічний університет-К.:КНУІТЕУ, 2001.-580 с.

7. Пілецька С. П. Антикризисное управління економічною стійкістю промислового авіапідприємства [Штекст]: монографія / С. П. Пілецька. – Центр учбової літератури, 2014.-320 с.

8. Штангрет А. М. Суть і ключові параметри кризи та антикризового управління на вітчизняних підприємствах / А.М. Штангрет, В. І. Воробіов//Наук. зап. (Укр. акад. друкарства) – 2009. – № 1. – С. 109-117.

9. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy / E. I. Altman // Journal of Finance – 1968. – Vol. 23. – No. 4. – Pp. 589-609.

10. Ashley W.C. Anticipatory Management: Tools for Better Decision Making / William C. Ashley and James L. Morrison // The Futurist. – 1997. – № 31 (5). – Pp. 47-50.

11. Barton L. Crises in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos / L. Barton. – Cincinnati, Ohio : South-Western. – 1993. – 304 p.

12. Beaver W. H. Have Financial Statements Become Less Informative Evidence from the Ability of Financial Ratios to Predict Bankruptcy (February 2, 2005) / W. H. Beaver, M. F. McNichols, Jung-Wu Rhee. [Electronic resources] – Access mode: <http://papers.ssrn.com>.

References

1. Ареф'єва О. В. Розвиток підприємств авіаційної галузі в контексті економіки знань. Монографія / О. В. Ареф'єва, А. М. Штангрет. – Львів: Українська академія друкарства, 2011.-224 с.

2. Ареф'єва О.В., Сучасний стан та ключові загрози для розвитку підприємств авіаційної галузі в Україні / О. В. Ареф'єва, А. М. Штангрет // Проблеми системного підходу в економіці. [Електр. наук. фах. вид.] – К.; 2011. – Випуск 1. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www/nbu.gov.ua/e-journals/PSPPE/texts.html>

3. Богоніко́лос Н. Д. Моделі антисипативного управління у фінансовій діяльності підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук; спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / Н. Д. Богоніко́лос – Х.: Харк. нац. екон. ун-т, 2005. – 18 с.

4. Дубинская Е. С. Анализ современных моделей и методик прогнозирования кризисного состояния предприятия / Е.С. Дубинская // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2009. – № 2 (16). – С. 84–89.

5. Костіна О.М. Методи та моделі діагностики кризового стану підприємства / О. М. Костіна, О. Є. Майборода // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 4. – С. 91-97.

6. Лігоненко Л.О. Антикризисное управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія [Штекст]/Л.О. Лігоненко; Міністерство освіти і науки України, Київський національний торговельно-економічний університет – К.:КНУІТЕУ, 2001. – 580 с.

7. Пілецька С. П. Антикризисное управління економічною стійкістю промислового авіапідприємства [Штекст]: монографія / С. П. Пілецька. – Центр учбової літератури, 2014.-320 с.

8. Штангрет А. М. Суть і ключові параметри кризи та антикризового управління на вітчизняних підприємствах / А.М. Штангрет, В.І. Воробіов//Наук. зап. (Укр. акад. друкарства) – 2009. – № 1. – С. 109-117.

9. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy / E. I. Altman // Journal of Finance – 1968. – Vol. 23. – No. 4. – Pp. 589-609.

10. Ashley W.C. Anticipatory Management: Tools for Better Decision Making / William C. Ashley and James L. Morrison // The Futurist. – 1997. – № 31 (5). – Pp. 47-50.

11. Barton L. Crises in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos / L. Barton. – Cincinnati, Ohio : South-Western. – 1993. – 304 p.

12. Beaver W. H. Have Financial Statements Become Less Informative Evidence from the Ability of Financial Ratios to Predict Bankruptcy (February 2, 2005) / W. H. Beaver, M. F. McNichols, Jung-Wu Rhee. [Electronic resources] – Access mode: <http://papers.ssrn.com>.

Skibitska L.I.,

Senior lecturer of international businesses management of National aviation university, Skibo@ukr.net

Sivashenko T.V.,

Candidate of economic sciences, associate professor of international businesses management of National aviation university, Sivashenko@ukr.net

Ukraine, Kyiv

MODEL OF FUNCTIONING OF CRISIS MANAGEMENT AIRCRAFT INDUSTRIAL ENTERPRISE

A methodological study and methodical substantiation of measures to improve the financial stability of the aircraft industry enterprises as a system of anti-crisis policy decision-making and model construction.

Developed the conceptual principles of formation and functioning of the crisis management model and its functioning to get the maximum possible in a situation of monetary (market) effect while maintaining the liquidity guarantees aircraft production enterprise.

Key words: the phenomenon of the crisis, the financial stability of aircraft industries, the potential for success, technical and technological level of the Aircraft Production Company liquidity, antisipative administrative response

УДК 65.012.32(075.8)

Сівашенко Т.В.,

*к.економ.н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств
Національного авіаційного університету, Sivashenko@ukr.net*

Костюнік О.В.,

*к.економ.н., доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного авіаційного університету, Olena_kostynik@ukr.net*

Україна, м. Київ

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ДІЄВОСТІ ЧИННИКІВ УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті розглянуто еволюцію впровадження методів управлінського впливу в організаціях і підприємствах, визначенні шляхи підвищення дієвості чинників управлінського впливу на об'єкт управління (на окремі особистості, групи осіб, різні організації, що є провідною підсистемою в будь-якій системі управління підприємствами) та шляхи практичної реалізації системи методів управлінського впливу через зацікавленість працівників. Пропонується збільшити увагу до використання мотиваційних чинників управління.

Ключові слова: управлінський вплив, методи управління, управлінська праця, формальна бюрократична модель управління, школа наукового управління, адміністративна школа в управлінні, класична школа, школа людських відносин, людський фактор, управлінський раціоналізм, система показників ефективності діяльності підприємства.

Актуальність проблеми. Управління підприємством – досить складний процес, який передбачає вмиле використання різних методів (заходів і способів) впливу на колектив в цілому і окремих працівників з метою мотивації (спонукання) їх до трудової діяльності. При цьому використовують різні методи управління, щоб створити найбільш сприятливі умови для досягнення високих кінцевих результатів господарської діяльності, раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Проблема створення і застосування системи методів управлінського впливу і визначення чинників, що на неї впливають, наразі стає дуже актуальною, адже дослідження такого поняття і механізмів його реалізації в управлінні організаціями було недостатньо опрацьоване в нашій управлінській науці і практичній діяльності підприємств. У силу цього не виконувалась ціла низка завдань із забезпечення зацікавленості персоналу у кінцевих результатах праці. В числі завдань – такі найважливіші як: удосконалення економічних методів (системи заробітної плати, мотивації персоналу), методів соціально-психологічної діагностики; регулювання стосунків керівництва і працівників; управління стресами і виробничими конфліктами та соціальним розвитком колективу; інформаційне забезпечення системи управління; удосконалення соціально-психологічної і професійної адаптації робітників; дослідження організаційної поведінки і групової динаміки персоналу, вдосконалення трудової мотивації, питання зниження плинності кадрів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діагностики функціонування підприємств і управлінського впливу на її ефективність досліджували: Р. Блейк, Д. Моутон [2], Н. Бренінг [3], М. Вебер [4], П. Вейл [5], П. Друкер [8] та багато інших зарубіжних і вітчизняних вчених.

Так, Д. Нортон і Р. Каплан розробили збалансовану систему показників ефективності діяльності підприємств [16]. Ефективність менеджменту організацій через управлінський вплив досліджували Дж. К. Лафта [13], Н. О. Алюшина [1]. Е. Нілі розробив карту збалансованих показників для виміру успіху в бізнесі та управлінні ним та опрацьовував шляхи підвищення дієвості чинників управлінського впливу на підприємстві [15]. Проблема організації праці та ефективності управління опікувався Г. Гант [6]. Вдосконалення організаційних систем управління і питання загальної ефективності менеджменту досліджували Р. Джонсон, Ф. Каст і Д. Розенцвейг [7]. С. Уїддет [20], Дж. Ньюстром [17] Н.Б. Кузнецова [12] досліджували питання організації управлінської праці, організаційної поведінки, проблеми керівництва професійними компетенціями при здійсненні управлінського впливу на керований об'єкт і, в першу чергу, через співробітників.

Традиційно більшість авторів методи управлінського впливу в цілому ділять на наукові і ненаукові, демократичні і диктаторські, державні і суспільні, адміністративні і економічні, прямої і побічної дії.

У результаті того, що одні методи впливу носять загальний характер, притаманний всім видам державної і бізнесової діяльності, всім організаціям, а інші – лише деяким із них, засоби управлінського впливу розділяються науковцями на загальні і спеціальні.

Такі універсальні засоби впливу, як спонукання і примус, досліджувались різними вченими [8-11, 14, 18, 20]. Вчені згодні з тим, що вони взаємозалежні, мають об'єктивний характер, між ними існує діалектична єдність, ступінь їхнього застосування визначається рівнем розвитку суспільних відносин.

З нашої точки зору, наразі ще недостатньо опрацьовані підходи до використання методів управлінського впливу в кризових умовах

функціонування підприємств і соціально-психологічні методи управління зокрема.

Аналіз досліджень форм управлінського впливу на розвиток підприємств показує, що домінуючі з них суттєво різняться і обумовлені управлінським рівнем досліджуваних систем [10]. Навіть класифікація та сама ієрархія управлінських рівнів, їх назви є дискусійними [20, с.46].

Метою статті є визначення шляхів підвищення дієвості чинників управлінського впливу на об'єкт управління (на окремі особистості, групи осіб, різні організації, що є провідною підсистемою в будь-якій системі управління підприємствами).

Виклад основного матеріалу.

Розглянемо еволюцію впровадження методів управлінського впливу в організаціях і підприємствах.

За визначенням Н.О. Алошина, управлінський вплив – це дії окремої особи, які змінюють поведінку, відчуття, стосунки іншої особи чи трудового колективу і мають цільову установку, як імпульс до узгодженості трудової активності і спільної роботи людей [1, с.1 4].

Структура управлінського впливу включає такі компоненти:

- суб'єкт (окремі особистості, група осіб, різні організації, що є провідною підсистемою в будь-якій системі управління);

- об'єкт (різноманітні соціально-психологічні явища та феномени – особистість, спільноти, їхній спосіб життя та діяльність із метою якісного та повного рішення завдань організації);

- способи впливу (традиційно виділяють чотири основних – проникнення, зараження, наслідування та переконання).

Г. Гантт, виходячи із принципів наукового управління, розроблених Ф. Тейлором, у своїй книзі «Організація праці» (1919) підкреслював роль людського фактору у виробництві будувачи плани майбутньої «демократії у виробництві» і мріяв про гуманізацію науки управління, виражав переконання, що робітникам повинна бути надана можливість знайти у своїй праці не тільки засоби існування, але і стан задоволеності. Г. Гантт висунув ідею про соціальну відповідальність бізнесу і висловив переконання, що менеджменту слід зосередити увагу на своїх «широких зобов'язаннях» перед суспільством [6, с.71].

Г. Гантт у зв'язку з цим писав: «Все, що ми здійснюємо, повинно знаходитися у згоді з людською природою, ми не можемо понукати людьми, ми зобов'язані спрямувати їх розвиток». Саме Гантту належить фраза: «Із усіх проблем менеджменту найбільш важливою є проблема людського фактору» [6, с. 73].

Отже, школа наукового управління (Ф. Тейлор, Френк і Ліліан Гілберт, Г. Гантт, Г. Емерсон) обґрунтувала необхідність управління праці з метою підвищення її продуктивності, сформулювала принципи та методи наукової організації праці та поставила задачу ефективної мотивації, визнавши її найбільш важливою з усіх задач управління.

Другою, за хронологією, школою є класична або адміністративна школа в управлінні (А. Файоль), головний вклад якої в теорію менеджменту полягає в

тому, що вона сформулювала чіткі принципи управління і показала, що таке вкрай негативне явище як свавілля в управлінні, можна усунути формальними процедурами.

Формальна бюрократична модель управління М. Вебера [4], хоча сама по собі і є ефективною та доцільною, виявилася відірваною від реальних проблем керівництва, пов'язаних перш за все, з проблемою людського фактору. Основним недоліком адміністративного підходу є те, що статус робітника та його винагорода залежать не від результатів праці, а від місця, яке він займає в шкалі посад організації. Була відсутня будь-яка зацікавленість у високопродуктивній праці і, як наслідок, неможливість керувати поведінкою працівників. Останні продовжували вчиняти все також нераціонально, «спокійно» суперечити своєю поведінкою всім класичним принципам та бюрократичній моделі управління.

Проблеми підходів класичної школи стали чітко проявлятися на рубежі 20-30 рр. ХХ ст., коли Сполучені Штати Америки почали переходити до більш інтенсивних методів господарювання. Назріла необхідність пошуку нових ефективних форм управління, і пошук цей набув чітко виражений соціально-психологічний нахил. Маятник розвитку теорії управління хитнувся в інший бік [13, с.34].

Школа людських відносин (Е. Мейо та М. Фоллетт), що виникла як реакція на недоліки класичного підходу, інколи називається неокласичною. Ця школа акцентувала основну увагу на складності проблеми людського фактору, вирішення якої є головною задачею управління, однак рішення даної проблеми школа так і не дала.

Почався розвиток школи поведінкових наук, що ставила за свою мету на практиці збільшити ефективність діяльності організації за рахунок підвищення ефективності її людських ресурсів. Головний постулат цієї школи складався з того, що вірне застосування науки про поведінку, при безпосередньому керівництві людьми, завжди буде сприяти підвищенню ефективності як окремого працівника так і організації в цілому.

Обидві школи також показали, що заробітна плата не є для робітника єдиним стимулом до високопродуктивної праці.

Основною заслугою зазначених шкіл є спроба проаналізувати проблему взаємовідносин на виробництві, та усунути конфлікт між найманою працею та капіталом, створивши передумови для кооперації і співробітництва між ними. Нажаль, спроба не була успішною.

Із 1950р. по теперішній час отримав розвиток кількісний підхід науки управління (Д. Марч, Г. Саймон, Р. Акофф, Д. Вудворд, Д. Томпсон, Н. Лоуренс), що спирається на економіко-математичні методи. З метою підвищення ефективності діяльності організації економіко-математичні методи покликані сприяти управлінню організацією шляхом оптимізації виробничого процесу з урахуванням усіх зовнішніх факторів, що впливають на цей процес.

Вплив науки управління або економіко-математичних методів був значно меншим ніж вплив поведінкової школи, оскільки практично всі керівники

щоденно зіштовхувалися з проблемами людських відносин і людської поведінки частіше, ніж з проблемами, які є предметом вивчення школи кількісного підходу (економічна (кількісна), наукова організація праці Генрі Форда). Дійсно, несподіваність поведінки людей, що призводить до відсутності визначеності в управлінні організацією в цілому завжди буде слугувати причиною виникнення значного відхилення навіть самих точних математичних розрахунків, метою яких є оптимізація виробничих процесів [7, с.23].

Отримавши на початку сторіччя найбільш чітке вираження в концепціях «наукового управління» Ф.Тейлора, «Ідеальній бюрократії» М.Вебера, «Науки адміністрування» А.Файоля, ця область знань пішла шляхом раціоналізму в управлінні. Але, народжені нею технократичні ілюзії в управлінні почали розвиватися ще у тридцять роки ХХ ст.

Раціоналізм у менеджменті, враховуючи всі його переваги, як виявилось, далеко не єдиний шлях підвищення ефективності роботи реальних підприємств та організацій. В якості реакції на обмеженість управлінського раціоналізму в системі управлінських знань чітко затвердився інший напрямок-біжевюрстичний, що ґрунтується на досягненнях психології, соціології, культурної антропології для поглиблення розуміння реальної сутності управління в організаціях. На цій основі здійснювалася розробка рекомендацій по удосконаленню «людських відносин», мобілізація «людського фактору», розвиток участі працівників в управлінні, підвищення ефективності лідерства.

Ці два напрямки розвивалися паралельно, часто конфліктуючи між собою.

В післявоєнні роки розвиток теорії систем, кібернетики, економіко-математичних методів для аналізу та обґрунтування управлінських рішень, комп'ютеризація управління, сприяли активному використанню в управлінні системного підходу. Поглиблювалося вивчення організацій як соціальних систем.

На рубежі 70-х рр. ХХ ст. великого розповсюдження набули ідеї «ситуаційного підходу», в межах якого доводилася правомірність різних типів систем управління – суворо регламентованих та заснованих на внутрішній свободі – в залежності від конкретних характеристик «організаційного контексту». Це, в певній мірі, примирило і тих, хто вважав головним джерелом ефективності мобілізацію потенціалу, що закладений в людях [16, с.325].

Ситуаційний підхід базується на необхідності широкої палітри різних методів і інструментів управління, які вибираються під конкретну ситуацію.

Найбільшим теоретичним внеском і розробкою загальних принципів управління опікувалися практично всі науки напрямки менеджменту. Проте, найбільш широке поширення одержали розробки принципів управління адміністративної (класичної) школи.

На початку 80-х рр. ХХ ст. була усвідомлена важливість «організаційної культури», як характеристики, що інтегрує, концентрує, подібно

фокусу, всі особливості підприємства - і системні, і поведінкові [8, с.67].

Відстеживши еволюцію управлінської думки можна визначити, що на всіх етапах розвитку менеджменту основною проблемою, яку необхідно вирішити з метою удосконалення управління організацією, є людський фактор.

Як відомо, методи управління – це способи впливу керуючих систем на керовані об'єкти з метою реалізації завдань управлінської діяльності. Вони визначають (з урахуванням змін в розвитку систем) конкретні способи досягнення мети управління і визначають вибір способів управлінської діяльності.

Методи управління є способом здійснення функцій управлінської діяльності. Загальні функції управління виконуються будь-яким суб'єктом незалежно від особливостей завдань, які вирішуються даною організацією, від її рівня та напряму діяльності.

Отже, система методів управління - це система способів здійснення управлінських впливів на персонал для досягнення цілей менеджменту підприємства.

Для вивчення місця методу у системі і процесі управління розглянемо взаємозв'язок методів управління в системі категорій теорії управління [11,с.38].

Усі методи менеджменту діалектично пов'язані з функціями менеджменту, оскільки основним завданням функцій менеджменту як видів управлінської діяльності є формування методів менеджменту. При цьому процес формування здійснюється через конкретні функції, які реалізуються з допомогою загальних.

Методи застосування чинників управління можна класифікувати за джерелами впливу. Практика свідчить, що кожний рівень системи управління має свої особливості організаційного впливу [10, с.602].

Формування цілеспрямованого впливу на трудові колективи, та їх окремих членів безпосередньо пов'язане з мотивацією, тобто використанням факторів, які визначають поведінку людини в колективі у процесі виробництва. Звідси витікає досить важлива вимога до методів управління: методи управління повинні мати свою мотиваційну характеристику, що визначає напрям їх дій. Ця характеристика показує мотиви, які визначають поведінку людей і на які орієнтована відповідна група методів [9, с.62].

Відповідно до мотиваційної характеристики у складі методів управління виділяють три групи: економічні, організаційно-розпорядчі, соціально-психологічні [12,с.137].

Економічні методи управління об'єднують усі методи, за допомогою яких здійснюється вплив на економічні інтереси колективів і окремих їхніх членів. Цей вплив здійснюється матеріальним стимулюванням окремих працівників і колективів у цілому.

Адміністративні (організаційно-розпорядчі) методи спрямовані на використання таких мотивів трудової діяльності, як почуття обов'язку, відповідальності, у тому числі адміністративної. Вони є способом здійснення управлінських впливів на персонал, що базується на владі, дисципліні та стягненнях. Вони використовують усвідомлену необхідність дисципліни роботи, почуття обов'язку, прагнення людини

працювати у певній організації, культуру трудової діяльності й інші мотиви Ці методи відрізняються прямим характером впливу: будь-який регламентуючий чи адміністративний акт підлягає обов'язковому виконанню.

Соціально-психологічні методи ґрунтуються на використанні соціального механізму і психологічних чинників, що діють у конкретному колективі (неформальні групи, роль і статус особистості, система взаємовідносин у колективі, соціальні потреби тощо) [14, с.12]. Ці методи використовують неформальні фактори, інтереси особистості чи групи людей.

Одним із важливих резервів підвищення ефективності управлінської праці являється визначення такого поєднання методів управління, за допомогою яких можливо досягти найбільш високих фінансових результатів діяльності підприємства. Вибір методів і найбільш доцільного їх поєднання важливі і складне питання в діяльності керівників підприємства.

Правильний вибір і ефективне застосування тих чи інших методів залежить від знання цих методів і механізму їхнього впливу на об'єкти управління, конкретної господарської ситуації, рівня спеціальної підготовки і практичного досвіду керівників. Вибираючи методи управління, необхідно чітко уявляти ціль, яку необхідно досягнути в результаті вирішення конкретної задачі, а також передбачувати ті чи інші методи [15, с.153].

В умовах розвитку ринкових відносин в Україні, економічні методи управління набувають особливого значення, яке полягає в тому, щоб забезпечити високу ефективність діяльності трудових колективів, їх чітку, рівномірну роботу, всебічну зацікавленість кожного працівника у досягненні найвищих результатів діяльності. Проте, їх значення в розвинутих країнах наразі знижується.

Реалізація економічних методів управління здійснюється в рамках системи виробничих відносин між людьми, що входять до складу трудового колективу.

Розглянемо напрямки вдосконалення методів економічного впливу на результативність праці персоналу. Ці методи в основному націлені на розробку адекватної систем і заробітної плати і мотивування працівників.

Персонал можна визначити як сукупність усіх співробітників підприємства, включаючи генерального директора, якщо він наймана особа. Однією з характеристик персоналу є його бажання працювати. Не буває поганих робітників. Якщо людина працює погано, виходить, або вона не підходить роботі, або робота не підходить їй, або їй необхідно створити умови.

Мотивування персоналу можна визначити як процес створення таких умов, що регулюють виробничі взаємовідносини, у рамках яких у робітника з'являється потреба якісно працювати.

Для посилення ефекту мотивації і цілеспрямованості дій працівників на досягнення максимального результату від виробничої діяльності, а також контролю за виконанням основних виробничих функцій переглядаються, з метою їх удосконалення, існуючі посадові інструкції. При цьому, при всій різноманітності показників оцінки їх можна умовно розділити на кілька

груп: результативності праці; професійної поведінки; особистих якостей.

В оцінці результативності праці слід розрізняти так звані «жорсткі» і «м'які» показники.

«Жорсткі» показники досить легко вимірювані і охоплюються, як правило, інформаційною системою організації. Найбільш відповідають таким показникам виробнича система організації, а також підрозділи системи управління, яка має яскраво виражені взаємозв'язки з зовнішнім колом.

«М'які» показники визначаються залежністю від суб'єктивної думки стосовно масштабу організаційних змін [18, с.27].

Показники професійної поведінки умовно розподіляються на фактори досягнення результатів праці і фактори безпосередньої професійної поведінки.

Одним з важливіших питань при проведенні ділової оцінки персоналу є добір способів, за допомогою яких оцінюються ті чи інші показники. В будь-якому випадку засіб чи метод оцінки повинен забезпечити якомога більшу об'єктивність виміру конкретних значень показників.

Найбільш традиційні форми заробітної плати – погодинна і відрядна. При першій робітник одержує гроші за виконання своїх обов'язків протягом визначеного часу і розмір оплати росте прямо пропорційно цьому часу. При відрядній же оплаті праці робітник одержує визначену суму грошей за кожне виконане ним завдання. Чим більше він зробив – тим вище сума, яка виплачується. Наразі все більше застосовуються нові методи обчислення розмірів оплати праці. Більша частина заробітку залежить від особистого внеску робітника в ефективність роботи всього колективу (оціненого начальниками), та від успіхів і прибутків фірми в цілому. Така форма оплати праці обумовлена намаганням керівників якнайсильніше зацікавити робітника в успіху підприємства в цілому, а не тільки в особистих результатах праці.

Принцип індивідуалізації заробітної плати здійснюється на основі професійної кваліфікації, у відповідності з якістю праці, кількістю поданих раціоналізаторських пропозицій, рівнем мобільності працівника, його лояльністю тощо.

Індивідуалізація заробітної плати проходить успішно тільки при чіткому описі робочих місць і тарифної сітки і взаємної довіри між працівниками і керівництвом [12, с.136].

На розмір розрахованої на підприємстві мінімальної заробітної плати впливає рівень економічного розвитку, інфляційні процеси, мінімальний споживчий бюджет, продуктивність праці і середня заробітна плата, яка склалася у галузі.

До додаткової заробітної плати повинні бути віднесені передбачені законодавством України доплати.

Залежність розрахункової суми премії від обсягу товарообігу (обсягу реалізації послуг) можна визнати недостатньо ефективним чинником економічного стимулювання.

Кількісна оцінка якості праці важливий показник у системі якісної праці. Кількісним показником є коефіцієнт якості праці (Кяп). Він дозволяє кількісно виразити ступінь якості праці як окремого працівника,

так і всього колективу, підрозділу і підприємства. Найвище значення дорівнює одиниці. Всі недоліки і упущення в роботі окремих працівників оцінюються величинами, нижчими за одиницю так, щоб їх сума не перевищувала її. Кількісні величини зниження якості праці, які можна назвати суб-коефіцієнтами, встановлюються диференційовано для кожної категорії працівників: управлінського персоналу, торговельно-оперативного та допоміжного персоналу.

Нижче наведені суб-коефіцієнти, які можуть бути встановлені для працівників (зниження коефіцієнту якості праці за кожний випадок порушення в долях одиниці). Система суб-коефіцієнтів відзначається відповідною гнучкістю. В міру її удосконалення кількісні значення суб-коефіцієнтів можуть уточнюватись, а їх кількість в міру необхідності знижуватися або збільшуватися.

Виведений коефіцієнт якості праці визначається за формулою:

$$K_{п} = 1 + \sum_{j=1}^n K_{пj} - \sum_{i=1}^m K_{сі}; \quad (1)$$

де:

$K_{пj}$ – коефіцієнт підвищення якості праці за j -й випадок підвищення;

$K_{сі}$ – коефіцієнт зниження якості праці за j -й випадок порушення;

n, m – кількість випадків передбачених переліком [14, с. 12].

Практика засвідчує, що комплексний підхід до оцінки якості праці сприятливо відзначається на всіх показниках торговельно-фінансової діяльності.

Крім традиційних систем, все частіше застосовуються такі системи, як участь у прибутках, система бонусів, участь в акціонерному капіталі, оплата транспортних витрат тощо.

Пільги і компенсації, формально не пов'язані з результатом праці: премії за перехід на службу з інших компаній, витрати пов'язані з переїздом, премії та інші виплати, які пов'язані з уходом на пенсію чи звільненням. Вони призначені для вищих керівників [14, с. 13].

Для виконання будь-яких робіт виробничого характеру кожен працівник має свої обов'язки, права, відповідальність. Реалізація організаційних відносин у системі відбувається застосуванням організаційно-розпорядчих методів управління.

Організаційно-розпорядчі методи щільно пов'язані з економічними методами управління, оскільки вони спрямовані на вирішення єдиних завдань з досягнення цілей господарської діяльності. Застосування організаційно-розпорядчих методів управління передусь економічним методам, оскільки для того щоб використати останні, потрібно організаційно сформулювати об'єкт управління та структуру управління. В процесі функціонування господарської системи економічні методи управління реалізуються у формі організаційно-розпорядчого впливу суб'єкта управління на об'єкт. Організаційний вплив передбачає організаційне регламентування і організаційно-методичне інструктування. Організаційне регламентування полягає в встановленні основних

правил, що регламентують створення і діяльність підприємств, підрозділів і посадових осіб. Організаційне нормування на державному рівні виражається через норми оподаткування діяльності підприємств, мінімальний розмір заробітної плати, норми амортизації, строки подання статистичної звітності. Підприємство самостійно може встановлювати норми чисельності, обслуговування, керованості, виплати дивідендів. Інструктування – найбільш м'який спосіб організаційного впливу і полягає в ознайомленні з умовами роботи чи обставинами дорученої справи, з'ясуванні питань. Інструктування завжди має форму методичної та інформаційної допомоги, спрямованої на успішне виконання роботи.

Звідси стає очевидним необхідність застосування організаційно-розпорядчих методів управління за будь-якої системи господарювання, та їх ґрунтовне значення для застосування економічних методів.

Для вдосконалення застосування організаційно-розпорядчих методів управлінського впливу необхідна їх оптимізація для впливу на персонал підприємства.

Тенденції розвитку управління свідчать, що пріоритетність передачі великого обсягу функцій з управління людьми безпосередньо керівникам має негативну сторону – керівник не отримує необхідної консультативної, методичної допомоги і часто виконує функції, до виконання яких професійно не готовий. Це в свою чергу веде до переважання автократичних (авторитарних) підходів до формування методів і стиля керівництва.

Щодо перспективних напрямків розвитку управління чинниками, які сприяють ефективній роботі кожного члену колективу, то виникає необхідність розробки комплексу адміністративних методів, який передбачає:

– розширення «горизонтального» набору трудових операцій, а саме внесення більшої різноманітності до роботи персоналу;

– розширення «вертикального» набору трудових операцій, а саме забезпечення більшої автономії і відповідальності працівника при виконанні дорученої роботи, включення до кола його обов'язків функцій планування і контролю за якістю власної праці;

– виробничу ротацию персоналу, а саме зміна професій з метою зниження монотонності праці;

– оптимізацію організації бригад і робочих груп, які призначені вирішити конкретну виробничу задачу, з делегуванням такої групі визначеного кола прав по розподіленню обов'язків у бригаді, контролю за якістю обслуговування покупців і визначеною сумою грошової винагороди;

– створення і функціонування так званих «рад по якості», які націлені стимулювати роботу персоналу в вирішенні різноманітних виробничих і технологічних завдань;

– використання мобільних графіків робочого часу при яких тривалість робочого дня може варіювати при незмінній тривалості робочого тижня [9, с. 63].

В останній час значення адміністративних і економічних методів впливу в світовому бізнесі зменшується. Проте збільшується роль соціально-психологічних методів впливу. Визначимо їхнє місце в

діяльності керівників та напрямки підвищення їх дієвості.

Соціально-психологічні методи управлінського впливу носять побічний характер. Соціально-психологічні методи управління ґрунтуються на використанні соціального механізму (система взаємовідносин в колективі, соціальні потреби та інше).

В останній час набули вагомого значення такі соціально-психологічні аспекти:

- основним важелем в роботі виступає стабільність і перспективність службового положення;
- звільнення з ініціативи адміністрації відбувається досить рідко;
- виховання у працівників прихильності (лояльності) до своєї фірми [1, с.15].

Нематеріальні винагороди на підприємстві в останній час стають дедалі актуальнішими і, без сумніву, їх значення буде зростати. Особливо важливі при розв'язанні творчих завдань позитивні фізичні і психічні відчуття виконавця при доброякісному виконанні завдання. Їх вплив на мотивацію багатократно зростає, коли визнання відбувається від колективу, керівництва, зовнішнього оточення.

В цьому плані є важливим здійснення наступних заходів:

- підбиття підсумків роботи підрозділів за короткі проміжки часу і організація обміну досвідом;
- систематичне відстеження відповідності кар'єрного зростання кожного працівника досягнутим результатам;
- залучення самих досвідчених і найбільш активних до праці в межах внутрішньої фірмової освіти і удосконалення підготовки персоналу [14, с.41].

Одним із найбільш діючих мотивів творчої праці працівників є просування по службі. Під службово-професійним просуванням розуміється послідовність різних ланок (посад, робочих місць, становищ в колективі), що пропонується організацією працівникові. Професійна кар'єра характеризується тим, що конкретний працівник в процесі своєї професійної діяльності проходить різні стадії розвитку: навчання, вступ на роботу, професійне зростання, підтримка індивідуальних професійних здібностей, пенсія.

Головне завдання планування і сприяння реалізації кар'єрного росту працівників на підприємстві повинно включати перелік наступних під-завдань:

- досягнення взаємозв'язку цілеспрямованості організації і кожного окремого працівника;
- забезпечення спрямованості планування кар'єри на конкретного працівника з метою урахування його специфічних особливостей, потреб і ситуацій;
- забезпечення відкритості процесу управління кар'єрою;
- усунення кар'єрних тупиків, в яких практично не виявляється можливостей для розвитку співробітника;
- підвищення якості процесу планування кар'єри;
- формування наглядних конкретних і зрозумілих прикладів службового зростання, які використовуються в конкретних кар'єрних рішеннях;
- вивчення кар'єрного потенціалу працівника з метою скорочення нереалістичних сподівань;
- визначення шляхів службового зростання, використання яких могло б задовольнити кількісну і

якісну потребу в кадрах в потрібний час і в потрібному місці [1,с.32].

Планування і контроль ділової кар'єри має полягати в тому, що, починаючи з моменту прийому працівника в організацію і закінчуючи передбачуваним звільненням з роботи, необхідно організувати планомірне горизонтальне і вертикальне його просування по службовій системі посад і робочих місць. Працівник повинен знати не лише свої перспективи на короткостроковий і довгостроковий період, але й те, яких показників він повинен досягти, щоб розраховувати на просування по службі.

Отримати високі результати в управлінні підприємством можливо в тому випадку, якщо люди, які працюють на організацію, володіють знанням, вмінням і відповідним настроєм, щоб їх зусилля були ефективними і результативними. Коли відповідні люди прийняті на роботу, навчання повинно стати основним фактором, який забезпечує розвиток їхніх вмінь, навичок і установок, які необхідні для гарного виконання роботи.

Обов'язковим об'єктом управління в організації є розвиток соціального середовища підприємства. Це середовище створюють персонал з його неоднаковістю за демографічними і професійно-кваліфікаційними ознаками, соціальна інфраструктура організації і все те, що так чи інакше визначає якість трудового життя працівника, а саме ступінь задоволення їх особистих потреб через працю в даній організації. Соціальне середовище органічно пов'язане з технічною і економічною сторонами функціонування організації, складає з ними одне ціле. Успішна діяльність організації залежить від високої результативності праці зайнятих в ній працівників, від їх кваліфікації, професійної підготовки та рівня освіти, від того, наскільки умови праці і побуту відповідають задоволенню матеріальних і духовних потреб людей.

Соціальний розвиток організації означає зміни до кращого в її соціальному середовищі – в тих матеріальних, суспільних і духовних умовах, в яких співробітники організації працюють, живуть і в яких відбувається розподіл і споживання, складаються об'єктивні умови між особистостями, знаходять відображення їх морально-етичні цінності [19,с.32].

Управління соціальним розвитком – це сукупність засобів, прийомів, процедур, які дозволяють вирішувати соціальні проблеми на основі наукового підходу, знання закономірностей протікання соціальних процесів, точного аналітичного розрахунку і вивірених соціальних нормативів. Воно є організаційним механізмом задалегідь продуманого, прогнозованого і багатогранного, а саме планомірного і комплексного впливу на соціальне середовище, використання різноманітних факторів, які впливають на це середовище. До наявних основних факторів безпосередньої соціальної організації, які можуть бути використані на підприємстві, може бути додано:

- потенціал організації і її соціальна інфраструктура;
- умови праці та її охорона;
- соціальна захищеність працівників;
- соціально-психологічний клімат колективу;
- матеріальна винагорода праці і її родинні бюджети;

– неробочий час і використання дозвілля [18, с.27].

Відповідно до цього соціальний розвиток повинен спрямовуватись на:

– удосконалення соціальної структури персоналу, його демографічного і професійно-кваліфікаційного складу, в тому числі регулювання чисельності працівників, підвищення їх освітнього і соціально-культурного рівня;

– покращення ергономічних, санітарно-технічних та інших умов роботи, охорони праці та забезпечення безпеки праці співробітників;

– стимулювання засобами матеріальної винагороди і морального заохочення ефективної праці, ініціативності та творчого відношення до справи, групової та індивідуальної відповідальності за результати спільної діяльності;

– створення і підтримку в колективі здорової соціально-психологічної атмосфери, оптимальних міжособистісних і між-групових зв'язків, які сприяють злагодженій роботі, розкриттю інтелектуального і морального потенціалу кожної особи, задоволення спільною працею;

– забезпечення соціального страхування працівників, дотримання їх соціальних гарантій і соціальних прав;

– зростання життєвого рівня працівників і членів їх родин, задоволення потреб у житлі і побутовому устрої, продуктах харчування, промислових товарах і різноманітних послугах, повноцінне використання дозвілля [13, с. 164].

Управління соціальним розвитком у підприємстві повинно бути підпорядковано нормальному функціонуванню і раціональному використанню потенційних можливостей організації, досягненню її головної мети. Соціальне управління за своїм призначенням орієнтується виключно на людей. Його основна мета полягає в створенні для працівників організації належних умов праці і домагатися їх постійного покращення.

Соціальна інфраструктура – це перелік об'єктів, які призначені для життєзабезпечення працівників організації і членів їх сімей, задоволення соціально-побутових, культурних і інтелектуальних потреб. Перелік таких об'єктів містить:

– суспільний житловий фонд (будинки, гуртожитки) і об'єкти комунального господарства (в т.ч. власні готелі) з мережами енерго-, газо-, теплопостачання, каналізації, водопроводу, телефонізації;

– медичні і лікувально-профілактичні об'єкти;

– об'єкти освіти і культури;

– об'єкти харчування, побутового обслуговування;

– спортивне обладнання і снаряди, колективні дачні господарства і садово-огородні кооперативи.

Умови роботи і охорона праці включає фактори, які пов'язані зі змістом спільної праці, технічним рівнем виробництва, організаційними формами трудового процесу і якістю робочої сили, а також фактори, що так чи інакше впливають на психофізичне самопочуття працівників, на забезпечення безпечного ведення робіт, запобігання виробничого травматизму і професійних захворювань, а саме:

– організація праці із застосуванням досягнень НТП і науки менеджменту, підтримку автономності трудових

колективів, зміцнення трудової і виробничої дисципліни, зростання самостійності, особистої і групової відповідальності працівників;

– зменшення шкідливих і тяжких умов праці, забезпечення спеціальним одягом та іншими засобами індивідуального захисту;

– забезпечення санітарно-гігієнічних норм, в тому числі щодо стану приміщень і обладнання, чистоти повітря, освітленості, рівню шуму і вібрації; наявність приміщень для організації побуту, медпункту, буфету, туалетів.

Соціальний захист працівників організації передбачає застосування заходів із соціального страхування і надання інших соціальних гарантій, які встановлені діючими законами, колективним договором, трудовою угодою та іншими нормативними актами.

Соціально-психологічний клімат це ефект синергічної дії факторів, які впливають на персонал організації. Він проявляється в трудовій мотивації, спілкуванні працівників, їх міжособистісних, формальних і неформальних зв'язках [17, с.247]. Нормальна атмосфера трудових відносин дає можливість кожному працівнику відчувати себе приналежним до колективу, забезпечує зацікавленість в роботі і необхідний психологічний настрій.

Висновки. Управління підприємством передбачає реалізацію функцій для досягнення його місії. Методи управління є способом здійснення функцій управлінської діяльності. Керівники створюють умови для продуктивної і ефективної праці співробітників організації працівників і забезпечення ефективних результатів. Таким чином управлінська діяльність керівника – це активний вплив на діяльність кожного працівника, кожного підрозділу і організації в цілому з метою отримання максимального прибутку, вирішення соціальних проблем працівників підприємства і суспільства. Вміння визначати і реалізовувати цілі за пріоритетами – це мистецтво застосування методів, правил, чинників управлінського впливу на розвиток і функціонування організації.

Незважаючи на зростання ролі техніки, технології у підвищенні ефективності діяльності, основним фактором є люди. Вплив на людей здійснюється за допомогою управлінських методів.

В умовах розвитку ринкових відносин в Україні, економічні методи управління набувають особливого значення, хоча в останній час значення адміністративних і економічних методів впливу в бізнесі розвинутих країнах наразі зменшується, проте збільшується роль соціально-психологічних методів впливу.

Управлінський вплив на розвиток підприємства, який часто є регулятивним, має стати координаційним у перспективі.

Застосовуючи основні наукові дослідження, та досвід роботи підприємств пропонується збільшити увагу до соціально-психологічних методів менеджменту, до використання мотиваційних чинників управління, а саме:

– індивідуалізувати підхід до визначення основної заробітної плати. Втілити систему атестаційної оцінки персоналу на основі якої варіювати величину тарифної ставки;

– ввести систему показників, які визначають якість праці кожного співробітника. На основі такого коефіцієнту якості праці змінити існуючу систему преміювання за трудовими результатами;

– впровадити систему заохочення за раціональні пропозиції, інновації, інноваційні рішення;

– запровадити заходи забезпечення кар'єрного росту, професійного вдосконалення, оволодіння суміжними навичками і спеціальностями;

– приділити більше уваги, набуттю освіти персоналом, професійному навчанню, передачі досвіду;

– включати до організаційної структури управління службу персоналу;

– удосконалювати посадові інструкції з метою конкретизації обов'язків, і впровадження персонального підходу до кожного працівника.

Запропоновані заходи створюють можливість бути впровадженими на підприємствах різних сфер і різних організаційно-правових форм, не вимагають особливих витрат і ставлять за мету підвищити ефективність праці кожного співробітника, всього трудового колективу і підприємства в цілому.

Перспективи і напрямки подальших досліджень проблеми. Потенціал, закладений в теорії наукового управління, не може бути реалізований на практиці в повній мірі, доки не вирішена проблема людського фактору, тобто доки поведінка робітника не стане в повній мірі керованою. Робітник повинен бути зацікавлений у застосуванні методів наукової організації праці і управління, інакше робітник не зможе самовіддано працювати на організацію. Якщо раніше, в умовах адміністративно-командної системи ці завдання питання розглядалися як вторинні, то при переході до ринку вони постали на перший план, а в їх вирішенні зацікавлена кожна організація. Шлях до практичної реалізації їхньої теорії лежить тільки через зацікавленість працівників. Це передбачає подальші дослідження в частині розвитку соціально-психологічних методів управління.

Література

1. Алюшина Н. О. Психологічні механізми ефективного управлінського впливу / Н. О. Алюшина, П. В. Новаченко. – К.: НАДУ, 2013. – 48 с.
2. Блейк Р. Ф. Наукові методи управління / Р. Ф. Блейк, Д. С. Муттон. – К.: Знання, 1990. – 562 с.
3. Бренінг Н. С. Організаційна поведінка / Н. С. Бренінг, Р. В. Вудмен, Д. В. Слокум, Д. Гелрігел. – К.: Основи, 2010. – 726 с.
4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. / М. Вебер – К.: Основи, 1991. – 316 с.
5. Вейл П. Искусство менеджмента / П. Вейл – М.: ЮНУПМ, 1993. – 486 с.
6. Гантт Г. Л. Организация труда. Размышления американского инженера об экономических последствиях мировой войны / Г. Л. Гантт – М.: Соцэкиз, 1923. – 242 с.
7. Джонсон Р., Каст Ф., Розенцвейг Д. Системы и руководство / Р. Джонсон, Ф. Каст, Д. Розенцвейг. – М.: Советское радио, 1971. – 647 с.
8. Друкер П. Эффективное управление / П. Друкер – М.: Фаир-пресс, 2010. – 456 с.

9. Жариқов Е. С. Психология управления. Книга для руководителя и менеджера по персоналу / 2-е изд., испр. и доп. / Е. С. Жариқов – М.: МЦФЭФ, 2012. – 512 с.

10. Завалкевич А. Косиқ В. О методах управленческого влияния // А. Завалкевич, В. О Косиқ Персонал. – 2009. – №2. – С. 60-64.

11. Законнова Я. Системний зв'язок функцій і методів управління підприємством // Студентський науковий вісник «Керівник ІНФО». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kerivnyk.info/2014/01/zakonnova.html>

12. Кузнецова Н. Б. Оценка трудового вклада и эффективности труда работников / Н. Б. Кузнецова, А. Ш. Галимова // Молодой ученый. – 2013. – №1. – С. 136-138.

13. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации / Лафта Дж. К. – М.: Русская Деловая Литература, 2009. – 320 с.

14. Лутай Л. А. Диагностика stanu системи соціально орієнтованого управління підприємством / Л. А. Лутай, О. О. Савельєва // Економіка розвитку. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2012. – Вип. № 4(64). – 118 с. – С. 5-17.

15. Нілі Е. Призма ефективності. Карта збалансованих показників для виміру успіху в бізнесі та управління ними / Е. Нілі, К. Адамс, М. Кенерлі. – Дніпропетровськ, 2003. – 203 с.

16. Нортон Д., Каплан Р. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию (пер с англ.) / Дейвид Нортон, Роберт Каплан. – М.: Издательство: Олимп-Бизнес, 2013. – 304 с.

17. Ньюстром Дж. В. Организационное поведение / Дж. В. Ньюстром, К. Дэвис. – СПб.: Питер, 2010. – 448 с.

18. Подобный Д. «Умеренно мягкое» организационное изменение / Д. Подобный // Менеджмент и менеджер. – 2010. – № 9-10. – С. 26-28.

19. Шатенко О. В. Психология впливу: суб'єктна парадигма / О. В. Шатенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politikon.iatp.org.ua/tm/tatenkovprlvv.htm>

20. Уиддет С. Руководство по компетенциям [Текст] : пер. с англ. / Стив Уиддет и Сара Холлифорд. – М.: Изд-во ГИППО, 2008. – 228 с.

References

1. Alyushina N. O. Psihologichni mekhanizmi efektyvnogo upravlin's'kogo vplivu / N. O. Alyushina, T. V. Novachenko. – K.: NADU, 2013. – 48 s.
2. Blejk R. R. Naukovi metodi upravlinnya / R. R. Blejk, D. S. Mouton. – K.: Znannya, 1990. – 562 s.
3. Brening N. S. Organizacijna povedinka / N. S. Brening, R. V. Vudmen, D. V. Slokum, D. Gelrigel. – K.: Osnovi, 2010. – 726 s.
4. Veber M. Protestants'ka etika i duh kapitalizmu. / M. Veber K.: Osnovi, 1991. – 316 s.
5. Vejł P. Iskustvo menedzhmenta / P. Vejł – M.: YUNITI, 1993. – 486 s.
6. Gantt G. L. Organizacija truda. Razmysleniya amerikanskogo inzhenera ob ehkonomiecheskijh posledstvijah mirovoj vojny / G. L. Gantt – M.: Socekiz, 1923. – 242 s.
7. Dzhonson R., Kast F., Rozencvejg D. Sistemy i rukovodstvo / R. Dzhonson, F. Kast, D. Rozencvejg. – M.: Sovetskoe radio, 1971. – 647 s.
8. Druker P. Effektivnoe upravlenie / P. Druker – M.: Fairpress, 2010. – 456 s.
9. ZHariqov E. S. Psihologiya upravleniya. Kniga dlya rukovoditelya i menedzhera po personalu / 2-е изд., испр. и доп. / E. S. ZHariqov – M.: MCFEHR, 2012. – 512 s.

10. Zavalkevich L. Kosik V.O metodah upravlencheskogo vliyaniya // L. Zavalkevich, V.O Kosik *Personal*. – 2009. – №2. – S. 60-64.

11. Zakonnova A. Sistemnij sv'yazok funkcij i metodiv upravlinnya pidpriemstvom // *Studentskij naukovij visnik «Kerivnik.INFO»*. [Elektronnij resurs] Rezhim dostupu: <http://kerivnyk.info/2014/01/zakonnova.html>

12. Kuznecova N. B. Ocenka trudovogo vkladu i ehffektivnosti truda robotnikov / N.B. Kuznecova, A.S.H. Galimova // *Molodoj uchenyj*. – 2013. – №1. – S. 136-138.

13. Lafta Dzh. K. *Ehffektivnost' menedzhmenta organizacii / Lafta Dzh. K.* – M.: *Russkaya Delovaya Literatura*, 2009. – 320 s.

14. Lutaj L.A. Diagnostika stanu sistemi social'no orijentovanogo upravlinnya pidpriemstvom / L.A. Lutaj, O.O. Savel'eva // *Ekonomika rozvutku*. – H.: *Vid. HNEU*, 2012. – Vip. № 4(64). – 118 s. – S. 5-17.

15. Nili E. Prizma ehffektivnosti. Karta zbalansovanih pokaznikov dlya vimiru uspihu v biznesi ta upravlinnya nimi / E. Nili, K. Adams, M. Kenerli. – Dnipropetrovs'k, 2003. – 203 s.

16. Norton D., Kaplan R. Sbalansirovannaya sistema pokazatelej. Ot strategii k dejstviyu (per s angl.) / Dejvid Norton, Robert Kaplan. – M.: Izdatel'stvo: Olimp-Biznes, 2013. – 304 s.

17. Nyustrom Dzh. V. Organizacionnoe povedenie / Dzh. V. Nyustrom, K. Delvis. – SPb.: Piter, 2010. – 448 s.

18. Podobnyj D. «Umerenno myagkoe» organizacionnoe izmenenie / D. Podobnyj // *Menedzhment i menedzher*. – 2010. – № 9-10. – S. 26-28.

19. Tatenko O. V. Psihologiya vplivu: sub'ektna paradigma / O. V. Tatenko [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://politikn.iatp.org.ua/tm/tatenkovpluv.htm>

20. Uiddet S. Rukovodstvo po kompetencijam [Tekst] : per. s angl. / Stiv Uiddet i Sara Holliford. – M. : Izd-vo GIPPO, 2008. – 228 s.

Sivashenko T.V.,

Candidate of economic sciences, associate professor of international businesses management department of National aviation university. Sivashenko@ukr.net

Kostiunik E.V.,

Candidate of economic sciences, associate professor of finance, accounting and auditing department of National aviation university, Olena_kostynik@ukr.net

Ukraine, Kyiv

THE WAYS OF INCREASING OF EFFICIENCY OF FACTORS OF MANAGERIAL INFLUENCE ON THE ENTERPRISE

The article describes the evolution of the implementation of the methods of management influence in organizations and enterprises, identified ways to improve the efficiency factors of management impact on the control object (by individuals, groups of individuals, various organizations, which is the leading subsystem in any enterprise management system), and the practical implementation of methods managerial influence over the interest of employees. It is proposed to increase the attention to the use of motivational factors of management.

Key words: *administrative influence, management, administrative work, the formal bureaucratic model of management, school of scientific management, administrative management school, classical school, a school of human relations, human factors, management rationalism, the system performance of the company.*

УДК 336.7/51-77

Стець О.В.,

доцент кафедри математичного моделювання економічних систем,
Факультет менеджменту та маркетингу,
Національний технічний університет України «КПІ», alen519@bigmir.net

Логвінова М.О.,

студентка групи УК-41м Факультет менеджменту та маркетингу,
Національний технічний університет України «КПІ», m.logvinova@i.ua

Україна, м. Київ

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Питання інноваційного розвитку є об'єктами пильної уваги, як на рівні державного регулювання, так і на рівні окремих підприємств. Інвестиції в інноваційні проекти визначають ступінь розвитку, а в слідстві успішність структур різного рівня. Природно, що неможливо комерціалізувати абсолютно всі інноваційні проекти. У зв'язку з цим зростає відповідальність у прийнятті грамотних управлінських рішень з оцінки ефективності та відбору інноваційних проектів на основі діючих методичних положень та критеріїв оцінки проектів, виділених суб'єктами оцінки. У зв'язку із зростаючою роллю інноваційної діяльності особливої актуальності набуває проблема пошуку шляхів підвищення ефективності інноваційної діяльності через розробку комплексної системи принципів її організації та здійснення.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інвестиції, модель, прибуток, період, кредитне рішення, ємність ринку, інтервальна модель.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зниження реалізаційних витрат поряд з виробничими витратами дозволяють фірмі збільшити прибуток або знизити ціни на свою продукцію і тим самим збільшити свою конкурентоспроможність. В даний час фірми практично вичерпали можливість зниження виробничих витрат, тому докладають додаткові зусилля до зниження реалізаційних витрат, більш щільно займаються питаннями логістики. Актуальність зниження витрат фірми істотно збільшується в умовах світової фінансової кризи. У сучасних умовах ринкової економіки проблема інноваційного розвитку виробництва є ключовою для успішного прогресу національної економіки. Інноваційний розвиток виробництва пов'язане із залученням зовнішніх кредитів. Огляд моделей і методів розрахунку динаміки виробництва використовує кредитно-інвестиційні ресурси, однак не робиться чіткої відмінності між реінвестуванням, яке, яке може розглядатися як безперервне в часі, і зовнішніми кредитами, які зазвичай локалізовані в часі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою дослідження принципів інноваційної діяльності займалися такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені. Однак, незважаючи на значні результати наукових досліджень у цій сфері, їхній ретельний аналіз показав, що в наукових працях не достатньо повно розглядаються вихідні принципи, якими слід керуватися при організації та здійсненні інноваційної діяльності. Очевидним і зрозумілим є те, що вирішення проблем активізації інноваційної діяльності підприємств – головна запорука здійснення успішних ринкових реформ. Крім того, досвід розвинутих країн свідчить, що вихід з економічної кризи неможливий без активізації інноваційної діяльності.

Формулювання мети і завдання дослідження.

Мета статті полягає у побудові моделі прийняття кредитного рішення інвестором про розмір кредиту в залежності від ємності ринку сільського господарства за умови нестабільності цін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відомо, що при освоєнні ринку виробникам доводиться стикатися з багатьма економіко-управлінськими проблемами, наприклад:

- конкуренцією інших товаровиробників;
- конкуренцією товарів-субститутів;
- освоєнням нових ринкових ніш;
- забезпеченням істотного якісних переваг продукту;
- розробкою реалізаційної стратегії, стратегії ціноутворення тощо.

Ще до початку реалізації продукту, тим більше нового, необхідно провести інтенсивну рекламну кампанію, налагодити збутову мережу – оренда торгових і складських приміщень, наймання продавців, агентів, дилерів, організація транспортних перевезень.

Спочатку розглянемо моделі ємності ринку та модель підприємництва, що використовує інвестиційно-кредитні ресурси [5,6].

$$P(t) = \phi A(t) \cdot A_0 = A(0), \quad (1)$$

$$M^r(t) = (1 - p - c)P(t) - \bar{s}(t), \quad (2)$$

$$M(t) = M^r(t) - N(t), \quad (3)$$

$$N(t) = \tau \cdot M^r(t), \quad (4)$$

$$I_n(t) = \lambda K(t), \quad (5)$$

$$\frac{dA}{dt} = \xi(M(t) - \bar{S}(t)) + (1 + \lambda)K(t) - \mu A(t), \quad (6)$$

де $A(t)$ – середня річна вартість основних виробничих фондів на момент часу t ;

ϕ – показник фондовіддачі;

$M'(t)$ – величина загального прибутку підприємства на момент часу t ;

c – гранична собівартість продукції;

$\hat{s}(t)$ – показник процентних платежів, який враховується в собівартості.

$M(t)$ – величина чистого прибутку підприємства на момент часу t ;

$N(t)$ – величина податкових відрахувань підприємства на момент часу t ;

τ – ставка оподаткування;

$K(t)$ – величина кредитних ресурсів підприємства на момент часу t ;

λ – коефіцієнт співвідношення державного фінансування та об'єму кредиту;

ξ – частка чистого прибутку, що відраховується на реінвестування $0 \leq \xi \leq 1$;

\hat{S} – розмір погашення основного боргу;

μ – коефіцієнт вибуття ОВФ, $0 \leq \mu < 1$.

Перетворивши систему (1) – (6) отримаємо рівняння динаміки основних виробничих фондів:

$$\frac{dA}{dt} = \varphi A(t) + (1 + \lambda)K(t) - \xi(\chi \hat{s}(t) + \hat{S}(t)) \quad (7)$$

Відповідно, залежність об'єму випуску $P(t)$ від кредитного потоку $K(t)$ виражається рівнянням

$$\frac{\phi(1 + \pi_{\lambda})}{\xi\phi(1 - p - c) - \mu(1 + \pi_{\lambda})} \left[\frac{dA}{dt} - (1 + \lambda)K(t) + \xi \left(\frac{\hat{s}(t)}{1 + \pi_{\lambda}} + \hat{S}(t) \right) \right] = P(t) \quad (8)$$

Розв'язок лінійного диференціального рівняння (8) залежить від величини потоку кредитів $K(t)$, показника процентних платежів $\hat{s}(t)$ та розміру погашення основного боргу $\hat{S}(t)$, що визначаються умовами кредитування.

Функції $K(t)$, $\hat{S}(t)$ за умови погашення процентних платежів щомісяця, а тіла кредиту в кінці строку кредитування визначаються таким чином:

$$K(t) = \frac{2\bar{K}}{T+1} \left(1 - \frac{t}{T} \right) \quad (9)$$

$$\hat{S}(t) = \begin{cases} 0, & t \neq T, \\ \bar{K}, & t = T. \end{cases} \quad (10)$$

де \bar{K} – необхідний розмір кредиту на термін T .

Відомо [2], що для оцінки ємності ринку застосовується імовірнісна модель

$$C = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m S_i \omega_{ij} L_j \quad (11)$$

де C – орієнтовна повна ємність ринку; L_j – кількість підприємств в j -му сегменті, що споживають i -ий товар ($j = \overline{1, m}$); S_i – вартість i -ого товару; ω_{ij} – ймовірність того, що i -ий товар буде користуватись попитом на ринку в j -му сегменті.

Далі, побудуємо формальну модель прийняття кредитного рішення з позиції інвестора в залежності від ємності ринку певного виду продукції.

Будівництво с/г продукції $P(t)$ у момент часу T повинен належати інтервалу $[C^-, C^+]$ ринку, який

визначається згідно з інтервальною моделлю (13), а саме

$$P(T) \in [C^-, C^+] \quad (14)$$

Таким чином, необхідний розмір кредиту \bar{K} належить інтервалу

$$\bar{K} \in [\bar{K}^-, \bar{K}^+], \quad \bar{K} \in \bar{K},$$

де

$$\bar{K}^- = \frac{(C^- - A_0 e^{\phi T}) T (T+1) \phi^2}{\xi \chi \phi (2k_2 \phi - 1) (e^{\phi T} - T \phi - 1) - 2(1 + \lambda) \phi \alpha (k_2 e^{\phi T} \phi - T - k_2 \phi) - \xi \chi \phi T^2 \phi} \quad (15)$$

$$\bar{K}^+ = \frac{(C^+ - A_0 e^{\phi T}) T (T+1) \phi^2}{\xi \chi \phi (2k_2 \phi - 1) (e^{\phi T} - T \phi - 1) - 2(1 + \lambda) \phi \alpha (k_2 e^{\phi T} \phi - T - k_2 \phi) - \xi \chi \phi T^2 \phi} \quad (16)$$

Моделльний приклад. Практично дану модель можна використати на прикладі інноваційної технології No-Till. Землеробство сьогодні – один з передових фронтів світової науки. Можливість вирощувати культури без механічної обробки ґрунту не є основним досягненням. No-Till (нульова обробка ґрунту) – це природне явище, як і сама присутність людини на планеті Земля.

Країни, в яких вже застосовувалась дана технологія можна побачити на рисунку 1.

Рис. 1 – Площі обробки сільськогосподарських культур при використанні No-Till в різних країнах світу

Тому визначимо розмір кредиту необхідного кредиторю для подальшого інвестування у будівництво сільськогосподарської техніки на основі запропонованої моделі. Інвестор домовляється отримати кредит строком на 5 років за умови, що відсоткові виплати він погашає щомісячно та основний борг в кінці строку кредитування. Відповідно частка реінвестованого прибутку ξ складатиме 0,35, а місячна відсоткова ставка $r = 19\%$. Ставка податку на прибуток $\tau = 15\%$, коефіцієнт вибуття основних фондів $\mu = 0,14$, частка p можливо нереалізованої випущеної продукції складає 1,6%. Державна підтримка інвестиційної діяльності нерухомості відсутня.

На основі виробничо-фінансових показників розраховані: середньорічна вартість $A_0 = 610$ тис. грн. ОВФ підприємства, гранична собівартість продукції $c = 0,9$ та коефіцієнт фондівдачі $\phi = 0,49$.

Застосовуючи модель (13) визначимо ємність ринку сектору. Отримаємо такі значення:

$$C \in [C^-, C^+] = [3597510,3; 4265210,1]$$

свідчать про те, що ринок здатний поглинути побудовану техніку, тому доцільно розробити кредитну стратегію для вдалого впровадження її на ринок.

Щоб задовольнити потреби ринку в даному товарі та в той же час не запропонувати більше за умовою (14) випуск нерухомості не повинен виходити за межі інтервалу ємності ринка. І необхідний розмір кредиту, згідно з розробленою моделлю (14) – (16) маємо

$$\bar{K}^- = 964530,21 \text{ тис. грн.},$$

$$\bar{K}^+ = 1126398,51 \text{ тис. грн.}$$

На даному етапі розвиток економіки не знаходиться в активному стані, тому доцільно обрати кредитну стратегію, що задовольняє об'єм продажу нерухомості у розмірі $\bar{C}^- = 3597510,3$ тис. грн., а кредит у розмірі

$$\bar{K}^- = 964530,21 \text{ тис. грн.}$$

Висновки. Необхідно зазначити, що інноваційна діяльність у повному обсязі має комплексний, системний характер і охоплює такі види роботи, як пошук ідей, ліцензій, патентів, кадрів, тощо. Це створює прогресивні умови для інноваційного розвитку та активізації інноваційних процесів.

В результаті дослідження з'ясували, що основною проблемою моделювання інновацій є брак вхідних даних. Тому врахування фактору невизначеності й ймовірності настання подій є одним з найважливіших питань побудови багатофакторної моделі інноваційного процесу.

В даній роботі було запропоновано до розгляду модель, що дозволить інвестору приймати рішення про розмір необхідного кредиту для подальшого його інвестування.

Stets O.V.,

Assistant Professor of the mathematical modeling of economic systems Department

Faculty of Management and Marketing National Technical University of Ukraine "KPI", alen519@bigmir.net

Logvinova M.O.,

student group YK-01, Faculty of Management and Marketing National

Technical University of Ukraine "KPI", m_logvinova@i.ua

Ukraine, Kyiv

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING OF ENTERPRISE INNOVATION

Questions of innovative development are the objects of intense attention, both at the level of government control and at the level of separate enterprises. Investments in innovative projects determine the degree of development, and in investigation success of structures of different level. Naturally, that it is impossible to make commercial all innovative projects absolutely. In this connection responsibility grows in the acceptance of literate administrative decisions from the estimation of efficiency and selection of innovative projects on the basis of operating methodical positions and criteria of estimation of the projects distinguished by the subjects of estimation.

In connection with the growing role of innovative activity in development of separate enterprise so economies of country on the whole, the special actuality is acquired by the problem of search of ways of increase of efficiency of innovative activity through development of the complex system of principles of her organization and realization

Key words: *innovation, investment, reinvestment, model, profit, period, credit decision.*

Література

1. Айвазян С.А. Прикладная статистика и основы эконометрики / С.А. Айвазян, В.С. Мхитарян. – М, ЮНУИПИ, 1998. – 1022с. ISBN 5-238-00305-6
2. Василенко В.А. Стратегии и инновации в системе менеджмента: Учебное пособие./ Василенко В.А. Мельник И.Е. – М.: МГУИУ 2001. – 418 с. ISBN 966-572-034-1
3. Гитман Л.Дж. Основы инвестирования./ Гитман Л.Дж, Джонс М.Д. – М.: Дело, 1999 – 992 с
4. Дука А. П. Теория та практика інвестиційної діяльності. Інвестування. К.: Каравелла, 2007. – 424 с.
5. Кондратьев В. Б. Корпоративное управление и инвестиционный процесс. – М.: Наука, 2003. – 315 с.
6. Лепсис И. В. Инвестиционный процесс: Методы подготовки и анализа: Учеб.-справ. пособ./ Коссов В. В. – М.: БЕК, 1996. – 304 с.
7. Трифилов В. А. Управление инновационным развитием предприятия. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 173 с.

References

1. Aivazyan S.A. Prikladnaya statistika ta osnovy ekonometriki [Text] / S.A. Aivazyan, V.S. Mhitarian. – M, Uniti, 1998. – 1022p. ISBN 5-238-00305-6
2. Vasilenko V.A. Strategii i innovatsii v sisteme menegmenta : uchebnoe posobie./ V.A. Vasilenko, I.E. Melnik, – M.: MGIU 2001. – 418 с. ISBN 966-572-034-1
3. Gilman L.G. Osnovy investirovaniya/ L.G. Gilman, M.D. Gonk – M.: Delo, 1999 – 992 с
4. Duka A.I. Theory ta praktyka investytsiynoy diyalnosti. Investuvannya. K.: Karavella, 2007. – 424 с.
5. Kondratiev V.B. Korporativnoe upravlenie I investitsionniy protses. – M.: Nauka, 2003. – 315 с.
6. Lepsits I.V. Investitsionniy proekt: Metody podgotovky analiza: uchebn.-sprav. posob./ I. V. Lepsits V.V, Kosov – M.: BEK, 1996. – 304 с.
7. Trifilov V.A. Upravlenie initsionnym razvitiem predpriyatiya.. – M.: Finansy I statistica, 2003. – 173с.

УДК 330.3:336

Тірбах Л.В.,

аспірантка Київського національного торгово-економічного університету, finansu2014@mail.ru

Україна, м. Переяслав-Хмельницький

ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН У СТРУКТУРІ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

У статті охарактеризовано та проаналізовано динаміку частки видатків Державного бюджету України, динаміку основних соціальних стандартів, а також тенденції змін у структурі видатків державного бюджету України.

Ключові слова: видатки, Державний бюджет, дотації вирівнювання, субвенції, трансферти.

Постановка проблеми. Бюджет держави виступає дієвим інструментом регулювання економічних процесів і засобом реалізації державної політики; в ньому концентрується вага частка валового внутрішнього продукту, що централізовано розподіляється на розвиток національної економіки. При цьому ключові функції бюджету виконуються за рахунок ефективного управління його складовими, в першу чергу, видатковою частиною.

Аналіз тенденцій змін у структурі видатків державного бюджету України є надзвичайно актуальною темою для розгляду, як з огляду на проведення в Україні бюджетної реформи, так і з огляду на значну роль видатків для економічного розвитку України та її регіонів.

Мета роботи – проаналізувати тенденції змін у структурі видатків державного бюджету України.

Виклад основного матеріалу. Бюджетні видатки за економічним змістом, зумовленим суспільним способом виробництва, природою та функціями держави, є інструментом розподілу і перерозподілу централізованого грошового фонду держави та відіграють вирішальну роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країни. Призначення бюджетних видатків полягає в задоволенні найважливіших потреб суспільства у розвитку економіки й соціальної сфери, державного управління, оборони, забезпечення громадського порядку, безпеки держави тощо.

Роль держави у регулюванні соціально-економічного розвитку значною мірою характеризується часткою видатків бюджету у ВВП (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка частки видатків Державного бюджету України у валовому внутрішньому продукті [6]

Рік	Видатки Державного бюджету України		
	Затверджено Верховною Радою України	Виконано	
		за період з початку року млн. грн.	у % до ВВП
2000	33 946,5	35 532,6	20,89
2001	41 990,8	40 407,1	19,79
2002	49 573,5	44 348,2	19,64
2003	55 907,5	56 120,0	20,99
2004	72 215,7	79 471,5	23,03
2005	117 394,6	112 975,9	25,59
2006	140 199,4	137 108,0	25,20
2007	174 631,5	174 254,3	24,18
2008	253 207,9	241 490,1	25,47
2009	274 156,4	242 437,2	26,54
2010	307 748,2	303 588,7	27,73
2011	354 190,6	333 459,5	25,61
2012	413 605,3	395 681,5	28,03
2013	432 930,9	403 456,1	27,73
2014	441 587,1	430 217,8	27,45
2015	527 193,9	373 428,6	30,46

Як свідчать дані таблиці, частка видатків бюджету у ВВП мала тенденцію до зростання: якщо у 2000 р. вона становила 20,98 % ВВП, то у 2015 р. (за 3 квартали) збільшилася до 30,36 %. Світовий досвід переконує, що з розвитком ринкових відносин роль держави у розподільних процесах має зростати. У більшості розвинутих країн світу через видатки бюджету перерозподіляється від 30 до 60 % валового внутрішнього продукту. Проблема полягає в тому, як

знайти виважені форми й методи цього перерозподілу в Україні.

Одним з основних пріоритетів здійснення видатків бюджету є видатки соціального спрямування. Соціальні видатки включають такі напрями: соціальний захист і соціальне забезпечення, освіта, охорона здоров'я, духовний та фізичний розвиток. Протягом останніх років зберігається тенденція збільшення видатків на

забезпечення виконання заходів, спрямованих на реалізацію соціальних програм.

Видатки бюджетів на соціальні цілі мають стійку тенденцію до зростання. Це вказує на позитивну динаміку збереження соціальної спрямованості бюджету та її посилення.

В Україні діяльність держави у соціальній сфері надзвичайно важлива для суспільства. Це зумовлено як різким падінням доходів переважної більшості населення при переході до ринкової економіки, так і традиційною орієнтацією громадян на отримання

соціальних послуг саме від держави. Головним у соціальній сфері є зниження рівня бідності та зменшення диференціації доходів населення за рахунок посилення адресності соціальної підтримки, стимулювання випереджальних темпів зростання заробітної плати, поетапного наближення заробітної плати до прожиткового мінімуму. В 2015р. забезпечено виконання норм законодавства щодо встановлення мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб (табл. 2) [5,с.65].

Таблиця 2 – Динаміка основних соціальних стандартів, грн.[7]

Показник	На 31.12.2013	На 31.12.2014	На 31.12.2015	Зміна за 2014 рік	Зміна за 2015 рік
Прожитковий мінімум: на одну особу в розрахунку на місяць	1176	1176	1330	0	+154
діти віком до 6 років	1032	1032	1167	0	+135
діти віком від 6 до 18 років	1286	1286	1455	0	+169
працездатні особи	1218	1218	1378	0	+160
особи, які втратили працездатність	949	949	1074	0	+125
Мінімальна заробітна плата	1218	1218	1378	0	+160
Прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність	949	949	1074	0	+125
Прожитковий мінімум для працездатних осіб	1218	1218	1378	0	+160
Мінімальна пенсія за віком	949	949	1074	0	+125
Середній розмір пенсійної виплати	1484,3	1526,03	1691,55	+41,73	+165,53

Зважаючи на введені в дію нові соціальні стандарти, видатки на оплату праці працівників бюджетної сфери з нарахуваннями були враховані при прийнятті Державного бюджету України на 2015 р. в обсязі 160 455,0 млн. грн. за Зведеним бюджетом України (розрахунковий показник), що на 8325,6 млн. грн. більше порівняно з 2014 р. Виходячи із зазначених обсягів видатків, Кабінет Міністрів України прийняв низку рішень, згідно з якими посадовий оклад працівника I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки підвищувався і становив у 2015 р. (з 1 січня по 31 серпня – 1218 грн./міс., з 1 вересня по 31 грудня – 1378 грн./міс.). Водночас у цьому обсязі видатків враховано видатки на встановлення посадових окладів працівникам, у яких вони менші за мінімальну заробітну плату, на рівні мінімальної заробітної плати; індексацію заробітної плати працівників відповідно до Закону України «Про індексацію грошових доходів населення» від 03.07.1991 № 1282-ХІІ; забезпечення додаткових виплат працівникам освіти, охорони здоров'я і культури [1].

Фактично видатки на оплату праці працівників бюджетних установ за зведеним бюджетом України зросли на 16,7 % порівняно з 2014 р., що дало можливість повністю реалізувати встановлені бюджетом на 2015 р. цілі.

Суттєво збільшено видатки бюджету на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям,

інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям.

За рахунок цих коштів забезпечено виплати:

1) допомога при народженні дитини. З 1 липня допомога при народженні дитини призначається у розмірі 41280 гривень, незалежно від того, яка за рахунком дитина в сім'ї народилась. Виплата допомоги здійснюється одноразово в сумі 10320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами. Таким чином: одноразова виплата 10320 грн., щомісячні виплати – 860 грн. протягом 3-х років.

2) допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. З 1 липня 2014 такий вид допомоги, як допомога по догляду за дитиною до 3-х років не виплачується. Виняток становлять тільки батьки первісток, народжених до 1 липня 2014 року. Для таких осіб, у яких закінчився термін виплати допомоги при народженні першої дитини, яка виплачується 24 місяці, на наступні 12 місяців призначається допомога до досягнення дитиною трирічного віку у розмірі 130 гривень.

3) державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям дорівнює різниці між рівнем забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) та середньомісячним сукупним доходом сім'ї.

Згідно Закону про Держбюджет встановлений рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям у співвідношенні до прожиткового мінімуму: для працездатних осіб – 21 відсоток, для дітей – 85 відсотків, для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів – 100 відсотків відповідного прожиткового мінімуму.

Гарантований мінімум – 2015 року для розрахунку допомоги по малозабезпеченості:

- для працездатних: з 1 січня – 255,78 грн.; з 1 грудня – 289,38 грн.
- для дітей до 6 років: з 1 січня – 877,20 грн.; з 1 грудня – 991,95 грн.
- для дітей від 6 до 18 років: з 1 січня – 1093,10 грн.; з 1 грудня – 1326,75 грн.
- для осіб, які втратили працездатність: з 1 січня – 949 грн.; з 1 грудня – 1074 грн.

Крім того, розмір допомоги збільшується на 500 грн. на кожну дитину віком від 3 до 13 років. Максимальний же розмір допомоги у 2015 році не може бути більше 75 відсотків від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї [2].

4) державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам. Законом України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» визначено право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів шляхом встановлення державної соціальної допомоги у відсотках від прожиткового мінімуму.

Інвалідам з дитинства, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до вищевказаного Закону, на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», призначається за вибором інвалідів з дитинства один із видів допомоги або пенсія. При цьому, якщо інвалід з дитинства або дитина-інвалід має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника і державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, ці виплати призначаються одночасно [3].

Окрім соціальних видатків, надзвичайно важливі інвестиційна діяльність держави та підтримка пріоритетних галузей економіки, зокрема структурної перебудови економіки. Україна зможе посісти належне місце в Європі та світі за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені в процесі структурної перебудови економіки. Тільки так можна змінити сировинний вектор розвитку економічних процесів, що формується нині. Отже, основою стратегічного курсу держави, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки, утвердження України як високотехнологічної держави.

У 2015 р. уряд не тільки повністю фінансував підвищені соціальні зобов'язання бюджету, а й акцентував увагу на відтворенні інвестиційного потенціалу країни.

Щороку обсяг видатків на розвиток таких галузей, як вугільна, сільське господарство, транспорт, має тенденцію до зростання, хоча в цілому видатки на економічну діяльність держави зменшуються.

Згідно інформації Міністерства фінансів України про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень-серпень 2015 року загальна сума касових видатків зведеного бюджету України за 2014 рік становила 523125,7 млн. грн., що на 3,4 відсотка, або на 17281,9 млн. грн. більше за відповідний показник 2013 року.

Касові видатки Державного бюджету України за 2014 рік становили 430217,8 млн. грн., що на 6,6 відсотка або на 26761,7 млн. грн. більше за відповідний показник 2013 року.

Касові видатки загального фонду державного бюджету за 2014 рік становили 371139,4 млн. грн., що більше за відповідний показник 2013 року на 2,9 відсотка, або на 10287,5 млн. гривень.

За функціональною класифікацією статей видатків у 2014 році:

– видатки на обслуговування державного боргу за зведеним бюджетом зросли проти 2013 року на 49 відсотків до 49434,6 млн. грн., за державним бюджетом зросли на 51,5 відсотка до 47976,7 млн. гривень;

– без урахування видатків на обслуговування державного боргу видатки на загальнодержавні функції за зведеним бюджетом зменшились на 3,9 відсотка до 27411,3 млн. грн., у тому числі за державним бюджетом на 3,1 відсотка до 17849,1 млн. гривень;

– видатки на оборону за державним бюджетом зросли на 84,4 відсотка до 27363,4 млн. гривень;

– видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу за зведеним бюджетом зросли на 13,8 відсотка до 44864,6 млн. грн., у тому числі за державним бюджетом зросли на 13,9 відсотка до 44619,0 млн. гривень;

– видатки на економічну діяльність за зведеним бюджетом знизилась на 14 відсотків до 43637,6 млн. грн., у тому числі за державним бюджетом зменшились на 16,7 відсотка до 34410,7 млн. гривень;

– видатки на охорону навколишнього природного середовища за зведеним

бюджетом зменшились до 3481,7 млн. грн., у тому числі за державним бюджетом знизилась до 2597,0 млн. грн., що пов'язано із здійсненням у 2014 році видатків за рахунок коштів, отриманих від продажу частин встановленої кількості викидів парникових газів, передбаченого статтею 17 Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату у сумі 388,5 млн. грн. проти 1834,0 млн. грн. у 2013 році;

– видатки на житлово-комунальне господарство за зведеним бюджетом збільшились в 2,3 рази до 17808,5 млн. грн., у тому числі за державним бюджетом зросли в 1,2 рази до 111,5 млн. грн., що пов'язано із проведенням у 2014 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на погашення заборгованості з різниці в тарифах у сумі 12423,1 млн. грн., проти 2052,5 млн. грн. у 2013 році;

– видатки на охорону здоров'я за зведеним бюджетом знизилась на 7,2 відсотка до 57150,1 млн.

грн., у тому числі за державним бюджетом зменшилися на 17,8 відсотка до 10580,8 млн. гривень;

– видатки на духовний та фізичний розвиток за зведеним бюджетом зросли на 1,4 відсотка до 13857,7 млн. грн., при цьому за державним бюджетом зменшилися на 4,7 відсотка до 4872,8 млн. гривень;

– видатки на освіту за зведеним бюджетом знизилися на 5,1 відсотка до 100109,5 млн. грн., у тому числі за державним бюджетом зменшилися на 7,3 відсотка до 28677,9 млн. грн.;

– видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення за зведеним бюджетом зменшилися на 4,9 відсотка до 138004,7 млн. грн., у тому числі за державним бюджетом – на 9,0 відсотка до 80558,2 млн. гривень [4].

Видатки державного бюджету на трансферт Пенсійному фонду у 2014 році були профінансовані у обсязі 75813,9 млн. грн., у тому числі видатки на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України для виплати пенсій у сумі 14683,2 млн. грн., що на 32,5 відсотка (7080,6 млн. грн.) менше порівняно з 2013 роком.

Дотації вирівнювання у 2014 році з державного бюджету місцевим бюджетам профінансовані у сумі 60480,8 млн. грн., що на 8,6 відсотка, або на 4785,4 млн. грн. більше ніж у 2013 році.

Субвенції та додаткові дотації у 2014 році профінансовані у сумі 70120,2 млн. грн., що на 16,6 відсотка, або на 9967,3 млн. грн. більше ніж у 2013 році.

За рахунок повернення кредитів до Державного бюджету України у 2014 році надійшло 1798,1 млн. грн., у тому числі до загального фонду 1229,9 млн. гривень.

За 2014 рік надано кредитів з державного бюджету у сумі 6717,5 млн. грн., у тому числі з загального фонду – 1906,4 млн. гривень.

Загальна сума касових видатків зведеного бюджету України за січень-серпень 2015 року становила 382,8 млрд. грн., що на 18,6 відсотка, або на 60,0 млрд. грн. більше ніж за 8 місяців 2014 року.

Касові видатки Державного бюджету України за січень-серпень 2015 року становили 329,4 млрд. грн., що на 24,7 відсотка, або на 65,2 млрд. грн. більше за відповідний показник 2014 року.

Касові видатки загального фонду державного бюджету за 8 місяців 2015 року становили 312,7 млрд. грн., що більше за відповідний показник 2014 року на 34,5 відсотка, або на 80,2 млрд. гривень. Розпис видатків загального фонду Державного бюджету України за 8 місяців 2015 року виконано на рівні 92,6 відсотка, касові видатки проведені на 24,9 млрд. грн. менше від плану.

За функціональною класифікацією статей видатків у січні-серпні 2015 року:

– видатки на обслуговування державного боргу за зведеним бюджетом зросли проти аналогічного періоду 2014 року у 2 рази до 56,9 млрд. грн., у тому числі за державним бюджетом зросли у 2 рази до 55,5 млрд. гривень;

– без урахування видатків на обслуговування державного боргу видатки на загальнодержавні функції за зведеним бюджетом зросли на 0,2 відсотка до

17,5 млрд. грн., за державним бюджетом зменшилися на 6,3 відсотка до 10,5 млрд. гривень;

– видатки на оборону за державним бюджетом зросли у 2,4 рази до 28,3 млрд. гривень;

– видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу за зведеним бюджетом зросли на 22,4 відсотка до 29,9 млрд. грн., у тому числі за державним бюджетом – на 22,4 відсотка до 29,7 млрд. гривень;

– видатки на економічну діяльність за зведеним бюджетом зросли на

2,3 відсотка до 27,5 млрд. грн., за державним бюджетом зменшилися на 14,0 відсотка до 19,0 млрд. гривень;

– видатки на охорону навколишнього природного середовища за зведеним бюджетом зросли на 37,3 відсотка до 2,4 млрд. грн., у тому числі за державним бюджетом – на 36,1 відсотка до 1,8 млрд. гривень;

– видатки на житлово-комунальне господарство за зведеним бюджетом зменшилися на 24,4 відсотка до 5,9 млрд. грн., що пов'язано із наданням у січні-серпні 2014 року субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на погашення заборгованості з різниці в тарифах у сумі 4,6 млрд. грн., в той час як за звітний період 2015 року відповідна субвенція була профінансована у сумі 0,5 млрд. грн.;

– видатки на охорону здоров'я за зведеним бюджетом зросли на 15,9 відсотка до 39,8 млрд. грн., за державним бюджетом знизилися на 10,4 відсотка до 4,3 млрд. гривень;

– видатки на духовний та фізичний розвиток за зведеним бюджетом зросли на 2,6 відсотка до 9,2 млрд. грн., у тому числі за державним бюджетом – на 31,3 відсотка до 3,7 млрд. гривень;

– видатки на освіту за зведеним бюджетом зросли на 5,1 відсотка до 67,2 млрд. грн., за державним бюджетом знизилися на 2,4 відсотка до 18,0 млрд. грн.;

– видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення за зведеним бюджетом зросли на 1,7 відсотка до 98,2 млрд. грн., за державним бюджетом знизилися на 0,1 відсотка до 57,4 млрд. гривень [4].

Касові видатки державного бюджету на трансферт Пенсійному фонду за січень-серпень 2015 року становили 52,4 млрд. грн., у тому числі видатки на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України для виплати пенсій дорівнювали 11,2 млрд. грн., що на 1,1 відсотка, або на 0,1 млрд. грн. менше порівняно з аналогічним періодом 2014 року.

У 2015 році була розпочата реформа місцевих бюджетів, що передбачає

застосування нових підходів стосовно підвищення рівня фінансового забезпечення місцевих бюджетів. У січні-серпні 2015 року із державного бюджету місцевим бюджетам було надано трансфертів у сумі 101,2 млрд. грн., з яких:

– субвенції соціального захисту – 35,7 млрд. грн.;

– медична субвенція – 29,1 млрд. грн.;

– освітня субвенція – 28,0 млрд. грн.;

– базова дотація для забезпечення зміцнення податкової спроможності місцевих бюджетів – 3,5 млрд. гривень.

За рахунок повернення кредитів до Державного бюджету України за 8 місяців 2015 року надійшло 3,0 млрд. грн., у тому числі до загального фонду 2,7 млрд. гривень.

За січень-серпень 2015 року надано кредитів з державного бюджету у сумі 3,6 млрд. грн., у тому числі з загального фонду у сумі 1,1 млрд. гривень.

За економічною класифікацією статей видатків найзначніше зростання у 2015 р. зафіксоване за видатками:

- на виплату процентів (доходу за зобов'язаннями) – на 68 %, до 16,6 млрд. грн., що пояснюється різким збільшенням державного боргу попереднім урядом;

- на оплату комунальних послуг та енергоносіїв – на 34,2 %, до 4,2 млрд. грн., що пов'язано зі зростанням цін на енергоносії через невивідні газові угоди, підписані попереднім урядом;

- на виплату пенсій і допомог – на 33,3 %, до 66,1 млрд. грн., що стало наслідком реалізації політики нового уряду щодо підвищення соціальних гарантій;

- на поточні трансферти органам державного управління інших рівнів – на

21,9 %, до 75,4 млрд. грн., що пов'язано з пріоритетною увагою нового уряду до розвитку регіонів;

- на дослідження та розробки, за видатками державного (регіонального) значення – на 19 %, до 28,1 млрд. грн., за капітальними видатками – більш як удвічі, до 21,1 млрд. грн., що пояснюється політикою нового уряду щодо переходу до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку та значною мірою пов'язано з надолуженням відставання від графіка підготовки до Євро-2012, допущеного попереднім урядом [4].

У 2016 р., з огляду на здійснення низки реформ, зменшиться рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет порівняно із запланованим рівнем на 2015 р. Як і в попередні роки, наповнення бюджету відбуватиметься переважно за рахунок податкових надходжень, більшу частину яких становитимуть непрямі податки (зокрема, податок на додану вартість, акцизний податок та податки на міжнародну торгівлю й зовнішні операції).

Висновки. У 2016 р. повинна тривати реалізація податково-бюджетної політики, спрямована на модернізацію економіки країни та забезпечення підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, формування сприятливих умов для функціонування суб'єктів господарювання, забезпечення стабільності державних фінансів та дотримання жорсткої фінансової дисципліни, поступовий перехід від дотування до самоокупності виробництва, посилення самодостатності місцевих бюджетів, а також підвищення стандартів життя населення.

Tirbah L.V.,

graduate student of the Kyiv national university of trade and economics, finansu2014@mail.ru

Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

TRENDS OF CHANGES IN THE STRUCTURE OF EXPENDITURES OF THE STATE BUDGET

In the article is described and analysed dynamics of part of charges of the State budget of Ukraine, dynamics of basic social standards, and also tendencies of changes, in the structure of charges of the state budget of Ukraine.

Keywords: charges, the State budget, grants of smoothing, subvencii, transferti.

Література

1. Закон України «Про індексацію грошових доходів населення» від 03.07.1991 № 1282-ХІІ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>.

2. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 р.» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.

3. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1727-15>.

4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/index>

5. Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012-2014: стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України: у 4 т. / ДІНУ «Акад. фін. управління»; за заг. ред. Ф. О. Ярошенка. – К., 2011. – Т. 2: Бюджетна стратегія і Державний бюджет 2012: збалансованість, прозорість, реалістичність. – 2011. – 882 с.

6. Складено за звітами Державної казначейської служби України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?>

7. Складено за даними Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.

Reference

1. Zakon Ukraini «Pro indeksatsiyu groshovikh dokhodiv naselennya» vid 03.07.1991 № 1282-KhII [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>.

2. Zakon Ukraini «Pro Derzhavniy byudzhet Ukraini na 2015 r.» [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.

3. Zakon Ukraini «Pro derzhavnu sotsialnu dopomogu osobam, yakі ne mayut prava na pensiyu, ta invalidam» – [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1727-15>.

4. Ofitsiyinyy sayt Ministerstva finansiv Ukraini. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/index>

5. Derzhavniy byudzhet i byudzhetna strategiya 2012-2014: stabilizatsiya ta staliy rozvitok v umovakh reformuvannya ekonomiki Ukraini: u 4 t. / DINU «Akad. fin. upravlinnya»; za zag. red. F. O. Yaroshenka. – K., 2011. – T. 2: Byudzhetna strategiya i Derzhavniy byudzhet 2012: zbalansovanist, prozorist, realistichnist. – 2011. – 882 s.

6. Skladeno za zvitami Derzhavnoi kaznacheyskoi sluzhbi Ukraini [Elektronnyy resurs] Rezhim dostupu: <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?>

7. Skladeno za danimi Ministerstva finansiv Ukraini [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.minfin.gov.ua>.

УДК 378.147

Хохлова О.А.,

асистент кафедри економіки підприємства та прикладної статистики,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Інститут хімічних технологій (м. Рубіжне),
aleksandra-hohlova@bk.ru

Україна, м. Рубіжне

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ СФОРМОВАНOSTI ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті проаналізовані критерії та показники сформованості економічної компетентності студентів-неекономістів різного профілю, у тому числі і технічного; визначені критерії сформованості економічної компетентності майбутніх фахівців хімічної промисловості (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовий, діяльнісний), а також універсальні показники, що є спільними для всіх майбутніх фахівців-неекономістів, та специфічні показники, що віддзеркалюють особливості економічної діяльності у хімічній галузі.

Ключові слова: економічна компетентність майбутнього фахівця хімічної промисловості, критерії сформованості економічної компетентності, показники сформованості економічної компетентності.

Постановка проблеми. Економічна компетентність, тобто здатність людини реалізовувати теоретичні економічні знання у процесі практичної діяльності, дає можливість особистості стати активним суб'єктом складних та мінливих життєвих, побутових, підприємницьких, комерційних, фінансових та виробничих відносин. Тому немає сумнівів, що для фахівця хімічної промисловості (далі – ФХП) економічна компетентність є однією з головних умов його конкурентноздатності, соціальної мобільності і цінності, як професіонала, на ринку праці. Одним з важливих етапів дослідження педагогічного процесу формування економічної компетентності майбутніх фахівців є проведення констатувального та формуального експерименту, що, у свою чергу, вимагає розробки адекватної системи критеріїв і показників сформованості економічної компетентності студентів.

Аналіз досліджень. У роботах К. Бараннікова, Л. Воропаєвої, В. Єлагіна, О. Жилкіної, Н. Костіної, Н. Лацко, М. Малишева, М. Манукян, Г. Морозова, К. Овакімян, Н. Приступи, Ю. Пузієнко, А. Таїрова, О. Ткачової, Л. Фалєвича, О. Хлопотової, О. Хаматурової та ін. запропоновані авторські системи критеріїв та показників сформованості економічної компетентності студентів-неекономістів різного профілю. Ми звернули увагу на те, що переважна більшість науковців обирають критерії сформованості економічної компетентності відповідно її компонентній структурі, що обумовлює певну подібність загальної структури запропонованих дослідниками систем, у той час як переліки показників її сформованості характеризуються варіативністю. Незважаючи на значну увагу авторів до проблеми формування економічної компетентності студентів різного профілю, система критеріїв і показників сформованості економічної компетентності майбутніх ФХП залишається не розробленою.

Мета статті. Обрання й обґрунтування системи критеріїв та показників сформованості економічної компетентності майбутніх ФХП шляхом проведення аналізу науково-педагогічної літератури, присвяченої

проблемі діагностики рівня сформованості економічної компетентності студентів неекономічного профілю.

Виклад основного матеріалу. Під критерієм науковці розуміють: ознаку, на підставі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація; мірило судження, оцінки; якість, властивість досліджуваного об'єкта, яка дає можливість судити про його стан, рівні функціонування і розвитку; засіб встановлення істинності або помилковості тієї чи іншої гіпотези.

У процесі аналізу підходів різних авторів (К. Бараннікова, Л. Воропаєвої, В. Єлагіна, О. Жилкіної, Н. Костіної, Н. Лацко, М. Манукян, К. Овакімян, Н. Приступи, Ю. Пузієнко, О. Ткачової, О. Хаматурової) до проблеми вибору критеріїв сформованості економічної компетентності нами було встановлено, що ці критерії у той чи іншій мірі відображають авторське бачення змісту та структури досліджуваної економічної компетентності.

Так, К. Овакімян [1, с.125-126] відповідно запропонованій структурі економічної компетентності майбутніх педагогів рекомендує такі критерії: когнітивний, емоційно-ціннісний та діялісно-креативний. О. Хаматурова [2, с.125-126] пропонує критерії сформованості економічної компетентності майбутніх педагогів професійної освіти, що відповідають її компонентному складу: мотиваційно-ціннісне відношення до процесу набуття економічних знань та вмінь (мотиваційний компонент); сформованість економічних знань (когнітивний компонент); сформованість спеціальних економічних та дослідницьких вмінь (діялісний компонент); економічно значимі якості особистості (особистісний компонент). Ю. Пузієнко [3, с.91-92], яка, поряд з економічною компетентністю майбутніх педагогів, досліджує також сформованість економічної компетентності майбутніх аграріїв, держслужбовців та соціальних робітників, обирає для діагностики інтелектуально-пізнавальний, ціннісно-мотиваційний та діялісно-креативний критерій. О. Ткачова [4, с.160] оцінює рівень сформованості економічної компетентності фахівців

сфери природокористування (в процесі підвищення кваліфікації) за мотиваційним, когнітивним, діяльним та особистісним критерієм.

До подібних результатів приходять також деякі автори [5-7], що вивчають економічну компетентність студентів технічного профілю. Так, М. Манукян [5,с.84] виділяє когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльно-практичний критерії сформованості економічної компетентності студентів *технічного профілю*. О. Жилкіна [6,с.85] визначає наступні критерії сформованості економіко-виробничої компетентності для студентів *технічних спеціальностей*: знання, що відповідають когнітивному компоненту; вміння та якості особистості, що відповідають діяльним компоненту; ціннісне відношення до діяльності, що відповідає мотиваційно-ціннісному компоненту. Л. Воропаєва [7,с.112-113] вважає, що рівень сформованості економічної компетентності майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій може бути визначений за когнітивним, мотиваційно-ціннісним та операційно-діяльним критерієм.

Таким чином, результати порівняльного аналізу запропонованих науковцями критеріїв оцінювання та компонентного складу економічної компетентності фахівців-неекономістів дозволяють нам дійти висновку, що рівень сформованості економічної компетентності майбутнього ФХП може бути визначений за трьома критеріями, що відповідають її структурі, а саме за мотиваційно-ціннісним, змістово-когнітивним та діяльним.

Ми також вважаємо, що використання більшої кількості критеріїв є недоцільним, оскільки усі запропоновані науковцями критерії не виходять за межі комплексу «мотивація-знання-діяльність».

Сутність категорії «показник» визначається нами з позиції, що вона пов'язана з поняттям «критерій» та є його складником. Показник – це кількісна або якісна характеристика, яка дозволяє судити про розвиток досліджуваного об'єкту за відповідним критерієм. Кількісними називають показники, значення яких виражаються числами. Якісні – це описові показники, значення яких виражаються не числовою, а словесною характеристикою.

Розглянемо показники, які рекомендують дослідники для діагностики економічної компетентності фахівців-неекономістів.

Л. Воропаєва [7,с.113-114] пропонує наступні показники сформованості економічної компетентності майбутніх ІТ-спеціалістів: широта знань, об'єм знань, глибина знань, уміння та навички, мотивація до економічної діяльності, професійна спрямованість, комунікативність. Як показники для оцінювання рівня сформованості економічної компетентності студентів технічних спеціальностей за відповідними критеріями О. Жилкіна [6,с.85] використовує: повноту та міцність знань (за когнітивним критерієм); повноту і міцність оволодіння уміннями, самостійність, усвідомленість і раціональність дій, вольовий самоконтроль, творчий потенціал, стиль управління, рольову функцію при спілкуванні, стиль поведінки при конфлікті (за діяльним критерієм); потребу у самоосвіті, кар'єрні орієнтації, пріоритетні цілі, внутрішнє середовище,

самооцінку домагань, вдовolenість своїми досягненнями (за мотиваційно-ціннісним критерієм). К. Овакимян [1, с.125-126] для оцінки рівня сформованості економічної компетентності майбутніх педагогів за когнітивним критерієм використовує наступні показники: знання засобів використання економічної інформації; об'єм економічного тезаурусу, оперування економічними термінами; освоєння засобів розумової діяльності, що забезпечує виявлення та аналіз проблем економічної діяльності; економічний світогляд. Для діагностики за емоційно-ціннісним критерієм науковець приймає в якості показників: морально-ціннісну мотивацію до економічної діяльності, позитивне відношення до оволодіння економічними знаннями та вміннями, потребу у використанні економічних знань та вмінь в практичній діяльності; потяг до постійного вдосконалення економічних знань та ціннісних установок у загальному полі професійної діяльності; уміння і навички економічної діяльності. Оцінювання сформованості економічної компетентності за діяльно-креативним критерієм К. Овакимян здійснює за суб'єктною позицією особистості у сфері економічних відношень, проявом комунікативних та управлінських вмінь в умовах колективу, економічною поведінкою в професійній та інших сферах життєдіяльності, креативністю у рішенні економічних проблем.

Результати аналізу запропонованих авторами показників сформованості економічної компетентності студентів різних профілів дозволяють зробити висновки про те, що, як і при виборі критеріїв оцінювання, науковці дотримуються принципу відповідності показників сформованості структурі та змісту економічної компетентності майбутніх фахівців. При цьому обрані науковцями показники є, на наш погляд, достатньо універсальними, а отже, можуть бути узяті за основу для розробки системи показників сформованості майбутніх ФХП.

Так, в якості показників сформованості економічної компетентності майбутніх ФХП за відповідними критеріями можуть бути обрані:

– за мотиваційно-ціннісним критерієм – морально-ціннісна мотивація до економічної діяльності, позитивне відношення до оволодіння економічними знаннями та вміннями, кар'єрні орієнтації;

– за когнітивно-змістовим критерієм – об'єм, глибина та міцність знань, економічний світогляд, оперування економічними термінами;

– за діяльним критерієм – повнота та міцність оволодіння уміннями, самостійність, усвідомленість та раціональність дій при вирішенні економічно-орієнтованих навчальних завдань, уміння використовувати різні види джерел інформації.

Однак, незважаючи на наявність як загальної наукової методології пізнання економічних об'єктів, процесів та явищ, так і певних особливостей економічної діяльності фахівців різного профілю, запропоновані авторами показники сформованості економічної компетентності студентів не віддзеркалюють ані важливості засвоєння ними фундаментальних основ економіки, як науки, ані необхідності оволодіння студентами уміннями застосовувати теоретичні знання для розв'язання економічних проблем та вивчення

економічних явищ і процесів в обраній галузі майбутньої професійної діяльності. Тому, враховуючи розуміння економічної компетентності майбутнього ФХП як інтегративну якість особистості, яка виявляється у наявності необхідних економічних знань, умінь, навичок, досвіду, що дозволяє фахівцеві бути ефективним та конкурентоспроможним працівником як у галузі хімічного виробництва, так і у пов'язаних з нею галузях науки та техніки, а також адекватно сприймати соціально-економічні зміни та гнучко пристосовуватися до них, ця система універсальних показників має бути, на нашу думку, доповнена уточненнями, що віддзеркалюють особливості економічної компетентності фахівця саме хімічної промисловості, зокрема:

– інтерес до економічної діяльності у хімічній галузі; усвідомленість ролі економічної компетентності ФХП для його конкурентоспроможності на ринку праці; бажання зробити кар'єру на хімічному виробництві; розуміння ролі економічної компетентності у професійній реалізації на хімічному підприємстві; сформованість прямих мотивів оволодіння економічними знаннями, вміннями, навичками (за мотиваційно-ціннісним критерієм);

– теоретичні знання про економічні об'єкти, процеси та явища макро-, мезо-, мікро- рівнів та вміння оперувати ними для розв'язання практичних навчальних завдань з урахуванням особливостей економічної діяльності у хімічній галузі; знання різних видів джерел економічної інформації (у тому числі електронних) і вміння їх використовувати (за когнітивно-змістовим критерієм);

– готовність до творчої самостійної роботи з розв'язання квазіпрофесійних навчальних економічних завдань з урахуванням як загальних економічних законів, правил та правових норм і процедур, так і специфічних, що визначають особливості економічної діяльності хімічного підприємства; вміння використовувати різні джерела економічної інформації для рішення навчальних завдань, у тому числі техніко-економічних, що стосуються особливостей функціонування хімічного виробництва; комунікативна готовність до роботи у команді в процесі розв'язання економічних проблем, у тому числі характерних для хімічної галузі (за діяльнісним критерієм).

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволили нам обрати критерії сформованості економічної компетентності майбутніх ФХП (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовий, діяльнісний), визначити систему відповідних універсальних показників, що є спільними для майбутніх фахівців-неекономістів, та доповнити її

специфічними показниками, що віддзеркалюють особливості економічної діяльності у хімічній галузі.

Література

1. Овакімян Е. Е. Развитие экономической компетентности студентов ВУЗов/дис... канд. пед наук: 13.00.08:/Овакімян Екатерина Евгеньевна – Челябинск, 2010 – 178 с
2. Хаматурова Е. Н. Критерии оценки сформированности экономической компетентности будущих педагогов профессионального обучения. Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕННЯ» №5 2013 г.
3. Пузиенко Ю. В. Формирование экономической компетентности студента / дис ... канд. пед наук : 13.00.01: / Пузиенко Юлия Владимировна. – Оренбург, 2007 – 165 с.
4. Ткачева О. Н. Формирование экономической компетентности специалиста в системе дополнительного профессионального образования / дис ... канд. пед наук : 13.00.08: / Оксана Николаевна Ткачева. – Шуя, 2009 – 170 с.
5. Манукян М. К. Формирование экономической компетентности у студентов технических ССУЗов / дис ... канд. пед наук : 13.00.08: / Миқазл Қонстантинович Манукян. – Москва, 2006 – 127 с.
6. Жилкіна Е. А. Формирование производственно-экономической компетентности студентов университета в процессе профессиональной подготовки / дис ... канд. пед наук: 13.00.08: / Елена Алексеевна Жилкіна. – Магнітогорск, 2007 – 154 с.
7. Воропаева Л. В. Воспитание экономически компетентного специалиста в условиях профилизации образования. – / дис ... канд. пед наук : 13.00.08: / Воропаева Людмила Владимировна. – Ставрополь, 2006 – 153 с.

References

1. Ovakimyan E. E. The development of the economic competence of students of Universities / dis ... kan. ped. scien: 13.00.08 – Chelyabinsk, 2010 – 178 p.
2. Hamaturova E. N. Evaluation criteria of formation of economic competence of future teachers of vocational training. Internet-journal "SCIENCE" №5 2013
3. Pusienko Y. V. Formation of the economic competence of the student / dis ... kan. ped. scien: 13.00.01 – Orenburg, 2007 – 165 p.
4. Tkacheva O. N. Formation of economic competence of the specialist in the system of additional professional education / dis ... kand. ped. scien : 13.00.08: / Oksana Nikolaevna Tkacheva. Shui, 2009 – p. 170
5. Manukyan M. K. Formation of the economic competence of students of technical Colleges / dis ... kan. ped. scien: 13.00.08 – M., 2006 – 127 p.
6. Zhilkina E. A. Formation of production and economic competence of University students in the process of professional preparation / dis ... kan. ped. scien: 13.00.08: / Helena Alekseevna Zhilkina. – Magnitogorsk, 2007. – 154 p.
7. Voropaeva L. V. Education economically competent specialist in the conditions of profile education. – / dis... kan. ped. scien: 13.00.08: / Voropaeva Ludmila Vladimirovna. – Stavropol, 2006 – p. 153

Khokhlova O.A.,

*assistant of the Department of economic and applied statistics of the Institute of Chemical Technologies
Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University*

Ukraine, Rubizhne

**THE PROBLEM OF DETERMINING THE CRITERIA OF FORMATION OF ECONOMIC COMPETENCE OF
FUTURE SPECIALISTS OF THE CHEMICAL INDUSTRY**

The system of criteria and indicators of formation of economic competence of students-non-economists in various fields, including technical has been analyzed in the article. It is revealed that the vast majority of scientists are choosing criteria of formation of economic competence according to its component structure, which causes a certain similarity of the overall structure of the proposed systems proposed by scientists, while the lists of indicators of its formation are characterized by variability. The criteria of formation of the economic competence of future specialists of the chemical industry (motivational and axiological, cognitive and informative, activity-based), as well as universal indicators that are common to all future professionals-non-economists, and the specific indicators that reflect the characteristics of economic activity in the chemical industry have been selected.

Key words: *the economic competence of the future specialist chemical industry, the criteria of formation of economic competence, indicators of formation of economic competence.*

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief	I.O. Kuzmichenko
Deputy Editor-in-Chief	E.B. Talishinski
Proofreader	Yu.V. Polishchuk
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	T.H. Aldakimova
Web disien	V.H. Gendel

Journal Editorial Staff Contact Information.

**Post Address: 93000 Ukraine, Rubizhne,
31 Lenina Str., Institute of Chemical Technology
Volodymyr Dahl East-Ukrainian
National University (Rubizhne),
Journal «Virtus» Editorial Staff, rooms 237,239,241
tel: +38(050)2273003, +38(0643)64061
e-mail: itg-conference@mail.ru
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>**

Signed for printing 29.02.2015.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 27,9 Publisher's sheet-copy 17,1

Circulation 300 copies. Order 2887.

Publishing house Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University

Certificate of Registration: ДК № 1620 from 18.12.2003
